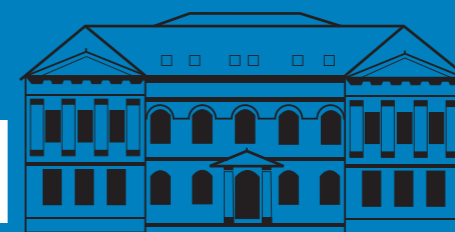

ZBORNÍK SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE

ZBORNÍK SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE

16

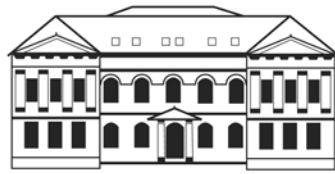
KMETIANUM

02/61

ISBN 978-80-8060-568-1

KMETIANUM

ROČNÍK XVI – 2023

BOUAE SCHEMNIENSIS
Rosa rubrifolia Mill.
f. *Cornuarear.* N.
H. Schum. Sept. 1849
Potsdam. Legit. Andr. Kretz.

62
29/12

ZBORNÍK MÚZEUM
SLOVENSKÉHO ANDREJA
NÁRODNÉHO KMEŤA
MÚZEA V MARTINE

ANNALES
MUSEI
NATIONALIS
SLOVACI

ROČNÍK
XVI – 2023

KMETIANUM

VYDALO SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM

Vydalo Slovenské národné múzeum v Martine v roku 2023

Predseda Edičnej rady
Slovenského národného múzea
Mgr. Peter Barta

Redakčná rada
Mgr. Radovan Sýkora (predseda), RNDr. Boris Astaloš,
Mgr. Andrej Bendík, PhD. (tajomník), Mgr. Marek Both,
Ing. Květa Kícková, PhD., PhDr. Eva Králiková, RNDr. Ivan Mihál, CSc.,
RNDr. Tomáš Navara, PhD., Mgr. Lucia Segř'ová Muřinková, PhD.,
Mgr. Andrea Slaná, PhD.

Odborní redaktori a zostavovatelia
Mgr. Marek Both (Spoločenské vedy), Mgr. Andrej Bendík, PhD. (Prírodné vedy)

Technický redaktor
Mgr. Alexander Muřinka, Ph. D.

Texty do angličtiny preložila
Stephanie Staffen

Rukopis posúdili
Mgr. Ondrej Ficeri, PhD., RNDr. Ladislav Hlôška, PhD.,
Ing. Richard Hrivnák, DrSc., Mgr. Boris Chládecký,
RNDr. Jaroslav Kocian, PhDr. Eva Králiková, PhDr. Jozef Labuda, CSc.,
doc. RNDr. Ján Lacika, CSc., PhDr. Ján Rajtár, CSc., Ing. Zdenka Rozbrojová,
Mgr. Terézia Tomařovičová, PhD., PhDr. Oto Tomeček, PhD.,
PhDr. Hana Zelinová, RNDr. Hubert Źarnovičan, PhD.

Výroba
Tlačiareň Alfa print, s. r. o. Martin

Frontispice
Ukážka z herbára Andreja Kmeř'a: *Rosa rubrifolia* Vill. f. *Coronariae* m.
je jeden z Kmeř'om objavených taxónov ruří z oblasti Sitna. Zo zbierok SNM
v Martine, Múzeum Andreja Kmeř'a, ev. č. B9a/67. Foto S. Očka
Sample from the herbarium of Andrej Kmeř': *Rosa rubrifolia* Vill. f. *Coronariae* m.
is one of the rose taxa discovered by Andrej Kmeř' in the Sitno area. From the
collections of the SNM in Martin, Andrej Kmeř' Museum, rec. no. B9a/67.
Photograph by S. Očka

© Slovenské národné múzeum v Martine, 2023
Slovenské národné múzeum je štátna príspevková organizácia zriadená
Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky.

ISBN 978-80-8060-568-1
EAN 9788080605681

ÚVODOM

Vo februári tohto roku uplynulo 115 rokov od úmrtia Andreja Kmeťa, zakladateľskej osobnosti Muzeálnej slovenskej spoločnosti, od vzniku ktorej v apríli 2023 uplynulo 130 rokov. Pamiatku A. Kmeťa si múzeum uctilo pietnou spomienkou na Národnom cintoríne v Martine a tiež účasťou a príhovorom na spomienkovej slávnosti, ktorá sa konala vo februári tohto roka v jeho rodnej Bzenici. V rámci aktuálneho ročníka nášho zborníka si A. Kmeťa pripomíname príspevkom k jeho botanickej pozostalosti, ktorý pripravila bývalá zamestnankyňa Múzea Andreja Kmeťa Katarína Škovirová spoločne so súčasným kurátorom – botanikom Stanislavom Očkom. Na pozadí Kmeťovej, najmä botanickej činnosti počas štúdií a na jeho pôsobiskách autori v príspevku prinášajú poznatky k niekoľkým málo známym botanickým archíviám a zbierkam (katalogizácia herbára, zápisníky, vzorkovník machov, herbár Hermanna Wagnera, či separátne výtlačky odborných článkov), ktoré sa nachádzajú v zbierkovom fonde SNM v Martine a Archíve SNM pobočka Martin. Niektoré z nich doteraz neboli v odbornej, ani populárno-náučnej literatúre uvedené, no patria k vzácnym prameňom poznatkov k jeho herbáru a tiež približujú trochu i zákulisie spôsobu, náročnosti a nesmierneho odhodlania Kmeťovej vedeckej botanickej práce.

V roku 2024 si pripomenieme 60 rokov od založenia Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa, ktoré je od roku 1996 organizačnou zložkou Slovenského národného múzea a od roku 2004 organizačnou zložkou Slovenského národného múzea v Martine pod názvom Múzeum Andreja Kmeťa. Túto významnú udalosť si pripomenieme v roku 2024 – 2025 tematickou výstavou a prednáškami zameranými na činnosť múzea za posledných 60 rokov. V nedávnej dobe sme sa navždy rozlúčili s niektorými pracovníkmi (Jaroslav Svatoň, Milada Horáková), ktorí sa podieľali na počiatkoch existencie múzea, predovšetkým v oblasti riešenia vedeckovskumných úloh, akvizičnej a výstavnej činnosti, otvorení prvej expozície Príroda Turca ako aj generálnej opravy budovy po jej navrátení pre muzeálne účely. Stopa, ktorú za sebou zanechali títo pracovníci je hlboká, ale ani súčasný mladší odborný kolektív múzea sa nevyhol podobným prácam. Už je to viac ako 10 rokov, ako sa začala kompletná rekonštrukcia budovy múzea a podarilo sa realizovať nové moderné expozície Príroda Turca a Kmetianum. Za posledných 20 rokov sa rozšírila aj vedeckovskumná činnosť v jednotlivých odboroch prírodných vied, ako aj práca na rôznych projektoch. Výsledkom je nielen bohatá vedecká a odborná publikačná činnosť, ale aj akvizície zbierok a následne vlastná výstavná činnosť.

Rovnako ako predchádzajúce ročníky, aj aktuálny ročník Zborníka SNM Kmetianum je venovaný predovšetkým výsledkom vlastnej vedeckovskumnej činnos-

ti, ktorá je doplnená aj o príspevky autorov z iných inštitúcií. V tomto ročníku dominujú príspevky zo spoločenských vied s dôrazom na nové výsledky archeologických a historických výskumov v regióne, ale aj zhodnotenie a propagáciu bohatého a hodnotného fotoarchívu SNM v Martine. V časti Prírodné vedy sú príspevky vlastných odborných pracovníkov, aj s väčším rozsahom, ktoré sú výsledkom dlhodobého výskumu neživej a živej prírody.

Neostáva nám len zaželať všetkým pracovníkom veľa úspechov pri riešení osobitne vedeckovýskumných úloh tak, aby ich výsledky dokázali kvalitne naplniť obsahovú stránku zborníka aj v nasledujúcich obdobiach.

Na záver by sme chceli vyjadriť veľkú vďaku Mgr. Anne Oláhovej, ktorá vykonávala funkciu technickej redaktorky Zborníka SNM Kmetianum od roku 2005 a jej rukami prešla príprava šiestich ročníkov. Práca s Ankou prebiehala vždy v dobrej družnej nálade a pohode, ktorá bola základom kvalitne odvedenej práce pri príprave zborníkov do tlače.

Andrej Bendík

INTRODUCTION

February this year marked the 115th anniversary of the death of Andrej Kmet', the founding figure of the Slovak Museum Society, which celebrated its 130th anniversary in April 2023. The museum honoured the memory of A. Kmet' with a pious remembrance service at the National Cemetery in Martin, as well as by participating in and giving a speech at the remembrance celebration which took place in February this year in his native Bzenica. In this current issue of our anthology, we remember A. Kmet' in an article on his botanic legacy, prepared by the former employee of the A. Kmet' Museum, Katarína Škovirová, together with the current curator, botanist Stanislav Očka. Against the background of Kmet''s mainly botanical activities during his studies and in his places of work, the authors provide information in this article on several little-known botanic archives and collections (catalogisation of a herbarium, journal, sampler of mosses, Hermann Wagner's herbarium, and prints of academic articles) in the collections of the Slovak National Museum in Martin and the Archives of the Slovak National Museum, Martin branch. Some of these have as yet not been mentioned in academic or popular literature, but are valuable sources of information on his herbarium, and also describe a little of the background behind the method, difficulty and incredible determination of Kmet''s academic botanical work.

In 2024, we will be commemorating 60 years since the foundation of the Turiec Museum of Andrej Kmet', which has been part of the Slovak National Museum since 1996, and part of the Slovak National Museum in Martin since 2004, under the name of Andrej Kmet' Museum. We will be remembering this important event in 2024 and 2025 with a thematic exhibition and lectures focusing on the museum's activity over the last 60 years. In recent years, we have bid our final farewells to several members of staff (Jaroslav Svatoň, Mílada Horáková), who took an active part in the beginnings of the museum's existence, particularly dealing with academic research, acquisitions and exhibitions, the opening of the first permanent exhibition "Nature of the Turiec Region" as well as the overall reconstruction of the building once it was returned for use as a museum. The mark which these employees left is deep, but today's young specialised museum staff is doing similar work. It has been over 10 years since the beginning of the complete reconstruction of the museum building, and the new modern exhibitions "Nature of the Turiec Region" and "Kmetianum" have been successfully opened. Over the last twenty years, academic research in different areas of natural science has also flourished, as well as work on various projects. The result is not only a wealth of

academic and specialised publications, but also acquisitions for collections, and the museum's own exhibition activities.

Just as in previous years, this year's *Annales* of the SNM Kmetianum is devoted mainly to the results of the museum's own research, complemented by articles by authors from other institutions. In this edition, articles on social science dominate, with a focus on the new results of archaeological and historical research in the region, as well as an evaluation and promotion of the SNM in Martin's rich and valuable photography archive. In the Natural Science section, articles were written by the museum's own specialists, and are very wide-ranging, featuring the results of their long-term research into non-living and living nature.

All that is left to do is wish all our staff success in working on their own research tasks to ensure their results can fill the anthology's content with high-quality material in the future, too.

In conclusion, we would like to express our gratitude to Mgr. Anna Oláhová, who worked as technical editor of the *Annales* of the SNM Kmetianum from 2005, with six issues passing through her hands. Working with Anka always took place in a warm and easy manner, which formed the basis of well-performed work when preparing the anthologies for print.

Andrej Bendík

Z MÁLO ZNÁMEJ PÍSOMNEJ BOTANICKEJ POZOSTALOSTI
ANDREJA KMEŤA V SLOVENSKOM NÁRODNOM MÚZEU
V MARTINE

KATARÍNA ŠKOVIROVÁ¹ – STANISLAV OČKA²

¹ Makovického 8, Martin, 03601

² Slovenské národné múzeum v Martine, Múzeum Andreja Kmeťa,
ul. A. Kmeťa 20, 036 01, Martin, e-mail: stanislav.ocka@snm.sk

Škovirová K., Očka S., 2023. From the little-known and unknown botanical legacy of Andrej Kmeť in the Slovak National Museum in Martin.

Abstract: This article provides information on the botanic legacy of Andrej Kmeť, whose name is intrinsically linked to the establishment of the Slovak National Museum. His comprehensive collection, academic and social work made his personal collections a unique multi-disciplinary source for the study of his own personality. Documents from his botanical activities are linked to the creation of his unique herbarium (77,900 items) which formed the basis of a nationwide botanical collection. This concerns primarily the catalogisation of the herbarium in the manuscripts “Cospiculus herbarii Andreae Kmeti” and “Index Herbarii Kmetiani I. – III”. These documents are as yet the only known source of information on Kmeť’s lost herbarium collection of orchids, from which we mention in particular the list of taxa from Slovakia. A testimony of his wide scale of interests is the journal from 1857 – 1874 from his studies, which is a source of information on the beginnings of Kmeť’s activity as a nation-builder. Another journal related to his botanical activity documents his search for an orientation in botany all the way to his academic study in rhodology, as documented by the “Specialis Catalogus Rosarum juxta Monografiam Dr. Borbas”. Further, we describe documents related to requests to build up herbarium collections through foreign exchange associations, an alphabetical list of plants “Index alphabeticus”, a sample book for determining the bryophytes – “Musci”, and to complement Kmeť’s library we are presenting five specialised botanical distinctions and one book.

Key words: Andrej Kmeť, Kmeť’s herbarium, catalog of herbarium, Archive of Slovak National Museum, Slovak National Museum in Martin.

„Dokiaľ sily budú stačiť a slabosť, pre ktorú pýtal som pensiu dovoli, budem pracovať pre národ...“ A. Kmeť¹

Úvod

Rok 2023 je rokom, keď si múzejníci a širšia kultúrna verejnosť pripomínajú 130. výročie založenia Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej MSS) ako predchodcu Slovenského národného múzea (ďalej SNM). Vznik národného múzea v Turčianskom Sv. Martine je nerozlučne spojený s menom Andreja Kmeťa, ktorý sa svojím bádáním, organizačnou činnosťou a presadzovaním vedy snažil podnecovať a prehĺbovať národnú identitu a sebauvedomenie Slovákov. Vzácne bolo jeho životné predsavzatie vybudovať celonárodné zbierky, o ktorých bol presvedčený, že sú základom výskumov pri zvyšovaní odbornej úrovne jednotlivých vedných disciplín. Ako jediný z viacerých slovenských vzdelancov 2. polovice 19. storočia venoval realizácii tejto myšlienky svoje najlepšie sily a všetky finančné prostriedky (Pišút, 1983). Výraznou črtou jeho práce bola univerzálnosť či už v zberateľstve alebo vo vedeckom prístupe nie len v botanike ale aj v iných vedných odboroch. Kmeť sa stal prvým úradne zaznamenaným a od roku 1890 až do svojej smrti najväčším a najpravidelnejším darcom zbierok, ktorých charakter vystihol celú šírku jeho odborných a národných snažení (Králiková, 1993, s. 36). Unikátnym herbárom položil základy celonárodnej botanickej zbierky. O popularizáciu herbára v odbornej i širšej verejnosti sa zaslúžili viacerí kurátori zbierok (pozri Uhlířová, 2013, s. 70).

Osobný fond Andreja Kmeťa patrí v Archíve Slovenského národného múzea, pobočke v Martine (ďalej A SNM MT) k tým najcennejším. Dokumenty z jeho všestrannej zberateľskej, vedeckej, teologickej a spoločenskej činnosti vytvorili jedinečný multidisciplinárny prameň, ktorý vyhľadávajú bádatelia zo Slovenska aj zahraničia už viac ako 100 rokov (Sedláčková, 2021, s. 7). Najrozsiahlejšiu časť fondu tvorí korešpondencia, ktorú K. A. Medvecký odhadoval na 30 tisíc listov, z toho zachovaných a prístupných je asi 20 tisíc a v A SNM MT sa ich nachádza okolo 13 tisíc (Baranovič, 1989, s. 278; 1993, s. 14-18). Menšia časť Kmeťovho osobného fondu (literárne práce a korešpondencia) je uložená v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice (ďalej LA SNK) (Valach, 1991) a tiež v iných archívoch na Slovensku i v zahraničí.

V príspevku prinášame poznatky o Kmeťovej málo známej i neznámej písomnej botanickej pozostalosti (katalogizácia herbára, zápisníky, vzorkovník machov...), tiež stručne charakterizujeme štúdiá a botanickejšiu činnosť na jeho pôsobiskách.

Metodika

Vedecké i slovenské názvoslovie taxónov slovenskej flóry je podľa práce Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska (Marhold, Hindák, 1998), výnimky majú autorskú citáciu. Skratky herbárových zbierok sú podľa práce Vozárová, Sutorý (2001). V časti „Poznámky“ sú použité aj údaje z diela Vozárová, Šípošová

¹ List A. Kmeťa A. Halašovi 10. 6. 1906, A SNM MT. Kmeť písal list tesne pred presťahovaním do Martina so zámerom pracovať „...na usporadovaní zbierok a aby sa mohol vydať Katalog Museálnych predmetov.“

(2010). V hranatých zátvorkách sú uvedené poznámky autorov. V práci sú použité tieto skratky: LA SNK – Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, Martin; A SNM MT – Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Martine; MAK – Slovenské národné múzeum v Martine-Múzeum Andreja Kmeťa; MSS – Muzeálna slovenská spoločnosť; A SSV – Archív Spolku sv. Vojtecha, Trnava; LCSSŠ – Literárno-cirkevná slovenská škola, Ostrihom; LA PNP – Literárny archív Pamätníku národného písennictví, Praha; SNK – Slovenská národná knižnica, Martin; TM – herbárová zbierka Slovenského národného múzea v Martine-Múzea Andreja Kmeťa; BRA – herbárová zbierka Slovenského národného múzea v Bratislave-Prírodovedného múzea; cf. – confer (porovnaj s...); ut – ako (pod uvedeným menom).

Kmeťova cesta k botanike

Štúdiá (1852 – 1865)

Už v ranej mladosti prejavoval Kmeť záujem o botaniku a bolo pre neho šťastím, že počas štúdiá na gymnáziu v Banskej Štiavnici (1852 – 1859) a piaristickom gymnáziu v Trnave (1859 – 1861) pôsobili vynikajúci profesori, ktorí podporovali a rozvíjali jeho nadanie. Prvé botanické vychádzky podnikal v okolí rodnej Bzenice. Vo svojej autobiografii spomína: „*Na gymnázium štiavnické mal som najväčšiu a najkrajšiu medzi spolužiakmi zbierku botanickú. V stredu po štvrtej... ja fujas Matias do Bzenice, za slnca spočívania bol som už tam... Vo štvrtok ráno, pričom trepotalo mi srdce radosťou, vyšiel som na krásne bzenické lúky (kde sú i močariny, ba i dve zaujímavé morské oká s vodnými rastlinami) a hory, na rozkošné brehy hrónské botanizovať; popoludní s hojnou obnôžkou vracal som sa do Štiavnice.*“ Rastliny prinášal do školy, kde ich určoval „... starý páter Kučera, ako výborný gréčtinár, tak botanik...“ a nabádal Kmeťa k ďalším donáškam rastlín: „... len vraj Kmeťko dones zase flance (ako sme ich vo vtedajšom žargóne volali).“ (Kmeť, 1895, in Medvecký, 1913, s. 14).

Aj na gymnáziu v Trnave pokračoval vo svojej záľube: „*Botanizoval som potom po troche i okolo Trnavy... V tom čase medzi hornouhorskými botanikmi zkrsla myšlienka zamieňať si vzájomne rastliny. Profesorom prírodných vied bola anjelská duša dobrá, Teodor Aschner Suppanov², krajan z Kremnice. Jemu poslal rastliny Ignác Grundl³, farár na Helembé [Chľaba] majúcej prekrásnu flóru... Grundl umrel ako farár na Dorogu, jeho herbár kúpil primas Šimor pre ostrihomský seminár a pre školy ostrihomské. Aschner vybral si rastliny, ktoré sa mu páčili, ostatné dal mne, a v herbári mojom dost často stretávam sa s Grundlovými súškami (slovo Sasinkovo...) eksikkátmi, ktorými obdarúval ma i pozdejšie ako farára na Krnišove.*“ (Kmeť, 1895, in Medvecký, 1913, s. 15).

V ostrihomskom seminári rozvíjal popri štúdiu teológie hlavne národoveckú činnosť, ale venoval sa aj štúdiu botaniky a zoológie.

² Supan, Žigmund (Teodor Aschner Suppanov) (1814 – 1881) – katolícky kňaz, náboženský spisovateľ, pedagóg, riaditeľ gymnázia v Trnave, bratislavský a ostrihomský kanonik.

³ Grundl, Ignác (1813 – 1878) – katolícky kňaz, farár v Chľabe (okres Nové Zámky). Rastlinstvo Chľaby (Kováčovské kopce), odkiaľ Grundl posielal najviac položiek Kmeťovi, patrí do oblasti panónskej flóry obvodu pramatsranskej xerothermnej flóry.

Senohrad (1865 – 1868), Krnišov (1868 – 1878)

„*Ako kaplána mojou radosťou bol kostol, škola a školská štepnicia čili školka.*“ (Kmeť, 1895, in Medvecký, 1913, s. 20).

Andrej Kmeť bol po úspešnom ukončení teologických štúdií vysvätený za kňaza roku 1865 a nastúpil na prvé pôsobisko do Senohradu. Od začiatku spájal svoje poslanie kňaza s úlohami národovca. Ako zakladajúci člen Matice slovenskej v tejto súvislosti reagoval na výzvu Štefana Moyzesa – venovať sa hospodárskym a sociálnym problémom Slovenska⁴. V Senohrade založil cirkevnú knižnicu, školskú štepnicu k propagácii ovocinárstva na školách (Kmeť, 1868a), štepársky spolok, venoval sa zbieraniu ľudového umenia (výšiviek) a začal sa prednostne venovať poľnohospodárskej problematike, nielen teoreticky, ale aj prakticky s cieľom vzdelávať roľníkov. Písal o tom články do *Obzoru a Zory*, preložil Löebeho prácu *Hlavnie pravidlá o poľnom hospodárstve* (vydanú v edícii *Hospodársko-priemyselná knihovna*, vydavateľ I. Dusarov⁵), úspešne recenzoval Penzlovo dielo *Ovocinár na Slovensku* (Kmeť, 1868b). Botanike sa v tom čase venoval len okrajovo. V Krnišove pokračoval v osvetovej práci⁶ a naďalej publikoval hospodárske články (pozri Petráš, 1994).

K vrcholu Kmeťovej publikačnej práce s poľnohospodárskou problematikou patrí obsiahle dielo *Hospodár na Slovensku*. Uviedol v ňom poznatky zo súvekeho poľnohospodárstva, propagoval nové spôsoby hospodárenia, ale aj pozoruhodné botanické a zoologické zaujímavosti i ekologické postrehy s citlivým vnímaním krajiny, ako spoločného diela hospodárenia a prírody (Škovirová, Bukovenová, 2022). Nežičlivé spoločensko-politické pomery poznačili osud diela. Došlo k násilnému zatvoreniu MS v roku 1875 a skonfiškovaní zbierok, medzi ktorými bola aj prvá vytlačená časť diela (Kmeť, 1875) a rukopis druhej najobsiahlejšej časti zostal nezvestný. Kmeť ho hľadal bezvýsledne do konca života.⁷

Predpokladáme, na základe Medveckého informácie (pozri Medvecký, 1913, s. 138), že impulz k jeho zmene v orientácii na botaniku mohol vyvolať recenzný posudok na prácu *Hospodár na Slovensku* od Daniela Licharda⁸ (Lichard, 1877), ktorý síce ocenil náročnú prácu Kmeťa, ale mal aj viacero kritických pripomienok,

⁴ *Už II. matičné Valné zhromaždenie z 3. 8. 1864 prejavom predsedu Štefana Moyzesa vyzvalo všetkých národovcov venovať sa hospodárskym a sociálnym problémom Slovenska.* (pozri Holec, 1991, s. 145).

⁵ Mallý-Dusarov, Ján (známy aj pod pseudonymami Ivan Dusarov a Ludomil Slanický) (1829 – 1902) – slovenský dejateľ, novinár, vydavateľ, vysokoškolský učiteľ a cirkevný hodnostár. Patril k reprezentantom politického prúdu Novej školy slovenskej.

⁶ „Z Krnišova podporoval som knižnicu senohradskú a skoro po všetkých okolitých obciach položil som základy knižníc, takže keby nebola maďarizácia a terorizmus s ňou spojený, ktorému nikto ubrániť sa nemôže, dosiaľ skvitli by boli knižnice po všetkých okolitých obciach.“ (Kmeť, 1898, in Medvecký, 1913)

⁷ Kmeť bol v tom období ešte len na začiatku botanického štúdia, avšak v práci sú uvedené zaujímavé poznatky k archeofytom, neofytom a pestovaným rastlinám (krmovinám i technickým plodinám), popri latinských názvoch rastlín uvádzal aj ľudové. Praktické skúsenosti z terénu, sú uvedené pri záchrane lúčnej biodiverzity. Dielo je v tomto smere nadčasové. Rukopis druhej časti diela je uložený v LA SNK (sign. 1103).

⁸ Lichard, Daniel Gabriel (1812 – 1882) – vydavateľ a redaktor, profesor prírodovedy na ev. lýceu v B. Štiavnicí, autor viacerých článkov o poľnohospodárstve, redigoval *Obzor a Slovenské noviny* vo Viedni. V recenznom posudku mal viacero pripomienok hlavne k zdlhavosti textu, k niektorým odborným problémom i formálnym nedostatkom a iným, zároveň však ocenil záslužnú prácu Kmeťa na diele.

s ktorými sa autor nestotožnil. Táto zmena smerom k botanike je už badateľná (po dvoch mesiacoch od recenzie) v liste Štefanovi Závodníkovi⁹, ktorému v súvislosti s „*prírodokúmateľským spolkom*“ v Kláštore pod Znievom o štúdiu botaniky písal: „... *to bolo moje milé štúdium, i mám sbierku okolo 1500 kusov, pýtal som do Berlína o väčší mikroskop. – Ach keby som ja bol bližšie pri väčšej knižnici, alebo keby som mohol z dôchodku svojho diela kupovať*“ (List A. Kmeťa Š. Závodníkovi zo 7. 6. 1874. LA SNK, sign. M 116 B7, in Hollý, 2015, s. 98). Ilustruje to aj prvý zachovaný list od Jozefa Ľudovíta Holubyho z 25. 7. 1874 (A SNM MT), z ktorého sa dozvedáme, že Kmeť ho žiadal o zaslanie botanických separátov jeho prác a rady k botanickej práci. Postupne začal u neho prevažovať čoraz väčší záujem o botaniku: „*Já zapriahol som sa toho leta v prísne študovanie botaniky, ktorá bola od žiackych časov mojím obľúbením. Literárne práce odkladám na zimu*“ (List A. Kmeťa J. Karellovi¹⁰ z 20. 8. 1875. A SSV, fasc. 99, č. 50. In Hollý, 2015 s. 98). Nasvedčuje tomu aj list spolužiakovi Samuelovi Jaroslavovi Zachejovi¹¹: „*Já zbral som sa toho leta ex professo [odborne] s botanikov, a usporadovanie zelín trvá dosiaľ. Potom dám sa do kryptogamov; mám aj drobnohľad, 400 razy zväčšujúci.*“ (List A. Kmeťa S. Zachejovi z 3. 1. 1876. LA SNK, sign. 73 A 33). Výstižne túto zmenu charakterizuje v článku *Študujme!*, ktorý uverejnil v Národných novinách: „*Rozumiem, ale vzdelanie odborné a špeciálne; nie dilettantské... Študujme špeciálne; čo najšpeciálnejšie; každý v tom obore, v ktorom má chuť, alebo schopnosti; alebo prostriedky a možnosť.*“ (Kmeť, 1876). Ďalšie sklamanie a pesimizmus po zatvorení MS a bezvýhodisková situácia, ktorá nastala v národnom hnutí, viedlo Kmeťa definitívne k precíznemu štúdiu botaniky. A jeho heslo „*Štúdium je tiež politika...*“ sa spája s jeho ďalšou činnosťou.

Kmeťove začiatky v štúdiu botaniky a izolovanosť v prostredí krišovskej fary boli pre neho zložité. Písomný styk s Holubym bol pre neho veľkou školou botaniky. Na jeho podnet sa začal venovať ružiam a teratológii rastlín. Holuby mu posielal duplikáty zo svojho herbára, knihy a časopisy na štúdium, určoval mu poslaný materiál, radil ako správne zbierať, nabádal ho všímať si aj machy a huby... (Vozárová, 1993, s. 51). O tom, že Kmeť bol veľmi usilovný od začiatku, sa dozvedáme z Holubyho listu: „*Veru sa až divím Vašej horlivosti, s ktorou sa oddávate rastlinstvu. Na zdar! Ale sa obávam, že neovládnete razom všetko. Či by nebolo dobré začať so snádnejším, a tak postupovať k ťažšiemu. Vaše okolie je málo známe a Sytno Vám toľko fanerogamov podá, že budete mať na roky roboty s nimi. Nuž ale pevná vôľa mnoho zdolá!*“ (List J. Ľ. Holubyho A. Kmeťovi z 25. 1. 1877. A SNM MT, in Vozárová, 1993, s. 51). Kmeť aj naďalej s pevnou vôľou študoval botaniku a budoval svoje herbárové zbierky.

⁹ Závodník, Štefan (1813 – 1885) – ľudovýchovný pracovník, učiteľ, propagátor ovocinárstva a včelárstva, zakladateľ gymnázia v Kláštore pod Znievom.

¹⁰ Karel, Jozef (1814 – 1876) – kňaz, osvetový pracovník, farár v Bytči a Rajeckej Lesnej, založil nadáciu na kúpu a rozdávanie kníh.

¹¹ Zachej, Samuel Jaroslav (1841 – 1918) – novinár, redaktor a osvetový pracovník, bol spolužiakom Andreja Kmeťa na gymnáziu Banskej Štiavnici. Profesor gymnázia v Kláštore pod Znievom, redaktor a vydavateľ v Martine, v roku 1880 sa trvale usadil ako samostatný podnikateľ a verejný činiteľ v Sofii.

Prenčov (1878 – 1906)

„Ved' fara jeho vtedy už bola preplnená sbierkami archeologickou, prírodopisnou, národopisnou. Na Prenčove malej dedine, celé múzeum! Kmeť vtedy už horel od súrnosti otvoriť slovenské múzeum.“ (Škultéty, 1933, s. 61).¹²

Takmer tridsaťročné pôsobenie Kmeťa v Prenčove patrí k vrcholom jeho zberateľskej, vedeckej a spoločenskej práce. V centre jeho záujmov bolo Sitno (obr. 1), o ktorom napísal monografiu *Veleba Sitna* (Kmeť, 1893). Venoval sa mykológií, zbieral, spracovával, určoval, vymieňal i posielal na štúdium iným obsiahle kolekcie húb, najmä z okolia Prenčova (pozri Lizoň, 1993). Spolupracoval s viacerými významnými európskymi mykológmi – Johannesom Bäumlrom, Giacocom Bresadolom, Dominicom Saccardom a Ladislavom Čelakovským ml.

Z cievnatých rastlín sa zaoberal predovšetkým štúdiom ruží: „*Já mordujem sa s mojou botanikou, vlastne s našimi šípmi. Náš kraj je na šípy taký bohatý, že ba-*

Obr. 1. Andrej Kmeť pod Sitnom, ktoré patrilo k najobľúbenejším objektom Kmeťovho vedeckého bádania.
Foto A. Baker, fotoarchív SNM MT, ev. č. 45211

Fig. 1. Andrej Kmeť under Sitno mountain, which was one of his favourite sites for academic research.
Photograph by A. Baker. Photograph archive of the SNM in Martin, NG-45211

¹² Jozef Škultéty navštívil Andreja Kmeťa v Prenčove roku 1887, keď chodil po Slovensku ako suplikant zbierať príspevky – 50 zlatové podiely na Národný dom „... na Nový rok 1890-ty Národný dom bol slávnostne otvorený a veľkolepý základ múzea, tento príklad slovenskej príčinlivosti, z Prenčova skoro zatým prenesený do jeho miestnosti.“ (Škultéty, 1933, s. 61)

rón Uechtriz¹³ ráta ho medzi najbohatšie pre celú sredniu Európu. Zamestnávam už viac Rhodológov jejich študováním a sám budem museť odbehnúť do Muzeumu. Rozposlal som len tejto jesene už 50 kilogramov samých šípov! Je to namáhavá práca ale rozkošná zábava. Mám len z nášho kraja posial viac druhov a foriem, nežli je dosiaľ z celého Uhorska i s Chorvátskom signalizované! A sbieral som také šípy, ktoré v Uhorsku ešte iný nenašiel.“ (List A. Kmeť a Imrichovi M. Koraušovi¹⁴ z 12. 12. 1882, LA SNK sign. 102E10). Podľa herbárových položiek sa Kmeť intenzívne venoval ružiam 15 rokov (Větvička, 1993) a opísal cca 70 úzko chápaných taxónov. Prehľad ruží, ktoré pomenoval Kmeť, uviedol Jasenák (1987, s. 54) podľa práce Hlaváčka (Hlaváček, 1985). Aj keď je súčasná rodológia orientovaná na tzv. veľké druhy, s Kmeťovými taxónmi už nepracuje, ale to neznižuje ich význam. Práve tým, že sa pokúsil o zachytenie všetkých odchýlok u taxónov daného regiónu a o ich pomenovanie, položil základ k populačnému pohľadu na regionálnu floristiku (Větvička, 1993, s. 116). Kolekcia ruží Kmeťovej zbierky v BRA obsahuje okolo 5000 položiek od rôznych zberateľov z 13 krajín (Uhlířová, 2013), v herbári TM sa nachádza len torzo 115 položiek (Očka, 2008).

Martin (1906 – 1908)

„... hlavný cieľ nášho Musea, aby v ňom čo najúplnejšie bola zastúpená a znázornená naša najužšia domovina, menovite teda i Flóra naša. Shromažďujem síly, hľadám pracovníkov... Chceme, aby ani jedna rastlina nechýbala, aspoň z tých, ktoré Reuss vo svojej Kvetne Slovenska opísal.“ (List A. Kmeť a V. Vranému z 4. 1. 1907. A SNM MT).

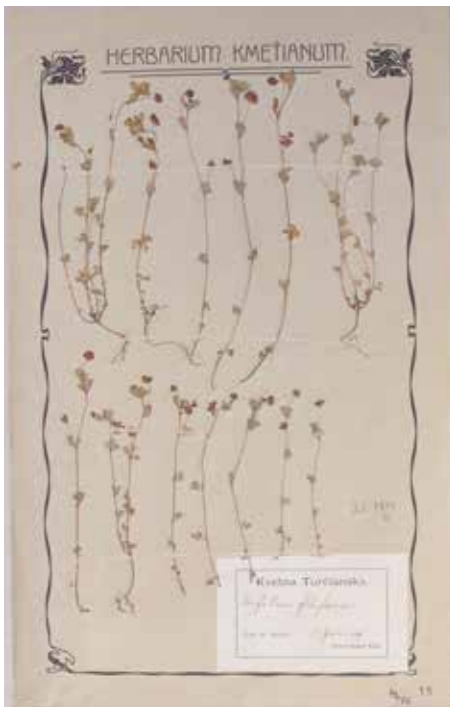
Príchod Kmeť a do Martina znamenal pre neho veľké pracovné zaťaženie.¹⁵ O to viac, že jeho zdravotný stav bol už poznačený chorobou. Spolu s členmi výboru MSS vykonával viacero organizačných prác pri dostavbe a vybavení múzea. Pripravoval exponáty do prírodovednej expozície (pozri Očka, Škovirová, 2013), dopĺňal zoológickú zbierku¹⁶ a predovšetkým intenzívne katalogizoval svoj herbár. V snahe čo najdôkladnejšie poznať rastlinstvo Slovenska využíval každú voľnú chvíľu na botanizovanie v okolí Martina. Dokladujú to jeho herbárové položky s označením na schéde *Kvetna Turčianska* (obr. 2) a vo Flóre Slovenska uverejňované nálezy z Turca. O Kmeťovom nadšení z kveteny Blatnice a Gadera sa dozvedáme zo spomienok učiteľa Viktora Ilavského z Blatnice, ktorý ho sprevádzal na lokalitách (Ilavská, 1970). Spomeňme aj jeho návštevu Oravy a Liptova 19. – 21. júla 1907: „... krása Liptova, ktorú uzrel som po prvý raz, privádzala ma do vytrženia.“ (List A. Kmeť a F. R. Osvaldovi. In Medvecký,

¹³ Uechtriz, Rudolf Karl Friedrich von (1838 – 1886) – sliezsky entomológ, ale hlavne botanik. Podnikol viaceré výskumné cesty po Európe, vrátane Slovenska.

¹⁴ Korauš, Imrich Matej (1835 – 1918) – národnokultúrny dejateľ, učiteľ, lekár. Prispel k likvidácii cholerovej epidémie roku 1873 v Turci. Spoluzakladateľ MSS.

¹⁵ Sťahovanie do Martina bolo náročné. Najcennejšiu zbierku – herbár poslal Kmeť do Martina medzi poslednými: „Ja s božou pomocou hneď po 22. Júliasi prestáhujem sa na pensiu do Sv. Martina, aby som bližšie bol k svojmu miláčkovi múzeumu slovenskému. Sbíerky botanické sú už tam; s kasňami a knihami príslušnými vážila posielka na železnici 42 m centy a 50 kg!“ (list A. Kmeť a J. Krajčovičovi z 13. 7. 1906, LASNK sign. M50A6)

¹⁶ Herpetologická zbierka exotických živočíchov Andreja Kmeť a bola v tom období unikátna v rámci stredo európskeho priestoru (Astaloš, ústny údaj).

Obr. 2. Herbárová položka ďateliny pochybnej (*Trifolium dubium*, syn. *T. filiforme* auct.) z Martina, 12. júna 1907. Foto S. Očka, zbierkový fond SNM MT, ev. č. B 9a/96

Fig. 2. Kmet's herbarium entry for the lesser trefoil (*Trifolium dubium*, syn. *T. filiforme* auct.) from Martin, picked on June 12th 1907. Photograph by S. Očka. Andrej Kmet' Museum, Botany collection, rec. no. B 9a/96

Obr. 3. Kmet' s mikulášskymi národovcami na vrchole Kriváňa 20. augusta 1907. Foto P. Socháň, reprodukcia Kovačková, fotoarchív SNM MT, ev. č. 148 403

Fig. 3. Andrej Kmet' with national activists from Liptovský Mikuláš on Kriváň peak on August 20th 1907. Photograph by P. Socháň, reproduction by Kovačková. Photograph archive of the SNM in Martin, F-148 403

1913, s. 62). V dňoch 18. – 20. augusta 1907 prišiel Kmeť na pozvanie skupiny národovcov do Liptovského Mikuláša a 20. augusta vystúpil za nepriaznivé počasie spolu s Václavom Vraným a liptovskými národovcami na Kriváň (obr. 3). Bola to jeho prvá a zároveň posledná návšteva Vysokých Tatier (Vraný, in Medvecký, 1913, s. 73). Zdravotný stav Kmeťa sa začal zhoršovať. Ján Petrikovich spomína, že zo spoločnej vychádzky spolu s Andrejom Halašom na Sklabinský zámok 8. septembra 1907 sa museli vrátiť pre Kmeťovu nevládnosť na voze domov (Petrikovich, in Medvecký, 1913, s. 175). Avšak jeho túžba za poznaním a nepoddávanie sa chorobe ho viedla ďalej k botanizovaniu. A je priam symbolické, že medzi jeho poslednými položkami z 13. a 19. septembra, ale aj z 1. októbra 1907 sa nachádzajú lišajníky a najmä vzorky ruží z Martina a okolia (Pišút, 1983; Uhlířová, 2013). V roku 1907 slávnostnou rečou sprístupnil Kmeť stavbu múzea, ale jeho otvorenia sa už, žiaľ, nedožil.

Z písomnej botanickej pozostalosti Andreja Kmeťa

Zápisníky

Zápisník 1857 – 1874 (A SNM MT)

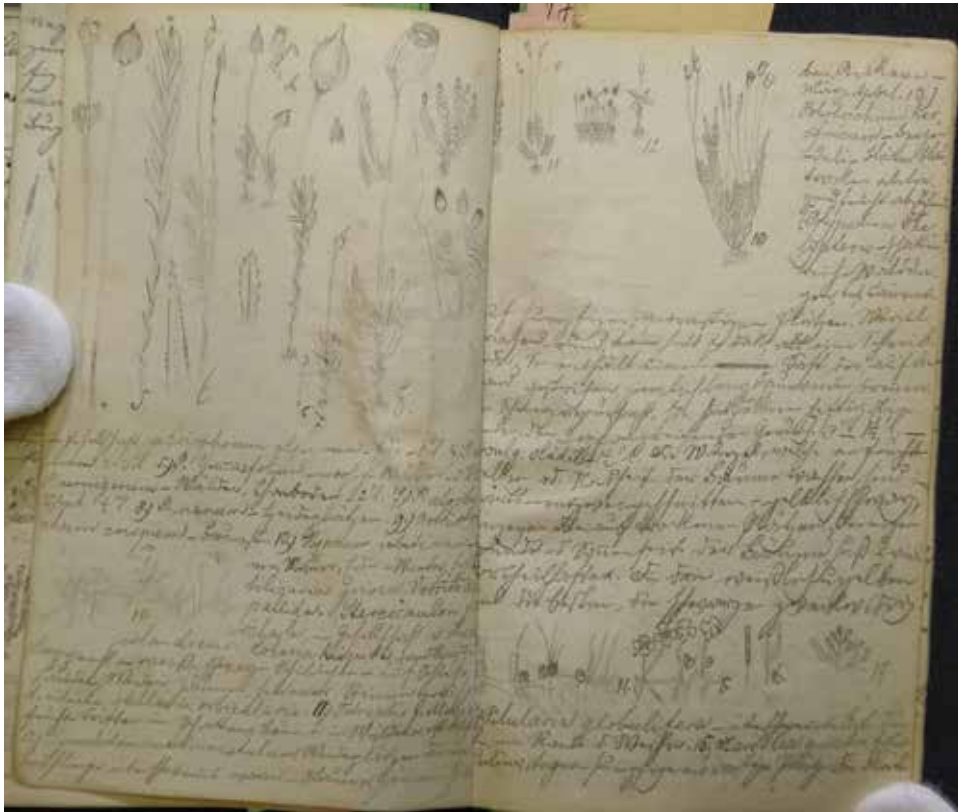
Obsah zápisníka s uvedením na obale *VIII Andr. Kmeť* je rôznorodý, viaže sa na obdobie Kmeťových štúdií. Datovanie je z roku 1857, keď Kmeť navštevoval gymnázium v Banskej Štiavnici, s podpisom na prvej strane *Andreae Kmety VIII. Cl.* [8. trieda]. Priezvisko mu pomad'arčili pri zápise do školy. Kmeť o tom píše: „*Maďarónikom bol som ,tak ako iní, tak i ja' a o prebudení Slovákov nevedel som ničoho*“ (Kmeť, 1895, in Medvecký, 1913). Z tohto obdobia je uvedený len rozvrh hodín – *Studieneintheilung* s predmetmi ako geografia, fyzika, história, gréčtina, latinčina a iné.

Ťažisko zápisníka tvoria obsiahle záznamy z ostrihomského seminára z roku 1862. Na začiatku je uvedený *Soznam knih A. Kmeťa R. 1862*, ktoré sú zoradené podľa tried: *I. latinské, II. slovenské* [75 titulov], *III. nemecké, IV. maďarské, V. talianske*. Ide hlavne o teologickú literatúru, ale aj: *Jarnie kvety, Schoedlerova Kniha prírody, Čelakovského čítanka, Chemická abeceda* a z časopisov *Cyryll a Method* i *Letopis MS*.¹⁷ K botanike sa viažu výpisky k rastlinám z práce Krzisch.¹⁸ V ďalšej časti zápisníku je podrobne spoznámkovaný systematický prehľad bioty. Obdivuhodne je spracovaná časť *Cryptogamae* [nekvitnúce rastliny] s názornými kresbami stavby tela machorastov (rozličné tvary palístkov a čiapočiek) s uvedením desiatok druhov pečeňoviek, lišajníkov a machov (obr. 4). Podobne vypracovaný je aj zoznam *Phanerogamae* [kvitnúce rastliny], v ktorom sú uvedené desiatky druhov rastlín nielen našich, ale aj cudzokrajných. Ďalšia časť je venovaná zoológickému systému so stovkami živočíchov takmer z celého sveta.

Na tomto mieste si dovoľíme menšie odbočenie od botaniky s upozornením na významnú a najobsiahlejšiu časť zápisníka, ktorú tvoria odpisy, predovšetkým z ná-

¹⁷ „Už na semeništi [seminár] sa sťažuje na biedu a dlžoby, ktorými sa obťažil zakúpiac viac drahých kníh na úver.“ (Medvecký, 1913, s. 159)

¹⁸ Krzisch [Kříž, Kržisch], Jozef Fridrich (1812 – 1875) – lekár a botanik českého pôvodu, pôsobil v Trnave ako riaditeľ Župnej nemocnice. Skúmal rastliny v rakúskych Alpách, na západnom Slovensku a v Tatrách.

Obr. 4. Ukážka kresieb k morfológii machorastov v zápisníku z obdobia štúdia v Ostrihomi.
Foto M. Sedláčková, A SNM MT, fond A. Kmeťa

Fig. 4. A sample of drawings on the morphology of bryophytes in the journal from the period of study in Ostrihom.
Photograph by M. Sedláčková. Archive of the SNM, Martin branch, collection of A. Kmeť

rodoveckých literárnych diel, etnografické záznamy (parémie), ľudové, hymnické a bojové piesne. Ide o diela napr.: J. Kollára, J. Hollého, J. Kráľa, M. Dohnányho, A. Dobrianskeho, J. Kalinčiaka, J. Mallého-Dusarova, J. Čipku, J. Lešku..., pieseň S. Tomášika, hymnickú pieseň J. Matušku ale aj *Životopis Reussa 1818 – 1861 a diela*, odpisy *Užitočnosť Matice*, *Memorandum*, *Význam spolkov a knižníc*, *V záležitosti spolku miernosti* sú bez uvedenia autorov. Kmeť bol počas ostrihomských štúdií aktívnym zberateľom parémií. Obsiahla zbierka sa nachádza v zápisníku a bola pravdepodobne podkladom k jeho rukopisu *Prvé pokusy slovesnosti*, v ktorom je časť nazvaná *Porekadlá slovenské* z roku 1862 (pozri Profantová, 1993, s. 104-107 a Holý, 2015, s. 28-29). Táto všestranná činnosť mala veľký vplyv na Kmeťa: „Na prvé prázdniny z Ostrihomu prišiel som cele iný, než aký som išiel ta, t. j. v plnom smysle slova národovec.“ (Kmeť, 1895, in Medvecký, 1913, s. 20).

Na základe spomienok v autobiografii (Kmeť, 1895, in Medvecký, 1913) a uvedených odpisov v zápisníku sme usúdili, že ide o Kmeťovu aktívnu činnosť v Li-

terárno-cirkevnej slovenskej škole [LCSSŠ], ktorú sa podarilo založiť uvedomelým Slovákom v zložitých podmienkach ostrihomskeho seminára. V spomienkach o tom píše: „S našou triedou vzrástol počet prebudených Slovákov na dvanásť i začali sme vymáhať cirkevno literárnu školu slovenskú... Chytiliac sa hneď do práce..., aby však literárne práce pravidelne dochodili; roztriedili sme sa (na môj návrh) tak, že na každú hodinu od jednej do druhej v nedeľu popoludní, musela prísť jedna pôvodná práca, jeden preklad a jedna rečňovanka... Chystali sa preklady i z väčších diel...“ (Kmeť, 1895, in Medvecký, 1913, s. 18). V časopise Cyrill a Method nabádal Kmeť k literárnej práci členov tejto školy: „... mnoho požaduje sa od nás Bratia Milení? Vznesenosť cieľa nedaj nám ochabnúť! A keď Vás neresti smútkom naplnia, hľadajte potešenie v hojnom donášaní prác...“ (Kmeť, 1865).

Zaujímavú informáciu poskytol P. Prihoda (Prihoda in Medvecký, 1913, s. 49) o Kmeťovej činnosti v LCSSŠ, kde popri národoveckých snahách nezabúdala ani na botaniku: „Že bol Kmeť už ako klerik jeden z najusilovnejších údov literárnej školy, rozumie sa samo sebou... on už ako klerik obľuboval botaniku... v slovenskej škole čítal raz svoju prácu, ktorá mala za predmet ‚flóru biblickú‘, kde pospomínal a opísal všetky byliny, ktoré v Písme Svätom sú naznačené! Škoda, že ani nevieme, či tento rukopis niekde je zachovaný.“ Žiaľ, ani v zápisníku sme uvedený rukopis nezistili. Ak Hollý (2015, s. 30) píše, že LCSSŠ by mala byť predmetom ďalšieho výskumu aj v súvislosti s pôsobením Kmeťa v nej, môžeme povedať, že uvedený zápisník¹⁹ je prameňom k poznaniu Kmeťových aktivít v ostrihomskom seminári, ktoré ho nasmerovali k celoživotnej národoveckej práci a v nej sa stal „... jednoznačne výraznou osobnosťou, ktorá ďaleko prekračovala horizont slovenského národného hnutia.“ (Hollý, 2015, s. 241).

Zápisník – z botanickej činnosti (A SNM MT)

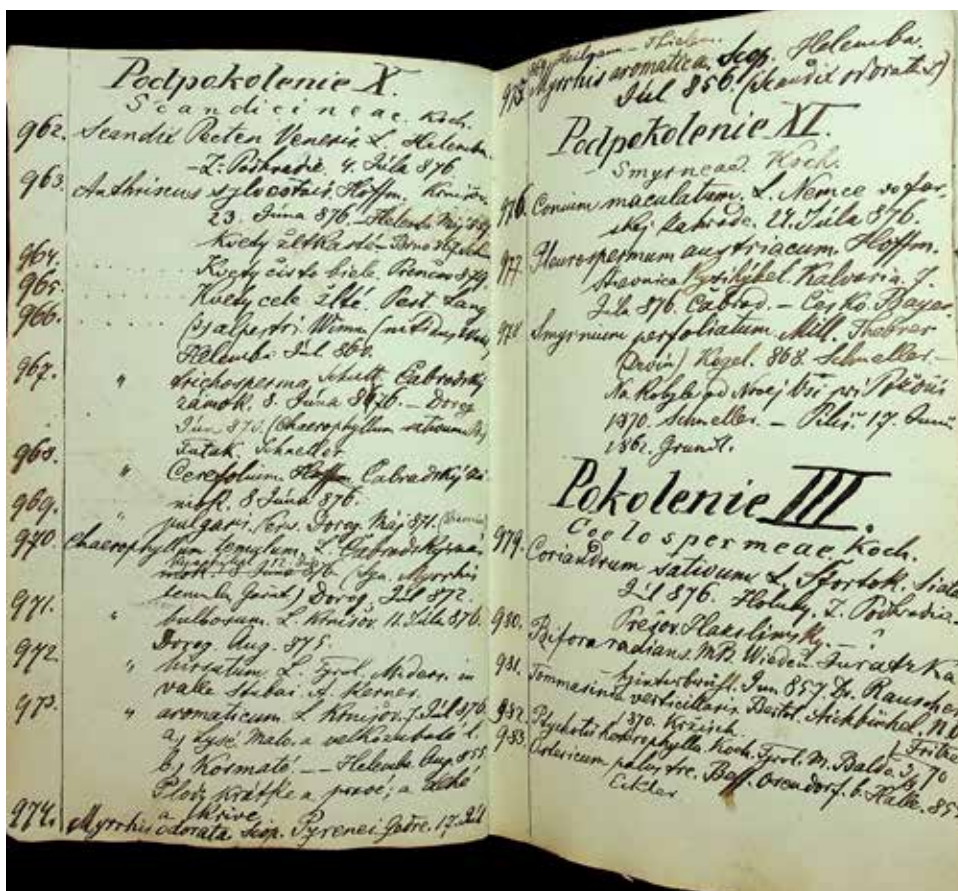
Ide zrejme o prvý Kmeťov botanický zápisník (nie je datovaný), na obale s vytlačenou pečiatkou MSS *Z knižnice Andreja Kmeťa*. Obsah zápisníka je dôkazom Kmeťovho hľadania orientácie v botanike, o jeho zberateľskej práci, evidencii herbára až po prvé začiatky vedeckého bádania v rodológii. Prvé záznamy o rastlinách písal Kmeť do vopred vypracovaného zoznamu (podľa botanickeho systému), k jednotlivým druhom dopisoval skratkami zistené lokality nálezov a literárne zdroje. V úvode vo vysvetlivkách k tomu uviedol: „L. Leška²⁰ „Elenchus... voc. magy...“, B. Bzenica, T. Tonsoris, Sana 1771²¹, O. Obzor, S. Senohrad“. Záznamy z terénu, ktoré zapisoval do zoznamu, nie sú datované. Ak zistil ľudové názvy rastlín, pripísal ich k latinským názvom.²² V zapisovaní nálezov ďalej nepokračoval,

¹⁹ Peňko (2008) vo svojej práci k pozostalosti Andreja Kmeťa spomenul zápisník všeobecne.

²⁰ Leška, Štefan (1757 – 1818), slovenský filológ, prekladateľ, spisovateľ, novinár, redaktor a znalec vtedajšej slovenčiny, prvý redaktor Prešpurských novín. Dielo *Elenchus vocabulorum europaeorum cum primis slavieorum magyarici usus* [Zoznam európskych výrazov, ktoré používajú najmä slovanskí Maďari] je jazykovedná práca – lexikálne zrovnávanie slovanských jazykov s maďarčinou. Obsahuje aj názvy rastlín.

²¹ Tonsoris, Ján (1724 – 1781) – učiteľ, knihovník, ev. farár v Istebnom, autor zdravotvedy *Sana Consilia Medica aneb Zdravá rada lekárska* (Skalica, 1771).

²² Z ľudových názvov Kmeť uviedol napríklad: „*Veronica beccabunga* – potočník, bôbovník, deravica *L.* [veronika potočná]; *Polygonum fagopyrum* – pohánka, tatárka [pohánka]; *Pimpinella saxifraga* – Begerník [bedrovník lomikameňový]; *Sanguisorba officinalis* – cigánky [krvavec lekársky]; *Atropa bella-donna* – ľuľok,

Obr. 5. Ukážka zo zápisníka z botanickej činnosti so súpisom herbárových položiek v časti *Flora schemnitzensis*. Foto M. Sedláčková, A SNM MT, fond A. Kmeť

Fig. 5. Extract from the journal on botanical activities with a list of herbarium items in the *Flora schemnitzensis* section. Photograph by M. Sedláčková. Archive of the SNM, Martin branch, collection of A. Kmeť

keďže v Senohrade sa začal prednostne venovať osvetovej práci a hospodárskej problematike. Uvedené knihy sú dôkazom, že Kmeť v tom čase nemal prístup k odbornej botanickej literatúre.

Ďalšie záznamy v zápisníku sú už z neskoršieho obdobia, ide o zoznamy jeho herbárových položiek. V zozname *Cryptogamae vasculares* [nekvitnúce cievnaté rastliny] sú zapísané aj herbárové položky zo zahraničia.

Dragula B. [Fuľkovec zlomocný]; *Myosotis palustris* – žabie očko [nezábudka močiarna]; *Malva rotundifolia* – peniaštok B, tvarožky S [slez nízučký]; *Barbarea vulgaris* – žabačník, žabie zelie [barborka obyčajná]; *Alchemilla vulgaris* – strieborník [alchemilka obyčajná].“

Pozoruhodný je systematický zoznam herbárových položiek cievnatých rastlín s názvom *Flora schemnitzensis* [Flóra štiavnická], ktoré zapisoval zrejme so zámerom floristicky spracovať územie svojho pôsobiska (obr. 5). V tomto zozname je už väčšina záznamov lokalizovaná, datovaná aj s uvedením zberateľa. Časté sú zápisy z roku 1876 zo Štiavnických vrchov (Prenčov, Bzenica, Sitno, Svätý Anton, Hontianske Nemce, Banská Štiavnica, Vtáčnik, Krnišov a ďalšie). Kmeť začal postupne do zoznamu pripisovať herbárové položky zo svojich starších zberov a dary, napr. od Holubyho, Borbása²³, Grundla a ďalších zberateľov.

O začiatkoch vedeckej práce v rodológii vypovedá zoznam *Specialis Catalogus Rosarum juxta Monographiam Dr. Borbás*. Ide o zoznam 40 taxónov ruží z troch sekcií (*I. Synstylae*, *II. Gallicanae*, *III. Caninae*) s poznámkami o ich výskyte a variabilite v Štiavnických vrchoch, ktorý si zostavil Kmeť podľa práce *Primitiae monographiae Rosarum Imperii Hungarici* (Borbás, 1880). Pozoruhodné je, že Borbás napísal túto prácu nie len na základe svojich poznatkov, ale aj Kmeťových vzácnych herbárových položiek zo Štiavnických vrchov, ktoré ho veľmi zaujali. Z poznámky uvedenej v rukopise pri ruži (*Rosa hybrida*) sa dozvedáme, že Borbás aj osobne navštívil Kmeťa na Prenčove 19. júla a 23. augusta 1880 a spoločne botanizovali na *Kráľovčianskych viniciach* a *Nemčianskych viniciach*. Jeho zbierka ruží sa však stále rozrastala a po osobných nezhodách medzi rodológmi Borbásom a Kellerom²⁴, ktorý potom odmietol Kmeťovi ruže určovať, pustil sa Kmeť s húževnatosťou do štúdia ruží sám: „Čo bolo robiť? Lutoval som nechať krásny a bohatý materiál ako seno na hŕbe; bolo mi samému starať sa vniknúť koľko-toľko do tajností ružičiek šíповých. Keby len tých háčkov a pichláčov či šíпов nebolo; ktoré tak veľmi ,trňovou cestou' robia toto štúdium!“ (Kmeť, 1895, in Medvecký, 1913, s. 31-32).

Žiadosti a ponuky k budovaniu herbárových zbierok.

V pozostalosti A. Kmeťa sa zachovalo viacero dokumentov z jeho činnosti pri budovaní herbárových zbierok prostredníctvom ponúk od zamieňacích spolkov (niektoré sú len vo fragmentoch) a jeho objednávok pre zaslanie rastlín.

Flora Duplicata 1882 (MAK, KH 4165)

Zoznam Kmeťových duplikátov rastlín určených k recipročnej výmene so zamieňacími spolkami (obr. 6). Na dvoch väčších dvojhárkoch je v zozname uvedených 294 taxónov rastlín s viacerými jedincami v celkovom počte 400 exemplárov. Ide o jeden z prvých zoznamov, vyhotovených za týmto účelom: „Až roku 1881 dozvedel som sa o spôsobe zamieňania čili čarania rastlín; no od toho času putuje každoročite pár sto, ba niekedy i pár tisíc našich rastlín do šireho sveta, a každý rok rozmnoží sa môj herbár o niekoľko sto nových rastlín cudzozemských.“ (Kmeť, 1892, s. 78-79).

²³ Borbás, Vincent (1844 – 1905) – maďarský botanik, výborný rodológ. V Haynaldovom herbári videl Kmeťove ruže zo Štiavnicka, nadviazal s ním kontakt a osobne navštívil Sitno. Jednu z ruží pomenoval na počesť Kmeťa *Rosa Kmetiana* (Uhlířová, 2013).

²⁴ Keller, Robert (1854 – 1939) – rakúsky botanik, rodológ, ktorý vyčítal Kmeťovi, že ho svojou zásielkou herbárových položiek V. Borbásovi pripravil o prioritu pri opise ruží Uhorska a odmietol s ním spolupracovať (Uhlířová, 2013).

Duplicata

<i>Clematis vitalba</i>	4.	<i>Lunaria rediviva</i>	1.
<i>Thalictrum aquilegifolium</i>	3.	<i>Camelina sativa</i>	2.
<i>Anemone pulsatilla</i>	2.	<i>Viola serrata</i>	5.
<i>Anemone pulsatilla</i>	6.	<i>Stelygala major</i>	2.
<i>Ranunculus acris</i>	2.	<i>Linum flavum</i>	6.
<i>Ranunculus flammulus</i>	4.	<i>Hypericum tetrapterum</i>	1.
<i>Ranunculus nemorosus</i>	2.	<i>Hypericum quadrangulare</i>	2.
<i>Ranunculus repens</i>	2.	<i>Silva</i>	6.
<i>Ranunculus bulbosus</i>	4.	<i>Silva grandifolia</i>	4.
<i>Ranunculus sceleratus</i>	5.	<i>Althaea officinalis</i>	2.
<i>Ranunculus arvensis</i>	1.	<i>Malva Alca</i>	1.
<i>Caltha palustris</i>	1.	<i>Lavatera thuringiaca</i>	2.
<i>Scopyrum thalictroides</i>	1.	<i>Hibiscus srieanus</i>	2.
<i>Achillea spicata</i>	2.	<i>Linum hirsutum</i>	1.
<i>Fumaria deflexa</i>	4.	<i>Linum flavum</i>	1.
<i>Laetia officinalis</i>	5.	<i>Saponaria officinalis</i>	2.
<i>Lepidium ruderalis</i>	2.	<i>Cucubalus bacciferus</i>	2.
<i>Viola hirta</i>	2.	<i>Silene nutans</i>	2.
<i>Viola alba</i>	1.	<i>Lychnis vesperstina</i>	2.
<i>Corydalis solida</i>	6.	<i>Sparganium arvensis</i>	2.
<i>Papaver dubium</i>	2.	<i>Stellaria media</i>	1.
<i>Papaver semniferum</i>	3.	<i>Mollispermum umbellatum</i>	1.
<i>Emmeracia rusticana</i>	4.	<i>Stellaria nemorum</i>	1.
<i>Draba muralis</i>	1.	<i>Stellaria uliginosa</i>	1.
<i>Arabi arenosa</i>	2.	<i>Cerastium brachypetalum</i>	1.
<i>Sinapis alba</i>	1.	<i>Acer campestre</i>	2.
<i>Achillea spicata</i>	2.	<i>Acer pseudoplatanus</i>	1.
<i>Cardamine pratensis</i>	2.	<i>Acer campestre austriacus</i>	1.
<i>Thlaspi brachypetalum</i>	2.	<i>Acer austriacum</i>	2.
<i>Sisymbrium strictissimum</i>	2.	<i>Acer platanoides</i>	1.
<i>Rapistrum perenne</i>	1.	<i>Acer pseudoplatanus</i>	1.

Obr. 6. *Flora Duplicata* – zoznam Kmet'ových duplikátov rastlín určených k recipročnej výmene so zamieňacími spolkami. Foto S. Očka, MAK, ev. č. KH 4165

Fig. 6. *Flora Duplicata* – list of Kmet's duplicate plants intended for reciprocal exchange with swap associations. Photograph by S. Očka. Andrej Kmet' Museum, collection "Cultural history", rec. no. KH 4165

Desiderata Andreae Kmet'. A. 1892 (A SNM MT)

Desideraten des Andreas Kmet' Prenčov Schemnitz Hont. Ungarn. pro A. 1893 (A SNM MT)

Ide o dve požiadavky k objednávke pre zaslanie rastlín do herbára podľa ponúk zamieňacích spolkov (nie sú uvedené). Zoznamy rastlín sú zapísané pod jednotlivými geografickými oblasťami (napr. južná a stredná Európa, Malá Ázia...). V požiadavke z roku 1893 je uvedených 653 druhov rastlín na 11 stranách. Väčšina taxónov je v oboch zoznamoch prečiarknutá modrou ceruzkou. Pravdepodobne to už boli získané druhy.

Nasledujúce rastliny nemám vo svojej zbierke (A SNM MT)

Súpis rastlín na štyroch stranách uviedol Kmet' pravdepodobne za účelom ich získania do herbárovej zbierky.

Euer Wohlgeboren! – list neznámemu adresátovi (A SNM MT)

O Kmet'ovej spolupráci s vymieňacími spolkami sa dozvedáme v liste z 25. októbra 1881 neznámemu adresátovi s oslovením „*Euer Wohlgeboren!*“, v ktorom sa ospravedlnil, že z dôvodu silného zápalu pľúc nemohol zbierať pre neho ruže a ostružiny (A SNM MT).

Kmet' nielen vymieňal, ale neskôr aj zbieral rastliny pre vymieňacie spolky: „*Jeho ružové exikáty išly medzi botanikmi sveta na ruvačky-mačky!*“ (Vraný, in Medvecký, 1913, s. 83). Kmet' tiež popularizoval tieto spolky, prostredníctvom ktorých bolo možné dostať rastliny aj zo zahraničia. Z nich ako najväčšie a najosvedčenejšie uviedol sliezsky botanický zamieňací spolok, spolok Linnaea zo Švédska, berlínsky spolok a Baenitzov *Herbarium Europaeum* z Königsbergu (Kmet', 1892, s. 26). Uvítal aj založenie Českého zamieňacieho ústavu botanického v Prahe: „*...Čechom patrí zas zásluha a sláva, že v Slovanstve oni prví založili zamieňací ústav botanický! Dosiaľ museli sme liezť do ústavov cudzích...!*“; uviedol i podmienky výmeny rastlín a stanovky tohto spolku (Kmet', 1898a, s. 51-53). Tieto dlhoročné aktivity ilustruje list A. Halašovi: „*... v tomto týždni odišlo na dva zamieňacie ústavy botanické dobre vyše pol treť tisíce botanických exemplárov rastlín, zväčša húb, strašne úmorná práca!*“ (List A. Kmet'a A. Halašovi z 24. 12. 1896, A SNM MT). O kontaktoch s viacerými zamieňacími spolkami písal Rudolfovi Pokornému: „*Rozposlal som z lánskeho sbierania na 100 kgr rastlín, zvláštne šípov, a ešte nasleduje. Tašlo to do Viedne, do Berlína, Mníchova, Pfronten v Bavorsku, do Lundu vo Švédsku, a pôjde ešte ku mnohým botanikom. Náš kraj na šípy dosiaľ nemá páru!*“ (List A. Kmet'a R. Pokornému z 21. 2. 1885, LA PNP, fond Rudolf Pokorný, in Hollý, 2015). Dôkazom toho je aj fotodokumentácia viac ako 260 herbárových položiek ruží Andreja Kmet'a, ktorú vykonal Stanislav Očka v Štátnej botanickej zbierke v Mnichove (Očka, 2011, s. 247) (obr. 7).

Obr. 7. Kmet'ova herbárová položka ruže (*Rosa Hawrana* Kmetz) v herbári Štátnej botanickej zbierky v Mníchove. Foto S. Očka, 30. 6. 2009, Štátna botanická zbierka, Mníchov

Fig. 7. Kmetz's herbarium item of a rose (*Rosa Hawrana* Kmetz) in the herbarium of the State Botanical Collection in Munich. Photograph by S. Očka, 30. 6. 2009. State Botanical Collection, Munich

Catalogus exoticus I; Plantae azoricae; Ennumeratio Plantarum Europaeorum exsiccatorum ...; Exsiccata von den Azoren = Inseln; Plantae Americanae (Connecticut) (A SNM MT)

Ide o ponukové zoznamy exsikátov od nemeckého záhradníka a obchodníka s rastlinami E. M. Reinecka²⁵ z roku 1906. Z nich sme viaceré (náhodne vybrané) rastliny zistili zapísané v diele *Index Herbarii Kmetiani*.

²⁵ Reineck, Eduard Martin (1869 – 1931) – nemecký záhradník, obchodník s rastlinami, redaktor Deutsche Botanische Monatsschrift. V roku 1896 odišiel v sprievode svojho pomocníka Josepha Czermarka do Brazílie, kde spoločne botanizovali a vytvorili bohatú zbierku rastlín. Po príchode do Nemecka v roku 1899 sa jeho herbár stal jadrom jeho obchodných aktivít. Bol tiež spoluzakladateľom Internationaler Botanischer Tauschverein [Medzinárodnej botanickej výmennej asociácie]. Celkovo ponúkol a predal viac ako 8000 exemplárov zo všetkých kontinentov, ktoré možno nájsť v herbároch v Európe, Amerike, Ázii i v Južnej Afrike. Neslávne je však známy svojimi pochybnými obchodnými praktikami a falšovaním herbárových položiek.

Pomôcka na určovanie rastlín

Musci – vzorkovnica výtrusných rastlín (A SNM MT)

Vzorkovnicu s nápisom *Musci* [machy] vyhotovil A. Kmeť za účelom poznávania vybraných taxónov nižších rastlín (obr. 8). Ide o zošit s tvrdou väzbou s rozmerom 11,5 × 15 cm s 15 vzorkonosnými listami, ktoré prekrývajú ochranné listy z jemného papiera. Obsahuje 140 exsikátov machov, 9 pečeoňoviek a 2 lišajníky (poškodené). Vzorky sú roztriedené podľa čeľadí a rodov s uvedením príslušného druhového latinského názvu k jednotlivým exsikátom. Vzorkovnica je uložená vo fonde Jána Petrikovicha, ktorý si ju pravdepodobne zapožičal k poznávaniu machorastov, keďže bol poverený spracovaním kapitoly Rastlinstvo do pripravovanej monografie Turčianskej stolice (ostala v rukopise).

Obr. 8 Vzorkovnica výtrusných rastlín – pomôcka na určovanie. Foto T. Paučinová, A SNM MT, fond A. Kmeťa

Fig. 8. Sample book of spore-bearing plants – an aid for identification. Photograph by T. Paučinová. Archive of the SNM, Martin branch, collection of A. Kmeť

Abecedné zoznamy

Index alphabeticus (MAK, KH 4167)

Zošit s tvrdou väzbou s rozmerom 14 × 20,5 cm s nápisom na chrbte *Index alphabeticus*. Je poškodený vytrhnutím predchádzajúcej časti zoznamu cievnatých rastlín, z ktorého sa zachovala len posledná strana. Kompletná je časť nižších rastlín rozdelených podľa skupín: *Algae* [riasy] – 16 strán; *Hepaticae* [pečeoňovky] – 7

strán; *Lichenes* [lišajníky] – 19 strán; *Musci frondosi* [listnaté machy] – 29 strán. Na základe ceruzkou dopísanej poznámky – „Všetky pýtať“ (pri rode *Lecidella* v časti lišajníky) predpokladáme, že Kmeť tieto zoznamy písal za účelom prehľadu pri objednávkach herbárových položiek a zároveň mu mohli slúžiť k poznaniu aktuálne známych rastlín a húb.

V LA SNK sú tiež uložené dva rukopisy abecedných zoznamov húb, ktoré uviedol Valach (1991): *Index alphabeticus Fungorum* [Abecedný zoznam húb] a *Index alphabeticus Plantarum etc., quae alunt Fungos.* [Abecedný zoznam rastlín atď., ktoré vyživujú huby] – ide o parazitické huby.

Katalógy herbárových položiek

Conspectus Herbarii Andreae Kmet' (A SNM MT)

Zošíť väčšieho formátu s tvrdou väzbou je prvým zámerom o systematickú evidenciu Kmeťovho herbára (obr. 9). Základ tvorí samotný systematický zoznam herbárových položiek v rozsahu 296 číselne označených strán, rozdelený na časti *Phanerogamae* [kvitnúce rastliny], *Cryptogamae* [nekvitnúce rastliny] s podskupinami *Rhizoe*, *Hepaticae* [pečeňovky], *Musci frondosi* [machy], *Lichenes* [lišajníky], *Algae* [riasy] a *Fungi* [huby]. Jednotlivé skupiny sú tiež označené záložkami nalepenými na okraji strany. Záznamy herbárových položiek boli prvotne písané na prvú polovicu strany, na druhú polovicu sú priebežne dopisované neskoršie získané rastliny. Informácie pri taxónoch sú len všeobecné, obsahujú lokalitu a meno zberateľa, pri Kmeťových zberoch autor nie je uvedený (obr. 10). *Conspectus...*

nie je ukončený, záver tvorí zoznam 42 rodov bazídiových húb bez uvedenia herbárových položiek.

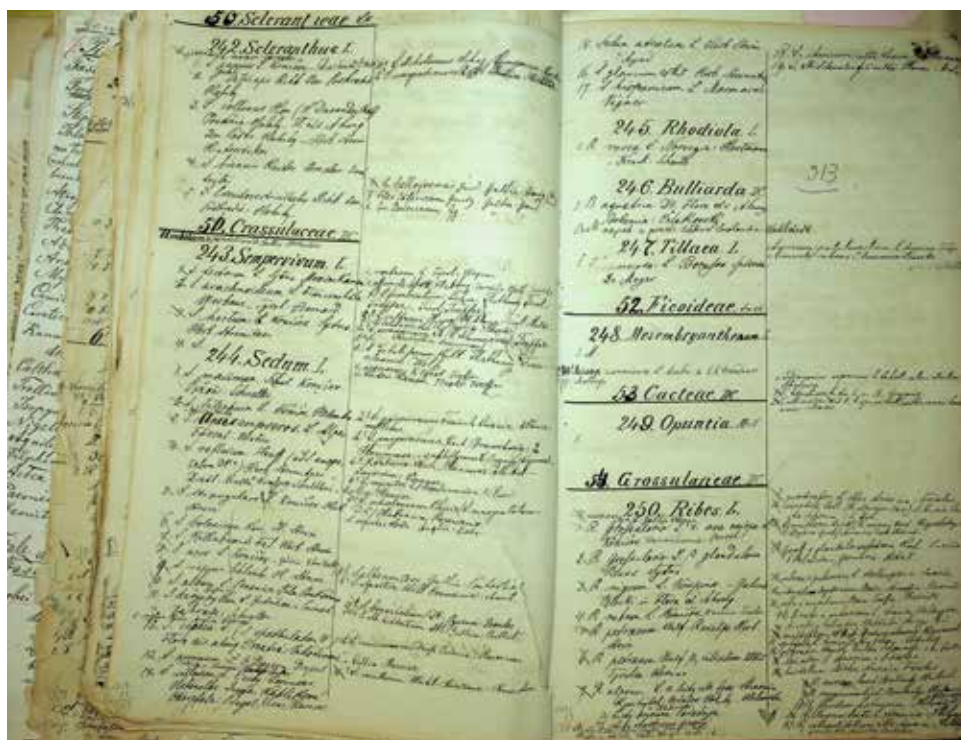
V diele sú vložené alebo aj prísité rôzne doplnkové materiály. Obsiahly je osobitný zoznam položiek ruží *Index Rosarum Herbarii Kmet' Juxta Borbás: „Primitiae Monogr. Ros.“*, rozdelený do 11 sekcií.

Na začiatku je vložená zaujímavá dokumentácia o spolupráci s mykológom J. Bäumlrom. Pozostáva z dvoch

Obr. 9. *Conspectus Herbarii Andreae* Kmeť je prvým zámerom o systematickú evidenciu herbárových položiek. Foto M. Sedláčková, A SNM MT, fond A. Kmeťa

Fig. 8. The *Conspectus Herbarii Andreae* is the first attempt at a systematic record of herbarium items. Photograph by M. Sedláčková. Archive of the SNM, Martin branch, collection of A. Kmeť

Obr. 10 Ukážka súpisu herbárových položiek podľa botanického systému v diele *Conspectus Herbarii Andreae Kmet'*. Foto M. Sedláčková, A SNM MT, fond A. Kmet'

Fig. 10. Sample of the register of herbarium items according to the botanical system in the “*Conspectus Herbarii Andreae Kmet'*”. Photograph by M. Sedláčková. Archive of the SNM, Martin branch, collection of A. Kmet'

listov od Bäumlera zo 4. 10. 1887 a zo 14. 6. 1888 s prílohami viacerých zoznamov Kmet'ových húb zo Štiavnicka, ktoré mu determinoval, napr. *Fungi Schemnitziensis leg. Kmet' det. J. A. Bäumler; Unica; Nachtrag*. Viac o tejto spolupráci a počiatkoch svojho mykologického bádania píše Kmet' (1898b): „*Stalo sa to vtedy, keď ja nevyznal som sa v hubách ešte absolutne nič, ani diel mykologických nemal som a vedľa Phanerogamov zbieral som huby len náhodilé. Bäumlera, ako sám píše, k uverejneniu svojej štúdie pohla bohatosť posielky mojej.*“ Výsledkom tejto spolupráce je jedna z najvýznamnejších Bäumlerových prác *Fungi Schemnitzenses* [Huby štiavnické] (Bäumler, 1890). Kmet' posielal svoje zbery húb na určenie aj zahraničným špecialistom, neskôr určoval aj sám. Významná bola tiež spolupráca s talianskym jezuitom z Tridentu G. Bresadolom, ktorý z Kmet'ových zberov uverejnil prácu *Hymenomyces Hungarici Kmetiani* (Bresadola, 1897).

V diele sú vložené aj tlačené ponukové listy k predaju herbárových položiek od Wilhelma Schemmanna²⁶.

²⁶ Schemmann, Wilhelm (1845 – 1928) – nemecký učiteľ, pôsobil v Annene vo Vestfálsku, venoval sa botanike, najmä bryológii, herbár získaval zberom, ale aj výmennou činnosťou na medzinárodnej úrovni.

Kmetov Katalog (MAK)

Ide o zoznam 85 rastlín zapísaných na dvojhárku zberaných prevažne Kmeťom v Turci. Nie sú datované, ale na základe publikovaných údajov vo Flóre Slovenska sme zistili, že sú to zbery z roku 1907 a viaceré z nich patria k prvonálezom pre Turčiansku kotlinu (napr. *Neslia paniculata*, *Hesperis matronalis*, *Stellaria palustris*...). Zapísané sú aj herbárové položky (dary) od Izabely Textorisovej. Z nich je pozoruhodná napr. myrikovka nemecká (*Myricaria germanica*) z Blatnice, ktorá v súčasnosti patrí k nezvestným druhom Veľkej Fatry a Turčianskej kotliny. Kmeťove zbery pochádzajú z lokalít: Blatnica, Bystrička, Čremošné, Gader, Osikovo, Plešovica, Sučany, Valča a Vrútky. Aj keď Kmeť botanizoval v Turci len krátko, mnohé z jeho nálezov patria k prvým zisteniam pre Turčiansku kotlinu a niektoré sú dosiaľ doložené (podľa Flóry Slovenska) len v Kmeťovom herbári.

Index Herbarii Kmetiani (MAK, KH 2109)

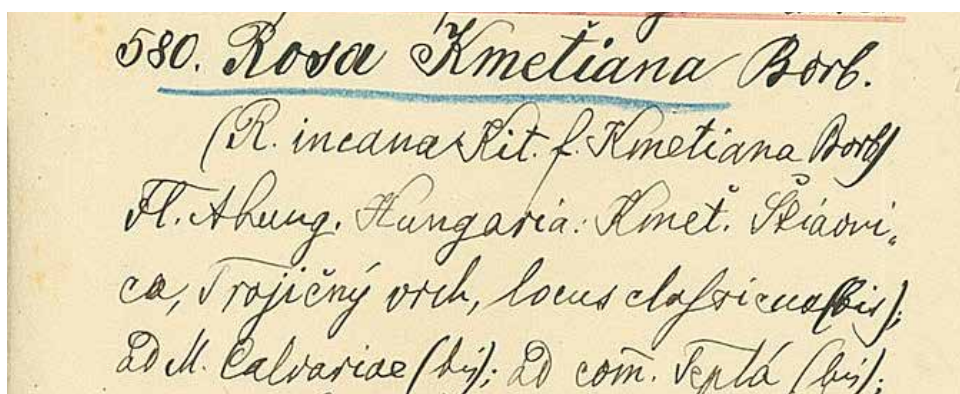
„Ku posledným prácam jeho prislúchalo zostavenie katalógu. Sú to objemné sväzky, V I. sozname 5630, v II. 6172 a v III. 3224, spolu 15.026 rastlín. Ten katalóg! Ten stál ho i mnoho trpkých chvíľ...“ (Vraný, in Medvecký, 1913, s. 77).

Kmeťova rôznorodá činnosť – zberateľská, vedecká ale aj organizačná, oddialila prácu na katalógu herbára. Išlo o veľmi náročnú prácu – skatalogizovať asi 77 900 herbárových položiek, z toho 35 746 nižších rastlín, 42 154 cievnatých rastlín ako aj zbierku semien v počte 1 773 položiek (Vozárová, 2010). Kmeť si to uvedomoval hlavne s nastávajúcím presťahovaním sa do Martina: „I ja trpím s mojou dĺhovou prácou, do ktorej som sa dal, totiž do písania systematického zoznamu botanickej zbierky, totiž iba phanerogamov [kvitnúcich rastlín] a predbežne však len študujem ešte šípy, lebo na jar ľúbil by som aspoň Phanerogamy odpelať do múzea, poťažne do nejakej hospody vo sv. Martine, lebo sa obávam, že zbierky, odumriem tu, ... a nikdy ich viac národ slovenský nedostane. Preto za života ľúbil by som to oddať na bezpečnejšie miesto. Ej, keby som ja pomocníka mal... A kdeže sú ešte huby, machy, lišajníky, kaprade a riasy!! Všetkého mnoho a bez katalógov!“ (List A. Kmeťa Ľ. V. Riznerovi z 6. 12. 1905, in Sokolík, 1984). Nielen Kmeť mal obavy o ukončení práce, ale aj jeho najbližší priateľ F. R. Osvald, ktorý mu vyčítal univerzálnosť a vyzýval ho, aby spracoval herbár: „Kto to spraví, alebo to potom v celok spracuje?... Žiadam, aby si bol národu tým, čím Ťa v schopnostiach Tvojich Boh zvlášte označil. Mne je ľúto nakopeného materiálu, tej krvopotnej, ozaj krvopotnej práce, ktorá síce – dá Boh – ležať bude v Múzeume slovenskom, ale skrytá.“ (Vraný, in Medvecký, 1913, s. 77-78).

Index... predstavuje trojzväzkové dielo so zoznamom herbárových položiek cievnatých rastlín z Kmeťovho herbára. Prvý zväzok obsahuje 452, druhý 473 a tretí 277, spolu 1 203 rkp. strán. Zoradený je systematicky podľa práce Duranda (Durand, 1888), o čom svedčí vložená záložka s poznámkou neznámeho bádateľa *Index Herbarii Kmetiani. Pars I. – III. Je zostavený podľa Th. Durand: Index generum phanerogamorum*. Väčšinou ho písal A. Kmeť, ale aj neznámi zapisovatelia, ojedinele dopisoval zbery V. Vraný a zo spomienok Jána Hrušovského vieme, že aj on ako študent pomohol pri zapisovaní.²⁷

²⁷ „Nuž, bola to trochu prísnejšia robota ako v muzeálnej bibliotéke... naproti mne sedel pán farár a usilovne sme katalogizovali spolu až do večerných hodín.“ (Hrušovský, 2010, s. 147).

V rámci rodov sú jednotlivé druhy, resp. taxóny označené poradovým číslom. Pri zapísaných položkách zo Slovenska je lokalita uvedená všeobecne (väčšinou len jednoslovný geografický názov), pri iných ako Kmet'ových zberoch je zapísané aj meno zberateľa. Pri položkách zo zahraničia je lokalizácia ešte všeobecnejšia, vzťahujúca sa len na štát, historické územie, prípadne kontinent. Pri položkách z exsikatových kolekcii uvádza ich skratku, napr. *F. Austr.-Hung.* – Flora Austro-Hungarica a iné (pozri Uhlířová, 2013). Dátumy zberov nie sú uvedené, čo výrazne sťažuje identifikáciu zápisov so samotnými položkami v herbári (Očka, 2008). Zo zberateľov, ktorí pôsobili na území dnešného Slovenska sú najčastejšie uvádzaní: Jozef Ľudovít Holuby, Izabela Textorisová, Andrej a Štefan Truchlý, Samuel Kupčok, Viktor Greschik, Ignác Grundl a Václav Vraný, ojedinele aj Ján Petrikovich i amatérski zberatelia: Andrej Halaša, Milan Ivanka²⁸, Ivan Lilge²⁹ a iní. Prvý diel *Indexu...* končí kmeňom ruží *Tribus Rosae*, ktoré sú zoradené do 11 sekcií (obr. 11). V závere sa nachádza abecedný index druhov, foriem a variet ruží *Alphabeticus Index Specionarum, formarum et varietatum Rosae*.

Obr. 11. Na pamiatku Andreja Kmet'a bolo pomenovaných viacero rastlín a húb. K nim patrí aj ruža Kmet'ova (*Rosa kmetiana* Borb.) opísaná Borbášom, uvedená v diele *Index Herbarii Kmetiani*. Foto S. Očka, MAK, KH 2109

Fig. 11. Several plants and fungi were named in memory of Andrej Kmet', which include Kmet's rose (*Rosa kmetiana* Borb.) described by Borbás, mentioned in the "*Index Herbarii Kmetiani*". Photograph by S. Očka. Andrej Kmet' Museum, collection "Cultural history", KH 2109

Položky z čeľade vstavačovité (*Orchidaceae*) sa v Kmet'ovom herbári už nena-chádzajú. „... **kde, kedy a akým spôsobom zmizli tieto odrchidey...**“ pýta sa Hlavaček (1990, s. 33) [zvýraznené autorom], ktorý ich stratu zistil, keď si v SNM v Bratislave robil výpisky z Kmet'ovho herbára k práci *Flóra Štiavnických vrchov* (Hlavaček, 1985). Informácie o stratenej Kmet'ovej zbierke orchideí sa zachovali už len v jeho zoznamoch herbárových položiek *Flora Schemnitzensis*, *Conspectus Herbarii Andreae Kmet'* a jej

²⁸ Ivanka, Milan Mikuláš (1876 – 1950) – advokát, redaktor, národný aktivista, politik, člen Slovenskej národnej rady a signatár Martinskej deklarácie, v rokoch 1899 – 1904 pracoval ako koncipient v advokátskej kancelárii Matúša Dulu v Martine.

²⁹ Lilge, Ján Ivan (1826 – 1886) – člen Matice slovenskej, iniciátor zakladajúceho zhromaždenia spolku včelárov, záhradník, ovocinár, nad Martinom (Osikovo) vybudoval arborétum.

konečný súpis sa nachádza v *Indexe...* Zbierka obsahovala 60 rodov, 188 taxónov a viac ako 360 zapísaných položiek takmer z celého sveta. Z Európy sú zapísané zbery z územia dnešnej Bosny a Hercegoviny, Česka, Francúzska, Maďarska, Nemecka, Nórska, Švédska, Rakúska, Rumunska, Španielska, Švajčiarska, Talianska a Veľkej Británie. Okrem Európy sú uvedené: *Amerika, Pennsylvania, Portoriko, Brazília, India, Nepál, Austrália, Zululand* [Zuluský štát na území dnešnej Juhoafrickej republiky].

Škovirová (1993) uviedla z diela zoznam druhov zo Slovenska zbieraných len Kmeťom. Nižšie uvádzame kompletný zoznam nielen Kmeťových položiek (lokality bez uvedeného autorstva), ale aj iných zberateľov z územia dnešného Slovenka (v zozname je prvý aktuálne platný vedecký názov, ak sa nezhoduje, v zátvorke je pôvodný názov uvedený v *Indexe*):

Corallorhiza trifida (ut *Corallorhiza innata* Br.) – Kľak, Vtáčnik; Turiec: Textorisová.

Malaxis monophyllos – Turiec: Textorisová.

Neottia nidus-avis – Krnišov, Sitno; Turiec: Textorisová; Revúca: Blažkovič.

Listera ovata – Krnišov, Sitno; Orava: Š. Truchlý.

Limodorum abortivum – Pukanec: Kupčok; Nitra: Kučera.

Cephalanthera rubra – Čabrad' ; Bacúrov, Dubovô, Zvolen: A. Truchlý; Pukanec: Kupčok.

Cephalanthera longifolia (ut *Cephalanthera pallens*) – Zemianske Podhradie: Holuby; Brezno: Kupčok.

Cephalanthera damasonium (ut *Cephalanthera ensifolia*) – Čabrad' , Krnišov, Sitno, Holík; Turiec: Textorisová; Orava: Š. Truchlý.

Epipactis helleborine (ut *Epipactis latifolia*) – Krnišov, Senohrad, Sitno; Zemianske Podhradie: Holuby.

Epipactis purpurata – Zemianske Podhradie: Holuby.

Epipactis atrorubens (ut *Epipactis rubiginosa* Gaud) – Turiec: Textorisová; Orava: Š. Truchlý.

Epipactis microphylla – Bošáca: Holuby.

Orchis purpurea (ut *Orchis fusca*) – Čabrad' , Nemce; Pukanec: Kupčok.

Orchis militaris – Bošáca: Holuby.

cf. *Orchis tridentata* (ut *Orchis variegata* L.) – Kalnica: Holuby.

Orchis ustulata – Kráľovce, Sitno; Pukanec: Kupčok.

Traunsteinera globosa (ut *Orchis globosa*) – Sitno, Štiavnica; Bošáca, Zemianske Podhradie: Holuby.

Orchis coriophora – Zemianske Podhradie: Holuby.

Orchis morio – Krnišov; Zemianske Podhradie: Holuby; Orava: Š. Truchlý.

Dactylorhiza majalis (ut *Orchis latifolia* L.) – Sitno, Štiavnica; Orava: Š. Truchlý; Revúca: Blažkovič.

Dactylorhiza incarnata – Sitno, Štiavnica; Zemianske Podhradie: Holuby.

cf. *Dactylorhiza incarnata* (ut *Orchis angustifolia* L.) – Sitno, [Paradays].

Dactylorhiza maculata – Sitno; Pukanec: Kupčok; Orava: Š. Truchlý.

Dactylorhiza sambucina – (ut *Orchis sambucina* L., tiež ut *Orchis sambucina* L. f. *incarnata*) – Štiavnica; Bošáca: Holuby; Zemianske Podhradie: Holuby.

Orchis mascula subsp. *signifera* (ut *Orchis speciosa*) – Bošáca: Holuby; Sitno.

Orchis pallens – Zemianske Podhradie: Holuby.
Ophrys insectifera (ut *Orchis myodes* (Jacq.) Bernhard) – Turiec: Textorisová.
Coeloglossum viride – Sitno; Zemianske Pohradie: Holuby; Turiec: Textorisová; Revúca: Blažkovič.
Gymnadenia conopsea – Orava: Š. Truchlý.
Pseudorchis albida (ut *Gymnadenia albida*) – B. Bystrica: Hoľa Prašivá: A. Truchlý; Brezno: Kupčok.
Platanthera bifolia – Krnišov, Sitno; Orava: Š. Truchlý.
Cypripedium calceolus – Revúca: Blažkovič; Turiec: Textorisová; Bošáca: Holuby.

Na konci III. dielu je osobitná kapitola venovaná vývinovým odchýlkám na cievnatých a výtrusných rastlinách *Abnormitates in Phanerogamis et in Kryptogamis.*, ktoré sú zoradené podľa odchýlok na jednotlivých orgánoch. Pri cievnatých rastlinách je zapísaných 210 herbárových položiek, abnormity na výtrusných rastlinách už nie sú zapísané. Kolekcia abnormít z Kmeťovho herbára sa nezachovala samostatne, keďže po prevoze herbára z Martina do Prírodovedného múzea SNM v Bratislave bola včlenená do generálneho herbára. Abnormitám na rastlinách sa Kmeť venoval dlhodobo (pozri Hajdúk, 1977). Pripravoval tiež zaujímavý materiál s vývinovými chybami na drevinách do expozície prvého národného múzea (Očka, Škovirová, 2013).

Aj keď sa nepodarilo Kmeťovi *Index... ukončiť*, jeho herbár nezostal „skrytý“, ako sa obával jeho priateľ Osvald. Údaje z herbára citujú vo svojich prácach viacerí odborníci a pre spracovávateľov diela Flóra Slovenska je stále živým odkazom.

Iné dokumenty

Wie man botanische Monographien fabriziert! II. (A SNM MT)

Ide o rukopis druhého článku Andreja Kmeťa (Kmeť, 1899), v ktorom sa ohradil voči plagiátorstvu v práci Adolfa Csereyho (Cserey, 1897) o flóre Banskej Štiavnice a okolia. Kmeť mu odovzdal zoznam rastlín uložených vo svojom herbári spolu s lokalitami ich výskytu. Autor pozmenil lokality, neuviedol Kmeťa ako autora nálezov a tým vznikol spor medzi Csereyom a Kmeťom. Táto skutočnosť prinútila Kmeťa napísať do časopisu *Deutsche botanische Monatsschrift* články (Kmeť, 1898c, 1899, 1900), v ktorých spochybnil uverejnené údaje Csereyho, ktorý sa v tom istom časopise ohradil a vyhlásil Kmeťa za pansláva. Hlavaček (1985) neskôr potvrdil, že uvádzané rastliny sa nemôžu vyskytovať na lokalitách uvedených Csereyom.

Doplňky z Kmeťovej knižnice

Osobná knižnica Andreja Kmeťa je uložená v SNK. O jej histórii a stave počas prebiehajúcej rekonštrukcie písal Sabov (2008). Keď knižnicu získala MSS, zbierka obsahovala 1 743 zväzkov s tematickými skupinami – teológia, prírodné vedy, filozofia a etnografia (Sabov, 2008). Autor tiež uvádza, že v druhej polovici 20. storočia došlo k zlúčeniu bibliotéky MS a Knižnice MSS; išlo o zložitý proces, pri ktorom sa nie vždy zachovali a ochránili ako celok knižné zbierky význam-

ných osobností. Postihlo to aj Kmeťovu knižnicu, keďže niektoré botanické diela, o ktorých sa dozvedáme z jeho korešpondencie a článkov sa v nej dosiaľ nezistili (Cabadaiová, ústny údaj).

Knihy zohrávali v živote Kmeťa dôležitú úlohu už od jeho mladosti a neskôr boli nepostrádateľné pri botanickej práci i štúdiu: „... včera došli mi tri botanické najnovšie diela od Friedlandera³⁰ z Berlína (o kaprad'och, morských algách [riasach] a o characetách [charách] – z toho posledného vyšlo ešte len 9 zošitov), za ktoré dnes posielam 54 zl. 24 kr. Potrebujem ich pre systematizovanie zbierok, lebo samých kapradí mám tri hodné baly. Prasličky a netaty po jednom, rias ale tiež tri veľké baly“ (list A. Kmeťa E. V. Riznerovi 1. 2. 1895, in Sokolík, 1984 s. 72-73). Získať odbornú literatúru bolo v tom období náročné nielen finančne, ale hlavne pre jej nedostatok. Kmeť kupoval knihy často aj v antikvariátoch: „Všeobecne cíti sa páľčivý nedostatok československej botaniky. Nášho Reussa kúpiť nedostaneš, českého Pressla (celého), Slobodu, Čelakovského nedostaneš viac ani antikvároch. Mne nedávno na miesto Čelakovského poslali „Atlas rostlinstva“ dra Velenovského. Je to dielo výtečné, krásne ku ozdobe cti literatúry českej... Ale ja prial by som si dielo podobné Reussovmu, alebo Presslovmu... a odporúčal by som, keď nie samostatne, aspoň nové, snád' podoplňané, že by milovníci kvetny, (scientia amabilis) neboli nútení siahat' po knihe cudzojazyčnej.“ (Kmeť, 1898). Botanickú literatúru sa snažil získať aj z pozostalostí od známych botanikov.

Osobná knižnica Andreja Kmeťa bola rozhodnutím Ministerstva kultúry SR vyhlásená za historický knižničný fond 14. júna 2004, čo je ekvivalent Národnej kultúrnej pamiatky pre staré a vzácne tlače. Na rekonštrukciu a dopĺňovanie knižnice sa však stále pracuje (Cabadaiová, ústny údaj).

Z Kmeťovej knižnice sa v A SNM MT nachádza kniha:

Dra. A. Pokorného Názorný prírodopis rostlinstva: pro nižší oddělení středních škol českoslovanských (Čelakovský, 1881) (A SNM MT). Ide o Čelakovského³¹ český preklad a úpravu učebnice prírodopisu *Naturgeschichte des Pflanzenreiches* od Aloisa Pokorného³² s 357 precíznymi vyobrazeniami rastlín. Pôvodná Pokorného učebnica bola najrozšírenejšou školskou učebnicou botaniky v Rakúsko-Uhorsku druhej polovice 19. storočia.

V zbierkovom fonde MAK sa nachádza 5 separátov:

Botrychium Lunaria SW. Monstruosum. (Holuby, 1892)

³⁰ Friedlander, Julius (1827 – 1882) bol najstarším synom majiteľa berlínskeho antikvariátu Raphaela Friedländera, vyštudoval matematiku. Po smrti svojho otca v roku 1853 prevzal jeho živnosť, ktorú značne rozšíril a špecializoval sa na prírodné vedy a nákup veľkých pozostalostí od významných učencov. Medzi jeho stálych zákazníkov patrili najmä niektoré veľké americké knižnice.

³¹ Čelakovský, Ladislav Josef (1834 – 1902) – významný český botanik, otec mykológa Ladislava Františka Čelakovského. Pôsobil v botanickom oddelení Musea Království českého, bol profesorom pražskej univerzity. Asi najznámejším Čelakovského dielom je *Prodromus kveteny českej*, popísal množstvo nových taxónov rastlín.

³² Pokorny, Alois (1822 – 1886) – stredoškolský profesor a botanik. Vyštudoval právo i botaniku, vyučoval na akademickom gymnáziu vo Viedni. Vynikol však predovšetkým ako autor rakúsko-uhorských školských učebníc prírodopisu. Jeho učebnica *Naturgeschichte des Pflanzenreiches* dosiahla v roku 1874 celkový náklad 100 000 exemplárov. Stala sa najrozšírenejšou školskou učebnicou botaniky v Rakúsko-Uhorsku druhej polovice 19. storočia. A jeho trojzväzková učebnica *Naturgeschichte für Volksund und Bürgerschulen* údajne dosiahla celkový náklad okolo milióna zväzkov.

Článok o monštruozite vratičky mesiačikovitej (*Botrychium lunaria*), uverejnený v Časopise Trenčianskeho prírodovedného spolku, nie je uvádzaný v prehľade bibliografických prác J. L. Holubyho (Rizner, 1906; Futák, Domin, 1960).

Zusätze zur Flora von Nemes-Podhrazy (Holuby, 1869)

V článku sú uvedené aj viaceré novozistené druhy rastlín v Zemianskom Podhradí. *Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten*. (Degen, 1900, 1906)

Autor v prácach opisuje tri novoobjavené druhy orientálnej flóry rodu prilbica a kozinec. Obidva separáty sú spolu zlepené. O podobných úpravách sa dozvedáme v liste: „Mám ja separátnych odtiskov všelijakých mnoho, a ktoré patria dovedna, mám ich spolu pozliepané; tak práce pána Holubyho mám vo vedne s Krzízschovou flórou nitriankou zlepené.“ (List A. Kmeťa E. V. Riznerovi z 31. 12. 1895, in Sokolík, 1984).

Ausflug auf das Gebirge Koron bei Rodna (Reckert, 1855)

V článku autor uvádza vzácnu vápnomilnú flóru zo Sedmohradska (Transylvánie) v pohorí Koron pri Rodone.

Záver

V snahe prispieť k doterajším poznatkom o botanickej práci A. Kmeťa uvádzame málo známe i neznáme archívne dokumenty z jeho botanickej činnosti. Aj keď sú niektoré len vo fragmentoch, sú dôkazom jeho neskutočne obetavej práce. Hovoria o samovzdelávaní v botanike, niekedy až „*trňovou cestou*“ ako píše pri štúdiu ruží, o úsilí vynaloženom pri budovaní herbárových zbierok, o nových objavoch rastlín a húb či výborných floristických znalostiach zo Štiavnických vrchov. Prinášajú tiež poznatky o Kmeťovej práci v rodológii, v ktorej sa vypracoval na „*ciel'avedomého vedca*“ (Větvička, 1993). Výraznou črtou jeho práce je univerzálnosť, vedecký prístup k botanike a snaha o kolektívnu prácu. V závere chceme priblížiť Kmeťov vzácny ľudský prístup pomáhať začínajúcim botanikom, či už to bola Izabela Textorisová, Andrej a Štefan Truchlý alebo Samuel Kupčok a jeho syn Samuel Teodor. K nim patrí aj Sándor Jávorka³³, významný európsky botanik 20. storočia, ktorý navštívil Kmeťa na Prencove ako študent banskoštiavnického gymnázia. Z jeho pozabudnutej spomienky³⁴, uverejnenej v časopise Štiavničan v roku 1936 vyberáme: „*Dva krát som mal príležitosť stykať sa s Andrejom Kmeťom, tieto styky sú z tých najkrajších zážitkov mojej mladosti... Prijal ma tento kňaz požehnanej a šľachetnej duše, s najväčšou srdečnosťou. Mohol som nahliadnuť do pracovne neúnavného, mnohostranného vedátora, mohol som obdivovať jeho veľké celú stenu zaberajúce herbárium a mohol som požívať jeho známy, vtipným humorom spestrený rozhovor. Požičal mi knihy, vzal ma sebou botanizovať a tak konečne začal sa objasnievať v mojej hlave doteraz výrivší sa chaos botanický. V nástupnom roku navštívil som znovu Kmeťa, predložil som mu výsledky svojej práce, vykonané podľa jeho rady. Takto*

³³ Jávorka, Sándor (1883 – 1961) – rodák zo Štiavnických Baní, študoval na gymnáziu v B. Štiavnici, na univerzite v Budapešti; 1906 doktor filozofie (univerzita v Budapešti). Vedúci botanického oddelenia Maďarského národného múzea (1934 – 1942).

³⁴ *Spomienka na Andreja Kmeťa* nie je uvedená v zozname biografických prác o A. Kmeťovi (Jasenák, 1987).

som získal bezpečný základ v botanike a ostanú mi nezapomenuteľnými potulky na Sitno, kde mi ukázal miesta niektorých zriedkavejších rastlín... ako mladý úradník múzejný, ostal som v dopisnom styku s ním³⁵ ... Vždy som prehlasoval a prehlasujem i teraz v mojom prostredí, že na svojej vedeckej dráhe, ako mladý začiatočník prvý vážny impulz dostal som od Kmeťa. Vždy s úctou sa klaniam jeho pamiatke...” (V. B., 1936).

Z vďaky k Andrejovi Kmeťovi pomenovali botanici na jeho pamiatku 2 rody húb a 19 nižších taxónov rastlín a húb (pozri Vozárová, 2010, s. 261).

PodĎakovanie

Naše úprimné poďakovanie patrí PhDr. Eve Králikovej za pozorné prečítanie a pripomienky k textu i osobnú komunikáciu, Mgr. Michale Sedláčkovej (A SNM MT) za ústretovosť a konzultácie k fondu A. Kmeťa a skenovanie archívnych dokumentov, Mgr. Janke Cabadajovej (SNK) za informácie ku Kmeťovej knižnici, Mgr. Tatiane Paučinovej (SNM MT) za fotografie archívnych dokumentov, za pozorné prečítanie a opravy textu PhDr. Márii Halmovej a Mgr. Andrejovi Bendíkovi PhD. a za ústretovosť v knižnici PhDr. Anne Peťovej.

³⁵ Dôkazom ich spolupráce je aj list S. Jávorku A. Kmeťovi z roku 1906, A SNM MT, ktorý okrem iného pojednáva o Jávorkom novopopísanom druhu rumenice turnianskej (*Onosma turnensis*) – endemite Západných, Južných a Apulských Karpát.

Literatúra

- BARANOVIČ, Š., 1989. Poznámky a vysvetlivky. In: Kmet', A. *Veleba Sitna*. Bratislava: Tatran, s. 278.
- BARANOVIČ, Š., 1993. Osobnosť Andreja Kmet'a vo svetle jeho literárnej pozostalosti. In: *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Martin: MSS, s. 14-18. ISBN 80-967025-1-3
- BÄUMLER, J. A., 1890. Fungi Schemnitzenses. *Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft Wien*. 40, str. 139-148.
- BRESADOLA, G., 1897. Hymenomycetes Hungarici Kmetiani. *Atti Imp. Regia Accad. Rovereto*, ser. 3, 3, 66-117.
- CSEREY, A., 1897. *Selmeczbánya vidéke novénytani tekintetben*. Selmeczbánya, s. 1-121.
- ČELAKOVSKÝ, J. L., 1882. *Dra. A. Pokorného Názorný přírodopis rostlinstva Pro nižší oddělení středních škol československých*. Nákladem F. Tempského IV. vydanie, 245 s.
- DEGEN, A., 1900. Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. Separatdruck aus der *Oesterr. botan. Zeitschrift*. 7 (47), 4 s. (406-409).
- DEGEN, A., 1906. Megjegyzések néhány keleti novényfajról. Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. *Különnyomás a Magyar Botanikai Lapok*. 5/7, 1-2 (s. 196-197).
- DURAND, T., 1888. *Index generum phanerogamorum usque ad finem anni 1887 promulgatorum in Benthami et Hookeri „Genera plantarum“ fundatus, cum numero specierum synonymis et area geographica*. Bruxellis: Sumptibus Auctoris; Londoni (Foro dicto Soho square, 37): Dulau & Co; Berolini (Via dicta Carlsbad, 15): Fratres Borntraeger (Ed. Eggers); Parisiis (Via dicta de Sèvres, 15): Paul Klincksieck, 724 s.
- FUTÁK, J. – DOMIN, K., 1960. *Bibliografia k flóre ČSR do r. 1952*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, s. 883.
- HAJDUK, J., 1977. Poznámky k záujmu Andreja Kmet'a o teratológiu rastlín (K 70. výročiu úmrtia). In: *Múzeum*. Roč. 22, č. 2, s. 101-110.
- HLAVÁČEK, A., 1990. Kde sú orchidey z Kmet'ovho herbára? In: *Múzeum*. Roč. 35, č. 2, s. 33.
- HLAVÁČEK, A., 1985. *Flóra CHKO Štiavnické vrchy*. Bratislava: ÚŠOP Liptovský Mikuláš, 776 s.
- HOLEC, R., 1991. *Pol'nohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. Bratislava: Veda. ISBN 80-224-0320-2.
- HOLLÝ, K., 2015. *Andrej Kmet' a slovenské národné hnutie. Sondy do života a kreovanie historickej pamäti do roku 1914*. Bratislava: Veda., 280 s. ISBN: 978-80-224-1480-7.
- HOLUBY, J. E., 1869. Zusätze zur Flora von Nemes-Podhragy. In: *Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien*. 19, separát 10 s. (s. 923-932).
- HOLUBY, J. E., 1892. Botrychium Lunaria Sw, monstrosum. Separatdruck aus der *Jahrbuche der naturwissenschaftlichen Vereines des Trencsiner Comitates*. XV.

HRUŠOVSKÝ, J., 2010. *Obrázky starého Martina*. Vydavateľstvo Matice slovenskej, druhé upravené vydanie pripravili Králiková, E. a Ďuriška, Z., s. 258. ISBN 978-80-8115-029-6.

ILAVSKÁ, M., 1970. Andrej Kmeť v Blatnici. In: *Z minulosti a prítomnosti Turca*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, s. 76-78.

JASENÁK, L., 1987. *Andrej Kmeť 1841 – 1908, Život a dielo*. Edícia: Medailóny. Bratislava: Ústredná správa múzeí a galérií, 144 s.

KMEŤ, A., 1865. Začiatky štvrtého a posledného roku prvej generácie cirkev. liter. školy na semeništi ostrihomskom. In: *Cyrill a Method*. Časopis cirkevný, roč. 15, 15. 4. 1865, č. 11, s. 81-84.

KMEŤ, A., 1868a. Slovo o školských štepnicích. Sdeluje Andrej Kmeť, kaplán v Senohrade. In: *Obzor*. Roč. 6, č. 2, s. 9-10; č. 3, s. 17-18; č. 4, s. 25-26.

KMEŤ, A., 1868b. Ovocinár na Slovensku. Úvaha od A. Kmeťa, kaplána v Senohrade. In: *Obzor*. Roč. 6, č. 14, s. 105-107; č. 15, s. 113-115; č. 16, s. 121-122.

KMEŤ, A., 1875. *Hospodár na Slovensku. Spísal Andrej Kmeť, farár v Krnišove. Sošit prvý*. Turč. Sv. Martin: Matica Slovenská, Matičných spisov číslo 42, 160 s.

KMEŤ, A., 1876. Študujme! In: *Národné noviny*, 21. 3. 1876, roč. 7, č. 34, s. 1-2.

KMEŤ, A., 1892. Floristom slovenským. In: *Slovenské pohľady*. 12: s. 25-31.

KMEŤ, A., 1893. Veleba Sitna. Odtisk z *Tovaryšstva*. Ružomberok, 186 s.

KMEŤ, A., 1895. *Autobiografia Andreja Kmeťa*. (Napísal ju 8. apríla 1895.). In: MEDVECKÝ, K. A. (ed.), 1913. *Andrej Kmeť. Rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec, zakladateľ a prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1841-1908. Životopis*. Turčiansky Sv. Martin: nákladom spisovateľovým, s. 10-37.

KMEŤ, A., 1898a. Český zamieňací ústav botanický v Prahe. In: *Čas. MSS*. Roč. 1, č. 3, s. 51-53.

KMEŤ, A., 1898b. Fungi Schemnitzenses I. II. III. In: *Literárne listy*. Roč. 8, č. 1, s. 5-6.

KMEŤ, A., 1898c. Wie man botanische Monographien fabriziert! In: *Deutsche botanische Monatsschrift*. 16, s. 127-131.

KMEŤ, A., 1899. Wie man botanische Monographien fabriziert II. In: *Deutsche botanische Monatsschrift*. 18, s. 28-30.

KMEŤ, A., 1899. Wie man botanische Monographien fabriziert. II. In: *Deutsche botanische Monatsschrift*. 17, s. 163-165.

KRÁLIKOVÁ, E., 1993. Zbierkotvorná činnosť Andreja Kmeťa. In: *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Martin: MSS, s. 33-39.

LICHARD, D., G., 1874. *Slavný Výbor Matice Slovenskej!* Skalica. Rukopis – Archív Matice slovenskej. Fond Matica slovenská I., inv. č. 2365.

LIZOŇ, P., 1993. Význam zbierok Andreja Kmeťa pre mykológiu. In: *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Martin. s. 57-61.

MARHOLD, K. – HINDÁK, F. (eds), 1998. *Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska*. Bratislava: Vydavateľstvo Veda, 687 s.

MEDVECKÝ, K. A., 1913. *Andrej Kmeť, rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec, zakladateľ a prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1841 – 1908. Životopis*. Turčiansky Sv. Martin: nákladom spisovateľovým, 192 s.

- OČKA, S., 2008. Herbárová zbierka Andreja Kmeťa v Slovenskom národnom múzeu v Martine – Múzeu Andreja Kmeťa. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum XI*. Martin: vyd. SNM, s. 107-136.
- OČKA, S., 2011. Hospitačný pobyt v Štátnej botanickej zbierke v Mníchove. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum XII*. Martin: vyd. SNM, s. 242-248.
- OČKA, S. – ŠKOVIROVÁ, K., 2013. Andrej Kmeť a jeho neznáme aktivity k príprave prírodovednej expozície. In: *Múzeum*, 59 (3): s. 5-8.
- PETĚKO, T., 2008. Pozostalosť Andreja Kmeťa. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum XI*. Martin: vyd. SNM, s. 30-35.
- PETRÁŠ, M., 1994. Poľnohospodárska odborná spisba Andreja Kmeťa. In: *Zborník muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Martin: MSS, s. 79-93.
- PETRIKOVICH, J., 1913. Lekárske dobrozdanie o poslednej chorobe Kmeťovej. In: *MEDVECKÝ, K. A. (ed.), 1913. Andrej Kmeť. Rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec, zakladateľ a prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1841-1908. Životopis*. Turčiansky Sv. Martin: nákladom spisovateľovým, s. 174-175.
- PISŮT, I., 1983. Andrej Kmeť a rozvoj slovenských prírodovedných zbierok. In: *Múzeum*. 28(3): s. 36-39.
- PRÍHODA, P., 1913. Zo života na ostrihomskom semeništi. In: *MEDVECKÝ, K. A. (ed.), 1913. Andrej Kmeť. Rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec, zakladateľ a prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1841-1908. Životopis*. Turčiansky Sv. Martin : nákladom spisovateľovým, s. 48-49.
- PROFANTOVÁ, Z., 1993. Andrej Kmeť a slovenské príslovia. In: *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Martin: MSS, s. 102-113.
- RECKERT, D., 1855. Ausflug auf das Gebirge Koron bei Rodna. Separat aus der *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften*, Hermannstadt 6(2), 4 s. (s. 17-20).
- RIZNER, E. V., 1906. Literárna činnosť Jozefa Lud. Holubyho. Bibliografický prehľad. In: *Slovenské pohľady*. Roč. 26, č. 4., s. 211-217.
- SABOV, P., 2008. História a súčasný stav osobnej knižnice Andreja Kmeťa. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum XI*. Martin: vyd. SNM, s. 36-41.
- SEDLÁČKOVÁ, M., 2021. Významné osobnosti slovenského múzejníctva ukryté v archívnych fondoch Archívu Slovenského národného múzea, pobočky v SNM – Múzeách v Martine. In: *Múzeum*. Roč. LXVII., č. 3, s. 7.
- SOKOLÍK, V., 1984. *Listy Andreja Kmeťa Eudovítovi Vladimírovi Riznerovi*. Martin: Matica slovenská.
- ŠKOVIROVÁ, K., 1993. Botanické zbierky Andreja Kmeťa v Turčianskom múzeu A. Kmeťa v Martine. In: *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Martin, s. 62-64.
- ŠKOVIROVÁ, K. – BUKOVENOVÁ, Z., 2022. Andrej Kmeť: Hospodár na Slovensku (nevytlačená časť rukopisu). In: *Zborník SNM v Martine, Etnografia* 63. Roč. CXVI., s. 9-29.
- ŠKULTÉTY, J., 1933. Úspechy Slovenského národného múzea. In: *Časopis MSS*, Roč. 25, č. 1-2, s. 1-5.
- UHLÍŘOVÁ, J., 2013. Príspevok k poznaniu botanickej zbierky Andreja Kmeťa. In: *Acta Rerum Naturalium Musei Nationalis Slovaci Bratislava*. Vol. LIX., s. 69-99.

- V. B., 1936. Spomienka na Andreja Kmeťa. Rozhovor s vynikajúcim maďarským botanikom. In: *Štiavničan*. Roč. 2, s. 2.
- VALACH, J., 1991. Andrej Kmeť vo fonde Matice Slovenskej. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine, Etnografia* 32, Roč. LXXXV, s. 45-65.
- VĚTVIČKA, V., 1993. Růže Andreja Kmeťa. In: *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Martin, s. 114-120.
- VOZÁROVÁ, M., 1993. Botanik Andrej Kmeť. In: *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Martin, s. 46-56.
- VOZÁROVÁ, M., 2010. Kmeť, Andrej. In: VOZÁROVÁ, M. – ŠÍPOŠOVÁ, H. (eds): *Osobnosti botaniky na Slovensku. Biografický slovník osobností, ktoré sa podieľali na rozvoji klasickej a úžitkovej botaniky do roku 2009*. Bratislava: Vydavateľstvo Veda, s. 260-263.
- VOZÁROVÁ, M. – SUTORÝ, K., 2001. Index herbariorum Reipublicae bohemicae et Reipublicae slovacae. *Bulletin Slovenskej Botanickej Spoločnosti*. Supplement 7, 95 s.
- VRANÝ, V., 1913. Rozpomienky na Andreja Kmeťa ako botanika. In: Medvecký, K. A. (ed.). *Andrej Kmeť, rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec, zakladateľ a prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1841 – 1908. Životopis*. Turčiansky Sv. Martin: nákladom spisovateľovým, s. 71-81.

FROM THE LITTLE-KNOWN WRITTEN BOTANICAL LEGACY OF ANDREJ KMEŤ IN THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM – MUSEUMS IN MARTIN

Katarína Škovirová – Stanislav Očka

Summary

In this article, we provide information from the botanical legacy of Andrej Kmeť, whose name is intrinsically linked to the establishment of the Slovak National Museum. His broad collection, academic and social work has made his personal collection in the SNM in Martin a unique, multi-disciplinary source for the study of this figure. Documents from his botanical activities are associated with the creation of his unique herbarium (77,900 items) which formed the basis of a nationwide botanical collection. This concerns primarily the catalogisation of the herbarium in the manuscripts “*Cospectus herbarii Andreae Kmeti*” and “*Index Herbarii Kmetiani I. – III*”, which includes a separate list of roses, “*Alphabeticus Index Specionarum, formarum et varietatum Rosae*”. These documents are as yet the only known source of information on his lost herbarium collection of orchids containing 188 genera from the whole world. We present in particular a list of taxa from Slovakia including their sites and collectors. The journal from 1857 to 1874 from his studies, which is a source to discovering the beginnings of Kmeť’s nation-building activity, provides a testimony to the wide range of his activities. Another journal related to his botanic activity documents his search for a focus in botany and continues to his academic study of rodology, as documented by the *Specialis Catalogus Rosarum juxta Monografiam Dr. Borbas* with more detailed notes on the variability of roses. Other smaller documents belong to the applications to build up herbarium collections through foreign exchange associations: *Flora Duplicata* 1882, *Desiderata Andreae Kmeti. A. 1892*, *Desideraten des Andreas Kmeti Prenčov Schemnitz Hont. Ungarn. pro A. 1893*, *Nasledujúce rastliny nemám vo svojej zbierke* [I do not have the following plants in my collection], *Euer Wohlgeboren!*. Andrej Kmeť wrote to himself in order to learn about currently known taxa and obtain herbarium items alphabetical list of plan, of which we characterize in more detail *Index alphabeticus*. A tool was also preserved in the estate for the determination of bryophytes – sample book *Musci*. From the original Kmeť’s library we are presenting five specialised botanical distinctions and one book.

SPOLOČENSKÉ VEDY

NEZNÁME NÁLEZY Z DOBY KAMENNEJ Z TURCA V ARCHEOLOGICKEJ ZBIERKE SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE

MAREK BOTH

*Slovenské národné múzeum v Martine, Etnografické múzeum, Malá hora 2,
P. O. BOX 155, 036 80 Martin; e-mail: marek.both@snm.sk*

Both M., 2023. Unknown stone age finds from Turiec region in the archaeological collection of the Slovak national museum in Martin.

Abstract: *This article provides brief information on 109 archaeological finds from the Stone Age from the Turiec region which were found in the terrain some time ago, but had not been recorded, evaluated or processed by specialists. The finds were discovered in the Slovak National Museum in Martin during a physical revision of the archaeological collection in 2020. They are of great testimonial value in terms of the chronology, material and typological composition of tools and the archaeological topography of the region in the Stone Age. By integrating the sites where they were found into the "Settlement of the region map", we gained a more detailed picture of the density and nature of settlement during this period in history.*

Key words: *Turiec region, revision of the archaeology collection of the Slovak National Museum in Martin, unknown finds from the Stone Age, Palaeolithic, Neolithic, Eneolithic, settlement of the region in the Stone Age.*

Úvod

Turiec patrí k najmenej archeologicky preskúmaným regiónom na území severného Slovenska. Do istej miery to zapríčinilo jeho situovanie v hornatej, a tým čiastočne izolovanej oblasti, ktorá zostala bokom od záujmu viacerých bádateľov. S cieľom pozmeniť tento nelichotivý stav bádania, teda zvýšiť úroveň poznania o hustote a charaktere archeologických nálezísk v regióne, organizovalo v ostatných rokoch (od roku 2016) Slovenské národné múzeum v Martine (ďalej SNM v Martine) a Krajský pamiatkový úrad v Žiline viacero výskumných aktivít archeologického charakteru.

Inštitúcie realizovali niekoľko archeologických výskumov a nedeštruktívnych prieskumov pre vedecké a dokumentačné účely. Počas nich bol v rôznych polohách zachytený početný súbor archeologických nálezov, dokumentujúci osídlenie regiónu od najstarších čias po súčasnosť. Niektoré artefakty boli dokonca prekvapujúce, a to v súvislosti so skutočnosťou, že z týchto polôh dovtedy neboli známe žiadne iné nálezy. Došlo aj k tak významnému objavu, ktorý zásadne zmenil pohľad nielen na históriu regiónu, ale aj vývoj SZ Slovenska v období 5. tisícročia pred n. l. V katastroch obcí Martin (polohy: Hostihora a Krížna) a Sučany (poloha: Krížna) boli zachytené doklady o prítomnosti prvých ľudí v regióne. Doklady bolo možné priradiť aj konkrétnym kultúram z doby kamennej: kultúre ľudu s mladšou lineárnou keramikou a železovskej skupine (Both, 2022, 66; Both, 2019, 47, 54; Both a Nezvalová, 2020, 9-10, 24).

Keďže významných objavov z doby kamennej bolo viac, nie je prekvapujúce, že v ostatnom období sa intenzívnejšie publikačne vyhodnocovali práve nálezy, náleziská a zistenia z tejto doby (Both, 2016; Both, 2019; Both, 2022; Both a Nezvalová, 2020; Both a Zachar, 2017; Furman, 2020, 144-145; Nevizánsky et al., 2017).

V roku 2020 sme počas fyzickej revízie archeologickej zbierky SNM v Martine¹ natrafili na väčšie množstvo archeologických nálezov z doby kamennej z regiónu Turca, ktoré neboli zaevidované, vyhodnotené, ani inak odborné spracované. Predstavovali teda artefakty pre odbornú verejnosť neznáme. Už počas prvotného spracovania nálezov sme si uvedomili ich vysokú výpovednú hodnotu v oblasti chronológie, surovínovej a typologickej skladby nástrojov a archeologickej topografii regiónu v dobe kamennej. Zakomponovanie ich nálezísk do „mapy osídlenia regiónu“ by mapu skompletizovalo, a priblížilo nás k objasneniu hustoty a charakteru osídlenia v tomto dejinnom období.

Predkladaný príspevok má teda za cieľ predstaviť ich charakteristiku a následne nové poznatky, získané ich analýzou, doplniť k predchádzajúcemu bádaniu (t. j. z predchádzajúcich výskumov), a tak vytvoriť komplexnejší obraz o osídlení regiónu v dobe kamennej.

Zistenia v teréne a popis nálezov

V prvotnej fáze spracovania nálezov bolo nutné overiť v teréne existenciu nálezísk. Pôvodným zámerom bolo vykonať akúsi revíziu nálezísk, t. j. spresniť ich lokalizácie, spoznať situácie na náleziskách (resp. zdokumentovať v súčasnosti zachytiteľné stopy ľudskej činnosti z praveku) a zistiť ich archeologický potenciál. Ich prvotnú lokalizáciu v teréne nám umožnila k nálezom prislúchajúca dokumentácia uložená (spolu s nálezmi) v SNM v Martine. Je ale nutné povedať, že dokumentácia bola veľmi jednoduchá a stručná, a nemôžeme v nej vylúčiť chyby a nepresnosti, ku ktorým mohlo dôjsť v minulosti. Natrafili sme aj na nekompletnú dokumentáciu. Z tohto dôvodu sme nedokázali spätne rekonštruovať úplné nálezové kontexty niektorých artefaktov, čo v prípade náleziska Dražkovce-Na vrch hájika – Vlčia jama sťažilo jeho presnú identifikáciu v teréne.

¹ Fyzická revízia prebiehala od roku 2019.

Samotné overovanie nálezísk v teréne prebiehalo v jarných a jesenných mesiacoch v období rokov 2021 – 2022, v rámci riešenia vedeckovýskumnej úlohy SNM v Martine s názvom „*Archeologický výskum okresu Martin a prilahlých oblastí Malej Fatry*“. Išlo o náročný proces, pozostávajúci z fyzickej návštevy nálezísk a vyhľadávania a interpretovania reliéfnych útvarov.² V niektorých prípadoch si overovanie vyžadovalo aplikáciu viacerých archeologických metód (povrchový prieskum, štúdium starších mapových podkladov prvého a druhého vojenského mapovania a štúdium nových LIDARových snímkov) a následnú komparáciu získaných výsledkov.

Jednotlivé náleziská predstavujeme postupne v abecednom poradí, pričom ich koncepcia štruktúry zodpovedá cieľu čo najefektívnejšieho predstavenia adekvátnych dát v podobe aktuálneho katastra obce (prípadne i miestnej časti), polohy a okresu (bod označený numerickým znakom). Nasleduje základný geomorfologický opis lokality (skratka L), opis náleziska po fyzickej obhliadke (P), stručný opis nálezov (N), typ náleziska (T), datovanie nálezov (D) ako i uloženie predmetov (U).

V jednom prípade sa lokalizácia presných polôh nálezísk (prvý bod označený numerickým znakom) javila ako komplikovaná. Ide o lokality, nachádzajúce sa v príliš tesnej blízkosti iných nálezísk (ale nie až v takej blízkosti, aby ich z interpretačných dôvodov nebolo nutné od seba odlíšiť), čo sťažilo ich topografickú diferenciáciu a teda aj interpretačné možnosti. Keďže dostupné topografické podklady (mapy v mierke 1 : 10 000) neumožnili „odlíšenie“ miest nálezov v požadovanej presnosti, pristúpili sme k vytvoreniu vlastného typu označovania. Lokality s rovnakým názvom polôh sme vzájomne od seba odlíšili pridaním veľkých tlačených písmen (napr. A, B), a to vždy za názvom danej polohy. Konkrétne ide o tieto náleziská:

1. Belá-Dulice-Baba/Babia hora A (okr. Martin)

L: Terasa nad starým kameňolomom v stene skalnej vyvýšeniny, ktorej vrchol je označený ako Baba/Babia hora (680 m n. m.), s dobrou viditeľnosťou do širokého okolia, nad sútokom potoka Vôdky a Belianskeho potoka, extravilán obce, asi 100 m V od obce Belá-Dulice.

P: Poloha bola evidovaná ako archeologické nálezisko. Prieskum potvrdil doteraz známy profil lokality – ako výšinného sídliska. Poloha má veľmi prudký SV, JZ a Z svah. V polohe bola viditeľná menšia terasa. Zo SV strany bola terasa „chránená“ pozostatkami zemného násypu – valu. Terasa je vystavovaná výrazným tafonomickým procesom – v JV časti je výrazne zerodovaná. Je možné, že v JV časti bol val v minulosti zničený eróziou. Povrch náleziska pokrýva trávnatý porast.

N: Fragment kamenného brúseného nástroja (andezit, obr. 1: 9); 18 fragmentov keramiky (výber obr. 1: 7, 8). Zastúpená je hlavne úžitková keramika, ktorá

² V teréne bola identifikácia reliéfnych útvarov závislá od skúseností archeológa a jeho schopnosti rozpoznať reliéfnе znaky. Pri identifikácii antropogénneho útvaru je spravidla nutné zvážiť nielen tvar reliéfu, ale aj jeho priestorový kontext, povrchové nálezy, povrchový vzhľad a iné. Príznačky sa spravidla zachovávajú len v zalesnených alebo zatrávnených oblastiach, kde boli ušetrené deštruktívnemu vplyvu orby. Na oraných plochách sa vo vhodných podmienkach zachovávajú len najväčšie reliéfnе tvary, ako sú priekopy a valy (Kuna et al., 2004, 237, 240-242). Interpretácia identifikovaných reliéfnych útvarov väčšinou vychádza z komplexného posúdenia zistených objektov (Bešina, 2019, 21). Identifikované náleziská boli zdokumentované meraním polohopisu (GPS zariadením značky Garmin Dakota 10 a softvérom Locus Map) a pomocou fotografovania. Fotograficky sa dokumentovali celkové pohľady na lokality v rámci okolitých terénov.

bola vyrobená prevažne z jemne plavenej hliny takmer bez kamienkov. Zastúpené sú exempláre prevažne redukčného výpalu. 15 exemplárov je hrubostenných a tri exempláre sú tenkostenné. Chronologicky citlivé exempláre predstavujú rytými líniami zdobené fragmenty (obr. 1: 7, 8).

T: Výšinné sídlisko.

D: Eneolit: badenská kultúra.

U: SNM v Martine.

2. Belá-Dulice-Baba/Babia hora B (okr. Martin)

L: Terasa na nižšom chrbte skalnej vyvýšeniny, ktorej vrchol je označený ako Baba/Babia hora (680 m n. m.), s dobrou viditeľnosťou do širokého okolia, extravilán obce, asi 250 m V od obce Belá-Dulice.

P: Poloha má veľmi prudký SV, JZ a Z svah. Terénna vlna (zemný násyp), indikujúca prítomnosť opevnenia, je viditeľná vo V a J časti náleziska. Nálezisko bolo z J strany (od hrebeňa) „chránené“ terénnou anomáliou pripomínajúcou masívnu priekopu. Vyvýšená poloha sa javila ako vhodné miesto pre osídlenie. Z polohy bol dobrý výhľad do širokého okolia, teda ponúkala možnosť monitorovania okolia. Povrch náleziska pokrýva trávnatý porast a rúbanisko.

N: Štyri mazanice; šesť fragmentov keramiky (výber obr. 1: 6). Zastúpená je hlavne úžitková keramika. Štyri fragmenty boli vyrobené z jemne plavenej hliny takmer bez kamienkov a dva fragmenty boli vyrobené z hliny s prímесou menších kamienkov. Zastúpené sú exempláre redukčného výpalu. Ide o hrubostennú keramiku. Chronologicky citlivý exemplár predstavuje slamovaním zdobený fragment (obr. 1: 6).

T: Výšinné sídlisko.

D: Eneolit: badenská kultúra.

U: SNM v Martine.

3. Belá-Čertov kút (okr. Martin)

L: Hrebeň menšej nepomenovanej vyvýšeniny s dobrou viditeľnosťou do širokého okolia, extravilán obce, asi 1,3 km SV od obce Belá-Dulice.

P: Pri povrchovom prieskume polohy neboli zachytené žiadne antropogénne útvary. Vyvýšená poloha sa javila ako vhodné miesto pre osídlenie. Z polohy bol dobrý výhľad do širokého okolia, teda ponúkala možnosť monitorovania okolia. Povrch náleziska poľnohospodársky upravený – zorané pole.

N: Kamenný úštep bez retuše (limnosilicit, obr. 1: 14); fragment keramiky. Fragment pochádza z úžitkovej nádoby, ktorá bola vyrobená z hliny s prímесou hrubších kamienkov. Povrch fragmentu je zle zachovaný. Ide o hrubostennú keramiku.

T: Sídlisko.

D: Neolit/eneolit.

U: SNM v Martine.

4. Belá-Dulice-Matejová (okr. Martin)

L: Mierny SV svah menšej nepomenovanej vyvýšeniny, svah prechádza do nepomenovaného údolia, extravilán obce, asi 1 km SV od obce Belá-Dulice.

P: Pri povrchovom prieskume polohy neboli zachytené žiadne antropogénne

útvary. Povrch náleziska poľnohospodársky upravený – zorané pole.

N: Čepeľovitý úštep bez retuše (limnosilicít, obr. 1: 16); úštep bez retuše (limnosilicít s degradačnou patinou ?, obr. 1: 15); päť fragmentov keramiky. Zastúpená je hlavne úžitková keramika, ktorá bola vyrobená z jemne plavenej hliny s prímiesou menších kamienkov. Povrch väčšiny fragmentov je zle zachovaný. Zastúpené sú exempláre redukčného výpalu. Ide o hrubostennú keramiku.

T: Sídliisko.

D: Neolit/eneolit.

U: SNM v Martine.

5. Dražkovce-Na vrch hájika – Vlčia jama (okr. Martin)

L: SZ svah miernej nepomenovanej vyvýšeniny, nad potokom Silava (jeho pravý breh), extravilán obce, asi 100 – 500 m SZ od obce Dražkovce. Keďže múzejná dokumentácia bola neúplná, nedokázali sme spätne rekonštruovať úplné nálezové kontexty artefaktov, čo sťažilo presnú identifikáciu náleziska v teréne. Z tohto dôvodu nálezisko lokalizujeme až do dvoch susedných polôh: Na vrch hájika a Vlčia jama.

P: Pri povrchovom prieskume polôh neboli zachytené žiadne antropogénne útvary. Povrch náleziska poľnohospodársky upravený – zorané pole.

N: Dve čepieľky s retušou (limnosilicít, obr. 1: 18, 20); dve čepieľky bez retuše (limnosilicít, jeden artefakt s patinou ?, obr. 1: 19, 21); jadro (pravdepodobne silicít krakovsko-čenstochovskej jury, obr. 1: 17).

T: Pravdepodobne porušené sídliisko.

D: Neolit ?

U: SNM v Martine.

6. Liešno-Hore chodníkom (okr. Turčianske Teplice)

L: JZ svah miernej nepomenovanej vyvýšeniny, nad potokom Lúčky (jeho ľavý breh), extravilán obce, asi 200 m SV od obce Liešno.

P: Pri povrchovom prieskume polohy neboli zachytené žiadne antropogénne útvary. Povrch náleziska poľnohospodársky upravený – zorané pole.

N: Úštep bez retuše (limnosilicít, obr. 1: 22).

T: Ojedinelý nález ?

D: Doba kamenná ?

U: SNM v Martine.

7. Liešno-Vyše dediny (okr. Turčianske Teplice)

L: Rovinatá terasa na pravom brehu potoka Lúčky, extravilán obce, asi 150 m SZ od obce Liešno.

P: Pri povrchovom prieskume polohy neboli zachytené žiadne antropogénne útvary. Povrch náleziska poľnohospodársky upravený – zorané pole.

N: Dva úštepy bez retuše (limnosilicít, obr. 1: 23, 24).

T: Sídliisko ?

D: Paleolit ?

U: SNM v Martine.

8. Martin-Dlhé Diely (okr. Martin)

L: Údolie medzi JV svahom miernej nepomenovanej vyvýšeniny a SZ svahom miernej vyvýšeniny Kopanica (472 m n. m.), extravilán obce, asi 400 m JV od prameňa Hájsky medokýš, asi 600 m JV od obce Martin.

P: Pri povrchovom prieskume polohy neboli zachytené žiadne antropogénne útvary. Lokalita v údolí bola čiastočne chránená pred silným, nárazovým vetrom. Poloha sa preto javila ako vhodné miesto pre osídlenie. Povrch náleziska poľnohospodársky upravený – zorané pole.

N: Čepieľka s retušou (limnosilicít, obr. 1: 13); pravdepodobne fragment hlineného koráliku (obr. 1: 10); pravdepodobne fragmenty dvoch hlinených spečených korálikov (obr. 1: 11, 12).

T: Sídliisko.

D: Neolit ?

U: SNM v Martine.

9. Martin, časť Košúty II-Dlhé Diely (okr. Martin)

L: Rovinatá terasa na ľavom brehu Sklabinského potoka, extravilán obce, asi 100 m JV od obce Martin (časť Košúty II).

P: Pri povrchovom prieskume polohy neboli zachytené žiadne antropogénne útvary. Povrch náleziska poľnohospodársky upravený – zorané pole.

N: Tri čepieľky s retušou (limnosilicít, jeden artefakt s degradačnou patinou, obr. 1: 30 – 32); úštep s retušou (limnosilicít, obr. 1: 33).

T: Sídliisko.

D: Paleolit ?

U: SNM v Martine.

10. Martin, časť Košúty II-Hrádok (okr. Martin)

L: SV časť náleziska Hrádok (Attilov hrob), geologicky ide o tzv. „obtočník“, výrazne vystupuje nad okolitý terén, na pravom brehu Sklabinského potoka, intravilán obce Martin (časť Košúty II).

P: Poloha bola evidovaná ako archeologické nálezisko. V polohe boli viditeľné nevýrazné pozostatky zemného násypu – pravdepodobne valu a pozostatky novovekého cintorína. Povrch náleziska pokrýva trávnatý porast so sporadickým výskytom listnatých drevín a kríkov.

N: Čepieľka s retušou (limnosilicít, obr. 1: 29); úštep s retušou (rádiolarit, obr. 1: 28); tri fragmenty keramiky. Zastúpená je hlavne úžitková keramika, ktorá bola vyrobená prevažne z jemne plavenej hlíny takmer bez kamienkov. Zastúpené sú exempláre redukčného výpalu. Ide o hrubostennú keramiku.

T: Opevnené sídlisko.

D: Pravdepodobne eneolit: badenská kultúra.

U: SNM v Martine.

11. Príbovce-Malá Stráň (okr. Martin)

L: SZ svah miernej nepomenovanej vyvýšeniny, extravilán obce, asi 200 m V od obce Príbovce.

P: Pri povrchovom prieskume polohy neboli zachytené žiadne antropogénne útvary. Povrch náleziska poľnohospodársky upravený – poorané pole.

N: Úštep s retušou (limnosilicít, obr. 1: 25).

T: Ojedinelý nález ?

D: Doba kamenná ?

U: SNM v Martine.

12. Socovce-Staré háje (okr. Martin)

L: Z svah vyvýšeniny Stráž (534 m n. m.), extravilán obce, asi 600 m Z od obce Socovce.

P: Pri povrchovom prieskume polohy neboli zachytené žiadne antropogénne útvary. Povrch náleziska poľnohospodársky upravený – zorané pole. Je ale nutné upozorniť na terénnu anomáliu, ktorá sa nachádza len asi 100 m S od údajného miesta nálezu štiepanej industrie a mohla by teda súvisieť s hodnoteným nálezom štiepanej industrie. Anomáliu by sme mohli opísať ako menšiu terasu, ktorá je hlavne v južnej časti obklopená masívnou zemnou anomáliou pripomínajúcou val. V severnej a východnej časti je „chránená“ strmým svahom. Povrch anomálie je celoplošne zalesnený listnatými drevinami a kríkmi.

N: Jadro (limnosilicít, obr. 1: 26).

T: Ojedinelý nález ?

D: Doba kamenná ?

U: SNM v Martine.

13. Socovce-Žigova (okr. Martin)

L: JZ svah vyvýšeniny Stráž (534 m n. m.), extravilán obce, asi 800 m JZ od obce Socovce.

P: Pri povrchovom prieskume polohy neboli zachytené žiadne antropogénne útvary. Povrch náleziska poľnohospodársky upravený – zorané pole.

N: Čepieľka s retušou (limnosilicít, obr. 1: 27).

T: Ojedinelý nález ?

D: Doba kamenná ?

U: SNM v Martine.

14. Trebstovo-Pod Brehmi (okr. Martin)

L: Mierne klesajúca ľavobrežná terasa rieky Turiec s dobrou viditeľnosťou do širokého okolia, extravilán obce, asi 800 m J od obce Trebstovo.

P: Poloha bola evidovaná ako archeologické nálezisko. Pri povrchovom prieskume polohy neboli zachytené žiadne antropogénne útvary. Mierne vyvýšená poloha sa javila ako vhodné miesto pre osídlenie. Z polohy bol dobrý výhľad do širokého okolia, teda ponúkala možnosť monitorovania okolia. Povrch náleziska poľnohospodársky upravený – zorané pole.

N: Fragment kamenného nástroja ? (žula ?); 46 fragmentov keramiky (výber obr. 1: 1 – 5). Zastúpená je hlavne úžitková keramika, ktorá bola vyrobená prevažne z hliny s prímiesou hrubších kamienkov. Povrch väčšiny fragmentov je zle zachovaný. Zastúpené sú exempláre redukčného aj oxidačného výpalu. 38 exem-

plárov je hrubostenných a 8 exemplárov je tenkostenných. Chronologicky citlivé exempláre predstavujú rytými líniami zdobené fragmenty (obr. 1: 4, 5), výrazne profilované fragmenty (obr. 1: 2, 3) a fragment okraja menšej nádoby (obr. 1: 1).

T: Sídliisko.

D: Eneolit: epilengyelské obdobie – obdobie keramiky zdobenej brázdovým vpichom.

U: SNM v Martine.

Vyhodnotenie nálezov a nálezísk

Vyššie uvedené náleziská sme datovali, resp. kultúrne zaradili na základe analýzy kvalitatívnej stránky hmotných nálezov uložených v SNM v Martine, pričom úspešnosť našich výstupov bola podmienená prítomnosťou špecifických a typických znakov materiálu, respektíve našou schopnosťou ich zachytiť.

Keďže však z takmer tretiny nálezísk (5 zo 14 nálezísk) pochádzajú len nevýrazné, teda chronologicky necitlivé nálezy štiepanej industrie, nemožno tieto náleziská datovať presnejšie ako len do praveku – možno do doby kamennej. Konkrétne ide o lokality Liešno s polohami Hore chodníkom a Vyše dediny, Příbovce-Malá Stráň, Socovce-Staré háje a Socovce-Žigova.

Interpretačne zaujímavejšia štiepaná industria sa našla v polohe Martin, časť Košúty II-Dlhé Diely. Celkovo ide o úštep (obr. 1: 33) a tri kamenné čepieľky (obr. 1: 30 – 32), z ktorých jedna je bielo patinovaná (obr. 1: 32). Degradáčna patina je výsledkom chemického pôsobenia mikroprostredia na artefakt v priebehu postdepozíčných procesov. Patina teda svedčí o istej dobe, počas ktorej bol artefakt vystavený glaciálnym podmienkam. Aj keď samotná patina nemôže slúžiť ani len pre rámcové datovanie industrie (Bárta, 2000, 8), v niektorých prípadoch je jej prítomnosť na povrchu artefaktov jedným z určujúcich znakov pre datovanie do obdobia paleolitu (Šída, 2007, 120). Nález štiepanej industrie z Martina tak môže byť prvým paleolitickým (a teda najstarším) nálezom v regióne. Keďže ale k objasneniu jeho datovania nemôžeme využiť morfológický rozbor ani metriku (nakolko sa zachoval len v poškodenom, fragmentárnom stave), „novátorské“ datovanie do paleolitu ponechávame len v hypotetickej rovine.

Z múzejnej dokumentácie vyplýva, že všetky štyri nálezy boli zachytené na pooranom poli, na rovinatej terase na ľavom brehu Sklabinského potoka. Nedávny terénny prieskum náleziska, realizovaný s cieľom spoznať situácie na nálezisku, nezachytil žiadne antropogénne pozostatky, ktoré by bolo možné interpretačne spojiť s nálezmi hodnotenej štiepanej industrie.

Až päť kusov štiepanej kamennej industrie (štyri čepieľky a jadro, obr. 1: 17 – 21) bolo v minulosti vyzdvihnutých v dvoch susedných polohách Na vrch hájka a Vlčia jama v chotári obce Dražkovce. S istou mierou rezervovanosti môžeme za chronologicky citlivý považovať len jeden z nich, a to jadro pravdepodobne zo silicitu krakovsko-čensterchovskej jury (obr. 1: 17). Totiž všetky doteraz v regióne nájdené artefakty z tejto suroviny (nástroje a jadrá), bolo možné spoľahlivo zaradiť do stredného neolitu, do materiálnej kultúry ľudu s mladšou lineárnou keramikou a železovskej skupiny – lokality Martin-Hostihora (Both, 2019, 51, 54) a

Martin-Krížna (Both a Nezvalová, 2020, 16 – 17, 22, 24). S ohľadom na to môžu hodnotené nálezy z Dražkoviec odkazovať na prítomnosť ďalšieho neolitického náleziska v regióne.

V múzejnej dokumentácii je uvedené, že nálezy boli zachytené roztrúsené na väčšej ploche (až v dvoch polohách – Na vrch hájika a Vlčia jama) poľnohospodársky upravenej parcele (pole) na SZ svahu miernej nepomenovanej vyvýšeniny, situovanej SZ od obce. Keďže počas revízneho prieskumu polohy sme nedokázali zachytiť žiadne stopy po ľudskej pravekej činnosti, hlavnú „koncentráciu“ náleziska dnes nevieme v teréne lokalizovať.

Z obdobia neolitu môže pochádzať aj čepieľka (obr. 1: 13) a fragmenty možno až troch hlinených korálikov (obr. 1: 10 – 12) z náleziska Martin-Dlhé Diely. Aj keď nejde o chronologicky citlivé predmety, pri chronologickom zaradení sme zohľadnili nepodloženú indíciu (informáciu od miestneho obyvateľa), ktorá naznačuje, že v polohe bola v minulosti nájdená aj menšia kamenná sekera, typická pre obdobie neolitu. Nakoľko ale nález sekery nebol oznámený príslušným úradom a súčasné miesto jej uloženia nie je známe, sekeru nedokážme podrobiť revíznej typologicko-chronologickej analýze. Datovanie náleziska do neolitu je teda otáznе.

Sumarizáciou informácií z múzejnej dokumentácie a ich následnou komparáciou so zisteniami z fyzickej obhliadky náleziska sme dokázali nálezisko v teréne lokalizovať. Z geografického hľadiska ide o polohu v menšom údolí medzi JV svahom miernej nepomenovanej vyvýšeniny a SZ svahom miernej vyvýšeniny Kopanica (472 m n. m.).

V hodnotenom súbore SNM v Martine sa nachádzali aj typickejšie, výraznejšie nálezy, ktoré bolo možné jednoznačne chronologicky a kultúrne zaradiť. Najpočetnejší bol súbor 47 nálezov z Trebstova, poloha Pod Brehmi. Súbor pozostával až zo 46 keramických fragmentov (výber obr. 1: 1 – 5) a pravdepodobne jedného kamenného nástroja.

Na základe dostupnej dokumentácie možno nálezisko stotožniť s náleziskom, ktoré nedávno odbornej verejnosti predstavili M. Both a T. Zachar (2017, 25-27). Ide teda o publikovanú a verejnosti známu polohu. Fyzickou obhliadkou sme zistili, že poloha sa nachádza v blízkosti vodného toku rieky Turiec a je vyvýšená, teda ponúkala možnosť monitorovania okolia. Predstavovala vhodné miesto pre osídlenie.

Keďže keramické nálezy z hodnoteného náleziska sú v spracovaní keramického cesta takmer identické s publikovanými nálezmi z roku 2017, možno ich datovať do rovnakého obdobia, a to do obdobia starého eneolitu, konkrétne do najmladšieho úseku lengyelskej kultúry (epilengyel/lengyel IV) až po obdobie keramiky zdobenej brázdovým vpichom (Both a Zachar, 2017, 29; Lichardus a Vladár, 1964, 72, Abb. 1; Pavúk, 2004, Abb. 1 – 5; Šiška, 2002, 71).

K ďalším, chronologicky citlivým nálezom patrí 24 fragmentov keramiky, štyri mazanice a jeden fragment kamenného nástroja z polohy Belá-Dulice-Baba/Babia hora. Z múzejnej dokumentácie vyplýva, že nálezy boli vyzdvihnuté v dvoch rôznych, ale blízkych polohách. Prvú polohu (poloha A) možno jednoznačne stotožniť s náleziskom v minulosti preskúmaným a publikovaným J. Hrubcom (1970). Z polohy pochádza 18 fragmentov keramiky a jeden fragment brúseného kamenného nástroja z andezitu. Keramiku datujeme na základe spracovania keramického cesta a rytej výzdoby (obr. 1: 7, 8) do kultúrneho prostredia badenskej kultúry.

Fragmentárne zachovanie kamenného nástroja (obr. 1: 9) znemožňuje jeho typologickú definíciu. Technológia výroby nástroja, brúsenie a hladenie napovedá jeho datovanie do eneolitu, pravdepodobne do kultúrneho prostredia badenskej kultúry. Artefakty z polohy teda potvrdzujú už známe osídlenie lokality v čase neskorého eneolitu (Hrubec, 1970, 334).

Ostatné nálezy (šesť fragmentov keramiky a štyri mazanice) z predmetnej lokality Baba/Babia hora mali byť zachytené v druhej polohe (poloha B).³ Keďže ale poloha nebola evidovaná ako archeologická lokalita, jej presné miesto v teréne sme nepoznali. S cieľom lokalizovať ju bol realizovaný terénny nedeštruktívny povrchový prieskum. Ten sa zamerával na celú oblasť polohy Baba/Babia hora.

Miesto odpovedajúce popisu v dokumentácii⁴ bolo zachytené asi 150 m JV od polohy A. Nachádza sa tu menšia oválna terasa (s rozmermi asi 40 x 15 m), z južnej strany „chránená“ terénnou anomáliou, pripomínajúcou masívnu priekopu. Po obvode terasy, vo východnej a južnej časti, boli viditeľné nevýrazné pozostatky zemného násypu – pravdepodobne valu. Tieto antropogénne pozostatky by mohli predstavovať pozostatky po menšom opevnenom výšinnom sídlisku.

Nakoľko v širšom okolí neboli zachytené iné antropogénne útvary (pravdepodobne ide o jediný priestor, kde existuje možnosť zachytenia archeologických situácií) a popis objaveného náleziska odpovedal popisu v dokumentácii,⁵ nálezisko stotožňujeme s hľadanou polohou B. V múzeu uložené fragmenty keramiky z náleziska datujeme na základe spracovania keramického cesta a výzdoby (slamovanie, obr. 1: 6) do kultúrneho prostredia badenskej kultúry.

Priamo z krtinca v SV časti opevnenej polohy Martin, časť Košúty II-Hrádok pochádzajú dva štiepané nástroje (obr. 1: 28, 29) a tri keramické fragmenty. Lokalita je v teréne výrazná (geologicky ide o tzv. „obtočník“, ktorý výrazne vystupuje nad okolitý terén) a pomerne známa z literatúry. Zdokumentovalo sa tu takmer kontinuálne osídlenie od eneolitu po vrcholný stredovek (Beňko, 1996, 13, 22, 27, 30).

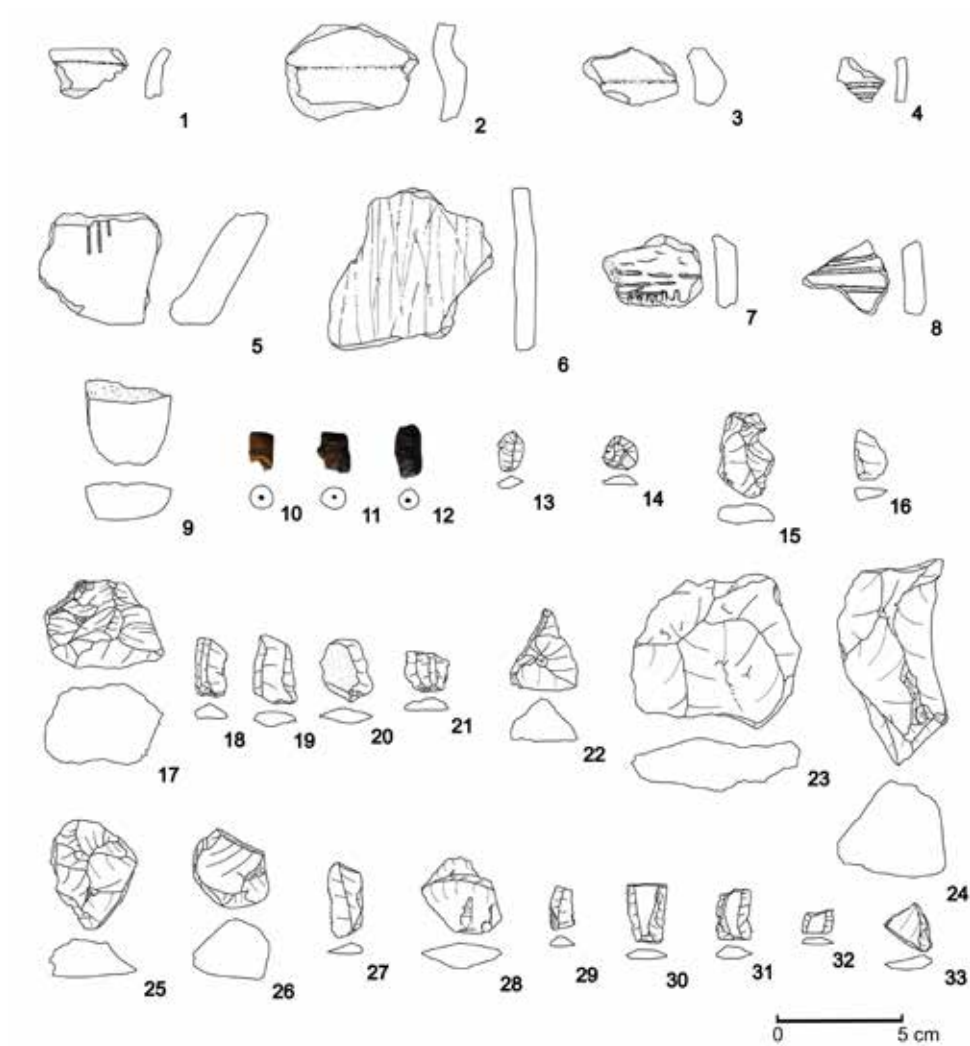
Keďže v spracovaní keramického cesta sú hodnotené fragmenty identické s keramikými nálezmi badenskej kultúry z Belej-Dulíc, predpokladáme ich zaradenie do kultúrneho prostredia badenskej kultúry. Presnejšie datovanie štiepaných nástrojov je s ohľadom na multikultúrne osídlenie polohy (Beňko, 1996, 13, 22, 27, 30) nemožné.

Medzi hodnotenými náleziskami registrujeme aj také, z ktorých pochádza nielen nevýrazná štiepaná industria (obr. 1: 14 – 16), ale aj nevýrazné fragmenty keramiky. Na keramike absentuje výzdoba a v zložení keramického cesta sa nezhoduje so žiadnou inou regionálnou keramikou preukázateľne datovanou do doby kamennej. Keďže takúto keramiku nemôžeme považovať za chronologicky citlivú, lokality nevieme datovať presnejšie, ako len pravdepodobne do obdobia neolitu až eneolitu. Až dve takéto náleziská boli v chotári Belej-Dulíc. Jedno sa nachádzalo na tiahlom hrebenej menšej nepomenovanej vyvýšeniny v polohe Čertov kút, a ďalšie na miernom SV svahu menšej nepomenovanej vyvýšeniny v polohe Matejová. Ani v jednej polohe sme počas terénneho prieskumu nezachytili žiadne doklady ľudskej pravekej činnosti.

³ Podľa muzeálnej dokumentácie malo byť nálezisko situované na menšej oválnej terase asi 120 m južne od predchádzajúcej polohy A.

⁴ Pozri poznámku č. 3.

⁵ Pozri poznámku č. 3.

Obr. 1. Výber keramiky (1 – 8, 10 – 12), brúsenej (9) a štiepanej kamennej industrie (13 – 33).
Kresba M. Both

1 – 5 – Trebostovo-Pod Brehmi; 6 – Belá-Dulice-Baba / Babia hora B; 7 – 9 – Belá-Dulice-Baba / Babia hora A;
10 – 13 – Martin-Dlhé Diely; 14 – Belá-Dulice-Čertov kút; 15 – 16 – Belá-Dulice-Matejová;
17 – 21 – Dražkovce-Na vrch hájika – Vlčia jama; 22 – Liešno-Hore chodníkom; 23 – 24 – Liešno-Vyšé dediny;
25 – Příbovce-Malá Stráň; 26 – Socovce-Staré háje; 27 – Socovce-Žigova;
28 – 29 – Martin, časť Košúty II-Hrádok; 30 – 33 – Martin, časť Košúty II-Dlhé Diely

Fig. 1. Selection of pottery (1 – 8, 10 – 12) from the polished (9) and chipped stone industry (13-33).
Drawing by M. Both

Zhrnutie

Cieľom príspevku bolo predstaviť 109 archeologických nálezov z doby kamennej z regiónu Turca, ktoré boli v SNM v Martine uložené už dávnejšie, no až doteraz neboli zaevidované, vyhodnotené, ani inak odborne spracované. Odbornej verejnosti boli teda neznáme.

Z múzejnej dokumentácie vyplýva, že nálezy boli nájdené na 14 náleziskách. Pri snahe určiť typy nálezísk a nálezy chronologicky a kultúrne zaradiť, sme narazili na obmedzenia dané charakterom archeologických výskumov, v rámci ktorých boli objavené a vyzdvihnuté. Nálezy boli zachytené povrchovými zbermi, ktoré vo svojej podstate neumožňovali plne zachytiť výpovedný archeologický potenciál nálezísk (povrchové zbery – pozri napr. Kuna et al., 2004, 305-352 a i.). Môžeme teda povedať, že náleziská boli preskúmané nedostatočne a ostali nedoskúmané.

Nepriaznivo sa to prejavuje na absencii chronologicky citlivých archeologických nálezov a s tým súvisiacej schopnosti náleziská spoľahlivo zaradiť do určitej fázy doby kamennej a konkrétnej archeologickej kultúry (kultúrneho okruhu). Na základe relatívnej chronológie nálezov by sme náleziská Liešno s polohami Hore chodníkom a Vyše dediny, Příbovce-Malá Stráň a Socovce s polohami Staré háje a Žigova mohli zaradiť len veľmi nepresne, a to do obdobia praveku – možno do doby kamennej. Rovnako nejasné je datovanie náleziska Martin, časť Košúty II-Dlhé Diely do paleolitu, dvoch nálezísk do neolitu (Dražkovce-Na vrch hájika – Vlčia jama a Martin-Dlhé Diely) a ďalších dvoch lokalít do neolitu/eneolitu (Belá-Dulice s polohami Čertov kút a Matejová).

Inú situáciu registrujeme pri náleziskách s typickejšími, teda chronologicky citlivejšími nálezmi. Konkrétne sú to keramické fragmenty z Trebstova-Pod Brehmi, datované do starého eneolitu (epilengyelské obdobie – obdobie keramiky zdobenej brázdovým vpichom) a fragmenty z Belej-Dulíc z polôh Baba/Babia hora A – B a Martina, časť Košúty II-Hrádok z obdobia osídlenia regiónu príslušníkmi badenskej kultúry.

Interpretačné nejasnosti evidujeme aj v identifikácii funkcie niektorých nálezísk. Vychádzajúc z predpokladu, že náleziská, ktoré sú situované na vhodnejších miestach pre život a pochádza z nich väčšie množstvo nálezov môžeme považovať za sídliská, tak 10 nálezísk bolo možné zaradiť do kategórie sídlisko. Konkrétne ide o tieto náleziská Belá-Dulice s polohami Baba/Babia hora A – B, Čertov kút a Matejová, Dražkovce-Na vrch hájika – Vlčia jama, Liešno-Vyššie dediny, Martin-Dlhé Diely, Martin, časť Košúty II s polohami Dlhé Diely a Hrádok a Trebstovo-Pod Brehmi.

Naopak, v prípade osamotených nálezov nevyklúčujeme, že ide o ojedinelé nálezy, prípadne o nálezy predstavujúce pozostatky po krátkodobej činnosti. Konkrétne ide o náleziská Liešno-Hore chodníkom, Příbovce-Malá Stráň a Socovce s polohami Staré háje a Žigova.

Je nutné povedať, že múzejná dokumentácia, viažuca sa k nálezom, bola spracovaná veľmi jednoducho, stručne a nekompletné, čo v niektorých prípadoch znemožňuje spätne rekonštruovať nálezové kontexty artefaktov. Nedokázali sme tak zistiť a následne vyhodnotiť ich „plný“ archeologický potenciál. V príspevku sme

teda ponúkli len predbežnú a stručnú analýzu nálezov. Výstup je potrebné chápať ako základnú informačnú bázu pre následné „detailné“ archeologické výskumy.

Sumarizáciou nových (vyššie uvedených) zistení a ich komparáciou s doposiaľ známymi výsledkami, t. j. z predchádzajúcich výskumov, sme získali presnejší obraz o celkovom osídlení Turca v dobe kamennej.

Možno konštatovať, že z najstaršej historickej doby – paleolitu, na území Turca nateraz chýbajú spoľahlivé doklady o prítomnosti človeka. Jediným nálezom, ktorý by sme s istou mierou rezervovanosti mohli datovať do tohto obdobia, je fragment kamenného nástroja z Martina, časť Košúty II-Dlhé Diely.

Doloženie osídlenia v paleolite by potvrdilo starší predpoklad o takomto osídlení (Kaminská et al., 2014, 297, obr. 144; Šimková, 2006, 10) a vyvrátilo by všetky doteraz zaužívané tvrdenia, kladúce najstaršie osídlenie regiónu do neolitu (Both, 2022, 70; Both, 2019, 54; Both a Nezvalová, 2020, 24).

Počas terénneho prieskumu sme zistili, že nálezisko je situované na rovinatej terase v blízkosti potoka. Ak by sa v budúcnosti potvrdilo datovanie do paleolitu, tak by sme mohli konštatovať, že prví ľudia v regióne si k životu vybrali nižšie položenú rovinu, pravdepodobne v blízkosti vodného toku.

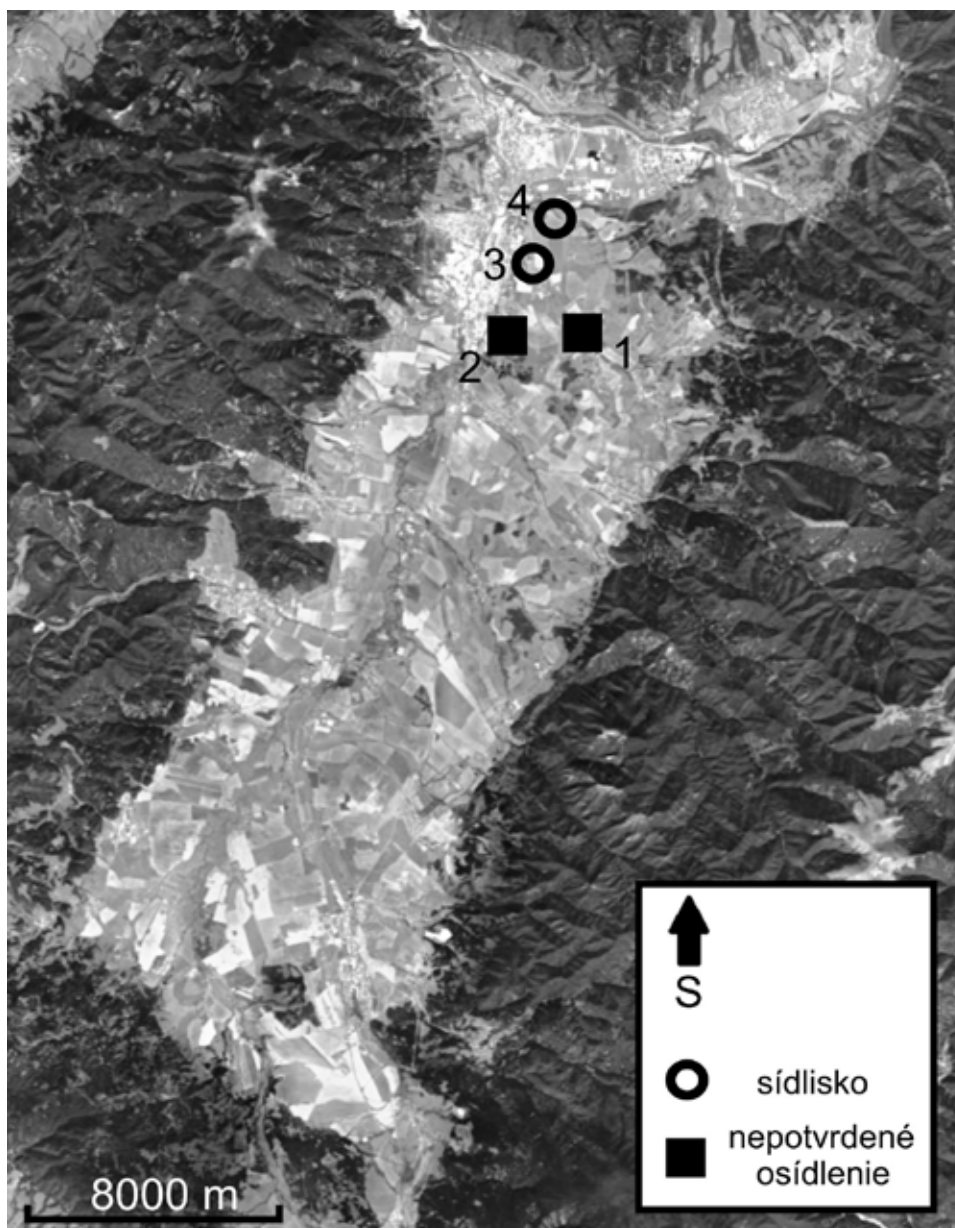
Doteraz najstaršie potvrdené osídlenie regiónu, zo stredného neolitu, sme zdokumentovali v polohách Martin-Hostihora (Both, 2019), Martin-Krížna a Sučany-Krížna (Both, 2022; Both a Nezvalová, 2020). Z nových nálezov by sme opäť s istou mierou rezervovanosti mohli do tohto obdobia zaradiť aj nález štiepanej kamennej industrie a fragmenty možno až troch hlinených korálikov (obr. 1: 10 – 13) z polohy Martin-Dlhé Diely. Aj keď nejde o chronologicky citlivé predmety, pri chronologickom zaradení sme zohľadnili nepodloženú indíciu (informáciu od miestneho obyvateľa), ktorá naznačuje, že v polohe bola v minulosti nájdená aj menšia kamenná sekera, typická pre obdobie neolitu.

Iným náleziskom, s možnými neolitickými nálezmi, sú Dražkovce-Na vrch hájika – Vlčia jama. V polohe sa našlo jadro, pravdepodobne zo silicitu krakovsko-čenstochovskej jury (obr. 1: 17), ku ktorému analógie v regióne evidujeme len v neolitických lokalitách Martin-Hostihora (Both, 2019, 51, 54) a Martin-Krížna (Both a Nezvalová, 2020, 16-17, 22, 24).

Z hľadiska geografickej pozície je zaujímavá podobnosť nových nálezísk Martin-Dlhé Diely a Dražkovce-Na vrch hájika – Vlčia jama k obom spoľahlivo potvrdeným neolitickým sídliskám v regióne – v polohách Martin-Hostihora (Both, 2019) a Martin-Krížna (Both a Nezvalová, 2020) (obr. 2). Podobná nadmorská výška (Martin-Dlhé Diely – 430 m n. m., Dražkovce-Na vrch hájika – Vlčia jama – 420 až 430 m n. m., Martin-Krížna – 405 m n. m., Martin-Hostihora – 412 m n. m.) ako aj umiestnenie lokalít na JZ svahoch miernych vyvýšení s dobrým výhľadom do širokého okolia v blízkosti potokov, môžu predstavovať základné kritéria, akými sa neolitické skupiny obyvateľstva v regióne riadili pri výbere miest pre založenie sídlisk.

Vo veľmi podobných geografických podmienkach (záveterné južné svahy pri potokoch v uzavretých dolinkách) boli zdokumentované aj viaceré neolitické sídliská na Spiši (Soják, 2001, 248).

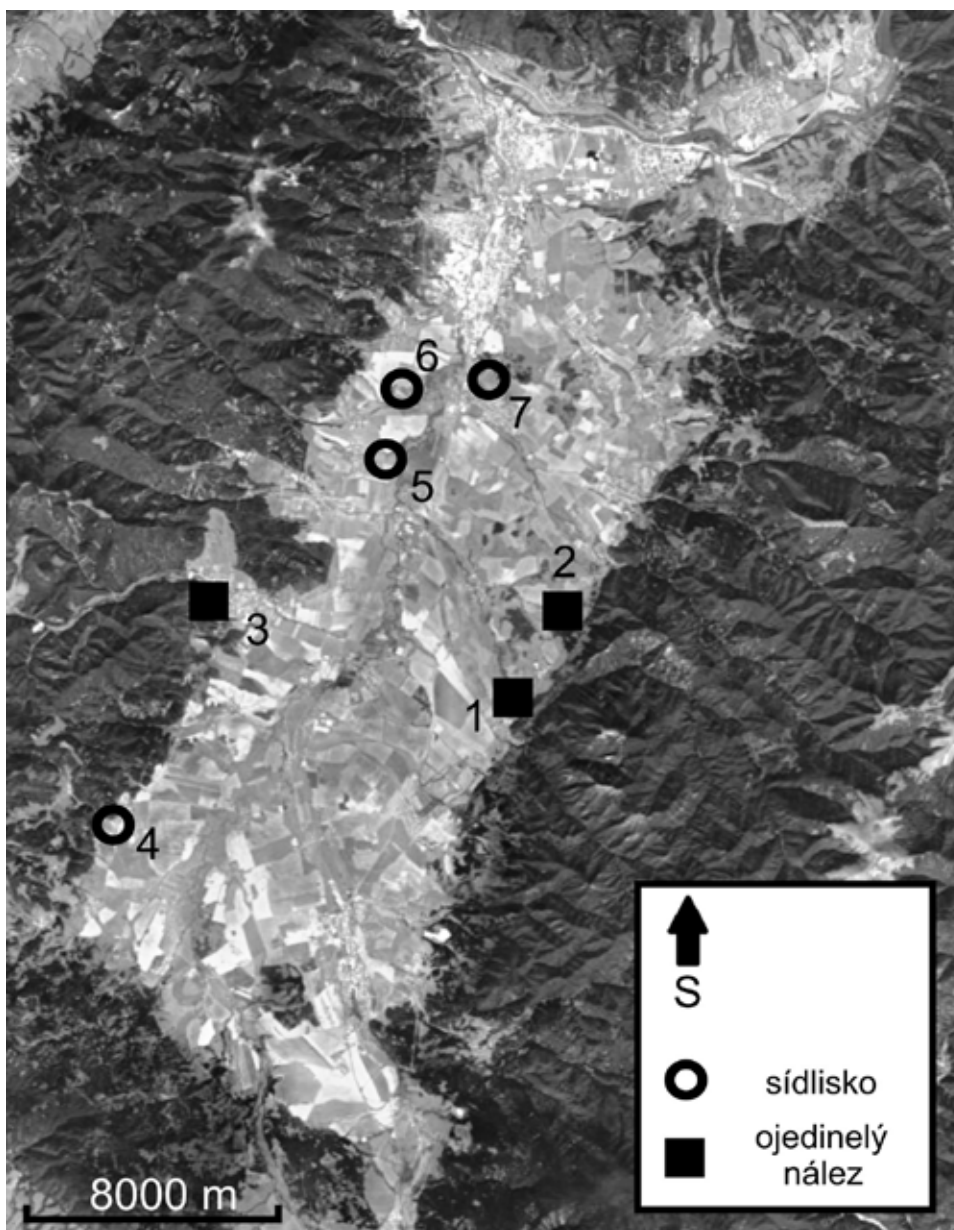
Zaujímavá je skutočnosť, že prevažná väčšina kamennej industrie (asi 70 %)

Obr. 2. Lokality z obdobia neolitu v Turčianskej kotline (autor M. Both).
 Podkladová mapa: <https://maps.google.com>

1 – Dražkovce-Na vrch hájika – Vlčia jama; 2 – Martin-Dlhé Diely; 3 – Martin-Hostihora;
 4 – Martin-Križna a Sučany-Križna

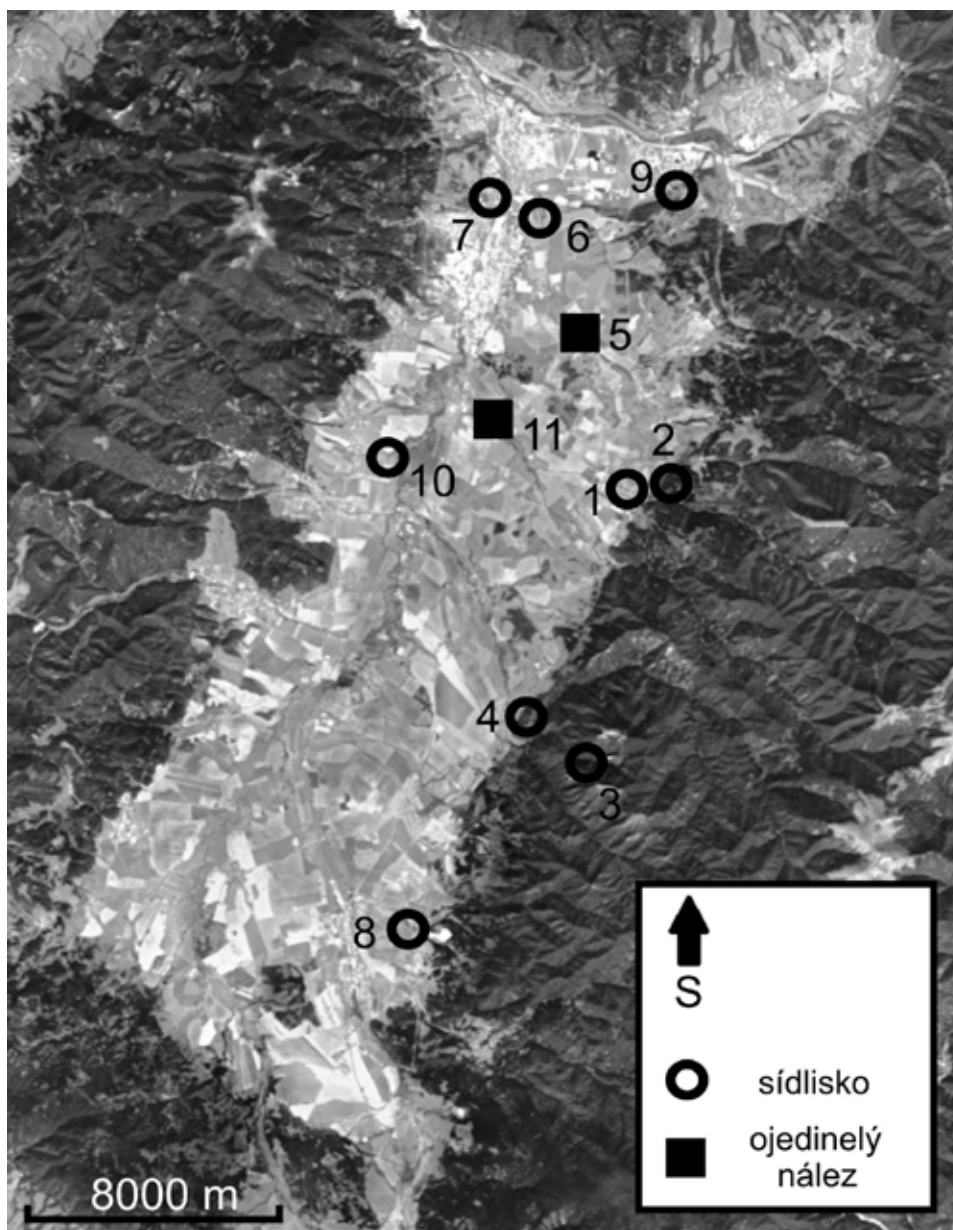
Fig. 2. Sites from the Neolithic in the Turiec basin (author M. Both). Background map: <https://maps.google.com>

Obr. 3. Lokality z obdobia staršieho eneolitu v Turčianskej kotline (autor M. Both).
Podkladová mapa: [https:// maps.google.com](https://maps.google.com)

1 – Blatnica-Vantov; 2 – Folkušová; 3 – Kláštor pod Znievom; 4 – Slovenské Pravno-Lamošova Prašnica; 5 –
Trebostovo-Pod Brehmi; 6 – Turčiansky Peter-Hrb A; 7 – Žabokreky-Kopanice

Fig. 3. Sites from the early Eneolithic in the Turiec basin (author M. Both). Background map: [https:// maps.google.com](https://maps.google.com)

Obr. 4. Lokality badenskej kultúry v Turčianskej kotline (autor M. Both).
Podkladová mapa: [https:// maps.google.com](https://maps.google.com)

1 – Belá-Dulice, časť Belá-dom č. 44; 2 – Belá-Dulice, polohy Baba / Babia hora A – B; 3 – Blatnica-Mažarná a Na vyhni; 4 – Blatnica-Plešovica; 5 – Dražkovce; 6 – Martin, časť Košúty II-Hrádok a južne od Hrádku; 7 – Martin, časť Záturčie-Záhumnie; 8 – Rakša-Záhumnia; 9 – Sučany-Skala; 10 – Trebstovo-Pod Brehmi; 11 – Žabokreky

Fig. 4. Sites of the Baden culture in the Turiec basin (author M. Both). Background map: <https:// maps.google.com>

z turčianskych nálezísk Martin-Hostihora (Both, 2019, 51) a Martin-Krížna (Both a Nezvalová, 2020, 22) bola vyrobená z importovaných silicítov krakovsko-čenstochovskej jury, pôvodom z krakovsko-čenstochovskej oblasti na juhu Poľska (Nemergut, 2011, tab. L). Dnes je preukázané, že silicít sa z južného Poľska distribuoval smerom južne, cez územie Malopoľska až na Spiš (Beljak Pažinová a Javorek, 2018, 203), zo Spiša pravdepodobne na Liptov⁶ a povodím Váhu cez Kralovienský meander až do Turca (Both a Nezvalová, 2020, 23).

V polohe Martin-Krížna sa našiel aj fragment čepielky a úštep z obsidiánu (Both a Nezvalová, 2020, obr. 4: 1, obr. 5: 1). Materiál veľmi pravdepodobne pochádza zo Zemplínskych vrchov na JV Slovensku, kde sa v praveku nachádzalo asi najvýznamnejšie ložisko tejto suroviny (Přichystal a Škrdla, 2014, 224). Predpokladáme, že surovina sa z oblasti východného Slovenska dostala do Turca sprostredkovane, a to opäť cez regióny Spiš a Liptov (Both a Nezvalová, 2020, 23).

Dnes môžeme len predpokladať, že distribučné trasy silicítov a obsidiánov kopírujú priebeh trás, ktorými prvé neolitické skupiny obyvateľstva prišli do regiónu Turiec (teda z regiónov Spiš a Liptov). Teóriu o ich príchode z Liptova z časti potvrdzuje aj skutočnosť, že najbližšie neolitické náleziská k turčianskym náleziskám evidujeme práve na Liptove: Bešeňová, Kvačany, Liptovské Matiašovce-Bochničky, Liptovský Mikuláš, Liptovská Sielnica-Liptovská Mara (Benediková a Pieta, 2018, 171; Lichardus, 1962, 849-856; Neústupný, 1937, 62-64; Sliacka, 2009, 36; Soják a Furman, 2018, 57-76; Struhár, 2009, 54-55; Struhár, 2007, 21).

Chronologicky nasledujúce dejinné obdobie označené ako starý eneolit (epilengyelské obdobie – obdobie keramiky zdobenej brázdovým vpichom) je na základe špecifickej keramiky s určitou doloženou v polohe Trebstovo-Pod Brehmi. Spoločne s dávnejšie objavenými dobovými náleziskami v Turčianskom Petri-Hrb A a v Žabokreoch-Kopanice (Both a Zachar, 2017, 27), naznačujú koncentráciu staroeneolitického osídlenia nielen na území horného Turca – lokalita Slovenské Pravno-Lamošova Prašnica (Šalkovský, 1977, 262), ale aj v južnej časti dolného Turca (obr. 3). Do tohto obdobia možno zaradiť aj staršie nálezy medených sekeromlatov z Blatnice-Vantov, Folkušovej a z Kláštora pod Znievom (Ruttkey, 1999, obr. 117; Zachar, 2012, 11).

Mladšie lokality badenskej kultúry v Belej-Dulici v polohách Baba/Babia hora A – B a Martine, časť Košúty II-Hrádok rozšírili počet už známych lokalít (obr. 4) na území dolného Turca v lokalitách Belá-Dulice, časť Belá-dom č. 44, Blatnica s polohou Plešovica a jaskynnými sídliskami v Mažarnej a Na vyhni, Dražkovce, Martin, časť Záturčie-Záhumnie, Martin, časť Košúty II-južne od Hrádku, Rakša-Záhumnia, Sučany-Skala, Trebstovo-Pod Brehmi a Žabokreky (Bárta, 1958; Beňko, 1996, 13; Both a Zachar, 2017, 25-27, 31; Furman, 2020, 154-155; Hrubec, 1970, 330; Ložek, 1978; Ruttkey, 2000, 29; Slaninák, 1983, 25; Zachar, 2012, 11; Zachar et al., 2012, 600).

Ukazuje sa, že komunity z mladšej fázy badenskej kultúry (obr. 4) v porovnaní s epilengyelskými komunitami (obr. 3) pri osídlení vyhľadávali zrejme iný typ prírodného prostredia.

⁶ Dokazuje to výrazné zastúpenie silicítov v inventári nedávno preskúmaného liptovského sídliska Liptovské Matiašovce-Bochničky (Soják a Furman, 2018, 64).

Kým v epilengyeli si ľudia budovali sídliská výlučne na hrebeňoch a svahoch miernych vyvýšení, prechádzajúcich do nevýrazných údolí (Slovenské Pravno-Lamošova Prašnica, Trebostovo-Pod Brehmi, Turčiansky Peter-Hrb A a Žabokreky-Kopanice), tak v badenskej kultúre k takejto forme osídlenia (Belá-Dulice, časť Belá-dom č. 44, Martin, časť Košúty II-južne od Hrádku, Martin, časť Záturčie-Záhumnie, Rakša-Záhumnia a Trebostovo-Pod Brehmi) pribudli prirodzené, a teda na stavebné úpravy nenáročné sídliská – jaskyne (Blatnica, jaskyne Mažarná a Na vyhni) a výšinné opevnené sídliská (Belá-Dulice v polohách Baba/Babia hora A – B, Blatnica, poloha Plešovica, Martin, časť Košúty II-Hrádok a Sučany-Skala). Tie boli vybudované na vrcholoch kopcov na dominantných a ľahko brániteľných polohách, čo pravdepodobne súviselo so snahou obyvateľov o ochranu života a majetku. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že budovanie výšinných sídel nemuselo byť iba reakciou na prítomnosť bezprostredného nebezpečenstva, ale že mohlo súvisieť aj so vznikajúcou sociálnou diferenciáciou.

Iba rámcovo do eneolitu môžeme datovať ojedinelé nálezy kamennej brúsenej industrie z Jazernice, Liešna-Kopanice, Martina, časť Priekopa a Turčianskych Teplíc, časť Malá Vieska (Beňko, 1996, 13; Ruttkay, 2000, 29; Both, 2016, 69, obr. 1).

Nejasnosti v datovaní evidujeme aj pri náleziskách Belá-Dulice s polohami Čertov kút a Matejová. V polohách sa síce podarilo zachytiť štiepanú kamennú industriu (obr. 1: 14 – 16) a keramiku, no tieto nálezy môžeme označiť za nevýrazné, teda chronologicky necitlivé. Náleziská nie sme schopní datovať presnejšie, ako len pravdepodobne do obdobia neolitu až eneolitu.

V značnej časti turčianskych lokalít sa vyskytuje bližšie nestratifikovaná a nedatovaná štiepaná kamenná industria, pričom jej výskyt by mohol vzhľadom na intenzitu osídlenia v eneolite (obr. 3, 4) súvisieť práve s týmto časovým obdobím. Nemožno ale vylučovať ani staršie obdobie paleolitu, mezolitu a neolitu (obr. 2), s ktorého výskytom na území dnešného Turca je potrebné tiež počítať (Both, 2022; Both, 2019; Both a Nezvalová 2020; Kaminská et al., 2014, 297, obr. 144; Šimková, 2006, 10). Z nových lokalít ide o Liešno s polohami Hore chodníkom a Vyše dediny, Príbovce-Malá Stráň a Socovce s polohami Staré háje a Žigova. V prípade starších lokalít ide o Bystričku s polohami Diely A – B, Dolný Kalník-Pod Šimovcom, Dražkovce-Malý Diel, Košťany nad Turcom s polohami Diel A – C, Martin s polohami Dlhé Diely A – B a Háj A – B, Necpaly-Mičianová, Trebostovo-Organy a Turčiansky Peter s polohami Hrb B a Klíny (Both a Zachar, 2017, 21, 23-27).

Pod'akovanie

Autor ďakuje za konzultácie kolegovi Mgr. Andrejovi Bendíkovi, PhD. (SNM v Martine, Múzeum Andreja Kmeťa).

Literatúra

- BÁRTA, J., 2000. Nové archeologické nálezy z Turca (poloha Krížna). In: EGYHÁZY-JUROVSKÁ, B., ed. *Zborník Slovenského národného múzea, Archeológia 10*. Roč. XCIV, s. 7-10. ISBN 80-8060-048-1.
- BÁRTA, J., 1958. Jaskyňa Mažarná v krasovom území Malej Fatry. In: *Slovenská archeológia*. Roč. VI, č. 2, s. 245-254.
- BELJAK PAŽINOVÁ, N. – JAVOREK, D., 2018. Osada kultúry s mladou lineárnou keramikou vo Zvolene. In: *Slovenská archeológia*. Roč. 66, č. 1, s. 189-217.
- BENEDIKOVÁ, L. – PIETA, K., 2018. Využitie krajiny stredného Liptova v praveku a včasnej dobe dejinnej. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*. Roč. 63, s. 147-196.
- BENKO, J., 1996. *Starý Turiec*. Martin: Osveta. ISBN 80-217-0366-0.
- BEŠINA, D., 2019. Nedeštruktívny výskum zaniknutej stredovekej fortifikácie Biriň (Birinyvár). In: LOFAJOVÁ DANIELOVÁ, B. – FURMAN, M., ed. *Výsledky nových archeologických výskumov na strednom Slovensku II. a III. Zborník príspevkov z 2. a 3. ročníka konferencie archeológov pôsobiacich v oblasti stredného Slovenska, Banská Bystrica 2017 – Oravský Podzámok 2018*. S. 20-28. ISBN 978-80-89564-27-9.
- BOTH, M., 2022. Osídlenie Turca v mladšej dobe kamennej. In: *Jaskyne a hory 2021*. Roč. XIII, s. 66-70. ISBN-978-80-973213-4-5.
- BOTH, M., 2019. Martin-Hostihora – nové neolitické sídlisko v regióne Turiec. In: LOFAJOVÁ DANIELOVÁ, B. – FURMAN, M., ed. *Výsledky nových archeologických výskumov na strednom Slovensku II. a III. Zborník príspevkov z 2. a 3. ročníka konferencie archeológov pôsobiacich v oblasti stredného Slovenska, Banská Bystrica 2017 – Oravský Podzámok 2018*. S. 46-56. ISBN 978-80-89564-27-9.
- BOTH, M., 2016. Kamenná sekerka z Liešna (okres Turčianske Teplice) darovaná do zbierok Slovenského národného múzea v Martine. In: SLIACKA, S., ed. *Výsledky nových archeologických výskumov na strednom Slovensku*. S. 67-70. ISBN 978-80-971535-5-7.
- BOTH, M. – NEZVALOVÁ, L., 2020. Nové archeologické nálezy z Turca (poloha Krížna). In: BENDÍK, A. – BOTH, M., ed. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine, Kmetianum*. Roč. XV, s. 9-28. ISBN 978-80-8060-498-1.
- BOTH, M. – ZACHAR, T., 2017. Príspevok k osídleniu Turca v dobe kamennej. In: BENDÍK, A. – BOTH, M., ed. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine, Kmetianum*. Roč. XIV, s. 20-36. ISBN 978-80-8060-413-4.
- FURMAN, M., 2020. Rakša. In: *Nové objavy v Žilinskom kraji I. Archeologické aktivity Krajského pamiatkového úradu v rokoch 2014 – 2018*. S. 154-155. ISBN 978-80-89175-94-9.
- HRUBEC, I., 1970. Eneolitické nálezy z Turčianskej Belej. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*. Roč. 18, s. 330-335.
- KAMINSKÁ, E. et al., 2014. *Staré Slovensko 2. Paleolit a mezolit. Archaeologica Slovaca Monographiae*. STASLO, Tomus 2. Nitra: Veda. S. 336. ISBN 978-80-89315-57-4.
- KUNA, M., et al., 2004. *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle 1*. Praha: Academia. ISBN 80-200-1216-8.

- LICHARDUS, J., 1962. Záchranný výskum v travertínových lomoch v Bešeňovej roku 1961. In: *Archeologické rozhledy*. Roč. 14, s. 849-856.
- LICHARDUS, J. – VLADÁR, J., 1964. Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei. In: *Slovenská archeológia*. Roč. XII, č. I, s. 69-162.
- LOŽEK, V., 1978. Quaternary molluscs and stratigraphy of the Mažarná cave. In: *Československý kras*. Roč. 30, s. 67-80.
- NEMERGUT, A., 2011. *Sídlisková geografia Považia a Ponitria v staršej dobe kamennej*. Brno. Rozsah. Disertační práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie., [cit. 2019-10-1]. Dostupné na: <https://www.academia.edu/3183911/Sídlisková_geografia_Považia_a_Ponitria_v_staršej_dobe_kamennej>.
- NEUSTUPNÝ, J., 1937. Bešeňová, sídliště neolitického lidu v Liptově. In: *25 rokov Liptovského múzea v Ružomberku*. Ružomberok, s. 62-64.
- NEVIZÁNSKY, G. – ŠALKOVSKÝ, P. – ZACHAR, T., 2017. Archeologický výskum v Slovenskom Pravne. Príspevok k poznaniu metalurgie medi v období eneolitu. In: BENDÍK, A. – BOTH, M., ed. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine, Kmetianum*. Roč. XIV, s. 37-47. ISBN 978-80-8060-413-4.
- PAVÚK, J., 2004. Kommentar zu einem Rückblick nach vierzig Jahren auf die Gliederung der Lengyel-Kultur. In: *Slovenská archeológia*. Roč. LII, č. 1, s. 139-160.
- PŘICHYSTAL, A. – ŠKRDLA, P., 2014. Kde ležel hlavní zdroj obsidiánu v pravěku Evropy? In: *Slovenská archeológia*. Roč. 62, č. 2, s. 215-226.
- RUTTKAY, M., 2000. Martin a okolie v praveku, vo včasnej dejinnej dobe a na začiatku stredoveku. In: MLYNARČÍK, J., ed. *Martin: Z dejín mesta*. S. 28-50. ISBN 80-888992-34-1.
- RUTTKAY, M., 1999. Medený sekeromlat z Blatnice. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1997*. S. 142.
- SLANINÁK, M., 1983. Z najstarších dejín Martina. In: PALOVČÍKOVÁ, A., ed. *Z minulosti a prítomnosti Turca 6*. S. 25-28.
- SLIACKA, S., 2009. Praveké osídlenie. In: DVORSKÝ, P. – DZURIAK, K. – SVRČEK, P. ed. *Monografia mesta Ružomberok*. Banská Bystrica, s. 36-43. ISBN 978-80-89151-22-6.
- SOJÁK, M., 2001. Neolitické osídlenie Spiša. In: *Slovenská archeológia*, 2000. Roč. XLVIII, č. 2, s. 185-314.
- SOJÁK, M. – FURMAN, M., 2018. Liptovské Matiašovce-Bochničky site: A new Neolithic settlement in the region of Liptov (central Slovakia). In: *Acta Archaeologica Carpathica*. Roč. 53, s. 57-76.
- STRUHÁR, V., 2009. Ružomberok a okolie v praveku a v dobe prvých historických etník. In: NEMEŠ, J. – PAPAŽÍK, D. ed. *Ružomerský historický zborník III*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, s. 43-102. ISBN 978-80-8084-508-7.
- STRUHÁR, V., 2007. Dávnovekí obyvatelia liptovských hôr a dolín. In: VÍTEK, P. – CHURÝ, S. – STRUHÁR, V. a kol. *V stopách dávno odviaťeho času. Monografia obcí Komjatná, Stankovany, Hubová, Švošov a Lubochňa*. Banská Bystrica, s. 19-35. ISBN 978-80-969820-9-7.
- ŠIMKOVÁ, Z., 2006. Kamenná industria z jaskyne Mažarná. In: *Sinter*. Roč. 14, s. 9-10. ISSN 1336-7595.

ŠÍŠKA, S., 2002. Náčrt neolitického a eneolitického osídlenia severozápadného Slovenska. In: *Slovenská archeológia*. Roč. LI, č. I, s. 69-78.

ŠÍDA, P., 2007. Exkurz: mezolit a pozdní paleolit. In: KLÁPŠTĚ, J. – MĚŘÍNSKÝ, Z., ed. *Využívání kamenné suroviny v mladší a pozdní době kamenné. Dílenské areály v oblasti horního Pojizeří*. Edícia: Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque 3. S. 120-130. ISBN 978-80-7308-207-9.

ŠALKOVSKÝ, P., 1977. Sídliisko z doby rímskej v Slovenskom Pravne. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976*. S. 261-262.

ZACHAR, J., 2012. Osídlenie horného Turca od praveku do konca 11. storočia. In: SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľ. – KAPIŠINSKÁ, V., ed. *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Martin*. S. 11-15. ISBN 978-80-556-0784-9.

ZACHAR, J. – MAČUHA, M. – SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľ., 2012. Žabokreky. In: SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľ. – KAPIŠINSKÁ, V., ed. *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Martin*. S. 600-601. ISBN 978-80-556-0784-9.

Internetové zdroje

<https://maps.google.com>

UNKNOWN STONE AGE FINDS FROM TURIEC REGION IN THE ARCHAEOLOGICAL COLLECTION OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN

Marek Both

Summary

This article aims to present the characteristics of new archaeological finds from the Stone Age from the Turiec region which were discovered in 2020 during a physical revision of the collection of the Slovak National Museum in Martin, index A – Archaeology. The finds had been stored in the museum for some time, but had not been recorded, evaluated or processed by specialists in any way. It was thus unknown to the professional public. This concerns 109 finds from 14 sites.

In the first phase of processing the finds, it was necessary to check in the terrain the existence of the sites where they were found. The original intention was to carry out a type of revision of the sites, that is to specify the site, to discover the situation at the sites of the finds (or to document present-day traces of human activity from prehistory), and to find out their archaeological potential. Surveys were carried out in the spring and autumn months in the 2021 – 2022 period as part of the SNM in Martin's research task entitled "Archaeological research in the Martin district and surrounding areas of the Malá Fatra mountains".

The sites with more typical finds, that is chronologically more sensitive finds, were able to be classified reliably in terms of chronology and culture (fig. 1: 1 – 8). Pottery fragments from Trebstovo-Pod Brehmi were dated to the early Eneolithic (epi-Lengyel period – period of pottery with stab and drag ornamentation), and the fragments from Belá-Dulice from the sites of Baba/Babia hora A – B and Martin, Košúty II-Hrádok site come from the period when the region was settled by members of the Baden culture.

The situation is different for those sites with less characteristic finds, namely Liešno with its locations Hore chodníkom and Vyše dediny, Príbovce-Malá Stráň and Socovce with its locations Staré háje and Žigova. The sites of the finds could not be dated more precisely than to prehistory, perhaps to the Stone Age. The dating of the Košúty II-Dlhé Diely site in Martin to the Palaeolithic, as well as two sites (Dražkovce-Na vrch hájika – Vlčia jama and Martin-Dlhé Diely) to the Neolithic and another two (Belá-Dulice with its locations Čertov kút and Matejová) to the Neolithic/Eneolithic is equally unclear.

Based on the supposition that the sites of the finds which are situated in places more suited for living and from which there are larger quantities of finds can be considered as settlements, 10 sites were able to be classified in the category of settlement, namely: Belá-Dulice with its locations Baba/Babia hora A – B, Čertov kút and Matejová, Dražkovce-Na vrch hájika – Vlčia jama, Liešno-Vyšé dediny, Martin-Dlhé Diely, Martin, part Košúty II with its locations Dlhé Diely and Hrádok and Trebstovo-Pod Brehmi.

In the case of the isolated finds, we cannot exclude that they are one-off finds, or finds which represent the remains of short-term activity. Specifically, this concerns the sites of the finds Liešno-Hore chodníkom, Příbovce-Malá Stráň and Soco vce with its locations Staré háje and Žigova.

By summarising the new information and comparing them to the results known to date, that is from previous research, we can state the following facts concerning the settlement of the Turiec area in the Stone Age.

From the earliest historical period – the Palaeolithic – there is no reliable evidence of the presence of people on the territory of the Turiec region. The only find which we might, with certain reservations, date to that period is the stone tool from Martin, part Košúty II-Dlhé Diely.

We have documented the oldest confirmed settlement of the region to date, from the middle Neolithic period, in the locations of Martin-Hostihora (Both, 2019), Martin-Křížna and Sučany-Křížna (Both, 2022; Both and Nezvalová, 2020). Only further excavations will confirm whether it will be possible to include the new sites of Dražkovce-Na vrch hájka – Vlčia jama and Martin-Dlhé Diely (fig. 2). The similar altitude of Neolithic sites, as well as their situation on the slopes of slight hills with a good view of the surroundings may represent the basic criteria used by Neolithic settlers in the region when choosing places to establish a settlement.

It is interesting that the sites of the finds were located relatively close to the river Váh (as the crow flies 3 to 7.4 km – fig. 2). This is indirectly confirmed by the supposition of M. Both (2022, 70) that Neolithic settlers used the channel of the river to arrive in the region (using boats along the river, or on dry land alongside the riverbank), and remained alongside the river channel to control it and use it in the event of the need to flee in times of danger.

The next chronological historical period (early Eneolit – epi-Lengyel period until the period of stab and drag pottery ornamentation) is documented with certainty in the site of Trebostovo-Pod Brehmi. Together with the sites of finds discovered earlier in Turčiansky Peter-Hrb A and Žabokreky-Kopanice (Both and Zachar, 2017, 27), they indicate the concentration of old Eneolithic settlement not only on the territory of the upper Turiec region – site of Slovenské Pravno-Lamošova Prašnica (Šalkovský, 1977, 262), but also in the southern part of the lower Turiec region (fig. 3). We can also include in this period the older finds of copper industries from Blatnica-Vantov, Folkušová and Kláštor pod Znievom (Rutt kay, 1999, fig. 117; Zachar, 2012, 11).

From the period when the region was inhabited by members of the Baden culture (fig. 4), we are aware of settlement in the sites of Belá-Dulice with the sites of Baba/Babia hora A – B, Belá-Dulice, specifically Belá-dom no. 44, Blatnica with its site of Plešovica and cave settlements in Mažarná and Na vyhni, Dražkovce, Martin, specifically Košúty II with its sites of Hrádok and to the south of Hrádok, Martin, specifically Záturčie-Záhumnie, Rakša-Záhumnia, Sučany-Skala, Trebostovo-Pod Brehmi and Žabokreky (Bárta, 1958; Beňko, 1996, 13; Both and Zachar, 2017, 25-27, 31; Furman, 2020, 154-155; Hrubec, 1970, 330; Ložek, 1978; Rutt kay, 2000, 29; Slaninák, 1983, 25; Zachar, 2012, 11; Zachar et al., 2012, 600).

It appears that when settling, communities from the earlier phase of the Baden

culture (fig. 4), compared to epi-Lengyel communities (fig. 3), probably looked for a different type of natural environment. Whereas in the epi-Lengyel culture, people built settlements exclusively on ridges and on the slopes of small hills at the entrance to undistinctive valleys (Slovenské Pravno-Lamošova Prašnica, Trebostovo-Pod Brehmi, Turčiansky Peter-Hrb A and Žabokreky-Kopanice), in the Baden culture, alongside this form of settlement (Belá-Dulice, specifically Belá-house no, 44, Martin, specifically Košúty II-south of Hrádok, Martin, specifically Záturčie-Záhumnice, Rakša-Záhumnica and Trebostovo-Pod Brehmi), natural settlements – which did not require many modifications in construction – also appeared, namely caves (Blatnica, jaskyne Mažarná and Na vyhni) and upland fortified settlements (Belá-Dulice in the sites of Baba/Babia hora A – B, Blatnica, site Plešovica, Martin, specifically Košúty II-Hrádok and Sučany-Skala).

We can only openly date to the Eneolithic one-off finds of stone polished industry from Jazernica, Liešno-Kopanice, Martin, specifically Priekopa and Turčianske Teplice, specifically Malá Vieska (Beňko, 1996, 13; Ruttkay, 2000, 29; Both, 2016, 69, fig. 1).

We can also note uncertainties in dating concerning the sites of finds Belá-Dulice with its sites Čertov kút and Matejová. In these sites, we were able to find only undistinctive fragments of the chipped industry and pottery, so we cannot date the sites more exactly than probably to the period of the Neolithic to the Eneolithic.

Unstratified and undated chipped stone industry appeared in a large number of the Turiec sites. Out of the new sites, this concerns Liešno with its sites of Horechodníkom and Vyše dediny, Příbovce-Malá Stráň and Socovce with its sites of Staré háje and Žigova. In the case of older sites, this concerns Bystrička with its sites of Diely A – B, Dolný Kalník-Pod Šimovcom, Dražkovce-Malý Diel, Košťany nad Turcom with its sites of Diely A – C, Martin with its sites of Dlhé Diely A – B and Háj A – B, Necpaly-Mičianová, Trebostovo-Organy and Turčiansky Peter with its sites of Hrb B and Klíny (Both and Zachar, 2017, 21, 23-27).

ARCHEOLOGICKÝ PRIESKUM TURČIANSKEHO ĎURA (POLOHA NIVY ZA HRADSKOU)

MARTIN FURMAN¹ – STANISLAVA OPOROSKOVÁ² –
MAREK BOTH³ – TOMÁŠ ZACHAR⁴

¹Krajský pamiatkový úrad Žilina, Mariánske námestie 19, 010 01 Žilina;
e-mail: martin.furman@pamiatky.gov.sk

²Krajský pamiatkový úrad Žilina, Mariánske námestie 19, 010 01 Žilina;
e-mail: stanislava.oporoskova@pamiatky.gov.sk

³Slovenské národné múzeum v Martine, Etnografické múzeum, Malá hora 2,
P. O. BOX 155, 036 80 Martin; e-mail: marek.both@snm.sk

⁴Archäologisches Museum Frankfurt, Karmelitergasse 1, 60311 Frankfurt am Main;
e-mail: tomas.zachare@gmail.com

Furman, M., Oporosková, S., Both, M., Zachar, T., 2023. Archaeological survey of Turčiansky Ďur (Nivy za hradskou site).

Abstract: *This article presents the evaluation of an archaeological survey of the site of Nivy za hradskou in the cadastral district of Turčiansky Ďur (Martin district), lying in north-west Slovakia. The archaeological survey in the site was carried out using a metal detector and surface collection. We succeeded in obtaining a flat copper axe from the Eneolithic, fragments of pottery probably from the period of the Lusatian culture and Middle Ages. Metal finds were predominant (coins, medallions, buttons, seals, ornamentations and practical items, fragments of a copper plate) from the Middle Ages and particularly from the Modern Age. The metal objects are common lost items from a territory used for agriculture and are probably related to the road leading through the Turiec territory.*

Key words: *Turčiansky Ďur; Slovakia, surface survey, stay metal finds, copper age, Middle Ages, Modern Age, road.*

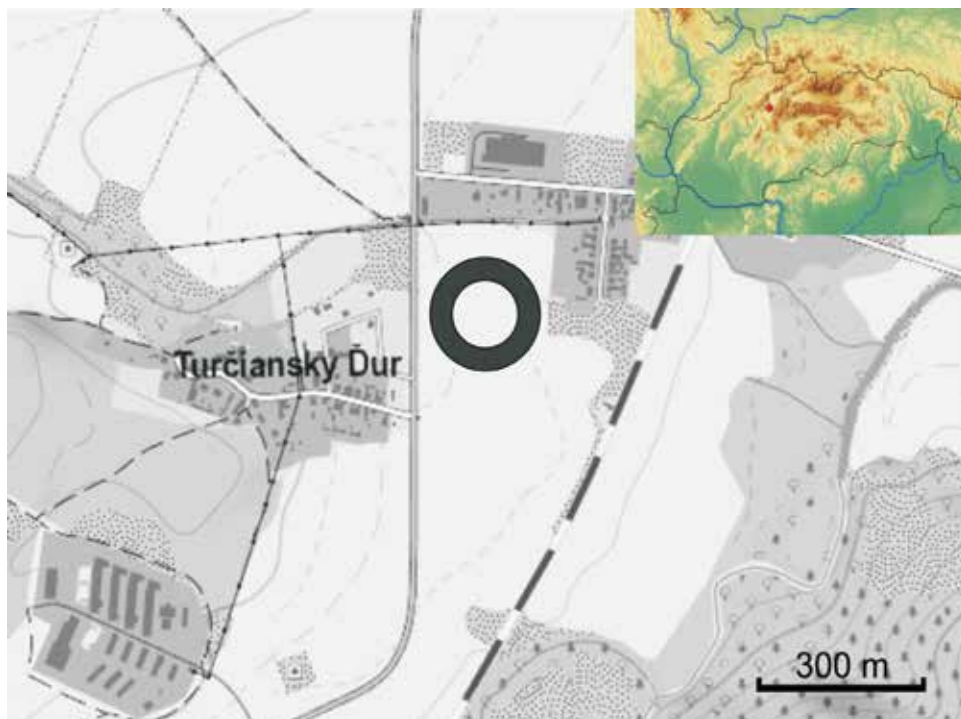
Úvod

Koncom roka 2021 (dňa 22. 10. 2021) našiel p. Marián Bugoš v katastri obce Turčiansky Ďur, v polohe Nivy za hradskou (obr. 1) detektorom kovov plochú medenú sekeru (obr. 5: 2), ktorú následne dňa 21. 12. 2021 bezodplatne odovzdal na Krajský pamiatkový úrad v Žiline (ďalej KPÚ Žilina). Podľa vyjadrenia nálezcu sa našla priamo na povrchu poľa a v okolí sa nenachádzali žiadne iné nálezy. Nakoľko ide o polohu, odkiaľ doposiaľ neboli evidované žiadne archeologické lokality ani ojedinelé nálezy, objav považujeme pre najstaršie dejiny mikroregiónu za významný.

Zamestnanec KPÚ Žilina Mgr. Martin Furman, PhD. si uvedomil vysoký archeologický potenciál polohy a s cieľom overiť prítomnosť ďalších nálezov a zistiť charakter a celkový rozsah náleziska, zorganizoval detailnejší archeologický prieskum. K spolupráci prizval aj Slovenské národné múzeum v Martine, ktoré súhlasilo a na prieskum uvoľnilo archeológa Mgr. Mareka Botha.

Obhliadka polohy bola po získaní súhlasu od správcu parciel realizovaná dňa 6. 4. 2022. Prieskumu sa zúčastnil odborný realizačný tím archeológov v zložení Mgr. Martin Furman, PhD., Mgr. Stanislava Oporosková, PhD. a Mgr. Marek Both, spolupracujúci s členmi občianskeho Spolku SEPTENTRIO. Prvkovú analýzu medených artefaktov vykonal Mgr. Tomáš Zachar, PhD.

Povrchový prieskum polohy sme realizovali pomocou ôsmich detektorov kovov a bežnou formou povrchového zberu. Poloha bola prehľadávaná v pomyselných líniách od severu na juh a od juhu na sever. Zachytené archeologické situácie a nálezy boli zdokumentované, vyzdvihnuté a zamerané pomocou prenosných GPS zariadení, GPS aplikácií a softvéru Locusmap Pro. Každý nález bol samostatne evidovaný. Pribežne sa fotograficky dokumentovali výkopové práce, priebeh výkopových prác a celkové pohľady na lokalitu v rámci okolitého terénu.

Obr. 1. Situovanie náleziska na výseku mapového listu (autor M. Both).
Podkladová mapa: Základná mapa | ZBGIS (skgeodesy.sk)

Fig. 1. Situation of the site of finds on a map extract (author M. Both).
Background map: Basic map | ZBGIS (skgeodesy.sk)

Fragmenty keramiky

Z lokality pochádza päť kusov keramických fragmentov z rôznych nádob, zachytených pomocou povrchových zberov v SZ časti skúmanej plochy. Dva fragmenty pochádzajú z hrubostenných nádob s takmer červeným povrchom, teda predpokladáme u nich redukčný výpal. Materiál obsahuje výraznú prímes jemného kremičitého piesku. Jeden fragment pochádza z ústia nádoby, ktoré bolo horizontálne žliabkované prstami a druhý predstavuje odbitý polgulovitý výčnelok. Pravdepodobne ide o keramiku lužickej kultúry.

Ďalšie dva fragmenty boli vyrobené z tenkostennej keramiky z jemne plaveanej hliny. Na povrchu sú čiernej farby, teda aj u nich predpokladáme redukčný výpal. Posledným fragmentom je malý tenkostenný artefakt smotanovej farby z jemne plaveného materiálu, ktorý pochádza z tenkostennej nádoby a predstavuje typického zástupcu stredovekej keramiky v Turci.

Prieskum detektormi kovov

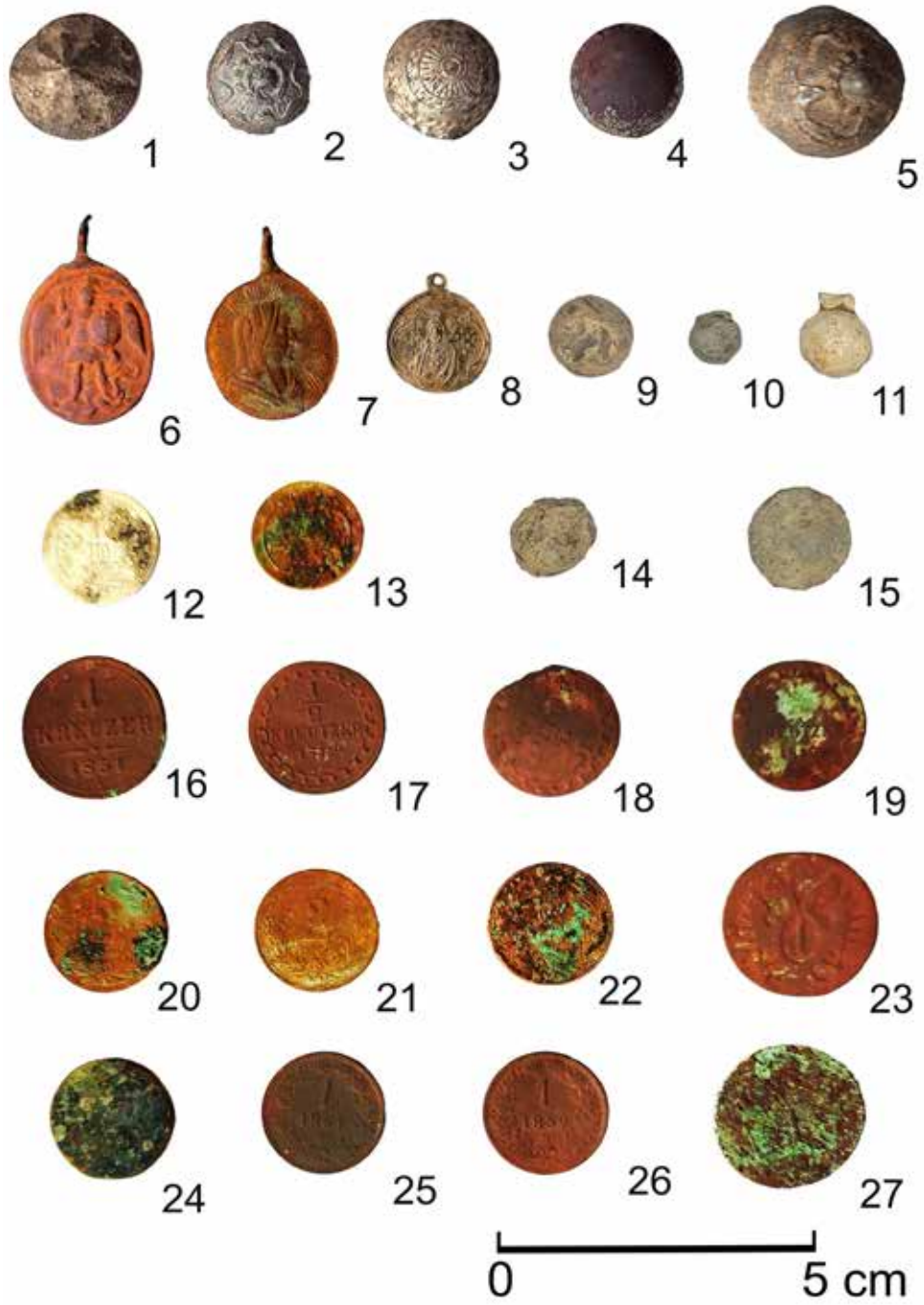
Väčšina archeologických nálezov (65 ks) bola nájdená pomocou detektorov kovov (výber obr. 2 – 5). Ich použitie sa teda ukázalo ako opodstatnené. Nálezy pochádzali z ornice, z hĺbky do 30 cm od úrovne súčasného terénu. Koncentrovali sa v S polovici skúmanej plochy a išlo najskôr o stratové nálezy súvisiace pravdepodobne so staršou komunikáciou, spájajúcou Turčiansky Ďur so Socovcami. Zanikla pravdepodobne vznikom železničnej trate, ktorá ohraničuje skúmanú plochu z východnej strany. Najpočetnejšie nálezy predstavujú mince (15 ks, výber obr. 2: 12, 13, 16 – 27) a gombíky (15 ks, výber obr. 2: 1 – 5), z ktorých väčšina bola značne zdeformovaná – pravdepodobne vplyvom poľnohospodárskej činnosti na lokalite.

Okrem drobných nálezov mincí, gombíkov, ozdôb a sviatostiek (obr. 2: 6 – 8, obr. 3: 1 – 4) sa na lokalite našli aj stopy po staršej poľnohospodárskej činnosti v podobe dvoch masívnych železných podkov (obr. 4: 1, 2), kovaného masívneho klinca (obr. 4: 3) a radla (obr. 4: 4).

Z ozdôb možno spomenúť okrúhle kovanie opaska (obr. 4: 5), dva vrchnáky z fajok (obr. 4: 10, 11), pracku z hodiniiek (obr. 4: 6), malú nekompletnú brošňu (obr. 4: 7), pásikový medený prstienok (obr. 4: 9) a štítok hliníkového prstienka. Okrem toho sa našli aj dve rúčky z príboru: jedna bola medená a prehnutá (obr. 4: 13), druhá lichobežníková s jemným zdobením z bronzu (obr. 4: 12). S druhou svetovou vojnou súvisí nález vojenskej nášivky horského pešieho pluku v podobe orla nesúceho lipovú ratolesť (obr. 4: 8).

Obr. 2. Výber drobných nálezov z farebného kovu. Foto S. Oporosková a M. Both

Fig. 2. Selection of small finds made of coloured metal. Photograph by S. Oporosková and M. Both

Obr. 3. Nálezy sviatostiek z farebného kovu. Foto S. Oporosková a M. Both

Fig. 3. Finds of holy medals made of coloured metal. Photograph by S. Oporosková and M. Both

Mince a olovené nálezy (obr. 2: 9 – 27)

V skúmanej polohe bolo nájdených až 15 novovekých mincí nižších nominálnych hodnôt, datovaných do 19. a 20. storočia (výber obr. 2: 12, 13, 16 – 27). Najstaršou bol grajciar z roku 1800 (obr. 2: 23) a najmladšou bola československá koruna z roku 1962. Mince predstavujú bežné stratové nálezy popri komunikáciách, no aj na poliach a lúkach.

Dobre zachovaná olovená plomba, nájdená pri prieskume, je mlynská a pochádza z vreca múky z parného mlyna v Loszonci (dnešný Lučenec), založeného v roku 1867 (obr. 2: 15). Je teda datovaná do obdobia od roku 1867 do začiatku 20. storočia. Z polohy pochádza aj druhá olovená plomba, no nápisy na nej boli nečitateľné (obr. 2: 14). Chudobnú skupinu nálezov predstavujú tri menšie olovené guľôčky (obr. 2: 9 – 11). Tie mohli byť pôvodne využité ako projektily do tzv. predoviek alebo len ako surovina na výrobu ďalších plomb.

Gombíky (výber obr. 2: 1 – 5)

Kovové gombíky, odlievané z cínu, bronzu a medi predstavujú ďalšiu veľkú skupinu nálezov. Zachovalo sa až 15 exemplárov v rôznych stavoch a veľkostiach. Najčastejšie boli puklicové, ploché bez zachovaného zdobenia, no našli sa i dva guľovité a dva kuželovité gombíky so zdobením.

Sviatostky (obr. 2: 6 – 8, obr. 3: 1 – 4)

Zaujímavý bol pomerne vysoký výskyt (tri kusy) menších medailónikov s náboženskou tematikou. Jeden medený, výrazne oxidáciou poškodený oválny exem-

Obr. 4. Výber železných (1 – 4) a drobných nálezov z farebného kovu (5 – 15).
Foto S. Oporosková a M. Both

Fig. 4. Selection of iron (1-4) and small items made of coloured metal (5-15).
Photograph by S. Oporosková and M. Both

plár s vyobrazením sv. Michala archanjela a pravdepodobne sv. Martina na druhej strane (obr. 2: 6, obr. 3: 1). Výborne zachovaný je ďalší oválny medený medailón s profilovým vyobrazením Ježišovej hlavy s trňovou korunou a na druhej strane podobne poňatým vyobrazením hlavy Panny Márie (obr. 2: 7, obr. 3: 2). Posledný medailón je o niečo menší a okrúhly (s priemerom len 15 mm). Z jednej strany je vyobrazenie Ježiša s najsvätejším srdcom a z druhej strany Panna Mária kráľovná nebies s Ježiškom na rukách (obr. 2: 8, obr. 3: 4). Okrem nich sa našiel aj výrazne orbou poškodený medený krížik, na jednej strane s vyobrazením Krista (obr. 3: 3).

Medailóniky aj krížik pochádzajú pravdepodobne z 18. – 19. storočia a pôvodne mohli byť osadené i v ružencoch. Ich prítomnosť v polohe neprekvapuje, keďže v blízkosti (asi 400 m vzdušnou čiarou) sa nachádza rímskokatolícky Kostol sv. Juraja, a priamo v skúmanej polohe sa v mapových podkladoch prvého a druhého vojenského mapovania zobrazuje prútený kríž/Božie muky s historickou cestnou komunikáciou spájajúcou obce Turčiansky Ďur a východne situované Socovce. Cestujúci sa mohli pri kríži/Božích mukách zastavovať, vykonávať tu modlitby a deponovať, alebo strácať predmetné medailóniky či celé ružence. Nálezy tak môžu súvisieť s využívaním cesty v minulosti. Priebeh cesty v teréne dnes nie je možné vidieť.

Fragmenty medenej platne (obr. 4: 14, 15, obr. 5: 1a, 1b)

Zaujímavý nález predstavuje fragment medenej platne s rozmermi $19,5 \times 10,5$ cm a s hmotnosťou 773 g. Nález môžeme opísať ako kompaktný kus výtavku medi, takmer lichobežníkovitého tvaru s pórovitou štruktúrou a početnými drobnými otvormi po úniku plynov. Vystupujúci okraj bol z časti odsadený. Z prieskumu pochádzajú ešte dva menšie fragmenty (obr. 4: 14, 15), ktoré sa pravdepodobne orbou presunuli o niekoľko metrov od miesta nálezu opísaného najväčšieho fragmentu, keďže ten sa nachádzal oproti nim výrazne hlbšie.

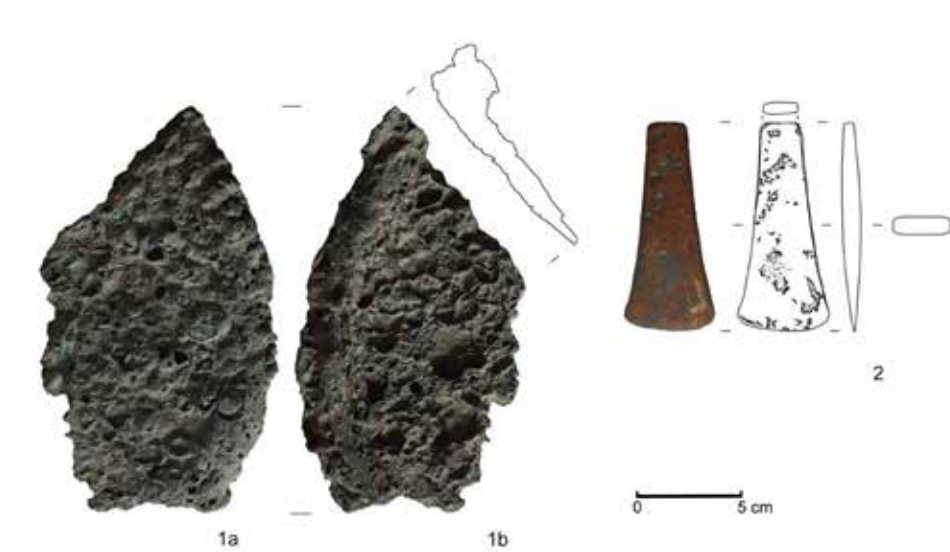
Pôvodný tvar suroviny tvorila medená platňa oválnej formy s vystupujúcimi okrajmi a s odhadovaným priemerom asi 40 cm. Nemecká odborná literatúra označuje sledovaný typ medenej suroviny pojmom Reißscheibe. Najbližšie tvarové analógie poznáme z koryta rieky Váh pri Kočovciach (Mádl, 1936, 110, 111, obr. 1a-b) a Hlohovci (Novosedlík, 2002, 143, 144, obr. 104). Datovanie týchto platní do doby bronzovej (Mádl, 1936, 111) považujeme za nesprávne (tiež Novosedlík, 2004, 255). Medené platne sledovaného typu (tzv. Reißscheiben) predstavujú typickú formu medenej suroviny najmä v 15. až 17. storočí (napr. Labuda a Mihok, 2003, 80-81, obr. 5; Augustín, 2005, 26, obr. 7). Patria teda do obdobia rozvinutého stredoveku až raného novoveku. Prvková analýza metódou XRF (tab. 1: ID1) poukázala na možný pôvod medi v tetraedritovej mineralizácii (dominancia prvkov Sb, Ag, As, Bi) okolia obce Špania Dolina a Staré Hory. Nález fragmentov medenej platne z Turčianskeho Ďura môže podobne ako v iných prípadoch (Špania Dolina; Sitár a kol., 2012, 276, obr. 1) súvisieť so zaniknutou cestou, ktorou sa medená surovina transportovala zo stredného Slovenska do oblasti Krakova a odtiaľ ďalej do prístavov pri Severnom mori, prípadne bola splavovaná po Váhu do Budapešti či Viedne (Augustín, 2005, 27, obr. 13).

*Tab. 1. Výsledky prvkovej analýzy (XRF) medenej platne a medenej sekery.
Table 1. Results of the elemental analysis (XRF) of the copper plate and copper axe.*

ID vzorky	typ predmetu	Fe	Co	Ni	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Au	Pb	Bi
1	medená platňa	0,37	0	0,867	95,953	0	1,481	0,337	0,02	0,753	0	0,04	0,16
2	medená sekera	0,129	0	0,056	97,699	0	0,839	0,374	0	0,682	0	0	0,219

Medená sekera (obr. 5: 2)

Plochá medená sekera s trapézovitým telom, pravouhlým priečnym rezom, mierne rozšíreným oblúkovitým ostrím a rovným tylom. Dĺžka sekery predstavuje 9,8 cm, šírka ostria je 4,2 cm, hrúbka tela 0,8 cm, hmotnosť 150 g. Povrch artefaktu je výrazne zoxidovaný, miestami so zvyškami modrozelennej patiny. Trapézovitý tvar tela a mierne rozšírené ostrie je blízke niektorým formám sekier z okruhu typu Hartberg (Mayer, 1977, 46, Taf. 9: 97). Od spomenutého typu sa však odlišuje najmä gracilnejšou stavbou tela, ktorou pripomína skôr tvary plochých sekier typu Altheim. Rané formy medených sekier typu Altheim reprezentuje na území dnešného Slovenska najmä sekera z hromadného nálezu medených predmetov z Malých Levár, okr. Malacky (Novotná, 1970, 14, Taf. 1: 2). Uvedený depot môžeme datovať do staršej fázy keramiky s brázdovým vpichom (Dobeš, 2013, 24, 40; Novotná a kol., 2021, 517), čo v absolútnej chronológii zodpovedá približne prvej tretine 4. tisícročia pred Kristom. Blízke tvary nachádzame aj na území rozšírenia eponymnej kultúry Altheim v Bavorsku. Datovanie kultúry Altheim zodpovedá v severnej časti Karpatskej kotliny obdobiu mladšej keramiky s brázdovým vpichom až boľerázskej fázy badenskej kultúry (Pászthory a Mayer, 1998, 26, Taf. 2: 20; Dobeš, 2013, 40). Uvedené chronologické zaradenie sledovanej sekery nevylučujú ani poznatky z ¹⁴C datovania epilengyelského sídliska s dokladmi metalurgie medi v neďalekom Slovenskom Pravne (okr. Turčianske Teplice). Na spomenutej lokalite môžeme osídlenie zaradiť od obdobia neskorej ludanickej kultúry na úrovni brázdového vpichu až do boľerázskej fázy badenskej kultúry (Nevizánsky, et al., 2017, 41). Časové zaradenie plochej medenej sekery z Turčianskeho Ďura najskôr do prvej polovice 4. tisícročia pred Kristom, teda do obdobia súčasného s existenciou sídliska v Slovenskom Pravne, nevylučuje ani prvková analýza metódou XRF (tab. 1: ID2). Tá poukazuje na tetraeditovú meď (dominancia prvkov As, Sb, Ag), známu aj pod pojmom meď typu Handlová. Práve na spomenutom sídlisku v Slovenskom Pravne máme doklady metalurgického spracovania uvedeného typu medi (Nevizánsky, et al., 2017, 44).

Obr. 5. Fragment medenej platne a plochá medená sekera. Foto S. Oporosková a M. Both

Fig. 5. Fragment of a copper plate and a flat copper axe. Photograph by S. Oporosková and M. Both

Záver

Napriek intenzívnemu prieskumu v okolí nálezu plochej medenej sekery typu Altheim sa v polohe Nivy za hradskou v katastri obce Turčiansky Ďur nepodarilo nájsť ďalšie nálezy z obdobia staršieho až počiatku stredného eneolitu. Z tohto dôvodu sekeru považujeme zatiaľ len za ojedinelý nález. K nálezom z mladšieho praveku (z obdobia lužickej kultúry) možno s istou mierou rezervovanosti zaradiť dva keramické fragmenty. Ich prítomnosť v SZ časti skúmanej plochy naznačuje prítomnosť sídliska v tomto priestore. Absencia ďalších obdobných nálezov však znemožňuje jeho bližšiu lokalizáciu v teréne. K objasneniu charakteru náleziska neprispievajú ani početné nálezy z obdobia novoveku (mince, medailóniky, gombíky, plomby, ozdoby, úžitkové predmety a fragmenty keramiky). Predstavujú bežné stratové nálezy z poľnohospodársky využívaného územia. Nálezy medenej suroviny v podobe fragmentov medených platní patriacich do 15. až 17. storočia naznačujú priebeh trasy diaľkovej komunikácie prechádzajúcej historickým územím Turca a spájajúcej región stredoslovenských banských miest so severne ležiacimi oblasťami.

Literatúra

AUGUSTÍN, M., 2005. Európske cesty obchodu slovenskej medi. In: *Z histórie medenorudného baníctva v banskobystrickom regióne*. Zborník prednášok zo seminára, 23. – 24. júna 2005 Špania Dolina. 1. vyd. Banská Bystrica: KB press. S. 15-27. ISBN 80-968014-1-4.

DOBEŠ, M., 2013. *Měď v eneolitických Čechách*. Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque 16. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 154 s. ISBN 978-80-7308-476-9.

LABUDA, J. – MIHOK, Ľ., 2003. Nález medených ingotov a platní z Banskej Bystrice v Hamburgu a Wittenbergu. In: *Zborník Slovenského banského múzea*. Roč. XIX, s. 75-83. ISBN 80-88924-32-4.

MAYER, E. F., 1977. *Die Äxte und Beile in Österreich*. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung IX, Band 9. 1. vyd. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 295 s. ISBN 3 406 00770 8.

MÁDL, J., 1936. Nález medených platní v Kočovciach (okr. Nové Mesto nad Váhom). In: *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Roč. XXX, č. 1-4, s. 110-111.

NEVIZÁNSKY, G. – ŠALKOVSKÝ, P. – ZACHAR, T., 2017. Archeologický výskum v Slovenskom Pravne. Príspevok k poznaniu metalurgie medi v období eneolitu. In: BENDÍK, A. – BOTH, M. ed. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine, Kmetianum*. Roč. XIV, s. 37-47. ISBN 978-80-8060-413-4.

NOVOSEDLÍK, P., 2002. Nález medeného koláča v Hlohovci. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2001*. Roč. 2001, s. 143-144. ISBN 80-88709-59-8.

NOVOSEDLÍK, P., 2004. Medený koláč z Hlohovca. In: *Slovenská numizmatika*. Roč. XVII, s. 253-256. ISBN 80-88709-54-7.

NOVOTNÁ, M., 1970. *Die Äxte und Beile in der Slowakei*. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung IX, Band 3. 1. vyd. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 110 s. ISBN 3-406-00748-1.

NOVOTNÁ, M. – ZACHAR, T. – DZÚRIK, J., 2021. Fascinácia špirálou. Depot medených ozdobných predmetov zo staršieho eneolitu z Hrádku, okr. Nové Mesto nad Váhom. In: *Archeologické rozhledy*. Roč. LXXIII, č. 4, s. 507-532. ISSN 0323-1267.

PÁSZTHORY, K. – MAYER, E. F., 1998. *Die Äxte und Beile in Bayern*. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung IX, Band 20. 1. vyd. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 207 s. ISBN 3-515-06686-1.

SITÁR, A. – LAPČÍK, V. – RUSKO, M. – DIRNER, V., 2012. Nálezy historických medených zliatkov z okolia Španej doliny. In: RUSKO, M., ed. *Sustainability – Environment – Safety 2012*. Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou, 3. 12. 2012 Bratislava. 1. vyd. Žilina: Strix/Edícia ESE-11. S. 273-285. ISBN 978-80-89281-84-8.

Internetové zdroje

Základná mapa | ZBGIS (skgeodesy.sk)

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF TURČIANSKY ĎUR (NIVY ZA HRADSKOU SITE)

Martin Furman – Stanislava Oporosková – Marek Both – Tomáš Zachar

Summary

In 2021, an archaeological survey took place in the site of Nivy za hradskou, cadastral district of Turčiansky Ďur (Martin district, fig. 1). The survey was carried out using metal detectors and surface collections by the Regional Heritage Office of Žilina in cooperation with the Slovak National Museum in Martin and the citizens' association SEPTENTRIO. The surface collections succeeded in obtaining five pottery fragments from various vessels. Two fragments probably belong to the period of the Lusatian culture, and one fragment from the Middle Ages. Most of the archaeological finds (65 pcs) were found using metal detectors (selection, fig. 2 – 5). The finds come from arable land, from a depth of up to 30 cm from the level of the current terrain. The oldest item is a flat copper axe of the Altheim type (fig. 5:2). We date it between the end of the earlier Eneolithic and the beginning of the middle Eneolithic. The axe was made of tetrahedrite copper, probably of local origin (table 1: ID2).

The most numerous finds were coins (15 pcs, selection fig. 2:12, 13, 16 – 27) and buttons (15 pcs, selection fig. 2: 1 – 5), followed by ornamentations (belt fitting, two pipe lids, watch buckle, brooch, copper band ring and plaque from an aluminium ring, holy medals, lead projectiles/ raw material for making seals, lead seals, cutlery handles, iron horseshoes, nail and tracing-wheel (fig. 2: 6 – 11, 14, 15, fig. 3: 1 – 4, fig. 4: 1 – 7, 9 – 13). The find of the military badge of a mountain infantry regiment in the form of an eagle carrying a linden branch (fig. 4:8) is related to the Second World War. They represent common lost items from land used for agriculture. The fragments of copper plate (fig. 4: 14, 15, fig. 5: 1a, 1b) are interesting finds which were used as copper raw material in the 15th to 17th centuries (table 1: ID1). We suppose that the plate were cast in the area of the central Slovak mines. They indicate the route of a long-distance road which crossed the historical Turiec territory and linked the region of the central Slovak mining towns with northern areas.

FRAGMENT RÍMSKEJ HELMY TYPU NIEDERBIEBER Z RAKŠE (OKRES TURČIANSKE TEPLICE)

ANDREJ SABOV¹ – MAREK BOTH²

¹Západoslovenské múzeum v Trnave, Múzejné námestie 3, 918 09 Trnava;
e-mail: sabov.andrej@zsmuzeum.sk

²Slovenské národné múzeum, Etnografické múzeum, Malá hora 2,
P. O. BOX 155, 036 80 Martin; e-mail: marek.both@snm.sk

Sabov, A., Both, M., 2023. Fragment of a Niederbieber type roman helmet from Rakša (Turčianske Teplice district).

Abstract: *As part of the process of evening out anomalies from the physical revision of the archaeological collection of the Slovak National Museum in Martin, iron Roman militaria – the fragment of a Niederbieber type helmet – was identified in 2022 among the unrecorded finds. The fragment was discovered in the cadastral district of Rakša (in the site of Hrádok/Hrádky) some time ago, but had not been recorded, evaluated or processed in any other specialised manner. The fact that there is only a small number of Roman helmets from the territory of Slovakia makes this fragment one of the most important finds stored in the collections of the SNM in Martin. This article aims to evaluate this find in a specialist manner and present it to the public.*

Kľúčové slová: *Turiec region, Rakša, revision of the archaeological collection of the Slovak National Museum in Martin, Roman militaria – fragment of a Niederbieber type helmet, Roman period.*

Úvod

Zbierku Slovenského národného múzea v Martine indexu A – Archeológia tvorí unikátny a rozsiahly súbor typologicky rôznorodých predmetov z rôznych historických období. Aj keď je zbierka z veľkej časti spracovaná a jej obsah verejnosti viac či menej známy, neustále v nej nachádzame a identifikujeme predmety pre odbornú verejnosť neznáme.

Do tejto kategórie predmetov možno zaradiť aj rímske militárium – fragment helmy typu *Niederbieber*¹ rímskej proveniencie, identifikovaný v roku 2022 medzi nezae-

¹ Typ *Niederbieber* je označenie používané v kontinentálnej typológii rímskych heliem, pričom v britskej terminológii pod typ *Niederbieber* ako taký spadajú auxiliárne jazdecké helmy typu C – F. Nález z Rakše je možné v britskej terminológii vytvorenej H. R. Robinsonom priradiť k auxiliárnym jazdeckým helmám typu E alebo F (Robinson, 1975, 97-99)

vidovanými nálezmi v rámci odstraňovania nezrovnalostí z fyzickej revízie zbierky.

Skutočnosť, že počet nálezov rímskych heliem z územia Slovenska nie je vysoký, robí z fragmentu jeden z najvýznamnejších nálezov uložených v zbierkovom fonde SNM v Martine. Fragment je tiež unikátny miestom nálezu. Podľa dostupnej dokumentácie sa našiel na hradisku v polohe Hrádok/Hrádky (kóta 606 m n. m.), v katastri obce Rakša (okres Turčianske Teplice) v regióne Turiec, čo z neho činí najsevernejšie zdokumentovaný exemplár na Slovensku (na obr. 3, nálezisko č. 8). Fragment má teda nadregionálny význam a nepochybne patrí medzi najvýznamnejšie archeologické nálezy z tohto obdobia v regióne.

Žiaľ, v zachovanej dokumentácii sa neuvádzajú detailnejšie nálezové okolnosti, čo prakticky znemožňuje zodpovedanie otázok, kedy a za akých okolností bol fragment nájdený a následne získaný do múzea.

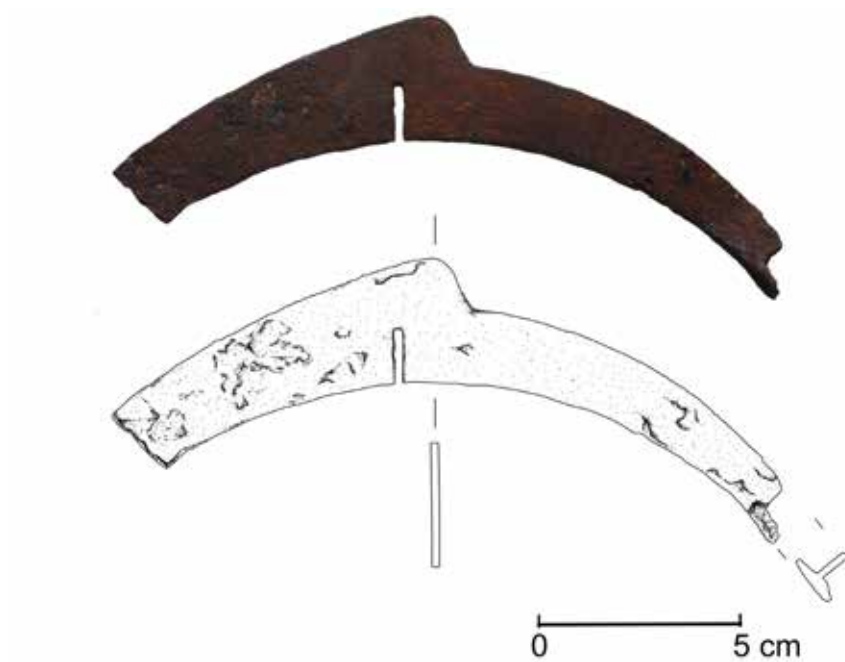
Miesto nálezu

Dnes nedokážeme povedať, či fragment pochádza priamo z areálu hradiska v polohe Hrádok/Hrádky (kóta 606 m n. m.), alebo jeho bezprostredného okolia. Lokalita je známa už z minulosti. Ako prvý na ňu upozornil v roku 1928 B. v. Richthofen a o päť rokov neskôr aj J. Eisner (1933, 230). Do povedomia širokej odbornej verejnosti sa dostala začiatkom 80. rokov minulého storočia, kedy boli v predhradí hradiska archeologicky preskúmané a následne publikované viaceré objekty výrobného charakteru. Vyrábali sa tu železné predmety, keramika a andezitové žarnovy (Beňko, 1996, 24-25; Pieta, 1985, 191-192; Pieta, 1981, 226-227). Dnes sa lokalita prezentuje ako významné remeselnícke stredisko. Na základe zdokumentovaných archeologických nálezov možno lokalitu datovať do obdobia staršej a mladšej fázy púchovskej kultúry a stredoveku (15. storočie) (Beňko, 1996, 24; Eisner, 1933, 230; Petrovský-Šichman, 1965, 85; Petrovský-Šichman, 1958, 15; Pieta, 2002, 159; Pieta, 1985, 191; Pieta, 1981, 227). Nedávny archeologický výskum v roku 2018, realizovaný Karolom Pietom umožnil posunúť hranice osídlenia až do novoveku – do 17. storočia.²

Opis predmetu (obr. 1)

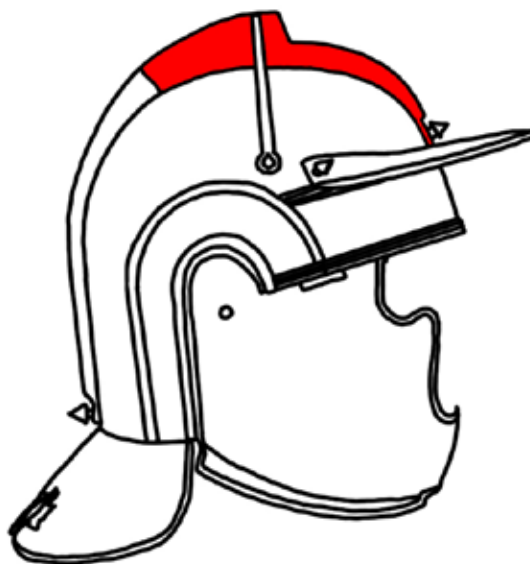
Železný fragment možno určiť ako jeden z dvoch krížnych pásov helmy, ktoré boli pripevnené na vrchnej časti kaloty kvôli zvýšeniu jej odolnosti proti úderom. Pás má plochý prierez a celý povrch je mierne korodovaný. Nezachoval sa v celosti, chýba viac ako 20% z jeho zadnej časti. Na tomto mieste je badateľná zošikmená plocha, pravdepodobne stopa po zámernom preseknutí. Predná časť sa postupne zužuje a po malom odsadení je plocho rozšírená do čiastočne zachovanej oválnej platničky. V jej strede je menší otvor pre kuželovitý nit, ktorý chýba. V strede hornej časti je pás stupňovito rozšírený a pod ním sa na spodnej vnútornej strane nachádza hlboký vertikálny výrez. Ten slúžil na nasadenie tohto tzv. pozdĺžneho pásu na priečny pás. Zachovaná dĺžka fragmentu je 16,6 cm, maximálna šírka v mieste výstupku dosahuje 3,1 cm, priemer otvoru pre nit 0,2 cm.

² Informácia o výskume je uvedená na internetovom portáli Archeologického ústavu SAV, v kategórii Terénny výskum 2018, link: Raksa 2018.cdr (sav.sk)

Obr. 1. Železný fragment helmy typu Niederbieber. Kresba M. Both

Fig. 1. An iron fragment of a Niederbieber-type helmet. Drawing by M. Both

Obr. 2. Rekonštruovaná prilba typu Niederbieber, pozícia hodnoteného fragmentu (tmavá farba). Kresba A. Sabov

Fig. 2. Reconstructed Niederbieber-type helmet, position of the evaluated fragment (dark colour). Drawing by A. Sabov

Vyhodnotenie

Datovanie fragmentu helmy z Rakše je problematické. Vzhľadom na neznáme nálezové okolnosti je fragment možné datovať len na základe analógií.

Z územia Slovenka sú doposiaľ publikované dve lícnice uvedeného typu helmy: jedna z drevozemnej fázy rímskeho tábora v Iži (Rajtár, 1996, 84, obr. 6: 1) a jedna z germánskeho sídliska v Hamuliakove (Rajtár, 2014, 122, obr. 14: 6). Z identického typu helmy pochádza aj jeden bronzový krížny pás, nájdený počas kopania šiancov v Komárne (Sabov a Both, 2019, 171-173, obr. 1, 2). Z priekopy drevozemného tábora v Iži pochádza tiež jeden kuželovitý nit, ktorý je charakteristický pre typ *Niederbieber*. Ďalší nit sa našiel v priestore jedného z dočasných táborov východne od kastela v Iži (Rajtár, 2020, 62, obr. 24: 25), dva pochádzajú z povrchového zberu v Chotíne a jeden z povrchového zberu na germánskom sídlisku v Hurbanove (ústna informácia od J. Rajtára). Najnovšie nálezy takýchto nitov pochádzajú z dočasných rímskych táborov a z kvádskeho sídliska v katastri obce Cífer (Rajtár, 2020, 57, obr. 17: 7-9; povrchový prieskum realizovaný v roku 2020 súkromnou archeologickou spoločnosťou AA AVALA s. r. o. a Západoslovenským múzeom v Trnave).

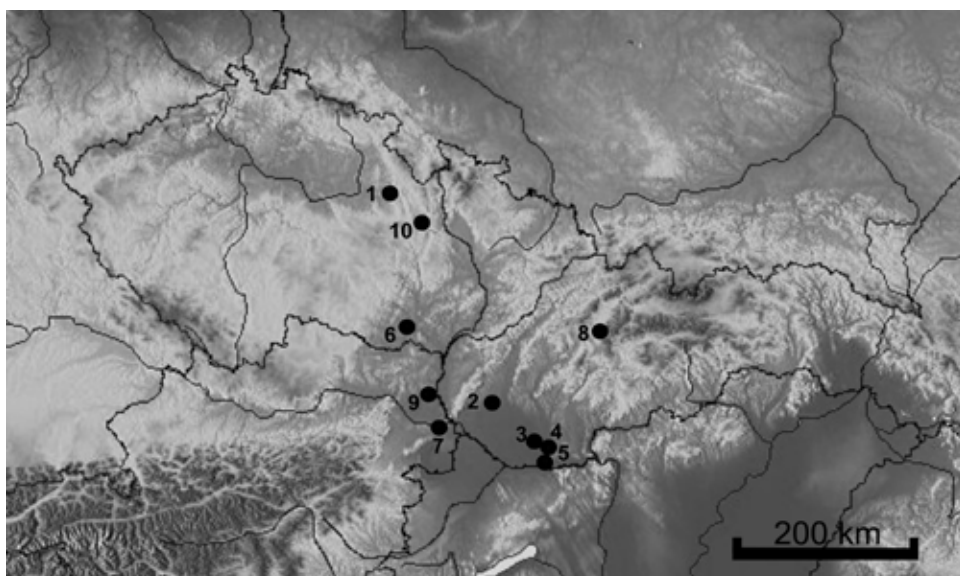
Z Moravy poznáme nálezy fragmentov typu *Niederbieber* napríklad z významnej lokality Múšov-Burgstall (Tejral, 1999, 138, Abb. 39). Nit z helmy tohto typu pochádza tiež z lokality Cerekvice nad Loučnou vo východných Čechách (Vích et al., 2019, 161, obr. 54: 7).

Najvernejšiu analógiu k fragmentu z Rakše evidujeme z lokality Zadní Arnoštov na Morave, kde sa našli zlomky dvoch pásov a jeden nit (Droberjar a Janůšková, 2018, 659, obr. 5). Podobný nález pochádza aj z rakúskej lokality Stillfried (Lang, 2011, 65, 66, Taf. 26: 3). Z panónskeho Carnunta (dnes Bad Detsch-Altenburg/Pretronell-Carnuntum v Rakúsku) pochádza tiež jeden zlomok krížneho pásu z kaloty, niekoľko nitov a fragmenty ďalších častí, ktoré patria k helmám typu *Niederbieber* (Beutlerová a kol., 2017, 262, Kat. Nr. 335-342). H. R. Robinson uvádza nálezy krížnych pásov z kaloty z lokalít Kastell Pfünz a Saalburg v Nemecku a anglických nálezísk Chester, Newstead a Corbridge (Robinson, 1975, 90, Fig. 113-116). Jeden pás sa našiel aj na blízkovýchodnej lokalite Dura-Europos (James, 2010, Fig. 49: 374).

Časové ohraničenie výskytu helmy typu *Niederbieber* reprezentujú nálezy z Newsteadu a z Dura-Europos. Najstaršia helma pochádza z Newsteadu a viaže sa k vláde Antonína Pia (138 – 158), resp. medzi roky 140 – 158 (Robinson, 1975, 97). Najmladší nález tohto typu, datovaný medzi roky 255 – 256, pochádza z druhej spomenutej lokality Dura-Europos (James, 2010, 107; Travis a Travis, 2014, 173).³

S najväčším rozšírením tohto typu helmy medzi rímskou pechotou sa všeobecne počíta od konca 2. storočia do polovice 3. storočia (Fischer, 2012, 153; Robinson, 1975, 99). Koncentrácia nálezov tohto typu v naddunajskom barbariku (obr. 3) korešponduje s pohybmi rímskych vojsk počas markomanských vojen a nasvedčuje

³ Nie je možné vylúčiť ani určité prežívanie typu *Niederbieber* až do neskorej antiky. Napríklad helma uložená v Museo Archaeologico vo Florencii, ktorá patrí podľa britskej terminológie k auxiliárnym helmám typu C (datovaná do 2. stor.), a ktorá je podobná typu *Niederbieber*, bola v období neskorej antiky silne upravená výrezmi na uši a dierkami na nity okolo celého obvodu kaloty, čím sa v podstate priblížila štandardu neskoro-antických heliem typu *Intercisa* (Robinson, 1975, 85, Fig. 104-106; Travis a Travis, 2014, Fig. 75)

Obr. 3. Mapa lokalít s prilbami typu Niederbieber v naddunajskom barbariku (autori A. Sabov a M. Both). Podkladová mapa: <https://commons.wikimedia.org/>

Fig. 3. Map of sites with Niederbieber-type helmets in the Barbaricum north of the Danube (authors A. Sabov and M. Both). Background map: <https://commons.wikimedia.org/>

tomu, že typ *Niederbieber* bol už značne rozšírený medzi jednotkami, ktoré sa na týchto vojenských akciách podieľali.⁴ Rovnako sa do súvisu s vojenskými akciami počas tohto konfliktu dávajú aj ďalšie nálezy heliem rovnakého typu z priestoru zadunajského barbarika (napríklad helma z lokality Sivac v Srbsku, ktorá je spájaná s výpravami proti Jazygom v rokoch 167 – 171 a 177 – 178, Vujović, 2008, 56).

Z uvedeného možno usudzovať, že fragment helmy z Rakše by mohol súvisieť s udalosťami v období markomanských vojen. Pravdepodobne navždy zostane nejasné, či fragment priamo súvisí s fyzickou prítomnosťou rímskych jednotiek na našom území, alebo bol prinesený ako korisť, suveníri či zdroj kovu. Vzhľadom k absentujúcim sprievodným nálezom a nejasným nálezovým okolnostiam nedokážeme povedať, kedy sa dostal na miesto nález.

Je nutné upozorniť na blízkosť (asi 11 km vzdušnou čiarou vzdialenú) lokalitu Slovenské Pravno-Lamošova Prašnica, resp. Prašnica. V lokalite, počas záchranného archeologického výskumu multikultúrneho sídliska v roku 1976 pod vedením P. Šalkovského (1977), bolo nájdené väčšie množstvo archeologických nálezov rímsko-provinciálnej produkcie (Kissová a Krčová, 2020, 324-326, tab. I, tab. II; Šalkovský, 2018, 67, 68, obr. 74: 1–6; Šalkovský, 1989, 420, tab. I: 1–9; Šalkovský, 1977, 261, 262, obr. 169: 7–9). S ohľadom na blízkosť oboch nálezísk (Slovenského Pravna a hodnotenej Rakše) a na skutočnosť, že v oboch náleziskách sa našli výrob-

⁴ K predpokladaným pochodovým trasám rímskych jednotiek a prítomnosti vojska v naddunajskom barbariku pozri napríklad: Komoróczy et al., 2020; Rajtár et al., 2018; Rajtár 2008).

ky rímskej produkcie, nemôžeme vylúčiť existenciu dobového „kontaktu“ medzi náleziskami. Je možné, že fragment rímskej helmy z Rakše sa na miesto nálezu dostal sprostredkované zo Slovenského Pravna. Náleziská zatiaľ predstavujú jediné polohy v regióne odkiaľ pochádzajú významnejšie nálezy rímskej proveniencie.

Počas nedávneho archeologického výskumu náleziska v Rakši (v roku 2018), Karol Pieta zistil doklady železiarskej produkcie v podobe zvyškov pecí a železnej hutníckej trosky.⁵ Tieto nálezy a situácie dokazujú hutnícku výrobu v polohe. S ohľadom na to je nutné upozorniť na vyššie opísané poškodenie fragmentu helmy, spôsobené pravdepodobne sekáčom na železo. Poškodenie by sme mohli chápať ako výsledok dávnej snahy remeselníka predmet rozsekať a tak zmenšiť jeho plochu a objem. V takom prípade išlo o proces prípravy predmetu na ďalšie spracovanie – remeselník k predmetu pristupoval len ako k druhotnej surovine, ktorú plánoval roztaviť a z kovu vyrobiť nový / -é predmety.

Z územia Slovenska poznáme niekoľko dokladov, ktoré naznačujú využívanie predmetov rímsko-provinciálnej proveniencie ako druhotnej suroviny. V katastri obce Cífer bola v roku 1993 objavená germánska zemnica, ktorá obsahovala pozoruhodný súbor rímskych militárií a bronzových predmetov, z ktorých niektoré niesli stopy po strihaní alebo boli poškodené (Cheben a Ruttkay, 2010). Súbor nájdených predmetov je interpretovaný ako surovinový depot germánskeho remeselníka a môžeme ho datovať do chronologického stupňa B2/C1 (tamže, 321 – 324). Za zmienku tiež stojí, že uvedená zemnica sa nachádzala medzi dvoma rímskymi dočasnými táborami, ktoré súvisia s prítomnosťou rímskeho vojska počas markomanských vojen. Podobne, v kontexte existencie germánskej remeselníckej dielne, sa uvažuje aj o fragmentárne zachovaných alebo poškodených nálezoch, ktoré boli objavené v Bohdanovciach nad Trnavou (Kolník a Mitáš, 2012, 49-51). Využitie predmetov rímsko-provinciálnej proveniencie ako druhotnej suroviny nemôžeme vylúčiť ani pri iných nálezoch rímskych militárií, nájdených v kontexte sídlisk v naddunajskom barbariku.

⁵ Pozri poznámku č. 2

Literatúra

- BEŇKO, J., 1996. *Starý Turiec*. Martin: Osveta. ISBN 80-217-0366-00.
- BEUTLER, F. – FARKA, CH. – GUGL, F. – HUMER, F. – KREMER, G. – POLLHAMMER, E., 2017. *Der Adler Roms – Carnuntum und die Armee der Caesaren*. Mainz.
- DROBERJAR, E. – JARŮŠKOVÁ, Z., 2018. Aurei císaře Nerona na Malé Hané a otázka jejich interpretace. In: *Archeologie ve středních Čechách*. Roč. 22, s. 655-662.
- EISNER, J., 1933. *Slovensko v pravěku*. Bratislava.
- FISHER, Th., 2012. *Die Armee der Caesaren. Archäologie und Geschichte*. Regensburg.
- CHEBEN, I. – RUTTKAY, M., 2010. Römische Militärausrüstungsgegenstände aus dem germanischen Grubenhaus in Cífer. In: *Slovenská Archeológia*. Roč. 58, č. II, s. 309-336.
- JAMES, S., 2010. *Excavations at Dura Europos 1928-1937. Final Report VII: The Arms and Armour and other Military Equipment*. Oxford.
- KISSOVÁ, M. – KRČOVÁ, D., 2020. Sídlisko z doby rímskej v Slovenskom Pravne. Revízne spracovanie nálezov. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*. Roč. 67 (2), s. 311-347. Dostupné na: 0112150307_Kissova_Krcova.pdf (sav.sk)
- KOLNÍK, T. – MITÁŠ, V., 2012. Archeologické nálezy z Bohdanoviec nad Trnavou a niekoľko poznámok k činnosti detektoristov. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*. Roč. 51, s. 35-74.
- KOMORÓCZY, B. – RAJTÁR, J. – VLACH, M. – HÜSSEN, C. M., 2020. A companion to the archaeological sources of Roman military interventions into the Germanic territory north of the Danube during Marcomannic wars. In: ERDRICH, M. – KOMORÓCZY, B. – MADEJSKI, P. – VLACH, M., (Eds.). *Marcomannic wars and Antontine plague. Selected essays on two disasters that shook the Roman World*. S. 173-254, 261-298.
- LANG, B., 2011. *Die römische Funde aus Stillfried an der March (NÖ) – Die Forschung von Fritz Felgenhauer der Jahre 1969 bis 1989*. Diplomarbeit. Wien.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A., 1958. Žilinský kraj v pravěku. In: *Vlastivedný zborník Žilinského kraja*. Roč. I, s. 5-32.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A., 1965. Severozápadné Slovensko v dobe laténskej a rímskej. In: *Vlastivedný zborník Považia*. Roč. 7, s. 59-106.
- PIETA, K., 1981. Nové nálezy v Rakši. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980*. Časť 1, s. 226-227.
- PIETA, K., 1985. Stopy výroby žarnovov z doby laténskej v Rakši. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1984*. S. 191-192.
- PIETA, K., 2002. Stredoveké opevnenie pri Rakši. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2001*. Časť 1, s. 159-160.
- RAJTÁR, J., 1996. Waffen und Ausrüstungsteile aus dem Holz-Erde-Lager von Iža. In: *Military Equipment in Context: Proceedings of the Ninth International Roman Military Equipment Conference*. Leiden 1994. S. 83-96.
- RAJTÁR, J., 2008. Die Waagstrasse in der Slowakei. Eine Vormarschroute der

Römer während der Markomannenkriege ? In: KÜHLBORN, J. S., (u. a.). *Rom auf dem Weg nach Germanien: Geostrategie, Vormarschstrassen und Logistik*. S. 169-185.

RAJTÁR, J., 2014. Stĺp Marca Aurelia a archeologické doklady o rímskych výpravách proti Kvádom. In: V. TURČAN, V., ed. *Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko. Zborník Slovenského národného múzea, Archeológia. Supplementum* 8. S. 107-140.

RAJTÁR, J., 2020. Kde táborili vojská Marca Aurelia? In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok* 31. S. 41-76.

RAJTÁR, J. – HÜSSEN, C. M. – ÖLVECKY, R., 2018. Römische temporäre Lager im Quadenland östlich der Klein Karpaten. In: SOMMER, C. S. – MATEŠIĆ, S., Hrsg. *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Congress of Roman Frontier Studies Inglostadt 2015*. S. 286-295.

ROBINSON, H. R., 1975. *The Armour of Imperial Rome*. Londýn.

SABOV, A. – BOTH, M., 2019. Neznáme rímske militárie v zbierkach Slovenského Národného múzea v Martine. In: TURČAN, V., ed. *Zborník Slovenského národného múzea, Archeológia* 29. Roč. CXIII, s. 171-178. ISBN 978-80-8060-473-8. ISSN 1336-6637.

ŠALKOVSKÝ, P., 2018. Sídliisko eneolitických kovoliatcov a osada z doby rímskej v Slovenskom Pravne. In: VITANOVSKA-HRÚZOVÁ, N., ed. *Slovenské Pravno vo svetle nových poznatkov*. S. 59-75. ISBN: 978-80-89694-40-2.

ŠALKOVSKÝ, P., 1989. Komunikačno-obchodná stanica z doby rímskej v Slovenskom Pravne (?). In: *Slovenská archeológia*. Roč. 37, č. 2, s. 419-426.

ŠALKOVSKÝ, P., 1977. Sídliisko z doby rímskej v Slovenskom Pravne. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976*. S. 261, 262.

TEJRAL, J., 1999. Zum Stand der archäologischen Forschung über den römischen militärischen Eingriff in Gebieten nördlich der Donau. In: *Přehled výzkumů (1995–1996)*. Roč. 39, s. 81-164.

TRAVIS, H. – TRAVIS, J., 2014. *Roman Helmets*. Stroud.

VÍCH, D. – JÍLEK, J. – VOLF, J. – ŠÍDA, P. – HOLUB, M. – NOVÁK, J. – BIBORSKI, M. J. – BIBORSKI, M. R. – HORNÍK, P. – MILITKÝ, J., 2019. Sídliště z doby římské v Cerekvici nad Loučnou. In: *Archeologie východních Čech*. Roč. 18, s. 75-204.

VUJOVIĆ, M., 2008. *Rimski šlem iz Sivca. Roman Helmet from Sivac*. Sombor.

Internetové zdroje

Rakša-Hrádok. [cit. 30. 3. 2023]. Dostupné z: <https://archeol.sav.sk/files/Raksa-2018.pdf>.

Sídliisko z doby rímskej v Slovenskom Pravne. [cit. 30. 3. 2023]. Dostupné z: https://www.sav.sk/journals/uploads/0112150307_Kissova_Krcova.pdf.

Central Europe map, blank with borders. [cit. 30. 3. 2023]. Dostupné z: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6a/Central_Europe_map%2C_blank_with_borders.png

FRAGMENT OF A NIEDERBIEBER TYPE ROMAN HELMET FROM RAKŠA (TURČIANSKE TEPLICE DISTRICT)

Andrej Sabov – Marek Both

Summary

As part of the process of evening out anomalies from the physical revision of the archaeological collection of the Slovak National Museum in Martin, an iron fragment of a Niederbieber type helmet (fig. 1) was identified in 2022 among the unrecorded finds. The fragment had been discovered at an earlier time, but until now it had not been recorded, evaluated or processed in any other specialised manner.

The fact that the number of Roman helmets from Slovakia is not high, makes this fragment one of the most important finds stored in the collections of the SNM in Martin. The fragment is also unique in terms of the site of its find. According to available documentation, it was found on the hillfort at the site of Hrádok / Hrádky (altitude 606m), in the cadastral area of Rakša, Turčianske Teplice district, in the Turiec region, which makes it the northernmost documented example in Slovakia (fig. 3).

The iron fragment can be defined as one of the two straps which were attached to the calotte of the helmet in order to increase the resistance of the helmet. The placement of the slot on the strap shows that it is part of what is known as a lengthwise strap (fig. 2).

Considering the unknown circumstances of the find, the fragment can only be dated based on analogies. From the territory of Slovakia, two cheek pads from this type of helmet have been published so far: one from the wooden phase of the Roman camp in Iža (Rajtár, 1996, 84, fig. 6: 1) and one from the Germanic settlement in Hamuliakovo (Rajtár, 2014, 122, fig. 14: 6). One bronze strap found when digging a ditch in Komárno comes from an identical type of helmet (Sabov and Both, 2019, 171-173, fig. 1, 2). From the ditch of the wooden camp in Iža we also have one conical rivet which is characteristic of the Niederbieber type. Another unpublished rivet was found in the area of one of the temporary camps east of the citadel in Iža; two come from a surface collection in Chotín and one from a surface collection in the Germanic settlement in Hurbanovo (oral information from J. Rajtár). The latest finds of such a rivets comes from the roman temporary camps and a Quadi settlement in the cadastral district of Cífer (Rajtár, 2020, 57, fig. 17: 7-9; surface survey carried out in 2020 by the private archaeological company AA AVALA s.r.o. and the Museum of Western Slovakia in Trnava).

We are aware of finds of fragments of the Niederbieber type from Moravia, for example from the important site of Múšov-Burgstall (Tejral, 1999, 138, Abb. 39). The rivet from this type of helmet also comes from the site of Cerekvice nad Loučnou in eastern Bohemia (Vích et al., 2019, 161, fig. 54: 7).

We note the closest analogy to the fragment from Rakša from the site of Zadní Arnoštov in Moravia, where the fragments of two straps and one rivet were found (Droberjar a Janůšková, 2018, 659, fig. 5). A similar find also comes from the

Austrian site of Stillfried (Lang, 2011, 65, 66, Table 26: 3). From Carnuntum in Pannonia (present-day Bad Deutsch-Altenburg / Pretronell-Carnuntum in Austria) there is also one fragment of a strap from a calotte, several rivet and fragments of other parts which belong to Niederbieber-type helmets (Beutler et al., 2017, 262, Kat. Nr. 335-342). H. R. Robinson mentions the finds of straps from a calotte from the sites of Kastell Pfünz and Saalburg in Germany and English finds in Chester, Newstead and Corbridge (Robinson, 1975, 90, Fig. 113-116). One strap was also found in the near East site of Dura-Europos (James, 2010, Fig. 49: 374).

The demarcation of the occurrence of the Niederbieber-type helmet is represented by the finds from Newstead and Duro-Europos. The oldest helmet comes from Newstead and is linked to the rule of Antoninus Pius (138-158), or between 140-158 (Robinson, 1975, 97). The most recent find of this type, dated between 255 and 256, comes from the second mentioned site of Dura-Europos (James, 2010, 107; Travis a Travis, 2014, 173).

The wide spread of this type among the Roman infantry is generally taken to be from the end of the 2nd century to the middle of the 3rd century (Fischer 2012, 153; Robinson, 1975, 99). The concentration of finds of this type in the Barbaricum north of the Danube (fig. 3) matches the movements of Roman soldiers during the Marcomannic wars and points to the fact that the Niederbieber type was already widespread among units which took part in these military actions. In the same way, other finds of helmets of this type from the area of the Barbaricum beyond the Danube are also linked to military actions during this conflict (for example a helmet from the site of Sivac in Serbia which is linked to the expeditions against the Iazyges in 167 – 171 a 177 – 178 – Vujović, 2008, 56). The above can serve as a conjecture that the fragment of a helmet from Rakša might be related to the Marcomannic wars.

It may have arrived at the site of its find indirectly from Slovenské Pravno-Lamošova Prašnica, or Prašnica. It is a close (around 11km distant as the crow flies) and as yet the only site in the region where more important items of Roman production were found (Kissová and Krčová, 2020, 324-326, tab. I, tab. II; Šalkovský, 2018, 67, 68, fig. 74: 1– 6; Šalkovský, 1989, 420, tab. I: 1–9; Šalkovský, 1977, 261, 262, fig. 169: 7–9).

The fragment of a helmet from Rakša is damaged, probably by a cleaver for iron. We could understand the damage as the result of an ancient attempt by a craftsman to chop the item in half and thus to reduce its surface and volume. In such a case, it was a preparation process for the item's further processing and was seen only as a secondary raw material.

We are aware of several pieces of evidence from the territory of Slovakia which indicate the use of objects of Roman provincial origin as secondary raw materials. Such evidence was found in Cífer (Cheben and Ruttkay, 2010) and probably also in Bohdanovce nad Trnavou (Kolník and Mitáš, 2012, 49-51).

ARCHEOLOGICKÝ PRIESKUM ZANIKNUTEJ STREDOVEKEJ FORTIFIKÁCIE V BLÍZKOSTI SKLABINSKÉHO HRADU

MAREK BOTH¹ – TOMÁŠ KOPTÁK² – STANISLAVA OPOROSKOVÁ³

¹*Slovenské národné múzeum v Martine, Etnografické múzeum, Malá hora 2,
P. O. BOX 155, 036 80 Martin; e-mail: marek.both@snm.sk*

²*Krajský pamiatkový úrad Žilina, Mariánske námestie 19, 010 01 Žilina;
e-mail: tomas.koptak@pamiatky.gov.sk*

³*Krajský pamiatkový úrad Žilina, Mariánske námestie 19, 010 01 Žilina;
e-mail: stanislava.oporoskova@pamiatky.gov.sk*

Both, M., Kopták, T., Oporosková, S., 2023. Archaeological surface prospection of an defunct medieval fortification near the Sklabina castle.

Abstract: *In this article, we present an evaluation of a single-day archaeological survey of spot height 637 in the cadastral district of Sklabinský Podzámok, which was carried out following the find of terrain remains of a small medieval fortification. The remains were noticed by 2022 by an archaeologist from the Slovak National Museum in Martin. The initiator of the subsequent terrain survey was the Regional Heritage Office in Žilina, which cooperated with the Slovak National Museum in Martin and members of the citizens' association SEPTENTRIO. On the site, fragments of pottery and a large number of metal finds, probably from the 15th century, were found using metal detectors and surface collection. Since this is a site from which no archaeological finds have been recorded to date, these discoveries are of great significance.*

Key words: *Slovak National Museum in Martin, Turiec region, Sklabinský Podzámok, Sklabiňa castle, remains of a small medieval fortification, High Middle Ages, Modern era.*

Úvod

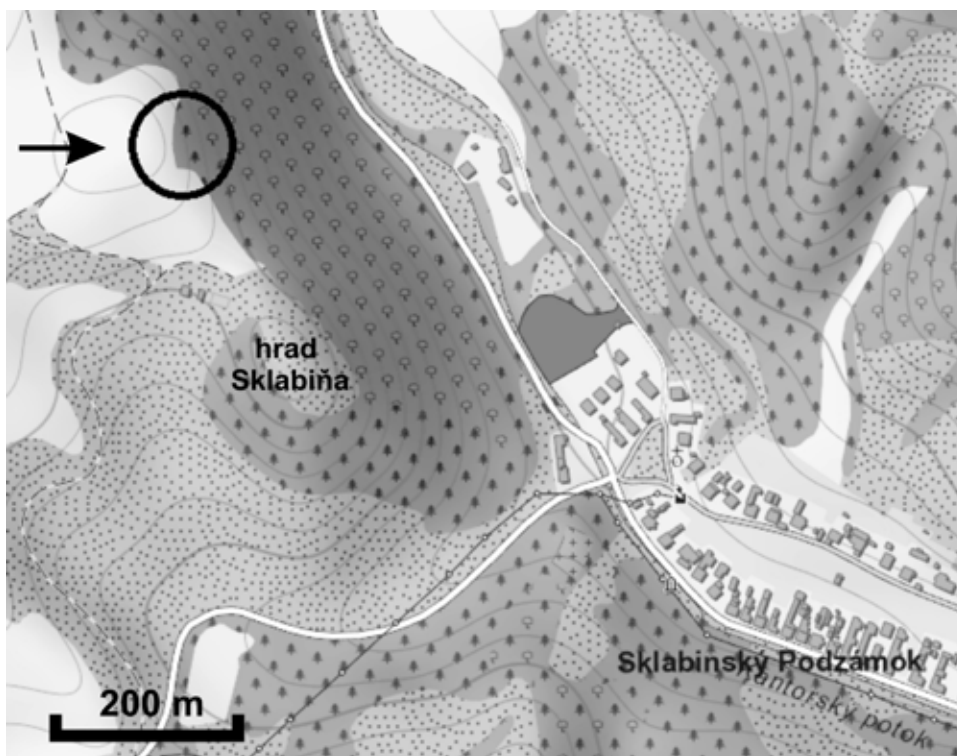
V rámci vedeckovýskumnej úlohy Slovenského národného múzea v Martine (ďalej SNM v Martine) s názvom „Archeologický výskum okresu Martin a priľahlých oblastí Malej Fatry“, ktorej cieľom je overiť archeologický potenciál vybraných polôh a terénnych anomálií v okrese Martin, bolo v roku 2022 uskutočnených niekoľko nedeštruktívnych prieskumov.

Počas jedného prieskumu sa na vrchole kóty 637 v katastri obce Sklabinský Podzámok podarilo archeológovi Mgr. Marekovi Bothovi identifikovať pozostatky menšej stredovekej fortifikácie. Nakoľko ide o polohu, z ktorej doposiaľ neboli evidované žiadne archeologické nálezy a náleziská, objav je unikátny a regionálne významný.

Poloha a charakteristika lokality

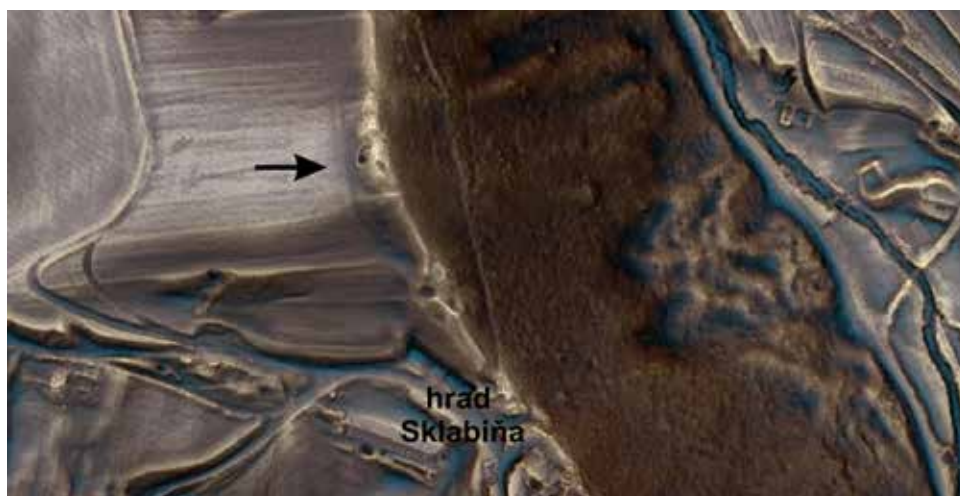
Skúmanú polohu tvorí takmer kužeľovitý výstupok z hrebeňa, vytvoreného eróziou svahu vplyvom Kantorského potoka, tiahnuceho sa zo severu na juh. Jeho sploštený vrchol má nadmorskú výšku 637 m n. m. (kóta 637). Vrchol je od horného hradu Sklabiňa vzdialený približne 200 m SV smerom, v katastri obce Sklabinský Podzámok, v okrese Martin, v geomorfologickom podcelku Sklabinské podhorie, vo východnej časti Turčianskej kotliny (obr. 1). V súčasnosti je temeno kopca pokryté hustým trávnatým porastom so sporadickým výskytom kríkov. Strmý východný svah je celoplošne zalesnený listnatými drevinami a kríkmi.

Poloha bola skúmaná kvôli jej strategickej pozícii nad stredovekým hradom. Z polohy je dobrý výhľad do širokého okolia (hlavne na východ, juh a západ), teda ponúkala možnosť monitorovania okolia i všetkých prístupových ciest. Keďže hrad sa nachádza hlbšie v údolí, jeho možnosti kontrolovať priestor severne a západne od neho boli značne limitované. Archeologický potenciál polohy ešte umocňovala prítomnosť početných terénnych anomálií viditeľných na nových LIDARových snímkach (obr. 2).

Obr. 1. Situovanie náleziska na výseku mapového listu (autor M. Both).
Podkladová mapa: Základná mapa | ZBGIS (skgeodesy.sk)

Fig. 1. Situation of the site of the find on an extract of a map (author M. Both).
Background map: Basic map | ZBGIS (skgeodesy.sk)

Obr. 2. Situovanie náleziska na výseku mapy leteckého laserového scanovania (zdroj produktov LLS: UGKKSC – vizualizácia Tibor Lieskovský, Stavebná fakulta Technickej Univerzity v Bratislave)

Fig. 2. Situation of the site of the find on an extract of a map of aerial laser scanning (product source LLS: UGKKSC – visualisation by Tibor Lieskovský, Faculty of Civil Engineering of the Slovak University of Technology in Bratislava)

Nedeštruktívny prieskum

Povrchový prieskum polohy (kóty 637) prebehol za pekného počasia a trval asi dve hodiny. Zameral sa na vyhládanie a interpretovanie terénnych anomálií. Najvýraznejšou z nich je menší kužeľovitý útvar oválneho pôdorysu, vystupujúci nad okolitý terén do výšky asi 2 – 3 m s rozmermi približne 50 x 20 m, takmer obdĺžnikovitého pôdorysu s relatívne rovným povrchom. Zo severu, západu a juhu ho obklopuje nevýrazný podlhovastý výkop, predstavujúci možno sčasti zasypanú priekopu. Celková dĺžka opevneného areálu mohla byť takmer 140 m. V SV časti násypu bola viditeľná menšia (10 x 2 m) terasa, ktorá mohla súvisieť s nejakou, dnes už zaniknutou stavbou. Takmer v strede násypu sa nachádza väčšia terénna depresia – okrúhla jama (s priemerom asi 6 m), z ktorej bol na sever vedený úzky, takmer pravouhlý výkop. Je pravdepodobné, že jama predstavovala zákop z obdobia druhej svetovej vojny.

Ďalší archeologický prieskum

S nálezom možných anomálií bol oboznámený Krajský pamiatkový úrad v Žiline (ďalej KPÚ Žilina). S cieľom interpretovať reliéfne útvary, overiť prítomnosť archeologických nálezov a zistiť mieru ohrozenia nelegálnymi detektoristami po zverejnení

LIDARových snímkov, sa uskutočnil urgentný predbežný prieskum. Ten bol vykonaný dňa 3. 5. 2022 za účasti archeológov KPÚ Žilina Mgr. Martina Furmana, PhD., Mgr. Stanislavy Oporoskovej, PhD., Mgr. Tomáša Koptáka, PhD., muzeálneho archeológa Mgr. Mareka Botha (SNM v Martine) a členov občianskeho združenia Spolok SEPTENTRIO.

Väčšia časť skúmaného opevnenia je (je alebo iba bola?) pokrytá trávnatým porastom a v súčasnosti je využívaná ako pasienok. Nesie však stopy intenzívnej poľnohospodárskej činnosti. Parcely mimo terénnych anomálií predstavovali oblasti, kde sa neočakávali výrazné archeologické nálezy. Zvýšená pozornosť bola teda venovaná samotným anomáliám a strmému východnému zosuvu svahu, ktorý lokalitu narúšal z východnej strany. Ako sa neskôr ukázalo, táto stratégia prieskumu bola správna. Najviac nálezov bolo nájdených v okolí najvyššieho terénneho bodu zaniknutej štruktúry a v priľahlom východnom svahu. Aj keď mnohé nálezy neboli v pôvodných situáciách (na svah sa dostali zosuvom vrchných častí anomálie), predstavovali cenný zdroj informácií.

Prieskum bol realizovaný pomocou 9 detektorov kovov a povrchovými zbermi. Zachytené situácie a nálezy archeológovia zdokumentovali, vyzdvihli a zamerali pomocou prenosných GPS zariadení a softvéru Locusmap Pro. Každý nález bol samostatne zabalený do samouzatváracieho igelitového vrečka, každé vrečko bolo označené vlastnou popiskou a samostatným číslom. Priebežne boli fotograficky dokumentované plytké zásahy do terénu (do 20 cm), súvisiace s vyzdvíhovaním predmetov, terénne anomálie viditeľné voľným okom a hrad s jeho okolím.

Obr. 3. Uhorský strieborný denár kráľa Ladislava Pohrobka (1453 – 1457). Foto M. Furman

Fig. 3. Hungarian king Ladislaus the Posthumous (1453 – 1457) silver denarius. Photograph by M. Furman

Archeologické nálezy

Pomocou detektorov kovov bolo získaných spolu 43 ks kovových archeologických nálezov.

Pravdepodobne najcennejším z nich bol nález uhorského strieborného denára kráľa Ladislava Pohrobka (1453 – 1457) o priemere 15 až 15,2 mm (obr. 3), ktorý sa našiel na SV ukončení kužeľovitého útvaru.

Najpočetnejší bol súbor nálezov militárií. K najzaujímavejším patria dva masívne železné hroty šípov s tuľajkou (obr. 4: 10, 11), ktoré boli pôvodne určené pre kuše. Oba majú kosoštvorcový prierez, ale v tvare listu sa líšia. Komplexnejšie zachovaný je hrot šípu deltoidného tvaru. Druhý hrot šípu má tvar listu a chýba mu väčšia časť tuľajky.

V nálezovom súbore figuruje aj 15 ks olovených projektílov do palných zbraní – tzv. predoviek. Na troch exempároch sa zachovali menšie valcovité výčnelky (výber obr. 4: 6, 7), ktoré vznikli pri ich výrobe – odlievaní do foriem. Keďže tieto výčnelky významne znižovali aerodynamickosť projektílov a tiež mohli spôsobiť ich vzpriečenie v hlavni zbrane, takéto projektily nebolo možné z palných zbraní úspešne vystreliť. Projektily s výčnelkami nemôžeme považovať za dokončené, finálne výrobky, ale len za polotovary. S výrobou projektílov na mieste pravdepodobne súvisia aj nálezy valčekov suroviny a menší zliatok. Žiaľ, výpovednú hodnotu projektílov v oblasti chronológie znižuje skutočnosť, že výskyt tohto typu projektílu sledujeme počas dlhého časového obdobia, od neskorého stredoveku až do novoveku. Niektoré projektily nesú známky nárazu – z jednej strany sú sploštené (výber obr. 4: 8). Okrem olovených exemplárov sa našli aj tri masívne železné projektily o priemeroch 18 až 24 mm (obr. 4: 3 – 5). Určené boli pravdepodobne do hákovnice, z akej pochádza aj nález fragmentu bronzovej hlavne (obr. 4: 2).

Medzi vzácne nálezy patrí aj železná ostroha (obr. 4: 9), nájdená v blízkosti chodníka, obchádzajúceho opevnenie z východnej strany. Chodník spájal hrad s prameniskom, nachádzajúcim sa severne od opevnenia. Pôdorys ramien má ostroha v tvare písmena U, s ukončením ramien v podobe jednoduchých okrúhlych očiek. V pravom očku má navlečenú dobre zachovanú železnú pracku. Bodec smeruje jemne nadol a je v ňom osadené 8-lúčové koliesko. Ostroha zodpovedá typu, ktorý sa používal v 14. a 15. storočí (Koóšová, 2004, 527). Geograficky najbližšou analógiou je ostroha z bližšie neidentifikovanej lokality v Sklabini, publikovaná A. Ruttkayom (1975, 196, obr. 23: 14).

Počas archeologického prieskumu boli zdokumentované aj nálezy, ktoré nepatria medzi chronologicky citlivé predmety. Nálezy môžu teda pochádzať zo stredoveku až novoveku. Ide napríklad o dvojhrotú železnú vidličku (obr. 4: 12), železnú tuľajkovitú sekeru (obr. 4: 1), závlačku, niekoľko železných kincov rôzneho typu a fragment okraja železnej nádoby.

Zo šperkov boli nájdené dva jednoduché bronzové pásikové prstienky (obr. 4: 13, 14), z ktorých lepšie zachovaný exemplár má na úzkom štítiku nejednoznačne čitateľné písmená S a H/R.

Povrchové zbery bolo možné efektívne vykonávať len mimo zatrávené plochy, teda v strmom východnom svahu a v profiloch možného zákopu z obdobia z druhej svetovej vojny. Počas obhliadky južného profilu zákopu sa podarilo nájsť tri fragmenty keramiky, z čoho v jednom prípade ide o okraj misy zo šedej keramiky s výraznou prímiesou hrubého piesku. Zvyšné dva fragmenty sú z tela nádob s červeným nepravidelným povrchom a výraznými anorganickými prímiesami. Fragmentárnosť črepov nedovoľuje identifikovanie pôvodných typov nádob. Čo sa týka chronologického zaradenia, nezdobená keramika z tiel nádob má len malú výpovednú schopnosť. Na základe jej vzhľadu ju možno rámcovo datovať do ne-

Obr. 4. Výber bronzových (2, 13, 14), olovených (6–8) a železných (1, 3–5, 9–12) nálezov.
Foto S. Oporosková a M. Both

Fig. 4. Selection of bronze (2, 13, 14), lead (6-8) and iron (1, 3–5, 9–12) finds.
Photograph by S. Oporosková and M. Both

skorého stredoveku. S najväčšou pravdepodobnosťou patrí do rovnakého obdobia ako chronologicky citlivá minca (obr. 3).

Pozostatky stavby

Na LIDARovom snímku sú na hrebene skúmanej polohy viditeľné náznaky dvoch konštrukcií, z ktorých južná pozostáva z čiastočne zachovanej klesajúcej plochy narušujúcej prirodzený tvar hrebeňa, s náznakom kruhového objektu v západnej časti, a z hlavnej časti – vrcholu s náznakom šijových priekop z južnej a severnej strany. Ako náznak priekopy tiež možno určiť preliačtinu obklopujúcu útvar a napájajúcu sa na južný zaniknutý kruhový objekt. Nemôžeme ale vylúčiť, že môže ísť

len o staršiu cestu. Samotný vrchol polohy je oválno-kuželovitý a v tejto fáze vyhodnotenia nie je možné jednoznačne určiť, či jeho tvar je výsledkom násypu, na ktorom bola zaniknutá stavba postavená, alebo ide o kužeľ vytvorený jej deštrukciou.

S konštrukciou tejto stavby súvisia početné kusy mazanice, ktoré sa koncentrovali pod vrcholom z východnej strany a pravdepodobne predstavujú zvyšky drevozemného objektu. Súvisia s ňou i klince, ktoré boli sústredené v tých istých miestach. Nebolo možné jednoznačne určiť absenciu či prítomnosť kamennej konštrukcie a jej lokalizáciu, keďže väčšie i menšie lomové i zberové kamene sa nachádzali po celom prudko klesajúcom východnom svahu, no výrazne väčší počet bol pod vrcholom. Ani absencia fragmentov vápenných mált však nevyklučuje, že zaniknutý objekt mal kamennú podmurovku, základy alebo prvé podlažie, keďže s najväčšou pravdepodobnosťou bol zakladaný do hliny a tak stavaný na íl.

Žiaľ, sledované anomálie sú dnes v dôsledku poľnohospodárskej činnosti a erózie svahu ťažšie rozpoznateľné a znemožňujú jednoznačne identifikovať ich konkrétne podoby.

Možná interpretácia náleziska

Aj keď je preskúmaná poloha dôležitým príspevkom k poznaniu stredovekého osídlenia chotára Sklabinského Podzámku, spôsob jej objavenia a preskúmania v teréne (v rámci povrchových zberov, pozri napr. Kuna a kol., 2014, 305-352 a detektormi kovov) nám nedovoľuje plne zachytiť jej výpovedný archeologický potenciál. Nepriaznivo sa to prejavuje pri identifikácii pôdorysu a stavebnej charakteristiky zaniknutej stavby.

V súvislosti s hľadaním pôvodnej funkcie stavby sa ako kľúčová ukazuje jej samotná poloha. To, že je situovaná v bezprostrednej blízkosti Sklabinského hradu (vo vzdialenosti asi 200 m), vo výrazne vyššej nivelete ako je najvyššia časť hradu, z nej robí bod strategického významu. Ak by polohu obsadil útočník, mohol by viesť veľmi účinné obliehanie samotného hradu. V palebnom pásme by sa ocitla jeho severná časť a jediná prístupová cesta na hrad. Paľba by tak mohla poškodiť vonkajšie opevnenie hradu a narušiť jeho zásobovanie.

Na základe týchto skutočností sa dá predpokladať, že obrancovia hradu mali polohu vojensky zabezpečenú. Hodnotený fortifikačný prvok tak môžeme považovať za predsunuté opevnenie hradu Sklabiňa a jeho výstavbu možno dať do súvislosti s obnovou hradu po útoku husitov v roku 1436¹, kedy sa opevnenie hradu rozširuje o dve bránové veže a areál stredného hradu. Toto datovanie nepriamo dokladá aj prítomnosť mince Ladislava Pohrobka. Okrem tejto možnosti je však potrebné zvážiť aj možnosť, že ide o opevnenie postavené husitmi (útočníkmi) pri spomínanom obliehaní hradu. Vojenský význam polohy nepriamo dokladajú aj uvedené početné nálezy militárií a ich polotovarov a názov polohy „Pod Baštou“ bezprostredne susediacou s lokalitou.

¹ Hrad Sklabiňa bol od roku 1339 sídlom turčianskych županov. V 15. storočí túto pozíciu zastával rod Balických, za ktorých došlo po útoku husitov v roku 1436 k vyhoreniu hradu (Menclová, 1954, 160).

Literatúra

KOÓŠOVÁ, P., 2004. Ku klasifikácii vrcholnostredovekých ostrôh z územia Slovenska (12.-15. storočie). In: *Archaeologia Historica*. Roč. 29/04, s. 523-547.

KUNA, M. a kol., 2004. *Nedestruktívni archeologie. Teorie, metody a cíle. 1.* Praha: Academia. ISBN 80-200-1216-8.

MENCLOVÁ, D., 1954. Hrad Sklabiňa. In: *Pamiatky a múzeá*. Roč. 3, s. 159-162.

RUTTKAY, A., 1975. Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. In: *Slovenská archeológia*. Roč. 23, č. 1, s. 119-216.

Internetové zdroje

Základná mapa | ZBGIS (skgeodesy.sk)

ARCHAEOLOGICAL SURFACE PROSPECTION OF AN DEFUNCT MEDIEVAL FORTIFICATION NEAR THE SKLABINA CASTLE

Marek Both – Tomáš Kopták – Stanislava Oporosková

Summary

As part of the research task of the SNM in Martin entitled “Archaeological research in the district of Martin and adjacent areas of the Malá Fatra”, remains of a small medieval fortification were discovered in 2022 at the peak of spot height 637 in the cadastral district of Sklabinský Podzámok. Archaeologists from the Regional Heritage Office in Žilina were informed of the find. With the aim of interpreting the situation, checking for the presence of archaeological finds and ascertaining the threat level posed by illegal detectorists following the publication of LIDAR shots, an urgent provisional survey took place. This was performed on May 3rd 2022 with the participations of archaeologists from the Regional Heritage Office in Žilina: Mgr. Martin Furman, PhD., Mgr. Stanislava Oporosková, PhD., Mgr. Tomáš Kopták, PhD., the museum’s archaeologist Mgr. Marek Both (SNM in Martin) and members of the citizens’ association SEPTENTRIO. The survey was carried out using 9 metal detectors and surface collections.

Archaeological finds

Using the metal detectors, a total of 43 metal archaeological finds were obtained.

Probably the most valuable of these was the find of a Hungarian silver denarius of King Ladislaus the Posthumous (1453 – 1457) (fig. 3).

The most numerous was a set of finds of militaria. Some of the most interesting ones included two solid iron arrowheads with a socket (fig. 4: 10, 11), which were originally intended for use in a crossbow. The set of finds includes 15 lead projectiles for firearms known as muzzleloaders. On three specimens, small cylindrical protrusions were preserved (selection fig. 4: 6, 7), which were the result of their production, namely being cast into moulds. Since these protrusions significantly worsened the aerodynamism of the projectiles, and could also cause the projectile to become stuck in the barrel of the gun, such projectiles could not be successfully fired from firearms. We cannot consider the projectiles with protrusions to be finished, final products, but only semi-finished goods. The finds of cylinders, raw materials and a small cast is probably linked to the production of projectiles on this site. Unfortunately, the testimonial value of the projectile in chronology terms is reduced by the fact that we monitor the occurrence of this type of projectile over a long period of time, from the late Middle Ages until the Modern era. Certain projectiles show signs of an impact they are flattened on one side (selection fig. 4:8). In addition to the lead specimens, three solid iron projectiles with a diameter of 18 to 24 mm were also found (fig. 4: 3 – 5). They were probably intended for an arquebus, from which we also have the find of a fragment

of a bronze barrel (fig. 4: 2). Some of the valuable finds also include an iron spur (fig. 4:9). It matches the type used in the 14th and 15th centuries (Koóšová 2004, 527). The geographically closest analogy is the spur from an unidentified site in Sklabiňa published by A. Ruttkay (1975, 196, fig. 23: 14). During the archaeological survey, metal finds were also documented which are not chronologically sensitive items. The finds can thus originate from the Middle Ages or the Modern era. This applies, for example, to the double-pronged iron fork (fig. 4:12), the iron socketed axe (fig. 4:1), the cotter pin, several iron nails of different types and the fragment of the edge of an iron vessel. In terms of jewellery, two simple bronze band rings were found (fig. 4: 13, 14), of which the better-preserved specimen had the ambiguously legible letters S and H/R on a narrow tab.

Only three fragments of pottery come from this site. Based on their appearance, they can be openly dated to the late Middle Ages. Most likely they belong to the same period as the chronologically sensitive coin (fig. 3).

Remains of a building

On the ridge of the studied site, there are visible indications of two buildings, of which the southern one consists of a partially preserved falling surface which breaks the natural shape of the ridge, with the indication of a circular building in the western part, and of a main part, the peak with an indication of trenches from the southern and northern sides. As an indication of the trench, we can also define the hollow which surrounds the formation and connects to the southern defunct circular building. However, we cannot exclude that this is only a more ancient road. The peak of the site itself is of an oval-conical shape, and at this phase of evaluation it is impossible to determine unambiguously whether its shape is the result of earthworks on which the defunct building was built, or whether it is a cone created by its destruction.

The numerous pieces of daub concentrated under the peak from the eastern side are linked to the construction of this building, and are probably the remains of a wooden building. The nails concentrated in the same places are also related to this. It was not clearly possible to define the absence or presence of a stone structure and its localisation, since large and small quarry and surface stones were found around the whole steeply sloping eastern slope, but a much larger number were found under the peak. The absence of fragments of lime mortar does not exclude, however, that the defunct building had a stone base wall, foundation or first floor, since in all likelihood it was grounded into the earth and thus built on clay.

Unfortunately, as a result of agricultural activity and the slope erosion, the monitored anomalies are difficult to discern at present and make it impossible to identify clearly their specific forms.

Possible interpretation of the site of the find

In relation to the search for the original function of the building, its position itself shows itself to be a key factor. The fact that it is situated in close proximity to Sklabiňa castle (around 200m away), at a much higher level than the highest part of the castle, makes it a point of strategic importance. If the site were occupied by an attacker, the latter could conduct a very effective siege of the castle itself. Its northern part and the

only access road to the castle could find itself in the reach of firearms. The fire could thus damage the outer fortification of the castle and interrupt its supplies.

Based on these facts, we can assume that the defenders of the castle had this site protected militarily. We can thus consider the evaluated fortification element as an advance fortification of Sklabiňa castle, and its construction can be placed in the context of the renovation of the castle following the Hussite attacks in 1436, when the castle fortification was expanded by two gate towers and the grounds of the central castle. This dating is also indirectly documented by the presence of the Ladislaus the Posthumous coin. In addition to this possibility, however, we must also consider the possibility that it is a fortification built by the Hussites (attackers) during the above-mentioned siege of the castle. The military significance of the site is indirectly documented by the above-mentioned numerous finds of militaria and semi-finished goods, and the name of the site “Pod Baštou” [Under the bastion] which is adjacent to this location.

TAJOMNÝ OBJEKT NA MAPÁCH TURČIANSKEJ STOLICE OD SAMUELA MIKOVÍNYHO

MILAN GEORGIEVSKI

*Slovenské národné múzeum v Martine, Etnografické múzeum, Malá hora 2,
036 01 Martin, e-mail: milan.georgievski@snm.sk*

Georgievski, M., 2023. Mysterious object in the maps of Turóc/Turiec County by Samuel Mikovíny.

Abstract: *This academic article deals with a comparative analysis of maps of the Turiec county by the polymath and cartographer Samuel Mikovíny and an analysis of maps by his successors which were based on his, while focusing on the depiction of an unknown, probably fortification building near Turčianske Teplice. Despite the precision of Mikovíny's cartographic work, the building which is depicted on these maps cannot be proven in terms of sources based on any other map depiction, either earlier or later. For this reason, the article also puts forward hypotheses concerning the possible existence or non-existence of this building, its potential nature, appearance and possible location. The article also points out a research problem which has not yet (according to the author's information to date) been dealt with by specialists.*

Key words: *fortification, cartographer, Samuel Mikovíny, Turiec county, Diviacky háj.*

Notitia Hungariae novae historico-geographica – najvýznamnejšie uhorské vlastivedné dielo prvej polovice 18. storočia, skrátene známe ako *Notície* alebo *Vedomosti*. Táto rozsiahla, viacväzková, takmer zakladateľská vlastivedná publikácia vznikla z organizačnej, editorskej a autorskej činnosti polyhistora Mateja Bela (1684 – 1749) a jeho spolupráce s ďalším polyhistorom a priekopníkom uhorskej kartografie Samuelom Mikovíny (1686/1700 – 1750). Spoločným zámerom oboch mužov bolo predstaviť čitateľom *Notícií* všestranné vlastivedné znalosti o jednotlivých uhorských stoliaciach slovom aj obrazom, o ich prírode a spoločnosti v minulosti a vtedajšej súčasnosti. Spojenie prenikavej analýzy a elegantnej štylistiky Mateja Bela s atraktívnymi medirytinami a dômyselnými mapami Samuela Mikovínyho bolo mimoriadne šťastné – vo svojej dobe sa dočkalo dielo aj jeho pôvodcovia významných ocenení a dodnes patrí k najpoužívanejším a najcitovanejším historickým prameňom, dokumentujúcim okrem iného stav barokového poznania tejto krajiny.

Časť druhého zväzku *Belových Notícií*, vydaného v roku 1736, sa venuje aj znalostiam o Turčianskej stolici, jej geografickému, historickému, ekonomickému i etnografickému popisu. Priradená mapa tejto stolice, vytvorená Samuelom Miko-

vínym, je podľa všetkého najstarším známym samostatným mapovým zobrazením Turca vôbec (na všeobecných mapách Uhorska je Turiec – hoci skratkovito – zobrazovaný už od 16. storočia). Turčianska stolica patrila svojou rozlohou približne 1123 km² medzi najmenšie uhorské stolice, štruktúrou osídlenia zas medzi tie hustejšie zaľudnené, preto možno považovať za málo pravdepodobné, že by takému precíznemu kartografovi, akým bol Samuel Mikovíny, unikla existencia prípadne neexistencia akéhokoľvek významnejšieho štrukturálneho prvku turčianskeho povrchu, ktorý by nebol známy aj miestnemu obyvateľstvu. Napriek tomu sa zdá, že práve Mikovínyho mapy, zobrazujúce celkové či čiastočné územie Turčianskej stolice, predkladajú svojim čitateľom prítomnosť pravdepodobne fortifikačného objektu v blízkosti dnešných Turčianskych Teplíc, ktorý zrejme nikdy neexistoval.

Zámerom príspevku je charakterizovať a lokalizovať tento objekt prostredníctvom komparatívnej analýzy rukopisných a tlačených máp z dielne Samuela Mikovínyho a jeho nasledovníkov, priamych či nepriamych žiakov. Predmetom výskumu bolo predovšetkým päť mapových zobrazení územia Turčianskej stolice, využité boli ich exempláre nachádzajúce sa v zbierkach Országos Széchényi Könyvtár (Štátna Széchényiho knižnica, ďalej ako OSzK) a Hadtörténeti Intézet és Múzeum (Vojenskohistorický inštitút a múzeum, ďalej ako HIÉM) v Budapešti, ktoré sú v zdigitalizovanej podobe prístupné na webových stránkach pamäťového portálu Hungaricana.¹ Takéto malé množstvo mapových zobrazení, ktoré by daný objekt zaznamenávali v jeho dispozičných detailoch, sa v budúcnosti môže pri ďalšom výskume rozšíriť, avšak momentálne je to aj jeden z faktov podporujúcich názor, že daný objekt zrejme nikdy neexistoval. Ďalšou skutočnosťou v súlade s týmto názorom je neprítomnosť tohto predpokladane fortifikačného objektu na mapách iných kartografov ako boli Samuel Mikovíny, jeho žiak Andreas Erich Fritsch a ich zatiaľ neznámy nasledovník, dokonca sa nenachádza ani na mapách prvého, druhého a tretieho vojenského mapovania Uhorska (prístupné na webových stránkach portálu Mapire).²

Tlačená mapa Turčianskej stolice od Samuela Mikovínyho, súčasť druhého zväzku Belových *Notícií*, v podstate nie je najstarším samostatným mapovým zobrazením Turca, pretože jej predchádzala rukopisná verzia, ktorá pravdepodobne nevznikla v roku 1736, ale ešte o čosi skôr. Dňa 12. novembra 1731 rozposlala Uhorská miestodržiteľská rada v Bratislave z podnetu cisára Karola VI. všetkým šľachtickým kongregáciám uhorských stolíc výzvu na bezprostredné umožnenie kartografického spracovania ich území Samuelom Mikovínom.³ Jednotlivé stoličné zhromaždenia sa touto otázkou zaoberali v decembri 1731 a januári 1732, kongregácia turčianskej šľachty sa jej venovala už 17. decembra. To znamená, že rukopisná mapa Turčianskej stolice vznikla medzi 17. decembrom 1731 respektíve 13. januárom 1732, kedy Mikovíny listom oznamuje Belovi svoje kartografické

¹ Všetky nižšie citované mapy boli prehliadané na internetovom portáli Hungaricana (www.hungaricana.hu), naposledy 17. februára 2023. Tam ich je možné dohľadať v sekcii *Maps and Plans* (Térképek és Építészeti Tervek) so zadaním signatúr uvedených v tomto príspevku.

² Pozri na internetovom portáli Mapire (www.maps.arcanum.com) *First, Second* alebo *Third Military Survey*, kde sú uvedené aj roky celkového mapovania územia jednotlivých habsburských korunných krajín.

³ Purgina, Ján. *Samuel Mikovíny 1700 – 1750. Život a dielo*. Bratislava: Správa geodézie a kartografie na Slovensku, 1958, s. 42.

zásady pri tvorbe stoličných máp do pripravovaných *Notícií*, a dátumom vzniku z nej vychádzajúcej rytej predlohy určenej do tlače v roku 1736.⁴

Tak či onak, rukopisná i tlačená verzia detailne zobrazujú miestopisnú situáciu v Turčianskej stolici najneskôr k polovici 30. rokov 18. storočia. Napriek drobným pochybeniam ich autora ide o najdôkladnejšie mapové zobrazenie Turca v tomto storočí až do vzniku prvého vojenského mapovania, ktoré sa pre územie Turčianskej stolice uskutočnilo v rokoch 1770 – 1772 a 1782 – 1784,⁵ treba však pripomenúť, že jeho výsledky neboli určené verejnosti. Prvé vojenské mapovanie Uhorska tajomný, predpokladane fortifikačný objekt nezobrazuje, rukopisná a tlačená mapa z Mikovínyho kartografickej dielne však áno. Teoreticky tak možno uvažovať o zániku tohto objektu ešte pred obdobím rokov 1770 až 1784, išlo by však celkom pravdepodobne o mylnú úvahu, pokiaľ tento objekt pri dnešných Turčianskych Tepliciach skutočne neexistoval. Otázkou teda je, prečo by ho Samuel Mikovíny do svojich máp vôbec zakresľoval.

V rukopisnej verzii mapy Turčianskej stolice (uložené v OSzK, signatúra TK 312, mierka 1 : 158 000, rozmer 26,5 × 35 cm) zobrazil Samuel Mikovíny územie, ktoré pravdepodobne celkom dôverne poznal.⁶ Jeho otec Samuel Mikovíny starší (1658 – 1730) bol evanjelickým a. v. kňazom, ktorý najskôr od roku 1709, najneskôr od roku 1712 pôsobil v turčianskom Záturčí (dnes súčasť Martina) ako rektor tamojšej školy, od roku 1714 pôsobil v Hornom Jasene. Onedlho nato bol dvorným kazateľom grófa Pavla Révaya v Turčianskej Štiavničke, a to až do roku 1728, o dva roky neskôr bol pochovaný v Necpaloch.⁷ V čase turčianskeho pôsobenia jeho otca bol mladší Samuel Mikovíny učňom ryteckva v Norimbergu, univerzitným študentom v Altdorfe a Jene, študentom kartografie na vojenskej akadémii vo Viedni, dvorným matematikom saského kniežat'a, matematikom-inžinierom v Bratislave i na esterházyovskom panstve v Tate, avšak to všetko až od roku 1719. Znamená to, že predošlých sedem až desať rokov svojho života strávil spoločne s rodičmi, bratom a sestrou v Turci, sem sa zrejme vracal i v období na začiatku svojej kariéry.⁸

Zhodné kartografické zobrazenie Turčianskej stolice ako v TK 312 sa nachádza i v tlačenej verzii Mikovínyho mapy z roku 1736 (uložené v Hlém, signatúra B IX a 664, mierka 1 : 160 000, rozmer 23,5 × 32,5 cm).⁹ Rieka Turiec, prameniaca v západných svahoch Kremnických vrchov, sa na nej kľukatí stredom Turčianskej

⁴ List Mikovínyho Belovi sa v slovenskom preklade nachádza v Purgina, Ján. *Samuel Mikovíni 1700 – 1750. Život a dielo*. Bratislava: Správa geodézie a kartografie na Slovensku, 1958, s. 178-183.

⁵ Prikryl, Eudovít Viliam. Mapové zobrazovanie Turca v minulosti. In: *Kmetianum. Vlastivedný zborník III*, 1974, s. 75-76.

⁶ Országos Széchenyi Könyvtár, fond Térképtár (Festetics Hercegi Levéltár, Keszthely), sg. TK 312 (*Mappa comitatus Thurotziensis*). Prehliadané na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/311/>

⁷ Bližšie o živote Samuela Mikovínyho staršieho pozri Purgina, Ján. *Samuel Mikovíni 1700 – 1750. Život a dielo*. Bratislava: Správa geodézie a kartografie na Slovensku, 1958, s. 11-16.

⁸ Tieto i ďalšie biografické údaje Samuela Mikovínyho stručne pozri v Mikovíni Samuel. In: *Slovenský biografický slovník M-Q, IV. zväzok*. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 176-177. Obsiahlejšie informácie poskytujú dve vyššie spomenuté monografie Jána Purginu.

⁹ Hadtörténeti Intézet és Múzeum, sg. B IX a 664 (*Mappa Comitatus Thurotziensis*). Prehliadané na <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/566/>.

kotliny. Na pravom brehu rieky už v jej rovinatej časti horného toku medzi Skle-
ným, Hornou Štubňou a Veľkým Čepčiom je zobrazený hustý les – čím ďalej od
riecky, tým redší. Severovýchodný okraj tohto lesa ohraničuje vyvýšenina, ktorou
prechádza cesta spájajúca Prievidzu s Banskou Bystricou cez turčianske Rudno
(*Rudna*), Veľký Čepčín (*N. Cseptsin*), Viesku (*Kisfalu*, dnes súčasť Turčianskych
Teplíc), kremnické resp. štubnianske kúpele (*Thermae*, dnes Turčianske Teplice),
Dolnú Štubňu (*A. Stubnya*, dnes súčasť Turčianskych Teplíc) a Hornú Štubňu (*F.
Stubnya*). Vyvýšenina na časti tejto cesty sa zvažuje v smere zo severozápadu na ju-
hovýchod, jej najnižší okraj prechádza v akúsi terénnu terasu priamo na juh od dedi-
ny Vieska a bezprostredne na západ od súboru kúpeľných budov *Thermae*. Práve na
tejto terase je zakreslený objekt, ktorý svojím piktogramom zobrazuje určitú formu
predpokladane vojenskej fortifikácie v podobe pravidelnej štvorkrídlovej stavby so
štyrmi okrúhlymi vežami či baštami (v rukopisnej verzii) respektíve polkruhovitými
nárožnými baštami (v tlačenej verzii) smerujúcimi na severozápad, severovýchod,
juhovýchod a juhozápad a s okrúhlou stavbou vo vnútri štvoruholníkového nádvorja.

Fortifikačný objekt nie je pomenovaný, a to na žiadnej z máp, na ktorých je
zobrazený. Občasné vynechanie názvu zobrazeného objektu, napríklad dediny, nie
je v prípade Mikovínyho máp neobvyklé, avšak solitérne pevnosti či hrady zvyčaj-
ne majú svoje názvy zapísané celkom dôkladne. V tlačenej verzii mapy Turčian-
skej stolice sú to Sklabinský hrad (*Sklabina*), Blatnický hrad (*Blatnitza*) a Znievsky
hrad (*Znyo*), ale aj považský Starhrad (*Ovár*) ležiaci v susednej Trenčianskej stolici,
pričom tieto sú evidentne zakreslené iným spôsobom ako tu skúmaný fortifikačný
objekt – namiesto schematického pôdorysu sú zobrazené z profilu, s približným zdô-
raznením ich architektonických zvláštností (Sklabinský hrad ako rozsiahle opevnené
sídlo, Blatnický hrad so svojimi dvomi výraznými vežami, Znievsky hrad ako pev-
nosť v rozvalinách). Podobne i v Mikovínyho mapách ostatných uhorských stolíc
možno nájsť zobrazenie hradov či hradných ruín rovnakým spôsobom.

Piktogram fortifikačného objektu na terase nad Vieskou a priľahlými kúpeľmi
však nie je na týchto mapách ojedinelý, hoci v prípade Turčianskej stolice ide
o unikát. Veľmi podobne sú totiž v Mikovínyho kartografickom diele zobrazo-
vané mestské hrady v dolnouhorských (stredoslovenských) banských mestách
– v Kremnici, Banskej Bystrici a Ľubietovej, ďalej Zvolenský zámok na okraji
historického centra mesta vo Zvolene, Ľupčiansky hrad týčiaci sa nad Sloven-
skou Ľupčou, Levický hrad v Leviciach, ale dokonca aj mohutný Bratislavský
hrad. Celkom zhodne, ako štvorkrídlová stavba s nárožnými vežami a stredovou
okrúhlou stavbou na schematickom nádvorí, je zobrazený Radvanský kaštieľ
v Radvani (dnes súčasť Banskej Bystrice). Až na výnimku Ľupčianskeho hradu,
všetky uvedené objekty sa nachádzali v rámci súvislej mestskej zástavby alebo
boli priamo súčasťou mestského opevnenia (Kremnica, Banská Bystrica, Zvolen),
a takto sú Mikovíny aj zobrazené.¹⁰

Tieto fakty môžu viesť k viacerým hypotetickým záverom týkajúcich sa cha-

¹⁰ Porovnaj napr. s OSzK, fond Térképtár (Festetics Hercegi Levéltár, Keszthely), sg. TK 1088 (*Mappa
comitatus Zoliensis*). Prehliadané na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/1084/>. Ide o rukopisnú
predlohu tlačenej verzie Mikovínyho mapy Zvolenskej stolice pravdepodobne z rokov 1731/1732 až 1736 (mierka
1 : 158 000, rozmer 45 x 43 cm).

rakteru bezmenného, pravdepodobne takisto fortifikačného objektu v Turci. Podľa všetkého, piktogram mal predstavovať kamennú stavbu obranného charakteru s možnosťou jej využívania ako šľachtického sídla, proti čomu však stojí skutočnosť, že sa celkom pravdepodobne nachádzal už na území patriacom slobodnému kráľovskému a banskému mestu Kremnica. V takom prípade by sa dalo uvažovať o využívaní tohto objektu buď pre potreby kráľovského mesta, alebo pre potreby korunného erára – úlohu by tu zohrávala rola Turca ako tranzitného regiónu v obchode s drahými a farebnými kovmi. Tomuto by nasvedčovalo aj strategické umiestnenie na vyvýšenej terase priamo nad jednou z hlavných ciest prechádzajúcich týmto krajom, v blízkej vzdialenosti od ostatných významných spojnic Pohronia s Ponitriím a Považím, a s výhľadom na tú časť územia Turčianskej stolice, kde sa žiadna kamenná pevnosť nenachádzala.

Najpodrobnejším mapovým zobrazením tu skúmaného objektu a jeho priľahlého okolia je Mikovínyho mapa pochádzajúca z obdobia okolo roku 1740, zobrazujúca územie siedmich dolnouhorských slobodných kráľovských a banských miest (uložené v OSzK, signatúra TK 1920, mierka 1 : 45 000, rozmer 132 × 120 cm), pričom sa zdá, že opäť ide o tlačенú mapu.¹¹ V tomto období už Mikovíny pôsobil niekoľko rokov ako banský inžinier a profesor banskej školy v Banskej Štiavnici. Cesta z Rudna (*Radno*) sa na tejto jeho mape ešte pred Kaľamenovou (*Kalmeno*) rozvetvuje – severná trasa vedie cez Veľký Cepčín (*Gross Cseptsen*) a Diviaky (*Devék*, dnes súčasť Turčianskych Teplíc) do Turčianskeho Michala (*S. Mihály*, takisto súčasť Turčianskych Teplíc), južná trasa vedie cez Kaľamenovú popod Viesku (*Kisfalu*) cez kúpele (*Thermae/Thurotzer Bad*) a Dolnú Štubňu (*Alt Stuben*). Obe cestné vetvy prechádzajú vyvýšeninou nachádzajúcou sa nad riekou Turiec a pravobrežným hustým lesom z jednej strany, z druhej strany nad obrábanými poliami blízkyh dedín južného Turca. Na jej juhovýchodnom cípe, nie však už na zvlášť položenej terase, sa nachádza štvorkrídlová, štvorvežová stavba, teraz však so štvoruholníkovou budovou na stredovom nádvorí rozdelenou na tri pôdorysné časti. Práve na tejto mape je možné vzájomne dobre porovnať piktogramy jednotlivých fortifikačných objektov mestských hradov či iných kamenných pevností.

S mapovým zobrazením Turčianskej stolice, ktoré zachytáva tento objekt, sa možno stretnúť opäť až okolo roku 1760, kedy na svojej pravdepodobne rukopisnej mape Trenčianskej stolice zachytil Mikovínyho žiak a kartograf Andreas Erich Fritsch (1715 – 1778) aj okolité severouhorské stolice (uložené v OSzK, signatúra TK 1874, mierka 1 : 158 000, rozmer 70 × 57 cm).¹² Svojím vyhotovením nadväzuje Fritschova mapa evidentne na mapy jeho učiteľa, v prípade zobrazenia južného Turca a vyvýšeniny s terasou, na ktorej sa nachádza piktogram fortifikačného objektu, sa takmer nijak neodlišuje od tlačenej verzie Mikovínyho mapy Turčianskej stolice z roku 1736.

Väčšie rozdiely možno nájsť na rukopisnej mape Turčianskej stolice od zatiaľ

¹¹ OSzK, fond Térképtár (Festetics Hercegi Levéltár, Keszthely), sg. TK 1920 (*Liberiae regiaeque et montanae civitates*). Prehliadané na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/1919/>.

¹² OSzK, fond Térképtár (Festetics Hercegi Levéltár, Keszthely), sg. TK 1874 (*Mapa comitatus Trentiniensis*). Prehliadané na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/1873/>. Ku kartografickej kariére a dielu Andreea Ericha Fritscha pozri Purgina, Ján. *Tvorcovia kartografie Slovenska do pol. 18. storočia*. Bratislava: Slovenská kartografia, 1972, s. 41-44.

bližšie nezisteného autora, ktorý však jasne deklaruje, že mapa vznikla z Mikovínyho predlohy (*ex Prothotypos Delineationum S. Mikoviny Nob. Hungari transumpta, atque acta 1794*), podľa všetkého z jej tlačenej verzie a v roku 1794 (uložené v OSZK, signatúra TK 16, mierka 1 : 125 000, rozmer 29 × 39 cm).¹³ Vyvýšenina s terasou i tajomným objektom sa na mape nachádzajú, avšak neprechádza nimi žiadna cesta, terasa pôsobí ako vyššie postavený vrchol kopca a predpokladaný fortifikačný objekt je zakreslený najneďbalejšie zo všetkých skúmaných mapových zobrazení – ako veľká budova v tvare rovnoramenného kríža so zaoblenými zakončeniami (respektíve ako štvorlístok). V čase vyhotovenia tejto mapy však už žiadny takýto objekt nemohol podľa všetkého na tomto mieste stáť.

Z uvedených mapových zobrazení nie je možné bližšie určiť vzhľad tu skúmaného objektu. Pokiaľ je však vhodné vizualizovať neznámy fortifikačný objekt, zrejme by nebolo nepravdepodobné uvažovať nad jeho stavbou ako nad viac či menej pravidelným štvoruholníkom s nárožnými vežami či baštami, vnútorným nádvorím a centrálnou budovou takisto štvoruholníkového pôdorysu. Zaoblenosť nárožných fortifikačných prvkov spoločne so symetricky pravidelnou dispozíciou stavby by nasvedčovali renesančnému tvaru celého objektu, čím by sa mohla aspoň približne predpokladať i doba jeho vzniku. Veľmi pravdepodobne by išlo o prinajmenšom jednopodlažnú stavbu z kameňa s priestormi pre ubytovanie osôb, ustajnenie koní a uskladnenie zásob vojenského a/alebo obchodného charakteru. Každé krídlo stavby by malo výhľad na jednu zo svetových strán, pričom to severné by bolo najdôležitejšie, keďže by dohliadalo na priebeh jednej z hlavných turčianskych ciest. Z tejto svetovej strany by teda bolo možné predpokladať i hlavný vstup do celého objektu.

Pokiaľ by sme vzali mikovínyovské mapy za vierohodné v tomto ohľade, potom by tento fortifikačný objekt musel stáť ešte v 30. rokoch 18. storočia, výhľadovo až do 60. rokov 18. storočia. Žiadne iné mapové zobrazenia skoršieho ani neskoršieho dáta ho však nezobrazujú a na žiadnej z Mikovínyho máp – ani na mapách jeho nasledovníkov – nie je objekt pomenovaný, čo sú značné obmedzenia pravdepodobnosti jeho niekdajšej existencie. Z tohto dôvodu je a bude značne náročné preukázať opak na základe archívneho materiálu (prinajmenšom archívny sprievodca Štátneho archívu v Bytči po fonde Turčianskej stolice ničomu takému nenasvedčuje), definitívnu odpoveď snád poskytne až štúdium v bratislavských, budapeštianskych a viedenských národných archívoch, prípadne bádanie v kremnickom mestskom archíve. Dokonca ani samotný Matej Bel, autor a zostavovateľ veľkého vlastivedného diela, v rámci ktorého vyšla aj Mikovínyho mapa Turčianskej stolice, v príslušných pasážach zaoberajúcich sa jej územím žiadny takýto objekt neuvádza.¹⁴ Odpoveď na otázku, prečo Mikovíny do svojich máp zakresľoval tajomný fortifikačný objekt (a jeho nasledovníci tento objekt dôverčivo prekresľovali), neuspokojivo visí v nedohľadne.

Pomôcť by však okrem dlhodobého, systematického a svedomitého archívne-

¹³ OSZK, fond Térképtár (Festetics Hercegi Levéltár, Keszthely), sg. TK 16 (*Tabula comitatus Thurotziensis*). Prehliadané na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/16/>.

¹⁴ Porovnaj s Bel, Matej. *Turčianska stolica*. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2016 (preklad Erika Juríková) resp. s Bel, Matej. *Turčianska stolica*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1989 (preklad Július Sopko).

ho výskumu mohla archeológia a súčasné technológie, ktoré pri svojej práci využívajú. Letecké skenovanie zemského povrchu LiDAR (*light detection and ranging* resp. *laser imaging, detection and ranging*) dokáže preniknúť pod vegetáciu i stavby. Územie Slovenska je touto technológiou veľmi dobre a verejnosti prístupne zmapované, avšak existenciu akéhokoľvek fortifikačného objektu novovekej proveniencie v južnom Turci v tesnej blízkosti úsečky Veľký Čepčín – Dolná Štubňa z juhu LiDAR nepotvrďuje.

Vyvýšenina s terasou, ktorá je na Mikovínyho mapách a mapách jeho nasledovníkov zakreslená v severozápadno-juhovýchodnom smere, sa na skúmanom území skutočne nachádza, zvažuje sa však z juhovýchodu na severovýchod. Na jej severnom cípe sa nachádza hospodársky les, ktorý je zakreslený už aj na mapách vojenského mapovania pod názvom Diviacky háj. Vzhľadom na prítomnosť hájovne slúžil pravdepodobne aj na poľovnícke účely. Prípadnú existenciu fortifikačného objektu v tejto oblasti by tak bolo možné lokalizovať práve sem – do miesta nachádzajúceho sa v tesnej blízkosti južne od úsečky Veľký Čepčín – Dolná Štubňa, západne od centra Turčianskych Teplíc, na miernej vyvýšenine ležiacej medzi riekou Turiec a Čepčínskym potokom (ktorý na mikovínyovských mapách nie je zakreslený, najbližším vodným tokom je až Teplica).

Náznakom existencie skúmaného fortifikačného objektu práve v Diviackom háji, o ktorom by ako o takom bolo možné vďaka LiDARu uvažovať, sú reliéfné anomálie nachádzajúce sa v dvoch tamojších lokalitách – Predný močiar na severe Diviackeho hája a Zadné háje na jeho juhovýchodnom konci. Na západnom okraji lokality Predný močiar sa nachádza mierna elipsovitá vyvýšenina vytvárajúca plytký kotol, na východnom okraji lokality Zadné háje sa pod vegetáciou ukrývajú kanály či zákopy hranatého, takmer cikcakovitého pôdorysu. Pokiaľ nejaký novoveký fortifikačný objekt v týchto miestach skutočne existoval respektíve mal existovať, potom by sa dalo uvažovať nad týmito reliéfnymi anomáliami ako nad prípravnými stavebnými prácami slúžiacimi na vyvýšenie daného terénu a odvedenie vody z okolitej pôdy. Potvrďovalo by to myšlienku vzniku fortifikačného objektu pri Turčianskych Tepliciach, nie však jeho faktickú existenciu. Možno by sa tým dala prisúdiť určitá miera pravdivosti kartografickej výpovede Samuela Mikovínyho, ktorý svoje mapy vypracovával na základe mimoriadne precíznych znalostí. Absencia názvu takéhoto objektu by takisto potvrdzovala prípravné terénne práce na ňom, čím by piktogram štvorkrídlovej stavby predstavoval ideálny (alebo reálny) budúci stav.

Z týchto dôvodov by prípadný archeologický výskum, ktorý by bol schopný vyššie uvedené reliéfné anomálie rámcovo datovať, dokázal v spolupráci s historicko-archívnym výskumom potvrdiť alebo vyvrátiť reálnu existenciu (či aspoň jej plánované uskutočnenie) tohto tajomného, pravdepodobne fortifikačného objektu pri Turčianskych Tepliciach v priebehu 18. storočia, o ktorom sme zatiaľ informovaní výhradne z map Samuela Mikovínyho a jeho nasledovníkov.

Pramene a literatúra

- Bel, Matej. *Turčianska stolica*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1989.
- Bel, Matej. *Turčianska stolica*. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2016.
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum, sg. BIX a 664 (*Mappa Comitatus Thurotziensis*).
Országos Széchenyi Könyvtár, fond Térképtár (Festetics Hercegi Levéltár, Keszthely), sg. TK 16 (*Tabula comitatus Thurotziensis*).
- Országos Széchenyi Könyvtár, fond Térképtár (Festetics Hercegi Levéltár, Keszthely), sg. TK 312 (*Mappa comitatus Thurotziensis*).
- Országos Széchenyi Könyvtár, fond Térképtár (Festetics Hercegi Levéltár, Keszthely), sg. TK 1088 (*Mappa comitatus Zoliensis*).
- Országos Széchenyi Könyvtár, fond Térképtár (Festetics Hercegi Levéltár, Keszthely), sg. TK 1920 (*Liberæ regiae et montanae civitates*).
- Országos Széchenyi Könyvtár, fond Térképtár (Festetics Hercegi Levéltár, Keszthely), sg. TK 1874 (*Mappa comitatus Trentsiniensis*).
- PRIKRYL, E. V., 1974. Mapové zobrazovanie Turca v minulosti. In: *Vlastivedný zborník Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa – Kmetianum*, roč. III, s. 63-91. ISBN 70-087-74.
- PURGINA, J., 1958. *Samuel Mikovíni 1700 – 1750. Život a dielo*. Bratislava: Správa geodézie a kartografie na Slovensku.
- PURGINA, J., 1972. *Tvorcovia kartografie Slovenska do pol. 18. storočia*. Bratislava: Slovenská kartografia.
- Slovenský biografický slovník M-Q, IV. zväzok*. Martin: Matica slovenská, 1990.

Obr. 1. Mapa Turčianskej stolice (detail), Samuel Mikovíny, roky 1731/1732 – 1736, sg. TK 312, dostupné na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/311/>

Fig. 1. Map of the Turiec county (detail), Samuel Mikovíny, years 1731/1732 – 1736, sg. TK 312, available at <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/311/>

Obr. 2. Mapa Turčianskej stolice (detail), Samuel Mikovíny, rok 1736, sg. B IX a 664, dostupné na <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/566/>

Fig. 2. Map of the Turiec county (detail), Samuel Mikovíny, year 1736, sg. B IX and 664, available at <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/566/>

Obr. 3. Mapa siedmich dolnouhorských banských miest (detail), Samuel Mikovíny, okolo roku 1740, sg. TK 1920, dostupné na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/1919/>

Fig. 3. Map of seven mining towns in lower Hungary (detail), Samuel Mikovíny, around 1740, sg. TK 1920, available at <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/1919/>

Obr. 4. Mapa Trenčianskej stolice (detail), Andreas Erich Fritsch, okolo roku 1760, sg. TK 1874, dostupné na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/1873/>

Fig. 4. Map of the Turiec county (detail), Andreas Erich Fritsch, around 1760, sg. TK 1874, available at <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/1873/>

Obr. 5. Mapa Turčianskej stolice (detail), autor neznámy, rok 1794, sg. TK 16, dostupné na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/16/>

Fig. 5. Map of the Turiec county (detail), unknown author, year 1794, sg. TK 16, available at <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/16/>

Obr. 6. LiDARové zobrazenie územia južného Turca (detail na lokalitu Zadné háje), dostupné na <https://www.freemap.sk/#map=17/48.854081/18.840748&layers=5>

Fig. 6. LiDAR image of the territory of the southern Turiec region (detail of the site Zadné háje), available at <https://www.freemap.sk/#map=17/48.854081/18.840748&layers=5>

Obr. 7. Mapa Zvolenskej stolice (detail), Samuel Mikovíny, roky 1731/1732 – 1736, sg. TK 1088, dostupné na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeftar/1084/>

Fig. 7. Map of Zvolen county (detail), Samuel Mikovíny, years 1731/1732 – 1736, sg. TK 1088, available at <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeftar/1084/>

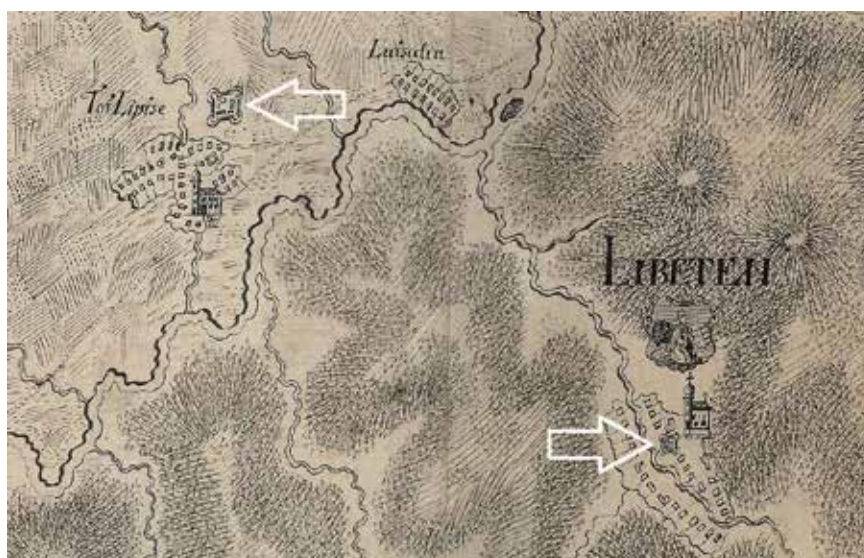
Obr. 8. Mapa Zvolenskej stolice (detail), Samuel Mikovíny, roky 1731/1732 – 1736, sg. TK 1088, dostupné na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeftar/1084/>

Fig. 8. Map of Zvolen county (detail), Samuel Mikovíny, years 1731/1732 – 1736, sg. TK 1088, available at <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeftar/1084/>

Obr. 9. Mapa siedmich dolnouhorských banských miest (detail na mestský hrad v Banskej Bystrici a Radvanský kaštieľ v neoznačenej Radvani), Samuel Mikovíny, okolo roku 1740, sg. TK 1920, dostupné na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/1919/>

Fig. 9. Map of seven mining towns in Lower Hungary (detail of the castle in Banská Bystrica and Radvaň manor in unmarked Radvaň), Samuel Mikovíny, around 1740, sg. TK 1920, available at <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/1919/>

Obr. 10. Mapa siedmich dolnouhorských banských miest (detail), Samuel Mikovíny, okolo roku 1740, sg. TK 1920, dostupné na <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/1919/>

Fig. 10. Map of seven mining towns in Lower Hungary (detail), Samuel Mikovíny, around 1740, sg. TK 1920, available at <https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/1919/>

MYSTERIOUS OBJECT IN THE MAPS OF TURÓC/TURIEC COUNTY BY SAMUEL MIKOVÍNY

Milan Georgievski

Summary

The well-known *Noticia* by polymath Matthias Bel also includes the printed maps of individual (northern) Hungarian counties by the cartographer Samuel Mikovíny. In the second volume of *Noticia*, also devoted to the Turiec county, there is a printed map of its territory from 1736, on which there is depicted a mysterious, nameless, probably fortification building located on a hill above the river Turiec and present-day Turčianske Teplice, on the territory of Diviacky háj. The pictogram representing a four-wing building with corner towers or bastions and a central building on an inner courtyard can be found not only on Mikovíny's maps of the Turiec county, but also on the map of the Trenčín county by his pupil Andreas Erich Fischer and the map of the Turiec county by an unknown successor from 1794. However, this pictogram no longer appears in this place on any further map, or on any of the detailed military mapping carried out at the end of the 18th century or during the 19th century.

The comparative analysis may present reasons which testify against the existence of the studied early modern fortification building near Turčianske Teplice, which would match this depiction in terms of its nature: the building is not named; with the exception of Mikovíny's maps (which served as the basis for his successors) the building is not present in the cartographic work of no other author; the local names in the area of Diviacky háj provide no evidence for the existence of any fortified building; the building is not mentioned by any author or researcher (not even by Matthias Bel himself); today in the terrain there are no relevant remains of a fortified building in this area (except for two significant indications based on the LIDAR mapping of Slovakia which will need to be verified by specialists).

The arguments testifying to the existence of the studied modern age fortification building near Turčianske Teplice are only hypothetical, with the potential of their assumed testimony being correct: Samuel Mikovíny knew very well the territory of the Turiec country; the location of the fortified building on a hill near the main road was a strategically important place; there was no such building on the territory of the southern Turiec (whereas in the northern Turiec there were at least four stone fortifications at that time); the same or similar pictogram is used on Mikovíny's maps to represent fortification buildings in several places in Slovakia which really did exist or have been documented in sources.

The confirmation or confutation of these arguments is the object of further historical and archival research, and of archaeological research in the future.

Z FOTOARCHÍVU SNM V MARTINE – HISTORICKÉ
FOTOGRAFIE OBYTNÝCH A FORTIFIKAČNÝCH STAVIEB
NIŽŠEJ A VYŠŠEJ ŠLACHTY NA SLOVENSKU OD KONCA
19. STOROČIA DO 40. ROKOV 20. STOROČIA

ANDREJ BENDÍK

*Slovenské národné múzeum v Martine, Múzeum Andreja Kmeťa, ul. A. Kmeťa 20,
036 01, Martin, e-mail: andrej.bendik@snm.sk*

Bendík, A., 2023. From the photograph archives of the SNM in Martin – historical photographs of residential and fortification buildings of the lower and upper aristocracy in Slovakia from the end of the 19th century to the 1940s.

Abstract: *This article summarises the results of the archive and historical study of the photograph archive of the Slovak National Museum in Martin. The topic of the research was the documentation of residential and fortification buildings of the lower and upper aristocracy in Slovakia from the end of the 19th century to the 1940s, their original state and a comparison of that state to the present-day. By comparing 244 photographs, we were able to identify 37 castles, 1 small castle, six city castles and fortifications, four palaces, 17 manor-houses and two smaller manors. The most valuable are photographs of buildings which either no longer exist today or are in a desolate state. The photographs of castles or town fortifications are of particular importance, and often document the state of preservation of the wars or architectural features which have not been preserved until today. Also important are the archive pictures of the landscape which has changed significantly today, and document any potential change in farming and the impact of climate change on the landscape. Through close study, we were able in some photographs to identify the author or the year the photograph was taken. The research provided new information on the rescue, state and renovation process of certain historic monuments in graphic form from their photographic documentation until the present day.*

Key words: *Slovakia, historical photography, castles, palaces, manor-houses.*

Úvod

Fotografia je svedkom doby. Zachytáva rôzne momenty života človeka, krajinu alebo slúži na dokumentáciu rôznych predmetov či zhmotnenia umeleckých predstáv fotografa. Prvé fotografie vznikali v 30. – 40. rokoch 19. storočia a už v nasledujúcich desaťročiach sa rozvinuli do väčších rozmerov. Obľúbili si ju a využívali

solventní ľudia, ktorí boli schopní si nový výdobytok techniky – fotoaparát zaobstarat' a používať často náročné metódy na vyvolanie fotografií (napr. použitie sklenených dosiek). Vývojom fotografie sa zdokonalila aj výroba pohľadníc (napr. zdokonalením svetlotlačovej reprodukčnej techniky), ktorá bola v počiatkoch závislá na drevorytoch. Pohľadnica ako produkt fotografie sa rozvinula v 70. – 80. rokoch 19. storočia a až do obdobia 1. svetovej vojny prežívala svoj zlatý vek (napr. Hanušin, 2008). Koncom 19. a začiatkom 20. storočia aj na území súčasného Slovenska vznikalo viacero ateliérov a vydavateľov (Gansel, Löwy, Neumann, Sochán, Trnkóczy, Weisz, Karol a Kornel Divaldovci, Plicka, vydavateľstvá Luna, Tatran a mnohé ďalšie), ktoré sa venovali dokumentácii a prezentácii často zaujímavých miest, obcí a prírody, pričom práve fotografie slúžili na reklamnú propagáciu takýchto miest. Druhou témou bývali ateliérové fotografie osôb (rodina, významní ľudia a pod.). Rozvojom fotoaparátov, ich čoraz menšiemu rozmeru a zlepšenému zobrazeniu sa cenovo priblížili ľudovým masám, čo viedlo k rozvoju fotografie ako takej a tento trend pokračuje aj v súčasnosti, či už v klasickej alebo digitálnej fotografii.

Fotoarchív SNM v Martine

Významnú úlohu v záchrane a uchovávaní rôzneho typu fotografického materiálu zohráva Fotoarchív Slovenského národného múzea v Martine (FA SNM-MT). V jeho zbierkach sa nachádza viac ako 13 000 ks rôzneho typu fotografického materiálu, akými sú originálne fotografie, sklenené dosky, negatívy a pozitívy, často významných ateliérov vtedajšieho Rakúsko-Uhorska (osobitne územia súčasného Slovenska) či súkromných osôb, ale aj fotomateriálu bez zisteného autorstva. Ich kvalita nie je jednotná, kvalitná fotografia dominuje predovšetkým u ateliérových fotografoch. V rámci FA SNM-MT je uchovaná veľká rozmanitosť zachytených tém, ktorú by sme v jednoduchosti mohli rozdeliť na dokumentáciu krajiny (príroda, napr. pohoria, vodné toky, jaskyne), sakrálnych, historických a kultúrnych objektov (napr. kríže, cintoríny, kostoly, kláštory, kúrie, hrady, zámky, kaštiele, múzea), obytných objektov (dokumentácia architektúry obcí, mestské prostredie), života človeka v jeho rôznych rovinách (napr. narodenie, dospievanie, sobáš, stredný vek, staroba; pracovné činnosti – napr. prevozníctvo a pltníctvo, práca v lese a na poli, využitie voľného času, zábava, portréty), či technických objektov (banská činnosť, železnica, astronómia, továrne, pily, pivovary, nemocnice, rôzne obchody). Z tohto bohatého fondu sme sa rozhodli spracovať tému obytných a fortifikačných stavieb nižšej a vyššej šľachty, osobitne kúrie, kaštiele, paláce, zámky, hrady a mestské opevnenia na území súčasného Slovenska od konca 19. storočia až do 40. rokov 20. storočia.

Obytné a fortifikačné stavby nižšej a vyššej šľachty na Slovensku vo FA SNM-MT

Celkovo sa vo FA SNM-MT nachádza 244 fotografických vyobrazení obytných a fortifikačných stavieb nižšej a vyššej šľachty z územia súčasného Slovenska v stanovenom období. Výnimočne sú zachované zobrazenia z konca 19. storočia, dominujú však fotografie (alebo ich forma – pohľadnice) z rokov 1905 – 1910, ale hlavne z 30. rokov 20. storočia. Ich autormi sú buď historicky významní fotografi a ich ateliéry (napr. Pavol Sochán, František Illek a Alexander Paul, Karol Plicka,

Grafo Čuda), často sa však vyskytujú aj fotografie bez autorstva. Pri niektorých neautorizovaných fotografiách sa podarilo dohľadať ich autora, príp. vydavateľa a rok zhotovenia fotografie, resp. rok vydania. Dominujú zábery na Oravský hrad (70 ks), Spišský hrad (16 ks), hrad Likava (12 ks), Trenčiansky hrad (13 ks), Holíčsky zámok (8 ks), fotografie ostatných stavieb sú poväčšine v počte 1 – 2 ks. Celkovo sme zistili fotograficky zdokumentovaných 67 objektov. Prevládajú fotografie hradov a zámkov, menej kaštieľov a najmenej je pohľadov na mestské opevnenia a kúrie.

Hrady, zámky a mestské opevnenia

Banská Bystrica – mestské opevnenie

Vo fotoarchíve sa nachádza jedna vzácna želatínová fotografia od Jána Krákora (profesor Štátnej obchodnej akadémie v Banskej Bystrici, 1895 – 1974), ktorá zachytáva záber na Muhlsteinovu baštu s príľahlou obytnou jednotkou a časťou obranného múru (F-04126, obr. 1) v 40. rokoch 20. storočia. Muhlsteinova bašta aj s obranným múrom stála na Hornej ulici a v roku 1947 bola asanovaná kvôli výstavbe hlavnej pošty.

Obr. 1. Záber na asanovanú Muhlsteinovu baštu v Banskej Bystrici. Foto J. Krákora, 40. roky 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-04126

Fig. 1. Photograph of the now demolished Muhlstein tower in Banská Bystrica. Photograph by J. Krákora, 1940s. Photograph archive of the SNM in Martin, F-04126

Banská Štiavnica – Nový zámok

Jeden záber na Nový zámok. Ide o fotografiu Karola Plicku z 30. – 40. rokov 20. storočia, kde na celkovom pohľade na krajinu Banskej Štiavnice je v popredí zachytený Nový zámok a v pozadí banskoštiavnická Kalvária (F-03753). Detaily nie sú patrné.

Banská Štiavnica – Starý zámok

Štyri fotografie Starého zámku, z toho dve sú vo forme pohľadníc. Najstaršia fotografia vydavateľa Augusta Joergesa, vdova a syn, je datovaná do obdobia rokov 1880 – 1910 a je súčasťou albumu fotografií – pohľadníc (č. 10, F-01824-007, obr. 2). Ostatné fotografie (celkovo 20 ks) z albumu zobrazujú rôzne pohľady na Banskú Štiavnicu, Sítno, Sklené Teplice a Vyhne. Druhý záber – farebná pohľadnica č. 312 s krátkou adresou od Pavla Socháňa je datovaná do rokov 1906 – 1912 a predstavuje celkový pohľad na Starý Zámok aj s domami v jeho „podhradí“ (F-01950-002). Ďalšia čiernobiela fotografia (F-03752) od K. Plicku spadá do rovnakého obdobia, ako fotografia Nového zámku. Ide o záber z bránovej veže na prestavanú a opev-

Obr. 2. Starý zámok v Banskej Štiavnici. Foto z albumu fotografií, č. 10, vydal A. Joerges, vdova a syn, fotografia na kartóne, 1880 – 1910. Fotoarchív SNM v Martine, F-01824-007

Fig. 2. The Old Castle in Banská Štiavnica. Photograph from a photograph album, no. 10, published by A. Joerges, widow and son, photograph on cardboard, 1880 – 1910. Photograph archive of the SNM in Martin, F-01824-007

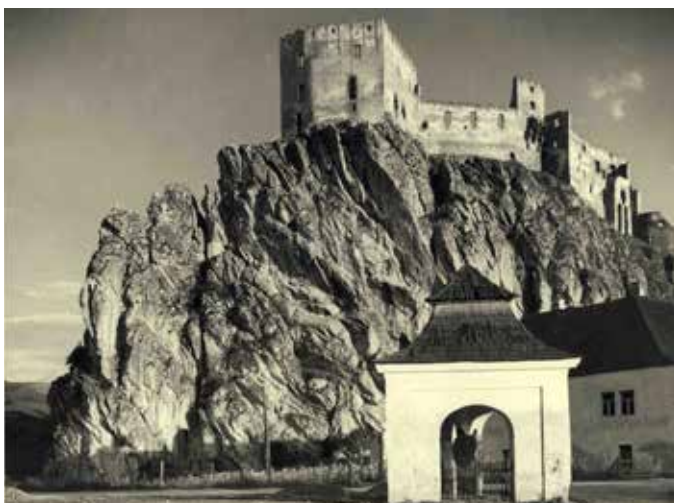
nenú pôvodnú románsku Baziliku Panny Márie. Posledná čiernobiela fotografia je datovaná do rokov 1930 – 1937 a vydali ju František Illek a Alexander Paul. Záber zachytáva pohľad z vnútorného opevnenia na karner a časť bránovej veže (F-08510). Všetky zábery majú dokumentačný charakter, zachytávajúci vzhľad zámku pred 80 – 110 rokmi, najmenej výpovedný je záber od A. Joergesa (zámok je zo značnej časti clonený stromami, dominujú strechy a bránová veža). Starý zámok prešiel za posledných 20 rokov niekoľkými rekonštrukciami (2003, 2015).

Hrad Beckov

Hrad Beckov je v zbierke zastúpený piatimi fotografiami. Štyri čiernobiele fotografie (F-3754 – F-3757) pochádzajú od K. Plicku a sú datované do 30. – 40. rokov 20. storočia. Ide o dva zábery na celkovú krajinu v okolí obce Beckov s hradom, františkánskym Kostolom sv. Jozefa, katolíckym Kostolom sv. Štefana kráľa, evanjelickým kostolom a dvomi zvonnicami na Hôrke. Dve ďalšie fotografie zobrazujú samotné hradné bralo aj s dominantným hradom (pohľady od SZ až Z). Na

Obr. 3. Fotografia hradného brala a Beckovského hradu, v popredí prícestná kaplnka sv. Jána Nepomuckého a pôvodný prícestný hostinec Priahareň Podhradom. Foto K. Plicka, želatínová fotografia, 30. roky 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-03757

Fig. 3. Photograph of the castle rock and Beckov castle, in the foreground the roadside chapel of St John Nepomuk and the original Priahareň Podhradom roadside inn. Photograph by K. Plicka, gelatin silver photograph, 1930s. Photograph archive of the SNM in Martin, F-03757

fotografii F-3757 je zachytená aj prístenná kaplnka sv. Jána Nepomuckého a pôvodný prístenný hostinec s prepriahaním furmanských vozov s ubytovaním Priahareň Podhradom (kúria Kolárovec, dnešný penzión Kúria Beckov, obr. 3). Jedna čiernobiela fotografia datovaná do rokov 1930 – 1937, vydaná Fr. Illekom a A. Paulom, zachytáva pohľad na hrad z dediny, z dnešnej Ctiborovej ulice so zachovanou starou dedinskou zástavbou a hlinenou cestou. Hrad Beckov v roku 1728 vyhorel a postupne sa z neho stala ruina. Prvé snahy o záchranu hradu prebehli v 30. rokoch 20. storočia (Klub československých turistov), ale až po roku 1970, kedy bol vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku, sa pristúpilo k jeho postupnej stabilizácii a obnove. V súčasnosti je hrad vlastníctvom obce Beckov. Fotografie zachytávajú stav hradu pred jeho záchranou.

Blatnický hrad

Vo fotoarchíve sa nachádza päť fotografií hradu Blatnica, všetky od P. Socháňa. Dve želatínové fotografie (F-00600-001,002) sú datované do rokov 1893 – 1910. Ide o čiernobiele fotografie na kartóne, na ktorých je zachytený Blatnický hrad, z toho na jednej od juhu, z údolia Gaderskej doliny s pohľadom ponad Gaderský potok v pozadí s masívom Pekárovej a na druhej od východu, z údolia Gaderskej doliny. Na oboch záberoch je viditeľné zachovanie vyšších hradbových a palácových múrov (obr. 4), ktoré sú v súčasnosti značne deštruované. Celý hradný kopec je na fotografiách značne odlesnený, čím hrad dominuje nad okolím. Zábery sú však nedostatočne ostré a dominuje im okolitá príroda. Tri fotografie (F-01985-001-003, svetlotlač) sú datované do obdobia rokov 1895 – 1905. Majú formu pohľadníc s dlhou adresou (pohľadnice č. 31, 87 a 168) a vydavateľom bol P. Socháň (autorstvo fotografií nie je isté). V jednom prípade ide o vzdialený nejasný pohľad na hrad, pri ďalších dvoch fotografiách ide o pohľady od SV a JV, pričom podobne ako pri predchádzajúcich dominuje príroda okolia hradu a samotný hrad zaberá cca 1/6 – 1/8 fotografie (hrad je vždy umiestnený v pravom hornom rohu). Viditeľne sú zachované múry (predovšetkým na zábere F-01985-002), ktoré sú dnes deštruované. V súčasnosti má hrad Blatnica v prenájme občianske združenie Diadém, ktoré sa snaží o jeho záchranu.

Obr. 4. Blatnický hrad z Gaderskej doliny. Vydal P. Socháň, fotografia na kartóne, 1893 – 1910. Fotoarchív SNM v Martine, F-00600-002

Fig. 4. Blatnica castle from Gaderská dolina valley. Published by P. Socháň, photograph on cardboard, 1893 – 1910. Photograph archive of the SNM in Martin, F-00600-002

Bratislavský hrad

Jediná fotografia pochádza od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul (F-08504). Datovanie fotografie spadá do 30. rokov 20. storočia, boli vyhotovené pre výstavu „Staré umění na Slovensku“, ktorá sa konala v júni až októbri 1937 vo Vladislavskej sále Pražského hradu. Usporiadateľom prvorepublikovej výstavy bola Umelecká beseda v Prahe. Čiernobiela fotografia zachytáva v celom svojom formáte vtedajší stav – ruinu Bratislavského hradu od JZ s dominantným pohľadom na Korunovačnú vežu, pričom na jej južnom múre je viditeľná dlhá prasklina siahajúca od najnižšieho okna po vrchnú strieľňu. Súčasná podoba Bratislavského hradu je výsledkom jeho viacfázovej obnovy od 50. rokov 20. storočia do roku 2016, resp. sa do budúcnosti uvažuje o ďalších rekonštrukčných výstavbách. V súčasnosti je hrad v správe Kancelárie Národnej rady Slovenskej republiky.

Budatínsky hrad

Jedna želatínová fotografia Budatínskeho hradu (F-03739) od K. Plicku, datovaná do 30. rokov 20. storočia. V tomto období sa K. Plicka orientoval aj na fotografovanie hradov a opevnení z územia Slovenska, ktoré však nikdy nevyšli knižne alebo v ucelených súboroch. Fotografia zachytáva južný pohľad na hrad s romantickou prístavbou, centrálnou valcovou vežou a spojovacou loggiou. Hrad bol viditeľne v dobrom stave, bez poškodení. V súčasnosti hrad vlastní Žilinský samosprávny kraj a sídli v ňom Považské múzeum.

Bytča – zámok a Sobášny palác

Štyri fotografie Bytčianskeho zámku, z toho tri fotografie vnútorného nádvorja zámku a jedna zachytáva tzv. Sobášny palác. Viditeľne najstaršia, nedatovaná fotografia na pasparte (F-00565, obr. 5) s písaným textom „Nádvorie bytčianskeho zámku s komínom z r. 1574.“ zachytáva arkády I. poschodia s výborne zachovanými nástennými maľbami, krásne zdobený komín a muža opretého o múr arkád (pohľad na východ). Aj keď je datovanie fotografie problematické, viditeľná je plechová strecha, ktorá bola vymenená za šindľovú v roku 1889 a tiež veľmi dobre zachované nástenné maľby, ktoré mali byť v rokoch 1926 – 1929 neodborne reštaurované a zničené. Z obdobia rokov 1895 – 1905 pochádzajú fotografie námestia (trhu) Veľkej Bytče a synagógy stojacej v blízkosti zámku od P. Sochána, ktoré boli do fondu fotoarchívu prijaté neskôr, čo by mohlo evokovať datovanie predmetnej fotografie do obdobia rokov 1889 až 1905. Čiernobiele fotografie (F-08507 a F-8553), pochádzajúce od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul s datovaním do rokov 1930 – 1937, boli vyhotovené pre výstavu „Staré umění na Slovensku“. Fotografie zachytávajú vnútorné nádvorie s pohľadom na západnú stranu arkád s ústrednou vstupnou vežou, resp. arkády I. poschodia s výborne zachovanou sgrafitovou výzdobou a zdobeným komínom. V tej dobe (1930) v zámku sídlil Dr. Ján Sucháň, verejný notár vo Veľkej Bytči, predseda Československej strany ľudovej, čo dokladá smaltovaná tabuľka na fotografii. Fotografia F-08507 je v časti pohľadu do arkád tmavá, sgrafitá sú tak nejasné, aj keď obrysy dostatočne viditeľné. Jedna fotografia (F-08506), pochádzajúca od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul zachytáva priečelie Sobášneho paláca s veľmi dobre zachovanou sgrafitovou výzdobou. Pri vchode bola umiestnená smaltovaná tabuľka „Berná správa“ a nečitateľná tabuľka „E. Bombor...“. V súčasnosti areál Bytčianskeho zámku spravuje Žilinský samo-

Obr. 5. Bytčiansky zámok, arkády. Autor neznámy, fotografia na pasparte, pravdepodobne 1895 – 1905. Fotoarchív SNM v Martine, F-00565

Fig. 5. Bytča castle, arcades. Unknown author, mounted photograph, probably 1895 – 1905. Photograph archive of the SNM in Martin, F-00565

správny kraj a je v ňom umiestnený Štátny oblastný archív. Na nádvorí objektu je aktuálne vykonávaný archeologický výskum.

Hrad Bzovík

Vo FA SNM-MT sa nachádza jedna fotografia (F-02439, obr. 6) od významného českého maliara Františka Urbana (1868 – 1919), datovaná 2. septembra 1898. Fotografia zachytáva bývalú gotickú sakristiu, prestavanú na kaplnku a čiastočne hradby, ktorých koruna je značne poškodená, v popredí je skupina postáv a rožný dobytok. Fotografia je značne nejasná, vyblednutá. Fotografiu do múzea daroval Andrej Kmet'. V súčasnosti dochádza k postupnej obnove hradu.

Obr. 6. Gotická sakristia prestavanú na kaplnku a hradby hradu Bzovík. Foto F. Urban, 2. september 1898. Fotoarchív SNM v Martine, F-02439

Fig. 6. Gothic sacristy converted to a chapel and the ramparts of Bzovík castle. Photograph by F. Urban, September 2nd 1898. Photograph archive of the SNM in Martin, F-02439

Čabrad'ský hrad

Hrad Čabrad' je v zbierke zastúpený pohľadnicou, na ktorej je kresba pohľadovej rekonštrukcie hradu (F-00787). Pohľadnicu vydal fotograf Károly Kováts z Budapešti (1875 – 1945), ktorý bol aj známy maliar. Pohľadnicu do vtedajšieho múzea venoval A. Kmet'. Súčasným vlastníkom hradu je obec Čabrad'ský Vrbovok, ktorá sa spoločne s občianskym združením Rondel snaží o jeho záchranu.

Obr. 7. Čachtický hrad od juhovýchodu. Foto K.Plicka, želatínová fotografia, 30. roky 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-03758

Fig. 7. Čachtice castle from the south-east. Photograph by K. Plicka, gelatin silver photograph, 1930s. Photograph archive of the SNM in Martin, F-03758

Čachtický hrad

Vo fotoarchíve sa nachádza jedna fotografia od K. Plicku, datovaná do 30. rokov 20. storočia (F-03758, obr. 7). Tvorí súčasť viacerých fotografií hradov a opevnení z územia Slovenska. Ide o želatínovú fotografiu, ktorú múzeum získalo kúpou od Eugena Lazišťana. Fotografia predstavuje celkový pohľad na hrad od JV (z vyvýšeniny pred vstupom do hradu). Viditeľné je lepšie zachovanie vysokých múrov päťbokej obytnej veže a podkovovitej (zaoblenej) veže s kaplnkou, ktoré sú v súčasnosti deštruované. Ostatné múry sú viac-menej v stave, ako sú zachované v súčasnosti. Fotografia dokumentuje prirodzenú degradáciu hradných ruín na Slovensku od ich zániku po súčasnosť. V súčasnosti je hrad vlastníctvom obce Čachtice a v rokoch 2012 – 2014 prešiel rozsiahlou rekonštrukciou.

Hrad Červený kameň

Dve čiernobiele fotografie od K. Plicku, datované do 30. rokov 20. storočia (F-03736-3737). Jeden záber predstavuje severný pohľad z hradnej priekopy na prednú a zadnú okrúhlu nárožnú batériovú vežu (baštu), spojené obranným múrom a čiastočne s múrom predného vstupného paláca s vežou a zadného obytného traktu. Druhý záber je čiastočne posunutý doprava od predchádzajúceho a dominuje mu prístupový most so vstupnou bránou a múrom predného vstupného paláca. Obidve fotografie dokazujú, že zastrešenie a starostlivosť o hrad, ktorý vlastnila rodina Pálfiocov do roku 1945, nezanechal vážnejšie stopy deštrukcie oproti súčasnosti. V súčasnosti hrad spravuje Slovenské národné múzeum.

Devínsky hrad

Dve fotografie hradu Devín od K. Plicku, datované do 30. rokov 20. storočia (F-03759-3760, obr. 8). Prvá z nich zachytáva spodný pohľad na tzv. Panenskú vežu (strážna vežička, Mníška) a pozdĺžnu baštu horného hradu. Druhá fotografia zachytáva celkový pohľad na hradný kopec s ruinami od SZ s bránou obranného pásma v podhradí pri Dunaji, ktorá sa do súčasnosti nezachovala, polygonálnou delovou baštou na skale a v pozadí s múrmi predbránia. Hrad prechádza rozsiahlymi rekonštrukčnými etapami od roku 1974 do súčasnosti.

Obr. 8. Fotografia hradu Devín s nedochovanou bránou obranného pásma. Foto K. Plicka, želatínová fotografia, 30. roky 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-03760

Fig. 8. Photograph of Devín castle with a defensive gate that has not been preserved. Photograph by K. Plicka, gelatin silver photograph, 1930s. Photograph archive of the SNM in Martin, F-03760

Hrad Dobrá Voda

Hrad Dobrá Voda je v zbierke zastúpený v podobe pohľadnice od vydavateľa P. Socháňa, datovanej do rokov 1895 – 1905 (F-01982, obr. 9). Ide o pohľadnicu s dlhou adresou č. 150. Je na nej celkový južný pohľad na hrad na nezalesnenom kopci. Viditeľné je dobré zachovanie múrov – ruín hradu a umožňuje jeho porovnanie s dnešným stavom, ktorý je v súčasnosti skrytý v hustom lese. O jeho záchranu sa snaží občianske združenie Renova.

Obr. 9. Hrad Dobrá voda, celkový pohľad od juhu. Vydal P. Socháň, 1895 – 1905. Fotoarchív SNM v Martine, F-01982

Fig. 9. Dobrá voda castle, overall view from the south. Published by P. Socháň, 1895 – 1905. Photograph archive of the SNM in Martin, F-01982

Hrad Gýmeš

Jedna čiernobiela fotografia (F-07682) pochádza od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul s datovaním do rokov 1930 – 1937, vyhotovené pre výstavu „Staré umění na Slovensku“. Predstavuje J-JV pohľad (pravdepodobne zo Studeného hradu) na hradný kopec s ruinami hradu so zachovanými múrmi hradného paláca župana Tomáša, hranolovej a polvalcovej obytnej veže, JZ a V paláca a vežovým palácom. Hrad je na fotografii zachytený len v pozadí, väčšie detaily nie sú viditeľné. Zrejme je zachovanie väčšej masy muriva, ako je tomu v súčasnosti, kedy sa o záchranu hradu snaží občianske združenie Castrum Ghymes.

Holíčsky zámok

Osem fotografií (F-02724-001-005 a F-02725-001-003) zachytávajúcích výhradne interiér Holíčskeho zámku, pôvodne vodného hradu. Žiaľ, nie je k nim žiadna informácia, nie je známy autor ani presný vek ich vyhotovenia. Fotografie boli prijaté do zbierok v roku 1945, čo je dostupný jediný údaj. Fotografie predstavujú pohľady do niektorých zariadených miestností so zachovanými maľovanými čínskymi tapetami (obr. 10), ako aj detaily týchto tapiet, ktoré sa do súčasnosti zachovali len na obmedzenej ploche (čiastočne boli reštaurované, resp. demontované z dôvodu ich ochrany). Zámok v roku 1918 prešiel do vlastníctva novovzniknutej Československej republiky, po roku 1989 sa stal vlastníctvom mesta Holíč, ktoré ho neskôr predalo súkromnej spoločnosti, v roku 2007 ho kúpilo späť a snaží sa o jeho záchranu a obnovu.

Obr. 10. Interiér Holíčskeho zámku so zachovanými maľovanými čínskymi tapetami. Autor neznámy, pred rokom 1945. Fotoarchív SNM v Martine, F-02724-002

Fig. 10. Interior of Holíč castle with preserved painted Chinese wallpaper. Unknown author, before 1945. Photograph archive of the SNM in Martin, F-02724-002

Hričovský hrad

Dve fotografie na kartóne od Jozefa Minárika (F-02506-001-002) s datovaním do rokov 1890 – 1910. Fotografie vznikli pravdepodobne albumínovým procesom. Prvá z nich zachytáva J – JZ pohľad na palácové jadro horného hradu so silno deštruovanými múrmi, fotografia je značne nejasná, neostrá, nie sú viditeľné stavebné detaily. Druhá fotografia predstavuje tri osoby, stojace v pôvodnej bráne zalamovanej prístupovej cesty barbakánového typu, vedúcej k hranolovej veži pod samotným jadrom hradu, v pozadí je čiastočne viditeľný dodnes najlepšie zachovaný múr južného paláca s ešte viditeľným vypadnutým ostením po kamennom ráme okna (obr. 11).

Obr. 11. Brána zalamovanej prístupovej cesty barbakánového typu vedúcej k hranolovej veži Hričovského hradu. Foto J. Minárik, fotografia na kartóne, 1890 – 1910. Fotoarchív SNM v Martine, F-02506-002

Fig. 11. Gate of the Barbican-type access road leading to the square tower of Hričov castle. Photograph by J. Minárik, photograph on cardboard, 1890 – 1910. Photograph archive of the SNM in Martin, F-02506-002

šak je zjavné dobré zachovanie vysokých múrov obytných a hospodárskych budov na južnej strane a hranolovej veže, ktoré korešponduje so súčasným stavom. Vlastníkom hradu je obec Kapušany, ktorá sa s pomocou rôznych fondov a občianskych združení snaží o jeho záchranu.

Kežmarok – mestský hrad

Jedna želatínová fotografia mestského hradu Kežmarok (F-03740, obr. 12) od K. Plicku, datovaná do 30. rokov 20. storočia. Je zachytený JV pohľad na hrad s múrom od vstupnej veže na obdĺžnikovú renesančnú vežu, polkruhovú strážnu baštu (vežu) a rohový okrúhly vežu hladomorne (tiež Zvonová veža). Zachovaný je priľahlý múr so štítovými atikami (cimburie) a renesančná veža je viditeľne obývaná a zachovaná, zatiaľ čo zvyšné časti sú neudržiavané. Na múroch chýba omietka, koruny múrov sú porastené kríkmi a stromami a štítovité atiky sú čiastočne degradované (prvá obnova hradu začala v roku 1962). V súčasnosti je obnovený hrad vo vlastníctve mesta Kežmarok a sídli v ňom miestne múzeum.

Fotografie čiastočne dokumentujú stav zrúcaniny z prelomu 19. a 20. storočia. V súčasnosti sa o jeho záchranu snaží Združenie priateľov Hričovského hradu.

Hrad Kamenica

Jedna želatínová fotografia hradu Kamenica (F-07821) od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktorá bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ a jej datovanie je uvádzané do rokov 1930 – 1937. Čiernobiela fotografia zobrazuje bradlovú krajinu v okolí obce Kamenica od SZ – S, pričom hrad Kamenica je vidno len nepatrne na nezalesnenom kopci v pozadí na horizonte a zachovanie múrov ruiny hradu je viditeľné len čiastočne. V súčasnosti sa o záchranu torzálnych častí rozobratého hradu snaží občianske združenie Kamenná veža.

Kapušínsky hrad

Jedna želatínová fotografia Kapušianskeho hradu (F-07817), od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktorá bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ a jej datovanie je uvádzané do rokov 1930 – 1937. Čiernobiela fotografia zachytáva pohľad na krajinu pod hradom od juhu, pričom dominuje prevažne nezalesnený kopec s hradom. Hrad je na zábere čiastočne neostrý, av-

Obr. 12. Kežmarský hrad
od juhovýchodu.
Foto K. Plicka, želatínová
fotografia, 30. roky
20. storočia. Fotoarchív
SNM v Martine, F-03740

Fig. 12. Kežmarok castle from
the south-east. Photograph
by K. Plicka, gelatin
silver photograph, 1930s.
Photograph archive of the
SNM in Martin, F-03740

Hrad Krásna Hôrka

Dve čiernobiely želatínové fotografie hradu Krásna Hôrka (F-07825 – F-07826) od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktoré boli vyhotovené pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ a ich datovanie je uvádzané do rokov 1930 – 1937. Obidve fotografie zachytávajú len detaily interiéru hradu (keramické kachle, skriňa s umeleckými predmetmi). Hrad je v súčasnosti v správe Slovenského národného múzea, pričom prebieha jeho rozsiahla rekonštrukcia po zničujúcom požiari v roku 2012.

Kremnica – mestské opevnenie a kostolný hrad

Vo fotoarchíve sa nachádza deväť fotografií mestského hradu Kremnica, jedna zachytáva celkový pohľad na mesto s dominantným mestským hradom (F-02586) a pochádza pred roku 1881, autor fotografie na pasparte je neznámy. V prípade štyroch fotografií (F-02587-001-002/a,b, F-02588, F-02589, obr. 13, 14) sa jedná o výnimočné historické zdokumentovanie Hornej a Dolnej brány z druhej polovice 19. storočia. Vzácné sú predovšetkým tri fotografie Hornej brány z obidvoch prístupových strán, kde je na záberoch viditeľná práca na streche brány. Horná brána bola asanovaná v roku 1872 z dôvodu rozširovania mincovne (Kučeráková, Beljak, 2016). Dodnes zachovaná Dolná brána je na jednej fotografii (pohľad spredu). Všetky fotografie pochádzajú určite pred roku 1872 a sú nalepené na pasparte, autor je neznámy. Dve fotografie datované do 30. rokov 20. storočia pochádzajú pravdepodobne od K. Plicku (F-03744, F-03745). Prvá fotografia zachytáva detail Dolnej brány s polkruhovým arkierom, viditeľné je kvádrovanie na hranách veže a čiastočne strecha prístavby pri menšom portálovom vchode pre peších. Druhá fotografia zachytáva západný pohľad na kostolný hrad s Hornou bránou – Severnou vežou (a čiastočne aj karnerom), gotickým Kostolom sv. Kataríny s dominantnou vežou, Malou (hodinovou) vežou a dvojitém opevnením. Ako bolo uvedené vyššie, vzácné sú predovšetkým fotografie zaniknutej Hornej brány mestského opevnenia. Jednotlivé objekty sú v súčasnosti v správe múzea v Kremnici a mesta Kremnica. Posledná fotografia (F-7796) vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ pochádza od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul a je datovaná do

Obr. 13 – 14. Horná brána v Kremnici z oboch prístupových strán asanovaná v roku 1872. Autor neznámy, fotografie na pasparte, pred rokom 1872. Fotoarchív SNM v Martine, F-02587-001, F-02589

Fig. 13 – 14. Upper gate in Kremnica from both access sides, demolished in 1872. Unknown author, mounted photograph, before 1872. Photograph archive of the SNM in Martin, F-02587-001, F-02589

rokov 1930 – 1937. Ide o západný pohľad na juhovýchodnú baštu (Červená bašta) s príslušným obranným múrom. Bašta bola pomerne dobre zachovaná s dnes už chýbajúcim komínom a kovovou veternou zástavkou na vrchole veže, bez omietky a čiastočne chýbajúcimi odkvapovými žľabmi. Pred samotným múrom je latkový plot pri pôvodnom chodníku medzi hradbami a potokom Skalka. Opevnenie, ako aj samotná bašta prešli rekonštrukciou v 70. rokoch 20. storočia.

Obr. 15. Menhardská brána ako súčasť mestského opevnenia v Levoči, pôvodný stav pred obnovou. Autor neznámy, pravdepodobne pred rokom 1940. Fotoarchív SNM v Martine, F-07593

Fig. 15. Menhard gate as part of the town fortification in Levoča, original state before renovation. Unknown author, probably before 1940. Photograph archive of the SNM in Martin, F-07593

Levoča – Menhardská brána

Jedna fotografia Menhardskej brány, súčasť mestského opevnenia mesta Levoča (F-07593, obr. 15). Žiaľ, fotografia je bez autorstva aj datovania, predpokladáme 30. – 40. roky 20. storočia. Brána je v dobrom stave, čiastočne sú poškodené škridle, výraznejšie sú degradované múry opevnenia smerujúce od brány.

Lietavský hrad

Vo fotoarchíve sa nachádzajú tri fotografie hradu Lietava. Jedna fotografia je upravená ako pohľadnica s dlhou adresou (č. 149, svetlotlač; F-01984), ktorej vydavateľom bol P. Socháň a je datovaná do rokov 1895 – 1905. Ide o celkový SV pohľad na nezalesnený hradný kopec s ruinami hradu a skalnými bralami pred vstupom do hradu. Pod hradom je zachovaná budova majeru. Fotografia je čiastočne neostrá. Druhá fotografia (F-02434, obr. 16) je bez autorstva a datovania. Je na ňom JZ pohľad na nezalesnený hradný kopec (od hrebeňa Cibulníka), ktorému dominuje pravouhlý bastión, vstupná brána s obranným múrom po polygonálnu baštu, južným Knižiovským palácom, Kostkovým palácom, spojovací múr s rondelovou vežou a hlavnou vežou. Na fotografii sú viditeľné časti múrov, ktoré boli v neskoršom období degradované. Posledná je želatínová fotografia (F-03761), pravdepodobne od K. Plicku, datovaná do 30. rokov 20. storočia. Ide o JV pohľad na čiastočne zalesnený hradný kopec so zachovanou bránovou hradbou, Knižiho palácom, hlavnou vežou, starým palácom, múrom veľkého rondela a gotickou kaplnkou. Všeobecne ide o jedinečné fotografie zachovania ruiny Lietavského hradu z obdobia prvej polovice 20. storočia. V súčasnosti je hrad majetkom občianskeho združenia Združenie na záchranu Lietavského hradu, ktoré sa snaží o jeho záchranu.

Obr. 16. Lietavský hrad od juhozápadu. Autor neznámy, nedatovaná. Fotoarchív SNM v Martine, F-02434

Fig. 16. Lietava castle from the south-west. Unknown author, undated. Photograph archive of the SNM in Martin, F-02434

Likavský hrad

Z 12 fotografií hradu Likava je zaujímavosťou fotografia, ktorá zachytáva model hradu Likava od Ing. Jozefa Matiaška (priezvisko na fotografii nie je jasne čitateľné) z fotoalbumu istého Migra (F-00673, obr. 17). Ďalšia, nedatovaná fotografia bez autorstva, predstavuje JV pohľad na hrad s dominantným južným palácom so zachovanými maľovanými obrysmi okenných otvorov (F-00674, obr. 18), južným

opevnením dolného hradu a opevnením vodného zdroja. Podľa poradia v Knihe prírastkov by sa mohlo jednať o obdobie medzi rokmi 1910 – 1930. Fotografia v podobe pohľadnice s dlhou adresou (č. 147, svetlotlač; F-1980/I./a) pochádza od vydavateľa P. Socháňa s datovaním do rokov 1895 – 1905. Zobrazuje pohľad na bralnatý hradný kopec s hradom od východu so značne poškodenými múrmi palácov horného hradu. Ďalšia pohľadnica pochádza od vydavateľa a kníhkupca Alexandra Klimáčka a jej datovanie je pravdepodobné do obdobia rokov 1910 – 1914, kedy Klimáček pracoval v Ružomberku. Zobrazuje hradný kopec s porastom menších stromov a hradom od JZ (F-1980/II). Tri kolorované pohľadnice pochádzajú od ďalšieho ružomerského vydavateľa, kníhkupca J. Vozárika (F-1980/III – V). Predstavujú JV – V pohľad na hrad z obdobia rokov 1902 a 1906, tretia pohľadnica nie je datovaná. Ružomberčan Daniel Kožehuba (Koszehuba) vydal pohľadnicu Likavského hradu (F-1980/VI), ktorá ho zachytáva od JV s dominantným južným a východným palácom a opevnením vodného zdroja. Datovanie je pravdepodobne začiatok 20. storočia. Dve pohľadnice (F-1980/VII-VIII) pochádzajú od významného budapeštianskeho kníhkupca a vydavateľa Lipót Weissa, ktorý si číselne písal vydané pohľadnice (č. 2505, 2506). Pohľadnice zachytávajú JZ a JV pohľad na hrad s dominantným južným a východným palácom a opevnením vodného zdroja. Pohľadnice pochádzajú približne z obdobia rokov 1900 – 1910. Rovnakú pohľadnicu (F-1980/VII) vydal v roku 1916 ružomerský kníhkupec Ján Valúch. Z roku 1910 pochádza pohľadnica Likavského hradu priamo spod hradu (F-1980/IX), zo skál od SV (od Majerskej) od Komor testvérk kiadása v Ružomberku. Ide asi o najdetailnejší záber z daného obdobia s dominantným východným palácom s dobre zachovanými okennými otvormi, poškodeným opevnením vodného zdroja a v pozadí s južným opevnením. Pravdepodobne z obdobia rokov 1888 – 1900 pochádza kolorovaná pohľadnica (F-2099) od ružomerského vydavateľa a kníhtlačiaru Karola Salvu. Na pohľadnicu (č. 7290) použil ľudové motívy od významného slovenského maliara a ilustrátora Cyrila Kutlíka (1869 – 1900) s fotografiou Likavského hradu, ktorú samostatne vydal už vyššie spomenutý Lipót Weiss. Hrad je na pohľadnici neostrý. Posledná fotografia (F-03762) pochádza od K. Plicku, je datovaná do 30. rokov 20. storočia. Zachytený je hrad od

Obr. 17. Model hradu Likava od Ing. Jozefa Matiaška. Fotoalbum Migra, nedatovaná. Fotoarchív SNM v Martine, F-00673

Fig. 17. Model of Likava castle by Ing. Jozef Matiaška. Photograph album Migra, undated. Photograph archive of the SNM in Martin, F-00673

Obr. 18. Juhovýchodný pohľad na Likavský hrad. Autor neznámy, 1910 – 1930. Fotoarchív SNM v Martine, F-00674

Fig. 18. South-eastern view of Likava castle. Unknown author, 1910 – 1930. Photograph archive of the SNM in Martin, F-00674

JZ s vysokými zachovanými múrmi palácov horného hradu. Hrad prešiel v minulosti necitlivou rekonštrukciou. V súčasnosti je hrad v správe Liptovského múzea, ktoré sa snaží o jeho záchranu.

Liptovský Hrádok

Vo FA SNM-MT sa nachádzajú dve fotografie hradu Liptovský Hrádok. Obidve pochádzajú pravdepodobne od P. Socháňa. Prvá z nich je želatínová fotografia na pasparte (F-00564, obr. 19) s pravdepodobným datovaním do rokov 1893 – 1910. Fotografia zachytáva celkový južný pohľad na hrad, jadro starého hradu je bez striech, dobre zachované sú stavby dvojkrídlového renesančného kaštieľa. Druhá fotografia (F-01979) je v podobe kolorovanej pohľadnice s maďarským a nemeckým popisom a datovaním do roku 1905. Ide o pohľadnicu (kolorova-

Obr. 19. Pohľad na hrad Liptovský Hrádok od juhu. Pravdepodobne vydal P. Socháň, želatínová fotografia na pasparte, pravdepodobné datovanie do rokov 1893 – 1910. Fotoarchív SNM v Martine, F-00564

Fig. 19. View of Liptovský Hrádok castle from the south. Probably published by P. Socháň, mounted gelatin silver photograph, probably dated to 1893 – 1910. Photograph archive of the SNM in Martin, F-00564

ná svetlotlač, č. 898) od vydavateľa Ede Feitzingera z Tešína. Dominuje západný pohľad na starý gotický hrad, so strechami renesančného kaštieľa a kaplnkou na skale. Liptovský Hrádok je po rozsiahlej rekonštrukcii v súkromnom vlastníctve a je prístupný návštevníckej verejnosti formou komentovaných prehliadok.

Nitriansky hrad

Dve fotografie Nitrianskeho hradu od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktoré boli vyhotovené pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ s datovaním uvádzaným do rokov 1930 – 1937. Na prvej fotografii (F-07752) je pohľad na hradný kopec od východu s časťou hradu s podhradím od neregulovanej rieky Nitra. Na fotografii je viditeľné dobré zachovanie všetkých budov (renesančná veža, dolný kostol, horný kostol) aj hradných múrov (bastióny barokového opevnenia). Druhá fotografia (F-07753) predstavuje SZ pohľad na hrad spod hradu na západný bastión opevnenia, biskupský palác a Horný kostol. Podľa dochovaných fotografií je zreteľne dobré zachovanie celého komplexu Nitrianskeho hradu. Hrad vlastní Nitrianska diecéza (Rímskokatolícka cirkev Biskupstvo Nitra).

Oravský hrad

Oravský hrad je v zbierke zastúpený najpočetnejšie. Celkový počet fotografií dosahuje 70 ks, pričom ďalšie, ktoré neuvádzame, reprezentujú reprodukcie litografie a maľby hradu, resp. fotografie pochádzajúce z mladšieho obdobia ako rok 1950. Najstaršou je fotografia – vizitka z pozostalosti A. Kmeťa (F-00393), vytvorená albuminovým procesom a datovaná do rokov 1880 – 1890. Predstavuje celkový pohľad na zachovalý hrad zo západu. Ďalšia staršia fotografia vo forme kolorovanej fotografie (svetlotlač, F-02083-001) pochádza od E. Feitzingera z Tešína z obdobia rokov 1905 – 1910 a predstavuje západný pohľad na hrad s viditeľnými múrmi a strechami domov v podhradí. Sedem fotografií pochádza od vydavateľa P. Sochána. Najstaršou je fotografia z výletu martinskej inteligencie na Oravský hrad dňa 16. augusta 1896 a predstavuje pohľad na dolné nádvorie so schodmi na vyššie terasy nádvorja (F-00537-001). Ďalších šesť fotografií v podobe pohľadníc s dlhou adresou (č. 41, 59, 60-62, 151, svetlotlač, F-02083-002-007) je datovaných do rokov 1895 – 1905. Všetky predstavujú celkové pohľady na hradné bralo s hradom z rôznych svetových strán, podhradie a rieku Oravu so starým dreveným mostom na kamenných pilieroch. V jednom prípade pohľadnica zobrazuje náhrobník grófa Juraja Thurza na Oravskom hrade. Väčšie množstvo čiernobielych pohľadníc (14 ks, F-02173-001-014) je bez autorstva a nedatovaných, resp. prijatých do zbierok v roku 1942 a tvoria leporelo „Oravský Podzámok“. Niekoľko fotiek bolo použitých vydavateľom Karlom Čudom z Holíc (Grafo Čuda Holice; 1880 – 1955), ktorý sa venoval krajinárskej fotografii a vydal ich ako pohľadnice, preto sa môžeme domnievať, že by mohlo ísť o jeho fotografie. Túto domnienku podporuje aj skutočnosť, že vydával leporelá aj z iných oblastí vtedajšieho Československa s rovnakým typom písma, aký sa nachádza na predmetných fotografiách vo FA SNM-MT. Všeobecne ide o rôzne pohľady na hradný kopec s hradom. Preukázateľne od neho pochádza päť ďalších fotografií (F-02176-007-011) pravdepodobne z roku 1941, ktoré podobne ako predošlé poskytujú rôzne pohľady na Oravský hrad, zaujímavejšie sú z vyššie prístupných miest (vrch Kýčera) a navodzujú vtáčiu perspektívu (obr. 20). Podobné fotografie pochádzajú aj od vydavateľov Adolfa

Obr. 20. Oravský hrad, pohľad z Kýčery. Vydal Grafo Čuda Holice, leporelo, pravdepodobne 1941. Fotoarchív SNM v Martine, F-02176-009

Fig. 20. Orava castle, view from Kýčera. Published by Grafo Čuda Holice, folding picture board, probably 1941. Photograph archive of the SNM in Martin, F-02176-009

Obr. 21. Prezliekacie kabínky a člnkujúce sa deti v rieke Orava, v pozadí Oravský hrad. Autor neznámy, nedatovaná. Fotoarchív SNM v Martine, F-09141

Fig. 21. Changing rooms and children boating on the river Orava and Orava castle in the background. Unknown author, undated. Photograph archive of the SNM in Martin, F-09141

Ferenz z Dolného Kubína (F-02176-001) a Juraja Taraja z Oravského Podzámku (vydané cez vydavateľstvo Lumen vo vtedajšom Liptovskom Svätom Mikuláši, F-02176-003-006, F-07597-9). Pravdepodobne od Petra Mendela pochádza 26 fotografií, zobrazujúcich detaily budov Oravského hradu, resp. ich interiéru (F-02421-001-016, F-02422-001-009, F-02423). Fotografie vznikli pravdepodobne v 40. rokoch 20. storočia v rámci architektonického výskumu a mnohé z nich sú značne neostré. Jeden celkový záber na hrad so starým mostom cez rieku Orava pochádza od K. Plicku a je datovaný do 30. rokov 20. storočia. Päť fotografií pochádza od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktoré boli vyhotovené pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ a ich datovanie je uvádzané do rokov 1930 – 1937 (F-07746- F-07751). Podobne ako ostatné fotografie z medzivojnových čias predstavujú rôzne pohľady na hrad. Pravdepodobne zo 40. rokov 20. storočia pochádzajú ďalšie štyri fotografie bez autorstva, zachytávajúce hrad predovšetkým zo SV (F-09034-001-004). Od p. Urbancovej pochádza fotografia hradu z augusta 1927 (F-09145) a pohľadnica neznámeho autora (F-09146, signovaná 27. augusta 1932), zaslaná významnému českému hudobnému skladateľovi a dirigentovi Jaroslavovi Kříčkovvi. Obidva zábery na hrad sú od JV. Veľmi zaujímavá, ale nedatovaná fotografia zachytáva člnkujúce sa deti na člnoch vyrobených J. Bokom (F-09141, obr.

21), v pozadí na pravom brehu rieky Orava sú drevené prezliekacie kabínky, pred nimi vidno rozložené deky na ležanie a upravený vstup do vody. Všetky fotografie dokumentujú stav Oravského hradu v danom období, ako aj zmeny hospodárskej krajiny v priebehu 40 – 50 rokov, od začiatku 20. storočia. Všeobecne ide o rôzne pohľady na hrad zo všetkých svetových strán, osobitne sú zaujímavé fotografie zhotovené z vyšších oblastí, čo pre dnešné zalesnenie asi nie je možné.

Považský hrad

Vo fotoarchíve sa nachádza len jedna fotografia Považského hradu, žiaľ, bez autorizácie aj datovania. Na fotografii je zachytený hradný kopec s hradom a zachovaným oknom v pôvodnej gotickej pevnosti, ktoré sa do súčasnosti nedochovalo. V popredí je železnica, v pozadí sú viditeľné hospodárske budovy a lomy pod hradom, ktoré na mapách z 20. – 30. rokov 20. storočia nie sú zakreslené. V súčasnosti sa o záchranu hradu snaží občianske združenie Záchrana hradu Bystrica.

Sabinov – mestské opevnenie

Pravdepodobne od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul pochádzajú dve fotografie, ktoré boli vyhotovené pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ a ich datovanie je uvádzané do rokov 1930 – 1937. Jedna z nich zachytáva súčasnú Hradobnú uličku so zvyškami múrov (tzv. kurtiny) medzi tromi polkruhovými vežami bez dochovaných striech (F-07740).

Obr. 22. Polkruhová veža mestského opevnenia v Sabinove. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-07741

Fig. 22. Semi-circular tower of the town fortification in Sabinov. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photograph, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-07741

Osobitne na druhej fotografii je detailný záber na polkruhovou vežu s dochovanou strechou a kamenné nosníky bývalej ochodze, ktorou sa do veže vstupovalo a s dvomi strieňami (F-07741, obr. 22). Malo by ísť o 8. vežu podľa súčasného zamerania mestského opevnenia. V súčasnej dobe sa mesto snaží o záchranu a obnovu obranných múrov a jednotlivých veží (bášt).

Sklabinský hrad

Zo štyroch fotografií Sklabinského hradu sú dve použité ako pohľadnice. Obidve pohľadnice sú s dlhou adresou (č. 81 a 82, svetlotlač), ich vydavateľom bol P. Sochán a sú datované do rokov 1895 – 1905. Ich autorom je významný český fotograf a grafik Jan Vilím, ktorý spoločne s bratmi založil spoločnosť Unie (pohľadnice sú signované Unie-Vilím). Na jednej pohľadnici je hrad zachytený od juhu (od Sklabinského Podzámku, F-01983-001), na druhej od západu (F-01983-002, obr. 23). Záber od Podzámku zachytáva ruiny starého hradu s múrmi kaplnky, záber od západu v pozadí s bralnatým vrcholom Katovej skaly zachytáva zachovaný dolný hrad a obrannú vežu

predhradia so zachovanými strechami, pričom aj murivo starého hradu je zachované do výraznej výšky, čo dokumentuje výraznú degradáciu hradných múrov za posledných sto rokov. Z 30. – 40. rokov 20. storočia pochádza želatínová fotografia od vydavateľov Daniček & Hromádka (F-01299). Ide o čiastočne neostrú fotografiu krajiny, pričom v strede dominujú ruiny hradu. Ide o JZ pohľad, na ktorom vidno obrannú vežu predhradia so strechou a ruiny horného hradu, konkrétne vysoké múry paláca a kaplnky a JV obranného múru. Štvrtá fotografia je od K. Plicku, datovaná do 30. rokov 20. storočia. Predstavuje celkový pohľad na hrad od severu, pričom je viditeľne zachovaný renesančný kaštieľ s baštami a bránou a hospodárskou budovou v predhradí, všetky so strechami. Viditeľné sú aj zachované vysoké múry starého hradu, avšak obranná veža predhradia je už bez strechy. Všetky fotografie sú dôkazom zachovania hradu Sklabiňa z obdobia pred 90 – 110 rokmi a postupnej degradácie murív, predovšetkým po jeho vypálení v roku 1944. V súčasnosti sa o jeho záchranu snaží vlastníč hradu, občianske združenie Donjon.

Obr. 23. Sklabinský hrad, pohľad od západu. Vydal P. Sochán, foto J. Vilím, pohľadnica s dlhou adresou č. 82, svetlotlač, 1895 – 1905. Fotoarchív SNM v Martine, F-01983-002

Fig. 23. Sklabiňa castle, view from the west. Published by P. Sochán, photograph by J. Vilím, postcard with a long address no. 82, collotype, 1895 – 1905. Photograph archive of the SNM in Martin, F-01983-002

Hrad Slovenská Ľupča

Vo FA SNM-MT sa nachádzajú tri fotografie od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktoré boli vyhotovené pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ a ich datovanie je uvádzané do rokov 1930 – 1937. Jedna fotografia (F-07781) zachytáva celkový pohľad na hrad od Z na múry horného hradu s nárožným arkierom, mohutným oporným pilierom a polkruhovou baštou. Viditeľné je značné poškodenie omietky budov a stabilizačné výstuhy v múroch. Ďalšie dve fotografie (F-07780, F-8505) zachytávajú detaily hradu. Jeden záber zachytáva polkruhovou baštu s príľahlými múrmi, viditeľné je značné poškodenie muriva (prasklina po celej výške bašty aj s poškodenými kamennými článkami okien, obr. 24). Druhý záber je na nádvorie hor-

Obr. 24. Poškodená polkruhová bašta Lupčianskeho hradu. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-07780

Fig. 24. Damaged semi-circular bastion of Lupča castle. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photography, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-07780

ného hradu s opravenými (omal'ovanými) arkádami. V súčasnosti sa hrad nachádza v súkromných rukách a prebieha jeho rozsiahla obnova.

Smolenický hrad

Dve fotografie, pravdepodobne od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, boli vyhotovené pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ a ich datovanie je uvádzané do rokov 1930 – 1937. Fotografie zachytávajú južný pohľad z lúky (F-07738) a východný pohľad na hradný kopec s hradom s prístupovou cestou, ktorá

v súčasnosti neexistuje (F-07739). Aj keď bol hrad počas II. svetovej vojny poškodený, rekonštrukčné práce sledovali pôvodný tvar aj dispozíciu objektov a tak fotografie dokumentujú v podstate aj súčasný stav hradu. V súčasnosti je Smolenický hrad vo vlastníctve Slovenskej akadémie vied.

Spišský hrad

Vo FA SNM-MT sa nachádza 16 fotografií Spišského hradu. Všeobecne sa jedná o celkové pohľady na hradný kopec s hradom zo všetkým svetových strán, jeden záber je detail na hradby a ostatné sú zábery na Spišskú Kapitolu so Spišským hradom v pozadí. Najstaršiu fotografiu od neznámeho autora, pochádzajúcu z rokov 1880 – 1890 so Spišskou Kapitulou s hradom v pozadí (F-00021) múzeu v roku 1937 daroval Karol A. Medvecký. Sedem fotografií (F-03763-F-03769), datovaných do 30. rokov 20. storočia, pochádza od K. Plicku. Predstavujú spomínané celkové pohľady na hrad z rôznych svetových strán (obr. 25) a jeden detail hradieb prevádzkových budov horného hradu. Z obdobia medzi rokmi 1922 – 1941 pochádza fotografia hradu z travertínových brál Dreveníka od neznámeho fotografa z vydavateľstva Lumen (F-07581). Bez autorstva je aj záber na Spišskú Kapitolu s hradom v pozadí z 30. rokov 20. storočia (F-00974). Z rokov 1920 – 1931 pochádzajú zábery od neznámeho autora na orbu pod hradom a na Spišskú Kapitolu s hradom v pozadí (F-07582, obr. 26 a F-07584). Banskobystrická spoločnosť LUNA vydala bližšie nedatovanú pohľadnicu (1931 – 1948) s pohľadom na obec Spišské Podhradie s hradom v pozadí (F-07583). Fotograf Michael Szabó z Tatranskej Polianky vydal v rokoch 1933 – 1934 vo vydavateľstve Tizian pohľadnicu Spišskej Kapitolu s hradom v pozadí (F-07585). Vydavatelia Fr. Illek – A. Paul zhotovili dve fotografie pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ a ich datovanie je

Obr. 25. Pohľad na pôvodné ruiny Spišského hradu pred obnovou. Foto K. Plicka, želatínová fotografia, 30. roky 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-03763

Fig. 25. View of the original ruins of Spiš castle before its renovation. Photograph by K. Plicka, gelatin silver photograph, 1930s. Photograph archive of the SNM in Martin, F-03763

Obr. 26. Pohľad na pôvodné ruiny Spišského hradu pred obnovou. Autor neznámy, pohľadnica, 1920 – 1931. Fotoarchív SNM v Martine, F-07582

Fig. 26. View of the original ruins of Spiš castle before its renovation. Unknown author, 1920 – 1931. Photograph archive of the SNM in Martin, F-07582

uvádzané do rokov 1930 – 1937 (F-07829-07830). Na rozdiel od predchádzajúcich fotografií, s hradom v pozadí je v popredí detailne zachytené opevnenie kláštora sv. Martina (Spišská Kapitula) s obrannými baštami a múrom. Všetky fotografie dokumentujú pôvodný stav hradnej zručiny pred obnovou, ktorá prebieha do dnešných dní (v súčasnosti hrad spravuje Slovenské národné múzeum).

Hrad Stará Ľubovňa

Z troch fotografií hradu sú dve rovnaké, resp. jedna je retušovaná a upravená z pôvodnej, nekvalitnej. Ide o južný pohľad na hrad (pôvodná F-00041, obr. 27, retušovaná F-00040) so zastrešenými budovami kaplnky a budovami na druhom nádvorí, ostatné objekty sú bez striech, omietka na mnohých miestach chýba, cimburie obranných múrov je poškodené. Fotografia je bez autorstva, podľa Knihy prírastkov by sa mohlo jednať o zábery z rokov 1900 – 1905. Druhá fotografia pochádza od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, zhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“, datovanie je uvádzané do rokov 1930 – 1937. Ide o SZ pohľad na hrad s dominantným kruhovým donjonom bez strechy a s príľahlým obranným múrom a ušnicovým bastiónom s pomerne dobre zachovaním cimburím, ale poškodenými

Obr. 27. Ruiny hradu Stará Ľubovňa pred obnovou. Autor neznámy, 1900 – 1905. Fotoarchív SNM v Martine, F-00041

Fig. 27. Ruins of Stará Ľubovňa castle before its renovation. Unknown author, 1900 – 1905. Photograph archive of the SNM in Martin, F-00041

okennými otvormi a delovými strieľňami. V súčasnosti je hrad v správe Ľubovnianskeho múzea, ktoré za posledné desaťročia výrazne obnovilo poškodené časti múrov aj striech a pokračuje v obnove hradu a tvorbe nových expozícií aj naďalej.

Starhrad (Starý hrad, Varínsky hrad)

Z piatich fotografií hradu Starhrad sú tri v podobe pohľadníc (z toho dve sú rovnaké, ale v rôznom odtieni). Najstaršia z nich pochádza od P. Socháňa. Ide o želatínovú fotografiu na pasparte (F-00602) s datovaním do rokov 1892 – 1912 (v skutočnosti musí byť staršia ako z roku 1905). Hradný kopec bez zalesnenia s hradnou ruinou predstavuje oproti dnešnému stavu lepšie zachovanie múrov horného hradu, podkovovitej veže a hospodárskych budov v dolnom hrade. Fotografia by mohla slúžiť ako podklad na rekonštrukciu (obnovu) hradu v súčasnosti. Zachytená je aj stará cesta pod hradom so stromoradiám a násypmi štrku na jej opravu (obr. 28). Táto fotografia poslúžila ako podklad na vyhotovenie pohľadnice s dlhou adresou od P. Socháňa (F-01981-001; svetlotlač), datovanej do obdobia rokov 1895 – 1905. Spomínané dve pohľadnice s dlhou adresou (F-01981-002A-B) s rôznym odtieňom pochádzajú od Jana Vilíma (pohľadnice sú signované Unie-Vilím) a vyšli u vydavateľa P. Socháňa (č. 86), datované do obdobia 1895 – 1905. Zobrazujú hrad od západu s väčším odstupom, takže je viditeľná upravená cesta so

Obr. 28. Ruiny hradu Starhrad na nezalesnenom kopci. Vydal P. Socháň, želatínová fotografia na pasparte, pred rokom 1905. Fotoarchív SNM v Martine, F-00602

Fig. 28. Ruins of Starhrad castle on an unwooded hill. Published by P. Socháň, mounted gelatin silver photograph, before 1905. Photograph archive of the SNM in Martin, F-00602

Obr. 29. Ruiny hradu Strečno na nezalesnenom kopci. Foto P. Socháš, želatínová fotografia na kartóne, 1892 – 1900. Fotoarchív SNM v Martine, F-00601

Fig. 29. Ruins of Strečno castle on an unwooded hill. Photograph by P. Socháš, gelatin silver photograph on cardboard, 1892 – 1900. Photograph archive of the SNM in Martin, F-00601

zábradlím po ľavom brehu Váhu, vedúca z Vrútok, aj po pravom brehu, vedúca zo Strečna popod Starhrad. Posledná fotografia pochádza od K. Plicku s datáciou do 30. rokov 20. storočia. Zachytený je hrad zo západu (F-03770), z pravého brehu Váhu, pri brode cez rieku. Viditeľná je cesta do doliny pod hradom, múry hradu sú oproti fotografiám z prelomu 19. – 20. storočia v horšom stave, došlo k ich značnej degradácii. V súčasnosti sa o záchranu hradu snaží občianske združenie Združenie na záchranu Starého hradu – Castrum Wara.

Hrad Strečno

Vo FA SNM-MT sa nachádza osem fotografií hradu Strečno. Najstaršia je fotografia P. Socháša z výletu na hrad, datovaná 20. augusta 1894 (F-00537-001). Aj keď je fotografia kvalitná, ostrá, hradné zrúcaniny sú už vyblednuté a kontrast s postavami veľmi jasný. Pohľad na skupinu ľudí s hradnými ruinami v pozadí je od severu. Aj ďalšia fotografia pochádza od P. Socháša a zobrazuje odlesnené hradné bralo s hradom, cestou popod hrad a riekou Váh (F-00601, obr. 29) od JV. Je datovaná do rokov 1892 – 1900. Táto fotografia bola použitá na pohľadnice, ktoré vydal neskôr v rôznej farebnosti (v rokoch 1900, 1904). Vo FA SNM-MT sa nachádza takáto pohľadnica s dlhou adresou (svetlotlač, F-01986-001). Ďalšiu pohľadnicu neradíme medzi zobrazenia hradu, nakoľko zachytáva len pohľad z hradu na vyústenie Váhu do Žilinskej kotliny (F-01986-002) a hrad ako taký na nej nie je viditeľný. Pravdepodobne z obdobia rokov 1900 – 1910 pochádza fotografia bez autorstva, zachytávajúca hradné ruiny z južnej strany, z hrebeňa pred hradom (F-02433). Čiastočne neostrá a vyblednutá fotografia dokumentuje pôvodný stav hradnej zrúcaniny s pomerne dobre zachovanými vysokými múrmi palácov a hradieb. Posledné tri fotografie predstavujú umelecké fotografie K. Plicku datované do 30. rokov 20. storočia. Zaznamenaný je hrad zo SV, z ľavého (F-03771-03772) aj pravého brehu rieky Váh (F-03773) s kompou (prvá bola v prevádzke v rokoch 1923 – 1959). Všetky fotografie dokumentujú pôvodný stav hradnej ruiny dávno pred jej záchranou. Hrad prešiel v rokoch 1974 – 1995 rozsiahlou rekonštrukciou, ktorá bola realizovaná nevhodne použitými betónovými zásahmi. V súčasnosti je hrad v správe Považského múzea.

Obr. 30. Ruiny Zápoľského paláca na Trenčianskom hrade pred obnovou. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-08547

Fig. 30. Ruins of Zápoľský palace in Trenčín castle before its renovation. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photography, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-08547

Trenčiansky hrad

Z 13 fotografií Trenčianskeho hradu sú štyri v podobe pohľadníc. Najstaršou v archíve je pohľadnica – vizitka vydaná Maxom Sternom (F-00351; signovaná na prednej aj zadnej strane), zachytávajúca celkový pohľad na Trenčín s dominantným hradom (strechy sú zachované na Hodinovej veži, delovej bašte, kaplnke a Matúšovej veži) zo západu. Je datovaná do rokov 1884 – 1890. Podobne aj druhá fotografia – pohľadnica s dlhou adresou pochádzajúca od vydavateľa P. Socháňa (svetlotlač, č. 38; F-01992-002) zachytáva celkový pohľad na mesto s hradom od západu. Oproti pohľadnici od M. Sterna je na nej viditeľné, že delovej bašte chýba strecha, naproti tomu sú zachované malé časti múrov, ktoré na pohľadnici M. Sterna už chýbajú. Je datovaná do rokov 1895 – 1905, avšak podľa zachovania a porovnania muriva môže pochádzať spred roku 1895. Tretia pohľadnica pochádza od významného fotografa a vydavateľa z rodiny Karola Divalda (malo by ísť o Kornela, syna z druhého manželstva, riaditeľa Národného múzea v Budapešti, čomu nasvedčuje aj popis na pohľadnici – Divald z múzea v Budapešti). Pohľadnica (F-01992-003) bola odoslaná v auguste 1906 významnému slovenskému botanikovi Václavovi Vranému do Liptovského Svätého Mikuláša. Z fotoalbumu Kúpele Trenčianske Teplice (v origináli Bad Trencsén Teplicz fürdő) sa na jednej z desiatich kolorovaných pohľadníc nachádza záber z koľajníc pred železničným mostom cez rieku Váh na Trenčín s dominantným hradom (F-02610-010) so zachovanými strechami na Hodinovej a Matúšovej veži a objektoch pri delovej bašte. Album vydal významný vydavateľ z Trenčianskych Teplic Zsigmond Wertheim (Wertheimer) v roku 1909. Štyri fotografie pochádzajú od K. Plicku. Na fotografii (F-03774) je celkový pohľad na mesto s hradom od JZ. Na Matúšovej veži je viditeľne osadená prvá päťcípá hviezda, jej inštalácia sa uskutočnila niekedy v rokoch 1947 – 1948 a následne v roku 1949 ju skupina skautov a zároveň vodákov výbušninou odstránila (viac <https://terajsok.sk/2022/09/12/osudy-hviezd-z-matusej-veze/>, Brabenec, 2022). Na ďalších fotografiách je Trenčiansky hrad zachy-

Obr. 31. Ruiny južného obranného systému Trenčianskeho hradu s ruinami Jeremiášovej a Mlynskej veže. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-08551

Fig. 31. Ruins of the southern defensive system of Trenčín castle with the ruins of Jeremiáš and Mlynská towers. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photograph, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-08551

tený z mesta (z JZ, F-03776, pomerne detailná a ostrá fotografia zachytávajúca stav zachovania/deštrukcie hradných múrov a budov), zo SV spod brál Diecéznej svätyne sv. Andreja a Svorada (zachytená aj časť svätyne s vežami, F-03777) a vzdialený umelecký záber z ľavého brehu rieky Váh na Trenčín s hradom (tmavá silueta hradu na horizonte, F-03775). Päť želatínových fotografií od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, bolo vyhotovených na výstavu „Staré umění na Slovensku“ a ich datovanie je uvádzané do rokov 1930 – 1937. Predstavujú čiastočné pohľady na hradné zrúcaniny pred obnovou. Na jednej fotografii (F-08502) je pohľad na hrad od severu (z priestoru od delovej bašty). Dominuje Hodinová veža v popredí s dreveným ohradením (dnešný kamenný múr nebol zachovaný) v smere k delovej bašte, v pozadí s Matúšovou vežou a múrmi palácov horného hradu. Z fotografie je zrejme zlé zachovanie budovy pod Hodinovou vežou, ktorej múry podopierajú hrubé drevené koly. Ostatné štyri fotografie (F-08547, F-08549-F-08551) predstavujú detailné pohľady na degradované múry a majú vysokú výpovednú hodnotu vzhľadom na pôvodný stav ruín hradu a na neskoršie zásahy a rekonštrukčné práce. Osobitne ide o pohľady na Matúšovú vežu od J – JZ (z múrov stredného hradu), Z Matúšovej veže na ruiny Zápoľského (obr. 30) a Ľudovítovho paláca a na južný obranný systém s ruinami Jeremiášovej a Mlynskej veže (obr. 31). V súčasnosti je hrad vo vlastníctve Trenčianskeho samosprávneho kraja a spravuje ho Trenčianske múzeum, ktoré ho po častiach rekonštruje.

Turniansky hrad

Jedna fotografia, pravdepodobne od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktorá bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ a jej datovanie je uvádzané do rokov 1930 – 1937 (F-08543). Čiernobiela želatínová fotografia predstavuje SZ pohľad na Turniansky hrad s prístupovou cestou vysekanou v skalnom podloží, s vysunutou delovou baštou a hranolovou vežou. Fotografia prezentuje aktuálny stav múrov ruín hradu, ktoré sa v podstate do dnešných dní nezmenili, degradácia murív neprebehla výraznejším spôsobom. V súčasnosti sa o záchranu snaží Združenia na záchranu Turnianskeho hradu.

Hrad Víglaš

Vo FA SNM-MT sa nachádzajú dve nedatované fotografie bez autorstva, prijaté do fondu v roku 1953. Podľa zachovania hradu by mohli pochádzať z 30. – 40. rokov 20. storočia, nakoľko v roku 1945 bol hrad počas II. svetovej vojny značne poškodený. Prvá fotografia (F-04018, obr. 32) zachytáva hrad od SV, z protiláhleho bralnatého kopca, v popredí je rodinný dom s hospodárskou budovou a záhradou a malá zvonica. Z hradu sú viditeľné nárožné delové bašty, veža vstupnej brány a samotné múry hradu, všetky so zachovanými strechami. Druhá fotografia v smere od JZ-Z zachytáva hrad len čiastočne (viditeľná len časť delovej bašty, múru s cimburím a strecha obytnej časti), v popredí dominujú obytné a gazdovské budovy s príľahlým smrekovým lesom (F-04021). Hrad je od roku 2007 v súkromnom vlastníctve, v rokoch 2009 – 2013 prešiel rozsiahlou obnovou a v súčasnosti je prevádzkovaný ako hotel.

Obr. 32. Hrad Víglaš od severovýchodu, pred poškodením počas II. svetovej vojny. Autor neznámy, pravdepodobne 30. roky 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-04018

Fig. 32. Víglaš castle from the north-east, before its damage during the Second World War. Unknown author, probably 1930s. Photograph archive of the SNM in Martin, F-04018

Hrad Zborov

V zbierke sa nachádza jedna želatínová fotografia od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktorá bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ a jej datovanie je uvádzané do rokov 1930 – 1937 (F-08534, obr. 33). Ide o západný pohľad na hradný kopec s hradom, so zachovanými múrmi Klenbovej a Polygonálnej bašty a múrom medzi nimi v dolnom predhradí,

Obr. 33. Západný pohľad na hradný kopec s hradom Zborov. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-08534

Fig. 33. Western view of the castle hill and Zborov castle. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photograph, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-08534

s múrmi Tmavej bašty, Kováčskej bašty a Nebojsa bašty v hornom hrade a múrmi horného paláca s múrmi donjonu. Múry ruiny hradu sú viditeľne dobre zachované, ich degradácia do dnešných dní neprebehla vo väčšej miere. V súčasnosti sa o jeho záchranu snaží Občianske združenie na záchranu Zborovského hradu.

Znievsky hrad

Je v zbierke zastúpený fotografiou, pochádzajúcou od J. Vilíma (pohľadnice sú signované Unie-Vilím). Fotografia poslúžila ako podklad na vyhotovenie pohľadnice s dlhou adresou od P. Socháňa (F-01978; svetlotlač) Podľa stránky gallery.hungaricana.hu je datovanie odoslanej pohľadnice do roku 1901 (<https://gallery.hungaricana.hu/en/SzerencsKepeslap/1370026/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzb2NoXHUwMGUxXHUwMTQ4In0>). Ide o VSV pohľad na hrad s dochovanými múrmi, zachovanými minimálne do výšky druhého nadzemného podlažia (s dvomi sediacimi mužmi na lavičke), ktoré sú v súčasnosti už degradované. Hrad je vo vlastníctve obce, ktorá prejavuje snahu o jeho záchranu financovaním z rôznych projektov.

Zvolenský hrad

Zo štyroch fotografií Zvolenského zámku dve fotografie pochádzajú od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul a boli vyhotovené pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ s datovaním do rokov 1930 – 1937. Prvá z nich zachytáva celkový pohľad na hrad od JV (F-08522), pričom je viditeľné celkové zanedbanie budov, múrov budov, hradieb a cimburia – lastovičích chvostov (predovšetkým zničené omietky), avšak na všetkých budovách sú zachované strechy. Druhá fotografia (F-08523) zachytá-

Obr. 34. Juhozápadný pohľad na Zvolenský hrad s drevenými prístavbami, ktoré mali slúžiť ako obydlie pre miestnu chudobu. Foto K. Plicka, želatínová fotografia, 30. roky 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-03750

Fig. 34. South-west view of Zvolen castle with wooden annexes which were supposed to be used as living space for the local poor. Photograph by K. Plicka, gelatin silver photograph, 1930s. Photograph archive of the SNM in Martin, F-03750

Obr. 35. Severozápadný pohľad na Zvolenský hrad, bez súčasného vysokého múru „predhradia“. Foto K. Plicka, želatínová fotografia, 30. roky 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-03751

Fig. 35. North-west view of Zvolen castle, without the current high wall of the “outer bailey”. Photograph by K. Plicka, gelatin silver photograph, 1930s. Photograph archive of the SNM in Martin, F-03751

va detailný pohľad na časť nádvorja s pavlačou, konkrétne s oknom a kamennými nosníkmi pavlače. Dve fotografie pochádzajú od K. Plicku z obdobia rokov 1935 – 1939. V jednom prípade ide o JZ pohľad na hrad s drevenými prístavbami (F-03750, obr. 34), ktoré mali slúžiť ako obydlie pre miestnu chudobu, ktorá sa tam v 30. rokoch 20. storočia nezákonne nasťahovala a neskôr boli tieto obydlia odstránené. V druhom prípade ide o SZ pohľad na hrad (F-03751, obr. 35), priestor medzi severozápadnou náročnou baštou a vstupnou vežou, pričom absentoval vysoký múr „predhradia“, ktorý je prítomný v súčasnosti. Na fotografiách je viditeľný zlý stav omietok všetkých múrov, statické poruchy v múroch, čiastočne deštruované okenné otvory druhého a tretieho podlažia. Hrad, resp. zámok prechádza od roku 1957 do súčasnosti postupnou rekonštrukciou a jeho správcom je Slovenská národná galéria.

Kaštiele a paláce

Bernolákovo (Čeklís, Čeklíz) – Esterháziho kaštieľ

Vo FA SNM-MT sa nachádza jedna želatínová fotografia Esterháziho kaštieľa v Bernolákove (F-08483), pravdepodobne od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktorá bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“, datovaná do rokov 1930 – 1937. Fotografia predstavuje čelný pohľad na prednú časť kaštieľa postaveného začiatkom 18. storočia, viditeľné je dobré zachovanie, bez poškodení. Kaštieľ je v súčasnosti v súkromnom vlastníctve, prebehla jeho celková rekonštrukcia a je prístupný ako reštaurácia a v rámci objednaných eventov.

Kaštieľ v Betliari

Jedna nedatovaná fotografia bez autorstva (F-09026) by podľa porovnania s inými fotografiami mohla spadať do obdobia po II. svetovej vojne. Fotografia zachytáva čelný pohľad s terasou a balkónom a sochou Psyché v popredí. V súčasnosti je kaštieľ v správe Slovenského národného múzea.

Bratislava – Čákiho palác

Jedna želatínová fotografia od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktorá bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ s datovaním do rokov 1930 – 1937. Na fotografii je čelný pohľad na palác Juraja Čákiho na Panskej ulici v Sta-

Obr. 36. Čelný pohľad na palác Juraja Čákiho v Bratislave. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-08492

Fig. 36. Frontal view of Juraj Čáki palace in Bratislava. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photograph, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-03751

rom Meste, postaveného v roku 1775 na mieste zbúraných hradieb (F-08492, obr. 36). Podľa fotografie je budova v dobrom stave, v spodných častiach boli predajne a remeselné dielne. Na múriku pri tympanóne bolo pôvodne zdobenie v podobe 4 kamenných gulí na tenšej nožičke a s „korunou“ na nich, pričom na fotografii je viditeľné ich statické zabezpečenie kovovými obručami. V súčasnosti na budove chýbajú. Palác prešiel v rokoch 2006 – 2007 rozsiahlou rekonštrukciou a sídli ňom Veľvyslanectvo Kórejskej republiky.

Bratislava – Erdödyho palác

Jedna želatínová fotografia od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktorá bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ s datovaním do rokov 1930 – 1937. Na fotografii je čelný pohľad na palác krajinského sudcu Juraja Erdödyho, postaveného v roku 1770. Na budove je zachované tretie poschodie, pristavané v prvej polovici 20. storočia, ktoré v súčasnosti nie je zachované. Budova je podľa fotografie v dobrom stave, v spodných častiach boli umiestnené predajne (F-08491, obr. 37). V súčasnosti slúži na kultúrne a spoločenské posedenia (bar, reštaurácia) a nachádza sa v ňom aj trafostanica pre časť Staré mesto.

Obr. 37. Čelný pohľad na Erdödyho palác v Bratislave. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-08491

Fig. 37. Frontal view of Erdödy palace in Bratislava. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photograph, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-08491

Bratislava – Kutscherfeldovcov palác

Jedna želatínová fotografia od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktorá bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ s datovaním do rokov 1930 – 1937. Na fotografii je čelný pohľad na palác správcu cisárskych majetkov v Mosonmagyaróvári Leopolda von Kutscherfelda z roku 1762. Budova je podľa fotografie v dobrom stave, v spodných častiach boli umiestnené predajne (F-08490). Palác prešiel v 90. rokoch 20. storočia celkovou rekonštrukciou a v súčasnosti v ňom sídli Francúzske veľvyslanectvo a Francúzsky inštitút.

Bratislava – Letný arcibiskupský palác

Jedna želatínová fotografia od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktorá bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ s datovaním do rokov 1930 – 1937. Fotografia zachytáva (F-08489, obr. 38) čelný pohľad na palác arcibiskupa Forgáča, ktorý ho dal postaviť na začiatku 17. storočia. Na fotografii sú viditeľné pôvodné okná druhého poschodia, hodiny v tympanóne priečelia, pôvodné strechy s komínmi hlavnej budovy aj krídla a pôvodný plot s bránou, ktoré po prestavbách zanikli. Budova je podľa fotografie v dobrom stave, v súčasnosti v ňom sídli Úrad vlády Slovenskej republiky.

Obr. 38. Letný arcibiskupský palác v Bratislave pred prestavbami. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-08489

Fig. 38. Summer archbishop's palace in Bratislava before its reconstruction. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photograph, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-08489

Brunovce – kaštieľ

Vo fotoarchíve sa nachádza jedna želatínová fotografia neskororenesančného kaštieľa v Brunovciach (F-03738) od K. Plicku, datovaná do 30. rokov 20. storočia. Na fotografii je zachytená severná strana kaštieľa s pôvodným schodiskom do jednej z nárožných veží (v súčasnosti nie je zachované) a parkom. Kaštieľ bol v dobrom, zachovanom stave, bez viditeľných poškodení. V roku 1988 prešiel reštaurátorskými zásahmi fasády (odkryté pôvodné maľby a detaily pôvodnej architektúry). V súčasnosti je jeho správcom Národný bezpečnostný úrad.

Diviaky – Platthyov kaštieľ

Jedna želatínová fotografia od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktorá bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ s datovaním do rokov 1930 – 1937. Kaštieľ postavený okolo roku 1630 správcom majetku Františkom Platthym je zachytený z čelnej strany s vchodom a dvomi štvorcovými vežami s okrúhlymi arkier-

Obr. 39. Platthyov kaštieľ v Diviakoch pred obnovou. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-08464

Fig. 39. Platthy manor in Diviaky before its renovation. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photograph, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-08464

mi po bočných stranách sídla (F-08464, obr. 39). Aj keď sú podľa fotografie strechy v poriadku, jeden z arkierov, ako aj stena veže vykazuje statické poruchy, spodné okná sú zamurované buď sčasti alebo úplne, čo dokladá, že poslední majitelia sa o objekt už nestarali. V dezolátnom stave ho v 50. rokoch 20. storočia rekonštruovala ako vlastníak Matica Slovenská, dnes je v správe Slovenskej národnej knižnice.

Dolná Krupá – Brunswickovský kaštieľ

Je v zbierke zastúpený jednou želatínovou fotografiou od K. Plicku, pravdepodobne z 30. rokov 20. storočia. Zachytený je detail kaštieľa – zadný vchod (portikus) so chodmi a čiastočne aj s časťou múrov kaštieľa (F-03741), všetko v zachovalom stave. Počas II. svetovej vojny (prechod frontu v roku 1945) bol vyrabovaný a poškodený. V 60. – 70. rokoch 20. storočia bol kaštieľ prestavaný, neskôr rekonštruovaný a v súčasnosti je v správe Slovenského národného múzea.

Dolná Mičiná – kaštieľ

Jedna želatínová fotografia od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktorá bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ s datovaním do rokov 1930 – 1937. Fotografia predstavuje juhozápadný celkový pohľad na kaštieľ na kopci (F-08462, obr. 40). Kaštieľ je podľa fotografie ešte v dobrom technickom stave, drevená šindľová strecha je bez poškodení, okenné aj veľké arkádové dvere majú zasklenie,

Obr. 40. Juhozápadný pohľad na zachovaný kaštieľ v Dolnej Mičinej. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-08462

Fig. 40. South-western view of the preserved castle in Dolná Mičiná. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photograph, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-08462

poškodená je viac či menej omietka, predovšetkým na nárožných vežiach, niektoré okenné otvory na najvyššom poschodí sú zamurované. Kaštieľ bol v rámci reštitúcie vrátený pôvodným vlastníkom, ktorí sa oň nestarajú a kaštieľ rýchlo chátra.

Dolný Kubín, časť Mokrad' – Abaffyovský kaštieľ

V zbierke sa nachádza jedna nedatovaná fotografia bez autorstva (F-04096, obr. 41). Predpokladáme, že by mohla pochádzať z 1. tretiny 20. storočia. Podľa fotografie je kaštieľ, postavený na prelome 16. – 17. storočia kastelánom Oravského hradu Štefanom Guzithom (Gužičom) obývaný, múry kaštieľa ako aj kruhových nárožných veží sú bez poškodení, podobne aj šindľová strecha. Vedľa kaštieľa podľa fotografie prebieha rozoberanie muriva inej budovy. Budovu kaštieľa v súčasnosti vlastní Spišská katolícka charita, ktorá ho dala do užívania skautom z Dolného Kubína, ktorí sa snažia o jeho obnovu.

Obr. 41. Abaffyovský kaštieľ v Dolnom Kubíne, časť Mokrad'. Autor neznámy, pravdepodobne I. tretina 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-04096

Fig. 41. Abaffy manor in Dolný Kubín, Mokrad' area. Unknown photographer, probably 1st third of the 20th century. Photograph archive of the SNM in Martin, F-04096

Dúbravica – hrádok

Jedna, bližšie nedatovaná fotografia bez autorstva, pochádzajúca pravdepodobne zo 40. rokov 20. storočia (F-04130, obr. 42). Ide o pomerne vzácnu fotografiu gotickej časti hrádka bez strechy, oproti súčasnosti vo veľmi dobre zachovanom stave, so zachovanými múrmi do výšky bývalej strechy, kamennými

Obr. 42. Hrádok v Dúbravici pred rozpadnutím. Autor neznámy, pravdepodobne 40. roky 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-04130

Fig. 42. Small castle in Dúbravica before its collapse. Unknown photographer, probably 1940s. Photograph archive of the SNM in Martin, F-04130

článkami okien a drevenými okennými rámami a predovšetkým do dnešných čias nedochovaným arkierom. V popredí vidno pôvodné drevenice. V súčasnosti je hrádk v dezolátnom stave, múry aj okenné otvory sú rozpadnuté, prebiehajú jednania na vysporiadanie pozemkov pod hrádkom.

Liptovská Štiavnička – kaštieľ

Dve želatínové fotografie kaštieľa rodiny Rakovských v Liptovskej Štiavničke pochádzajú od K. Plicku z 30. rokov 20. storočia (F-03732, obr. 43 a F-03733). Ide o jediný dochovaný kaštieľ v obci. Podľa fotografie je kaštieľ v dobrom stave, drevená šindľová strecha je bez poškodení, čiastočne je opadaná omietka, okolie je upravené. Zachytená je južná strana kaštieľa s dvomi nárožnými vežičkami s vysokými kužeľovitými strechami a strieľňami a severná strana – detail na vysunutý vchod s cibulovitou vežičkou a jednou nárožnou vežou s vyššou dvojitou cibulovitou strechou. Kaštieľ je v súčasnosti v súkromnom vlastníctve, prešiel kompletnou, čiastočne necitlivou obnovou.

Obr. 43. Kaštieľ rodiny Rakovských v Liptovskej Štiavničke. Foto K. Plicka, želatínová fotografia, 30. roky 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-03732

Fig. 43. Manor of the Rakovský family in Liptovská Štiavnička. Photograph by K. Plicka, gelatin silver photograph, 1930s. Photograph archive of the SNM in Martin, F-03732

Markušovce – kaštieľ

Jedna želatínová fotografia, pravdepodobne od K. Plicku, datovaná do 30. rokov 20. storočia. Na fotografii je celkový čelný pohľad na kaštieľ (F-03742), ktorý dokumentuje výborné zachovanie budovy kaštieľa, bez viditeľných poškodení. V súčasnosti je v správe Múzea Spiša.

Mikšová – kaštieľ

Vo FA SNM-MT sa nachádza jedna fotografia kaštieľa v Mikšovej, ktorý bol postavený v 1. polovici 19. storočia rodinou Medňanských. Fotografia je bez autorstva a datovania, mohla by pochádzať z konca 19. storočia, resp. začiatku 20. storočia (na stĺpe plotu je tabuľa s maďarským nápisom Trencsen varmegye, Miksófalva). Po okrajoch je značne rozostrená a celkovo je vyblednutá. Ide o pohľad do dvora kaštieľa cez bránu, viditeľné je priečelie kaštieľa s balkónom na kamenných krakorcoch, vedľa stojí drevená budova so šindľovou strechou (F-02502, obr. 44). Kaštieľ bol vo svojej dobe zachovaný, čiastočne sú iba zmyté omietky a opadané omietky na stĺpoch plotu. V súčasnosti je z kaštieľa ruina, stoja len silno rozpadávajúce sa obvodové múry, takže sa jedná o vzácnu fotografiu pôvodného kaštieľa.

Obr. 44. V súčasnosti rozpadnutý kaštieľ v Mikšovej pri Bytči. Autor neznámy, koniec 19. až začiatok 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-02502

Fig. 44. The now dilapidated manor in Mikšová near Bytča. Unknown photographer, end of 19th to beginning of 20th century. Photograph archive of the SNM in Martin, F-02502

Moravany nad Váhom – kaštieľ

Jedna želatínová fotografia od K. Plicku, datovaná do 30. rokov 20. storočia. Južný pohľad na kaštieľ dokumentuje jeho dobrý, zachovaný stav s drevenými rebríčkami na uchytenie popínavých rastlín (F-03735). Omietka je poškodená len v časti nad najvyššími oknami a na okrasnom cimburí. Kaštieľ je po viacerých zmenách majiteľov v súkromných rukách spoločnosti Juris Doctor, ktorá plánuje jeho obnovu.

Mošovce – kaštieľ rodiny Révaiovcov

Dve fotografie kaštieľa rodiny Révaiovcov, postaveného v druhej polovici 18. storočia. Prvá, čiernobiela želatínová fotografia bez autorstva, pochádza od významného slovenského pedagóga, jazykovedca a historika Dr. Ľudovíta Wagnera z Bratislavy (F-01806, získaná darom v roku 1925). Datovanie fotografie je do rokov 1920 – 1925, nie je však vylúčené, že je staršia. Ide o čelný južný pohľad na kaštieľ s viditeľne poškodenou fasádou. Druhá fotografia je upravená ako pohľadnica s dlhou adresou (č. 14, svetlotlač; F-01942-003), ktorej vydavateľom bol P. Sochán a je datovaná do rokov 1895 – 1905. Pohľadnica zachytáva čelný pohľad na kaštieľ so zachovaným stromoradím pred kaštieľom, vľavo s hospodárskymi budovami a súčasnou ulicou Partizánska. Kaštieľ prešiel veľkou obnovou a v súčasnosti je jeho vlastníkom spoločnosť Belis, ktorá kaštieľ prevádzkuje ako luxusné zariadenie ponúkajúce ubytovanie s komplexnými sociálnymi službami.

Necpaly – kaštieľ Andreja Justa

Vo FA SNM-MT sa nachádzajú dve fotografie na kaštieľ, postavený Andrejom Justom v druhej polovici 17. storočia. Prvá z nich je fotografia v podobe pohľadnice s dlhou adresou (č. 92, svetlotlač; F-01941, obr. 45), ktorej vydavateľom bol P. Sochán a je datovaná do rokov 1895 – 1905. Pohľadnica zachytáva JV pohľad na veľmi zachovaný kaštieľ s viditeľnými nárožnými vežami s arkierom v JV múre, vľavo za stromom stojí bývalá kúria, vpravo v pozadí hospodárske budovy, vo dvore pred kaštieľom je zachovaná besiedka (altánok) a studňa. Druhá, želatínová fotografia (F-08463), pochádza od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul a bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ s datovaním do rokov 1930 – 1937. Zachytený je v podstate rovnaký pohľad na kaštieľ, viditeľná je čiastočná degradácia

Obr. 45. Pôvodný Justovský kaštieľ v Necpaloch. Vydal P. Socháň, pohľadnica s dlhou adresou č. 92, svetlotlač, 1895 – 1905. Fotoarchív SNM v Martine, F-01941

Fig. 45. Original manor of Just family in Necpaly. Published by P. Socháň, postcard with a long address no. 92, collotype, 1895-1905. Photograph archive of the SNM in Martin, F-01941

cia omietky a komína, drevená šindľová strecha je v dobrom stave, rovnako aj okolité budovy, chýba už altánok. V súčasnosti je kaštieľ v súkromnom vlastníctve, koncom 90. rokov 20. storočia bol opravený krov a šindľová strecha, na celkovú obnovu však stále čaká.

Nový Šebeš – kaštieľ

Dve želatínové fotografie kaštieľa od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, boli vyhotovené pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ s datovaním do rokov 1930 – 1937. Na obidvoch fotografiách (F-07725, obr. 46 a F-07727) je zachytený celkový pohľad na kaštieľ od SV. Viditeľné je opevnenie s nárožnými baštami a predovšetkým s pôvodnou, dnes už neexistujúcou vstupnou bránou (zničená v roku 1966 kvôli možnému vjazdu väčších nákladných áut) a samotnými obytnými budovami kaštieľa. Všetky budovy aj bašty majú zachované drevené šindľové strechy bez poškodení. V súčasnosti kaštieľ po pamiatkovom výskume prechádza postupnou rekonštrukciou.

Obr. 46. Kaštieľ v Novom Šebeši s pôvodnou bránou. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-07725

Fig. 46. Manor in Nový Šebeš with its original gate. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photograph, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-07725

Trebostovo – Révaiovský kaštieľ

V zbierke sa nachádzajú dve fotografie kaštieľa v Trebostove, ktorý postavila trebostovská línia rodiny Révaiovcov na konci 16. storočia (F-01165-001-002), fotografie sú bez autorstva a bližšieho datovania. V jednom prípade ide o západný

Obr. 47. Kaštieľ v Trebostove s pôvodnou strechou. Autor neznámy, pravdepodobne medzi rokmi 1930 – 1940. Fotoarchív SNM v Martine, F-01165-001

Fig. 47. Manor in Trebostovo with its original roof. Unknown photographer, probably between 1930 and 1940. Photograph archive of the SNM in Martin, F-01165-001

pohľad na ľavú nárožnú bastiónovú vežu s časťou múru s kvádrovaním a maľovanou omietkou v podstreší. Veža má ešte pôvodne členenú manzardovú šindľovú strechu, ktorá sa do súčasnosti nezachovala (obr. 47). Druhá fotografia predstavuje pohľad na západné krídlo kaštieľa z vnútorného nádvorja s arkádovou chodbou. Podľa porovnania s fotografiou od K. Plicku z 30. rokov 20. storočia, bol pôvodný park už neudržiavaný, budova bola zarastená a drevená šindľová strecha poškodená. Predpokladáme vznik fotografie niekedy v rokoch 1930 – 1940. V súčasnosti je kaštieľ v súkromnom vlastníctve a prebiehajú postupné snahy o jeho obnovu.

Veľký Šariš – kaštieľ

V zbierke sú dve fotografie, viažuce sa k Veľkému Šarišu. Jednej dominuje kaštieľ (F-07729, obr. 48) a druhej kaplnka sv. Kunhuty (F-07730), pričom v pozadí je viditeľná zrúcanina donjonu Šarišského hradu so zachovanými okennými otvormi, ktoré sa do dnešných dní nezachovali. Obidve želatínové fotografie pochádzajú od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, vyhotovené pre výstavu „Staré umění na Slovensku“. Vzácnějšía je fotografia kaštieľa, postaveného zo zbúraného kláštora augustiniánov niekedy v 17. storočí. V roku 1948 kaštieľ vyhorel a následne

Obr. 48. Kaštieľ vo Veľkom Šariši zbúraný po roku 1948. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-07729

Fig. 48. Manor in Veľký Šariš demolished after 1948. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photograph, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-07729

bol zbúraný. Ide o V-JV pohľad na kaštieľ s dvomi nárožnými vežami so zvonovitými strechami a vstupnými dverami s kamenným schodiskom a južným múrom kaštieľa. Na fotografii je viditeľné značné zanedbanie budovy, pričom sklené výplne okien chýbajú na celej budove, drevená šindľová strecha na budove je značne poškodená, nárožné veže majú plechovú strechu, zachované sú drevené vstupné dvojdvere. Značne je poškodený aj kamenný múrik okolo kaštieľa. Pred kaštieľom stoja štyri veľké stromy, pravdepodobne lipy. Jedná sa o vzácnu fotografiu dnes už neexistujúceho kaštieľa.

Vyšný Kubín – renesančný kaštieľ rodiny Kubínyovcov

Z kaštieľa vlastní múzeum štyri želatínové fotografie Alžbety Güntherovej-Mayerovej z roku 1942 (F-02185-001-004), keď realizovala výskum architektúry na Orave. Ide o tzv. Kubínyovský (Dolný) kaštieľ, prestavaný z pôvodnej kúrie v druhej polovici 18. storočia Jozefom Kubínyim. Fotografie predstavujú celkový pohľad na kaštieľ zo severu so zachovanými hospodárskymi budovami, detailnejší pohľad na kaštieľ s nárožnými vežami a prechodovou vežou zo severu, bližší pohľad na kaštieľ od JZ (zo záhrad) a detailný pohľad na vchod so vstupnými schodmi a bočnú prechodovú vežu. Jedná sa o fotografie, ktoré dokazujú výnimočné zachovanie kaštieľa predtým, ako bol znárodnený a využívaný Jednotným roľníckym družstvom. V 80. rokoch 20. storočia prebiehala jeho rekonštrukcia (zvolená nevhodne), v roku 1989 bol objekt vrátený rodine Kubínyovcov, ktorí ho boli nútení predať a až do roku 2010 výrazne chátral. V súčasnosti je majetkom súkromnej osoby a prebehla jeho komplexná rekonštrukcia. V ročníku 2018 – 2019 získal ocenenie Fénix v súťažnej kategórii „Špeciálna cena za výnimočný počin záchranu národnej kultúrnej pamiatky – za mimoriadny počin vlastníka pri obnove a reštaurovaní a sprístupnení národnej kultúrnej pamiatky pre verejnosť“.

Kúrie

Gecel' – kúria

Vo FA SNM-MT sa nachádzajú dve želatínové fotografie kúrie v Geceli (Gäcel'), časti medzi Dolným Kubínom a Oravskou Porubou. Ide pravdepodobne o fotografie Petra Mendela z výskumu architektúry obcí, ktoré robil spolu s A. Güntherovou-Mayerovou v 40. rokoch 20. storočia. Na jednej fotografii je čiastočný

Obr. 49. Čiastočný pohľad na pôvodnú kúriu v Geceli pri Oravskej Porube. Foto pravdepodobne P. Mendel, 40. roky 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, F-02394-002

Fig. 49. Partial view of the original manor in Gecel' near Oravská Poruba. Photograph probably by P. Mendel, 1940s. Photograph archive of the SNM in Martin, F-02394-002

točný pohľad na múr kúrie so vstupným schodiskom a menším portálovým výklenkovým vchodom, v pozadí je viditeľný kamenný múr (fotografia je čiastočne neostrá, F-02394-002, obr. 49). Na druhej fotografii je detail schodiska s vchodom a poškodeným múrom (F-02394-001). Nepodarilo sa zistiť o ktorú kúriu išlo, nakoľko kúrie v Geceli boli značne prestavané a ich pôvodný tvar nie je možné rekonštruovať, pravdepodobne išlo o jednu z kúrií Terézie Čaplovičovej zo 17. storočia. V blízkosti sa nachádzal dnes už neexistujúci kaštieľ.

Slanica – Stará kúria

Jedna želatínová fotografia starej kúrie v Slanici (F-08499) od vydavateľov Fr. Illek – A. Paul, ktorá bola vyhotovená pre výstavu „Staré umění na Slovensku“ s datovaním do rokov 1930 – 1937. Čiernobiela fotografia prezentuje čelný pohľad na kúriu so stĺpovým portikusom, s veľmi peknou štukovou výzdobou nad zamrežovanými oknami a na trojuholníkovom tympanóne, šindľovou strechou a jednoduchým latkovým plotom s kamennými stĺpkami (obr. 50). Na tympanóne sa nachádza symbol Merkúrovej palice (trojrohá kotvicovito predĺžená s prekríženým driekom) a vročenie 1835. V Slanici žila šoltýska rodina Slanických, z ktorých jedna mala prímenie Brnuľa, neskôr zmenené na Brnoliak (Bernolák), ktorí získali zemiansky titul, avšak v roku 1828 sa už uvádza len jedna nezemianska rodina Brnolákovcov, pričom v roku 1839 zomrel ich posledný mužský potomok. Preto nie je jasné, kto bol staviteľom predmetnej kúrie. Na fotografii je viditeľné značné poškodenie kúrie, rozpadával sa komín, aj samotná strecha, takže predpokladáme, že kúria už nebola obývaná. Bližšie informácie sa nepodarilo zistiť. Obec Slanica bola zatopená v roku 1953 a preto sa jedná o výnimočnú fotografiu z pohľadu zachovania architektúry nižšej šľachty na Liptove.

Obr. 50. Stará kúria v súčasnosti zatopenej obci Slanica. Vydali F. Illek & A. Paul, želatínová fotografia, pred rokom 1937. Fotoarchív SNM v Martine, F-08499

Fig. 50. Old manor in the village of Slanica, now underwater. Published by F. Illek & A. Paul, gelatin silver photograph, before 1937. Photograph archive of the SNM in Martin, F-08499

Autori fotografií, ateliéry

V rámci FA SNM-MT je v evidencii vedených viacero známych fotografov alebo ateliérov, ktoré boli pôvodcami študovaných fotografií. Pomerne veľa je však anonymných a bez datovania, čo sťažovalo ich bližšie určovanie. Pri viacerých sa aj vďaka snahe o kontaktovanie zodpovednejších osôb či organizácií nepodarilo zistiť bližšie informácie. Takými sú napr. ateliéry Daniček & Hromádko, Komor testvérk kiadása v Ružomberku, Koszehuba Daniel Kiadása, fotografický umelecký ústav L. Sv. Mikuláš (Lumen), Vozárik J. L. v Ružomberku. Niektoré ďalšie uvádzame v krátkosti v texte pri opise budov. Preto uvádzame len tie, o ktorých sa podarilo zistiť viac informácií.

Grafo Čuda Holice

Predstaviteľom firmy Grafo Čuda Holice bol Karel Čuda (1880 – 1955), významný český profesionálny fotograf, ktorý si v Holiciach zariadil temnú komoru na kopírovanie pohľadníc a neskôr aj výrobu pohľadníc s vysokým leskom, umelecké ateliéry a súkromné byty. Ako nakladateľ a vydavateľ svojej firmy zamestnával niekoľko fotografov. Firma Grafo Čuda Holice produkovala hlavne pohľadnice miest a obcí, žánrové a gratulačné pohľadnice pre celé územie Československa. V období Československej republiky až do roku 1948 sa firma radila medzi najlepšie čo do územného rozsahu, kvantity aj kvality. Nezmažateľnou stratou bolo, že archív sklenených dosiek Karla Čudu bol z väčšej časti zničený (http://www.bradlo.cz/?page_id=6).

Z ateliéru firmy Grafo Čuda Holice sa vo FA SNM-MT nachádzajú fotografie Oravského hradu (Oravského Podzámku).

Eduard Feitzlinger (1851 – 1932)

Členovia rodiny Feitzingerov pochádzali z Rakúska a kníhviazačstvom sa zaoberali už v 18. storočí. Otec Eduarda Cyrilla (otca dotknutého Eduarda), Johann Josef Feitzlinger bol knihárom a na konci 18. storočia sa presťahoval do Opavy. Potomkovia Johanna Josefa prevádzkovali kníhviazačstvá, kníhkupectvá, vydavateľstvá a papierne v Opave, Tešíne, Bialé (Poľsko) a Viedni. Kníhárstvo v Opave, neskôr rozšírené o tlačiareň, zostalo vo vlastníctve rodiny až do roku 1945, kedy bolo za vedenia Henrika Feitzlingera ako nemecké zlikvidované (Badurová, 2018). Eduard Cyrill Feitzlinger sa v roku 1830 presťahoval do Tešína v Sliezsku, kde kúpil kníhkupectvo bratov Wäschercovcov a na hlavnom námestí otvoril kníhviazačskú dielňu, papiernictvo a požičovňu kníh. V malom kníhkupectve (najstaršom v meste) predával okrem nemeckých kníh aj množstvo poľských kníh (okrem iných aj náboženské a vlastenecké – modlitebné knižky, kancionály, katechizmy, kalendáre, odborné právne, astronomické, lekárske, kuchárske publikácie; Miękina-Pindur, 2014, Żakowicz, 2007). Po smrti Eduarda Cyrilla prebrali podnik jeho synovia (medzi nimi aj Eduard Philipp, autor a vydavateľ pohľadníc v správe FA SNM-MT), ktorí sa striedali vo vedení firmy a rozširovali svoju činnosť. V roku 1888 kupuje tento podnik Fritz Kutzer a bratia Feitzingerovia sa okrem Eduarda Paula Philippa sťahujú do Viedne. Eduard prevzal kníhkupectvo, papiernictvo a vydavateľstvo a v roku 1875 založil vlastný podnik. Bol členom tešínskej sekcie Beskidenvereinu a vydal turistického sprievodcu Beskydami a neskôr aj sprievodcu Tešínom a jeho okolím. Rád cestoval, fotografoval a venoval sa vysoko-horskej turistike. Vo svojom obchode predával fotoaparáty a požičiaval vlastnú temnú

komoru iným fotografom. Feitzinger začal v roku 1884 vydávať knihy dostupné širšej verejnosti v poľštine a v roku 1897 založil čítareň. V súvislosti s rozšírením a väčšou prístupnosťou technológie farebnej tlače sa od roku 1898 venuje vydávaniu pohľadníc, ktoré majú prevahu v jeho činnosti a zároveň v tomto roku bola jeho spoločnosť zaregistrovaná ako „Kníhkupectvo a obchod s papierom Edwarda Feitzingera“, resp. „Vydavateľ umenia pohľadníc“. Do roku 1918 vydal viac ako 2 100 druhov pohľadníc v niekoľkých reedíciách a sériách. Fotografoval predovšetkým kúpeľné a turisticky zaujímavé miesta v Tešíne, na Sliezsku, Morave, Rakúsku a neskôr aj na území dnešného Slovenska (Tatry a Podtatransko) a až do roku 1914 bol hlavným vydavateľom tatranských pohľadníc z vlastných záberov a záberov amatérskych aj profesionálnych fotografov (fotografie museli spĺňať vysoké štandardy vydavateľa). V roku 1902 prevzal produkciu tatranských pohľadníc od firmy Stengel z Drážďan (Žakowicz, 2007). Nápis na pohľadniciach boli maďarské a nemecké a boli označené firemnou značkou – plesnivcom. V roku 1907 vydalo kníhkupectvo Katalóg knižiek, ktorý tiež obsahoval pohľadnice a v tom istom roku získal zlatú medailu na Jubilejnej výstave pohľadníc v Norimbergu. Po 1. svetovej vojne Eduard Feitzinger zanechal produkovanie tatranských pohľadníc, stále ich však predával. V roku 1914 sa dostala firma pre nesplatené dlhy odberateľov do finančnej krízy a v roku 1916 prevzal vedenie firmy jeho syn Hermann, ktorému pomáhal až do svojej smrti. Ako chemik predával v obchode aj fotografické a chemické prípravky. Ešte pred 2. svetovou vojnou sa Hermann a jeho brat Edward (III.) zapojili do činnosti nemeckých organizácií, v dôsledku čoho bol po skončení vojny umiestnený v internačnom zbernom tábore v Opave, kde aj zomrel a rodinná firma zanikla. Potomkovia Hermanna žijú v Mníchove (Miękina-Pindur, 2014).

Vo FA SNM-MT sa nachádza od Feitzlingera pohľadnica Liptovského Hrádku a Oravského hradu.

Alžbeta Güntherová-Mayerová (1905 – 1973)

Alžbeta Güntherová-Mayerová – významná historička umenia od 1. tretiny 20. storočia až do svojej tragickej smrti (Králiková, 2012). V rokoch 1936 až 1941 sa Alžbeta Güntherová-Mayerová podieľala na budovaní a rozširovaní výtvarných a umelecko-historických zbierok Slovenského národného múzea v Martine, v trvalom pracovnom pomere tu bola od jesene 1941 do konca 2. svetovej vojny. V roku 1937 prijala ponuku spolupráce od Umeleckej besedy v Prahe na tvorbu veľkolepej výstavy „Staré umění na Slovensku“. V lete roku 1941 realizovala terénny výskum v Turci a na Orave, v rámci ktorého dokumentovala všetky pamiatky, čím ich zachránila pre ďalšie generácie. Práve z tohto roku pochádzajú jej fotografie kúrie v Geceli.

Ateliér František Illek, Alexander Paul

František Illek (1904 – 1969) a Alexander Paul (1907 – 1981) – významní českí fotografi predovšetkým 1. polovice 20. storočia, ktorí sa na začiatku venovali predovšetkým portrétnej a reportážnej fotografii. V roku 1931 založili spoločne s Pavlom Altschulom agentúru Press Photo Service, ktorá sa neskôr premenovala na Fotografi Illek a Paul. Jeden z najmodernejších ateliérov sa venoval aj reklamnej a priemyslovej fotografii. Ako členovia Umeleckej besedy sa podieľali na monumentálnych výstavách, akou bola aj výstava „Staré umění na Slovensku“ v roku

1937. Išlo o súbor čiernobielych fotografií významných kultúrnych pamiatok, zhotovených priamou fotografickou cestou. V roku 1948 spoločný ateliér zaniká a v roku 1956 si František Illek a Alexander Paul po vzájomnej dohode rozdelili ateliér a archív (viac <https://www.atelierpaul.cz/apaul.html>).

Vo FA SNM-MT sa nachádzajú desiatky vzácnych fotografií týchto vydavateľov, ktoré dokumentujú významné stavebné pamiatky na Slovensku. Zo záujmových sú to fotografie Starého zámku v Banskej Štiavnici, hradov Beckov, Gýmeš, Kamenica, Kapušany, Krásna Hôrka, Slovenská Lupča, Smolenice, Stará Ľubovňa, Turňa, Zborov, Zvolen, Bratislavského hradu, Nitrianskeho hradu, Oravského hradu, Spišského hradu, Trenčianskeho hradu, Bytčianskeho zámku, opevnení v Kremnici a Sabinove, palácov v Bratislave, kaštieľov v Bernolákove, Diviakoch, Dolnej Mičinej, Necpaloch a Novom Šebeši a kúrie v Slanici.

Vydavateľ August Joerges, vdova a syn

Joerges August Fridrich (1829 – 1876) pôvodom Nemec bol zakladateľom banskoštiavnickej vetvy rodiny. V roku 1859 tu založil kníhkupectvo a od roku 1871 vlastnil kníhtlačiareň s modernými tlačiarenskými strojmi a rozvinul bohatú vydavateľskú činnosť. Vydával prevažne vedecké publikácie profesorov štiavnickej akadémie, maďarské a nemecké časopisy a noviny. Kníhtlačiareň bola umiestnená v renesančnom paláci z prvej polovice 16. storočia, ktorý dnes poznáme ako Joergesov dom a v jeho prízemnej časti ústí banská štôlna Sabína. Po jeho smrti viedla v dome na Námestí sv. Trojice rodinný podnik vdova Henrieta a syn August, ktorý bol československou vládou od roku 1929 vymenovaný za dopisujúceho člena poradného zboru pre hospodárske záležitosti. Po ňom ho v roku 1928 zdedil syn Elemír. Podnik zanikol v roku 1949 (in Auslág, 2019).

Vo FA SNM-MT sa nachádzajú fotografie Starého zámku v Banskej Štiavnici vydané Joergesom.

Alexander Klimáček (1885 – 1918)

Alexander Klimáček pochádzal zo Starej Turej, bol významným redaktorom, kníhkupecom, vydavateľom a prozaikom. Maturoval na gymnáziu v Ružomberku, stal sa administrátorom Národného hlásnika v Martine, redaktorom Prúdov, Veselých novín v Ružomberku. Aj keď zomrel veľmi mladý, bol jedným z najznámejších ružomerských vydavateľov, ktorý stihol zvečniť veľa pekných miest na Slovensku. Vo fotoarchíve sa nachádza jeho pohľadnica Likavského hradu.

LUNA

Ľudové kníhkupectvo a nakladateľstvo (LUNA) vzniklo v roku 1931 ako spoločnosť s ručením obmedzeným. Zaoberala sa výrobou pohľadníc, predovšetkým na zákazku iných vydavateľov (Móryho hotely, Sanatórium doktora Guhra, Slovakia a i.), pričom veľkú časť vyrobenej produkcie vydala vlastným nákladom. Svoju editorskú činnosť zamieravala na územie celého Slovenska, výnimočne aj Moravy, podstatnú časť produkcie predstavovali Vysoké Tatry. Išlo predovšetkým o fotopohľadnice zhotovené špeciálnou bromografickou tlačiarenskou technikou (vydával ich aj ateliér Orbis Praha). Podľa Gašpara (2013) nakladateľstvo LUNA

bolo na trhu pohľadníc významným subjektom a v rokoch 1932 – 1948 vydalo a vyrobilo len z Vysokých Tatier asi 16 sérií pohľadníc. Vo FA SNM-MT sa nachádza jedna pohľadnica Spišského hradu od nakladateľstva LUNA.

Peter Mendel (1906 – 1985)

Peter Mendel – prvý odborne školený konzervátor a reštaurátor SNM a slovenského múzejníctva vôbec (Králiková, 1987). Konzervoval a reštauroval zbierkové predmety SNM v Martine, predovšetkým výtvarné diela významných slovenských maliarov (Bohúň, Klemens) a podieľal sa na realizácii prvých stálych muzeálnych expozícií. Ako člen Zväzu slovenských výtvarných umelcov sa podieľal na záchranných prácach umeleckých pamiatok aj v iných organizáciách. V roku 1941 spoločne s A. Güntherovou-Mayerovou realizovali terénny výskum pamiatok v Turci a na Orave. Vo FA SNM-MT sa nachádzajú jeho fotografie Oravského hradu (stavebné detaily, detaily interiéru – väčšinou kostol) a kúrie v Geceli.

Jozef Minárik (1868 – 1923)

Jozef Minárik – významný slovenský lekár a publicista. V rokoch 1918 – 1920 bol županom Trenčianskej župy. Koncom 19. storočia sa zapájal do prípravy časopisu Hlas, ktorého bol aj dočasným redaktorom. Ako praktický lekár pôsobil vo Veľkej Bytči a rodných Bánovciach nad Bebravou. Pravdepodobne z tejto doby pochádzajú jeho fotografie z Považia.

Vo FA SNM-MT sa nachádzajú jeho fotografie Hričovského hradu.

Karol Plicka (1894 – 1987)

Karol Plicka – významný český fotograf, výtvarník, režisér a folklorista. Ako fotograf vydal niekoľko publikácií s motívmi ľudovej kultúry, folklóru, zvykov, architektúry a prírody (Pohľadnice Národopisného odboru Matice slovenskej, Slovensko, Československo). Bol zberateľom ľudových piesní, porekadiel, rozprávok, detských hier, ktoré zaznamenal aj na kameru ako režisér (napr. Po horách, po dolách, Zem spieva). Významným spôsobom sa zapísal do obrazovej záchrany krojov, zvykov a činnosti človeka z rôznych oblastí Slovenska, ako aj architektúry, hlavne sakrálnych (kríže, cintoríny, kostoly) či mestských a hradných stavieb. O jeho osobe bolo napísaných niekoľko publikácií (napr. Pauer, 2016).

Vo FA SNM-MT sa nachádzajú jeho fotografie Banskej Štiavnice (Starý a Nový zámok), Oravského hradu, Sklabinského hradu, Spišského hradu, hradov Beckov, Budatín, Čachtice, Červený kameň, Devín, Lietava, Likava, Starhrad, Strečno, Trenčín, Zvolen, mestských opevnení Kežmarku, Kremnice a Prešova, kaštieľov v Brunovciach, Dolnej Krupej, Liptovskej Štiavničke, Markušovciach a Moravanoch nad Váhom.

Pavol Socháň (1862 – 1941)

Prvým slovenským producentom pohľadníc bol Pavol Socháň z Martina, významný priekopník fotografie, výtvarník, publicista, dramatik a etnograf, zberateľ ľudových motívov a fotograf. Študoval na evanjelickom lýceu v Kežmarku a na učiteľskom ústave v Lučenci. V rokoch 1881 – 1885 študoval na Akadémii výtvarných

umení v Prahe, v rokoch 1885 – 1886 na Bavorskej maliarskej akadémii v Mníchove (tu v ateliéri Thomasa Menzela začal fotografovať) a v rokoch 1886 – 1891 v Prahe u známeho fotografa Jindřicha Eckerta, kde získal výučný list fotografa – živnostníka. V rokoch 1883 – 1912 si v Martine otvoril fotografický ateliér. Bol spoluzakladateľom Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Už od roku 1889 fotil slovenské ľudové motívy, ktoré neskôr začal vydávať aj na pohľadniciach. V dôsledku prenasledovania zo strany uhorských úradov roku 1912 odišiel zo Slovenska do Prahy a neskôr v roku 1914 emigroval aj s rodinou do USA, kde fotografoval aj život slovenských vysťahovalcov. Na Slovensko sa vrátil v roku 1919. Aktívne sa zúčastňoval kultúrno-spoločenského života na Slovensku. Jeho fotografické dielo predstavuje výnimočné zdokumentovanie ľudovej kultúry (život dedinského človeka, zvyky, odev atď.), staviteľstva, histórie a prírody na Slovensku z konca 19. až začiatku 20. storočia, resp. 1. polovice 20. storočia. Vzácné sú aj jeho snímky z budovania Košicko-bohumínskej železnice. Vydal sériu etnografických pohľadníc „Slovenské kroje“ (1901), „Slovenské kraje“ (1904) a „Slovenské chalupy“ (do 1914).

Vo FA SNM-MT sa nachádzajú jeho fotografie a pohľadnice z Banskej Štiavnice (Starý zámok), Blatnického hradu, Oravského hradu, Sklabinského hradu, Starhrad, Trenčianskeho hradu, hradov Dobrá voda, Lietava, Likava, Liptovský Hrádok, Strečno, Zniev a kaštieľov rodiny Révaiovcov v Mošovciach a Andreja Justa v Necpaloch.

Max Stern (1836 – 1901)

Max Stern sa narodil v Drietome v rodine obchodníka so sklom. Prvý ateliér na Palackého ulici v Trenčíne, ktorý tam stojí dodnes, si zariadil na konci 60. rokov 19. storočia. Kvôli lepším svetelným podmienkam si v roku 1879 v záhrade za domom zariadil prístavbu so sklenenou strechou. Vyrábala tu drobné portréty na kartóne, ale i väčšie kabinetky, vznikali tu najstaršie vizitkové navštívenkové fotografie miniatúrnych rozmerov. Filiálku si založil v kúpeľoch Trenčianske Teplice. Sídlo mala v jeho vile Edit a tam mal nielen svoj ateliér – fotosalón, ale aj obchod, v ktorom predával pohľadnice Trenčianskych Teplíc, najskôr s národopisnými, postupne krajinárskymi motívami, významné boli albumy fotografií považských hradov. Využil výnimočnosť kúpeľov a fotografoval významné osobnosti kultúrneho a spoločenského života regiónu (predstavitelia župy, mesta, úradníci, obchodníci, majitelia okolitých panstiev), ako aj osobnosti, ktoré sa významnou mierou zaslúžili o rozvoj kúpeľov. Ako jediný župný profesionálny fotograf zachytil kúpele v období najväčšieho stavebného rozmachu v roku 1885, ale aj predchádzajúce a nasledujúce stavebné zmeny (napr. hotel Teplitz, hotel Garni, kúpeľnú dvoranu – Kursalón, liečebné domy, interiér synagógy, anglický park s labutím jazierkom, štrandové kúpalisko, člnkujúcich sa hostí), ktoré sa stali častým námetom na kolorovaných pohľadniciach. Z toho pohľadu sú veľmi vzácne jeho fotografie a pohľadnice Trenčina a Trenčianskych Teplíc, ktoré upozorňujú na stavby, ktoré už v súčasnosti nestoja. Rovnako sú výnimočné aj jeho fotografie a pohľadnice z budovania Považskej železnice v roku 1883, stavby mostov, úpravy hrádzí, toku Váhu až po Žilinu. Svojou kvalitnou prácou si vyslúžil mnoho ocenení na svetových umeleckých výstavách. Prvé ocenenie získal už v roku 1873 vo Viedni, o päť rokov neskôr patril v Paríži už medzi najúspešnejších vystavovateľov, v roku 1890 získal v Budapešti striebornú medailu a doživotný

titul cisársko-kráľovský dvorný fotograf. Okrem ateliéru v Trenčíne a Trenčianskych Tepliciach mal filiálky v Nitre, Piešťanoch a vo Viedni. Max Stern zomrel na infarkt v kúpeľoch v Trenčianskych Tepliciach uprostred práce. V jeho práci pokračoval syn Jozef, absolvent prestížnej umeleckej školy v Paríži. Pracoval vo Viedni, kde sa venoval portrétnej tvorbe a ateliéry v Trenčíne a Trenčianskych Tepliciach boli len jeho filiálky. V roku 1912 si zmenil priezvisko na Selle, meno firmy Max Stern a syn však ponechal až do arizácie v roku 1941 (Karlík, 2013). Vo FA SNM-MT sa nachádza jeho pohľadnica Trenčianskeho hradu.

Michael Szabó, fotoateliér Tizian

Michael Szabó bol známy tatranský fotograf, lyžiar a majiteľ fotoateliéru. Fotoateliér prevádzkoval v malej prízemnej budove známej pod menom „Tizian“ v Tatranskej Polianke, ktorá bola v roku 1946 skonfiškovaná a od obce Veľká Lomnica budovu prevzala Štátna lesná správa (Gašpar, 2002, 2013). Budova nato zakrátko zhorela. Michael Szabó fotoateliér prevádzkoval v medzivojnovom období, v Novom Smokovci a Tatranskej Lomnici vydal v rokoch 1927 – 1937 najmenej 12 sérií tatranských fotopohľadníc a niekoľko kežmarských pohľadníc. Niektoré fotopohľadnice z rokov 1933 – 1936 jeho nákladom vydala firma Lichtig z Prešova a vyrobili ich firma IKO (Ignaz Kramer Oderberg z Bohumína) a Bromografia Sadská (Gašpar, 2013). Fotoateliér Tizian mal niekoľko pobočiek, pričom podľa záberov Michaela Szabóa vydal pohľadnice aj Ján Pikovský, popradský majiteľ drogerie a predajne fotografických potrieb (Janovský, 2013). Viac informácií o ďalších fotografoch z oblasti Vysokých Tatier uvádza napr. Cintulová (2000) a Gajewski et al. (2011).

Vo FA SNM-MT sa nachádza jeho fotografia Spišskej kapituly so Spišským hradom v pozadí.

Lipót Weiss (1857 – ?)

Lipót Weiss bol významný budapeštiansky kníhkupec a vydavateľ. Vydal viac ako 10 000 pohľadníc z celého územia bývalého Uhorska z prelomu 19. a 20. storočia. Svoje fotografie čísloval v poradí, za menom. Vydavateľstvo a kníhkupectvo mal aj v meste Siófok. Pohľadnice sú často signované skratkou W.L.Bp.

Vo FA SNM-MT sa nachádzajú jeho dve pohľadnice hradu Likava.

Zhrnutie

Štúdium fotoarchívu Slovenského národného múzea v Martine bolo zamerané na zdokumentovanie fotografického materiálu s vyobrazeniami obytných a fortifikačných stavieb nižšej a vyššej šľachty na Slovensku z obdobia konca 19. storočia až do 40. rokov 20. storočia. Cieľom štúdia bolo zistiť zobrazenie stavebných pamiatok, ich stav v minulosti a ich porovnanie súčasným stavom. Celkovo sa podarilo z počtu viac ako 13 000 ks fotografií vyčleniť 244 kusov, na ktorých sa nachádzajú zobrazenia predmetných stavieb.

Detailnejším skúmaním sa podarilo vo viacerých prípadoch zistiť nové skutočnosti, akými sú určenie pôvodne nesprávne opísaných fotografií (nesprávne lokácie), ich autorstvo, resp. vydavateľ fotografií alebo pohľadníc, ako aj ich časové zaradenie. Významnými výsledkami sú zistenia fotografií objektov, ktoré už

v súčasnosti neexistujú alebo sú v stave pred zrútením. Takými sú napr. fotografie hrádku v Dúbravici, kaštieľa v Mikšovej či kúrie v Slanici. Nemenej sú dôležité fotografie hradov a zámkov, ktoré dokladajú postupnú degradáciu múrov opevnení a obytných objektov (paláce, hospodárske budovy) v porovnaní s dnešným stavom. Na druhej strane však dokumentujú v mnohých prípadoch aj nedávne a súčasné pokusy o obnovu týchto pamiatok. Ide napr. o hrady Strečno, Starhrad, Beckov, Trenčiansky hrad, Lietavský hrad, Likavský hrad, Spišský hrad a mnohé ďalšie. Medzi najhodnotnejšie patria fotografie alebo pohľadnice pochádzajúce z konca 19. storočia a prelomu 19. – 20. storočia. Pri niektorých je uvedené autorstvo, inde je však autor neznámy. Nevýhodou je, že prevažne ide o kvalitatívne menej hodnotné zábery, prípadne celkové zábery, kde nie sú viditeľné detaily potrebné na porovnanie minulého (pôvodného) a súčasného stavu. Všeobecne išlo o známych vydavateľov pohľadníc, akými boli Lipót Weiss, August Joerges, vdova a syn, Eduard Feitzlinger, Max Stren, Pavol Socháň, fotoateliér Tizian a ďalší. Kvalitatívne hodnotnejšie fotografie pochádzajú prevažne z 30. – 40. rokov 20. storočia, kedy sa vo vyššej miere presadzujú odborné fotografické ateliéry so študovanými fotografmi a ich vydavateľmi. Ide predovšetkým o známych fotografov akými boli Karol Plicka, František Illek, Alexander Paul, Karol Čuda a iní.

Dôležitou súčasťou skúmania fotozobrazení bolo aj sledovanie zmien krajiny prírodnej aj kultúrnej. Na mnohých záberoch je možné sledovať postupné zarastanie predovšetkým hradných kopcov, či už prirodzeným vplyvom, alebo vplyvom cielenej výsadby. Na niektorých záberoch sú viditeľné napr. aj pôvodné toky riek pred ich reguláciou. Detailnejším skúmaním aj ostatných, dosiaľ nezverejnených fotografií, je možné sledovať aj zmenu klímy v regionálnom alebo celoštátnom meradle oproti súčasnému stavu.

Z 244 fotografických vyobrazení obytných a fortifikačných stavieb nižšej a vyššej šľachty z územia súčasného Slovenska sme spracovali 67 objektov, z čoho 37 reprezentujú hrady a zámky, 1 hrádok, šesť mestských hradov a opevnení, štyri paláce, 17 kaštieľov a dve kúrie. Veríme, že zverejnením tohto príspevku sa možno do budúcnosti podarí určiť niektorých sporných údajov, akými sú autorstvo a vek zhotovenia fotozáznamu alebo vydania.

PodĎakovanie

Hlavná vďaka patrí Mgr. Eve Blahovej, kurátorke FA SNM-MT, ktorá s autorom príspevku fyzicky prešla stovky fotografií pri výbere, poskytla podklady, ktoré pomohli pri vyhľadávaní a cenné rady a v neposlednom rade oskenovala potrebné fotografie, z ktorých časť aj uvádzame. Vďaka patrí aj Ing. arch. Karolovi Ďurianovi, PhD. (Krajský pamiatkový úrad Žilina, pracovisko Martin) a PhDr. Petrovi Vítekovi (Štátny archív v Žiline, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš) za poskytnutie informácií k niektorým spracovaným objektom a Csabovi Szabovi (fotograf, Dunajská Streda) za získanie informácií o fotozáznamoch pôsobiach na území súčasného Maďarska.

Literatúra

- AUSLÁG, 2019. Štiavnica nielen strieborná alebo Mešťania, básnici a Náckovia. Bulletin k pouličnej pochôdzkovej inscenácii. In: *Historicko-divadelné noviny*. Banská Bystrica: vyd. Ansámbeľ nepravidelného divadla n. o. Prvé vydanie, s. 4.
- BADUROVÁ, P., 2018. Zapomenuté osudy u Olše. In: *Múzeum Tešínska, mesto Český Tešín* [online]. [cit. 7.2.2023]. Dostupné z <https://www.muzeumct.cz/images/aktuality/zapomenute%20osudy.pdf>.
- BRABENEC, V., 2022. Hviezda na Trenčianskom hrade. [cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: TRENČAN Trenčanom o Trenčíne (6f.sk).
- GAŠPAR, J., 2002. História Tatranskej Lomnice. *Časopis Tatry*, Tatranská Lomnica: Štátne lesy TANAP, č. 6.
- GAŠPAR, J., 2013. Producenti pohľadníc Tatier z územia Slovenska v rokoch 1919 – 1950. In: *Zborník prednášok z konferencie Od dagerotypu do fotopocztówki: Materiały z sesji popularnonaukowej*. Zakopane: Tatrzanski Park Narodowy, Zeszyty Tatrzanskie, nr 4. S. 33-58. ISBN 9788361788799.
- GAJEWSKI, K. – CINTULOVÁ, E. – ROSOVÁ, D. – SEMANČIK, M. – BEKSSOVÁ, M. – LISOŇOVÁ, Z. – ŽAKOWICZ, A. – DUBIEL, D., 2011. *Lexikón tatranských fotografov a fotoateliérov na území Poľska a Slovenska: v Tatrách, na Podhalí, Orave, Spiši a Liptove do roku 1939*. Nowy Targ: Miejski Ośrodek Kultury. 399 s.
- CINTULOVÁ, E., 2000. *Fotoateliéry v Kežmarku*. Kežmarok: Múzeum. 20 s. ISBN 8096844237.
- HANUŠIN, J., 2008. *Stredné Považie na starých pohľadniciach*. Bratislava: vyd. Dajama. 95 s. ISBN 978-80-89226-47-4.
- JANOVSKÝ, A., 2013. Pohľadnice Kežmarku (od najstarších po súčasnosť). In: *Zborník prednášok z konferencie Od dagerotypu do fotopocztówki: Materiały z sesji popularnonaukowej*. Zakopane: Tatrzanski Park Narodowy, Zeszyty Tatrzanskie, nr. 4. 109-124. ISBN 9788361788799.
- KARLÍK, M., 2013. Sternova fotografia predstavuje historický dokument doby [online]. In: <https://mytrencin.sk>, 1. 7. 2013. [cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://mytrencin.sme.sk/c/6854591/sternova-fotografia-predstavuje-historicky-dokument-doby.html>.
- KRÁLIKOVÁ, E., 1987. *Peter Mendel (7. 5. 1906 – 11. 6. 1985)*. In: Zborník SNM, Etnografia 28, Martin: vyd. SNM, roč. LXXXI, s. 305-306.
- KRÁLIKOVÁ, K., 2012. Alžbeta Güntherová-Mayerová, muzeologička napriek režimu. [online]. [cit. 7.2.2023]. Dostupné z: <https://katarinakralikova.sk/alzbeta-guntherova-mayerova-muzeologicka-napriek-rezimu/>.
- KUČERÁKOVÁ, K. – BELJAK, J., 2016. Archeologický výskum v mincovni Kremnica v rokoch 2010 – 2014. In: *Archaeologia historica*, Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita. 41 (1), s. 193-210. ISSN 0231-5823.
- MIĘKINA-PINDUR, J., 2014. Działalność oficyny wydawniczej rodziny Feitzingerów w Cieszynie na rzecz szkolnictwa i oświaty. Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji w XIX wieku. ŁÓDŹ: Wydawnictwo uniwersytetu Łódzkiego. S. 141-154. ISBN 978-83-7969-144-9.

PAUER, M., 2016. *Karol Plicka*. Bratislava: vyd. Slovart, 368 s. ISBN 978-80-556-1289-8.

ŽAKOWICZ, A., 2007. *Pol'sko-slovenské putovania fotografov*. In: Pohraničie Poľsko-slovenské. Nowy Targ: Ročenka euroregiónu Tatry, špeciálne vydanie. S. 112-119. ISBN 978-83-912782-7-7.

Alexandr Paul, československý reportážní, dokumentační a reklamní fotograf. [cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.atelierpaul.cz/apaul.html>.

Pohlednice. Grafo Čuda Holic. [cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: http://www.bradlo.cz/?page_id=6.

Osudy hviezd z Matúšovej veže. [cit. 12. 9. 2022]. Dostupné z: <https://terajsok.sk/2022/09/12/osudy-hviezd-z-matusovej-veze/>.

Znióvárromjai (Turóc m.). [cit. 7. 2. 2023]. Dostupné z: <https://gallery.hungaricana.hu/en/SzerencsKepeslap/1370026/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzb2NoXHUwMGUxXHUwMTQ4In0>.

FROM THE PHOTOGRAPH ARCHIVE OF THE SNM
IN MARTIN – HISTORICAL PHOTOGRAPHS OF
RESIDENTIAL AND FORTIFICATION BUILDINGS OF
THE LOWER AND UPPER ARISTOCRACY IN SLOVAKIA
FROM THE END OF THE 19TH CENTURY TO THE 1940s

Andrej Bendík

Summary

The study of the photographic archives of the Slovak National Museum in Martin was focused on documenting photographic material depicting residential and fortified buildings of the lower and upper aristocracy in Slovakia. The period studied was from the end of the 19th century to the 1940s. The objective was to ascertain the state of the monuments in the past and compare them to their current state. In total, out of over 13,000 photographs we were able to set aside 244 items depicting the buildings in question.

More detailed study enabled us in several cases to find out new facts such as determining photographs which were originally given an incorrect description (incorrect locations), the authors or publishers of the photographs or postcards, as well as their age. Discovering the presence of photographs of buildings which no longer exist today, or are in a state of dilapidation, was an important result. These include, for example, the photographs of the small castle in Dúbravica, the manor-house in Mikšová or the small mansion in Slanica. The photographs of castles which document the gradual degradation of fortification walls and residential buildings (palaces, farm buildings) compared to their contemporary state are just as important. However, they also document in many cases contemporary efforts to renovate these monuments. These include, for example, Strečno, Starhrad, Beckov castles, Trenčín castle, Lietava castle, Spiš castle and many others. Naturally, some of the most valuable are those photographs or postcards dating from the end of the 19th century and the turn of the 20th century. In some cases, the photographer's name is given, but in others they are unknown. In general, the postcard publishers were well-known, such as Lipót Weiss, August Joerges, widow and son, Eduard Feitzlinger, Max Stren, P. Socháň, Tizian photographic studio and others. One disadvantage is the fact that these are predominantly lower quality shots, or overall shots which do not show the details needed to compare the past (original) and present states. The photographs of higher value come mainly from the 1930s – 1940s, when specialised photographic studios were becoming more dominant, with trained photographers and publishers. This concerns mainly well-known photographers such as Karol Plicka, František Illek, Alexander Paul, Karol Čuda and others.

Out of the 244 photographic depictions of residential and fortified buildings of the lower and higher aristocracy from the territory of present-day Slovakia, 67 buildings were dealt with, of which 37 represent castles, 1 a small castle, six city castles and fortifications, four palaces, 17 manor-houses and two small mansions. We believe that by publishing this article, we will perhaps in the future succeed in determining certain problematic data such as authorship and the age of the photographic record or publication.

ŠÍRENIE MARTINSKEJ DEKLARÁCIE A JEJ OHLAS V MARTINE, SUČANOCH A VRÚTKACH

LUCIA SEGLOVÁ MUŠINKOVÁ

*Slovenské národné múzeum v Martine, Múzeum kultúry Rómov na Slovensku
Prešovská univerzita v Prešove, Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín,
Ústav rómskych štúdií, ul. 17. novembra č. 15, 080 01, Prešov,
e-mail: lucia.seglova@gmail.com*

Seglová Mušinková L., 2023. Spreading of the Martin Declaration and its public acceptance in Martin, Vrútky and Sučany.

Abstract: *The study analyzes some circumstances of the spreading and public acceptance of the Martin Declaration, in which representatives of the Slovak nation declared their acceptance of the self-determination of nations and their willingness to establish a Czechoslovak state. In the first part, we documented the importance of committed individuals, nationalists, who spread and explained the ideas of the declaration in and around Sučany. In the second part, we zoomed in on the locality of Vrútky, which, although adjacent to the national center, did not accept the declaration, and in the third part, we watched how Slovak-identifying residents of Martin symbolically took over the public space of the city by marking it with national symbols and Slovak language.*

Key words: *Martin Declaration, Establishment of Czechoslovakia, Nationalism, Turiec region.*

Úvod

V štúdií¹ skúmame niektoré každodenné nacionalistické praktiky predovšetkým národne slovensky orientovaných a vzdelaných ľudí, spojené s vyhlásením Deklarácie slovenského národa (tzv. Martinskej deklarácie) tesne po jej vyhlásení 30. októbra 1918. Skúmané časové obdobie predstavuje začiatok neistého revolučného obdobia, kedy sa na troskách rozpadávajúcej sa rakúsko-uhorskej monarchie etablovali nové štáty. Konkrétne nás zaujímali aktivity v susedných lokalitách: v Sučanoch, vo Vrútkach a v Turčianskom Svätom Martine (ďalej len Martin).²

Vychádzame z konštruktivistických a subjektivistických teórií národa a identity, ktoré uvažujú o národe a identite (presnejšie o sociálnej reprezentácii národa a iden-

¹ Štúdia je prepracovanou a skrátenou časťou dizertačnej práce SEGLOVÁ (2009)

² Po roku 1948 bol názov mesta skrátený na Martin

tifikácii ako o procese), nie ako o stave či vlastnosti, ale ako o každodennom (kategorizačnom, klasifikačnom a identifikačnom) procese závislom od kontextu. Identifikačný proces a sociálne reprezentácie národa vnímame ako neistý a kontradiktory proces, prítomný iba vďaka neustálemu znovuvytváraniu slovami, správaním alebo skutkami, pričom toto neustále znovuvytváranie musí byť pre nás samých i iných zrozumiteľné, t. j. musí byť ukotvené v existujúcich diskurzoch a režimoch pravdy.³

Nová politická entita bez nových rituálov a symbolov je nepredstaviteľná. David Kertzer vo svojej monografii *Ritual, Politics and Power* ukazuje, „... *prečo je rituál dôležitý vo všetkých politických systémoch a zdôrazňuje množstvo spôsobov, ktorými je rituál v politike využívaný.*“ Ako píše „*Politický rituál je spôsobom, ktorým chápeme, čo sa vo svete deje, pretože svet, v ktorom žijeme musí byť drasticky zjednodušený, aby mohol byť vôbec pochopený... Politika je vyjadrená pomocou symbolizmu.*“⁴

V určitých ohľadoch sú pre revolučné hnutia podľa D. Kerzera symboly a rituály dokonca dôležitejšie ako pre zabehnuté režimy. „*Radikálny politické posuny musia mať silnú podporu, aby mohli byť inštitucionalizované, a to si vyžaduje, aby sa ľudia vzdali dlho zavedených zvykov a dovtedy platných koncepcií svojho sveta.*“⁵ Rituály legitimizujú úplne nový režim a delegitimizujú starý, pričom použitie symbolov umožňuje, aby podstata zmien zostala zahmlená a nejasná. A tak napriek veľmi rozdielnym predstavám o tom, čo celá revolúcia a nový režim vlastne znamená, medzi zúčastnenými vzniká pocit solidarity.

Rituály a symboly nielenže reflektujú prebiehajúci politický boj, oni sú zároveň dôležitými nástrojmi tohto boja. Keďže politické strany ešte nie sú jasne sformované a inštitucionalizované, práve verejnými symbolickými prejavmi môže byť boj vôbec definovaný. Téma lojality novému (alebo naopak aj starému režimu) a všeobecná jednota môže byť vyjadrená a videná iba pomocou symbolov.

Aby bola revolúcia podľa D. Kertzera vôbec efektívna, musia ľudia sami seba vnímať ako utláčaných, zároveň musia mať pocit, že ich utláčanie je spôsobené konkrétnou nadvládou a musia rozoznať alternatívnu politickú organizáciu, ktorá ponúka efektívnu revolučnú silu a žiaducu politickú budúcnosť.⁶

Ako detailne popisuje historik Dušan Škvarna slovenské národné symboly sa začali tvoriť súbežne s formovaním moderného slovenského národa v posledných dvoch desaťročiach 18. storočia a jadro slovenských národných symbolov považuje za dotvorené a ustálené v 60. rokoch 19. storočia. Národná symbolika všetkých stredo európskych národov bola výrazne dotvorená v revolúcii 1848/1849, kedy vzrástol význam heraldických symbolov (národnej vlaky, farieb a erbu), hymien a národného odevu. S touto revolúciou sa spája aj použitie trikolóry ako symbolu slovenského národného hnutia.⁷

Vybrané lokality poskytli vhodnú príležitosť pre komparáciu vďaka odlišnému etnickému, sociálnemu a konfesijnému zloženiu obyvateľstva a vzájomnej tesnej blízkosti. Ako vo všetkých mestách a mestečkách na Slovensku začiatkom 20.

³ Upravená parafráza. ZÁBRODSKÁ (2009, 61)

⁴ KERTZER (1988, 2)

⁵ KERTZER (1988, 153)

⁶ KERTZER (1988, 151-173)

⁷ ŠKVARNA (2004)

storočia aj tu nachádzame zložitú národnostnú a náboženskú štruktúru, ktorá hrala v roku 1918 dôležitú úlohu. V oficiálnych štatistikách sa stretávame s tromi hlavnými národnosťami: maďarskou, nemeckou a slovenskou a tromi početnými konfesiami: katolíckou, protestantskou a izraelitskou. Martin a Vrútky boli v roku 1918 najväčšími sídlami v Turci. V Martine napriek prevahe slovenského obyvateľstva, žilo nezanedbateľné (najmä svojím vplyvom) nemecké a maďarské obyvateľstvo. Tvorili ho prevažne štátni úradníci, učitelia a obchodníci. Napriek tomu bol Martin neoficiálnym centrom slovenskej národnej elity a sídlom župy. Vrútky fungovali ako dôležitý železničný uzol s jedným z najväčších a najmodernejších podnikov (Hlavné železničné dielne) na území vtedajšieho Slovenska. Vďaka tomu boli lokalitou s pestrým, národnostne heterogénnym železničiariským úradníctvom a robotníkmi z celej monarchie. Sučany boli vidieckou lokalitou, kde sa v sčítaniach väčšina obyvateľov hlásila k slovenskej národnosti a netypicky, vďaka blízkym Vrútkam, s pomerne vysokým podielom (27%)⁸ železničiarov a úradníkov.⁹

Tab. 1. Počet obyvateľov Martina, Sučian a Vrútok v rokoch 1910 – 1930 podľa národnosti a náboženstva
Tab. 1. Number of inhabitants of Martin, Sučany and Vrútky in the years 1910 – 1930 by nationality and religion

	Národnosť										Náboženstvo								
	Obyv.	Slov/Csl	%	Maď.	%	Nem.	%	Zidov	%	Iných	%	Kat.	%	Ev.	%	Izrael.	%	Iné	%
Martin																			
1910	4113	2720	66,2	934	22,8	392	9,6			67	1,7	1803	43,9	1641	39,9	604	14,7	65	1,6
1919	4853	4285	88,3	135	2,8	208	4,3			225	4,6	2287	47,1	2026	41,7	515	10,6	25	0,5
1921	5657	5254	92,9	33	0,6	79	1,4	141	2,5	150	2,7	2724	48,2	2327	41,1	479	8,5	127	2,2
1930	8508	7619	89,6	49	0,6	430	5,1	140	1,6	270	3,2	4402	51,7	3190	37,5	439	5,2	477	5,6
Sučany																			
1910	2304	1952	84,7	156	6,8	159	6,9			37	1,6	1035	44,2	1111	48,2	140	6	18	0,8
1919	2394	2293	96	38	1,6	24	1			39	1,6	1189	49,8	1029	43	154	6,4	18	0,8
1921	2544	2333	91,7	28	1,1	23	0,9	124	4,9	36	1,4	1316	51,7	1072	42,1	146	5,7	10	0,4
1930	2936	2784	94,8	9	0,3	19	0,6	90	3,1	34	1,2	1564	53,3	1233	42	120	4,1	19	0,6
Vrútky																			
1910	6262	3213	51,4	2164	34,6	770	12,3			115	1,9	3552	56,8	1982	31,7	497	8	241	3,9
1919	6172	4861	78,8	665	10,8	564	9,1			82	1,3	3607	58,4	1984	32,1	467	7,6	114	1,8
1921	6807	5712	84	359	5,3	252	3,7	266	4	218	3,2	3924	57,6	2174	32	461	6,8	248	3,6
1930	6711	6315	94,1	25	0,4	46	0,7	107	1,6	218	3,2	3773	56,2	2153	32,1	419	6,2	366	5,5

V štatistikách po roku 1918 sa počet Slovákov a Čechov uvádzal spoločne ako Čechoslováci. Pred rokom 1918 údaj v tabuľke označuje počet Slovákov.

Tabuľka zostavená podľa

Magyar Statisztikai Közlemények. 42 kötet. A magyar szent korona országainak 1910 évi. Népszámlálása. Budapest 1912.

Paiković, Stanislav: Z hospodárskych, sociálnych a politických dejín Martina v rokoch 1850-1918. In: Z minulosti a prítomnosti Turca 6.

Martin, Osveta 1981, s. 145.

Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919. Bratislava: 1920.

Statistický lexikon obcí na Slovensku. Praha: 1921.

Statistický lexikon obcí v krajine slovenskej. Praha: 1936.

Pramennú bázu výskumu predstavovali okrem tradičných historických prameňov, ako sú archívne dokumenty a dobová tlač, najmä takzvané ego dokumenty (denníky, spomienky, kroniky). V predkladanej štúdií najcennejší prameň predstavovali doteraz nepublikované denníky všestranného a veľmi aktívneho evanjelického kňaza, neskôr biskupa v Žiline Fedora Fridricha Ruppeldta (1886 – 1979) z rokov 1918 – 1919, kedy pôsobil ako kaplán, neskôr ako farár v Sučanoch. Druhý zásadný prameň predstavujú spomienky významného martinského novinára a finančníka Ivana Thurza (1882 – 1964). Pamäti boli spísané medzi rokmi 1957 až 1963 a zachytávajú prvých štyridsať rokov života autora.

⁸ Kronika obce Sučany, Obecný úrad Sučany

⁹ Pre bližšiu charakteristiku obyvateľov uvedených troch sídel pozri tabuľku

Štúdiá nadväzuje na dve rozsiahlejšie, už publikované štúdie. Prvá zo štúdií¹⁰ analyzovala šesť rôznych samosprávnych revolučných orgánov, ktoré v troch skúmaných lokalitách vznikli. Druhá štúdiá¹¹ analyzovala niektoré okolnosti prijatia Deklarácie slovenského národa. V predkladanej štúdií pokračujeme v analýze toho, ako bola Deklarácia šírená a prijatá v Martine a jeho najbližšom okolí.

Šírenie Deklarácie slovenského národa a jej ohlas v Sučanoch

V Martine sa po dlhých prípravách začali 29. októbra 1918 schádzať predstavitelia slovenského národa. Po dvoch dôverných predporadách sa 30. októbra o druhej hodine popoludní uskutočnilo v budove Tatra banky deklaračné zhromaždenie. Aklamáciou vyvolilo Slovenskú národnú radu a prijalo Deklaráciu slovenského národa, ktorou sa osvedčilo, že jedine Slovenská národná rada (SNR) je oprávnená hovoriť v mene slovenského národa, ktorý je čiastkou jednotného česko-slovenského¹² národa, pre ktorý žiada neobmedzené samourčovací právo.

Už samotná organizácia deklaračného zhromaždenia, svedčí o ne/akcieschopnosti a ne/ujasnenosti koncepcie postupu v novej situácii.¹³ V tejto chvíli sa pozrieme na spôsob, akým SNR rozširovala jeden z najdôležitejších dokumentov – prijatú Martinskú deklaráciu vo svojom najbližšom okolí.

Deklaračné zhromaždenie rozhodlo, že deklarácia bude publikovaná vo všetkých vtedajších slovenských časopisoch: v Národných novinách, Slovenskom týždenníku, Ľudových novinách a Robotníckych novinách. Na Slovensku v tom čase chýbal slovenský denník. O nevyhnutnosti jeho zriadenia sa rokovalo aj na deklaračnom zhromaždení.¹⁴ Jediný interný redaktor miestneho slovenského časopisu Národných novín – Jozef Škultéty – na zhromaždení nebol. Ako teda vzniklo mimoriadne číslo Národných novín, ktoré už nasledujúci deň po zhromaždení uverejnilo informácie o samotnom zhromaždení ako aj text deklarácie?

Ako prvý „bežal“ hneď po zhromaždení informovať „baťka“ Škultétyho Ivan Thurzo. Prekvapilo ho, že Škultéty sa nepozastavil nad faktom, že deklarácia urobila zo slovenského národa „vetvu novoutvoreného česko-slovenského národa“. Jozef Škultéty si „...*pokojne... poznačil všetko, o čom som mu zreferoval, podotknúc, že to vyjde v najbližšom čísle, ešte pred uverejnením obsahu Deklarácie.*“¹⁵ Ako vidieť, s uverejnením deklarácie sa redaktor neponáhľal. A tu sú veľmi konkrétne denníkové záznamy Fedora Ruppeldta, ktorý si tesne po svojom príchode do Martina uvedomil: „...*Koľko tu všade práce, premien, úloh nás očakáva! Ako si to ani predstaviť ešte nevieme, koľko myšlienok, citov, návrhov predišlo! Čo čaká taký*

¹⁰ SEGLOVÁ (2012). Predmetom štúdie bola analýza okolnosti vzniku jednotlivých samospráv, ich vyjadrenia vzťahujúca sa k národu (slovenskému alebo uhorskému/maďarskému), štátu (Uhorsku/Maďarsku a Československu) a spôsoby vzájomnej spolupráce

¹¹ SEGLOVÁ (2020)

¹² Parafráza z textu deklarácie, ako bol uverejnený v *Národné noviny*, roč. 49, č. 128 B, 31. 10. 1918, s. 1

¹³ Viac o ne/ujasnenosti organizácie deklaračného zhromaždenie SEGLOVÁ (2020)

¹⁴ HRONSKÝ (1979, 24)

¹⁵ THURZO (1987, 249-250). Táto drobná správa pod názov „30. október 1918 historickým dňom slovenského národa“ skutočne vyšla na prvej strane *Národných novín* XLX, č. 128 A, 31.10.1918, s. 1. Jej pôvodnosť dokumentuje informácia o požiadavke osobitného slovenského delegáta na mierovej konferencii, ktorá bola z pôvodnej deklarácie nakoniec vypustená

*malý národ, keď chce žiť, vydobýjať si pôdu už stratenú nazad, keď očakáva jeho prácu taká tma, ako u nás na Východe, keď tak málo tých našich pracovníkov!*¹⁶

F. Ruppeldt bol typ iniciatívneho a neobyčajne informovaného národovca, ktorý sa veľmi dobre orientoval v novej situácii. Napriek mnohým zmätkom a rôznym národným koncepciám vo chvíli vynesenia deklarácie jednoznačne podporoval a vítal vznik Československa.¹⁷

Na tomto mieste venujeme pozornosť v prvom rade jeho činnosti, ktorou šíril a vysvetľoval podstatné informácie a inicioval zásadné aktivity – ako bolo vysvetľovanie nových pomerov, rozširovanie znenia deklarácie, vysvetľovanie jej dôsledkov, zriaďovanie občianskych gárd a neskôr slovenských národných rád. Robíme tak preto, aby bolo skutočne zreteľné, že minimálne v okolí Sučian hlavná práca čakala na ľudí, ako bol F. Ruppeldt. Ďalšie príklady šírenia znenia deklarácie ilustrujú naopak ne/systematickosť vedenia Slovenskej národnej strany.

F. Ruppeldt sa dve hodiny po svojom príchode do Martina o šiestej večer vrátil naspäť na miesto deklarácie, do Tatra banky a „... sám začal súriť prácu: Štefana Krčméryho som nabral, že hneď sadol a opísal prvé dojmy toho popoludnia. Súril som, aby už večer sa začalo všetko sádzať pre osobitné vydanie Národných novín. Náš tajomník, Karol Medvecký je kus pomalý k takým veciam. ... Kým Krčméry písal, išiel som s Mihalom spolu ku redaktorovi Škultétymu, aby už večer dal sádzať. Takú významnú udalosť a deklaráciu treba čím skôr dať vedieť nášmu obecnstvu. ... Našli sme ho v posteli už, hotový bol i v noci sádzať, ale dosť že bude včas ráno. Šiel som k sadzačovi Augustínymu Bercovi, aby ešte večer pozháňal sadzačov. ... U Dulov sme posedeli pri večeri, pohováral som sa so Samom Zochom, vzal som jeho originálny a prijatý koncept Deklarácie, šiel som s ním do tlačiarne, traja sadzači boli už v robote a jeden sadzač Rus. Predčítal som im Deklaráciu, radovali sa dobrí tí ľudia, s ochotou sa dali do roboty sádzať tú najvýznamnejšiu dosiaľ deklaráciu národa nášho. Na svoju päť dal som im sádzať aj pieseň Hej Slováci! ... Nech pieseň tá stojí tam ako symbol, že posiaľ nebolo svobodne ju tlačiť, teraz, keď slovenský národ prvý raz tak svobodne vyslovil svoje seburčenie nech s tou deklaráciou letí slovanskými krajinami aj tá pieseň, ktorú Slovák dal Slovanstvu celému... Do tretej v noci bolo všetko vysádzané.“¹⁸ Príhoda so sadzačmi opäť dokazuje, že F. Ruppeldt nevynechal žiadnu príležitosť vysvetliť posledné udalosti a mobilizovať obyvateľov Turca za slovenský národ a československý štát.

Večer 31. októbra, deň po deklarácii cestoval F. Ruppeldt vlakom naspäť z Vrútok do Sučian. Niesol si so sebou niekoľko výtlačkov mimoriadneho čísla Národných novín s deklaráciou, ktoré rozdal medzi sučianskych robotníkov, vracajúcich sa z vrútockých dielní. Pri vystupovaní „... hneď tam na peróne stanice súdruh Langsfeld prečítal ju [deklaráciu] nahlas, prečítal aj ‚Hej Slováci‘ ... Zástup vzrástol – zavznelo: ‚A keď sme si ju prečítali aj si ju zaspievajme‘ – a mohutne zavznela slávna pieseň... Ľudia vyskakovali z postiel, osvietili sa obločky domov, zástup sa zväčšoval. Na námestí pri ev. kostole... potom F. Ruppeldt pár slovami

¹⁶ Slovenská národná knižnica Literárny archív (SNK LA) Martin, nespracovaný fond Fedor F. Ruppeldt, II. denník 29.10.1918 – 28.11.1918, s. 65-112

¹⁷ Viac o predstavách a aktivitách Fedora Ruppeldta v čase vzniku Československa SEGEOVÁ (2011)

¹⁸ SNK LA Martin, nespracovaný fond Fedor F. Ruppeldt, II. denník 29.10.1918 – 28.11.1918, s. 65-112.

rozpovedal zástupu, čo sa stalo predošlý deň v Martine, že i reprezentant maďarského národa... pozdravil našu Slovenskú národnú radu, že za nami stojí americký prezident W. Wilson a celý svet, že slobodu národa slovenského a štát náš československý nič na svete viac znemožniť nemôže – napomenul k tichosti a pokoju. Počuli sme i novú pieseň Rázusovu a zástup sa v poriadku rozišiel...“¹⁹

Zástup robotníkov je dôležitý hneď z dvoch dôvodov. Z hľadiska Sučian naznačuje prevažne slovensky sa identifikujúcich obyvateľov obce. A z hľadiska Vrútok prezrádza niečo o slovensky sa identifikujúcej časti robotníkov. V roku 1919 pracovalo vo Vrútkach nezanedbateľné množstvo obyvateľov zo Sučian.²⁰ F. Ruppeldt po zhromaždení ešte zašiel do rodiny sučianskeho evanjelického učiteľa Júliusa Helvigha, kde vyrozprával všetko o udalostiach v Martine.

Už najbližšiu nedeľu 3. novembra 1918 využil ako ďalšiu príležitosť kázeň, ktorú „... si len... ráno napochytre složil, ... rozvrh na pamiatku reformácie, znamenite sa to hodilo povedať. Ako som povedal tak od srdca, žiadnymi ohľadmi nie hatené, takú národnú báseň, dľa toho že „Poznáte pravdu a pravda vás vysvobodí“, že musíme tu pravdu znať pre pravé vzdelanie a svobodu jednotlivca, pre pravú svobodu národa a pre pravý pokoj medzi národmi. Hovoril som s ohňom ako málokedy na kancli, i žalm 46 v liturgii sa tak dobre hodil k tomu!“ Ešte v ten deň odbavil aj sobáš a sám seba sa len rečnícky spýtal „... či som im mohol hovoriť bez pripomenutia toho, čo sa vo svete deje? Po sobáši som hneď sadol a počal pracovať, zostavovať číslo Národných novín osobitné, kde by bolo všetko, čo sa ...[nečitateľné] dôkladne opísané.“²¹

O štyri dni na to, 7. novembra 1918, spolu so sučianskym evanjelickým učiteľom, tiež aktívnym Slovákom, Júliusom Helvighom obišli okolité dediny spadajúce pod sučiansku faru. Ako príležitosť využili tamojšie pohreby. Evanjelický učiteľ, správca školy J. Helvigh patril k aktívnym predvojnovým Slovákom. Okrem, v tom čase príznačného, nosenia vyšívanej slovenskej košele založil v Sučanoch spevokol ev. mládeže, usporadúval prednášky a divadlá. Deti v evanjelickej škole boli v rámci možnosti vzdelávané aj po slovensky. Za svoje postoje bol perzekvovaný.²²

Predpoludním tak F. Ruppeldt spolu s J. Helvighom najprv v Kľačanoch „... zadržali zhromaždenie ľudu v škole, ja som im rozpovedal čo sa stalo, vyhlásili poriadky, poverili sme správou Mila Jesenského, so sriadením stráže Vilu Baka.“ Popoludní sa dvojica rozdelila, F. Ruppeldt po pohrebe v Podhradí prednášal na podobnom zhromaždení, kde „... poriadne ...vysvetil československý štát, dosavadne utiskovanie, novú svobodu, potrebné poriadky. Výttil som ich za to, že boli od nich tiež rabovať v Sučanoch.“²³ Nariadil som v mene Rady sriadiť stráž.“ V susednej Turčianskej Štiavničke podobné zhromaždenie usporiadal učiteľ Helvigh. Obaja rečníci sa vo svojom konaní pridržali prvej vyhlášky Slovenskej národnej

¹⁹ *Národné noviny*, 49, č. 130, 5.11.1918, s. 3. SNK LA, nespracovaný fond Fedor F. Ruppeldt, II. denník 29.10.1918 – 28.11.1918, s. 65-112

²⁰ Len v Hlavnej dielni pracovalo roku 1919 186 Sučancov

²¹ SNK LA, nespracovaný fond Fedor F. Ruppeldt, II. denník 29.10.1918 – 28.11.1918, s. 65-112

²² Július Helvigh 70-ročný. In: *Evanjelický posol zpod Tatier* 38, č. 6 (8.2.1948), s. 44-45

²³ O rabovačke v Sučanoch, zriadení Občianskej gardy a miestnej Slovenskej národnej rady a iniciatívach Fedora Ruppeldta v nich pozri SEGLOVÁ (2018)

rady a po skúsenostiach s rabovačkami zriaďovali zatiaľ predovšetkým občianske stráže. V nedeľu 10. novembra to F. Ruppeldtovi nedalo, aby na socialistickom zhromaždení v Sučanoch nedoplnil sociálny program národným.²⁴

Štefan Krčméry, ako inak poeticky, končí svoju správu z deklaračného zhromaždenia: „*Shromaždenie sa rozišlo, roznieť zápal po celom Slovensku...*“²⁵ Mimoriadne číslo Národných novín vyšlo kvôli dodatočným úpravám textu deklarácie až neskôr popoludní 31. októbra 1918. Národné noviny obvykle vychádzali okolo poludnia, a tak sa časť Martinčanov obávala, či číslo nebude skonfiškované. „*Nevedelo sa, že táto korektúra ... je v našich rukách, totiž v rukách samých deklarantov,*“²⁶ ktorí po návrhu Milana Hodžu čiastočne upravili text deklarácie.²⁷ Číslo vyšlo vo veľkom náklade. Mnohí deklaranti si odviezli niekoľko výtlačkov, aby ich mohli ďalej šíriť a mnoho kópií bolo rozoslaných po celom Slovensku.²⁸

Národné noviny však neboli jediným spôsobom ako sa deklarácia šírila. Anna Gašparíková-Horáková si spomína aj na ďalší, trochu nešikovnejší spôsob, zorganizovaný predsedom SNR Matúšom Dulom: „*Hneď na druhý či tretí deň po Deklarácii pozval nás tri staršie sestro-priateľsky združené kamarátky [Ol'ga Šimková-Ruppeltová, Mariša Zacharová-Viestová]*²⁹ *do pracovnej siene sporiteľne, tento raz do druhej martinskej finančnej inštitúcie. Posadil nás k odľahlejšiemu stolu, oznámil, že písací stroj v meste zohnať nemožno a pozdvihnúc našu myseľ konštatovaním, že my pravopis vieme bezchybne, začal sám z papiera diktovať písaný text Deklarácie. Ani sme nepozdvihli oči spýtavo, nielen hodiny, ale dni sme starostlivo a zodpovedne vyrábali kópiu za kópiou. Prestali sme vtedy, keď sa objavila na celej strane Národných novín vytlačená asi podľa niektorej našej kópie.*“³⁰ Keď porovnáme výpoveď s časom vydania Národných novín, martinské slečny prepisovali deklaráciu 31. októbra 1918 približne pol dňa. Našťastie, kvôli širšiemu ohlasu, bola deklarácia šírená i ďalším spôsobom – letákmi. V decembri 1918 Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Martine naučtoval SNR 1071 K (korún) za vytlačenie 10 000 kusov letákov deklarácie.³¹

Z príkladu F. Ruppeldta je zrejmé, že šírenie deklarácie záležalo viac na iniciatíve jednotlivcov. Na silu hovoreného slova nezabudol ani M. Dula. Zachovanú sme však našli iba jednu správu o ním organizovanej misii, aj to do miesta, ktoré bolo povestné ako miesto s mnohými a aktívnymi slovensky sa identifikujúcimi

²⁴ SNK LA Martin, nespracovaný fond Fedor F. Ruppeldt, II. denník 29.10.1918 – 28.11.1918, s. 65-112

²⁵ Dojmy zo shromaždenia. In: *Národné noviny*, 49, č. 128 B, 31.10.1918, s. 2

²⁶ THURZO (1987, 251)

²⁷ Táto úprava sa neskôr stala objektom mnohých rozporov. Vyjadruje sa k nej väčšina literatúry vzťahujúca sa k deklarácii

²⁸ Martinská deklarácia 1918. In: *Lud* 21, 2.11.1968, s. 3-4. SNK ALU Martin, nespracovaný fond Fedor F. Ruppeldt, II. denník 29.10.1918 – 28.11.1918, s. 65-112

²⁹ V tej dobe všetky tri zmienené Martinčanky boli slobodné, kvôli orientácii uvádzame ich dievčenské i neskoršie mená. Dievčenské meno uvádzame ako prvé v poradí

³⁰ GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ (1995, 150)

³¹ MEDVECKÝ (1931, 27). Účet obsahoval cenu za sadzu 170 K, za tlač 525 a za papier 376, spolu 1071 K. Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond Slovenská národná rada (SNR), kartón 1

sa jednotlivcami a skupinami. M. Dula vrátil opäť Annu, vtedy ešte Gašparíkovú „... do mladšej skupiny, ktorá mala robiť propagandu, ale už s vedomím československej suverenity. Vstúpil do nášho kníhkupectva a obrátil sa k otcovi: ‚Dovolíte, aby vaše dievčatá i s kamarátkami odviezli sa so mnou do Mikuláša? Má tam hovoriť Hlinka.‘ – ‚Akože sa ta odvezú?‘ Na otázku nedôverčivej mamy otec odpovedal s humorom, ale podľa skutočnosti: ‚Starý tatušo³² už dal na stanici príkaz zapriať k lokomotive pohodlný vozeň.‘ My sme naozaj boli svedkami, ako hlas Andreja Hlinku celý mikulášskym námestím buráca a vyhlasuje československú štátnu jednotu na veky vekov.“³³

Ohlas deklarácie vo Vrútkach

Správu o tom, ako boli Vrútočania na konci vojny informovaní o najnovšom domácom i medzinárodnom dianí, zanechal v kronike Josef Balla, jednatel' uhorského zväzu železničiarov. Podľa neho už v októbri po zrútení bulharského frontu tušili robotníci vo Vrútkach prehru Ústredných mocností a J. Balla sa od martin-ských robotníckych predákov dozvedel, že sa chystá odtrhnutie terajšieho územia Slovenska od Uhorska. Podobne vrútockých robotníkov asi tri dny pred deklaráciou informoval aj redaktor Robotníckych novín Emanuel Lehocký z Bratislavy. Na základe týchto informácií usporiadal J. Balla tajné schôdze, v ktorých „... *jsme jednali o tomto event. prípade a co by se mělo podniknouti. Z počátku bylo nás málo – jen asi 30 – a později na podanou vyhlášku, přihlásilo se dobrých Slováků asi 150 povětšinou to robotníků z hlavních dílen.*“³⁴ V inej železničiarскеj kronike, opäť Jozef Balla udáva: „*Převrat v roku 1918 nachází na Vrútkách jen asi 8 inteligentů a asi 60 dělníků národnostně smýšlejících.*“³⁵

Deň pred deklaráciou, 29. októbra 1918, pricestoval do Vrútok ďalší sociálno-demokratický funkcionár Adolf Horváth a večer prednášal na zhromaždení. Časť železničiarov vo Vrútkach, ktorých A. Horváth označil za maďarských, ešte pred jeho príchodom dostala z Budapešti list, aby na neho dávali pozor, lebo „*stojí v službách vlastizradcov.*“ A. Horváth bol zástancom odtrhnutia súčasného územia Slovenska od Uhorska a budúcim deklarantom, ničoho sa však počas tejto akcie nebál, pretože podľa vlastných slov mal vo Vrútkach „*rozhodujúcu väčšinu na svojej strane.*“³⁶

Obaja naši spravodajcovia referujú o niekoľkých podstatných okolnostiach vo Vrútkach. Tou najcharakteristickejšou je dôležitosť robotníckeho hnutia a rôznych národných identifikácií robotníkov. Vrútky boli v tomto období popri Bratislave a Košiciach najväčším sociálnodemokratickým centrom na území Slovenska. Aktívne proslovenských udáva Balla najprv len smiešne málo – 30 robotníkov. Sto päťdesiat sa ich nazbieralo až niekedy po prijatí deklarácie, bohužiaľ však Balla neudáva presnejší dátum. I počet 150, resp. 68 v druhej kroni-

³² Ako uvádza Anna Gašparíková-Horáková Matúša Dulu v rodine Gašparíkovcov volali starí tatušo

³³ GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ (1995, 150)

³⁴ SNA Bratislava, Zbierka staničných kroník, kartón 4, Staničná kronika Vrútky, s. 3

³⁵ Pamätná kniha dopravného úradu vedená jeho prednostom v rokoch 1918-1945. s. 1. Citované podľa ZELINOVÁ (2001)

³⁶ MEDVECKÝ (1931, 137)

ke je však na vrútocké robotníctvo, kde len v hlavných dielňach pracovalo okolo 1000 mužov, stále málo. O akú väčšinu („stranu“) sa opieral Horváth, z tejto spomienky nie je jasné.

Vo Vrútkach nachádzame horlivých zástancov zachovania integrity veľkého Uhorska. Práve oni v deň vyhlásenia deklarácie pripravovali vo Vrútkach ľudové zhromaždenie, podporujúce integritu Uhorska, ako protiváhu zhromaždenia v Martine. Zhromaždenia sa podľa dochovaných správ mali zúčastniť aj významní predstavitelia z Budapešti, minister Oszkár Jászi a Dr. Zsigmond Kunfi.³⁷ M. Dula a Ján Vanovič preto požiadali A. Horvátha, aby zhromaždenie „za každú cenu“ prekazil. A. Horváth porobil kroky medzi svojimi „... ľudmi hneď ráno. Večer mal som už pravú informáciu, že z toho nebude nič, že Maďari si netrúfajú na Vrútkach sohnáť potrebný dav ľudu, lebo robotníctvo väčšinou bolo priklonené už k Martinu...“ Večer až do polnoci nešiel A. Horváthovi vlak a tak sedel „... na stanici v reštaurácii medzi známymi a priateľmi, a keď sme už všetko predebatovali, čo sme chceli, pustili sme sa do spevu. Miestnosť bola preplnená vojakmi a inými cestujúcimi. My sme spievali slovensky, pri druhom stole spievali zase Maďari, pri treťom Nemci. Nás bolo najviac; my sme viedli a udržovali poriadok.“³⁸

A. Horváth tu hovorí o promartinskej väčšine, no ďalšie udalosti ako i pokračovanie jeho spomienok o takejto prevažujúcej identifikácii zamestnancov dielni a železnice vôbec nesvedčia. A čo je azda najpodstatnejšie, vyvesenie deklarácie v samotných Vrútkach 2. novembra 1918 sa stretlo s nepriateľstvom. Vylepené letáky boli strhnuté a zosmiešnené.³⁹ Jedine vrútocký deklarat, farár Andrej Mihal, nezaháľal a na znak nových pomerov spolu s J. Ballom vyvesili na vežu kostola slovenskú zástavu.⁴⁰ Bližšie sme rôzne národné, sociálne a štátne preferencie Vrúťčanov rozobrali v spomínanej štúdii o revolučných samosprávach.⁴¹ Uvedená štúdia dokumentovala značné množstvo vrútockých robotníkov, ktorí sa identifikovali maďarsky a aktívne presadzovali zachovanie Uhorska či samostatnosť Slovenska.

Na tomto mieste by som sa rada upozornila na národnoidentifikačnú úlohu spevu. Horváthova spomienka na slovenský, maďarský a nemecký spev odhaľuje jeden z možných a dôležitých spôsobom prezentácie národnej identifikácie.⁴² Historik Dušan Škvarna označuje národné hymnické piesne za populárne už od 40. rokov 19. storočia, pretože ako píše boli vhodným nástrojom na dosiahnutie kolektívneho zážitku a pocitu blízkosti.⁴³

³⁷ SNK LA Martin, signatúra 94 R 25, SNR. MEDVECKÝ (1931, 138-139)

³⁸ MEDVECKÝ (1931, 138-139)

³⁹ SNA Bratislava, Zbierka staničných kroník, kartón 4, Staničná kronika Vrútky, s. 3

⁴⁰ Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, Martin, Andrej Mihal, Životné údaje, s. 1, ktoré spísala manželka Andreja Mihala, uvádzajú, že Andrej Mihal dal zástavu vystaviť. SNA Bratislava, Zbierka staničných kroník, kartón 4, Staničná kronika Vrútky, s. 7, naproti tomu spomína, že Jozef Balla spoločne s Andrejom Mihalom zástavu vyvesili

⁴¹ SEGEOVÁ (2012)

⁴² Národnoidentifikačnú funkciu spevu sme spomínali aj v predchádzajúcej štúdii SEGEOVÁ (2020). Bola spomínaná pri prechode bývalého uhorského úradníka Dezidera Gáffora do nových pomerov. Rovnako radosť a hrdosť Fedora Ruppeldt na možnosť slobodne spievať a vytláčiť v Národných novinách slovenské hymnické a iné piesne bola zrejmá

⁴³ ŠKVARNA (2004, 61 a 114)

Ohlas deklarácie v Martine a symbolické ovládnutie priestoru

Záujem o zhromaždenie a prijatú Deklaráciu v Martine bol veľký, čo dokumentuje nielen množstvo Martinčanov deklarovateľov (37 zo 107)⁴⁴, ale „... aj vonku v meste bolo badať, že sa niečo chystá. Na Hlavnej ulici mali niektoré obchody pospúšťané rolety a všade plno ľudí. No najviac sa ich mlelo pred budovou Tatra banky. Čoskoro sa tam mrvil už celý zástup, ktorý zvedavo nazíral do prízemných oblokov banky.“⁴⁵ Na „rozjarené húfy“⁴⁶ či „ulice preplnené obecnosťou“⁴⁷ si spomínajú viacerí deklarovatelia. Čo sa v banke „... vyrieklo, razom pocítila ulica. Zmena na každej tvári.“⁴⁸ Mnohí deklarovatelia prišli už vyzdobení trikolórami, ktoré ale maďarskí žandári strhávali ľuďom z kabátov.⁴⁹

V Martine existovala na určitých miestach deliaca hranica medzi miestnymi Uhorskou lojálnymi občanmi a slovenskými národovcami. Takouto zreteľnou tvrdzou „Maďarov“ bolo maďarské kasíno, sídliace v Patschovom hostinci neďaleko župného domu a naproti nemu existovalo pre národovcov slovenské kasíno s miestnosťami v Národnom dome, predovšetkým tzv. „plecháreň“. Názov plecháreň bol odvodený od plechových skriniek, do ktorých sa zbierali peniaze na rôzne národné zbierky.⁵⁰

Večer po deklaračnom zhromaždení sa preto práve miestnosti Národného domu zaplnili Martinčanmi a účastníkmi zhromaždenia v neobyčajne dobrej nálade. Pre súčasníkov bolo samozrejmosťou zísť sa na tomto mieste aj bez organizovania a dokonca ho nazývať národným, hoci na samotnej budove stálo iba „Dom“. Dom bol centrom martinského i celoslovenského národného života od roku 1890, kedy bol dostavaný, až do roku 1918. Pre Martin si svoju dôležitosť uchoval i po roku 1918. Ako svedčí jeho podnázov – Divadlo, Múzeum, Bibliotéka, Kasíno – koncentroval v sebe viaceré celoslovenské inštitúcie. Knižnicu, ktorá sa neskôr stala časťou Matice slovenskej. Základy zbierok, ktoré neskôr prešli do Slovenského národného múzea. Dlhé roky slúžil ako javisko Slovenského Spevokolu, ktorý bol neoficiálnym ústredím ochotníckeho divadla na Slovensku pred rokom 1918. A v tzv. plecháreň sídlilo Turčianske kasíno, kde sa počas obyčajných dní i v čase slávnostných príležitostí schádzali významní martinskí národovci medzi sebou alebo so svojimi hosťami. Spolu s reštauráciou či kaviarňou bola plecháreň reprezentačným miestom vtedajšieho Slovenska.⁵¹

Ako vyzerala výborná nálada v Dome podľa Ivana Thurza? „Všetky prízemné miestnosti Domu boli doslovne preplnené nielen Martinčanmi, ale aj účastníkmi deklaračného zhromaždenia... Každý z nás bol v neobyčajne dobrej nálade, každý vyzdvihoval svoje dojmy zo zhromaždenia, veselosť bola všeobecná, každý pripíjal na zdar a štastie česko-

⁴⁴ Bližšie pozri SEGL'OVÁ (2020, 71)

⁴⁵ HRUŠOVSKÝ (1963, 140-145)

⁴⁶ MEDVECKÝ (1935, 96)

⁴⁷ MEDVECKÝ (1931, 138). (Spomienky Adolfa Horvátha)

⁴⁸ SNK LA Martin, signatúra 174 AM 15 Gašparíková Anna – Horáková. Inc: Posledný rok vojny, prednáška v kasíne 28.10.1923. Podobne MEDVECKÝ (135, 96). MEDVECKÝ (1931, 138). *Národné noviny*, 49, č. 128 B, 31.10.1918, s. 2

⁴⁹ Martinská deklarácia 1918. *Lud* 21, 2.11.1968, s. 3-4. HANÁK (2004, 41-42)

⁵⁰ HRUŠOVSKÝ (1947, 181-188)

⁵¹ PETROVSKÝ, (2001, 29), NAČO (2002)

slovenského štátu a chýba už len Cigán, pri hudbe ktorého by zhromaždená mládež iste bola s takou chuťou tancovala, ako dosiaľ nikdy vo svojom živote. No starší účastníci neprejavili takú mladícku veselosť. Nemilé skúsenosti zo svetovej vojny – vplyvom stáleho maďarského teroru voči Nemaďarom – ... ovplyvňovali ich radostné city...⁵²

Naopak spomienky F. Ruppeldta podobné obavy vôbec neodrážajú a detailnejšie sa rozpisujú o dobrej nálade. Po všetkej vykonanej činnosti pri zostavovaní a tlačení mimoriadneho čísla Národných novín dorazil F. Ruppeldt do Domu až okolo desiatej a ľutoval jedine toho, že spoločnosť nie je ešte väčšia. „...Spievali sme naše piesne i Kde domov můj! Teraz ju už všetci po stojačky svobodne spievame. Boh dá vždy tak! Ja som povedal pozdrav krátky len. Spievali sme pieseň, v ktorej stojí: Koho dar nezvedie, hrozba neskloní, tomu moja pieseň slávu zazvoní! Nech žije Matúš Dula, predseda i všetci členovia SNR! Zaspievali sme Dulovi Starý náš. Dula hovoril, spomenul tých, ktorí v jednotnej práci pomreli už, hovoril Juriga (svojím spôsobom, už kus priveselo), išiel spev, veselo, bodro.“⁵³

Príchod Milana Hodžu o jedenástej večer v kasíne zaznamenali asi všetci s nádejou.⁵⁴ Živo si naň spomínala aj A. Gašparíková-Horáková: „Vidím ako dnes v kasíne, v osvetlenej klubovej miestnosti stáť Milana Hodžu vo dverách dvoch deklaratívnych miestností. Živo si spomínam, ako vzrušene svojím elegantne výrazným spôsobom oznamuje tam zhromaždeným prítomným, čo v Pešti zažil, čo nad všetku historickú pochybnosť zdôvodňuje štátoprávne vyhlásenie práve prijatej deklarácie, a tak ako Slovensko celé aj ich zabezpečuje pred Maďarmi.“⁵⁵ Hodža, dozvediac sa o vynesenej deklarácii, neváhal a odišiel do Dulov, aby si s niektorými účastníkmi vymenili svoje názory na jej znenie.

V protiklade k štátnym úradom nadšené a bezproblémové bolo podriadenie si mestských orgánov. Zastupiteľstvo veľkej obce Martin sa 3. novembra 1918 samo rozhodlo podriaďiť svoju činnosť SNR, pripojilo sa k uzneseniam Martinskej deklarácie a Jána Hvizdáka určilo za dôverníka SNR pri zastupiteľstve.

Práve tento deň – 3. november 1918 môžeme označiť za deň skutočného verejného manifestovania súhlasu martinského obyvateľstva s novou budúcnosťou, so vznikom SNR a uzneseniami Deklarácie. Martinské ulice ovládli slovenskí národovci, obyvateľstvo a slovenské symboly. V tento deň vznikla nielen miestna Slovenská národná garda (SNG) a mestské zastupiteľstvo sa podriadilo SNR, v tento deň sa v Martine konalo i veľké, podľa Národných novín dvojtisícové ľudové zhromaždenie.⁵⁶

Na úvod sa zástup zhromaždil pred mestským domom. Z balkóna domu predniesol reč člen zastupiteľstva Ján Vanovič. Hovoril o vojne, slobode a práve prijatom uznesení. Okrem J. Vanoviča na balkóne „trónila ovenčená slovenská zástava“.⁵⁷ Svoje, t. j. slovenské symboly SNR formálne určila ôsmym bodom vo verejnom ohlase z 3.11.1918: „Odznak Národnej Rady je barva bielo-modro-červená, verejné

⁵² THURZO (1968, 22)

⁵³ SNK LA Martin, nespracovaný fond Fedor F. Ruppeldt, II. denník 29.10.1918 – 28.11.1918, s. 65-112

⁵⁴ THURZO (1968, 26). SNK LA Martin, nespracovaný fond Fedor F. Ruppeldt, II. denník 29.10.1918 – 28.11.1918, s. 65-112

⁵⁵ GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ (1995, 148)

⁵⁶ *Národné noviny*, 49, č. 130, 5.11.1918, s. 2

⁵⁷ Tamže.

budovy sa takýmto zástavami majú označiť, – každý vojak je povinný miesto rozety ozdobiť čiapku národnou trikolórou.“ Trikolóra bola hlavným rozlišovacím znakom členov SNG. Pretože na výstroj nebolo, používali gardisti obvykle uniformu bývalej rakúsko-uhorskej armády a iba znak bývalej monarchie – rozetu nahradili trikolórou.⁵⁸ Zástava na mestskom dome jasne a verejne označila, že predstavitelia mesta sa odteraz verejne priklonili k slovenskej národnej reprezentácii a jej programu. Ako súčasníkom pripomínali *Národné noviny*: „*Nie sú to maličkosti... ani okrasy v našich farbách, veď i v tom javí sa nová svoboda, nové časy, že svobodne, hrdo sa môžeme priznávať k tomu, za čo sme pred krátkym časom boli súdení a trestaní.*“⁵⁹ Spravodajcovia doby poctivo informovali, kedy sa verejné úrady podriaďujú správe Slovenskej národnej rady alebo československého štátu vyvesením národnej zástavy na svojich budovách. Na sídle najvyšších štátnych orgánov v Martine – na stoličnom dome zaviala podľa *Národných novín* slovenská zástava až 1. decembra 1918.⁶⁰

Zhromaždenie ľudí po prednesenej reči sňalo z hláv klobúky a uskutočnilo ďalší symbolický akt – zaspievalo národnú hymnu *Hej Slováci*. Podobne ako ustálenie československého štátu, určitý čas trvalo aj určenie oficiálnych slovenských (resp. československých) štátnych symbolov. Hymnické piesne mali medzi slovenskými národnými symbolmi svoje dôležité miesto a v 19. storočí patrili medzi najobľúbenejšie tri hymnické piesne *Hej Slováci*, *Nad Tatrou sa blýska* a *Kto za pravdu horí*. Ako sme spomínali pieseň *Hej Slováci* bola uverejnená spolu s *Martinskou deklaráciou*, zaspievali si ju účastníci na zhromaždeniach v Sučanoch i Martine. *Nariadenie Ministerstva národnej obrany* z 13. decembra 1918 pripojilo k piesni *Kde domov můj* ďalšiu z obľúbených slovenských hymnických piesní *Nad Tatrou sa blýska*.⁶¹ Napriek tomu nie všetci boli spokojní s takýmto riešením ako svedčí článok *Národných novín*, podľa ktorého sa pieseň *Nad Tatrou sa blýska* nehodí na slávnosti a nie je našou hymnou. Autor článku navrhuje porozmýšľať radšej o piesni *Hej Slováci!*, *Hoj zem drahá!* či vymyslieť úplne novú hymnu.⁶²

Po odspievaní piesne sa sprievod ľudí za zvukov vrútockej hudby, ozdobený ďalšími zástavami a trikolórami, pobral k budove bývalej *Maticy slovenskej* (MS) – symbolu slovenských národných aktivít. Na jej balkóne sa spolu s práve vyvesenou slovenskou zástavou objavil národovec F. Ruppeltdt a oznámil, že SNR preberá budovu do svojho majetku a štátne úrady v nej umiestnené budú naďalej účinkovať. Za zvukov českej hymny *Kde domov můj* pohol sa sprievod ďalej a pred bytmi dvoch pre slovensky sa identifikujúcich *Martinčanov* najväčejších obyvateľov Martina – pred bytom M. Dulu a J. Škultétyho „*urobil srdečné vrele ovácie*“.⁶³ Zástup ľudí potom ešte obišiel ďalšie ulice a rozišiel sa opäť pred mestským domom.

Bielo-modro-červené zástavy neviaľali iba na úradných budovách, koncom novembra zdobili mnohé domy v Martine.⁶⁴ Symbolicky sa prihovárali nielen domácim

⁵⁸ SNA Bratislava, SNR, kartón 2

⁵⁹ *Národné noviny*, 49, č. 158, 28.12.1918, s. 3

⁶⁰ *Národné noviny*, 49, č. 142, 3.12.1918

⁶¹ ŠŤTOVEC (1999, 36)

⁶² *Národné noviny*, 50, č. 88, 16.4.1919, s. 4

⁶³ Následné poďakovanie J. Škultétyho uverejnili *Národné noviny*, 49, č. 130, 5.11.1918, s. 3

⁶⁴ *Národné noviny*, 49, č. 139, 26.11.1918, s. 4

obyvateľom, ale aj návštevníkom Martina, deputáciám prichádzajúcim na sekretariát SNR. Slovenské zástavy zdobili martinské ulice do konca januára roku 1919, keď Národné noviny uverejnili „*prosbu obecnstvu, aby zložilo zástavy, ktoré už 2-3 mesiace visia, aby sa nezničili a nezovšedneli ... ešte svitnú slávne dni, keď budú potrebné*“.⁶⁵

Na uliciach však nielenže pribudli slovenské zástavy, zároveň sa niečo postupne strácalo. Boli to maďarské nápisy a znaky – symboly minulosti, ktoré „*zmizly, ako sňah pod líčami slnka*“.⁶⁶ O tom, že nápisy nie vždy mizli dobrovoľne, hovoria spomienky Pavla Halašu: „*Židovsko-maďarónskym firmám sa ani potom neotvorili oči. Našich mládencov prirodzene dráždilo, že si tabule nedali premazať na slovenské. Izobrali sa niekoľkí na čele s Paukom Buocikom a Bercom Augustinim ml. na hasičskú strážnicu, vytiahli rebrík a poďme do roboty! Večer o 19-tej bielili, vlastne čierili olejovou farbou všetky závadné nápisy, ba kde to šlo, zvesili tabule. Najväčšiu prácu im vraj dal štátny znak na meštianke a náš Berco, ktorý ho sňal, sotva by dnes dokázal tento akrobatický kúsok... Táto revolučná psychóza sa prejavovala viac-menej po celom Slovensku rôznym spôsobom podľa pohybu ľudu i hriechov tých, proti ktorým bola namierená, no vždy pod heslom „Veď je sloboda!““.⁶⁷*

Symbolické a jazykové ovládnutie verejnosti bolo ďalším významným cieľom mnohých opatrení SNR. Svojím ohlasom z 3. novembra 1918 SNR vymedzila svoju základnú symbolickú výbavu – trikolóru, ktorá tvorila aj podstatu slovenskej zástavy (vlajky). Ďalším ohlasom z 8. novembra 1918 jasne vyjadrila svoje stanovisko ohľadom jazyka, považovaného za jeden z najdôležitejších atribútov národa. „*Naše deti nebudú už viac cudzou rečou v školách trápiť, do našich kostolov nebudú nám už viac cudzie spevy a kázne natiskať, od úradov nebudú nám už viac nesrozumiteľné uzavretia doporučovať, pred súdmi a úradmi musí sa nám budícne pravda po slovensky prisluhovať. Prestane krivda, pravda za stôl sadne!*“⁶⁸ Zavedenie nových symbolov a jazyka znamenalo odmietnutie a odstránenie starých spojených s Rakúsko-Uhorským štátom a maďarskou národnou identitou. SNR ako reprezentantka slovenského národa nahrádzala znaky starého režimu novou slovenskou národnou symbolikou. Presadzovanie symboliky spojenej s československým štátom nastalo neskôr, v decembri 1918, po príchode ministra pre správu Slovenska, Vavra Šrobára do Žiliny. Tento rozdiel medzi chápaním slovenských národných a štátnych československých symbolov príkladne dokumentujú už prvé prípisy SNR zaslané na slovenské oddelenie Národného výboru v Prahe 7. novembra 1918. V jednom z nich žiadala SNR kvôli úplnému nedostatku látok na zástavy a trikolóry a kvôli nedostatku odznakov pomoc pri ich zabezpečovaní za čo najnižšie ceny. V druhom žiadala vyhotoviť väčšie množstvo pečiatok pre Slovenské národné rady a gardy. Korektor v Prahe však všetky nápisy na pečiatkach upravil, prídavné meno slovenský zaškrtnol a pečiatky tak niesli iba nápis Národné rady a gardy.⁶⁹

Práve v jazykovej oblasti nachádzame ojedinelé nariadenie, v ktorom SNR

⁶⁵ *Národné noviny*, 50, č. 23, 29.1.1919, s. 4

⁶⁶ *Národné noviny*, 49, č. 134, 14.11.1918, s. 3

⁶⁷ SNK LA Martin, signatúra 37 AD 3, Pavol Halaša

⁶⁸ DOKUMENTY (1998, 42)

⁶⁹ HRONSKÝ (1976, 164). Bližšie o vzťahu československej štátnej ideológie a slovenskej národnej identity pozri NURMI (1999, s. 77-92)

zrušila platnosť starého uhorského zákona. Konkrétne zákona o pomadžarčení miestnych názvov z roku 1898. Obce a mestá na území Slovenska mali odstrániť nanútené mená maďarské a vzkriesiť pôvodné slovenské. Takto mali byť upravené i príslušné úradné pečiatky. Toto nariadenie, aj keď s dvojmesačným oneskorením pravdepodobne zaregistrovali aj železničné úrady vo Vrútkach. V januári 1919 železničná stanica prosila SNR o preklad maďarských mien staníc vo Vrútkach a okolí (napr. Szucsány, Ruttkarendezö, Ruttka), ktorý jej SNR i poskytla.⁷⁰ O postupnosti zmien a potrebe času svedčí aj to, že dokonca i pečiatka poštového úradu v Martine bola ešte v októbri 1919 maďarská.⁷¹

S presadzovaním slovenčiny na verejnosti, v úradoch a školách súvisí celý rad problémov, s ktorými sa potýkala SNR, rovnako ako neskôr orgány Československej republiky. Prvoradým z nich bol stav slovenského jazyka a minimálne množstvo ľudí, ktorí dobre ovládali jeho literárnu a pravopisnú podobu. Posledné slovenské stredné školy, ktoré vychovávali slovenskú inteligenciu a zaoberali sa teda slovenským jazykom, boli zrušené v polovici 70. rokov 19. storočia, t. j. poslední národovci vychovaní týmito školami mali približne 60 rokov.⁷² A hoci v Martine ako v slovenskom národnom centre sídlila nadpriemerne veľká skupina slovenskej inteligencie, pôsobil tu v tom čase najuznávanejší znalec problematiky slovenského jazyka, redaktor J. Škultéty a martinské noviny a knihy tlačené v martinských slovenských tlačiarňach používali tzv. martinský úzus – puristickú gramatickú podobu jazyka, aj v Martine platilo, že zavedením slovenčiny nastala v mestách pre všetkých nečakaná a nepripravená situácia⁷³, ako ďalej dokladá príklad martinského školstva.

Požiadavky na slovenské školy sa veľmi rýchlo stupňovali. Najprv študenti a obyvatelia žiadali zaviesť do škôl slovenčinu ako predmet. Šlo hlavne o meštianske a stredné školy. Niektoré, najmä evanjelické ľudové školy, si obmedzené vyučovanie slovenčiny uchránili až do roku 1918.⁷⁴ V školách, kde to bolo možné, prikočili k poslovenčeniu celého vyučovania. Množili sa požiadavky na nové školy, poprípade „znovuoživenie“ zrušených slovenských škôl. Tak aj Martinčania sa už 18. decembra 1918 na zasadnutí SNR uzniesli vypracovať memorandum ohľadne znovuoživenia gymnázia. Následne niekedy na prelome rokov 1918/1919 o gymnáziu rokovali s ministrom V. Šrobárom a predbežne sa dohodli na otvorení gymnázia na jeseň 1919.⁷⁵

Na jeseň 1918 sa v martinských školách z rôznych príčin učilo veľmi málo. Príčinami boli ťažká epidémia španielskej chrípky, nedostatok uhlia a od polovice novembra príchod vojska. Posledným týždňom, ktorý sa vyučovalo, bol druhý decembrový týždeň, potom bola škola opäť k dispozícii vojsku. Šlo o štátnu ľudovú

⁷⁰ HRONSKÝ (1976, 191). Nariadenie uverejnené v *Národné noviny*, 49, č. 134, 14.11.1918, s. 1. SNK LA Martin, signatúra 94 H 69, SNR

⁷¹ SNK LA Martin, signatúra 166 D 1, Ivan Thurzo, s. 776 a n.

⁷² LIPTÁK (2002, 35)

⁷³ Tamže, s. 43

⁷⁴ *Národné noviny*, 49, č.134, 14.11.1918, s. 3, List študenta od Váhu. Na tieto požiadavky reagovala aj maďarská vláda zavedením dvoch vyučovacích hodín týždenne

⁷⁵ MEDVECKÝ (1931, 32). SNK LA Martin, signatúra 94 S 4, SNR

a meštiansku školu a o obchodnú akadémiu, sídliace v jednej budove. Znovu sa začalo vyučovanie najskôr na meštianskej škole vo februári 1919, v máji na štátnej ľudovej škole a od septembra i na obchodnej akadémii. V Martine existovala ešte katolícka, evanjelická a židovská ľudová škola a priemyselná škola. Cirkevné ľudové školy vyučovali ďalej aj po príchode vojska, boli však veľmi preplnené. Napríklad v katolíckej škole učil jeden učiteľ aj 160 žiakov.⁷⁶

Podoba vyučovania po deklaračnom zhromaždení kryštalizovala vyjednávaním medzi správcami škôl, SNR a radikálnym Zväzom slovenských študentov, ktorý vznikol na jeseň 1918. Hlavnými predstaviteľmi boli študenti štvrtého ročníka štátnej meštianskej školy z význačných martinských rodín. Predsedom sa stal Ján Paulíny-Tóth, tajomníkom Ivan Šimko-Klanica. Aktívnymi členmi boli aj Ivan Pietor, Jozef Millo a Fedor Thurzo. Koncom novembra 1918 Zväz u SNR protestoval proti vyučovaniu v maďarčine na martinských školách, navrhol ponechať ich zatvorené a učiť sa súkromne. Zväz navrhol aj predmety a literatúru, z ktorej by sa študenti mali doma pripravovať. Ústrednými predmetmi bola samozrejme slovenská história a jazyk.⁷⁷ SNR nebola schopná kompletne zmeniť fungovanie škôl tak promptne. Rozhodla sa školskú otázku vyriešiť do 1. februára 1919. Odpoveďou na žiadosti Zväzu bolo uznesenie o počte hodín (2 a 5) slovenčiny na vyšších školách, pričom o učiteľa slovenčiny sa mienila postarať sama SNR. Pre ľudové školy navrhla kurzy slovenčiny, s čím súhlasili i správcovia škôl.⁷⁸ Študenti neboli s takýmto riešením spokojní a odvolávajú sa na nariadenie Antona Štefánka,⁷⁹ „... poradili [si] ináč: jednoducho oznámili svojim učiteľom, že sú v Martine nežiadúcim elementom, a že bude najlepšie, keď sa hneď odsťahujú do Maďarska, a aby dali dôraz svojmu upozorneniu, do školy ďalej nechodili.“⁸⁰ Sami sa však ďalej schádzali na vlastné prednášky o histórii a pravopise.⁸¹

Správanie študentov upozorňuje na podstatu problému poslovenčenia škôl – učiteľov. Väčšina z nich nevedela po slovensky vôbec a tí niektorí, čo vedeli, boli v očiach slovenskej spoločnosti často skompromitovaní spoluprácou s maďarskými úradmi.⁸² To platí aj v Martine predovšetkým o štátnych školách (ľudovej, meštianskej a obchodnej). Situácia na cirkevných ľudových školách bola spravidla lepšia. Postavenie maďarských učiteľov v triede bolo na jeseň 1918 neudržateľné. Dokumentuje to sťažnosť maďarských učiteľov z 19. novembra 1918: „*Učítelia a profesori sa totiž ponosovali nielen na nedisciplinovanosť, ale zrovna na neposlušnosť slovenských žiakov, ktorí sa priam ‚drzo‘ chovajú proti nim a ich vyučovanie stále prerušujú výkrikmi, aby hovorili po slovensky. Prízvukovali: ‚Ved’ kto z nás vie po slovensky, aj hovorí po slovensky, ale kto nevie dobre po slovensky, alebo len veľmi*

⁷⁶ Pamätná kniha štátnej meštianskej školy pre chlapcov a dievčatá v Turč. Sv. Martine. Školská kronika štátnej ľudovej školy v Turč. Sv. Martine. Obe sú uložené v archíve Základnej školy Mudroňova v Martine

⁷⁷ SNK LA Martin, signatúra 94 H 67, SNR

⁷⁸ MEDVECKÝ (1931, 19-20)

⁷⁹ Študenti mali na mysli nariadenie dočasnej slovenskej vlády v Skalici, na čele s V. Šrobárom. Školstvu sa v nej, podobne ako neskôr v Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska, venoval Anton Štefánek

⁸⁰ SNK LA Martin, signatúra 166 D 1, Ivan Thurzo, s. 594 a n.

⁸¹ SNK LA Martin, signatúra 94 H 67, SNR

⁸² SNK LA Martin, signatúra 166 D 1, Ivan Thurzo, s. 566 a n.

málo, ako má potom vysvetľovať? Vieme, že dlho tu už nebudeme, že Slováci chcú mať svojich učiteľov a profesorov, ovládajúcich slovenskú reč, nuž prečo by slovenskí chlapci nemohli mať trpezlivosti, keď sa im niektoré predmety aj po maďarsky vysvetľujú? Však maďarská reč sa každému z nich môže zísť. “ Napríklad zo šiestich učiteľov štátnej ľudovej školy ovládal slovenčinu dobre jeden, tri učiteľky vedeli trochu, no po prebratí škôl československým štátom nezostal v Martine nikto z nich.⁸³

Okrem rozširovania slovenčiny v školách oznámila 20. decembra 1918 SNR svoj zámer usporiadať kurz slovenského jazyka a literatúry pre verejnosť. K organizovaniu podobných kurzov vyzvala zároveň učiteľov a farárov v obciach. Na kurz sa zapísalo 145 poslucháčov. Od januára prebiehali kurzy oddelene pre úradníkov a pre mládež. O štyri mesiace neskôr obstálo pri skúške 54 poslucháčov.⁸⁴ Kurzy slovenčiny predovšetkým pre úradníkov sa na Slovensku organizovali ešte v roku 1921, ako však konštatuje Ľubomír Lipták, schopnosť úradníkov viesť administratívu v slovenčine bola veľmi zlá aj po roku 1921.⁸⁵ Samoukom slúžilo na jeseň 1918 množstvo reedícií alebo narýchlo zostavených nových slovenských gramatík a slovníkov. Dokonca ani slovenčina novinárov – majstrov pera – nebola dokonalá. V Národných novinách ju opravoval a redaktorov poučoval J. Škultéty, v čase jeho neprítomnosti jeho dcéra Anna Škultétyová, ktorá redaktorom „... zahorúca, v januári 1919 prezentovala... zoznam správnych slovenských výrazov, z ktorých povstala malá knižička redakčná, nazvaná ‚Index verborum prohibitorum‘. Podľa neho sme sa snažili redigovať noviny a slečna Škultéty bola povolaná opraviť slovenčinu v duchu ‚ľubozvuku‘...“ Index neskôr správnymi výrazmi dopĺňal Andrej Mihal, bývalý vrútocký ev. farár, neskôr redaktor Národných novín a jeho časti aj uverejnil.⁸⁶

Pestovaniu slovenčiny a slovenského povedomia slúžili v Martine od začiatku decembra aj literárne večierky. Spočiatku bývali každý týždeň v martinskom kasíne, od januára sa pretvorili na literárnu školu a konali sa v meštianskej škole. Postupne od najstarších dejín až po súčasnosť o významných udalostiach a osobnostiach zo slovenských dejín prednášali A. Gašparíková, Š. Krčméry, J. Škultéty a ďalší. Program bol oživený slovenskými básňami. V januári školu navštevovalo 42 poslucháčov.⁸⁷

Je dôležité pripomenúť význam tlačeného slova pri šírení slovenčiny. Noviny, časopisy, knihy a iný tlačený materiál predstavovali jednak zdroj informácií takých dôležitých v neistých časoch a jednak prispievali k rozvoju a šíreniu jazyka. Po októbri 1918 si preto najmä slovenská inteligencia a robotníci, ktorých činnosť bola za Rakúsko-Uhorska výrazne limitovaná, uvedomovali potrebu vlastných tlačových orgánov (novín a časopisov) a tlačiarňí. Na jar 1919 nárast počtu novín a časopisov Národné noviny nazvali dokonca „časopiseckou epidémiou“. „V tomto ohľade sme chvalabohu už tak ďaleko, že nielen každá župa má svoj úradný časopis, ale takmer každé mestečko a každý niečo hodný národovec.“⁸⁸ SNR sa,

⁸³ Školská kronika štátnej ľudovej školy v Turč. Sv. Martine, Archív Základnej školy Mudroňova v Martine

⁸⁴ *Národné noviny*, 49, č. 152, 20.12.1918, s. 3; 50, č. 3, 4.1.1919, s. 4; č. 89, 17.4.1919, s. 3. SNK LA Martin, signatúra 94 S 4, SNR

⁸⁵ LIPTÁK (2002, 36-37)

⁸⁶ *Národné noviny*, 16. a 17.4.1919. SNK LA Martin, signatúra 166 D 1, Ivan Thurzo, s. 680 a n., 735 a n.

⁸⁷ *Národné noviny*, 49, č. 143, 5.12.1918, s. 4; č. 146, 12.12.1918, s. 3; 50, č. 6, 9.1.1919, s. 4; č. 53, 5.3.1919, s. 3

⁸⁸ *Národné noviny*, 50, č. 74, 30.3.1919, s. 2

okrem už spomenutého rozšírenia Národných novín, 6. decembra 1918 zaoberala aj kúpou maďarskej Moškócziho tlačiarne v Martine. Túto tlačiareň nakoniec odkúpila Tatra banka pre slovenský Budapeštiaský nakladateľský spolok, ktorý sa presťahoval do Martina. Predaj sa uskutočnil 1. februára 1919.⁸⁹ V prvý januárový deň začala svoju činnosť aj robotnícka tlačiareň Bratstvo vo Vrútkach, zložená z dvoch bývalých maďarských tlačiarň vo Vrútkach a v Ružomberku.

Ďalším aspektom presadenia sa slovenčiny na verejnosti bolo jej – nazvime to – „tesanie do kameňa“, ako sa prejavilo napríklad v Sučanoch. A tak sa koncom roku 1918 jednou zo sučianskych slávností, spojených s prevratnými zmenami, stalo slávnostné „nie odhalenie dosky, ako to býva, ale skladanie dosky“ na miestnej evanjelickej škole, ktorá stávala hneď vedľa evanjelického kostola na námestí. Na základe Apponiho zákonov o povinnej maďarčine na všetkých školách bola totiž evanjelická cirkev niekedy po roku 1907 prinútená zničiť slovenský nápis na svojej škole. Na blahosklonnú prosbu cirkvi bolo povolené nápis predbežne nezničiť, ale ho len doskami zabiť a zatrieť na bielo, aby tak nebol rozoznateľný. Preto po vzniku Československa jedna z prvých miestnych iniciatív smerovala k odstráneniu dosiek a opätovnému odhaleniu slovenského nápisu, ktorý znova verejne hlásal: „*Ku sláve trojjediného Boha a k šíreniu kresťanskej osvety matkocirkev ev. a v. Sučany vystavila r. 1871, obnovila r. 1903.*“ A tak „... po službách Božích v druhý sviatok vianočný celý zástup vyšiel z chrámu pred školu, v čele dietok dobrý náš učiteľ Helvig. Zastanúc pred povestnými doskami... učiteľ v horlivom prívete... pripomenul, ako trpeli pod onou neosvetovou krutosťou deti i učiteľia... a ako... môžeme, máme i budeme sa naďalej prirodzeným spôsobom vzdelávať sladkou, materinskou rečou svojou ako iné národy.“⁹⁰

Záver

Na úvod príspevku som na príklade jedného slovenského národovca skúmala spôsoby šírenia nového programu slovenských národovcov, tak ako bol deklarovaný v Deklarácii slovenského národa v Martine 30. októbra 1918. Analýza spôsobov šírenia deklarácie mala tri dôvody. Naznačovala ne/akcieschopnosť novovzniknutej Slovenskej národnej rady, približovala úlohu jednotlivca v slovenskom národnom hnutí v roku 1918 a nakoniec ukazovala spôsob myslenia národovcov, ktorý Tibor Pichler charakterizoval ako „horlenie“.⁹¹

Niektoré zo zmienených záverov rozpracovali už staršie štúdie. Na ne/akcieschopnosť a úlohu jednotlivcov upozorňuje Marián Hronský: „*Slovenská národná strana ako vrcholný organ slovenského národnopolitického tábora tiež nemala vybudované miestne organizácie a spoliehala sa iba na svoj časopis a vlastnú iniciatívu jednotlivcov po mestečkách a dedinách. Tí však boli za danej situácie úplne bezradní, lebo v čase vrcholiaceho národnooslobodzovacieho zápasu slovenského národa nevedeli nič ani o základnej línii svojej strany – kam a akým smerom sa SNS hodlá uberať...*“⁹²

⁸⁹ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Služnovský úrad Martin, kartón 313, č. 439/1919 adm.

⁹⁰ *Národné noviny*, 50, č. 8, 11.1.1919, s. 4

⁹¹ PICHLER (2006, 569-590)

⁹² HRONSKÝ (1987, 217)

V trochu inom kontexte na zmenu postojov, identifikácií a s tým spojené pocity neistoty, dezorientácie a v prípade slovenských národovcov aj na nedostatočné koncepčné myslenie⁹³ poukázali aj Elena Mannová a Monika Glettlerová. Podľa oboch historičiek pre väčšinu obyvateľov Slovenska, nehľadiac na „etnické či štátnopolitické povedomie“, bola revolúcia⁹⁴ prekvapením, cítili sa v novej situácii neisto a dezorientovane.⁹⁵

Príspevok sa v hlavnom pláne zaoberal reakciami, s ktorými sa stretlo prijatie a vyvesenie Deklarácie v skúmaných lokalitách. Rozdielne reakcie naznačovali rôzne národné identifikácie a preferenciu rôzneho štátoprávneho usporiadania vo všetkých skúmaných mestečkách. Silnú zápornú reakciu vyvolalo vyvesenie Deklarácie na Vrútkach, v staršej štúdii sme sa preto podrobne venovali práve možným identifikáciám prítomným medzi Vrútočanmi. Jedným z hlavných cieľov tejto štúdie ktoré sledovala aj osudy robotníckych vrútockých osobností bolo ukázať komplexnosť a zložitost' identifikačných procesov a spochybnit' jednoznačnú národnú identifikáciu robotníckych funkcionárov tradične, pejoratívne označovaných za maďarónov. Usilovali sme sa zároveň otvoriť otázku nakoľko, bola národná identifikácia v súvislosti s komunistickým či iným robotníckym svetonázorom aktivovaná či dôležitá. Zároveň sme otvorili možnosť existencie akejsi nenárodnej či nadnárodnej sociálnodemokratickej identifikácie.

Záverčná časť venujúca sa udalostiam v Martine skúmala akými symbolickými prostriedkami slovenskí národovci dávali najavo zmenu mocenských pomerov vo verejnom priestore mesta. Naším cieľom bolo upozorniť na rôzne spôsoby, akými súčasníci verejne vyjadrovali svoje národné identifikácie a štátoprávne preferencie v nových podmienkach, a zároveň upozorniť na fakt, že v čase revolúcie 1918 bola opäť príležitosť rozširovať prijímateľov a používateľov symbolickej výbavy slovenského národného hnutia. Proces dotvárania jednotných symbolov a atribútov slovenského národa v Československom štáte sa potom stáva súčasťou byrokratických rozhodnutí novej československej vlády na čele s Ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska.

Osobitnú podkapitolu v tomto procese zohrával slovenský jazyk ako základná zložka slovenského nacionalizmu.⁹⁶ Časť kapitoly sa preto venuje praktickým dôsledkom stavu slovenčiny v roku 1918, kedy väčšina obyvateľov súčasného Slovenska neovládala spisovný slovenský jazyk, ktorý ani nebol formálne ustálený. Na hĺbku tohto problému upozorňujem na príklade aktivít v Martine, kde napriek prítomnosti najväčších odborníkov na spisovnú slovenčinu bolo za veľmi krátky čas uskutočnených množstvo aktivít na zlepšenie ovládania slovenského jazyka obyvateľstvom a jeho presadenie na verejnosti.

⁹³ O nejasnostiach i koncepciách slovenských politikov KRAJČOVIČ (1995)

⁹⁴ Elena Mannová vo svojom texte používa termín „prevrat“

⁹⁵ MANNOVÁ (1999, 363), GLETTLEROVÁ (2000)

⁹⁶ PICHLER (1994)

Pramene a literatúra

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív Bratislava, fond Slovenská národná rada; fond Zbierka staničných kroník, kartón 4, Staničná kronika Vrútky

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Slúžnovský úrad Martin

Slovenská národná knižnica, Literárny archív Martin, signatúra 166 D 1, Ivan Thurzo; nespracovaný fond Fedor F. Ruppeltdt, II. denník 29.10.1918 – 28.11.1918, s. 65-112; signatúra 174 AM 15 Gašparíková Anna – Horáková. Inc: Posledný rok vojny, prednáška v kasíne 28.10.1923; signatúra 94 H 67, 94 H 69, 94 R 25, 94 S 4, SNR; signatúra 37 AD 3, Pavol Halaša.

Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, Martin, Andrej Mihal, životné údaje

Kronika obce Sučany, Obecný úrad Sučany.

Pamätná kniha štátnej meštianskej školy pre chlapcov a dievčatá v Turč. Sv. Martine, Archív Základnej školy Mudroňova v Martine.

Školská kronika štátnej ľudovej školy v Turč. Sv. Martine, Archív Základnej školy Mudroňova v Martine.

DOKUMENTY slovenskej národnej identity a štátnosti II., 1998. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry. 319 s. ISBN 80-88878-48-9.

GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A., 1995. *U Masarykovcov: Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava: AEP. 303 s. ISBN 80-967366-4-7.

GLETTLEROVÁ, M., 2000. Slovenská spoločnosť pod vplyvom vojny a militarizácie v rokoch 1914-1918. In: MOMSEN, H. – KOVÁČ, D. – MALÍR, J. – MARKOVÁ, M. *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. Brno: Matice moravská, s. 73-85. ISBN 80-902304-8-2.

HANÁK, J., 2004. *Obsadenie Bratislavy 1918-1920: Kronika pamätných dní*. Bratislava: Albert Marenčin vydavateľstvo PT. 181 s. ISBN 80-88912-71-7.

HRONSKÝ, M., 1976. *Slovensko na rázcestí: Slovenské národné rady a gardy v roku 1918*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo. 279 s.

HRONSKÝ, M., 1979. Dôverná predporada a deklaračné zhromaždenie v Martine 30. októbra 1918. In: KUBOVČÍK, Jozef (zost.): *Kmetianum V.: Vlastivedný zborník Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa*. Martin: Osveta, s. 5-34.

HRONSKÝ, M., 1987. *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava: Pravda. 341 s.

HRUŠOVSKÝ, J., 1947. *Starý Martin v živote a ľuďoch: Črty a spomienky*. Bratislava: Bibliotheka. 308 s.

HRUŠOVSKÝ, J., 1963. *Umelci a bohémi*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 302 s.

Július Helvigh 70-ročný. 1948. In: *Evanjelický posol zpod Tatier*. Roč. 38, č. 6 (8. 2. 1948), s. 44-45.

KERTZER, D. I., 1988. *Ritual, Politics, and Power*. New Haven, London: Yale University Press. 235 p.

KRAJČOVIČ, M., 1995. Károlyiho vláda v Maďarsku a osudy Slovenska v Strednej Európe 1918-1919. In: *Historické štúdie*, 36. Bratislava: Veda, s. 5-47. ISSN 0440-9515.

LIPTÁK, Ľ., 2002. The Urban Middle Class in Slovakia after 1918. Continuity and Discontinuity. In: LIPTÁK, Ľubomír: *Changes of Changes: Society and Politics in Slovakia in the 20th Century*. Bratislava: AEP, s. 11-50. ISBN 80-88880-50-5.

MAGYAR Statisztikai Közlemények., 1912. 42 kötet. A magyar szent korona országainak 1910 évi Nepszámlálása. Budapest.

MANNOVÁ, E., 1999. Zmeny vo vedomí slovenskej spoločnosti za prvej svetovej vojny. In: *Slovensko na začiatku 20. storočia: Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby*. PODRIMAVSKÝ, M. – KOVÁČ, D. (eds.). Bratislava: Historický ústav SAV, s. 353-363. ISBN 80-88780-31-4.

Martinská deklarácia 1918., 1968. In: *Lud*. Roč. 21, 2. 11. 1968, s. 3-4.

MEDVECKÝ, K. A., 1931. *Slovenský prevrat*. Zväzok IV. Bratislava: Komenský, vydavateľská a literárna spoločnosť. 340 s.

MEDVECKÝ, K. A., 1935. *Z mojich rozpomienok k šesťdesiatinám 8. 6. 1875-8. 6. 1935*. Trnava: Fr. Urbánek a spol. 182 s.

NAČO je národu dom...: *Význam národného domu v kultúrno-spoločenských dejinách Slovenska.*, 2002. Martin: Divadlo SNP Martin. 128 s. ISBN 80-968730-8-3.

Národné noviny, 49, č. 128 A, 31. 10. 1918, s. 1.

Národné noviny, 49, č. 128 B, 31. 10. 1918.

Národné noviny, 49, č. 130, 5. 11. 1918.

Národné noviny, 49, č. 134, 14. 11. 1918.

Národné noviny, 49, č. 139, 26. 11. 1918, s. 4.

Národné noviny, 49, č. 142, 3. 12. 1918.

Národné noviny, 49, č. 143, 5. 12. 1918, s. 4.

Národné noviny, 49, č. 146, 12. 12. 1918, s. 3.

Národné noviny, 49, č. 152, 20. 12. 1918, s. 3.

Národné noviny, 49, č. 158, 28. 12. 1918, s. 3.

Národné noviny, 50, č. 3, 4. 1. 1919, s. 4.

Národné noviny, 50, č. 6, 9. 1. 1919, s. 4.

Národné noviny, 50, č. 8, 11. 1. 1919, s. 4.

Národné noviny, 50, č. 23, 29. 1. 1919, s. 4.

Národné noviny, 50, č. 53, 5. 3. 1919, s. 3.

Národné noviny, 50, č. 74, 30. 3. 1919, s. 2.

Národné noviny, 50, č. 88, 16. 4. 1919.

Národné noviny, 50, č. 89, 17. 4. 1919.

NURMI, I., 1999. *Slovakia – a playground for nationalism and national identity: Manifestations of the National Identity of the Slovaks, 1918-1920*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. 202 p. ISBN 978-951-710-108-0.

PALKOVIČ, S., 1981. Z hospodárskych, sociálnych a politických dejín Martina v rokoch 1850-1918. In: *Z minulosti a prítomnosti Turca 6*. Martin: Osveta, s. 145.

PETROVSKÝ, K., 2001. Národný dom v Martine. In: *História: Revue o dejinách spoločnosti*. Roč. 1, č. 3, s. 29. ISSN 1335-8316.

PICHLER, T., 1994. The Idea of Slovak Language-based Nationalism. In: *Language, values and the Slovak nation*. PICHLER, T. – GAŠPARÍKOVÁ,

J. (eds.) Washington: Paideia Press & The council for research in values and philosophy, s. 35-45. ISBN 1-56518-036-4.

PICHLER, T., 2006. Národ, národnosti, štát: o politike etnického entuziazmu. In: *Historický časopis*. Roč. 54, č. 4, s. 569-590. ISSN 0018-2575.

SEGĽOVÁ, L., 2009. *Rok 1918 zblízka: Sonda do revolučnej každodennosti v Turčianskom Svätom Martine, vo Vrútkach a v Sučanoch*. Dizertačná práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta. Katedra slovenských dejín, Bratislava, 216 s.

SEGĽOVÁ, L., 2011. Byť národovcom. In: KOVAČKA, M. (ed.). *Fedor Ruppeldt: Život a dielo*. Žilina: Cirkevný zbor ECAV v Žiline – Slovenská národná knižnica v Martine, s. 182-194. ISBN 978-80-970993-1-2.

SEGĽOVÁ, L., 2012. Samosprávne revolučné orgány v Turci v roku 1918: Mikrohistorický prístup. In: *Historický časopis*. Roč. 60, č. 2, s. 271-299. ISSN 0018-2575.

SEGĽOVÁ, L., 2018. Obec Sučany v Československu (1918-1938). In: *Sučany: Monografia obce*. Zostavili PhDr. M. BELLA, Ing. V. PLŽIK, Mgr. P. CABADAJ. Turany, s. 74-100. ISBN 978-80-89694-35-8.

SEGĽOVÁ, L., 2020. Deklaranti a tí druhí. In: *Zborník Slovenského národného múzea: Kmetianum*. Roč. XV, s. 68-83. ISSN 0454-8957.

SOZNAM miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919., 1920. Bratislava.

STATISTICKÝ lexikon obcí na Slovensku. 1921. Praha.

ŠKVARNA, D., 2004. *Začiatky moderných slovenských symbolov: K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied. 130 s. ISBN 80-8055-014-2.

STATISTICKÝ lexikón obcí v krajine slovenskej., 1936. Praha.

ŠŤUTOVEC, M., 1999. *Semióza ako politiku alebo „pomlčková vojna“*. Bratislava: Kalligram, 360 s. ISBN 80-7149-245-0.

THURZO, I., 1968. *O martinskej deklarácii*. Martin: Obzor. 85 s.

THURZO, I., 1987. *Medzi vrchmi a na rovine*. Bratislava: Tatran. 299 s.

ZÁBRODSKÁ, K., 2009. *Variace na gender: Postrukturalizmus, diskurzívni analýza a genderová identita*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1752-9.

ZELINOVÁ, H., 2001. K etnickému vývoju mesta Vrútok – s dôrazom na českú komunitu. In: ŠRAJEROVÁ, O. (Ed.): *Otázky národní identity – determinanty a subjektivní vnímaní v podmínkách současné multietnické společnosti*. Opava – Praha: Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě – dokumentační a informační středisko Rady Evropy při Evropském informačním středisku UK v Praze, s. 337-347. ISBN 80-86224-27-9.

SPREADING OF THE MARTIN'S DECLARATION
AND ITS PUBLIC ACCEPTANCE IN MARTIN,
VRÚTKY AND SUČANY

Lucia Segřová Muřinková

Summary

In the study, we examine some of the everyday nationalistic practices of people associated with the proclamation of the Declaration of the Slovak Nation (the so-called Martin Declaration) in the short period of time following October 30, 1918 in the neighboring localities of Martin, Vrútky and Sučany. The examined time period represents the beginning of an uncertain revolutionary period, when new states were established on the ruins of the crumbling Austro-Hungarian monarchy. In the first part, we took a closer look at the way in which the Martin Declaration was spread in the immediate vicinity of Martin. The Lutheran chaplain at the time, later Bishop Fedor Ruppeltdt, played a vital role in the rapid preparation of a special issue of the National Newspaper, which published the text of the Declaration according to his own recollections. As an initiative and committed Slovak nationalist, he also used public gatherings in Sučany and the surrounding villages to spread the ideas of the Declaration on the Slovak Nation and the emerging Czechoslovakian state. We consider the role of proactive individuals in spreading the Declaration to be fundamental. In the second part, we documented the negative reception of the Declaration in the neighboring working-class railway town of Vrútky. In the third part, we took a closer look at the way in which the predominantly Slovak inhabitants of Martin enthusiastically accepted and celebrated the declaration meeting. The representative office of the large municipality of Martin submitted its activities to the Slovak National Council four days after the adoption of the Declaration and the establishment of the Slovak National Council. This act was connected with a large public manifestation, which rebranded the space as Slovak with Slovak symbols, institutions and language. In the final part, we observed in what way and which problems the linguistic control of Martin faced, especially using the example of schools in Martin.

STOPY ALICE MASARYKOVEJ V MARTINE A NA BYSTRICKE ¹

HANA ZELINOVÁ

*SNM v Martine – Múzeum kultúry Čechov na Slovensku, Moyzesova 11,
036 01 Martin, e-mail: hana.zelinova@snm.sk*

Zelinová, H., 2023. Traces of Alica Masaryková in Martin and Bystrička.

Abstrakt: *In the public imagination, Alica Masaryková is known primarily as the daughter of the founder and first president of the Czechoslovak Republic, Tomáš Garrigue Masaryk. However, she was also the president of the Czechoslovak Red Cross, and from this position she initiated solutions to Slovakia's socio-medical problems, which were mainly an issue during the first years of the Czechoslovak Republic. These activities of hers had strong links to the Turiec region and to the town of Martin, which she knew intimately from the stays of the Masaryk family in this region during the 1888-1900 period. Even today, it is still possible to find traces of her activities: the buildings of institutions which were built on her initiative and with her significant contribution.*

Kľúčové slová: *Alice Masaryková, socio-medical care, Milan Rastislav Štefánik Institute, Živena.*

„Ja som sa na Slovensku narodila a strávila som tam detstvo.“² Tieto slová, ktoré vyslovila Alica Masaryková (1879 – 1966) na sklonku svojho života už počas pobytu v sociálnom zariadení v Chicagu, hovoria hádam najvýstižnejšie o jej vzťahu k Slovensku, Bystričke, Turcu.

Je samozrejme a pre Alicu charakteristické, že tento vzťah neprežívala len vo verbálnej rovine, ale naplňala ho prácou. Stopy jej pôsobenia môžeme v regióne Turiec, napriek rokom, kedy boli príslušníci rodiny Masarykovcov „personami non grata“ nájsť dodnes.

Po prvej svetovej vojne, po prvýkrát v roku 1920, sa Masarykovci „vrátili“ do Turca, s ktorým ich spájali mnohé spomienky a priateľstvá. Za viac ako 20 rokov ich neprítomnosti v tomto regióne sa v ich životoch udiali mimoriadne závažné zmeny, veď z pána profesora sa stal prezident republiky a z nádejnej študentky prakticky prvá dáma, so skúsenosťami poslankyne Národného zhromaždenia Československej republiky a hlavne predsedníčka Československého Červeného kríža (ďalej ČSČK). Práve táto funkcia jej poskytovala oficiálny rámec pre plnenie ná-

¹ Referát bol prednesený na konferencii Alice Masaryková a Slovensko. Emancipovaná žena v tieni veľkého otca, konanom dňa 17. 6. 2021 v Slovenskom národnom múzeu v Martine

² Agneša GUNDOVÁ: S Alicou Masarykovou. In: *Kultúrny život* 21, 1966, č. 52, s. 2

ročných sociálno-zdravotných úloh, ktorým sa rozhodla zasvätiť svoj život. Úloh, osobitne aktuálnych v podmienkach Slovenska.

Turiec bol pre pôsobenie Alice Masarykovej (ďalej A. Masaryková, resp. AGM) ideálnym miestom. Vďaka prázdninám, tráveným s celou rodinou v rokoch 1888 – 1899 v neďalekej obci Bystrička, poznala miestne pomery, no hlavne tu už od roku 1869 pôsobil spolok slovenských žien Živena, ktorý od roku 1919 rozvíjal aj sociálny program. Pri jeho plnení a zároveň pri organizovaní dievčenského školstva na Slovensku tu významnú úlohu zohral aj František Mareš, v dobovej tlači uvádzaný aj ako aj radca Mareš (1862 – 1941), zakladateľ a riaditeľ škôl ženského vzdelávacieho spolku Vesny v Brne, ktorého o spoluprácu požiadala predsedníčka Živeny Elena Maróthy Šoltésová (1855 – 1939).

Práve on „vždy starostlivý a činne zaujatý o spolkové a školské veci Živeny“³ na zasadnutí výboru Živeny dňa 12. januára 1920 informoval, že pre to „aby Živena umožnil výraznejšie účinkovať v kultúrnom odvetví sociálnej pečlivosti, na ministerstve sociálnej pečlivosti v Prahe vykonal subvenciu vo výške 40 000 korún.“⁴ Následne sa 1. februára konala pracovná porada za účasti pozvanej predsedníčky ČSČK Alice Masarykovej. V časopise Živena – zábavno-poučnom časopise, orgáne spolkov Živeny a Lipy sa píše: „*Dr. A. G. Masaryková prišla i so svojou sekretárkou na milú jej od detstva Bystričku a do Martina. Pokonala si záležitosti Červeného Kríža, Pečlivosti o dieťa a p. a o 4. hodine popoludní došla do Národného Domu, kde vo veľkej dvorane, nabitej už obecnstvom na ňu čakajúcim, bola so srdečnými prejavmi radosti uvítaná, slovným prívetom najprv župana dr. Dulu, potom za spolok Živenu od E. Šoltésovej. Za tým hneď nasledovala jej prednáška o sociálnej pečlivosti. Bola nenútená, každému prístupná – a slovenská. Musíme až obdivovať slečnu dr. Masarykovú, že slovensky ešte nezabudla od tých rokov, za ktoré na Slovensko nechodievala.*“⁵

Prítomných si Alica získala hneď prvými slovami: „*Ešte nikdy som nemala takej trémy, ako keď mi prichodí prehovoriť tu, v hlavnom meste Turca, toho kraja, kde trávila som za mladi toľké letá a kde naučila som sa chlieb miesiť a piecť, seno hrabať, ľan trhať a tomu podobné práce konať, a kde vidali ma tu v tejto dvorane neraz i tancovať. Keby som bola podrobená skúške v týchto prácach, to viem, že by som dobre obstála.*“⁶ V ďalšom texte predostrela analýzu sociálno-zdravotných pomerov na Slovensku a okrem iného iřečito po turčiansky povedala: „*Sociálnu pečlivosť si nemítorte s akciou dobročinnou, ktorá by vychovávala ľudí k žobrácstvu. Je to snaha pomôcť ľuďom na základe vedeckom.*“⁷ V závere zdôraznila, že v Martine už pôsobia 3 organizácie, ktoré sa venujú sociálnej starostlivosti – Československý Červený kríž, Pečlivosť o dieťa a Živena. Nasledujúci deň AGM predsedala pracovnej porade delegátok miestnych odborov Živeny v Župnom dome.

Opäť citát z periodika Živena: „*Keď slečna dr. Masaryková zaujala svoje miesto, predsedníčka Živeny, E. Šoltésová, privítala ju i všetkých prítomných a potom nákrátko rozpovedala, ako sa to stalo, že Živena chopila sa i niektorých úloh sociál-*

³ Živena – zábavno-poučný časopis, orgán spolkov Živeny a Lipy, roč. X. 1920, č. 6, január 1920, s. 118

⁴ Cit. 3, s. 118

⁵ Cit. 3, s. 118

⁶ Živena, roč. X, 1920, č. 7-8, február – marec 1920, s. 132

⁷ Cit. 6, s. 132

nej pečlivosti.“⁸

Za prvú zmienku o budúcom Ústave Milana Rastislava Štefánika, významnej stope pôsobenia Alice Masarykovej na pôde mesta Martin, možno považovať informáciu radcu Mareša o perspektíve zriadenia dvoch nových ženských škôl na Slovensku, prednesenú na XXXVII. Valnom zhromaždení Živeny v roku 1921. Mala to byť vyššia škola pre sociálne pracovníčky a škola záhradnícko-gazdovská. Ako uviedol: „*Jestli sa plán uskutoční, budú to dve významné ženské odborné školy, o ktorých utvorenie činne zaujímajú sa predsedkyňa Čsl. Červeného Kríža, dr. Alice Masaryková, prof. Dr. Marie Nečasová Poubová, sekretárka ministerstva sociálnej pečlivosti, a prof. Dr. Anna Berkovcová*“ (zakladateľka prvej sociálnej školy v Čechách). Zároveň informoval o tom, že dámy za týmto účelom absolvovali cestu do Ameriky.⁹

Konkrétnejšie obrisy pripravovanej sociálnej školy predniesla Alice Masaryková na zasadnutí ústredného výboru spolku Živena 13. decembra 1921 s tým, že podľa návrhu radcu Mareša by táto škola mala byť vybudovaná v Martine a mala by byť pomenovaná Ústav Milana Rastislava Štefánika.¹⁰ „... *Úmyslom pána radcu Mareša je založiť v Turci sociálnu školu Milana Rastislava Štefánika. Pán radca Mareš stvoril na Morave Vesnu a chce svoje bohaté zkušnosti dnes venovať Slovensku. Tým už, myslím, výsledok je zaistený.*“¹¹ Ústav mal byť pôvodne v Bratislave, ale „...*po mnohých poradách a uvažovaniach prešiel návrh riaditeľa Mareša, podopretý vecnými dôvodmi, že Ústav M. R. Štefánika z mnohých ohľadov úspešnejšie bude účinkovať na vidieku, než vo veľkom meste, a Turčiansky Svätý Martin, sídlo Živeny, bude najprihodnejší pre školu, ktorá slovenským ženám má sa stať takrečeno smerodajnou, pri ich, k všeobecnému dobru namierených, vzdelanostných snahách.*“¹²

V tomto duchu výbor Živeny adresoval list členom výboru Slovenskej ligy v USA so žiadosťou, aby liga záležitosť školy zverila Živene, aby miestom lokalizácie ústavu bol Martin a aby financie – milión Kč (odhlasovaných ligou na vybudovanie ústavu) poslala Tatra banke pre Živenu na Ústav M.R. Štefánika. List obsahoval aj informáciu, že mesto Martin poskytne pozemok na stavbu a potrebné drevo zdarma.¹³

Následne vo veci ... *d'alsieho postupu veci nádejného Ústavu Milana Rastislava Štefánika* Slovenská liga v Amerike, Československý Červený kríž v Prahe a Živena, spolok slovenských žien v Turčianskom Svätom Martine uzavreli o ústave M.R. Štefánika nasledujúcu dohodu:

Slovenská liga v Amerike venuje na stavbu Ústavu M. R. Štefánika v Turčianskom Svätom Martine zriadeného podľa projektu správcov p. Fr. Mareša a p. Ignáca Gessaya, jeden milión Kč.

Čs. Červený kríž v Prahe požičia na stavbu menovaného ústavu jeden milión Kč, bezúročne na 15 rokov, t.j. až do konca roku 1937;

Náklad na udržiavanie ústavu bude znášať Živena;

⁸ Cit. 6, s. 132

⁹ Zpráva o činnosti Živeny, spolku slovenských žien, na 51. správny okres. In: *Živena*, roč. XI. č. 10, október 1921, s. 199

¹⁰ *Živena*, roč. XII. 1922, č. 1., január 1922, s. 18

¹¹ *Živena*, roč. XII., 1922, č. 2, február 1922, s. 26

¹² *Živena*, roč. XII. 1922, č. 7, júl 1922, s. 153

¹³ Spolkové správy. In: *Živena*, roč. XII., č. 4, marec 1922, s. 79

Obr. 1. Novostavba Ústavu M. R. Štefánika. Foto pravdepodobne D. Šula, 30. roky 20. storočia.
Fotoarchív SNM v Martine, F-08556

Fig. 1. Newly-built M. R. Štefánik Institute. Photograph probably by D. Šula, 1930s.
Photograph archive of the SNM in Martin, F-08556

Ústav bude spravovať kuratórium zo zástupcov Slov. ligy v Amerike, Čs. Červeného kríža v Prahe a Živeny.

V kuratóriu budú zastúpené korporácie: ministerstvá, župa Turčianska, mesto Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská, Slov. liga pre Slovensko, prípadne i iné osobnosti: dr. A. Masaryková, dr. V. Šrobár a dr. Fr. Mareš, prípadne aj osobnosti iné.

Kuratórium bude spravovať finančné a administratívne veci ústavu a bude Slov. lige v Amerike, Čs. Červ. krížu a Živeny predkladať záverečné účty a rozpočty na schválenie.

Pedagogickú správu povedie správca (správkynia) so zborom profesorským: ustanovuje ich kuratórium

Podrobný štatút ústavu schváli Slovenská liga v Amerike, Čs. Červ. kríž a Živena.

Programom Ústavu Milana Rastislava Štefánika mala byť:

-Trojtriedna vyššia škola dievčenská pre povolania hospodárske (pripravuje žiačky pre povolania rázu sociálneho, za pracovníce v rôznych sociálnych spolkoch, podporných združeníach, zdravotných ústavoch, za dozorkyne v útulniach, ústavoch na Ochranu matiek a kojencov).

- Ročná škola kuchárska a gazdinská (podáva všetky vedomosti potrebné na vedenie domácnosti).¹⁴

Na základe tohto programu mal sa stať Ústav M. R. Štefánika postupne prirodzeným strediskom ženskej sociálnej práce na Slovensku a zároveň na nepolitickom základe zjednotiť prúdy slovenského ženského hnutia.¹⁵

¹⁴ Cit. 13, s. 79

¹⁵ Cit. 13, s. 79

Ako miesto výstavby ústavu bola vybratá terénna vyvýšenina Malej hory na východnom okraji mesta, kde mala byť koncentrovaná výstavba ďalších plánovaných školských a kultúrnych objektov. Po vzniku republiky sa totiž mesto Turčiansky Svätý Martin stalo administratívnym centrom severozápadného Slovenska a sídlom nových centrálnych úradov a inštitúcií, vyžiadaných rozvojom politického, kultúrneho a spoločenského života. Táto situácia priamo iniciovala formovanie tzv. Slovenskej akropoly. Touto veľkorysou a ojedinelou urbanistickou koncepciou malo mesto Turčiansky Svätý Martin získať výstavnejší reprezentačný charakter. Prvou stavbou plánovaného súboru mala byť práve trojpodlažná impozantná budova Štefánikovho ústavu.¹⁶

Už 9. augusta 1922 sa tak v Turčianskom Svätom Martine po valných zhromaždeniach Matice slovenskej, Živeny a Muzeálnej slovenskej spoločnosti, konala Slávnosť kladenia základného kameňa k budove Ústavu M. R. Štefánika. „*Akt sa uskutočnil nad novou vilovou ulicou, v pol výšky návršia, na ktorom budova má byť postavená, pripravená bola tribúna, zplna ozdobená sviežou čečinovou zeleňou, z ktorej živo odrážaly sa a oku lahodily stĺpy v národných farbách, držiace tribúnu a v rade novovystavených domoch oživily celú sceneriu a osviežily myseľ v poludňajšej horúčosti. Okolo tribúny, najmä dolu, shromáždil sa zástup obecnstva a vo vnútornom priestore tribúny pohodlne našli miesta tí, čo mali pri slávnostnom akte nejakú funkciu alebo mimoriadny záujem oň. I umelý základný kameň ležal tam vedľa riečišťa, v zelenom postlaní, kde ho mocné ramená našich mužov uložili.*“¹⁷

O význame tohto aktu svedčí účasť ministra zdravotníctva (JUDr. Martin Mičura), náčelníka ČSČK divízie pre Slovensko (MUDr. Alois Cirps), župana (Dr. Igor Dula) a zástupcu Slovenskej ligy v Amerike (Ján Pankúch). Zúčastnili sa ho aj prof. Nečasová Poubová, sekretárka ministerstva sociálnej pečlivosti, Miss Mary Mc Dowellová, správkyňa oddelenia sociálnej pečlivosti pri univerzite v Chicagu a predsedníčka Živeny Elena Maróthy Šoltésová. Tá vo svojom príhovore zhodnotila zásluhy A. Masarykovej a okrem iného povedala, že „*Československý Červený kríž a jeho predsedníčka, slečna dr. Masaryková, bola prvá, čo podala myšlienku ku tomuto dieľu.*“¹⁸

Návrh stavby na objednávku Červeného kríža vypracovali architekti Jan Pacl a Dušan Jurkovič. Vychádzali z koncepcie Jurkovičovho priateľa Františka Mareša, zakladateľa dievčenského školstva v Čechách a na Slovensku. Pacl bol poverený aj vypracovaním definitívnych plánov; realizáciou na základe verejnej súťaže firma Hlavaj – Palkovič – Uličný z Martina. S prípravnými prácami sa začalo koncom roka 1923 a keďže ČSČK získal stavebný úver v Legiobanke i v mestskej sporiteľni, optimisticky sa verilo, že behom roka 1924 bude stavba ukončená.¹⁹

Po prikúpení dvoch pozemkov k mestom darovanej parcele získali architekti možnosť vytvoriť zaujímavý urbanistický efekt tým, že budovu ústavu umiestnili na vrchole vyvýšenej terasy, uzatvárajúcej os novovytvorenej ulice smerujúcej od evanjelického kostola, ktorá pozostávala zo šiestich dvojpodlažných bytových

¹⁶ *Národné kultúrne pamiatky – okres Martin*, Editorky.: Eubica SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Veronika KAPIŠINSKÁ Bratislava: Pamiatkový úrad SR a Vydavateľstvo SLOVART, 2012, s. 91. ISBN 978-80-556-0784-9

¹⁷ Slávnosť kladenia základného kameňa k budove Ústavu M. R. Štefánika. In: *Živena*, roč. XII., č. 7, júl 1922, s. 153

¹⁸ Cit. 17, s. 153.

¹⁹ *Živena*, roč. XIV., č.5, máj 1924, s. 97

domov, realizovaných so štátnou pomocou v rokoch 1921 – 22, ktorých projekt je tiež pripisovaný Janovi Paclovi a Dušanovi Jurkovičovi.

Výsledná trojpodlažná budova Ústavu M.R. Štefánika je postavená na pôdoryse tvaru písmena H s nevýraznými bočnými krídlami. K symetrickej stavbe priliehala zo severnej strany prízemná hospodárska časť s kuchyňou a skladmi, pôvodne aj s bytom riaditeľa. Na prízemí bola zasadacia sieň, jedáleň, kancelárie, izby pre žiačky a učiteľky, na druhom a treťom nadzemnom podlaží učebne. Súčasťou návrhu budovy boli v suteréne umiestnené dva byty (pre domovníka a kuriča) a kotelňa ústredného kúrenia. Pôvodným dotvorením interiéru boli aj sadrové busty M. R. Štefánika (dnes nahradená bustou P.O. Hviezdoslava) a Eleny Maróthy-Šoltésovej na schodiskových podestách. Západné priečelie budovy je ukončené terasou s balustrádou a dvomi pieskovcovými súsošiami v nárožiach. Na podstavci súsošia je nápis ARCHITEKT JAN PACL. Budovu školy obklopuje záhrada, ohradená mohutným oplotením s architektonizovanou bránou s vnútorným schodiskom, koncipovaným ako neoddeliteľná súčasť stavby. Spolu s impozantnou budovou ústavu vytvára dojem pevnosti na návrší. Ako symbol národného oslobodenia boli v záhrade inštalované pomníky T. G. Masaryka a M. R. Štefánika, ktorých autorom je podľa signatúry akademický sochár Josef Mařatka (1876 – 1937).²⁰

Župné školy pri Ústave M.R. Štefánika (Župný ústav na vzdelanie učiteliek gazdinského odboru a Župná škola pre sociálne-zdravotnú pečlivosť) síce začali vyučovanie 5. októbra 1925, no pretože stavba ústavu ešte nebola dokončená, provizórne boli umiestnené v Štátnom učiteľskom ústave v Turčianskych Tepliciach. Napriek všetkým snahám bola totiž budova Ústavu M. R. Štefánika do užívania odovzdaná až v máji roku 1926.²¹ Jeho slávnostné otvorenie, konané 26. augusta, bolo opäť mimoriadnou udalosťou, ktorú svojou prítomnosťou poctil aj prezident republiky T. G. Masaryk. Hlavný príhovor predniesla predsedníčka Čs. Červeného kríža Alica Masaryková. Následne Ústav M. R. Štefánika okrem škôl uvedených v pôvodnom programe zabezpečoval aj prázdninové ľudovýchovné kurzy pre učiteľky ľudových škôl, ktorých obsahom bola všeobecná hygiena, starostlivosť o matku a dieťa, ošetrovatelstvo, hry a telocvik pre mládež.

Alica Masaryková udržiavala so školou trvalý kontakt, okrem osobných návštev (v roku 1927 aj v sprievode snúbenice Milana Rastislava Štefánika markízy Juliany Benzoni)²² s ňou bola aj v písomnom styku, k čomu vyzývala aj absolventky ústavu. Výsledkom jej trvalého záujmu o potreby ústavu bolo koniec-koncov aj vybudovanie Domu sociálno-zdravotnej starostlivosti (Živena), ktorý je ďalšou pamiatkou na jej pôsobenie v Turci, ktorému sa budeme venovať neskôr.

V budove Ústavu M. R. Štefánika bolo počas SNP v roku 1944 dočasné sídlo veliteľstva V. čs. taktickej skupiny Ďumbier. V 50. rokoch 20. storočia tu bola ubytovňa pre zamestnancov novovznikajúceho strojárskoho podniku. Vzdelávacia inštitúcia sa do svojho objektu vrátila až v roku 1961, v tom čase už ako Zdravotnícka (neskôr Stredná zdravotnícka) škola. Dnes je budova vrátená pôvodnému

²⁰ Cit 16, s. 195

²¹ Všetkým odborom Živeny: In *Živena*, roč. XVI. Č. 6, máj 1926, s. 117

²² Giuliana Benzoni (1895 – 1982), snúbenica Milana Rastislava Štefánika

Obr. 2. Budova Ústavu M. R. Štefánika – v tom čase Strednej zdravotníckej školy. Foto J. Dérer, 1974. Fotoarchív SNM v Martine, NG-09322

Fig. 2. Building of the M. R. Štefánik Institute – at that time the Secondary Nursing School. Photograph by J. Dérer, 1974. Photograph archives of the SNM in Martin, NG-09322

majiteľovi – Slovenskému Červenému krížu, ktorý ju prenajíma Jesseniovej lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Martine.

Potrebné je spomenúť, že počas výstavby Ústavu M. R. Štefánika bola v meste Martin vybudovaná ešte jedna budova, súvisiaca s osobou Alice Masarykovej – sídlo Slovenskej divízie Čs. Červeného kríža, presídlenej do Martina vďaka jej iniciatíve. Argumentom pre toto rozhodnutie bol o. i. fakt, že v Martine sídlili viaceré inštitúcie zaoberajúce sa problematikou sociálnej práce i spolupracujúce kultúrne inštitúcie, pretože sociálnu prácu považovala A. Masaryková za súčasť práce kultúrnej.

Sústredíme sa však na výraznejšiu stopu pôsobenia Alice Masarykovej v regióne, ktorou je budova Sociálno-zdravotného domu Alice G. Masarykovej, v povedomí Martinčanov známa ako Živena.

Podľa správy o činnosti Živeny za rok 1929, už „koncom roka 1927 sdužily sa sociálno-zdravotné korporácie dobrovoľnej pečlivosti o mládež so zástupcami úradov a verejných korporácií tým cieľom, aby sriadily a vybudovaly sociálno-zdravotný dom v T. Sv. Martine, v ktorom by boli sústredené zariadenia pečlivosti o mládež.“²³ Postupne sa však ako aktuálnejší ukázal druhý argument, a to skutočnosť, že ani veľkorysá koncepcia Ústavu M. R. Štefánika nestačí kompletnému naplneniu široko stanoveného cieľa: „Potreba stavby domu sociálno-zdravotnej pečlivosti pre mládež povstala z pomerov v Turčianskom Svätom Martine, kde pre nedostatok miestností sociálno-zdravotné zariadenia pre mládež temer nejstujú. Ale je druhá potreba pre vybudovanie tohto domu: žiačky sociálno-zdravotnej školy Ústavu M. R. Štefánika podľa osnovy tejto školy majú počas štúdií dostať i praktický výcvik v sociálno-zdravotnej pečlivosti o mládež a to: v jasliach, materskej škole, pečlivosti o ziačstvo ľudových škôl a majú nadobudnúť prax i pre útulky denné a trvalé, pre polievkové ústavy a pre stravovaciu akciu s takýmito útulkami spojenú. Keď sa ústav Štefánikov zakladal, boli v T. Sv. M. všetky tieto

²³ Dom sociálno zdravotnej starostlivosti o mládež. In: *Živena*, roč. XX, č.1, január 1930, s. 30

Obr. 3. Ľudová škola na Bystričke. Fotoarchív Archívu literatúry a umenia SNK

Fig. 3. Folk school in Bystrička. Photograph archive of the Literature and Art Archives of the Slovak National Library

*zariadenia v pekných primeraných miestnostiach. Dnes sa pomery v tomto ohľade veľmi zmenili a je škoda, že všetky výhody, ktoré poskytuje so stránky výchovnej Ústav Štefánikov svojou vzdialenosťou od veľkého mesta sú menovaným nedostatkom sociálnych zariadení značne zmenšené. Tomuto musí sa odpomôcť. Žiačky sociálno – zdravotnej školy Ústavu Štefánikovho sú budúcimi pracovníčkami pre celé Slovensko, budú pôsobiť v najrozličnejších krajoch Slovenska, tak že vzdelanie, ktoré sa im poskytuje, prichádza k dobru celému Slovensku. Kuratorium krajských škôl Ústavu Štefánikovho uvítalo s vďačnosťou rozhodnutie spolku Živeny postaviť v blízkosti Ústavu Štefánikovho pre celé Slovensko vzorný dom sociálno-zdravotnej pečlivosti o mládež, v ktorom by všetky menované inštitúcie, vzorne usporiadané a vedené za pomoci a dozoru Ústavu Štefánikovho, boly tiež venované na výcvik budúcich sociálno-zdravotných pracovníč slovenských.*²⁴

Za účelom realizácie zámeru bolo v roku 1928 utvorené kuratórium. Na základe jeho žiadosti povolilo ministerstvo sociálnej pečlivosti výnosom zo dňa 31. decembra 1928 (č. 9761/A/3-28) 100 000,- Kč na vystavenie sociálno-zdravotného domu v T. Sv. Martine ako bezúročnú pôžičku.²⁵

Keď Živena uvažovala o oslavách 60. výročia svojho trvania, prijala návrh sekčného šéfa ministerstva sociálnej pečlivosti v Prahe, aby prevzala prácu a zodpovednosť kuratória. Pri získavaní financií potrebných na výstavbu písomne oslovila

²⁴ Cit. 23, s. 30

²⁵ Cit. 23, s. 30

predstaviteľov príslušných ministerstiev a inštitúcií a vypravila deputáciu do Prahy. Jej členky boli prijaté A. Masarykovou v Lánoch a navštívili architekta Pacla. „*Dohodli s ním program a poverili ho vypracovať náčrtky projektu. Z obdržaných náčrtkov ústredný výbor Živeny rozhodol objednať stavebné plány; boli dodané počiatkom augusta a po schválení obecným úradom bola stavba domu pečlivosti o mládež povolená.*“²⁶ Krajina slovenská venovala na stavbu Kč 150 000,- a prevzala záruku za pôžičku na stavbu, ktorú poskytla Ústredná sociálna poisťovňa v Prahe až do výšky 1 milióna Kč. Stavebnú parcelu venovala veľká obec Turčiansky Svätý Martin a sumou 5.000,- Kč podporili stavbu aj martinskí urbarialisti. Okrem už uvedených bol zdrojom financií aj Jubilejný fond Čs. republiky v sume 30 000,- Kč a dar prezidenta republiky v sume Kč 20. 000,- . Peniaze boli uložené v Mestskej sporiteľni v Turčianskom Svätom Martine na bežnom účte č.202 na 5 ¼ percentný úrok. Výstavbu domu finančne podporili aj viaceré odbory Živeny a jednotlivci.²⁷

Na základe plánov dodaných J. Paclom bol vypísaný súbeh na 1. etapu práce. Celý ponukový elaborát bol odoslaný arch. Paclovi na prepočítanie. Následne bol dňa 7. marca 1930 pri príležitosti 80. narodenín T. G. Masaryka položený základný kameň stavby.

Vlastná výstavba začala 12. augusta. Stavbu realizovala firma Mikuláš Štefanec z Liptovského Sv. Mikuláša, práce stolárske firma Hantuch z Martina, plechárske firma Blaho z Martina a zámočnícke firma Vozáry z Lipt. Sv. Mikuláša. Práce fasádnickej, realizáciu ústredného kúrenia, vodovodu, hromozvodu a elektrického osvetlenia si vyhradil architekt Pacl. V rokoch 1931 a 1932 boli prikúpené ďalšie parcely, na ktorých malo byť vybudované ihrisko. V tom čase sa už ústredný výbor Živeny začal zaoberať aj personálnymi otázkami, vedomý si toho, že úspešné fungovanie novej inštitúcie bude závisieť aj od zodpovedného výberu pracovných síl.²⁸

Na zasadnutí výboru Živeny dňa 16. 4. 1931 v rámci informácie o postupe prác na dome sociálno-zdravotnej starostlivosti predniesol radca Mareš návrh krajinského prezidenta Jozefa Országha, aby „...*požiadaná bola dr. Alice Masaryková o svolenie pomenovať sociálny dom v Martine jej menom s tým, že ...pani doktorka si žiada, aby sa tak nestalo, ale aby dom mal meno Živeny*“²⁹ pretože: „*Je to meno pekné a pre prácu, ktorá sa má v dome vykonávať veľmi priliehavé.*“³⁰ Súhlas s pomenovaním sociálno-zdravotného domu svojim menom dala Alica až v priebehu roku 1932, čo ústredný výbor Živeny „... *s radosťou zobral v známosť*“.³¹

Budova sociálno-zdravotného domu sa dnes nachádza na severovýchodnom okraji pamiatkovej zóny mesta Martin. Dvojkridlová dispozícia má pôdorys tvaru písmena L. V čase sprístupnenia sa v suteréne nachádzal byt domovníka, 4 kúpeľ-

²⁶ Cit. 23, s. 30

²⁷ Zpráva o činnosti Živeny, spolku slovenských žien, za 60. správny rok od 1. januára do 31. decembra 1930 In: *Živena*, roč. XXI. č. 1, január 1931, s. 28

²⁸ Zpráva o činnosti Živeny, spolku slovenských žien, za 60. správny rok od 1. januára do 31. decembra 1930 In: *Živena*, roč. XXI. č. 1, január 1931, s. 26

²⁹ Zpráva o činnosti Živeny, spolku slovenských žien za 61. správny rok od 1. januára do 31. decembra 1931 – dokončenie In: *Živena*, roč. XXII, č. 1, január 1932, s. 26

³⁰ Cit. 29, s. 27

³¹ Zpráva o činnosti Živeny, spolku slovenských žien za 62. správny rok od 1. januára do 31. decembra 1932 In: *Živena*, roč. XXIII, č. 1, január 1933, s. 30

ne, parný kúpeľ, sprchy, lejárne, šatnice, práčovňa, kotolňa, žehliareň a pivnice. Na prízemí bola miestnosť pre Živenu, 2 triedy škôlky, herňa, kabinet, 3 šatnice, jedáleň, kuchyňa a 2 menšie miestnosti. Na poschodí sa nachádzali jasle so spálňou, kúpeľňou, kuchynkou a šatnicou, študovňa – miestnosť pre prednášky alebo bábkové divadlo a byt správkyne. Pri dome bol dvor, záhrada a priestranné ihrisko.

Verejnosti bol Dom sociálno-zdravotnej pečlivosti o mládež dr. Alice G. Masarykovej slávnostne odovzdaný dňa 2. februára 1933. Prítomní boli okrem Alice Masarykovej krajiniský prezident J. Országh, riaditeľ Štátneho zdravotného ústavu, vládny radca (MUDr. Gejza Mitický), starosta mesta, delegátky odborov Živeny, lekári a zástupcovia miestnych organizácií. Predsedníčka Živeny (Anna Halašová) v príhovore pripomenula hlavných iniciátorov, vyslovila vďaku dr. A. G. Masarykovej, krajiniskému rezidentovi Országhovi a mestu Martin *...za ich veľkú obetivosť a pochopenie. Následne Dom oddala do opatery predsedovi kuratória Štefánikovho ústavu, krajiniskému prezidentovi.*³² Ten okrem iného povedal: *„Uvádžam do života krásne dielo šľachetných ľudí, ktorí dali iniciatívu, k založeniu tohto Domu... Tento dom dobra a lásky pomenovali ste domom dr. Alice G. Masarykovej. Nemohli ste voliť mena lepšieho. Dr. Alice Masaryková, dcéra veľkého otca a šľachetnej matky, spojuje v sebe po otcovi energiu, ktorá nezná nemožnosť, a po matke teplú dlaň pre trpiacich. Už dávno pred prevratom patrila k nám citom, a keď sa politické pomery zmenily, priklonila sa úplne k nám. Jej spoločná práca so Živenou vliala život úctyhodnej ženskej organizácii a Ústav M.R. Štefánika je jej myšlienkou a veľkou láskou. My z vďačnosti a lásky kladieme jej meno na tento dom. Poverujem správu, aby ho spravovala v ušľachtilých intenciách dr. Alice G. Masarykovej. Boh vám v tom pomáha!*³³

Podľa zámerov Živeny sa Dom sociálno-zdravotnej pečlivosti pre mládež v T. Sv. Martine stal cvičnou školou pre výcvik sociálno-zdravotných pracovníčok zo škôl Štefánikovho ústavu. V prvom roku jeho existencie sa na prízemí nachádzali jasle, kancelária okresnej starostlivosti o mládež a kúpele pre školskú mládež. Dôležitá bola stravovňa školskej mládeže, určené žiakom stredných a odborných škôl v Martine, dochádzajúcim z okolitých dedín, s vyučovaním aj v popoludňajších hodinách.³⁴ Varilo sa v každý pracovný deň priemerne pre 90 žiakov. Naplneniu tohto zámeru pomohla zbierka potravín, organizovaná okresným náčelníkom. Nachádzala sa tu aj štátna opatrovňa podliehajúca dozoru školského inšpektorátu v mieste. Mala prenajaté dve zariadené miestnosti na triedy, herňu a šatničku. Na prvom poschodí sa nachádzala čítareň pre školskú mládež.³⁵

Po roku 1948 sa objekt stal sídlom Domu politickej výchovy, od začiatku 90. rokov tu sídlila okresná školská správa a v roku 1997 bola nehnuteľnosť vrátená Živene.

Genézou vzťahu rodiny Masarykovcov k obci Bystrička sa zaoberá príspevok PhDr. Heleny Kokešovej (Masarykovi a Bystrička), môžeme sa teda zamerať na druhú z pamiatok na rodinu Masarykovcov v tejto obci – budovu miestnej školy.

³² Spolkové správy. Odovzdanie verejnosti „Domu sociálno-zdravotnej pečlivosti o mládež dr. A. G. Masarykovej v Turčianskom Svätom Martine In: *Živena*, roč. XXIII, č. 2, február 1933, s. 58

³³ Cit 32, s. 58

³⁴ Spolkové správy In: *Živena*, roč. XXV, č. 1, január 1935, str. 69

³⁵ Cit. 34, s. 69

Obr. 4. Budova domu sociálno-zdravotnej starostlivosti Alice Masarykovej – Živena. Foto J. Dérer, 1974.
Fotoarchív SNM v Martine, NG-092271

Fig. 4. Building of the Alica G. Masaryková Socio-Medical Care Home – Živena. Photograph by J. Dérer, 1974.
Photograph archive of the SNM in Martin, NG-092271

Vznik školy na Bystričke sa datuje do roku 1799, kedy sa o budovu, učiteľa a výučbu starala evanjelická a. v. cirkev. Začiatkom 20. storočia už budova školským potrebám nevyhovovala stavom, ani kapacitou. Jej situáciou sa obecné zastupiteľstvo zaoberalo už v roku 1921, no s vybudovaním novej budovy sa stále čakalo, podľa zápisov v obecnej kronike „...na príhodnejší čas“.³⁶

Problémy súvisiace so vzdelávaním detí v obci samozrejme neunikli pozornosti Alice Masarykovej. V Kronike štátnej ľudovej školy na Bystričke sa píše: „*Alica sa pravidelne zaujímalá o pomery v miestnej ľudovej škole. Už na začiatku 20. rokov vidiac hojné ovocie darovala pre školu mnoho rôznych pomôcok, ktorých škola bystrická potrebovala. Okrem toho na návštevu vzorných pražských škôl pozvala miestneho učiteľa Baku, aby mohol v ich šľapajách kráčať.*“³⁷ Vzhľadom k alarmujúcemu stavu budovy školy, dala Alica v školskom roku 1928/29 pre vyučovanie žiakov druhého ročníka zdarma k dispozícii objekt, ktorý mala v súkromnom vlastníctve.³⁸ V tom istom roku však začala výstavba rodinného sídla Masarykovcov a objekt bol potrebný ako zázemie pre robotníkov. Vyučovanie sa preto opäť vrátilo do pôvodných priestorov, kde bola k dispozícii len jedna učebňa. V I. triede (1. a 2. ročník) bolo v tom čase 50 žiakov, v II. triede (3. až 6. ročník) 49 žiakov. Ministerstvo školstva a nár. osvety preto škole povolilo poldenné (teda dvojsmenné – pozn. HZ)

³⁶ Pamätná kniha obce Bystrička, vedená v rokoch 1918 – 1931, nečíslované, uložená na Obecnom úrade obce Bystrička

³⁷ Kronika štátnej ľudovej školy na Bystričke, uložená v Základnej škole Alice Masarykovej, Bystrička, s. 5

³⁸ Kronika štátnej ľudovej školy na Bystričke, s. 13

vyučovanie.³⁹ Jediným riešením teda bola výstavba novej školy. Za týmto účelom prípisom zo dňa 20. marca 1929 venovala A. Masaryková na bystričskú školskú budovu 200.000 Kč. Po dlhom a ťažkom vyjednávaní s obcou začala výstavba v júni 1929. Istina uložená v Tatrabanke vzrástla do tej doby na 269.000 Kč a obec dostala štátnu subvenciu vo výške 100.000 Kč. Obec prispela pozemkom v cene 20.000 Kč a zaviazala sa dať 250 zápražných a 400 peších dni v hodnote asi 16.500 Kč. Projekt vyhotovila firma Merganc a Klimeš. Ešte pred dohotovením stavby 5. februára 1930 obec Bystrička požiadala prezidenta Masaryka, aby škola mohla byť pomenovaná jeho menom, „ktorej žiadosti bolo vyhovené“.⁴⁰

Stavba bola 28. októbra 1930 odovzdaná svojmu účelu. V rámci jej slávnostného otvorenia za prítomnosti ministra školstva a národnej osvety Dr. Déreera, zemského inšpektora Pluhařa a iných bol prečítaný telegram od rodiny Masarykovej, adresovaný starostovi obce Bystrička. „*V dnešný, pre nás všetkých milý deň na vás myslíme a pekne vás všetkých pozdravujeme. Rodina Masarykova.*“ Slávnosť bola ukončená príhovorom školského inšpektora Galla a odhalením pamätnej tabule, zhotovenej z čierneho mramoru, s prečítaním textu realizovaného zlatým písmom: „*Tento príbytok ako vzor slovenskej školy venovala obci Bystričke predsedníčka Čs. Červeného kríža Dr. A. Masaryková, dcéra prvého prezidenta republiky československej Dr. Tomáša G. Masaryka, ktorý i so svojou rodinou v zlých časoch poroby vinul sa k tejto obci i skrze ňu k celému Slovensku s láskou obzvláštnou. 1930. Ber faktu, zažihaj svetlá/nech sa zem v nebo obráti.*“⁴¹

Zároveň boli prečítané telegramy adresované „Panu prezidentovi republiky Dr. Tomášovi G. Masarykovi, Topolčianky: *Dnes, vo výročný den svobody, otvárame, pan prezident, na milej Vám Bystričke školu, Vaším menom nazvanú. Veríme, že vyrastať bude z nej pokolenie podľa Vášho srdca: svobodné, zdravé, dobré. Ráďte prijať výraz našej hlbokkej úcty, vďaky a oddanosti a Pani predsedníčke Čs. Červeného kríža Dr. A. Masarykovej, Topolčianky: Otvárajúc školu na Bystričke, klaniame sa Vám, pani predsedníčka s vďakou a oddanosťou všetci, veľkí i malí. Tato škola je štepnicou Vami založenou, daj Bože, aby niesla ovocie Vám k radosti.*“⁴²

T. G. Masaryk navštívil školu až v auguste 1931 v sprievode dcéry Alice. Budova školy však „...chybným projektom a nedokonale prevedením stavby v niektorých ohľadoch nevyhovuje úplne a zvlášť spodný suterén je mokry“⁴³, preto A. Masaryková zvolala poradu za účasti školského inšpektora P. Gallu, staviteľa Jančiarika (Jančařika) a inž. Pavonyho, neskôr aj projektanta a architekta Klimeša. Ten priznal, že neriešil šťastne spodnú časť školy a zaviazal sa problémy odstrániť. Pri tejto príležitosti bola vymieraná aj školská záhrada a obec ju na svoje náklady ohradila dreveným plotom.⁴⁴

V novembri 1931 dostala škola dar od akad. maliara Františka Trelly z Prahy (ktorý tu v auguste trávil leto), na skle maľovaný veľký znak Československej re-

³⁹ Kronika štátnej ľudovej školy na Bystričke, s. 16-19

⁴⁰ Cit. 39, s. 16-19

⁴¹ Cit. 39, s. 16-19

⁴² Cit. 39, s. 16-19

⁴³ Kronika štátnej ľudovej školy na Bystričke, s. 21-22

⁴⁴ Cit. 43, s. 21-22

publiky.⁴⁵ Znak, pôvodne umiestnený na chodbe školy, je dnes inštalovaný v budove obecného úradu. V nasledujúcich rokoch AGM školu podporovala aj finančne – napr. príspevkom na kurivo a opakovane na mliečnu akciu (1932, 1933).⁴⁶

Pre ilustráciu vzťahu občanov Bystričky k členom rodiny Masarykovcov uvádzam zápis zo školského roka 1932/33: „*Lud Turca a najmä Bystričania nemohli dočkať toho roku, kedy už pán prezident príde k nim letovať. Už dávno preskočila novinami správa, že dojdú vari začiatkom júla. Sviatočne čistá Bystrička čakala už niekoľko dní. V pondelok 25. júla (1932) s radosťou jasave uvítala najvzácnejších hosťov: pána prezidenta s členmi jeho rodiny o pol desiatej večer. Na končiaroch Turca plály vatry, Bystrička čistá, vycifrovaná kvetami, čečinovými vencami, svetly, zástavami a sviatočne vyobliekaným občianstvom od detí až po bielych starčekov pozdravila svojho prvého občana – Osloboditeľa, pána prezidenta.*“⁴⁷

Počas tohto pobytu sa odohrala milá udalosť – na návrh AGM odohrali miestne deti vnúčatám TGM bábkové predstavenie českého lekára Dr. Karola Drimla v preklade Ivana Hálka *O Bacilínkovi* „...v lútkovom divadle, ktoré venoval toho roku bystričským deťom akademický maliar F. Trella z Prahy a ktoré je umelecky jedinečne krásne.“⁴⁸

Problémy s budovou školy si však naďalej vyžiadali intervenciu AGM, ktorá do ich riešenia okrem miestnych firiem zainteresovala aj pražského architekta Suchardu.⁴⁹ Sanačné práce boli ukončené až 18. októbra 1934. V októbri 1937 obdržala škola ďalší dar – bustu TGM v nadživotnej veľkosti od manželov Ružičkovcov (sochárstvo, štukatérstvo, umělý kámen v Prostějove), ktorej osud je neznámy.

Alica škole venovala trvalú pozornosť, navštevovala ju pravidelne, v roku 1936 si ju napr. prezrela v spoločnosti brata Jana. Po druhej svetovej vojne prišla na Bystričku po prvýkrát 23. júla 1946 a naposledy, podľa zápiskov kroniky, v roku 1948.

V povojnovom období sa až do roku 1988 v škole vyučovalo v štyroch triedach, školu navštevovalo v priemere okolo 60 detí. V dôsledku zmien po roku 1989, napríklad aj vo väčšej voľnosti pri výbere školy, počet žiakov prudko klesal. V roku 2012 sa z trojtriednej školy stala škola dvojtriedna. Do dnešného dňa funguje škola s dvomi spojenými ročníkmi a materskou školou. Od 17. 9. 2019 nesie pomenovanie po Dr. Alici Masarykovej – Základná škola Alice Masarykovej.

⁴⁵ Cit. 43, s. 21-22

⁴⁶ Kronika štátnej ľudovej školy na Bystričke, s. 25

⁴⁷ Kronika štátnej ľudovej školy na Bystričke, s. 25-28

⁴⁸ Cit. 47, s. 25-28

⁴⁹ Kronika štátnej ľudovej školy na Bystričke, s. 32-33

TRACES OF ALICA MASARYKOVÁ IN MARTIN AND BYSTRÍČKA

Hana Zelinová

Summary

In the public imagination, Alice Masaryková is known primarily as the daughter of the founder and first president of the Czechoslovak Republic, Tomáš Garrigue Masaryk. The period press also did not highlight much the fact that from 1919 she held the function of president of the Czechoslovak Red Cross, and from this position played an important role in solving Slovakia's socio-medical problems, which were mainly an issue during the first years of the Czechoslovak state.

Since the activities related to this role were closely linked to the Turiec region and the town of Martin, which she knew from the Masaryk family's stays in this region, this article deals with the circumstances surrounding the establishment of institutions of which she initiated the foundation, or which were founded with her significant contribution: traces of her activity in this region. The most important of these was the Milan Rastislav Štefánik Institute, the first educational institute in Slovakia to prepare women for work in the social and medical spheres. The Alice G. Masaryková Socio-Medical Care Home, housed in the building now known as Živena, was a continuation of her mission. A. Masaryková's activities were also connected to the village of Bystrička, where the Masaryk family spent their summers from 1888 to 1900, and where they decided to have a private residence built between 1929 and 1931. Here, Alice made an important contribution to the construction of the primary school, now bearing her name.

MASARYKOVI A BYSTRICHA¹

HELENA KOKEŠOVÁ

*Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i., Gabčíkova 10,
Praha 8, 182 00 Česká republika, e-mail: koksova@mua.cas.cz*

Kokešová, H., 2023. The Masaryk family and Bystrica.

Abstract: *The article deals with the relationship between T. G. Masaryk's family and Slovakia, in particular Bystrica, where the Masaryk family repeatedly spent the summer months, and where they later found privacy in a newly-built villa. The study evaluates the information obtained in relation to the research into the correspondence between T. G. Masaryk and the poet and publicist Josef Svatopluk Machar, and also work on editing the memoirs of Alice Masaryková.*

Keywords: *T. G. Masaryk, Alice Masaryková, Bystrica, Slovensko.*

Pobytům Masarykovy rodiny na Slovensku již byla věnována řada příspěvků,² ve svém článku se snažím využít nové prameny, dokumentující zejména její vztah k Bystrici. Jsou jimi v současné době vydávaná korespondence T. G. Masaryka s básníkem a publicistou Josefem Svatoplukem Macharem a v loňském roce nově vydané vzpomínky Alice Masarykové Děťství a mládí.³ Využila jsem též archivní fondy uložené v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR a v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze.

Poprvé T. G. Masaryk zavítal do Turčianského Svätého Martina, tehdejšího centra kulturního a politického života na Slovensku, v roce 1887 u příležitosti výstavy slovenských výšivek a lidového umění, kterou uspořádal spolek Živena. Současně tam navštívil soukromou výstavu obrazů českého malíře Jaroslava Věšína, který na Slovensku žil od roku 1884. Masarykovým cílem bylo poznat Slovensko a jeho národní středisko Martin. V malebném kraji se Masarykovi zalíbilo,

¹ Článek vznikl v rámci grantového projektu *Přátelství v kontextu politických a literárních zápasů: Tomáš Garrigue Masaryk a Josef Svatopluk Machar*, GA ČR, č. 20-01057S, jehož výstupem budou i 3. a 4. svazek *Korespondence T. G. Masaryka a Josefa Svatopluka Machara*

² Viz seznam pramenů a literatury. Dne 17. 6. 2021 se konal ve Slovenském národním muzeu v Martině hybridní seminář *Alice Masaryková a Slovensko. Emancipovaná žena ve stínu velkého otce*, kde autorka článku vystoupila s přednáškou. Hlavním organizátorem semináře byl MÚA AV ČR, spoluorganizátory Historický ústav SAV, SNM v Martině – Muzeum kultury Čechů na Slovensku a Velvyslanectví ČR na Slovensku

³ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, I. 2017; *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, II. 2019; *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, III. 2023. MASARYKOVÁ. 2022. Dne 15. 11. 2022 se ve SNM v Martině – Muzeu kultury Čechů na Slovensku konala prezentace této publikace

Obr. 1. Dům Alice Masarykové v Bystričce. MÚA, AÚTGM. Fond ÚTGM I (47/2), sign. 993-2

Fig. 1. Alice Masaryková's house in Bystrička. MÚA, AÚTGM. Fund UTGM I (47/2), sign. 993-2

a proto si následujícího roku pronajal pokoje v kúrii rodiny Lehotských v blízké Bystričce, kde pak s rodinou pravidelně trávil letní prázdniny až do roku 1901. Výjimkou byl rok 1890, kdy se Masarykovým narodila a zakrátko zemřela druhorozená dcera Eleanora, dále rok 1896, kdy Alice prodělala záškrt, a Masarykovi strávili tři týdny koncem srpna v Jáchymově. V roce 1899, kdy Masarykovi pobývali v Bystřici pod Hostýnem, v Bystričce se zastavili jen krátce v září.⁴

Masarykova dcera Alice na Slovensko poprvé zavítala jako devítiletá školačka a hluboký dojem, který na ni prázdninové pobyty udělaly, dokládají její slova: „*Věšínova výstava současně zavedla příležitost ke schůzce mnohých slovenských vlastenců, kteří s kulturními podniky spojovali národně politické porady. Otec byl pozván na zahájení výstavy a rozjel se tam. Slovensko a Slováci otce zajímali, vždyť jeho otec byl Slovák z Kopčan. Také ve Vídni se otec stýkal se Slováky; tam ještě zastihl vzpomínky na Kollára, pěvce Slávy dcery. V Martině poznal vedoucí Slováky, mluvil s nimi o naléhavých otázkách a seznámil se blíže s jejich úsilím o kulturní rozvoj Slovenska. Otcí se v Turci naráz zalíbilo. Krása prostředí, půvab slovenského denního života a práce Slováků na kulturním rozvoji ho upoutaly už při první návštěvě v severoslovenské župě a rozhodl se, že na Slovensku bude s rodinou letovat. Šťastnou náhodou tenkrát byl v Turčianském Svätém Martině Rudolf Krupec, rodák z Bystřičky, který se stal inženýrem a stavěl železnice na Rusi. Později se usadil ve Višňovém, vesnici hned za řetězem martinských hor. Krupec otci doporučil rodinu Lehotských na Bystričce a jejich usedlost. U nich jsme pak po léta trávili prázdniny.*“⁵

Bystrička poskytovala Masarykovi dostatek soukromí i možnost být ve styku s nedalekým kulturním a politickým střediskem. Svědčí o tom i jeho zmínky v korespondenci s J. S. Macharem, která se rozproutila v roce 1893 a trvala dlouhých

⁴ Viz POLÁK (2004, 200 a 401). Masarykovu vztahu ke Slovensku a jeho pobytům zde věnoval Polák pozornost ve všech sedmi dílech své monografie T. G. Masaryka

⁵ MASARYKOVÁ (2022, 67)

Obr. 2. T. G. Masaryk, Alice a Jan Masarykovi na hřbitově v Martině při odhalení pomníků Pavla Mudroně a Andreje Halaši 8. 8. 1923. MÚA, AÚTGM. Fond TGM, sign. 1923-5-25

Fig. 2. T. G. Masaryk, Alice and Jan Masaryk at the cemetery in Martin for the unveiling of the memorials to Pavol Mudroň and Andrej Halaš, 8. 8. 1923. MÚA, AÚTGM. Fund TGM, sign. 1923-5-25

čtyřicet let až do roku 1932. V červnu 1894 Macharovi oznamoval: „*Chystám se na prázdniny, a to na (uherské) Slovensko, kde již po léta býváme: jsem tam s rodinou sám a sám a u lidí hodných, je mi tam jaksi teple, zde v Praze si nemohu zvyknout, leda interisy dětí, kterými se vžívám trocha do té pražštiny. [...] V Praze budu asi do 14. července – pak dva měsíce: Bystrička per Turócz Szt. Márton, Uhry.*“⁶

Alice ve svých vzpomínkách věnovala Slovensku celou kapitolu, v níž podrobně vylíčila nejen prostředí, ale vše, co tam rodina prožívala. Tak např. detailně popsala, jak vypadal dvorec a stavení, místní jídlo a zvyky s ním spojené, jednotlivé členy rodiny Lehotských i práci na statku a postupné zapojování dětí T. G. Masaryka do ní. „*Za první návštěvy otec umluvil s Lehotskými měsíční plat sto zlatých; za tento obnos jsme obývali dva, později tři pokoje a měli jsme právo volně užívat podle potřeby všeho, co skýtala zahrada, mléčný sklep a spíž.*“⁷ Zároveň si uvědomovala odlišný způsob života na slovenském venkově proti intelektuálnímu prostředí Prahy. „*Otec měl rád bystričské hory s rozhledem na turčianskou rovinu, prudké potoky, milé lidi. Pozoroval život dědiny; neušly mu hospodářské poměry, všimal si života rodinného i záležitostí obecních. [...] Místní inteligence byla lidu hodně vzdálena. Otec viděl, že je třeba pracovat s lidem a pro lid. Pro tuto práci získával mládež.*“⁸

Také T. G. Masaryk v jednom z dopisů Macharovi podal výstižný obraz obce

⁶ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, I. (2017, 110–111). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 18. 6. 1894, dok. č. 24

⁷ MASARYKOVÁ (2022, 68–69; citace 69)

⁸ MASARYKOVÁ (2022, 72)

Obr. 3. Výlet na Větrnou hoľa. Skupina výletníků při odpočinku u ohně ve výšce 1 200 m. Zleva: T. G. Masaryk, Pavla Osuská, Alice Masaryková, Hana Benešová, Edvard Beneš, Štefan Osuský. MÚA, AÚTGM. Fond TGM, sign. 1923-5-17-001

Fig. 3. Excursion to Větrná hoľa. Group of day-trippers resting by a fire at an altitude of 1,200 m. From left to right: T. G. Masaryk, Pavla Osuská, Alice Masaryková, Hana Benešová, Edvard Beneš, Štefan Osuský. MÚA, AÚTGM. Fund TGM, sign. 1923-5-17-001

a jejich obyvatel: „Bystrička je dědinka asi hodinu od Sv. Martina (Turčanského). Obyvatelé chudí – vidíš to na nich, zejména na ženách a dětech –, několik zemanských rodin je bohatších; zeman je, co u nás v Čechách lepší rolník, již si dají říkati: statkář. Zeman má své hofěry, bydlící v jeho domcích a žijících na deputátě; pracují pro pána a pro sebe. (Starší robota, jenže uvolněná zákonnou svobodou osobní.) Kraj chudší (půda nedobrá), a proto od rána do večera všichni se lopotí. Lidé milí a hodní, Kollárovi, Slované: Kollárovy Mošovce jsou od nás asi 3 hodiny vzdáleny. [...] Vliv vnější civilizace blízkostí dráhy patrný: domy sice nemají ještě komínu, ale jen nejchudší již svítí si loučemi, skoro každý má petrolej; starší generace ještě si zapaluje fajky práchnom, a mladší již mají sirky. Posud ženy nezapomněly tkat – v zimě na celou rodinu dělají plátno, i jemnější vzorky, jako ubrusy atd. Inteligence slovenská – centrum teď v Martině – o lid téměř se nestará; zejména Hurban svým rusofilstvím kazí i řeč, zaváděje rusismy namísto vlastních slov; utkáni v mizerném novinářském boji s Maďary na lid zapominají, málo ho znají. I je on v rukách vlády pomocí mnohých advokátů, tím potřebnějších, že se všechno píše maďarsky. Tu tedy a asi v tomto okolí jsme. Já do Martina téměř nechodím, protože se mi to tam nelíbí – samá pitka (víno) po maďarském způsobu; nás Němci přinutili ke knize, Maďaři učí pit. Cítím se tu přece více doma než v Čechách; chyby jsou snad tu i tam stejné, ale zde jsou i ti špatní jaksí milejší. Co by z toho života zde dovedl udělat básník a malíř!“⁹

Masaryka lze charakterizovat i smyslem pro řád a disciplínu, které dodržoval

⁹ Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar, I. (2017, 118–119). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 7. 8. 1894, dok. č. 28

Obr. 4. T. G. Masaryk v Martině s županem J. Orsághem a J. Kállayem 19. 8. 1926. MÚA, AÚTGM. Fond TGM, sign. 1926-2-20-001

Fig. 4. T. G. Masaryk in Martin with the county head J. Orságh and J. Kállay, 19. 8. 1926. MÚA, AÚTGM. Fund TGM, sign. 1926-2-20-001

i ve svém volnu. Alice zaznamenala ustálené zvyky rodičů během pobytu na Slovensku: „Každoročně asi čtrnáct dní po tom, co jsme se usadili, vypravili se rodiče z Bystričky do Svätého Martina navštívit vedoucí slovenské rodiny. Do města vzdáleného asi tři čtvrtě hodiny šli pěšky. [...] Rodiče zašli nejdřív k Mudroňovům – Pavel Mudroň byl patriarchou slovenské společnosti. Pak šli k Svetozáru Hurbanovi Vajanskému, jehož ušlechtilou ženu měla matka zvláště ráda, a pak k paní Eleně Šoltésové, vzácné ženě, spisovatelce a zakladatelce Živeny; dále navštívili lékaře Petrikoviče a advokáta Dulu a zastavili se u novináře Čajdy a ještě u jiných. Jejich krátké návštěvy byly pak na Bystričce opětovány. Bystričané byli soběstační. Do města, do Martina, chodili jen prodávat své zemědělské výrobky a v zimě dřevo. Přitom si nakoupili, co doma neměli: cukr, sůl, koloniální zboží, stroje, nářadí a vlněné látky. Prádlo a letní šaty šily bystričské ženy z domácího plátna. Jinak se do města chodilo jen na úřad, hlavně vybavit si dane. V neděli byla martinská cesta oživena – lidé šli houfem do kostela. Jejich náboženský život byl formální, ortodoxní a důstojný. Teprve v pozdějších letech nastal obrat a Bystričané chodili do Martina do práce, do továrny na ohýbané dřevo a do pletárny.“¹⁰

Velice zajímavý je způsob podání mimořádných událostí, kterých se Masaryk osobně zúčastnil a které byly výjimečné i v životě tamních obyvatel, a to zážitků z lovu divokých kanců a dokonce i medvěda. Pro děti to byly jistě nezapomenutelné zážitky. Alice líčí: „Za ta léta, co jsme jezdili na Bystričku, bylo skoleneno několik kanců, ale v našem revíru zastřelili jen jednoho medvěda. [...] Medvěda zastřelil otec.

¹⁰ MASARYKOVÁ (2022, 73)

Obr. 5. T. G. Masaryk, Jan Masaryk, Karel Čapek před vilou v Bystričce. MÚA, AÚTGM. Fond ÚTGM I (47/2), sign. 816

Fig. 5. T. G. Masaryk, Jan and Alice Masaryk, Karel Čapek in front of the villa in Bystrička. MÚA, AÚTGM. Fund ÚTGM I (47/2), sign. 816

Z postriežky se vrátili téměř jisti, že medvěd padl – po ráně nepřírozně vyskočil a vrhl se do houštiny. Druhý den časně ráno se šli po něm podívat. Psi brechali (štěkali) neobvyklým způsobem. Lovci se vrátili domů, zapřáhli do došteniaku a jeli pro slavnou kořist.

*Když dojížděli k vesnici, ranou z pušky oznámili vjezd. Medvěda vyzdobili kytičkami, které mu dali do uší a do tlamy, a na něho posadili Jeníka. Vjeli na Markovických prostranný dvůr a tam medvěda pověsili na vysoký strom. Celá dědina se během dne přišla podívat na krále lesů. Potom ho stáhli, kůži dali vydělat, a milý medvěd ležel po léta v otcově pracovně a zahřívál podlahu i naše nohy.*¹¹

Také Masaryk neodolal a v dopise J. S. Macharovi příběh takřka zbeletrizoval, podařilo se mu zachytit i místní zvyky. V červnu 1894 příběh slíbil: „Až Vám jednou budu vypravovat, jak v Bystričce chodíme na medvědy a divjaky (kance divoké), to se nasmějete; ale idea, že bych mohl zastřelit medvěda, udržuje mne na nohou a v přírodě; nevím, potřebujete-li také takový šizuňk na přírodu – procházet se v lese a v poli, jen tak bych se neprocházel, ale když jdu, na medvědy‘ anebo lapat ryby, to ano.“¹²

V září se rozepsal podrobně: „To byla krásná noc, když jsem macka dostal – ta stojí za všechny ty eimovské patálie. Měsíčno: asi o ¼ [na] 11 medvěd došel do ovsy, když jsem už už chtěl odejít: střelen ale nezůstal na místě, nýbrž utekl ještě do lesa, asi na 270 kroků: známky, že je poblíže: rozechvění – raněný je zlý! –, ale abyste ho dostal, jdete přece pro psy do dědiny – se psy o ½ 12 do lesa – trefili jsme naň, ale báli jsme se ve tmě až k němu, neboť lucerna dává slabé světlo – pes jeden šťastnou náhodou se ho nebojí a stráží ho, ostatní (psy) ihned dali do noh – my asi na 300 kroků od něho udělali si vatru a až do svítání čekali, abychom pak šli za ním – mezitím

¹¹ MASARYKOVÁ (2022, 74)

¹² *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, I. (2017, 111). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 18. 6. 1894, dok. č. 24

Obr. 6. Spisovatelka Elena Šoltésová pronáší slavnostní řeč před Štefánikovým ústavem v Martině 29. 8. 1926. Zleva: Jan Černý, Alice Masaryková, T. G. Masaryk. MÚA, AÚTGM. Fond TGM, sign. 1926-2-25-001

Fig. 6. Writer Elena Šoltésová giving a celebratory speech in front of the Štefánik Institute in Martin, 29. 8. 1926. From left to right: Jan Černý, Alice Masaryková, T. G. Masaryk. MÚA, AÚTGM. Fund TGM, sign. 1926-2-25-001

už chudák dodělal. Ted' doprava domů: celá ves je na nohou, kdekdokdo přichází naproti (ve vsi již přes 20 let nebyl viděn zabítý medvěd) a procesí doprovází šelmu domů – zvláštnost: oslovují ho všichni a jako člověku zlému mají pohrobní řeč, např. ‚Už nebudeš, ty hnusníku, napadat mé jalovice‘ atp. Při vstupu do vesnice se střílí atd. Vykuchali jsme ho, vycpali mu břicho a dali na strom, jako by naň byl vlezl, později postavili jsme ho na zem; lidé, i z města, přicházeli se dívat. Ihned začaly bajky a historie. To, že jsme naň šli v noci do lesa, se zveličilo, k tomu se i žertem něco přidalo a tak byla za chvíli a druhý den celá medvědí historie o roztrhání atd.‘¹³

Macharovi dokonce sliboval kožešinu, pokud se mu podaří dalšího medvěda skolit, protože toho letošního slíbil dceři Alici.¹⁴ Blízko k splnění slibu měl v létě roku 1900. Macharovi tehdy napsal: „Škoda, že jsi na Slovensko nepřišel – dny byly krásné – a byl bys poznal hory a lid tamější. Neškodí, máš alespoň úkol do budoucnosti. Ale byl bys přišel na medvědinu – zastřelil jsem ti ohromného macka, jenže kůži vzal s sebou do houštiny a ne a ne jej najít. Střelil jsem naň na 120 kroků a postřelil, jak jsme konstatovali ze stop krevních, ale ztratil se nám přece. Bylo totiž již přítmi, když jsem jej prve hledal a stopoval, ráno psi již po nečerstvé stopě

¹³ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, I. (2017, 139). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 28. 9. 1894, dok. č. 40

¹⁴ Tamtéž

Obr. 7. T. G. Masaryk, Jan a Alice Masarykovi, Karel Čapek v Bystrici, 22. 9. 1931. MÚA, AÚTGM. Fond ÚTGM I (47/2), sign. 829

Fig. 7. T. G. Masaryk, Jan and Alice Masaryk, Karel Čapek in Bystrica, 22. 9. 1931. MÚA, AÚTGM. Fund ÚTGM I (47/2), sign. 829

nešli. Ale jinak byl to dost vzrušující a teď v paměti zajímavý kus práce – natrefit na medvěda hore na holech o samotě, natrefit jej sám a sám o $\frac{1}{4}$ 5, zastřelit, hledat a najít o $\frac{3}{4}$ 6, ale nalezeného pro přítmi atd. ztratit. Ex post mne zajímá, že jsem neměl strachu žádného.“¹⁵ Medvěda hledali ještě dva dny, ale až za čtrnáct dní bylo mrtvé zvíře nalezeno v sousedním revíru.¹⁶

Pro Masaryka bylo typické, že dovolenou nevěnoval pouze odpočinku. Zajímala ho nejen krajina, ale především lidé, kteří tam žili. Snažil se seznámit s osobnostmi, které měly vliv na slovenskou společnost, tedy především s intelektuály. Tento vztah byl oboustranný, neboť Masaryka sami Slováci vyhledávali a někdy se pak stávali přispěvateli jeho revue *Naše doba*. Macharovi např. v létě 1895 referoval: „Poznal jsem tu letos dva zajímavé lidi. Dr. Dušan Makovický, lékař, tolstovec konsekventní; dává se do studium problémů svých všestranných, a proto bude i takto (více teoreticky) dobrým kvasem na tom milém ospalém, opilém Slovensku. Má přátele v Praze; mezi jinými mladý Hálek, medik, až absolvuje, chce se tu usadit na Slovensku. [...] Druhá známost: paní Šoltészová (Proti prúdu – její): hodná paní a matka, pochopuje nezdary Slovenska a živě cítí a zdá se, vlastním pozorováním dospívá ke svým názorům. Je činná v martinských spolcích a tím i organizátorsky užitečná.“¹⁷

¹⁵ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, III. (2023, 407). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 16. 9. 1900, dok. č. 245

¹⁶ POLÁK (2005, 47–48). Viz Masarykovu pozdější vzpomínka in: ČAPEK (2013, 86–87). Tuto událost, z vyprávění T. G. Masaryka, uvádí také MARKOVICKÝ (1930, 256)

¹⁷ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, I. (2017, 320). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 6. 9. 1895, dok. č. 146. Viz Masarykovu recenzi: B., *Proti Prúdu*. Román od Eleny Maróthy -Šoltészovej.... In: *Naše doba*. Roč. 2, 1894/1895, č. 11, s. 1049–1050

Obr. 8. T. G. Masaryk, Jan a Alice Masarykovi, Karel Čapek se skupinou žen před vilou v Bystričce v roce 1932. MÚA, AÚTGM. Fond ÚTGM I (47/2), sign. 1502-3

Fig. 8. T. G. Masaryk, Jan and Alice Masaryk, Karel Čapek with a group of women in front of the villa in Bystrička in 1932. MÚA, AÚTGM. Fund ÚTGM I (47/2), sign. 1502-3

Angažoval se při zakládání časopisu Hlas, jehož představitelé se k Masarykovu programu hlásili.¹⁸ V srpnu 1897 Macharovi psal: „*Také na Slovensku konečně se to hýbe. Rozpor mezi starými a mladými je již nedobry. Mladí chci vydavat list svůj, opoziční: Blaho prý bude hlavou, a hlavně tiskařem, hodlá si ve Skalici koupit tiskárnu Škarniclovu. Co svedou ti šuhajci, nevím; zatím je to směs tolsto[jo]-vštiny, realismu, pokrokářství a pod[obných] směrů. Nejurčitější je dr. Makovický; propaguje Tolstého s oddaností a působí tím dobře – pozitivně na lid, negativně na vlastence, kteří se proti němu ozývají. Avšak poznáte to sám, až sem přijdete.*“¹⁹ Na počátku září 1897 pokračoval konkrétněji: „*Jak jsem Vám už oznámil, připravují Mladí zde na Slovensku nový list. Byli tu a upekli jsme program: resp. pověděl jsem jim, co jsem tu po léta vypožoroval. List – měsíčník – má vyjít 20. prosince à 2 archy. Pokud vidím, bude hlavním sloupem, alespoň zpočátku, Makovický. Makovický, možná, bude Vás žádat, abyste mu z české lit[eratury] vybral, co by se hodilo pro jeho bibliotéku.*“²⁰

Pobyty v Bystričce komentoval Masaryk s různou intenzitou i v dalších letech. Např. o prázdninách v roce 1900 Macharovi zmínil, že si udělali výlet do Tater. Na zpáteční cestě se zastavil s dcerou Alicí v Liptovském Svätém Mikuláši u evan-

¹⁸ Hlas. Měsíčník pro literaturu, politiku a otázku sociální vycházel v letech 1898–1904. První číslo vyšlo již 20. 12. 1897

¹⁹ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, III. (2023, 111). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 8. 8. 1897, dok. č. 39.

²⁰ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, III. (2023, 116). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 3. 9. 1897, dok. č. 44

Obr. 9. T. G. Masaryk s J. Orsághem před vilou v Bystrici, 22. 9. 1931. MÚA, AÚTGM. Fond ÚTGM I (47/2), sign. 2626-2

Fig. 9. T. G. Masaryk and J. Orságh in front of the villa in Bystrica, 22. 9. 1931. MÚA, AÚTGM. Fund ÚTGM I (47/2), sign. 2626-2

gelického faráře Juraje Janošku, jemuž pak z Bystričky zaslal knihy, a v dopise rozváděl myšlenky o potřebě slovenského obrození s přispěním evangelické církve. Sám pak navštívil Dušana Makovického v Žilině.²¹ Pro nový ročník měsíčníku *Naše doba* plánoval novou rubriku o Slovensku, protože „*již je načase o rebus slovenicis něco říci polopatě*“.²²

O spolupráci T. G. Masaryk tehdy požádal Karla Kálala, českého učitele a dobrého znalce poměrů na Slovensku, s nímž se setkal 12. 9. 1900 v Těšíně při návratu z dovolené na Slovensku. Kálal pak v dopise navrhoval Masarykovi témata pro články do *Naší doby*, např. činnost martinických národních vůdců, zvláště Svetozára Hurbana Vajanského.²³ Za spolupracovníka znalého slovenských záležitostí si Kálal vybral svého slovenského kolegu a knihtiskaře Karola Salvu. Kálal chtěl publikovat anonymně, neboť se bál reakce na kritiku Hurbana Vajanského. Série statí vycházela v *Naší době* postupně; po prvním příspěvku měly přijít kritické informace o Martině, *Národních novinách* a o ostatní slovenské žurnalistice. Anonymní autorství článků však vyvolalo podezření, že autorem mohl být přímo Masaryk, proti tomu se Masaryk ohradil.²⁴ Toto dementi nebylo nic platné, nevole mezi národovci byla silnější. Za svého posledního pobytu v Bystrici v roce 1901 se proto Masaryk vyhýbal obvyklým návštěvám přátel, pouze je přijímal ve vlastní domácnosti. Dokumentuje to i jeho korespondence s Macharem: „*V Martině jsem letos nebyl*

²¹ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, III. (2023, 400–401). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 4. 8. 1900, dok. č. 241. Viz MÚA, AÚTGM. Fond T. G. Masaryk, sign. Kor-I-27, k. 691, T. G. Masaryk J. Janoškoví 30. 8. 1900; POLÁK (2005, 46–47). Masarykův dopis Janoškoví publikován in: *Masarykovci a Bystrica*. (2004, 24–25)

²² *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, III. (2023, 407). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 16. 9. 1900, dok. č. 245

²³ O setkání viz LA PNP. Fond K. Kálal, T. G. Masaryk K. Kálalovi 3. a 9. 9. 1900. MÚA, AÚTGM. Fond T. G. Masaryk, sign. Kor-I-27, k. 691, K. Kálal T. G. Masarykovi 14. 9. 1900

²⁴ [KÁLAL, K.]. O věcech slovenských. Úvahy a kritiky. In: *Naše doba*. Roč. 8, 1900/1901, č. 1, s. 28–37; č. 2, s. 106–112; č. 3, s. 189–192; č. 4, s. 266–273; č. 5, s. 337–346. Viz i další korespondenci mezi K. Kálalem a T. G. Masarykem z tohoto roku. LA PNP. Fond K. Kálal, T. G. Masaryk K. Kálalovi 16. 9. 1900, b. d.; MÚA, AÚTGM. Fond T. G. Masaryk, sign. Kor-I-27, k. 691, K. Kálal T. G. Masarykovi 5. 10., 6. 11., 8. 12. 1900. Masaryk pak reagoval zprávou: M., *Věci slovenské*. In: *Naše doba*. Roč. 8, 1900/1901, č. 6, s. 480. Blíže také POLÁK (2005, 48–50, 63–65)

Obr. 10. Alice Masaryková v Bystričce. MÚA, AÚTGM.
Fond TGM, sign. OdbM3-12-001

Fig. 10. Alice Masaryková in Bystrička. MÚA,
AÚTGM. Fund TGM, sign. OdbM3-12-001

a nepůjdu tam. Když ten Vajanský tolik nadává v Národních novinách, co tam? Ostatně se podívej na jeho nový román Kotlin.“²⁵ V románu Vajanský vyostřeně zobrazoval aktuální politické dění na Slovensku, mj. karikoval své odpůrce, zejména hlasisty. Masaryk na obsáhlý román napsal recenzi.²⁶ Důsledkem názorového rozkolu T. G. Masaryka se Svetozárem Hurbanem Vajanským tedy bylo, že Masarykova rodina přestala do Bystričky jezdit,²⁷ i když tu celá rodina byla spokojená a zvyklá.²⁸

Za své tak vzaly Masarykovy úvahy o stavbě domu v Bystričce, o kterých se Macharovi zmiňoval už v říjnu 1898: „*O prázdninách seděl jsem v Bystričce a dělal plán: vystavět si tam (dřevěný) domek a co nejdříve (jak by děti nás nepotřebovaly v městě) jít do penze a tam se dát do lit[erární] práce. Považujte to jen za plán, symptom mé nálady.*“²⁹ V podobném duchu psal Macharovi z Bystričky i v srpnu 1900, kdy byl v souvislosti s tzv. Hilsnerovou aférou znechucen životem v Čechách a chtěl se usadit na Slovensku: „*A myslím na – penzi, co nejdřív z Prahy a usadit se někde na čerstvém vzduchu a dodělat si své. Přijedeš-li, ukážu Ti, kde bych měl rád nějaký ten domec svůj.*“³⁰

Ostatně Masaryk nebyl v rodině sám, koho Bystrička přitahovala. O vlastním domě

²⁵ LA PNP. Fond J. S. Machar, T. G. Masaryk J. S. Macharovi 31. 8. 1901. *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, IV (připravováno do tisku). Viz POLÁK (2005, 67, 441). HURBAN VAJANSKÝ, 1901

²⁶ MASARYK, T. G., 1901

²⁷ O pobytech T. G. Masaryka a jeho rodiny v Bystričce a o vztahu s S. Hurbanem Vajanským více POLÁK (2001, 159an; zejména 207–212); POLÁK (2004, 42an); POLÁK (2005, 63an). Viz také VRABEL (2016, 27–31)

²⁸ Např. v červnu 1898 Masaryk psal: „*My se chystáme zase do Bystričky. [...] Trápí mne, že nás cesta na Slovensko tolik stojí, ale nakonec je nám to lacinější tím, že vydáváme méně tam. A pak zvyk – děti jsou tam jak doma.*“ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, III. (2023, 204). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 22. 6. 1898, dok. č. 97

²⁹ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, III. (2023, 213). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 2. 10. 1898, dok. č. 103

³⁰ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*, III. (2023, 405). T. G. Masaryk J. S. Macharovi 29. 8. 1900, dok. č. 243. Viz POLÁK (2005, 46). O jeho plánu se dověděl také tisk, např. v září 1900 vyšla řada článků a karikatur v časopise Šípy

Obr. 11. Alice Masaryková v Bystričce. MÚA, AÚTGM. Fond ÚTGM I (47/2), sign. 858

Fig. 11. Alice Masaryková in Bystrička. MÚA, AÚTGM. Fund UTGM I (47/2), sign. 858

v Bystričce snila i jeho dcera Alice. Již v 90. letech 19. století plánovala spolu s matkou postavit si tam dřevěnou chalupu. Malebné místo členy Masarykovy rodiny stále přitahovalo, např. Herbert Masaryk pobýval v Bystričce v létě roku 1904.³¹

Když zimě 1915–1916 Alice trávila smutné, dlouhé dny v kriminále, staly se jí vzpomínky na rodinné prázdniny prožité ve vesničce schoulené pod pohorím Malá Fatra zhmotněnou představou o ztraceném ráji.³² Také ve vzpomínkách

Dětství a mládí píše: „Když vzpomínám na léta na Bystričce, vidím před sebou amfiteátr hor; já, malá, sedím na svahu louky a dívám se na Turiec, který teče peřejemi. Otočím hlavu, vidím olšovi a vrbinu a za nimi tuším bystričský potok, který chvatně spěje kupředu, aby smísil své vody s Turcem. Nebe je vysoké a modré a v Turci stojí otec. Voda se rozráží o jeho nohy, opřené pevně o kamenité dno. Udici občas hodí do vody a po chvíli se vlákno napne a otec vytahuje stříbrného lipňa. Sběhnu ke břehu, převezmu rybku, zavěším ji na větev s hákem, vytvořeným příčnou větévkou, a vracím se na své místo na louku mezi slzičky, mochnu, čilimník a řebříček. Chvilkami mi koník klepne o střevíc a já se dívám přes řeku do hor, na Lysec, na Krížnou a na necpalský kostelík. Nebe je klidné a jasné a je mi dobře. Bystrička se nám stala pravou pohádkou, vlastně pravým životem.“³³ Na realizaci svého snu si musela ještě řadu let počkat.

Obrat nastal po vzniku Československé republiky, kdy byl T. G. Masaryk 29. 12. 1918 jmenován obecní radou čestným občanem Bystričky. Masaryk do Martina zavítal 21. září 1921 a při té příležitosti krátce navštívil i staré přátele v Bystričce.³⁴ Znovu Martin navštívil v srpnu 1923 při příležitosti oslav 60. výročí založení Matice slovenské a odhalení pomníků Pavla Mudroně a Andreje Halaši na martin-

³¹ LA PNP, f. J. S. Machar, T. G. Masaryk J. S. Macharovi 9. 8. a 1. 9. 1904. *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar, IV* (připravováno do tisku)

³² Viz *Drahá mama/Dear Alice. Korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916* (2001, 56). V dopise Alice Masarykové matce Charlottě z 8. 2. 1916 mj. psala: „Kdybych tak byla na Bystričce! Bylo by to k nezaplacení! [...] To je ten grunt – tam jsem byla doma...“. Viz též dopis Charlotty Masarykové Alici z 9. 4. 1916, kde vzpomíná na život v Bystričce. Tamtéž, s. 103–104

³³ MASARYKOVÁ (2022, 75)

³⁴ Prvá návštěva pána prezidenta po vojne na Bystričke. In: *Masarykovci a Bystrička*. (2004, 35)

Obr. 12. Alice a Jan Masarykovi před vilou v Bystričce. MÚA, AÚTGM. Fond TGM, sign. Odb1-16-003

Fig. 12. Alice and Jan Masaryk in front of the villa in Bystrička. MÚA, AÚTGM. Fund TGM, sign. Odb1-16-003

ském hřbitově. Poté odjel do Bystričky k Markovickým. Odtud podnikl 9. srpna 1923 velký výlet na vrch Studénku a na Větrné hole (1431 m).³⁵ Vedle T. G. Masaryka, Jana a Alice Masarykových, manželů Benešových a Osuských se ho zúčastnili Jozef Kállay, ministr pro Slovensko, František Veselý, ministr spravedlnosti, Ján Krajc, ředitel divize ČSČK pro Slovensko. Dále Belgičan Charles Sarolea, župan Jozef Országh, Vladimír Kučera, osobní tajemník prezidenta, Kýra (Ladislava) Klinderoová, tajemnice A. Masarykové, František Šmakal, ředitel ČSČK, jeho manželka Iva Šmakalová, Janka Thomka Markovická, Ladislav Thomka Markovický, komorník Josef Hůza, domovnice Manka Vebrová a též Ján Kondek. Ze svědectví pamětníků se dovídáme, že se výlet vydařil, počasí jim přálo, hovořilo se o krásách okolní přírody, kterou T. G. Masaryk důvěrně znal, mezitím se připravovala originální horská večeře – peklo se maso a slanina; poté zpívalo, noc strávili výletníci u ohně, pouze prezident spal ve stanu, brzy ráno sledovali východ slunce na Větrné holi.³⁶

Krátkou jednodenní návštěvu u Markovických vykonal Masaryk koncem srpna 1926, kdy se účastnil slavnostního otevření nové budovy Matice slovenské v Martině a této příležitosti využil i k návštěvě Markovických, u nichž 30. srpna přenocoval. Tyto pobyty, byť byly krátkodobé, dokládají, že Masaryk nevynechal

³⁵ Výlet byl bohatě zdokumentován, fotografie vyšly i jako pohlednice vydané Československým červeným křížem

³⁶ Srov. RAPOŠ, L. Masarykovská rodina a Bystrička v časech Československej republiky. In: *Masarykovci a Bystrička* (2004, 38). Jána Kondeka mezi účastníky připsala editorka publikace Zora Frkáňová

žádnou možnost Bystřičku navštívit, pokud byl v její blízkosti.

Nevíme přesně, kdy se Alice Masaryková rozhodla pořídit si v Bystřičce dům, stalo se tak nejspíš v roce 1923. Tuto hypotézu dokládá dopis T. G. Masaryka Eleně Maróthy-Šoltésové ze 14. 9. 1923, kde píše, že Alice je teď už občankou Bystřičskou a to je „další svazek naší celé rodiny k Turci. Děti tam se cítí doma a já s nimi“.³⁷ Také Výkazy depozitních účtů Alice Masarykové dokládají, že v roce 1924 platila za vybavení domu v Bystřičce. K dispozici jsou účty za postele, stolky, lůžkoviny. Z téhož roku je i Platební rozkaz berního úřadu v Turčianském Sv. Martině k poplatkům z kupní ceny domu v Bystřičce vyměřený Alici Masarykové. V roce 1925 zaplatila 30 000 Kč za pozemek, který přikoupila od Ladislava Thomky-Markovického. Dochovány jsou platební rozkazy k převodu majetku na Alici Masarykovou v Bystřičce z téhož roku a další dokumenty týkající se zařizování domu, pobytů Alice Masarykové v Bystřičce, platů a odměn personálu.³⁸

Alice původně chtěla dům pouze opravit, ukázalo se však, že potřebám velké rodiny dostačovat nebude a bude nutno jej z gruntu přestavět. Pražskému architektovi Janu Paclovi, který se jako spolupracovník Dušana Jurkoviče podílel na výstavbě nových domů v Martině, o svých plánech s domem v Bystřičce v červenci 1928 napsala: „*Chci zachovat ovzduší minulých let a také místnosti, ve kterých žili rodiče a Herbert, beze změny. Chci zachovat starou bránu a přitom potřebuji koupelny a pokoje. Nezbyvá tedy nic jiného nežli patro.*“³⁹ Dům měl přitom zapadat do prostředí a okolí, ačkoli bude jednopatrový. Alice proto navrhovala, aby se Pacl inspiroval v patrových zámčích/kašteloch v okolí. Další problém viděla v bráně a schodišti, které chtěla dřevěné a s nízkými schody. Přízemí tedy původně mělo zůstat beze změny, jen s přistavěnou kamennou, nehlazenou terasou. V prvním poschodí s ložnicemi Alice chtěla tři koupelny. U domu požadovala velké závětrí, příjezd auty k domu z pravé strany, denní provoz z levé. Podle jejího zadání měl Pacl do října vypracovat skicu, aby se vyjasnily technické požadavky. Se stavbou plánovala začít na jaře 1929.⁴⁰

Vše se však protahovalo, plány se měnily, z přestavby byla nakonec v podstatě novostavba. Podle správce školy v Bystřičce Ladislava Rapoše se dům Lehotských začal bourat v září 1929 a do konce roku byl zbořen. Na jaře 1930 se začalo se stavbou no-

³⁷ Z listov prezidenta Masaryka E. M. Šoltésovej. In: *Masarykovci a Bystřička* (2004, 62)

³⁸ MÚA, AÚTGM. Fond T. G. Masaryk, k. 535, sign. O-6-21/a, Účty za vybavení domu v Bystřičce, 1924; Platební rozkazy k převodu majetku na A. Masarykovou v Bystřičce, 1925. Tamtéž, k. 538, sign. O-9-30, dok. č. 323, Platební rozkaz berního úřadu v Turčianském Sv. Martině k poplatkům z kupní ceny domu v Bystřičce vyměřený A. Masarykové, 1924. Tamtéž, k. 541, sign. O-12-33, dok. č. 749, Poznámky K. Strnada k cestě A. Masarykové do Bystřičky, vyúčtování a doklady k cestě A. Masarykové do Bystřičky v lednu 1927. Tamtéž, k. 542, sign. O-13-34, dok. č. 954, Vyúčtování cesty A. Masarykové do Turčianského Sv. Martina, Žiliny a Bystřičky, 1928. Tamtéž, k. 543, sign. O-14-35, dok. č. 1240, vyúčtování cesty A. Masarykové do Bystřičky 6. – 11. 11. 1929. Tamtéž, k. 544, sign. O-15-36, dok. č. 1396, Výkaz K. Strnada k stavbě domu v Bystřičce, 1930. Tamtéž, k. 545, sign. O-16-38, dok. č. 1523, Vyúčtování záloh za pobyt v Bystřičce, 1931; dok. č. 1539, poznámky K. Strnada k vydání O. Revilliodové-Masarykové při cestě z Bystřičky do Ženevy; dok. č. 1547, poznámky K. Strnada k úpravě zahrady v Bystřičce, 1931, vyúčtování týkající se Bystřičky, potvrzení o převzetí peněz Jozefem Blahem a Mankou Vebrovou. Tamtéž, k. 546, sign. O-17-19, dok. č. 1583, Účet pro Správu domu Alice Masarykové v Bystřičce za porcelánové talíře a šálky, 1932; dok. č. 1586, poznámky K. Strnada ke škole v Bystřičce, 1932; dok. č. 1649, účet pro Správu domu Alice Masarykové v Bystřičce za nádobí a za nábytek. Tamtéž, k. 549, sign. O-20-43, dok. č. 1945, účty z roku 1934

³⁹ LA PNP. Fond A. Masaryková, A. Masaryková J. Paclovi 28. 7. 1928

⁴⁰ Tamtéž jsou uloženy plány architekta J. Pacla s datem 18. 6. 1929, návrh vily je v měřítku 1:1 000

Obr. 13. T. G. Masaryk se chystá na projížďku na koni v Bystričce v září 1933. MÚA, AÚTGM. Fond TGM, sign. OdbM9-3-003

Fig. 13. T. G. Masaryk preparing to go horse-riding in Bystrička in September 1933. MÚA, AÚTGM. Fund TGM, sign. OdbM9-3-003

vého domu a ten byl v roce 1931 hotov, pouze vedlejší stavby potřebovaly ještě opravit.⁴¹

Již zmíněný L. Rapoš popisoval vilu a život v ní takto: „Na prízemí nového rodinného domu Masarykovcov sa nachádzala veľká kuchyňa a malá jedáleň, pracovňa pána prezidenta a hala s útulným krbom. Pred halou je veranda do záhrady. Z prízemia vedú dubové schody na prvé poschodie, kde vľavo mal pán prezident spálňu s kúpeľňou, pani doktorka svoju spálňu: medzi týmito izbami je spoločný salón. Na pravej strane mal svoju izbu vyslanec Ján Masaryk, pán Revilliod s manželkou obývali dve izby a ich synovia mali tiež svoju detskú izbu. Z prvého poschodia vedú schody z červeného smreku k manzardám. Tam sú štyri izby. Bývaly v nich vnučky pána prezidenta Anna a Herbertka ako aj prípadní hostia. V dome je všetko jednoduché, čisté, svetlé a teplé, ozaj masarykovské. Za domom je záhrada. Na mieste starej hrušky, ktorú zub času pohltil, je stolík.“⁴²

O stavbě domu se souvisejícími problémy jsme informováni i ze záznamů Masarykovy archivářky Anny Gašparíkové. Ta si 10. srpna 1931 poznamenala: „Pani doktorka stavala na Bystričke dom na mieste starej kúrie Lehotských, ktorú pred rokmi odkúpila. S láskou ho pripravovala už roky s uvedomelým plánom dať rodine, deťom i otcovi domov, nie oficiálny byt. [...] Domov nadviazaný na staré, milé rozpomienky z detstva, ktoré sú v Masarykovskej rodine spojené v Bystričkou.“ Gašparíková objasňuje i ďalšie okolnosti, podľa ní bolo Aliciným záměrem „spojiť prezidenta a cez neho aj iných politikov s tým, čo je dobrého v slovenskej tradícii. Mala veľa starostí s technickou stránkou, predstavovanou staviteľom Paclom. Ten, podľa jej slov, chcel si spraviť pětiletku, nielen v dome, ale i na záhrade, kde začal horlivo vytínať stromy a rozkopávať cesty, po ktorých kedysi pani Masaryková chodievala. [...] Odkladal dokončenie zo dňa na deň, a my sme za ten čas sedeli v Židlochoviciach, kde prezident každý večer s pani Olgou rozprával o Bystričke, sľuboval nám všetkým výlet na Hole a čakal, kedy nás pani doktorka zavolá.“⁴³

⁴¹ RAPOŠ, L. Masarykovská rodina a Bystrička v časoch Československej republiky. In: *Masarykovci a Bystrička* (2004, 38–39)

⁴² *Masarykovci a Bystrička* (2004, 39)

⁴³ GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ (1995, 121)

T. G. Masaryk nakonec přijel do Bystričky 5. srpna 1931 a celá rodina se tak konečně sešla ve vlastním domě. Gašparíková atmosféru prvního společného pobytu popsala takto: „*Celá rodina bola už pospolu. Pri krbe v hale spomínali, ako po prvý raz v živote majú ten dobrý pocit byť vo svojom vlastnom. Pred rokmi ešte spolu s mamou tu na Bystričke robievali si vraj fantastické plány, ako si postavia na lúke za Markovickovcami drevenú chalupu. Túžba sa uskutočnila po dlhých rokoch v inej podobe.*“⁴⁴ Gašparíková zmínila zvláštní pocit, když viděla prezidenta a celou jeho rodinu v soukromém, intimním prostředí bez personálu a vojáků.

Masaryk pak trávil v Bystričce část léta i v roce 1932, kdy tam pobýval od 25. července. Vyšel si tehdy, v 82 letech, opět na vrch Studénka vysoký 1 000 m. V Bystričce trávil čas i v roce 1933, kdy řadu večerů věnoval překladům dopisů své manželky Charlotty, které psala do vězení anglicky a německy své dceři Alici.⁴⁵ Především si však užíval své rodiny, část léta tu pobývala dcera Olga s manželem a oběma syny, zajížděl sem nejen syn Jan, ale i další pozvané návštěvy, např. Karel Čapek. Masarykovy pobyty v Bystričce v letech 1931 – 1933 jsou zdokumentovány i účetně.⁴⁶

Masaryk měl k dispozici pracovnu, kterou mu Alice zařídila původním nábytkem z pražského předválečného bytu, pečlivě vybavenou knihovnu. Zpravidla sedával na terase či v zahradě, kde četl. Rád chodíval do „filagórie“ (zahradního altánu) a rozhlížel se odtud po kraji, pravidelně v 5 hodin odpoledne usedal na koně Hektora a objížděl známá místa. Mezi obyvateli Bystričky se po léta tradovaly historky o vyjíždkách pana prezidenta na koni i příběhy o jeho útěcích strážníkům, kteří ho měli ochraňovat. Dalším tématem vyprávění byla náhodná setkání s prezidentem nebo také s „paní doktorkou“ a velvyslancem Janem Masarykem.⁴⁷

Je jisté, že Bystrička se díky návštěvám hlavy státu stala známou po celé republice. To, že se stala oficiálním druhým letoviskem prezidenta na Slovensku, jí přineslo i řadu výhod. Např. výstavbu nové školy, na kterou již v roce 1922 poskytl prezident 200 000 Kč,⁴⁸ úpravu silnice z Martina do Bystričky, obec dostala též příspěvek na elektrifikaci a na vybudování hřiště, v období krize získala i určitý obnos na zmírnění nezaměstnanosti. Ostatně sám prezident během pobytů v Bystričce vícekrát finančně podpořil místní obyvatele.⁴⁹

Není divu, že smrt prezidenta v září 1937 prožívala i Bystrička. Pohřbu v Lánech se osobně zúčastnil starosta Ján Sýkora, který na hrob přinesl zeminu a větvičky stromů ze zahrady v Bystričce. Rozloučit se přijel i Masarykův dávný přítel Ladislav

⁴⁴ Tamtéž

⁴⁵ Viz SVOBODOVÁ (1948, 231)

⁴⁶ Dokumenty týkající se pobytu Masarykových v Bystričce v roce 1931 jsou uloženy in: MÚA, AÚTGM. Fond T. G. Masaryk, k. 545, sign. O-16-38, dok. č. 1540, 1541, 1547, 1583, 1586. Dokumenty převážně účetní povahy týkající se vyúčtování pobytu Masarykových v Bystričce v roce 1932 tamtéž, k. 546, sign. O-16-39, dok. č. 1583, 1586, 1587 a 1649; k. 547, sign. O-18-40, dok. č. 1657, 1659, 1668 a 1671. Dokumenty k pobytu v roce 1933 tamtéž, k. 548, sign. O-19-41, dok. č. 1738, 1739, 1774, 1777 a hlavně 1805/I.

⁴⁷ Viz vzpomínky shromážděné v Masarykovci a Bystrička (2004, 38–41, 83–84 a další) a také –D–, Pan prezident a bačové. In: *Lidové noviny*. Roč. 39, č. 446, 6. 9. 1931, s. 7.

⁴⁸ Viz MÚA, AÚTGM. Fond Alice G. Masaryková, k. 6, sl. 35, Alice Masaryková Václavu Štěpánkovi 7. 2. 1922. Více článků Masarykovci a škola na Bystričce. In: *Masarykovci a Bystrička* (2004, 42–45)

⁴⁹ Více *Masarykovci a Bystrička*. Viz též MÚA, AÚTGM. Fond T. G. Masaryk, k. 548, sign. O-19-41, dok. č. 1738, seznam jmen osob, které žádaly o podporu v Bystričce z roku 1933

Obr. 14. T. G. Masaryk na projížďce
na koni v okolí Bystričky, 18. 8. 1932.
MÚA, AÚTGM.
Fond ÚTGM I (47/2), sign. 2522

Fig. 14. T. G. Masaryk horse-riding near
Bystrička, 18. 8. 1932. MÚA, AÚTGM.
Fund UTGM I (47/2), sign. 2522

Thomka Markovický s manželkou Jankou. Na Hrádku, v Bystričce samé zahořela „vatra“, která vždy symbolizovala příjezd a odjezd T. G. Masaryka do obce.

Dům nezůstal opuštěný. Zejména Alice Masaryková pravidelně navštěvovala Bystričku i v dalších letech a kromě přátel ji občas doprovázely i neteře Anna a Herberta.⁵⁰

Alice sem jezdila nejen za odpočinkem, ale i za prací. Třebaže se Martin nestal hlavním městem Slovenska, zůstal i nadále jeho důležitým kulturním centrem. Také proto sem již v roce 1924 Alice z titulu funkce předsedkyně ČSČK umístila divizi pro Slovensko. To jí umožnilo při svých pracovních návštěvách Martina setkávat se a spolupracovat s osobnostmi z dalších celonárodních institucí zde sídlících – Živeny, Spolku slovenských žen, jehož čestnou předsedkyní byla jmenována v roce 1920, Matice slovenské a Slovenského národního muzea. Ve spolupráci s nimi v roce 1926 Alice založila instituci pro výchovu sociálně-zdravotnických pracovníků – Ústav Milana Rastislava Štefánika. Součástí ústavu se stal Dům sociálně zdravotnické péče o mládež dobudovaný v roce 1933, který byl po ní pojmenován. V rámci spolku Živena iniciovala aktivitu na záchranu artefaktů lidového umění, zejména slovenského lidového oděvu a lidových výšivek a dokonce i zorganizovala a financovala soutěž o nejkrásnější kroj v Čičmanech v roce 1934. Její zájem dokládá také rozsáhlá sbírka lidového oděvu a zvláště výšivek, která se v roce 1950 stala součástí sbírkového fondu Slovenského národního muzea v Martině.⁵¹

Předělem v osudech domu byl rok 1939 a vznik Slovenského štátu. Zůstala zachována určitá kontinuita s Alicinou činností, neboť vila byla používána jako školící středisko Slovenského červeného kříže. Úctu Bystričanů k Masarykově rodině (Alice a Jan se stali čestnými obyvateli Bystričky v roce 1938) dokládá i fakt, že dům i jeho zařízení zůstaly během 2. světové války netknuté.⁵² Alice navštívila rodinné sídlo až v červenci 1946. Dne 14. září přijela znovu a přivítala zde prezidenta Beneše s manželkou Hanou, všichni navštívili školu a prezidentský pár poté odjel do Topolčianek. Alice zavítala do Bystričky i v létě 1947 a v roce 1948 tam

⁵⁰ RUŠEKOVÁ-ZÁTHURECKÁ, D. Spomienky na Masarykovcov stále živé. In: *Masarykovci a Bystrička* (2004, 36–37)

⁵¹ K tomu více ZELINOVÁ (2012, 72)

⁵² GRONSKÝ (1998, 19). Více v článku *Bystrička v letech 1939–1945 verná Masarykovým ideám*. In: *Masarykovci a Bystrička* (2004, 80–81)

pobývala od začátku května do 6. září.⁵³

Dříve než uposlechla výzev sestry Olgy a odjela za ní do Švýcarska, pokusila se dům a jeho zařízení ochránit tím, že v něm chtěla zřídit Masarykovo muzeum. Obrátila se proto na poverenika ministerstva školství a osvěty Laca Novomeského. Ten Alici napsal 5. září 1948 a Alice mu poslala svoji písemně zformulovanou představu o zřízení muzea a jeho fungování v dopisech z 22. 9. 1948 a 8. 10. 1948.⁵⁴ Zřízení muzea, které mělo být ve správě Slovenského národního muzea, podporovala i Slovenská muzejní společnost, přesto záměr na jeho zřízení v nových politických podmínkách nebyl realizován. Pro vilu se pak hledalo náhradní využití, výmluvný je již pouhý výčet institucí, které v něm dočasně sídlily: např. Archeologický ústav Slovenské akademie věd, Slovenská národní knihovna, internát Stalinových závodů v Martině, Zemědělská šlechtitelská stanice, od roku 1962 obecní samospráva a další občanské subjekty (mateřská školka). Část mobiliáře původní pracovny T. G. Masaryka zůstala v domě, část byla spolu se sbírkou textilií A. Masarykové delimitována do Slovenského národního muzea v Martině. Knihovna A. Masarykové byla jako osobní knihovna Alice Masarykové začleněna do fondu Slovenské národní knihovny.⁵⁵

V roce 1990 byla ve vstupní hale domu odhalena pamětní deska připomínající zdejší pobyty prezidenta Masaryka. V témže roce byl ve vile zpřístupněn Masarykův pokoj, z větší části zařízený původním nábytkem. Expozice však neměla dlouhého trvání, dědičky Anna a Herberta Masarykovy, které dům zrestituovaly, jej v roce 1992 prodaly soukromému podnikateli.⁵⁶ Tím se začala psát zcela jiná kapitola v historii tohoto domu.

Na závěr mi dovoluťe krátký citát ze vzpomínky Herberthy Masarykové na Bystřičku: „*Byl to vlastně jejich jediný vlastní domov a také jediný majetek, který teta Alice s velikou láskou i starostmi vybudovala a zařídila se vzácným vkusem a jednoduchostí. [...] Všichni tři, dědeček, Alice i Jan tam přímo ožili a také fotografie odtamtud jsou z nejkrásnějších. Plné pohody a přímo rodinného štěstí – vždyť to nikde jinde neměli, nikdo z nich.*“⁵⁷

⁵³ ZELINOVÁ (2012, 66)

⁵⁴ LA PNP, Fond Alice Masaryková, Laco Novomeský Alici Masarykové 5. 9. 1948. Muzea se týká též dopis Štefana Janšáka Lacovi Novomeskému z 5. 10. 1948. Tamtéž i kopie dopisů A. Masarykové L. Novomeskému ze 22. 9. a 28. 10. 1948 a koncept dopisu A. Masarykové z 8. 10. 1948

⁵⁵ Ke knihovně A. Masarykové viz např. NOVÁKOVÁ (1991, 171–176); BOĐOVÁ – VOJTEKOVÁ (2012, 27–28); ORAVEC (2010, 21–24); GRONSKÝ (2004, 27–30). Viz fond Alice G. Masarykové v SNK LA v Martině. Inventář viz http://www.snk.sk/swift_data/source/alu/Inventare/29/223.doc. Srov. též BRINCKOVÁ (2006, 176–190); BRINCKOVÁ (2004, 142–144)

⁵⁶ Když pražský podnikatel ing. Šubrt zkrachoval, banka objekt prodala v dražbě martinickému podnikateli Jánovi Bartovi. Ještě předtím se podařilo díky iniciativě Klubu priateľov TGM a MRŠ, aby byl dům Ministerstvem kultury Slovenské republiky v roce 1995 vyhlášen národní kulturní památkou. Viz FRKÁŇOVÁ, Z. Osudy rodinného domu Masarykovcov na Bystřičke po roku 1939. In: *Masarykovci a Bystřička* (2004, 94–96). V současné době je dům z části obýván a zároveň slouží jako sídlo firmy

⁵⁷ MASARYKOVÁ, H. (1992, 17)

Prameny a literatura

Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha (LA PNP)
Fond Karel Kálal
Fond J. S. Machar
Fond Dušan Makovický
Fond T. G. Masaryk
Fond Alice Masaryková
Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. Praha (MÚA, AÚTGM)
Fond T. G. Masaryk
Fond Alice Masaryková
Slovenská národná knižnica, Literárny archív Martin (SNK LA)
Fond Dušan Makovický
Fond Alice Masaryková

B. [= MASARYK, T. G.], 1894/1895. Proti Prúdu. Román od Eleny Maróthy-Šoltészovej In: *Naše doba*. Roč. 2, č. 11, s. 1049-1050.

BOĐOVÁ, A. – VOJTEKOVÁ, B., 2012. Reštaurovanie kníh z fondu Alice Masarykovej. In: *Knižnica*. Roč. 13, č. 3, s. 27–28. ISSN 1335-7026.

BRINCKOVÁ, M., 2006. Alice Masaryková (1879–1966). In: *Inventár rukopisov Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice XXIX / Fondy 211–232*. Martin, s. 176-190.

BRINCKOVÁ, M., 2004. Alice Masaryková v zbierkach ALU SNK. In: *Knižnica*. Roč. 5, č. 3, s. 142-144. ISSN 1335-7026.

ČAPEK, K., 2013. *Hovory s T. G. Masarykem*. OPELÍK, J. (ed.). Praha: Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., Masarykův ústav AV ČR (Spisy TGM 37). 349 s. ISBN 978-80-86142-46-3, 978-80-87782-03-3.

Drahá mama/Dear Alice. Korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916. 2001. HÁJKOVÁ, D. – SOUKUP, J. (eds.). Praha: Masarykův ústav AV ČR. 244 s. ISBN 80-86495-06-X.

–D–. Pan president a bačové. In: *Lidové noviny*. Roč. 39, č. 446, 6. 9. 1931, s. 7.

FRKÁŇOVÁ, Z., 2004. Osudy rodinného domu Masarykovcov na Bystričke po roku 1939. In: *Masarykovci a Bystrička*. S. 94-96.

GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A., 1995. *U Masarykovcov: Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava: AEP. 303 s. ISBN 80-967366-4-7.

GRONSKÝ, T., 1998. Bystrička a rodina Masarykova (k 110. výročiu spoločného príchodu do obce). In: *Muzejný občasník Masarykova múzea v Hodoníně*. Hodonín: Masarykovo múzeum v Hodoníně. S. 16-20. ISSN 1805-0255.

GRONSKÝ, T., 2004. Knihovna v Bystričke a Alice Masaryková. In: *Muzejný občasník Masarykova múzea v Hodoníně*. Hodonín: Masarykovo múzeum v Hodoníně. S. 27-30. ISSN 1805-0255.

HALLA, J., 1935. *T. G. Masaryk na Slovensku. Spomienky a prejavy. K 85. narodeninám*. Bratislava: Éós. 192 s.

HURBAN VAJANSKÝ, S., 1901. *Kotlín. Román v troch častiach*. Turčiansky Svätý Martin: Vydanie Knihkupecko-nakladateľského spolku. 582 s.

[KÁLAL, K.], 1900/1901. O věcech slovenských. Úvahy a kritiky. In: *Naše doba*. Roč. 8, č. 1, s. 28-37; č. 2, s. 106-112; č. 3, s. 189-192; č. 4, s. 266-273; č. 5, s. 337-346.

Korespondence T. G. Masaryk – slovenští veřejní činitelé [do r. 1918], 2008. RYCHLÍK, J. (ed.). Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. 190 s. ISBN 978-80-86495-48-4.

Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Svazek I. (1893–1895), 2017. KOKEŠOVÁ, H. – KRAITLOVÁ, I. – KOTYK, P. (eds.). Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. 453 s. ISBN 978-80-87782-68-2.

Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Svazek II. (1896), 2019. KOKEŠOVÁ, H. – KRAITLOVÁ, I. (eds.). Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Ústav T. G. Masaryka, o. p. s. 246 s. ISBN 978-80-88304-02-9, 978-80-86142-62-3.

Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Svazek III. (1897–1900), 2023. KOKEŠOVÁ, H. – KRAITLOVÁ, I. – KVĚTOVÁ, M. (eds.). Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Památník národního písemnictví 528 s. ISBN 978-80-88611-05-9, 978-80-88503-06-4.

M., 1900/1901. Věci slovenské. In: *Naše doba*. Roč. 8, č. 6, s. 480.

MARKOVICKÝ, L. Thomka, 1930. T. G. Masaryk na Bystričce. In: *Slovensko Masarykovi*, s. 251-257.

MASARYK, T. G., 1901. Kotlín. In: *Hlas*. Roč. 4, č. 2, s. 83-87.

MASARYKOVÁ, A., 2022. *Dětství a mládí. Vzpomínky a myšlenky*. HÁJKOVÁ, D. – KOKEŠOVÁ, H. (eds.). Praha: NLN, s. r. o., Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Ústav T. G. Masaryka, o. p. s. 168 s. ISBN 978-80-7422-868-1, 978-80-88304-85-2, 978-80-86142-67-8.

MASARYKOVÁ, H., 1992. Bylo, nebylo.... In: *Masarykův sborník VII, T. G. M. a naše současnost (1980)*. Praha: Academia. S. 15-20. ISBN 80-200-0271-5.

Masarykovci a Bystrička. Spomienky na Bystričku a spomienky památníkov, 2004. FRKÁŇOVÁ, Z. (zost.). Martin: Klub priateľov TGM a MRŠ. 102 s. ISBN 80-969207-4-X.

Masarykovci a škola na Bystričce. In: *Masarykovci a Bystrička*. S. 42-45.

NOVÁKOVÁ, M., 1991. Osobná knižnica Alice Masarykovej. In: *Osobné knižnice dejateľov*. Edice Teória a výskum knihovníctva a bibliografie, výskumy č. 44, Matica slovenská v Martině. S. 171-176.

OPAT, J. – TOMČÍK, M. – URBAN, Z., 1992. *T. G. Masaryk a Slovensko*. Praha: Masarykova společnost a Ústav T. G. Masaryka. 64 s.

ORAVEC, P., 2010. Herbár Alice G. Masarykovej. In: *Knižnica*. Roč. 11, č. 7, s. 21-24. ISSN 1335-7026.

POLÁK, S., 2001. *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*. 2. Praha: Masarykův ústav AV ČR. 499 s. ISBN 80-86495-02-7.

POLÁK, S., 2004. *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*. 3. Praha: Masarykův ústav AV ČR. 483 s. ISBN 80-86495-20-5.

POLÁK, S., 2005. *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*. 4. Praha: Masarykův ústav AV ČR. 499 s. ISBN 80-86495-34-5.

Prvá návšteva pána prezidenta po vojne na Bystričke, In: *Masarykovci a Bystrička*. S. 35.

RAPOŠ, L., Masarykovci na Bystričke. In: *Masarykovci a Bystrička*. S. 9-11.

RAPOŠ, L., Masarykovská rodina a Bystrička v časoch Československej republiky. In: *Masarykovci a Bystrička*. S. 38-41.

RUŠEKOVÁ-ZÁTHURECKÁ, D., Spomienky na Masarykovcov stále živé. In: *Masarykovci a Bystrička*. S. 36-37.

Slovensko Masarykovi. 1930. RUDINSKÝ, J. (zost.). Praha: Literárne-vedecké nakladateľstvo Vojtecha Tilkovského. 269 s.

SVOBODOVÁ, J., 1948. Typistka vzpomíná. In: *T. G. M. Jak jsme ho viděli*. Praha: Ing. Mikuta, 2. vyd., s. 231.

VRABEL, F., 2016. Vajanský a Masaryk. Od spolupráce a priateľstva cez konflikt k zmiereniu. In: *Listy. Dvojměsíčník pro kulturu a dialog*. Roč. 46, č. 6, s. 27-31. ISSN 1210-1222.

Z listov prezidenta Masaryka E. M. Šoltésovej. In: *Masarykovci a Bystrička*. s. 62.

ZELINOVÁ, H. 2012. Alternatívy domova – Turiec Alice Masarykovej. In: *První dámy ...osud? ...poslání? ...úděl?*. Středočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost, řada společenskovední, svazek 30. S. 54-75. ISSN 0862-2043.

THE MASARYK FAMILY AND BYSTRÍČKA

Helena Kokešová

Summary

The article evaluates new research which documents the relationship between the Masaryk family and Slovakia, in particular to Bystrička. It is linked to the published correspondence between T. G. Masaryk and the poet and publicist Josef Svatopluk Machar and work on the new edition of memoirs by Alice Masaryková, “Childhood and Youth”, published in late 2022. Archive research was carried out for both projects in which the author participated, mainly in the wealth of archive material held in the Literary Archives of the Museum of Czech Literature in Prague, and the collections of the Masaryk Institute and Archives of the Academy of Sciences of the Czech Republic.

Masaryk’s relation to Slovakia was very intense, with overlapping political and cultural interests. He came to Martin for the first time in 1887 on the occasion of an exhibition of Slovak embroidery and folk art. The picturesque and peaceful region charmed him, and so the following year he rented rooms in nearby Bystrička, where he subsequently regularly spent the summer months with his family. He also associated his holiday rest to attempts to discover Slovakia and its national centre, Martin. The study describes the peripeties of this discovery and encounters, as well as the reasons for Masaryk’s departure in 1901; it is documented by testimonies from preserved correspondence and through the lens of Alice Masaryková’s memoirs.

The second part of the article deals with the Masaryk’s stays in Slovakia after the establishment of the republic. It documents primarily the intense relationship with Bystrička, where Masaryk came as a president for the first time in 1921, and also returned in later years. Thanks to Alice Masaryková, who initiated and secured the construction of the villa in Bystrička, the family was later able to find here much-needed privacy and peace. The author pays attention to the initiatives by Alice Masaryková in Slovakia in the 1920s and 1930s, noting her stays in Bystrička from 1946 and 1948 and her attempt to establish a Masaryk Museum in the villa where she lived for the last time in September 1948, shortly before her departure abroad. The further fate of the villa is also mentioned, which is currently in private hands.

PRÍRODNÉ VEDY

VODOPÁDY MALEJ FATRY

ANDREJ BENDÍK

*Slovenské národné múzeum v Martine, Múzeum Andreja Kmeťa, ul. A. Kmeťa 20,
036 01, Martin, e-mail: andrej.bendik@snm.sk*

Bendík A., 2023. Waterfalls of the Malá Fatra Mts.

Abstract: *This article presents the results of a survey of important morphological phenomena in the landscape: waterfalls. The detailed survey showed the presence of 101 waterfalls on the territory of the Malá Fatra mountains. The waterfalls occur on varied rock beds which, together with tectonics, have a direct impact on their height and nature. On crystalline complex rock, the waterfalls are mainly vertical, or staircase waterfalls with significant heights (from 1 to 40 m). In contrast, waterfalls originating in karst areas and areas on carbonatite rocks generally have a lower height, but their numbers are incomparably higher. All the waterfalls were documented in photographs, together with their height, altitude above sea level, their type, as well as their underlying rock type. The survey succeeded in documented as yet unknown, or undocumented, waterfalls on the territory of the Malá Fatra mountain range. The results of the survey can be used to monitor changes in water regime and climatic changes in terms of the distribution of precipitation.*

Key words: *Malá Fatra Mts., waterfalls, climatic changes.*

Úvod

Vodopády patria medzi výrazné geomorfologické javy v rámci tvaru krajiny. Sú významné z duchovného hľadiska človeka, ako aj prírodného. Stali sa miestom uctievania prírodnej (božskej) moci ľudí a kultúr z obdobia praveku až stredoveku a v ich vodách končili nejedni obetné dary. S rozvojom turistiky v ostatných 120 – 150 rokoch sa vodopády stali výrazným podnetom na fyzickú aktivitu ako cieľ mnohých výletov, čím sa podporuje nielen fyzické, ale ako významný antistresový faktor aj psychické zdravie človeka. Všeobecne pohľad na tečúcu vodu, ako aj jej zvuk, pôsobí upokojujúco na ľudský organizmus.

Z prírodného hľadiska vodopády predstavujú významný geomorfologický fenomén, ktorý sa viaže na poznanie geotektonického vývoja krajiny a ozrejmuje často jej pohnutú tektonickú históriu, ako aj kolobeh vody v krajine. Netreba zabúdať ani na to, že vodopády sú významnými floristicko-faunistickými biotopmi, často s výskytom vzácných druhov rastlín a živočíchov.

Definícia vodopádu je rozdielna v rámci legislatívneho a geomorfologického ponímania. Prírodný vodopád je podľa zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny a v znení neskorších zákonov prírodný skalný útvar, cez ktorý vodný tok pôsobením prírodných síl bez zásahu človeka padá z výšky nad 3 m alebo preteká súvislým alebo kaskádovitým skalným zrázom strmým viac ako 75° a voda v koryte pretrváva celý rok. Svojím významom môže byť vodopád vyhlásený za prírodnú pamiatku resp. národnú prírodnú pamiatku (napr. Lúčanský vodopád, Brankovský vodopád). Z pohľadu geomorfológie vodopád tvoria zvislé alebo subvertikálne stupne (skalné prahy) v riečnom koryte, cez ktoré prepadá vodný tok a viaže sa na zálomy spádovej krivky. Skalný stupeň je miesto, kde sa táto spádová krivka pozdĺžneho profilu údolia alebo riečišťa náhle lomí. Tento lom (zálom) môže byť spôsobený v dôsledku tektonických pohybov (zlomov), rôznej odolnosti skalného podkladu (horniny rôzne odolné proti erózii) alebo náhlym prehradením vodného toku (zával, zosuv). Na základe genézy rozlišujeme vodopády štruktúrneho, tektonického, ľadovcového a krasového pôvodu, na základe ich vzťahu ku geologickej štruktúre poznáme vodopády kolmé, schodovité, zdvojené a naklonené. Podľa výšky poznáme vodopády nízke (do výšky 5 m), stredne vysoké (od 5 do 40 m), vysoké (od 40 do 100 m) a veľmi vysoké (nad 100 m). Samotná výška vodopádu sa môže meniť pôsobením spätnej erózie (vodopády ustupujú proti toku, deštruktívne; eróznym rozrušovaním skalných stupňov môžu aj zaniknúť) alebo narastaním (vodopády tečúce v travertínoch/penovcoch). Eróziou sa postupne znižuje výška a sklon skalných stupňov a z vodopádov môžu postupne vznikať kaskády a prahy. Na úpätí vodopádu sa vplyvom prúdu padajúcej vody vírivým spôsobom v súčinnosti s neseným materiálom (piesok, štrk) často vymodelujú výrazné priehlbne (pri väčších vodopádoch, napr. Niagarské vodopády) alebo miskovité krúťňavové hrnce (predovšetkým na menších tokoch v zúžených častiach tiesňav a roklín, napr. v Slovenskom raji).

Odborným (vedeckým) skúmaním vodopádov na Slovensku sa venuje malá pozornosť, čo dokazujú aj nemnohé odborné články (napr. Havaš, 2012). Väčšinou sú súčasťou prác o geomorfológii územia (napr. Mazúr, 1963), školských skript (napr. Bizubová a Škvarček, 2003; Dzurovčin, 2000) alebo literatúry populárno-náučného charakteru (napr. turistickí sprievodcovia). Výnimkou je príspevok Kociana (2002, 2004, 2010), ktorý mapoval vodopády v Malej Fatre a na Orave. V 80-tych až 90-tych rokoch 20. storočia sa uskutočnila evidencie vodopádov Štátnou ochranou prírody Slovenskej republiky (<https://www.sopsr.sk/vodopady/>), avšak bola obmedzená len na stanovenie k územnej pôsobnosti (okres, orografický celok, katastrálne územie, pôsobnosť v rámci národných parkov a chránených krajinných oblastí – veľkoplošné a maloplošné chránené územie), šírky toku nad vodopádom, nadmorskej výšky, GPS zameranie súradníc vodopádu, zobrazení na mape a mapovom liste, výšky vodopádu a stručného opisu, prípadne genetického typu. Aj keď išlo o náročnú a zásluhnú prá-

cu, nevýhodou tejto evidencie je, že nezahŕňa všetky vodopády v rámci Slovenska, údaje sú často nekompletné a výška vodopádov býva často uvádzaná len odhadom. Tieto nepresnosti sme sa snažili pri našom prieskume čo najviac odstrániť.

Geologická a geomorfologická charakteristika územia

Pohorie Malá Fatra patrí v rámci Západných Karpát medzi jadrové pohoria. Prielomom Váhu v oblasti Domašinskeho meandra je rozdelené na Krivánsku a Lúčanskú Malú Fatru. Rozdielny geotektonický vývoj spôsobil aj vznik rozdielnych morfológických tvarov krajiny. Krivánska Malá Fatra má väčšiu členitosť a ostrejší reliéf ako Lúčanská Malá Fatra. Predstavuje typ hrebeňového stredohoria s veľmi členitým priebehom z pohľadu nadmorskej výšky a kľukatým priebehom v rámci svetových strán V – Z a má znaky pokročilého štádia deštrukcie (Mazúr, 1963). Typické sú hlboké konsekventné doliny tvaru V so spätnou eróziou až po vrcholový systém a rászochami. Krivánsku Malú Fatru tvoria na J – JZ horniny kryštalinika (granitoidné a metamorfované horniny), kde sa uplatnila predovšetkým zlomová tektonika (napr. prítomné facety na úpätí) a hrebeňové časti s rászochami a S svahy tvoria klastické (ílovce, pieskovce) a karbonátové horniny obalovej šiprúnskej jednotky a krížňanského a chočského príkrovu, kde sa uplatnila výrazná krasová erózia. Výzdvih Krivánskej Malej Fatry oproti Lúčanskej bol rýchlejší, čo dokladajú strmé svahy a ostré hrebene. Tektonický vývoj Lúčanskej Malej Fatry prebiehal vo viacerých fázach, ktorých dokladom je hladko modelovaný hrebeň a erózne deštrukčné úrovne na jej úpätí. Centrálnu hrebeňovú časť, ako aj značnú časť východných a západných svahov tvoria horniny kryštalinika a len jej údolné časti a JZ časť pohoria od údolia Valčianskeho potoka sú tvorené s dominanciou karbonatických hornín obalovej jednotky, krížňanského a chočského príkrovu. V rámci geomorfológie je Lúčanská Malá Fatra typom chrbtového stredohoria s rebrovitým rozložením zhruba paralelných rászoch (Mazúr, 1963), kde sa uplatňuje spätná erózia konsekventných tokov bystrinného charakteru smerom k hlavnému chrbtu. Jednotlivé bystriny majú nevyrovnané spádové krivky s častými perejami a vodopádmi. Na okrajoch chrbta spadajú väčšinou náhle úvaliny do kotlovitých uzáverov hlbokých svahových dolín tvaru V. Geologické podložie kryštalicích a karbonatických hornín malo priamy vplyv na typ vodopádov, ktoré sa odlišujú v jednotlivých podložiach. Pre vznik vodopádov v horninách kryštalinika mala priamy vplyv priečna zlomová tektonika, pričom v takomto type hornín sa vytvorili kolmé vodopády s prevažne výraznými výškami v podmienkach (nielen) Malej Fatry. Vodopády v karbonatických horninách okrem prevažne pozdĺžnej tektoniky (sledujúcej smer samotných dolín) podnietila erózna krasová činnosť povrchových tokov, viažucich sa aj na podzemnú krasovú vodu. Výsledkom je aj rôzny pozdĺžny profil tokov v rôznom horninovom podloží.

Vodopády v Malej Fatre je možné rozdeliť do niekoľkých skupín v rámci geologickej príslušnosti k horninovému podložiu. Sú to:

- vodopády na horninách kryštalinika
- vodopády krasových oblastí
- vodopády na karbonatických horninách (mimo krasových oblastí).

Opis

Vodopády v rámci pohoria Malá Fatra sú rozmiestnené, až na jednu výnimku, nerovnomerne v celom pohorí a nachádzajú sa na oboch stranách pohoria. V rámci evidencie vodopádov Štátnej ochrany prírody Slovenskej republiky (ŠOPSR) bolo na území Malej Fatry opísaných 30 vodopádov. Naším prieskumom sme zdokumentovali 101 vodopádov, pričom ani tento počet nemusí byť konečný.

V rámci Krivánskej Malej Fatry sú to:

- oblasť potoka Varínka – Tiesňavy,
- oblasť Hlbokého potoka (Dolné diery, Nové diery, Horné diery, Tesná rizňa),
- dolina Oštiepková (Lipnerova rizňa),
- dolina Hlbokého potoka pri Zázrivej,
- oblasť Šútovskej doliny a doliny Tesné,
- oblasť Kral'ovian (dolina Ihravého potoka a potoka Bystrička).

V rámci Lúčanskej Malej Fatry sú to:

- dolina Kamenného potoka (Durčiná),
- dolina Pivovarského potoka (Martin),
- masív Kl'aku.

Vodopády Krivánskej Malej Fatry

Oblasť potoka Varínka – Tiesňavy

Tiesňavy patria medzi krásne príklady krasového formovania hornín vodou. Veľká sila prúdu, ako aj odnos veľkého množstva materiálu však zmazal (obrúsil) všetky stopy po predchádzajúcej koróznej činnosti vody v dávnej minulosti v údolí potoka. Vrátnanka je typom konsekventnej doliny. Na potoku Va-

rínka v oblasti Tiesňavy v nadmorskej výške 550 – 560 m n. m. sa nachádzajú dva vodopády, Horný a Dolný vodopád v Tiesňavách. Podložie tvoria triasové karbonatické horniny, konkrétne silno rozpadavé ramsauské dolomity (anis; v roku 2019 došlo k výrazným skalným zrúteniam na štátnu cestu a do potoka), nad nimi vystupujú reiflinské vrstevnaté vápence s rohovcami (anis – karn) a hlavné dolomity (karn – norik). V koryte rieky sú vyvinuté dva

Obr. 1. Horný vodopád, Tiesňavy, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 9. 9. 2022

Fig. 1. Upper waterfall, Tiesňavy, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 9. 9. 2022

Obr. 2. Dolný vodopád, Tiesňavy, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 2. Lower waterfall, Tiesňavy, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

skalné prahy, ktoré môžu súvisieť s menšími lokálnymi tektonickými zlomami, resp. hranicami medzi zmenami litológie (ramsaukské dolomity/reiflinské vápence). Horný vodopád dosahuje výšku 2,2 m (obr. 1) a Dolný vodopád výšku 3,5 m (obr. 2). Prístup k nim je pomerne náročný, popri/proti silnému prúdu potoka Varínka s hĺbkou vody cca 1,5 – 2 m (pri bežnom prietoku). Vodopády sú dobre viditeľné zo zúženej cesty v Tiesňavách, za bezpečnostnou sieťou. Horný a Dolný vodopád sa nachádzajú v 5. stupni ochrany v rámci Národnej prírodnej rezervácie Tiesňavy. Do ďalekej budúcnosti môžu byť vodopády čiastočne degradované výraznými záplavovými vlnami, ktoré sa prejavili počas výraznej povodňovej aktivity, spôsobenej nadmernými zrážkami a následným zosuvom hornín zo Z svahov Stien a Hromového. Prívalová vlna remodelovala nivu potoka Varínka až po oblasť Tiesňavy, výrazne erodovala brehy a naniesla nové hrubé náplavy (viac na http://apl.geology.sk/g_vglg/content.html?id=480).

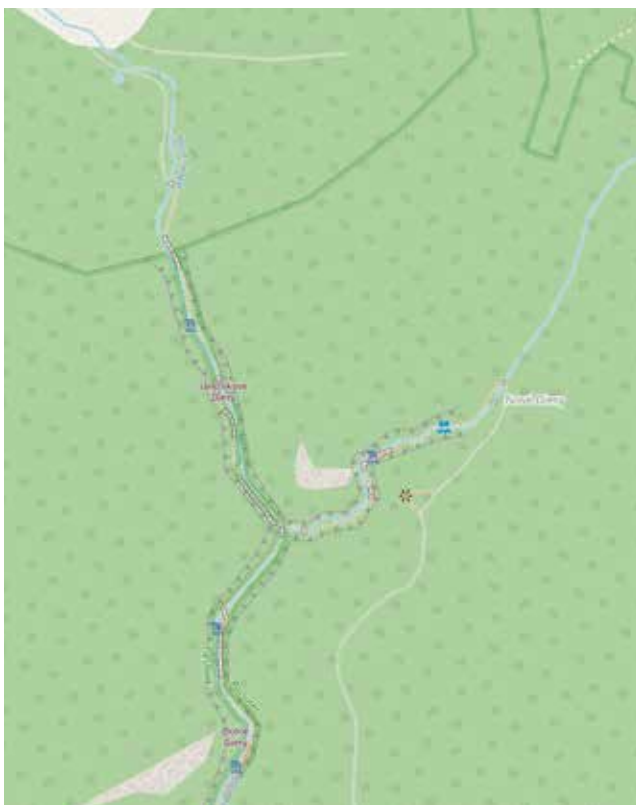
Oblasť Hlbokého potoka (Dolné diery, Nové diery, Horné diery, Tesná rizňa)

Oblasť Hlbokého potoka (miestne/staršie názvy aj Dierový alebo Stohový potok) s výraznými tiesňavami s vodopádmi, kaskádami, kovovými chodníkmi a rebríkmi je vyhľadávanou turistickou oblasťou v Krivánskej Malej Fatre. Podložie tvoria triasové karbonatické horniny, konkrétne ramsaukské dolomity (anis), nad nimi vystupujú reiflinské vrstevnaté vápence s rohovcami (anis – karn) a hlavné

dolomity (karn – norik) chočského príkrovu. Vznik povrchových krasových foriem procesmi krasovatenia nie je v dolomitoch v tejto oblasti podmienený rozpustnosťou hornín, ale ich priepustnosťou v rámci rozpukania, ich monoklinálnym sklonom a náchylnosťou na tvorbu skalných stien (Mazúr, 1963). Subsekventný typ doliny Hlbokého potoka sa od jeho pramennej časti a v oblasti Horných dier mení na konsekventný v jej spodných častiach od časti Podžiar. Vodopády sa nachádzajú v jednotlivých oblastiach Dolných, Nových a Horných dier a Tesnej rizne, ktoré majú charakter subsekventných dolín. V Dolných dierach sme zaregistrovali 4 vodopády, v Nových dierach 4 vodopády, v Horných dierach 26 vodopádov a v Tesnej rizni 9 vodopádov (tab. 1).

Oblasť Dolných dier tvorí masívny hlavný dolomit chočského príkrovu (od vstupu do zúžených častí od parkoviska po vyústenie z úzkych častí nad posledným vodopádom, všeobecne strmšie časti tiesňavy), vo vrchnej časti sú to reiflinské vápence s rohovcami a gutensteinské dolomity chočského príkrovu až slienité vápence a sliene mráznického súvrstvia krížňanského príkrovu (od vyústenia z úzkych častí nad posledným vodopádom po Podžiar, menej strmé až ploché časti tiesňavy). Tiesňava Dolné diery prekonáva výškový rozdiel 130 m na dĺžke 1,7 km. V tiesňave boli zdokumentované 4 vodopády (budú popisované v smere proti toku potoka), z ktorých len Dolný a Horný dolnodierový vodopád boli evidované rámci evidencie vodopádov ŠOPSR,

ostatné dva boli zaevidované ako nové a určili sa im samostatné názvy (obr. 3.). Všetky vodopády sú genetickým typom vodopádov krasového pôvodu. Prvý dolnodierový vodopád, ako prvý v poradí sa nachádza pri vstupe do užších častí tiesňavy Dolné diery od parkoviska Biely potok, po pravej strane turistického chodníka (pri lavičke), pred drevenými mostíkmi ponad potok. Vo vrchnej časti steká schodovito, následne v spodnej časti steká po výrazne naklonenej ploche

Obr. 3. Mapa oblasti Dolné diery s výskytom vodopádov

Fig. 3. Map of the Dolné diery area with its waterfalls

Obr. 4. Prvý dolnodierový vodopád, Dolné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 23. 3. 2022

Fig. 4. First waterfall in the Dolné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 23. 3. 2022

Obr. 5. Dolný dolnodierový vodopád, Dolné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 23. 3. 2022

Fig. 5. Lower waterfall in the Dolné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 23. 3. 2022

Obr. 6. Horný dolnodierový vodopád, Dolné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 6. Upper waterfall in the Dolné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

a dosahuje výšku 2,4 m (obr. 4). Je typom nakloneného vodopádu. Druhý v poradí je Dolný dolnodierový vodopád, ktorý sa nachádza pred vyústením z kaňonovitej úzkej tiesňavy (pod kovovým chodníkom). Prekonáva hranu skalného stupňa a je vysoký 1,4 m s výrazným krútnavým hrcom pod vodopádom s hĺbkou približne 1 m (obr. 5). Je typom kolmého vodopádu. Približne 100 m nad odbočkou do tiesňavy Nové diery, v plochej časti rokliny sa nachádza najvyšší vodopád Dolných diery, Horný dolnodierový vodopád (obr. 6). Je 3 m vysoký, voda preteká cez zúžené miesto mierne ukloneného skalné-

Obr. 7. Druhý dolnodierový vodopád, Dolné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 7. Second waterfall in the Dolné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

ho stupňa a je typom kolmého vodopádu. Posledný vodopád Dolných diery sa nachádza na konci výrazného perejovitého/kaskádovitého úseku nad Horným dolnodierovým vodopádom, kde turisti prekonávajú skalné stupne pomocou reťazí, pred vyrovnaním doliny. Ide o Druhý dolnodierový vodopád, ktorý je typom schodovitého/nakloneného vodopádu (obr. 7). V zúženom mieste, pod skalnou stenou steká najprv po dvoch kolmých skalných stupňoch, následne po naklonenej ploche skalného podložia. Celková výška vodopádu je 2,2 m.

Za turisticky zaujímavým a vyhľadávaným vstupným kaňonom tiesňavy Dolné diery pokračuje doľava krátka tiesňava Nové diery, ktorá na približne 500 m prekonáva prevýšenie 50 m. Nové diery sú vyvinuté v masívnych hlavných dolomitoch chočského príkrovu. Tiesňava je založená na výraznej tektonickej poruche, pozdĺž ktorej bola rozšírená do súčasného stavu a preteká ňou bezmenný potok, ktorý pramení na severnej strane Malého Rozsutca v nadmorskej výške cca 910 m n. m. a preteká osadou Podrozsutec, kde sa ostro stáča na západ a v hornej časti vteká do tiesňavy. Po vyústení z tiesňavy Nové diery do Dolných diery vteká do Hlbokého potoka. V tiesňave sa nachádzajú štyri vodopády, pomenované podľa poradia prvý až štvrtý (proti smeru toku) a všetky sú evidované ŠOPSR, avšak bez uvedenia výšky. Vodopády sa nachádzajú hneď pri prvých kovových rebríkoch. Prvý novodierový vodopád je typom kolmého vodopádu, stekajúceho zo skalného stupňa cez hranu do výrazného krútnavového hrnca (obr. 8). Jeho výška je 1,3 m. Pokračovaním Prvého novodierového vodopádu je Druhý novodierový vodopád, ktorý má charakter kolmého/schodovitého/nakloneného vodopádu a postupne steká a padá v troch stupňoch (1 m, 0,8 m a 2 m) po skalnej stene vo výraznom mieste zúženia tiesňavy vo vymletom žľabe do výrazného krútnavového hrnca (obr. 9). Dosahuje výšku 3,8 m. Po výraznej a strmej zúženine, ktorú turisti prekonávajú po strmo naklonenom rebríku sa tiesňava vyrovnáva a potok je v tomto mieste silne zahĺbený do skalného podložia s výraznými skalnými stenami. Niekoľko desiatok metrov pred vyústením tiesňavy, pod kovovým mostíkom, sa nachádzajú dva nad sebou padajúce vodopády, Tretí a Štvrtý novodierový vodopád. Sú typom kolmého vodopádu, stekajúceho po kolmých

Obr. 8. Prvý novodierový vodopád, Nové diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 23. 3. 2022

Fig. 8. First waterfall in the Nové diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 23. 3. 2022

Obr. 9. Druhý novodierový vodopád, Nové diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 23. 3. 2022

Fig. 9. Second waterfall in the Nové diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 23. 3. 2022

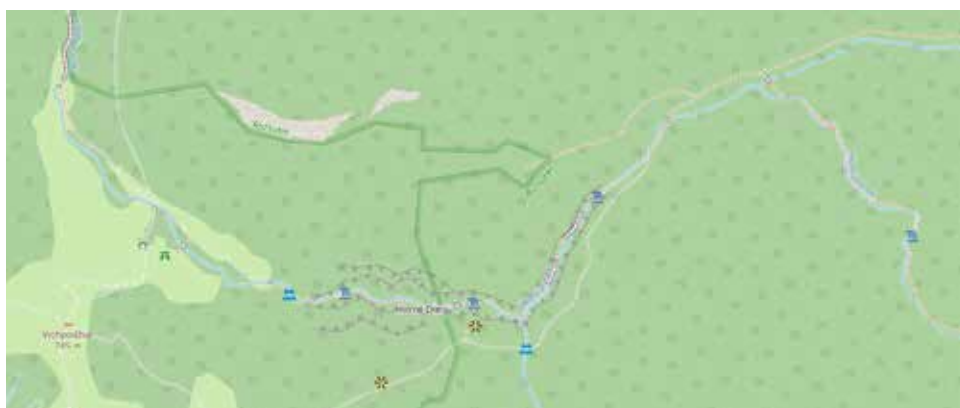
Obr. 10. Tretí a štvrtý novodierový vodopád, Nové diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 23. 3. 2022

Fig. 10. Third and fourth waterfall in the Nové diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 23. 3. 2022

skalných stupňoch s vyerodovanými zníženinami v mieste prietoku (obr. 10). Dosahujú výšku 1,8 m, resp. 1,3 m. Turistický chodník pokračuje tiesňavou ešte niekoľko metrov, následne sa ostro stáča doprava, lesom prechádza ponad tiesňavu Dolné diery a končí na Podžiarí.

Horné diery sú vyvinuté v masívnych hlavných dolomitoch chočského príkrovu, len v oblasti plošiny Podžiar sú prítomné hladko modelované slienité vápence a sliene mráznického súvrstvia krížňanského príkrovu. Tiesňavou preteká Hlboký potok, prameniáci pod západným hrebeňom medzi Malým a Veľkým Rozsutcom. Tiesňava Horné diery je vyvinutá na výraznej tektonickej línii, ktorá podmienila aj priebeh tiesňavy. Celkové prevýšenie tiesňavy Horné diery je viac ako 200 m na dĺžke 1,5 km. Podľa evidencie ŠOPSR sa v tiesňave nachádza šesťnásť vodopádov, pomenovaných podľa poradia od prvého po šesťnásty. Detailnejším prieskumom sme zistili prítomnosť celkovo 26 vodopádov priamo v tiesňave a troch v bočných svahoch tiesňavy (obr. 11).

Po prekonaní prvých plochých kovových lavičiek sa po ľavej strane turistického chodníka vedúceho tiesňavou nachádza Prvý hornodierový vodopád. Steká

Obr. 11. Mapa oblasti Nové diery s výskytom vodopádov

Fig. 11. Map of the Nové diery area with its waterfalls

cez skalnú hranu, po mierne naklonenej ploche do plytčiny so sedimentmi a dosahuje výšku 1,3 m (obr. 12). Je typom nakloneného vodopádu. V prvom zúženom mieste tiesňavy sa nad sebou nachádzajú ďalšie vodopády. Ide o Druhý až Ôsmy hornodierový vodopád, ktoré nasledujú za sebou v nadmorskej výške 765 – 790 m n. m. Druhý hornodierový vodopád steká cez kolmú hranu po naklonenej ploche do menšieho krútnavového hrnca a dosahuje výšku 3,1 m (obr. 13). Je typom kolmého/nakloneného vodopádu. Tretí novodierový vodopád preteká vyerodovaným

Obr. 12. Prvý hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 23. 3. 2022

Fig. 12. First waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 23. 3. 2022

Obr. 13. Druhý hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 23. 3. 2022

Fig. 13. Second waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 23. 3. 2022

zatočeným skalným žľabom po naklonenej ploche cez 4 menšie stupne a dosahuje celkovú výšku 3,2 m (obr. 14). Je typom nakloneného vodopádu. Štvrtý hornodierový vodopád padá cez skalnú stenu v zúžení s výraznou tektonickou poruchou, po naklonenej ploche do plytčiny a jeho výška dosahuje 2 m (obr. 15). Je typom nakloneného vodopádu. Piaty hornodierový vodopád padá cez zakliesnený balvan vo výraznej zúženine (tektonická línia) a jeho výška je 1,8 m (obr. 16). Šiesty hornodierový vodopád steká cez skalný stupeň po naklonenej rovine na pokračujúcej úzkej tektonickej línii a jeho výška je odhadom 3 – 3,5 m (nebolo možné ho zmerať pre neprístupnosť a nebezpečenstvo pádu, obr. 16). Siedmy

Obr. 14. Tretí hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 23. 3. 2022

Fig. 14. Third waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 23. 3. 2022

Obr. 15. Štvrtý hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 23. 3. 2022

Fig. 15. Fourth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 23. 3. 2022

hornodierový vodopád preteká kolmo po skalnej stene vo výraznej zúženine a dosahuje výšku 1,6 m (obr. 17). Piaty až siedmy vodopád sú typmi kolmého vodopádu. Ôsmy hornodierový vodopád steká okolo spadnutého skalného bloku (pod kovovým rebríkom so stupačkami), vo vyerodovanom vodnom žľabe a má výšku 1,8 m (obr. 18). Je typom kolmého/nakloneného vodopádu. Ôsmym vodopádom končí prvé zúženie v tiesňave, nasleduje peregiovitý/kaskádový úsek, priebeh doliny sa vyrovnáva (zmierňuje). Nachádza sa tu niekoľko menších stupňov, cez ktoré voda preteká, nemajú však požadovaný sklon, potrebný na zaradenie medzi vodopády. Aj tak sa však

Obr. 16. Piaty a Šiesty hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 23. 3. 2022

Fig. 16. Fifth and sixth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 23. 3. 2022

Obr. 17. Siedmy hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 23. 3. 2022

Fig. 17. Seventh waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 23. 3. 2022

Obr. 18. Ôsmy hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 23. 3. 2022

Fig. 18. Eighth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 23. 3. 2022

v miernom sklone tiesňavy v nadmorskej výške 810 – 825 m n. m. vyskytujú vodopády, ktoré sú od seba viac vzdialené, ako predošlá skupina vodopádov v strmej časti tiesňavy. Ide o Deviaty až Trinásty hornodierový vodopád. Deviaty hornodierový vodopád preteká rozšíreným dnom po naklonenej skalnej stene (vedľa turistického chodníka) cez dva stupne a dosahuje výšku 1,5 m (obr. 19). Je typom schodového/kolmého vodopádu. Desiaty hornodierový vodopád preteká zľava okolo veľkého spadnutého balvanu (pri vyššom stave vody ho obteká z oboch strán) na naklonenú plochu skalného masívu a dosahuje výšku 2,3 m (obr. 20). Je typom kolmého vodopádu. Jedenásty hornodierový vodopád preteká sprava okolo veľkého spadnutého bloku v plochej časti tiesňavy (pri vyššom stave voda obteká po napadaných kameňoch aj zľava) a dosahuje výšku 2,3 m (obr. 21). Je typom nakloneného vodopádu. Za týmto vodopádom nasleduje systém kovových mostíkov so zábradlím. Pred ich ukončením sa s prerušením nad sebou nachádza Dvanásty a Trinásty hornodierový vodopád (obr. 22). Oba stekajú po naklonenej skalnej stene v dvoch stupňoch. Výška Dvanásteho vodopádu je 1,7 m a Trinásteho 3,5 m. Obidva sú typom schodovitého/nakloneného vodopádu. Za týmito vo-

Obr. 19. Deviaty hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 19. Ninth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

Obr. 20. Desiaty hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 20. Tenth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

Obr. 21. Jedenásty hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 21. Eleventh waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

dopádmi opäť nasleduje výrazné zúženie doliny s väčším prevýšením a skalnými stupňami, na ktorých vznikli vodopády. Pri prvom rebríku vpravo sa nachádza Štrnásty hornodierový vodopád. Vo výraznom zalomenom vodnom žľabe steká do veľkého krútnavového hrnca, dosahuje výšku 4,4 m a je typom nakloneného vodopádu (obr. 23). Nad ním sa nachádza ďalší výrazný krútnavový hrniec, do ktorého ústi Pätnásty hornodierový vodopád. Tento preteká vo vrchnej časti okolo veľkého spadnutého skalného bloku v dvoch stupňoch a dosahuje výšku 4,1 m (obr. 24). Je typom kolmého/scho-

Obr. 22. Dvanásty a Trinásty hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 22. Twelfth and thirteenth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

Obr. 23. Štrnásty hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 23. Fourteenth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

Obr. 24. Pätnásty hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 24. Fifteenth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

dovitého vodopádu. Za týmto výrazným prevýšením sa tiesňava znovu vyrovnáva a zmierňuje na skalné dno s vysokými skalnými stenami, ďalšie vodopády stekajú po výrazných skalných stupňoch (pod reťazami pre turistov). Šestnásty hornodierový vodopád preteká cez zníženu v skalnom podloží, na výraznej tektonickej línii do menšieho krútnavového hrnca. Jeho výška je 2,1 m a je typom nakloneného vodopádu (obr. 25). Podobne aj Sedemnásty hornodierový vodopád preteká cez hranu skalnej znížiny, avšak v širšom toku, na pokračujúcej tektonickej línii najprv po naklonenej ploche, vzápätí padá kolmo do sutiny pod vodopádom. Dosahuje výšku 4,3 m a je typom kolmého vodopádu (obr. 26). Tesne za poslednou kovovou lavičkou, pri vyústení tiesňavy je posledný vodopád tejto časti, Osemnásty hornodierový vodopád. Steká po výraznom skalnom prahu, v dvoch stupňoch a dosahuje celkovú výšku 2,6 m (obr. 27). Je typom schodovitého/ukloneného vodopádu. Niekoľko metrov nad ním sa pripája z pravej strany (proti toku) svahová znížina s výrazným skalným stupňom, ktorým steká menší vodopád (závisí od výdatnosti prameňa). Ide o Spodný bočný vodopád pod Pálenicou. Vo vrchnej

Obr. 25. Šestnásty hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 25. Sixteenth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

Obr. 26. Sedemnásty hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 26. Seventeenth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

časti steká po naklonenej ploche, následne steká mierne schodovito do sutiny pod skalným prahom. Jeho celková výška je 4,5 m (obr. 28). Horné bočné vodopády pod Pálenicou sa nachádzajú nad obchádzkovým turistickým chodníkom z časti Pod Tanečnicou do sedla Pod Pálenicou. Je pokračovaním svahovej zníženej dolinky smerujúcej pod časť Pálenica. Predstavuje dva skalné stupne, po ktorých sa čiastočne kolmo a čiastočne po naklonenej ploche (Druhý, vyšší vodopád) vytvorili dva vodopády, Prvý (spodný) vysoký 1,7 m a Druhý (vrchný) 2 m (obr. 29). Najväčšie prietoky dosahuje prameň pri topení snehu. V Horných dierach nasleduje pomerne rozšírená dolina, kde po pravej strane (v smere proti toku) je lesná stráň a po ľavej je bralné pásmo. Celá záverečná časť tiesňavy Horné diery je vytvorená na výraznej tektonickej línii, ktorou preteká aj potok s poslednými vodopádmi. V časti, kde začínajú kovové plošiny, sa nachádza Devätnásty hornodierový vodopád (obr. 30). Pravá časť vodopádu steká po skalnej stene, prúd zľava prepadá cez napadané skalné bloky. Výška vodopádu je 2,3 m a je typom schodovitého vodopádu. Dvadsiaty hornodierový vodopád sa nachádza pod lavičkou k dlhým

Obr. 27. Osemnásty hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 27. Eighteenth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

Obr. 28. Spodný bočný vodopád pod Pálenicou, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 28. Lower lateral waterfall below Pálenica, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

Obr. 29. Prvý (spodný) a Druhý (vrchný) bočný vodopád pod Pálenicou, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 7. 5. 2022

Fig. 29. First (lower) and Second (upper) lateral waterfall below Pálenica, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 7. 5. 2022

Obr. 30. Devätnásty homodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 30. Nineteenth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

Obr. 31. Dvadsiaty homodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 31. Twentieth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

Obr. 32. Dvadsiaty prvý homodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 32. Twenty-first waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

Obr. 33. Dvadsiaty druhý hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 4. 2022

Fig. 33. Twenty-second waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

rebríkom a najvyššiemu vodopádu. Prepadá cez skalnú rozsadlinu a dosahuje výšku 1,5 m (obr. 31). Je typom kolmého vodopádu. Dvadsiaty prvý hornodierový vodopád steká popod prvý rebrík v troch stupňoch tromi menšími krútnavými hrncami po skalnej stene. Dosahuje výšku 3,5 m a je typom schodovitého vodopádu (obr. 32). Najvyšším vodopádom Horných diery je Dvadsiaty druhý hornodierový vodopád, ktorý sa nachádza pod druhým dlhým záverečným rebríkom. Vo vrchnej časti steká cez hranu po naklonenej ploche a následne kolmo padá

Obr. 34. Dvadsiaty tretí hornodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 7. 5. 2022

Fig. 34. Twenty-third waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 4. 2022

Obr. 35. Dvadsiaty štvrtý homodierový vodopád, Horné diery, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 7. 5. 2022

Fig. 35. Twenty-fourth waterfall in the Horné diery area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 7. 5. 2022

Obr. 36. Vodopád na Hlbokom potoku, Tesná rizňa, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 7. 5. 2022

Fig. 36. Waterfall on Hlboký potok, Tesná rizňa, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 7. 5. 2022

Obr. 37. Prvý vodopád Tesnej rizne, Tesná rizňa, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 7. 5. 2022

Fig. 37. First waterfall in the Tesná rizňa area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 7. 5. 2022

do výrazného veľkého krútnavového hrnca. Dosahuje výšku 6,6 m a predstavuje kolmý typ vodopádu (obr. 33). Za týmto vodopádom sa tiesňava rozširuje, končí dvoma skalnými stupňami, cez ktoré preteká potok z časti Pod Tanečnicou. Spodný stupeň tvorí Dvadsiaty tretí hornodierový vodopád, ktorý steká cez hranu po naklonenej ploche a následne kolmo do plytkého krútnavového hrnca (obr. 34). Jeho výška je 1,8 m a predstavuje uklonený/kolmý typ vodopádu. Posledným vodopádom Horných diery je Dvadsiaty štvrtý hornodierový vodopád, padajúci cez skalný kolmý prah s hlbokým krútnavovým hrncom (obr. 35). Jeho výška je 1,9 m a je typom kolmého vodopádu.

Tiesňava Tesná rizňa sa nachádza za výraznou plošinou nad tiesňavou Horné diery. Predstavuje krátku, strmú tiesňavu, vyvinutú v masívnych hlavných dolomitoch chočského príkrovu s prevýšením 280 m na dĺžke 500 m. Tiesňavou preteká Hlboký potok, ktorý vyviera v podstate bezprostredne nad ňou (S svah Tanečnice) a je závislý na zrážkach a obehu podzemnej vody. Podľa evidencie ŠOPSR sa v tiesňave nachádza päť vodopádov, pomenovaných podľa poradia od prvého po piaty proti smeru toku. Detailným prieskumom tiesňavy sme zistili prítomnosť celkovo 9 vodopádov. Prvý v poradí je Vodopád na Hlbokom potoku (pod Tesnou

Obr. 38. Druhý a Tretí vodopád Tesnej rizne, Tesná rizňa, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 7. 5. 2022

Fig. 38. Second and Third waterfall in the Tesná rizňa area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 7. 5. 2022

Obr. 39. Štvrtý vodopád Tesnej Rizne, Tesná rizňa, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 7. 5. 2022

Fig. 39. Fourth waterfall in the Tesná rizňa area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 7. 5. 2022

Obr. 40. Piaty, Šiesty a Siedmy vodopád Tesnej rizne, Tesná rizňa, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 7. 5. 2022

Fig. 40. Fifth, Sixth and Seventh waterfall in the Tesná rizňa area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 7. 5. 2022

Obr. 41. Ôsmy vodopád Tesnej Rizne, Tesná rizňa, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 7. 5. 2022

Fig. 41. Eighth waterfall in the Tesná rizňa area, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 7. 5. 2022

Rizňou), ktorý sa nachádza pod kovovým mostíkom pri vchádzaní do tiesňavy, v skalnom zúžení. Ide o typ nakloneného vodopádu stekajúceho po skalnom stupni. Jeho výška je 1,7 m (obr. 36). Zvyšné vodopády sa nachádzajú v závere zúženej tiesňavy, ktorá sa prekonáva po niekoľkých skalných stupňoch, pomocou kovových rebríkov a reťazí, v ktorých sú dané vodopády vytvorené. V súčasnej dobe je problematické zaradenie týchto vodopádov medzi stále vodopády, nakoľko v čase bez zrážok potok vysychá a v takom prípade by išlo o občasné vodopády. Najväčší prietok má potok na jar, počas topenia snehu. Prvý vodopád Tesnej rizne sa nachádza pri prvom kovovom rebríku vo vrchnej časti tiesňavy, v skalnej zúženine. Ide o typ nakloneného/kolmého vodopádu, kde približne 1/3 prúdu steká okolo zakliveného balvanu po skalnom prahu a následne kolmo padá na sutinové dno. Výška vodopádu je 2 m (obr. 37). Druhý vodopád Tesnej rizne sa nachádza niekoľko metrov nad predchádzajúcim, ide o kolmý typ, kde prúd spadá cez skalnú hranu kolmo nadol. Podobne je tomu tak aj pri Treťom vodopáde Tesnej rizne. Výška Druhého vodopádu je 1,8 m a Tretieho 2,2 m (obr. 38). Štvrtý vodopád Tesnej Rizne je

najvyšší v rámci opisovaných vodopádov danej oblasti. Ide o typ nakloneného vodopádu, ktorým voda steká po výrazne naklonenej skalnej stene, pri väčšom toku sa prúd delí na dve vetvy, pričom silnejšia sa nachádza pod necitlivo krajinársky zakomponovaným kovovým rebríkom. V čase väčšieho stavu vody preteká vodopád aj z ľavej strany cez menšie skalné stupne a kolmo (3,2 m) do sutinového dna. Výška vodopádu dosahuje 6,5 m (obr. 39). Nad štvrtým vodopádom sa nachádza väčšia plošina, nad ktorou sú vyvinuté tri nad sebou naklonené vodopády, každý padajúci zo samostatného výrazného skalného stupňa. Keďže každý končí skalnou plošinou ktorá ich oddeľuje od seba, rozdelili sme ich na tri samostatné vodopády, a to Piaty, Šiesty a Siedmy vodopád Tesnej rizne (obr. 40). Ich výška je 2,3 m, 1,9 m a 1,9 m. Posledným v poradí je Ôsmy vodopád Tesnej Rizne, ktorý sa nachádza v závere strmej časti tiesňavy. V čase väčších zrážok sa rozlieva na väčšej ploche cez skalnú hranu v mieste skalného zúženia, na výraznom zlome, ktorý vytvoril aj skalnú hranu, cez ktorú prechádza naprieč druhý zlom, v ktorého smere je dolina vyvinutá. Na styku týchto zlomov voda vo vrchnej časti steká po naklonenom skalnom podloží a následne kolmo padá (1,9 m). Celková výška vodopádu je 3,6 m a predstavuje uklonený/kolmý typ vodopádu (obr. 41).

Všetky vodopády Hlbokého potoka a pridružených tiesňav sú vyvinuté v oblasti náchylnej na krasovatenie, čo sa prejavilo v povrchových formách krasu za prítomnosti kaskád, vodopádov, úzkych kaňonov a vysokých skalných stien. Nasledujúca tabuľka udáva sumárny prehľad údajov nadmorskej výšky, výšky vodopádov a príslušnosti ku konkrétnej tiesňave, zameraných v rámci prieskumu v danej oblasti. V rámci ich ochrany a možného poškodenia nepredpokladáme negatívny vplyv ľudskej činnosti, vodopády (tiesňavy) sú pomerne nedostupné, územie sa nachádza v najvyššom, 5. stupni ochrany v Národnej prírodnej rezervácii Rozsutec, kde sú vylúčené ľudské zásahy (napr. ťažba dreva). Vodopády môžu byť ohrozené len prírodnými dejmi vo vzťahu vývoja krajiny (zdvíhanie pohoria Malá Fatra, erózia skalného podložía) a to skalnými zrúteniami. Nevýhodou tejto oblasti je však enormný tlak z pohľadu návštevníckej/turistickej verejnosti, ktorá sa prejavuje znečistením v celom priestore tiesňav (papiere, plasty, plechovice, exkrementy). Tento problém je však o vzťahu človeka k prírode a výchove v rodine.

Názov	Nadm. výška (m n. m.)	Výška vodopádu (m)	Oblasť
Prvý dolnodierový	610	2,4	Dolné diery
Dolný dolnodierový vodopád	625	1,4	Dolné diery
Horný dolnodierový vodopád	635	3	Dolné diery
Druhý dolnodierový vodopád	657	2,2	Dolné diery
Prvý novodierový vodopád	643	1,3	Nové diery
Druhý novodierový vodopád	645	3,8	Nové diery
Tretí novodierový vodopád	660	1,8	Nové diery
Štvrtý novodierový vodopád	660	1,3	Nové diery
Prvý hornodierový vodopád	755	1,3	Horné diery
Druhý hornodierový vodopád	765	3,1	Horné diery

Tretí hornodierový vodopád	768	3,2	Horné diery
Štvrtý hornodierový vodopád	770 – 780	2	Horné diery
Piaty hornodierový vodopád	770 – 780	1,8	Horné diery
Šiesty hornodierový vodopád	770 – 780	3 – 3,5	Horné diery
Siedmy hornodierový vodopád	770 – 780	1,6	Horné diery
Ôsmy hornodierový vodopád	790	1,8	Horné diery
Deviaty hornodierový vodopád	810	1,5	Horné diery
Desiaty hornodierový vodopád	815	2,3	Horné diery
Jedenásty hornodierový vodopád	820	2,3	Horné diery
Dvanásty hornodierový vodopád	825	1,7	Horné diery
Trinásty hornodierový vodopád	828	3,5	Horné diery
Štrnásty hornodierový vodopád	830	4,4	Horné diery
Pätnásty hornodierový vodopád	835	4,1	Horné diery
Šestnásty hornodierový vodopád	835	2,1	Horné diery
Sedemnásty hornodierový	840	4,3	Horné diery
Osemnásty hornodierový	850	2,6	Horné diery
Devätnásty hornodierový	875	2,3	Horné diery
Dvadsiaty hornodierový	880	1,5	Horné diery
Dvadsiaty prvý hornodierový	885	3,5	Horné diery
Dvadsiaty druhý hornodierový	890	6,6	Horné diery
Dvadsiaty tretí hornodierový	900	1,8	Horné diery
Dvadsiaty štvrtý hornodierový	900	1,9	Horné diery
Spodný bočný vodopád pod Pálenicou	861	4,5	Horné diery
Horné bočné vodopády pod Pálenicou	880	1,7 resp. 2	Horné diery
Vodopád na Hlbokom potoku (pod Tesnou Rizňou)	955	1,7	Tesná Rizňa
Prvý vodopád Tesnej Rizne	1020	2	Tesná Rizňa
Druhý vodopád Tesnej Rizne	1023	1,8	Tesná Rizňa
Tretí vodopád Tesnej Rizne	1025	2,2	Tesná Rizňa
Štvrtý vodopád Tesnej Rizne	1030	6,5	Tesná Rizňa
Piaty vodopád Tesnej Rizne	1035 – 1045	2,3	Tesná Rizňa
Šiesty vodopád Tesnej Rizne	1035 – 1045	1,9	Tesná Rizňa
Siedmy vodopád Tesnej Rizne	1035 – 1045	1,9	Tesná Rizňa
Ôsmy vodopád Tesnej Rizne	1050	3,6	Tesná Rizňa

Dolina Oštiepková

Dolina Oštiepková je ľavostranná dolina Starej doliny v záverečnej časti Vrátnej a prechádza od symbolického cintorína až po hlavný hrebeň – vrchol Chlebu. Je vytvorená na výraznom zlome, ktorý prechádza aj cez hrebeň. Po geologickej stránke je spodná časť doliny tvorená kremencami a pieskovecami lúžňanského súvrstvia, nad nimi vystupujú gutensteinské vápence a ramsauské dolomity prislúchajúce obalovej jednotke (tatrikum). Spodná časť doliny Oštiepková po výrazný skalný skok má dĺžku 600 m a prevýšenie 215 m. V roku 2014 postihla dolinu veľká kamenná lavína, ktorá remodelovala jej dno a čiastočne aj bočné svahy v zúženej – kaňonovitej časti doliny, kde sa nachádza aj vodopád. V samotnej doline sa nakopilo množstvo kamenného – suťového materiálu s blokmi veľkými až 2 m. Na konci doliny

Obr. 42. Lipnerova rizňa, Vrátna, Krivánska Malá Fatra.
Foto A. Bendík, 10. 10. 2022

Fig. 42. Lipner rizňa, Vrátna, Krivánska Malá Fatra.
Photograph by A. Bendík, 10. 10. 2022

sa nachádza výrazná zúženina s kolmými skalnými stenami (silno rozpukaný, drobný dolomit), zakončená skalným prahom, v hornej časti výrazne zúžená, cez ktoré preteká voda (Lipnerova rizňa). Prah dosahuje výšku 18,5 m (obr. 42). Vodopád v Lipnerovej rizni kolmého typu je však len občasný, výraznejší by mal byť pri topení snehu a väčšej zrážkovej činnosti, čo sa však sledovaním počas roka nepodarilo potvrdiť. Z dlhodobého hľadiska nie je možné zhodnotiť, či bol vodopád v minulosti aktívny po celý rok, alebo jeho nepravidelnosť je závislá na zmene klímy, alebo zmene vodných podmienok

po kamennej lavíne – zosuve v roku 2014. Vodopád nie je verejnosti prístupný, nachádza sa mimo vyznačených turistických chodníkov, na území Národnej prírodnej rezervácie Chleb s najvyšším 5. stupňom ochrany.

Dolina Hlbokého potoka pri Zázrivej

Dolina Hlbokého potoka je ľavostranným prítokom potoka Biela, v miestnej časti Zázrivá-Biela. Hlboký potok pramení pod Malým Rozsutcom, steká cez výrazný skalný prah a následne výraznou zahĺbenou dolinou. Po geologickej stránke je oblasť budovaná kriedovými vápnitými prachovcami a slienovcami párnického súvrstvia (krížňanský príkrov, fatrikum), ktoré sa silno drobia a zapríčinili tak vznik rôznych foriem terénnych nerovností na dne potoka a tým aj perejných, kaskádovitých úsekov s vodopádmi. Pod rozdvojením potoka vystupujú slienité vápence až sliene mráznického súvrstvia. Na konci doliny sú výrazné skalné bralá v gutensteinských vápencoch chočského príkrovu (hronikum).

Spodná časť potoka nad dedinou má kaňonovitý charakter so skalnými stupňami, menšími bralami a strmými svahmi, často s obnaženým skalným podložím. Následne sa dolina rozširuje, zmiernuje sa sklon a potok sa rozteká do šírky a približne v nadmorskej výške 850 m n. m. sa dolina znovu strmšie zdvíha, voda sa zahľbuje do skalného podložia a je tu vyvinutý druhý sled menších vodopádov. Vo vrchnej časti nad turistickým chodníkom (žltá TZT 9652, Zázrivá-Petrová – sedlo Medziholie) má dolina kaskádový priebeh. Na celom toku sme zaznamenali 11 vodopádov, pomenovaných podľa pora-

Obr. 43. Prvý vodopád Hlbokého potoka, Biela, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 10. 10. 2022

Fig. 43. First waterfall of the Hlboký potok creek, Biela, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 10. 10. 2022

Obr. 44. Druhý vodopád Hlbokého potoka, Biela, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 10. 10. 2022

Fig. 44. Second waterfall of the Hlboký potok creek, Biela, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 10. 10. 2022

Obr. 45. Tretí a štvrtý vodopád Hlbokého potoka, Biela, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 10. 10. 2022

Fig. 45. Third and fourth waterfall of the Hlboký potok creek, Biela, Krivánska Malá Fatra. Photograph Bendík, 10. 10. 2022

Obr. 46. Piaty vodopád Hlbokého potoka, Biela, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 10. 10. 2022

Fig. 46. Fifth waterfall of the Hlboký potok creek, Biela, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 10. 10. 2022

dia a záverečným vodopádom nazývaným Padacia (Malá Fatra, 1972) (tab. 2). Prvých päť vodopádov sa nachádza v počiatkovej kaňonovitej časti doliny, v nadmorskej výške 710 – 745 m n. m., ktoré sa vyvinuli na výrazných ostrých hranách skalného podložia – vrstevnatosti hornín (vápnné prachovce a slieňovce). Prvý vodopád padá cez skalný masív, má výšku 1 m a je typom kolmého vodopádu (obr. 43). Druhý vodopád steká po skalnej stene, má výšku 1,6 m a je typom kolmého vodopádu (obr. 44). Tretí vodopád steká po naklonenej skalnej stene, má výšku 1,3 m a je typom naklone-

Obr. 47. Neregistrovaný vodopád Hlbokého potoka, Biela, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 10. 10. 2022

Fig. 47. Unregistered waterfall of the Hlboký potok creek, Biela, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 10. 10. 2022

Obr. 48. Šiesty vodopád Hlbokého potoka, Biela, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 10. 10. 2022

Fig. 48. Sixth waterfall of the Hlboký potok creek, Biela, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 10. 10. 2022

Obr. 49. Siedmy vodopád Hlbokého potoka, Biela, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 10. 10. 2022

Fig. 49. Seventh waterfall of the Hlboký potok creek, Biela, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 10. 10. 2022

Obr. 50. Ôsmy vodopád Hlbokého potoka, Biela, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 10. 10. 2022

Fig. 50. Eighth waterfall of the Hlboký potok creek, Biela, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 10. 10. 2022

Obr. 51. Vodopád Padacia, najvyšší vodopád Malej Fatry, Biela, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 10. 10. 2022

Fig. 51. Padacia waterfall, highest waterfall in the Malá Fatra, Biela, Krivánska Malá Fatra. Photograph A. Bendík, 10. 10. 2022

Obr. 52. Malý vodopád Padacia, Biela, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 10. 10. 2022

Fig. 52. Small Padacia waterfall, Biela, Krivánska Malá Fatra. Photograph A. Bendík, 10. 10. 2022

ného vodopádu (obr. 45). Nad ním sa nachádza Štvrtý vodopád s výškou 0,8 m, padajúci kolmo cez skalnú hranu (obr. 45). Piaty vodopád padá cez výrazné zúženie v skalnej stene, čiastočne pomedzi napadané bloky v dvoch častiach a jeho celková výška je 2,5 m (obr. 46). Je typom nakloneného/kolmého vodopádu. Ako bolo spomenuté vyššie, dané horniny sú silno drobné a vznikli na nich početné zlomy a prahy. Druhý sled vodopádov sa nachádza v nadmorskej výške 820 – 875 m n. m. vo výraznej úzkej strži, hlbokej do 10 m, ktorá končí pod spomenutým turistickým chodníkom. Tvorí ju systém kaskád s menšími neregistrovanými vodopádmi do výšky 0,8 – 1 m (obr. 47) a 3 väčšími. Šiesty vodopád steká priečne po erodovaných vrstvách skalného podložia, dosahuje výšku 2,2 m a ide o naklonený typ vodopádu (obr. 48). Siedmy vodopád steká po skalnej stene okolo padnutého bloku z oboch strán, má výšku 1,4 m (obr. 49). Ôsmy vodopád preteká zúženým miestom cez skalnú stenu a padnutý blok v dvoch menších stupňoch, dosahuje celkovú výšku 1,6 m (obr. 50). Nad turistickým chodníkom sa potok zlieva z dvoch menších, pričom pravý končí pod výraznou skalnou stenou s najvyšším vodopádom Malej Fatry, vodopádom Padacia. Ide o erózy styk slienitých vápencov križňanského

príkrovu a nasunutých gutensteinských vápencov chočského príkrovu. Na výraznom brale je vyvinutý vodopád Padacia, dosahujúci odhadom 40 m (zameraním v rámci GPS je výška 38 – 45 m, je viditeľný z časti Biela, obr. 51). Vodopád v hornej časti nad kolmou stenou priebežne steká a padá z lesného porastu po dvoch menších skalných prahoch. Jeho detailné zameranie by si vyžiadalo použitie lanovej techniky. Jedná sa o dominantu Malého Rozsutca so stálym prítokom vody, nevysychá ani počas suchého obdobia. Na ľavom prítoku je vyvinutý Malý vodopád Padacia vysoký 2 m, ktorý padá kolmo a je vyvinutý na slienitých vápencoch mráznického súvrstvia (obr. 52).

Vodopády v doline Hlbokého potoka, predovšetkým tie, ktoré sa nachádzajú na potoku pod turistickým chodníkom, sú náchylné na prirodzenú deštrukciu z dôvodu slabej odolnosti skalného podložia. Vápnné prachovce a slieňovce sú silno bridličnaté, mäkké horniny, ktoré sa aktívne drobia a sú abradované vodným tokom a neseným materiálom, čo je však prirodzený spôsob vzniku/zániku rôznych tvarov podložia. Vplyv človeka nie je vylúčený (možná ťažba dreva), avšak môže byť obmedzený na už jestvujúce zväžnice a približovacie cesty. Vodopád Padacia sa nachádza v Národnej prírodnej rezervácii Rozsutec, a ako taký by nemal byť ovplyvnený negatívnou činnosťou človeka.

Názov	Nadm. výška (m n. m.)	Výška vodopádu (m)
Prvý vodopád Hlbokého potoka	710	1,5
Druhý vodopád Hlbokého potoka	720	1,6
Tretí vodopád Hlbokého potoka	730	1,3
Štvrtý vodopád Hlbokého potoka	730	0,8
Piaty vodopád Hlbokého potoka	735	2,5
Šiesty vodopád Hlbokého potoka	860	2,2
Siedmy vodopád Hlbokého potoka	845	1,4
Ôsmy vodopád Hlbokého potoka	1000	1,6
Malý vodopád Padacia	980	2
Vodopád Padacia	1025	Cca 45

Oblasť Šútovskej doliny

Šútovská dolina je vyvinutá na výraznej tektonickej línii, ktorá prechádza južným svahom Krivánskej Malej Fatry, jej kryštalickej jadrom, šiprúnskou obalovou jednotkou a horninami krížhanského príkrovu od severnej časti Turčianskej kotliny (podhoria) po jej hrebeňovú časť. Samotné vodopády sú vyvinuté na tektonických stupňoch (zlomoch) v biotitických až muskoviticko-biotitických granitoch až granodioritoch. Podľa evidencie vodopádov ŠOPSR je z oblasti známy len Šútovský vodopád, ktorý je evidovaný ako najvyšší vodopád Malej Fatry (po zameraní by mal byť najvyšším vodopád Padacia). Podrobným prieskumom sme v oblasti zamerali 20 vodopádov, ktoré je možné rozdeliť na oblasť doliny Úplazného potoka, doliny Šútovského potoka a oblasti Tesné (obr. 53).

Dolina Úplazného potoka začína pri chate Vodopád a končí v JV svahu Stien (1572 m n. m.) a je pravostranným prítokom Šútovského potoka. V priestore po skalnú úžinu má potok kaskádovitý priebeh s 5 vodopádmi, pričom až na jeden všetky

Obr. 53. Mapa oblasti dolín Úplazného potoka, Šútovského potoka a oblasti Tesné s výskytom vodopádov

Fig. 53. Map of the areas of the Úplazný potok, Šútovský potok valleys and the Tesné area with indicated waterfalls

vznikli na skalnom podloží – masíve. Prvý vodopád Úplazného potoka v nadmorskej výške 685 m n. m. je vysoký 6,5 m, pričom je rozdelený na dve časti. Vo vrchnej časti voda viac-menej steká po skalnej stene v malých kaskádach a následne skoro kolmo padá 3 m stupňom (obr. 54). Druhý vodopád sa nachádza za sútokom dvoch potokov v nadmorskej výške 715 m n. m., dosahuje výšku 1,8 m a kolmo padá cez skalnú stenu (obr. 55). Tretí vodopád je, na rozdiel od ostatných, vyvinutý v hrane – čele mohutného kamenného náplavu, ktorý má charakter kamennej lavíny. Popod

Obr. 54. Prvý vodopád Úplazného potoka, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 27. 10. 2022

Fig. 54. First waterfall of the Úplazný potok creek, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 27. 10. 2022

Obr. 55. Druhý vodopád Úplazného potoka, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 27. 10. 2022

Fig. 55. Second waterfall of the Úplazný potok creek, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 27. 10. 2022

Obr. 56. Tretí vodopád Úplazného potoka, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 27. 10. 2022

Fig. 56. Third waterfall of the Úplazný potok creek, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 27. 10. 2022

Obr. 57. Štvrtý a Piaty Úplazného potoka, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 27. 10. 2022

Fig. 57. Fourth and fifth waterfall of the Úplazný potok creek, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 27. 10. 2022

spadnutý strom v nadmorskej výške 720 m n. m. vznikol 2 m vysoký vodopád (obr. 56). Ako jediný z piatich v doline je náchylný na zničenie, v prípade posunu celého kamenného zosuvu. Ostatné dva vodopády vznikli na hranách skalného masívu vo výraznom zúžení doliny s viac- menej kolmými skalnými stenami v nadmorskej výške 755 m n. m. Dosahujú výšku 1,2 resp. 1 m (obr. 57). Tým, že štyri z vodopádov vznikli na kamennom skalnom masíve, nie je predpoklad ich deštrukcie. Všetky sú typom kolmého vodopádu s výnimkou prvého, ktorý má charakter nakloneného/kolmého vodopádu. V minulosti v doline prebiehala ťažba dreva, avšak cesta bola vedená mimo potok, resp. vodopády. Dolina nie je turisticky prístupná.

Medzi vodopády Šútovskej doliny sme zaradili vodopády vzniknuté priamo na toku v smere Chata Vodopád – Šútovský vodopád – Mojžišove pramene, resp. jeden z nich v jeho blízkosti. Prvým v poradí je Malý Šútovský vodopád, ktorý sa nachádza v nadmorskej výške 660 m n. m. a je vytvorený v priestore medzi výraznými skalnými blokmi, spadnutými do toku rieky (obr. 58). Vodopád dosahuje výšku 1 – 1,2 m a je typom kolmého vodopádu. Druhý v poradí je Bočný Šútovský vodopád, nachádzajúci sa v nadmorskej výške 738 m n. m. Vznikol približne 500 m pred

Obr. 58. Malý Šútovský vodopád, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 16. 9. 2022

Fig. 58. Little Šútovo waterfall, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 16. 9. 2022

Šútovským vodopádom, na bezmennom ľavostrannom prítoku Šútovského potoka, v časti Panský les a je čiastočne viditeľný z turistického chodníka. Nad výrazným výnosovým kužeľom je veľký skalný blok, cez ktorý kolmo steká 1,8 m vysoký vodopád (obr. 59). Strmá dolinka pokračuje malými kaskádami. Tretím v poradí je známy a turistami vyhľadávaný Šútovský vodopád. Je vysoký 38 m a nachádza sa v nadmorskej výške 830 m n. m. Ide o kolmý vodopád, ktorý podľa predpokladu ŠOPSR vznikol na zlomovom styku granitov a granodioritov. Dolina, kde je vodopád, vznikla na tektonickej línii v dvojsľudných granitoch až granodioritoch, vedúcej od hrebeňových častí do doliny, čo je pravdepodobnejší spôsob vzniku vodopádu. Je napájaný z výdatných Mojžišových prameňov a je pomerne stály počas celého roka. Dolina nad Šútovským vodopádom má charakter divej doliny s kaskádovitými úsekmi

Obr. 59. Bočný Šútovský vodopád, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 16. 9. 2022

Fig. 59. Lateral Šútovo waterfall, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 16. 9. 2022

Obr. 60. Druhý až Štvrtý Šútovský vodopád, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 27. 10. 2022

Fig. 60. Second to Fourth Šútovo waterfall, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 27. 10. 2022

s menšími či väčšími vodopádmi, vzniknutými na skalnom podloží – masíve. Hneď prvý vodopád sa nachádza priamo nad vtokovou plošinou Šútovského vodopádu a dosahuje odhadom výšku 5 m. Nachádza sa v skalnej rozsadline a prístup k nemu je možný len s použitím lezeckej techniky a je viditeľný z výhľadových plošín turistického chodníka nad Šútovským vodopádom. Nad týmto vodopádom sa dolina rozširuje, no vzápätí po cca 150 m vystupujú po pravej strane potoka výrazné kolmé skalné steny (nad nimi vedie turistický chodník na Mojžišove pramene) a na potoku sa vytvorili 3 skalné stupne, cez ktoré steká/padá voda vo forme vodopádov v nadmorskej výške 840 – 855 m n. m. Druhý až štvrtý Šútovský vodopád majú výšku 4 m, 2,5 m a 2 m (obr. 60). Približne v nadmorskej výške 890 m n. m. sa na skalnom podloží vyvinul Mojžišov vodopád, vysoký 1,6 m, cez ktorý voda čiastočne steká aj kol-

Obr. 61. Mojžišov vodopád, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 27. 10. 2022

Fig. 61. Mojžiš waterfall, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 27. 10. 2022

Obr. 62. Prvý vodopád v Tesnom, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 16. 9. 2022

Fig. 62. First waterfall in Tesné, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 16. 9. 2022

mo padá (obr. 61). Dolina pokračuje pod Mojžišove pramene ďalšími kaskádovitými úsekmi. Všetkých 5 vodopádov nad Šútovským vodopádom sa nachádza v najvyššom stupni ochrany (Národná prírodná rezervácia Šútovská dolina), vznikli na tvrdom skalnom podloží, čo predpokladá malú deštrukciu (v prípade pádu lavín z hôľnych častí hrebeňa) s vylúčením negatívnych ľudských zásahov.

Pri Šútovskom vodopáde Šútovská dolina končí a pokračuje pod názvom dolina Tesné (pôvodný názov Tesnô). Šútovský potok je v tejto časti napájaný výraznými vyvieraczkami z hrebeňovej časti medzi Stenami, Poludňovým grúňom a Stohom. Dolina Tesné vznikla na výraznej tektonickej línii a tvorí ju hlboká roklina s kolmými stenami a skalnými stupňami. Šírka rokliny na dne je 2 – 3 metre. Vytvorilo sa tu 5 vodopádov, ktoré nasledujú viac-menej priamo za sebou v nadmorskej výške 810 – 840 m n. m.

Obr. 63. Druhý vodopád v Tesnom, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 16. 9. 2022

Fig. 63. Second waterfall in Tesné, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 16. 9. 2022

Obr. 64. Tretí vodopád v Tesnom, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto S. Očka, 30. 4. 2017

Fig. 64. Third waterfall in Tesné, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by S. Očka, 30. 4. 2017

Obr. 65. Štvrtý vodopád v Tesnom, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 16. 9. 2022

Fig. 65. Fourth waterfall in Tesné, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 16. 9. 2022

Priamy voľný prístup je len k prvým dvom, prístup k ďalším je možný len za pomoci lanovej techniky. Podľa poradia sme ich nazvali Prvý až Piaty vodopád v Tesnom. Prvý vodopád v Tesnom vznikol na ukлонenej skalnej stene, v zúženej časti doliny a dosahuje výšku 6 m (obr. 62). Nachádza sa v nadmorskej výške 813 m n. m. a je typom ukлонeného vodopádu. Druhý vodopád v Tesnom meria 3,5 m, steká po kolmej skale popod zaklinený balvan v šírke cca 1,5 m (v roku 2017 sa zaklinený balvan v doline ešte nenachádzal, obr. 63). Nachádza sa v nadmorskej výške 816 m n. m. a je typom kolmého vodopádu. Tretí vodopád v Tesnom sa nachádza následne cca 10 m za predchádzajúcim, padá dvomi stupňami v skalnej zúženine s výraznými skalnými stenami (vľavo hore je plošinka na pozorovanie), výška je odhadom 3 – 3,5 m (obr. 64). Štvrtý vodopád v Tesnom je odhadom vysoký 4 m (pre nemožnosť prístupu bez lezeckej techniky sa nepodarilo jeho presné zameranie) a padá dvomi prúdmi cez kolmú skalnú stenu, okolo zakliesneného skalného bloku (obr. 65). Nachádza sa v nadmorskej výške 820 m n. m. a je typom kolmého vodopádu. Piaty vodopád v Tesnom je najvyšším vodopádom dolinky, odhadom vysoký 10 m (obr. 66). Vo vrchnej časti steká a neskôr padá výrazným skalným stupňom.

Obr. 66. Piaty vodopád v Tesnom, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 16. 9. 2022

Fig. 66. Fifth waterfall in Tesné, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 16. 9. 2022

Obr. 67. Bočný vodopád v Tesnom, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto S. Očka, 30. 4. 2017

Fig. 67. Lateral waterfall in Tesné, Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Photograph by S. Očka, 30. 4. 2017

Nachádza sa v nadmorskej výške 840 m n. m. a je typom kolmého vodopádu. Podľa fotodokumentácie S. Očka (kurátor – botanik, MAK) z prechodu dolinou v roku 2017 sa nad posledným vodopádom dolina vyrovnáva, na fotografiách sú viditeľné viaceré kaskády a predovšetkým vodopád, ktorý vteká do potoka zľava (predpokladáme v nadmorskej výške 835 m n. m.). Odhadom má výšku 15 m, pričom voda steká po minimálne 5 skalných kolmých stupňoch (obr. 67). Celá dolina Tesné je pre verejnosť neprístupná, prechod je vysoko rizikový z dôvodu prítomnosti kolmých skalných stien a strmých svahov a možnosti pádu na dno kamennej rokliny. Táto časť doliny je priamo ohrozovaná kamennými a snehovými lavínami a veternými polomami, avšak deštrukcia vodopádov nehrozí z dôvodu pevnosti skalného podložia. Je však predpoklad, že v doline môže dochádzať k pohybu/pádu skalných blokov (skalným zavaleniam), čo dokazuje aj prítomnosť veľkých blokov kameňov, evidovaných pri prieskume v roku 2022, ktoré v roku 2017 v doline ešte neboli (zistené porovnaním fotodokumentácie z uvedených rokov). Vodopády sa nachádzajú na území Národnej prírodnej rezervácie Šútovská dolina a pohyb v doline Tesné je zakázaný a z dôvodu bezpečnosti aj nežiaduci.

Obr. 68. Vodopád v kameňolome Šútovo, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 16. 9. 2022

Fig. 68. Waterfall in Šútovo quarry, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 16. 9. 2022

Pre úplnosť uvádzame aj Vodopád v kameňolome Šútovo, aj keď nespĺňa charakteristiku vzniku pôsobením prírodných síl bez zásahu človeka, ale má stály prítok vody. Vznikol na oddolovaných etážach dolomitového lomu, dosahuje výšku 3 m a je tvorený stálym prítokom z vyšších častí lomu. Nachádza sa v nadmorskej výške 435 m n. m., v časti „pláže“ pre nudistov (oproti prístupu k jazeru od parkoviska) (obr. 68).

Vodopády Šútovskej doliny sú krásnym príkladom vodopádov vzniknutých na tektonických zlomoch v nekrasových horninách. Až na Tretí vodopád Úplazného potoka a Bočný vodopád, všetky

ostatné vodopády majú tendenciu pretrvať dlhé veky a neohrozuje ich žiadna ľudská činnosť (územie je v správe Národného parku Malá Fatra). V prípade dvoch menovaných vodopádov môže prípadný pád skalných blokov alebo zosunutie podmočených nadložných sutín zapríčiniť deštrukciu vodopádov a ich zánik, čo je však normálny prírodný proces.

Oblasť Kral'ovian

Predmetná oblasť zahŕňa dve lokality vo východnej časti Malej Fatry, a to dolinu Ihravého potoka a dolinu potoka Bystrička. Ihravý potok je pravostranným prítokom rieky Orava a dolina sa nachádza cca 400 m pred dolinou Bystrička (smer Kral'ovany – Párnica). Na konci doliny, v časti Svinky-Prímestie, pod končiacou zväznicou, v nadmorskej výške 590 m n. m. sa nachádza bralo vytvorené v strednozrnných biotitických granodioritoch až hybridných tonalitoch. Výška vodopádu na Ihravom potoku je 5,7 m, pričom steká po naklonenej skale a tromi nevýraznými stupňami padá kolmo. Výdatnosť je priamo závislá na zrážkach, najvyšší stav je počas topenia snehu, vtedy je vodopád najvýraznejší (obr. 69).

Dolina Bystrička začína vo výraznej ľavotočivej zákrute rieky Orava (oproti kopcu Dierová, 606 m n. m.), pri súčasnej železničnej stanici Kral'ovany – zastávka a končí pod sedlom Medziholie. Vodopády sa nachádzajú vo veľkom kameňolome, 600 m od začiatku doliny. Ide o dva samostatné vodné toky, stekajúce z výrazných terénnych žľabov, z nadmorskej výšky cca 800 m n. m. Ľavé vodopády

Obr. 69. Vodopád na Ihravom potoku, Kráľovany, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 26. 2. 2023

Fig. 69. Waterfall on Ihravý potok creek, Kráľovany, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 26. 2. 2023

Obr. 70. Vodopád pod Grúňom, Kráľovany, Krivánska Malá Fatra. Foto A. Bendík, 8. 5. 2022

Fig. 70. Waterfall below Grúň, Kráľovany, Krivánska Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 8. 5. 2022

(pri čelnom pohľade na lom), stekajúce po lomovej stene, sú výsledkom odklonenia vody činnosťou človeka a nevenujeme im pozornosť. Stekajú po jednotlivých ťažobných etážach a v zimnom období ich využívajú ľadolezci. Významnejší a pomerne vysoký vodopád vznikol na kolmých bralách granitoidných hornín, v pravej časti nad lomom, v hlbokom údolí. Nie je jasné, do akej miery zasiahol človek pri rozširovaní lomu do predmetných stien, predpokladáme však prirodzený typ brál, nakoľko ide o veľmi exponované miesto, náročné na ťažbu. Samotná ťažba začala pravdepodobne v 50. rokoch 20. storočia, pričom jednotlivé etáže sa umiestňovali v centrálnej časti lomu a vrchná časť pravej strany pôvodnej dolinky nad zarastenými etážami ostala nedotknutá. Tomu by nasvedčovali údaje zo starých máp (napr. topografická mapa v mierke 1 : 25 000 z roku 1955, www.staremapy.sk) aj geomorfológia reliéfu, viditeľná zo satelitných a leteckých snímok (<https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/teren?pos=49.179762,19.123774,17>). Vodopád nie je registrovaný v zozname vodopádov ŠOPSR. Miestny názov je Vodopád Vyhnaná, vhodnejší je však názov Vodopád pod Grúňom, nakoľko časť Vyhnaná je lokalizovaná vyššie, smerom na Suchý vrch (1264 m n. m.), z ktorého spadajú iné potoky

a doliny. Ako bolo spomenuté vyššie, nachádza sa vo výraznom strmom terénom žľabe – dolinke, prístup je veľmi náročný až nebezpečný, mimo turistických chodníkov v rámci Národného parku Malá Fatra. Nachádza sa v nadmorskej výške 640 m n. m. a jeho celková odhadovaná výška je 30 – 35 m, čím je po vodopáde Padacia a Šútovskom vodopáde tretím najvyšším vodopádom v rámci pohoria Malá Fatra. Spadá po niekoľkých kolmých stupňoch, pričom približne v polovici je výraznejšia plošina, ktorá vodopád viac-menej rozdeľuje na dve časti (obr. 70). Voda dopadá do výrazného strmého sutinového svahu, kde sa po niekoľkých desiatkach metrov stráca v podloží a nie je známy ďalší prítok, prípadne výver. Je možné, že puklinami granitoidov vteká do potoka Bystrička, avšak nikde pod lomom nie je viditeľný väčší prítok a je možné, že voda spod vodopádu prechádza do hlbších častí masívu, pod úroveň doliny Bystrička. Ide o typ kolmého/schodovitého vodopádu. Pre jeho neprístupnosť nepredpokladáme negatívny zásah do samotného vodopádu, vplyv na zmenu vodných podmienok by mohla mať prípadná ťažba, alebo lesná kalamita nad vodopádom, ktorá by mohla zmeniť/zahatať prítok vody, prípadne pri odlesnení sú možné snehové lavíny, spojené s eróznymi činnosťami (odnosom/prínosom skál – skalných blokov).

Vodopády Lúčanskej Malej Fatry

Dolina Kamenného potoka pri Ďurčinej

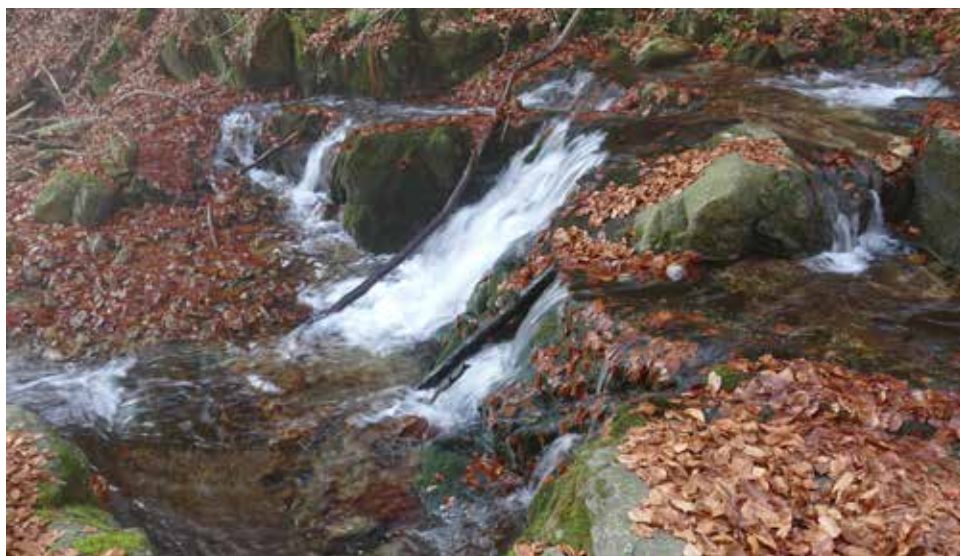
Dolina Kamenného potoka sa nachádza SV od obce Ďurčiná, v západnej časti Lúčanskej Malej Fatry, Kamenný potok pramení pod vrchom Jablonská (1117 m n.

m.). Sústava troch nad sebou vytvorených menších vodopádov (Vrchný, Stredný, Spodný vodopád na Kamennom potoku, obr. 71) sa nachádza v poslednom výraznom pravostrannom prítoku Kamenného potoka v nadmorskej výške 850 – 865 m n. m., v časti zvanej Tesná. Vznikli na terénnych zlomoch výrazne zbridlčeného lavicovitého vápenca algäuskeho súvrstvia križňanského príkrovu, vo výraznej strži. Sústavou vodopádov preteká tok po celý rok, je však výrazne závislý na zrážkach, pričom v obdobiach najslabších na zrážky voda v cíceroch iba steká po viac či menej kolmých stupňoch, ktoré dosahujú výšku 1,5 – 2,5 m. Pre slabú odolnosť horniny by im v prípade ťažby

Obr. 71. Spodný vodopád v Tesnej, Ďurčiná, Lúčanská Malá Fatra. Foto A. Bendík, 3. 3. 2023

Fig. 71. Lower waterfall in Tesná, Ďurčiná, Lúčanská Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 3. 3. 2023

Obr. 72. Prvý pivovarský vodopád, Martin, Lúčanská Malá Fatra. Foto A. Bendík, 11. 11. 2022

Fig. 72. First waterfall of the Pivovarský potok creek, Martin, Lúčanská Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 11. 11. 2022

dreva a jeho dopravy po dolinke (prúde potoka) mohlo hroziť poškodenie až úplná degradácia. Oblasť sa nachádza mimo turistických chodníkov, prístup k nim je možný po poľovníckom chodníku od malej chaty nad Pálenicou.

Dolina Pivovarského potoka pri Martine

Pivovarský potok pramení pod Veľkou lúkou v Lúčanskej Malej Fatre, preteká Mlynskou dolinou cez miestnu časť mesta Martin-Stráne a vteká do rieky Turiec. Územie je budované v spodnej časti granáticko-biotitickými pararulami a vo vyššej časti biotitickými granodiortimi až tonalitmi. Najznámejšie vodopády sa nachádzajú v kaňonovitej časti, kde prebieha Ferrata Horskej záchranej služby (HZS). Ostatné vodopády sa nachádzajú priebežne aj v nižších častiach Mlynskej doliny a bočnom prítoku Pivovarského potoka. Prvé dva vodopády (Prvý a Druhý

Obr. 73. Druhý pivovarský vodopád, Martin, Lúčanská Malá Fatra. Foto A. Bendík, 11. 11. 2022

Fig. 73. Second waterfall of the Pivovarský potok creek, Martin, Lúčanská Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 11. 11. 2022

Obr. 74. Tretí pivovarský vodopád, Martin, Lúčanská Malá Fatra. Foto A. Bendík, 11. 11. 2022

Fig. 74. Third waterfall of the Pivovarský potok creek, Martin, Lúčanská Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 11. 11. 2022

Obr. 75. Prvý vodopád v Bazovom, Martin, Lúčanská Malá Fatra. Foto A. Bendík, 31. 3. 2023

Fig. 75. First water in Bazové, Martin, Lúčanská Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 31. 3. 2023

pivovarský vodopád) sa nachádzajú v nadmorskej výške 640 – 655 m n. m. (nachádzajú sa nad časťou Bývalý lom) a obidva dosahujú výšku 1,8 m a sú vyvinuté na skalnom podloží. Prvý z nich je vyvinutý na skalnom prahu prechádzajúcom cez dno údolia, pričom čiastočne steká po jednej naklonenej ploche, resp. padá po troch kolmých stupienkoch (obr. 72). Chodník na ferratu prechádza po jeho pravej strane. O niečo vyššie sa v prvej zúženej časti doliny nachádza druhý vodopád, ktorý steká vo viac-menej vymletom koryte (obr. 73). Tretí pivovarský vodopád sa nachádza v rozšírenej časti doliny (so značnou ťažbou dreva) v nadmorskej výške 790 m n. m. Padá cez 1,5 m vysoký skalný stupeň (pravý breh je tvorený veľkými skalnými blokmi, obr. 74). V časti Pod vodopádmi prechádza dolinou zväžnica (v doline je strhnutá), ktorou sa prechádza južným smerom do oblasti Bazové. Po približne 500 m preteká dolinou pravostranný prítok Pivovarského potoka, na ktorom sú vytvorené dva vyššie vodopády s kaskádovitými úsekmi. Prvý vodopád v Bazovom je vyvinutý na výraznej skalnej stene, ktorá prechádza dnom doliny v nadmorskej výške 935 m n. m. a v hornej časti steká a následne kolmejšie padá v celkovej výške 4 m (obr. 75). Následne ďalej o cca 20 výškových metrov sa

nachádza Druhý vodopád v Bazovom, ktorý má výšku 6,5 m a steká po naklonej skalnej stene, pričom pokračuje kaskádovitým úsekom. Ako bolo spomenuté vyššie, najvyššie vodopády sa nachádzajú v časti samotnej zaistenej ferraty. Ide o Vodopád pod jazierkom, Vodopád pri štôlnach, Malý a Veľký vodopád. Vodopády sú známe, v minulosti pred vybudovaním ferraty boli cvičným terénom pre ľadolezcov (predovšetkým členov HZS, ktorí ju aj zaistili). Zameranie vodopádov sa neuskutočnilo (v čase návštev bol vysoký stav snehu, resp. hustá hmla a dážď).

Masív Kľaku

Kľak (1351 m n. m.) je výrazný vrch v južnej časti Lúčanskej Malej Fatry. Po geologickej stránke ide o trosku chočského príkrovu (reiflinské vápence, ramsauské dolomity, schreyeralmské vápence a gutensteinské súvrstvie; anis – ladin), ležiacu na slienitých vápencoch až slienoch krížňanského príkrovu, ktoré budujú aj všetky okolité svahy po dolinu potoka Vríca na východnej turčianskej strane a potoka Rajčanka na západnej rajeckej strane. Po geomorfologickej stránke predstavuje vrchol Kľaku eróznou trosku tvrdších vápencov a dolomitov na hladko modelovanom reliéfe mäkkších slienitých vápencov a slienov. Okolité doliny majú výrazne strmý zráz tvaru V a tvoria radiálny typ rozloženia dolín (na tri strany), ktoré sa rozbiehajú od samotného vrcholu. Troska chočského príkrovu je výrazným krasovým územím, kde sa uplatňuje infiltrácia zrážkových vôd puklinami do podłożia a prevažne na styku s menej priepustnými horninami (s výnimkou krasových prameňov) sa vytvárajú vyvieracky (pramene). V samotnom masíve Kľaku sa nachádza 9 vodopádov, z toho na východnej strane je to Kľacký vodopád a na severnej strane je to 8 Fačkovských vodopádov, nachádzajúcich sa nad sebou na jednom toku.

Kľacký vodopád sa nachádza na potoku Vríca, v nadmorskej výške 990 m n. m. Vyvinul sa na výraznom skalnom prahu – bralnom pásme, ktoré pokračuje po vrstevnici. Zálom, na ktorom sa vytvoril Kľacký vodopád, je výsledkom erózie tvrdších schreyeralmských vápencov na styku s mäkkšími vápencami mráznického súvrstvia. Výška vodopádu dosahuje 30 m (obr. 76). Je typom schodovitého vodopádu s 5 stupňami, pričom prvý steká užším prúdom vo vymytenom „koryte“, prechádza do najvyššieho stupňa s najmenším sklonom, následne padá cez tri kolmé stupne,

Obr. 76. Kľacký vodopád, Vríciko, Lúčanská Malá Fatra.
Foto A. Bendík, 26. 4. 2013

Fig. 76. Kľak waterfall, Vríciko, Lúčanská Malá Fatra.
Photograph by A. Bendík, 26. 4. 2013

Obr. 77. Spodný Fačkovský vodopád, Fačkov, Lúčanská Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 10. 2022

Fig. 77. Lower Fačkov waterfall, Fačkov, Lúčanská Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 10. 2022

Obr. 78. Veľký Fačkovský vodopád, Fačkov, Lúčanská Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 10. 2022

Fig. 78. Large Fačkov waterfall, Fačkov, Lúčanská Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 10. 2022

pričom stredný z nich je najvyšší. V roku 1996 bol vyhláškou Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky č. 293/1996 Z. z., ktorou sa uverejňuje zoznam chránených areálov a prírodných pamiatok a vyhlasujú sa národné prírodné pamiatky v Slovenskej republike, ako jeden z piatich vodopádov na Slovensku vyhlásený za národnú prírodnú pamiatku. Kľacký vodopád je voľne prístupný, nachádza sa pri turisticky značenej trase (zelená 5642) z Vrúcka do Čičmian-rázcestie.

Fačkovské vodopády sa nachádzajú v SZ svahu Kľaku, na ľavostrannom prítoku Suchého potoka pri Fačkove v nadmorskej výške 910 – 1000 m n. m. Celkovo bolo evidovaných 8 vodopádov, ktoré neboli zaregistrované v databáze vodopádov Slovenska ŠOPSR. V poradí ide o Spodný fačkovský, Veľký fačkovský, Závojový fačkovský, Stredný fačkovský, Fačkovský vodopád Skok, Veľký závojový fačkovský, Malý bočný fačkovský a Veľký bočný fačkovský vodopád. Po geologickej stránke je územie budované slienitými vápencami až slieňmi mráznického súvrstvia krížňanského príkrovu (fatrikum), pričom infiltračnou oblasťou sú gutensteinské vápence a ramsauské dolomity chočského príkrovu (hronikum) v nadloží a slienité vápence a slieňe pôsobia ako výverová línia nepriepustného podložja.

Obr. 79. Stredný fačkovský vodopád, Fačkov, Lúčanská Malá Fatra. Foto A. Bendík, 14. 10. 2022

Fig. 79. Middle Fačkov waterfall, Fačkov, Lúčanská Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 14. 10. 2022

Samotné vodopády vznikli vo výraznej strži so strmými hlinito-kamenistými svahmi, kde vznikli terénne zlomy. Spodný fačkovský vodopád steká z plošiny nad vodopádom najprv po skale, následne padá kolmo a v spodnej časti prekonáva dva menšie stupne. Celková výška je 8 m (obr. 77). Ide o kolmý/schodovitý typ vodopádu. Nad ním sa vo výraznej skalnej úžine nachádza Veľký fačkovský vodopád, ktorý je napájaný z dvoch prítokov bezprostredne nad vodopádom. Vodopád steká najprv úzkym prúdom vymytým v skalnej stene približne 4 – 5 m, následne kolmo padá na spodnejší, 2 m vysoký stupeň. Celková výška vodopádu je 12 m a ide o naklonený/kolmý typ (obr. 78). Približne 10 výškových m nad Veľkým vodopádom sa nachádza Závojový fačkovský vodopád. Vodopád, vysoký 2,3 m, steká rozptýlene po dvoch nad sebou previsnutých stupňoch a vytvára vodné záclony (preto

Obr. 80. Fačkovský vodopád Skok, Fačkov, Lúčanská Malá Fatra. Foto A. Bendík, 12. 4. 2023

Fig. 80. Fačkov waterfall Skok, Fačkov, Lúčanská Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 12. 4. 2023

Obr. 81. Veľký závojový fačkovský vodopád, Fačkov, Lúčanská Malá Fatra. Foto A. Bendík, 12. 4. 2023

Fig. 81. Large veiled Fačkov waterfall, Fačkov, Lúčanská Malá Fatra. Photograph by A. Bendík, 12. 4. 2023

chádza v nadmorskej výške 990 m n. m. a je vysoký 1,2 m (obr. 80). Ide o kolmý typ vodopádu, ktorý vznikol na tektonickej poruche – skoku podložja. Posledným v poradí je Veľký bočný fačkovský vodopád, vysoký 5,5 m, ktorý sa nachádza približne 8 výškových m nad predchádzajúcim. Vznikol na silno rozpukanom dolomite, pričom vo vrchnej časti steká po dlhej naklonenej ploche a následne padá kolmo na šikmú skalnú stenu. Nad týmto vodopádom má dolina miernejší sklon s viacerými malými kaskádami. V suchom období voda po týchto vrchných vodopádoch v rozdelených dolinách tečie len veľmi slabo, žiaľ, nepoznáme stav vodného toku v období niekoľko desiatok rokov dozadu.

Fáčkovské vodopády sa nachádzajú v úzkej, hlbokjej, ťažko prístupnej doline so strmými hlinito-kamenistými, zle prístupnými svahmi a pohyb po nich je rizikový. Vodopády sa nachádzajú mimo turistických chodníkov a nezasahujú do chráneného územia Národnej prírodnej rezervácie Kl'ak. Ich deštrukcia z pohľadu negatívnych zásahov človeka je vylúčená, dlhodobou eróziou a drobením mäkkších slienitých vápencov môže dôjsť v ďalekej budúcnosti k deštrukcii Dolného fačkovského vodopádu (vyrovná sa spádová krivka).

názov závojový). Ďalších cca 10 výškových m nad predchádzajúcim sa nachádza Stredný fačkovský vodopád (obr. 79). Je vyvinutý na výraznom skalnom prahu tvorenom lavicovitými vápencami, po ktorých v nevysokých kaskádach kolmo padá a dosahuje výšku 2,3 m. Približne 5 výškových m nad ním je Fačkovský vodopád Skok (obr. 80), ktorý vo vrchnej časti steká po naklonenej skale a následne padá po troch stupňoch do riečnych sedimentov a dosahuje celkovú výšku 4,5 m. Je typom kolmého/schodovitého vodopádu. Nad vodopádom sa dolina následne výraznejšie zužuje a nadobúda tiesňavový charakter s viacerými kaskádami, nad ktorými sa dolina delí na dve vetvy. Naľavo sa nachádza výrazná kolmá skalná stena s Veľkým závojovým fačkovským vodopádom kolmého typu, vysokým 5 m (obr. 81). Nad ním pokračuje úzka tiesňava s menšími či väčšími skalnými stenami a mnohými kaskádami. Vpravo pokračuje širšia dolina s hlinitými, menej skalnými svahmi, kde sa nachádzajú dva vodopády, padajúce cez skalné prahy, ktoré vystupujú naprieč dolinou. Hneď pri rozdelení dolín je to Malý bočný fačkovský vodopád, ktorý sa

Obr. 82. Veľký bočný fačkovský vodopád, Fačkov, Lúčanská Malá Fatra. Foto J. Porubcová, 14. 10. 2022

Fig. 82. Large lateral Fačkov waterfall, Fačkov, Lúčanská Malá Fatra. Photograph by J. Porubcová, 14. 10. 2022

Zhrnutie

V rokoch 2022 – 2023 prebiehal výskum evidencie povrchových krasových foriem a georeliéfu rôznych geologických podloží Slovenska so zreteľom na evidenciu vodopádov. Výskum prebiehal v pohoriach Veľká a Malá Fatra, pričom tento príspevok sumarizuje výsledky výskumu v pohorí Malá Fatra. Cieľom výskumu bolo určenie nadmorskej výšky, výšky vodopádu, typu vodopádu, podložia, resp. geologickej stavby územia a jeho fotodokumentácia. Detailným prieskumom sa podarilo zdokumentovať 101 vodopádov, z ktorých väčšie množstvo nebolo doteraz známych alebo zaevidovaných. V rámci oblasti Hlbokého potoka (Jánošíkove diery pri Terchovej) sa podarilo spresniť počet vodopádov oproti údajom ŠOPSR. Podarilo sa zdokumentovať neznáme aj známe, ale neevidované vodopády v širšej oblasti Šútovskej doliny, Kral'ovian, Ďurčinej a Fačkova. Sledovaním prietokov počas sledovaného obdobia a porovnaním s dostupnými údajmi sme zistili postupný úbytok vody za posledné desaťročia ako dôsledok klimatických zmien, ale aj vodozadržnej funkcie lesa. Vo viacerých prípadoch je úbytok taký enormný, že niektoré vodopády, ale aj celé oblasti sú v dlhodobých obdobiach bez zrážok, bez stáleho prísunu vody, vysychajú, čím by sme mali tieto vodopády v podstate vyradiť z evidencie, lebo nespĺňajú jednu z hlavných požiadaviek, ktorou je stály tok vody počas celého roka. Samotné rozhodovanie, či v takom prípade zaradiť takýto vodopád do evidencie sa javí ako irelevantné, nakoľko je dôležité zistiť, akým

spôsobom zabezpečovať, aby voda v horskej krajine ostala dlhodobo, aby neodtekala príliš rýchlo a dokázali sa obnoviť pôvodné vodné podzemné rezervoáre, tak dôležité pre zachovanie rozmanitých biotopov pozdĺž vodných tokov od horských oblastí po kotliny a nížiny.

Výsledkom evidencie je aj zmena v poradí najvyšších vodopádov v Malej Fatre. Pôvodne najvyšším vodopádom bol Šútovský vodopád s výškou 38 m, avšak podľa predbežných meraní by mal byť vyšší vodopád Padacia (Padacá) v časti Biela. Jeho presné zameranie si však vyžaduje použitie lezeckého vybavenia. Podobne je tomu aj pri Vodopáde pod Grúňom (nevhodný miestopisný názov Vyhnaná), ktorý má odhadovanú výšku 30 – 35 m, čím je v poradí tretím najvyšším na území Malej Fatry.

Cieľom výskumu bolo aj sledovanie možných procesov degradácie vodopádov z pohľadu ľudskej činnosti. Pri výskume sme nezaznamenali doterajšie úmyselné mechanické poškodenie vodopádov, ako tomu bolo napr. v Slovenskom raji alebo Veľkej Fatre, kde kvôli jednoduchšiemu prístupu k drevnej mase, jej ťažbe a zjednodušeného zvozu boli mechanicky upravené alebo dokonca odstránené skalné stupne s vodopádmi. Degradácia vodopádov je prirodzený proces a predovšetkým v geologicky nestabilnom podloží (Hlboký potok pri Zázrivej-Biela, Ďurčiná, Fačkovské vodopády) je potrebné počítať v dlhodobom časovom úseku (presahujúc om desiatky ľudských generácií) so zánikom niektorých vodopádov.

Žiaľ, absenciou prístrojového vybavenia, ako aj nedostatočným časom na sledovanie vodných zmien počas ročných období sa neuskutočnilo meranie prietokov, ktoré by sledovalo prípadné dlhodobé zmeny hladiny počas obdobia sucha a naopak počas zrážkového obdobia. Je to dôležité z pohľadu identifikácie možných vodozadržných opatrení, ktoré by v krajine vodu zadržali. Tento príspevok možno inšpiruje študentov hydrológie, aby sa takýmto problémom venovali, nakoľko vodopády sú viditeľným indikátorom aktuálneho stavu vodného stĺpca.

Tento výskum bol financovaný SNM v Martine v rámci riešenia vedecko-výskumnej úlohy „Monitoring abiotických zložiek prírody stredného Slovenska s prihliadnutím na oblasť regiónu Turiec, II. etapa; cieľ d) evidencia povrchových krasových foriem a georeliéfu rôznych geologických podloží Slovenska, osobitne stredného Slovenska“.

PodĎakovanie

Ďakujem RNDr. Tomášovi Flajsovi (Správa Národného parku Malá Fatra) za upozornenie na niektoré oblasti s výskytom vodopádov, ktoré mi neboli známe.

Literatúra

BIZUBOVÁ, M. – ŠKVARČEK, A., 2003. *Geomorfológia*. Bratislava: Univerzita Komenského, vyd. UK. 228 s. ISBN 80-223-1734-9.

DZUROVČIN, L., 2000. *Geomorfológia*. Prešov: Prešovská univerzita. 267 s. ISBN 80-88885-79-5.

HAVAŠ, M. *Vodopády – litologická, tektonická a morfológická charakteristika Tatier*. Banská Bystrica, 2012. 55 s. Bakalárska práca. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta Prírodných vied.

KOČIAN, J., 2002. Vodopády oravskej časti Národného parku Malá Fatra. In: *Zborník Oravského múzea*. Oravský Podzámok: Oravské múzeum, roč. XIX, s. 93-107. ISBN 80-968880-0-5.

KOČIAN, J., 2004. Vodopády vybraných geologických jednotiek Oravy. In: *Zborník Oravského múzea*. Oravský Podzámok: Oravské múzeum, roč. XXI, s. 111-123. ISBN 80-968880-3-x.

KOČIAN, J., 2010. Vodopády na území Oravy. In: *Zborník Oravského múzea*. Oravský Podzámok: Oravské múzeum, roč. XXVII, s. 274-283. ISBN 978-80-89564-01-9.

Malá Fatra. Súbor turistických máp. Letná turistická mapa. Mierka 1:100 000. Vyd. Slovenská kartografia n.p., Bratislava, 4. Vydanie, 1972. 79-614-72.

MAZÚR, E., 1963. *Žilinská kotlina a príľahlé pohoria*. Bratislava: vyd. SAV. 188 s. ISBN 71-021-63.

Katastrálna mapa, terén. [cit. 6. 4. 2023]. <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/teren?pos=49.179762,19.123774,17>

Staré mapy. [cit. 6. 4. 2023]. www.staremapy.sk

Vodopády Slovenska. [cit. 6. 4. 2023]. Dostupné z: <https://www.sopsr.sk/vodopady/>

Výhláška Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky č. 293/1996 Z.z., ktorou sa uverejňuje zoznam chránených areálov a prírodných pamiatok a vyhlasujú sa národné prírodné pamiatky v Slovenskej republike

Zákon č. 543/2002 Z.z. o ochrane prírody a krajiny

WATERFALLS OF THE MALÁ FATRA MTS.

Andrej Bendík

Summary

In 2022 and 2023, a survey to record surface karst forms and the georelief of various geological bedrocks in Slovakia was performed, with particular consideration for recording waterfalls. The survey took place in the mountain ranges of the Veľká and Malá Fatra; this article summarises the results of the survey in the Malá Fatra mountains. The aim of the survey was to determine the altitude, height of waterfall, type of waterfall, bedrock or geological structure of the territory and to document it in photographs. The detailed survey succeeded in documenting 101 waterfall, of which a large number had not been to date known or recorded. In the area of Hlboký potok (Jánošíkove diery near Terchová), the number of waterfalls was successfully specified compared to the data of the State Nature Protection of the Slovak Republic. Unknown and known, but unrecorded, waterfalls were successfully documented in the wider area of Šútovo valley, Kral'ovany, Ďurčiná and Fačkov. By following the flow volume during the monitored period and comparing it to available data, we ascertained the gradual decrease in water over the previous decades, as a result of climate change, as well as the function of the forest in retaining water. In several cases, the decrease is so enormous that some waterfalls, and even whole areas, lack a constant inflow of water over long periods without precipitation, are drying out, and thus we should in effect remove these waterfalls from our records since they do not meet the one of the main criteria, which is a constant water flow all year round.

The result of this study is also a change in the order of the highest waterfalls in the Malá Fatra. Originally, the highest waterfall was Šútovo waterfall with a height of 38m, but according to ongoing measurements, the highest should be Padacia (Padacá) waterfall in Biela. The third highest, as yet unrecorded waterfall, is pod Grúňom waterfall which has an estimated height of 30-35m.

The aim of the survey was also to monitor potential processes in the degradation of waterfalls from the perspective of human activity. In our survey, we did not register any deliberate mechanical damage to waterfalls to date. The degradation of waterfalls is a natural process, particularly in geologically unstable bedrock (Hlboký potok near Zázrivá – Biela, Ďurčiná, Fačkov waterfalls) we must consider in the long term (exceeding dozens of human generations) the disappearance of certain waterfalls.

Unfortunately, due to the absence of equipment, as well as insufficient time to monitor the water changes across the seasons, no measurement of flow volume was made which would have monitored any long-term changes in the surface level during a period of drought and then during a period of precipitation. This is important from the perspective of identifying potential water retention measures which might retain the water in the landscape.

HISTORICKÉ ŠKOLSKÉ HERBÁRE V ZBIERKOVOM FONDE VLASTIVEDNÉHO MÚZEA V POVAŽSKEJ BYSTRICI

DANIELA DÚBRAVKOVÁ

*Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici, Ulica slovenských partizánov 1132/52,
017 01 Považská Bystrica; e-mail: daniela.dubravkova@muzeumpb.sk*

Dúbravková, D., 2023. Historical school herbarium collections in the Museum of Homeland Studies in Považská Bystrica.

Abstract: *The paper deals with two school herbariums that represent the oldest botanical collections stored in the Museum of Homeland Studies in Považská Bystrica, Slovakia. Both were elaborated during the secondary school studies of future teachers and organists. František Augustín jr. (1892, Domaniža – 1963, Domaniža) made his school herbarium in 1907 – 1910, while he was studying at the Higher Piarist Grammar School in Nitra. The other herbarium was elaborated by Pavel Daniž (1917, Prosné – 1987, Vajnory). He studied from 1932 to 1936 at the Roman-Catholic Teaching Institute in Spišská Kapitula. The museum obtained these herbariums in 2000 and 2001. The paper brings detailed personal histories of the authors, re-evaluated lists of herbarium specimens (including lichens, bryophytes and vascular plants), and discuss the preciseness of the historical localities of rare species. The collections document the local flora of the places of birth, study, as well as holiday destinations of both students. They demonstrate their high-quality knowledge of botany and represent a valuable record of the historical flora of selected regions that are between 90 and 120 years old.*

Key words: *Domaniža, chorology, grammar school student, Middle Váh River Basin, personal history, teacher, organist, Prosné, vascular plants, Western Carpathians.*

Úvod

Zbierky Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici vo fonde botanika sú budované od roku 1984, kedy bolo múzeum založené. V súčasnosti obsahuje približne 5 250 ks zbierkových predmetov. Muzeálny herbár nie je registrovaný v medzinárodnej databáze herbárov a nemá priradený akronym (cf. Vozárová & Sutorý, 2001).

Našimi najstaršími botanickými skvostami sú dva školské herbáre, ktoré vytvorili študenti stredných škôl počas svojho štúdia. František Augustín ml. (1892 – 1963) z Domaniže vytvoril svoj školský herbár v rokoch 1907 – 1910, kedy

študoval na piaristickom gymnáziu v Nitre. Autorom druhého školského herbára bol Pavel Daniž (1917 – 1987) z Prosného, ktorý študoval v rokoch 1932 – 1936 v Rímsko-katolíckom učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule. Vlastivedné múzeum prijalo tieto herbáre pre stredné školy do svojich zbierok v rokoch 2000 a 2001.

Článok prináša podrobné životopisné údaje o autoroch herbárov, ktoré boli získané vlastným výskumom autorky a tiež revidované zoznamy rastlín, ktoré sú uložené v ich herbároch. Oba školské herbáre dokumentujú flóru okolia rodísk autorov, miest ich štúdiá a prázdninových pobytov. Sú jedinečným dokladom nielen o dobrej úrovni prírodovedných vedomostí stredoškolských študentov a budúcich učiteľov v prvej polovici 20. storočia, ale aj cenným záznamom o flóre v okolí vybraných sídel pred 90 až 120 rokmi.

Metodika

Vlastivedné múzeum v čase prijatia školských herbárov do svojich zbierok nedisponovalo faktografickými údajmi o autoroch herbárov ani o mieste a okolnostiach ich vzniku. Preto bolo potrebné vykonať výskum písomných archívnych prameňov (Štátny archív v Nitre, Štátny archív v Trenčíne – Pracovisko Archív Považská Bystrica, Obecný úrad v Domaniži, <https://www.familysearch.org/sk/>). Nemalé úsilie bolo vynaložené i na skontaktovanie sa so žijúcimi príbuznými (metóda oral history) s Máriou Kozovou, Oľgou Kurek a Gabrielou Mrvovou). Takto boli získané podrobné osobné údaje a fotografie autorov herbárov, čo slúžilo k vytvoreniu ich krátkych životopisov.

Herbáre boli vytvorené študentmi v mladom veku (15 – 18 rokov) a nie skúsenými botanikmi. Mnohé rastliny neboli vôbec určené, alebo bola determinácia rastlín do veľkej miery chybová, a preto boli nutné početné revízie. Determinácia a revízia položiek boli vykonané autorkou článku v dvoch fázach: najprv v roku 2011 a neskôr v období rokov 2020 – 2023. Náročnejšie taxonomické skupiny boli konzultované so skúsenými floristami a odborníkmi na jednotlivé skupiny. Proces determinácie (det.) a revízie druhov (rev.) nebol rozlišovaný, všetky externé určenia konkrétnym odborníkom sú uvedené ako „det. meno, dátum“ na konci popisu jednotlivých zberov. Niektoré rastliny boli zberané v nevyvinutom stave, prípadne herbárovú položku tvorila len malá časť rastliny, nevhodná na presnú determináciu. Tieto rastliny bolo možné určiť len do rodu či agregátu (*Buglossoides arvensis* agg., *Carex* sp., *Minuartia* sp., *Myosotis* sp., *Ribes* sp., *Rosa* sp.). Rovnako neboli určené do druhu aj niektoré taxóny zložité na determináciu (napr. *Alchemilla* sp., *Gagea* sp., *Orobancha* sp.).

Zoznamy rastlín sú prezentované pre každý herbár zvlášť v abecednom poradí. Mená cievnatých rastlín sú zjednotené podľa Marholda et al. (1998), machorasty podľa Mišíkovej et al. (2020). Ojedinelé výnimky sú uvedené aj s autorskou citáciou. Za vedeckým názvom taxónu nasleduje skrátené evidenčné číslo zberu (tučným písmom) a informácia o príslušnosti lokality k orografickému celku (Futák, 1984). Boli použité nasledovné skratky orografických celkov: B – Branisko, HK – Hornádska kotlina, J – Javorníky, MF – Malá Fatra, NP – Nitrianska pahorkatina, SV – Strážovské vrchy, PP – Považské podolie, T – Trábeč, ŽK – Žilinská kotlina, ŽP – Žitavská pahorkatina. Zbery z Českej republiky sú označené skratkou ČR.

Údaje z herbárových sched, týkajúce sa lokalizácie (názov obce, doliny, vrchu a pod.) a ekologického opisu stanovišťa sú pre zachovanie jednotnej štruktúry čiastočne modifikované oproti originálu. Údaje uvedené v herbári Františka Augustína ml. v maďarčine sú preložené do slovenčiny. Nasleduje dátum zberu a poznámka, ktorá obsahuje informácie o determinácii taxónu. Druhy, pri ktorých nie je uvedené, kto rastlinu určil, boli správne určené priamo autorom herbára.

Niektoré zbery nie sú presne alebo jednoznačne lokalizované. V zozname druhov v herbári F. Augustína ml. je v týchto prípadoch na mieste pre lokalizáciu uvedený otáznik (?) a úplné znenie informácie zo schedy v maďarčine i preklad do slovenčiny, napr. hradný kopec (Várhegy) – nie je známe, o aký hradný kopec sa jedná, v záhrade (kertben) – pravdepodobne ide o záhradu Piaristického ústavu v Nitre. Ak informácia o lokalite zberu úplne chýba, je na mieste pre lokalizáciu uvedený spojovník (-). Podobne i herbárové položky bez uvedeného dátumu zberu majú na mieste pre datovanie uvedený spojovník (-). V mnohých prípadoch bol na schede neúplný dátum bez uvedeného roku zberu.

Súčasťou textu je aj niekoľko zaužívaných skratiek, napr. cf. – confer (porovnaj), depon. in – uložené v, det. – determinavit (kto určil názov rastliny), in litt. – in litteris (písomne), in verb. – in verbum (ústne), leg. – legit (zberateľ rastliny), msc. – manuscript (rukopis), nar. – narodený, pravdepod. – pravdepodobne, zal. – založené, zomr. – zomrel.

Výsledky a diskusia

Školský herbár Františka Augustína ml. zo začiatku 20. storočia (1905 – 1911)

Najstaršou botanicou zbierkou uloženou vo Vlastivednom múzeu v Považskej Bystrici je školský herbár F. Augustína ml., ktorý múzeum získalo darom v roku 2001 od regionálneho amatérskeho muzeológa Ladislava Janecha z Považskej Teplej (obr. 1). L. Janechovi herbár odovzdal v roku 1980 Ivan Bírošik z Prečína (vzdialený príbuzný F. Augustína ml.) s prosbou o uloženie herbára v jeho súkromnom múzeu. L. Janech následne daroval herbár Vlastivednému múzeu v Považskej Bystrici, pretože sa nevenuje zbierkam prírodovedného charakteru.

Herbár eviduje múzeum pod prírastkovým číslom 83/2001, jednotlivé herbárové hárky majú pridelené evidenčné čísla 94/B 1 až 94/B 128. V zbierke je prítomných 148 kusov herbárových hárkov, pričom 128 hárkov je riadnymi zbierkovými predmetmi, zvyšných 20 hárkov tvorí pomoc-

Obr. 1. Školský herbár Františka Augustína ml. Foto Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici

Fig. 1. School herbarium by František Augustín jr. Photograph by the Homeland Museum in Považská Bystrica

Obr. 2. František Augustín ml. Foto Pamätná kniha obcí Domaníža a Kardošova Vieska

Fig. 2. František Augustín jr. Photograph from the Commemorative book of the villages of Domaníža and Kardošova Vieska

nú dokumentáciu, nakoľko sa jedná o rastliny vážne poškodené či úplne chýbajúce, alebo nekompletné zbery nie sú lokalizované a datované.

František Augustín ml. (28. 9. 1892, Domaníža – 5. 11. 1963, Domaníža), (obr. 2), bol synom Františka Augustína st. (1856 – 1923), ktorý pôsobil v Domaníži ako učiteľ (Šujanský, 2018: 23), matka sa volala Gizela, rod. Barošová (zomr. 1933). František (druhým krstným menom Benjamín, ktoré však používal iba pri formálnych príležitostiach) bol najmladším zo šiestich súrodencov, ktorí sa narodili v krátkom časovom slede: Štefánia Mária (1883), Anton Jozef (1885), Alojz Emil (1887), Daniel Gabriel (1889), Karol Pavol (1890), František Benjamín (1892). V škol-

ských rokoch 1907/1908 – 1909/1910 študoval na piaristickom gymnáziu v Nitre. Do Nitry prestúpil zo štátneho gymnázia v maďarskom meste Jászberény. V roku 1914 ukončil učiteľský ústav v Štubnianskych Tepliciach (Turčianske Teplice) a v septembri 1915 bol zvolený za učiteľa v domanižskej škole. Nastúpil na miesto svojho otca, ktorý bol v tom čase penzionovaný. Jeho starší brat Daniel bol v tejto škole, ktorá od roku 1918 niesla názov *Osemročná rímsko-katolícka škola v Domaníži*, riaditeľom (Šujanský, 2018: 27, 29).

František sa ako 41-ročný oženil dňa 9. 2. 1933 v Domaníži so Štefániou, rod. Augustínovou Stárychovou (nar. 1907). Rodina žila v tzv. byte učiteľa (Domaníža, č. d. 2), situovanom vedľa rím.-kat. fary. Manželia mali spolu štyri deti: Martu (nar. 1935), Mariána (nar. 1936), Izabelu (1939) a Antona (1941). F. Augustín ml. pôsobil v obci 42 rokov, zastával súčasne viacero funkcií. Sám o sebe v obecnej kronike napísal, že roku 1931 bol v obci organistom, učiteľom, starostom, poštmajstrom, veliteľom hasičov, účtovníkom obce, knihovníkom, pokladníkom, včelárom a roľníkom. Funkciu starostu vykonával v rokoch 1931 – 1938. V septembri 1933 začal písať prvú kroniku – Pamätnú knihu obcí Domaníža a Kardošova Vieska a viedol ju až do júna 1949. Práve v obecnej kronike podrobne opísal nielen mnohé faktografické údaje, ale aj viaceré

pozoruhodné udalosti tej doby. Na str. 39 – 41 opísal krutý hlad počas prvej svetovej vojny a z botanického hľadiska zaujímavé osobné postrehy tuhého fajčiara (bol známy tým, že všade chodil s fajkou): „... Život bol do zúfania. O fajčiaroch len tolko, že bol dobrý repík, lístie čiernych malín, podbel' atď. Škvarilo sa to chutne a ,vône' bolo hodne!“ Na str. 47 popisuje vyčíňanie španielskej chrípky v rokoch 1918 – 1919, kedy i on sám prekonal túto infekciu, z ktorej „... som akosi Božou pomocou bez ťažkostí vyviazol. Márne bolo všetko, musel som nastúpiť ťažkú prácu – ,pochovávať'. Nebolo dňa za 1 a pol mesiaca, by som nebol odprovádzal dakoho na večný odpočinok. Mal som prípad, že i 8 – 10 pohrebov som vybavil za jeden deň.“

F. Augustín ml. pracoval i ako poštmajster, preto práve v ich rodinnom dome bola koncom roku 1932 zriadená prvá telefónna hovorňa v obci. Bol známy ako „poštár“, pretože spolu so svojou manželkou takmer dve desaťročia (1923 – 1942) roznášal poštu po Domaniži a prilahlých dedinách. Ľudia z jeho širšieho príbuzenstva ho nazývali „strýčko učiteľ“. Zomrel 5. 11. 1963 ako 71-ročný, pochovaný je v rodnej obci.¹

Rastliny v **školskom herbári F. Augustína ml.** sú uložené v lepenkových doskách s rozmerom 35,5 cm x 23 cm, ktoré sú zviazané šnúrkami. Dosky sú vážne poškodené, titulný list herbára sa, žiaľ, nezachoval. Na hornej doske z vrchnej strany úplne chýba potlačená vrstva z tenkého papiera, ktorý sa čiastočne zachoval len na spodnej doske. Na vnútornej strane oboch dosák je v maďarčine vytlačený postup, ako majú študenti vytvárať herbár s vyobrazením potrebných pomôcok. Vylisované rastliny lepil autor herbára papierovou páskou na háčky. Jednotlivé druhy neboli v čase prijatia herbára do zbierok múzea usporiadané podľa botanického systému a podľa príslušnosti k čeľadiam. Mená rastlín sú uvedené rukopisom autora v maďarčine, vo väčšine prípadov uvádza aj vedecké meno. Päť najstarších herbárových položiek z roku 1904 zbieral Daniel Augustín, Františkov starší brat. V zozname taxónov sú označené ako „leg. D. Augustín“. F. Augustín ml. zbieral rastliny v rokoch 1907 – 1911. V herbári sa nachádzajú najmä zbery z Nitry, kde František v rokoch 1907 – 1910 študoval (kalvária, záhrada Piaristického ústavu, Zobor). Ďalšiu veľkú skupinu tvoria zbery zo Žilinskej kotliny: z obce Domaniža (autorovo rodisko) a Hôrky. Štyri položky sú z Maďarska.

V herbári sa celkovo nachádza 115 druhov. Okrem cievnatých rastlín sa v ňom vyskytujú 3 druhy lichenizovaných húb a 5 druhov machorastov. Približne štvrtina zberov nebola pôvodne determinovaná, prípadne bola určená chybné a bola preto potrebná ich determinácia a revízia, ktoré vykonala autorka článku v spolupráci

¹ Štátny archív v Nitre – Oddelenie spracúvania archívnych dokumentov, Ivanka pri Nitre, fond Piaristi v Nitre, katalógy študentov gymnázia v rokoch 1907 – 1911; Štátny archív v Trenčíne – Pracovisko Archív Považská Bystrica, fond Okresný úrad Považská Bystrica, šk. 403, rok 1938, Sčítanie ľudu, Domaniža; Údaje o narodení a sobáš online: „Slovakia Church and Synagogue Books, 1592-1935“, database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9RQJ-FWV?cc=1554443&wc=9P3L-VZQ%3A107654301%2C148889801%2C148951501%2C148951502> : 30 June 2022), Roman Catholic (Rímsko-katolícka cirkev) > Považská Bystrica > Domaniža > Baptisms, marriages, deaths (Krsty, manželstvá, úmrtia) 1729-1894 > image 1 of 644, Odbor Archívnictva (The Archives of the Republic), Slovakia; Údaje o zamestnaní, deťoch a fajčení: Mária Kozová, rod. Kardošová, vnučka Daniela Augustína, telefonický rozhovor dňa 20. 3. 2023; Údaj o úmrtí: Matrika obce Domaniža, rok 1963; Osobné pamäte, citácie z rukopisu autora: Pamätná kniha obcí Domaniža a Kardošova Vieska, zal. 1933, s. 1-171; Údaje o pošte a škole: webstránka obce a ZŠ Domaniža: <https://www.domaniza.sk/historia-0/1/1/sm/99473/html>, <https://zsdomaniza.edupage.org/a/profil-skoly?eqa=dGV4dD10ZXh0L2Fib3V0JnN1YnBhZ2ZU9MQ%3D%3D>

s odborníkmi na jednotlivé taxonomické skupiny a znalcami miestnych flór. Herbár sa vyznačuje veľkou pestrosťou taxonomických skupín, rastových foriem a biotopov, v ktorých sa druhy vyskytujú. Okrem teplomilných rastlín predovšetkým z okolia Nitry sa tu nachádza pestrá vzorka horských i ruderálnych druhov. Väčšina zberov zahŕňa divorastúce druhy, časť tvoria aj pestované byliny i dreviny a záhradné kultivary. Zaujímavý je pomerne vysoký počet druhov z čeľade vstavačovitých.

Lokalizácia zberov č. 3 – 5 a 7 nie je jednoznačná. Všetky boli zberané dňa 29. 5. 1911, a preto predpokladám, že sú z rovnakej lokality. Na schedách zberov č. 3 – 5 je uvedené len „Blatnica“, zber č. 7 uvádza v maďarčine „Blatnica völgy“ (dolina Blatnica). Nie je jasné, či sa jedná o obec Blatnica v Turčianskej kotline (s príľahlou Blatnickou dolinou vo Veľkej Fatre), alebo dolinu Blatnica v Strážovských vrchoch, ktorá sa nachádza južne od Domaniže a od záveru smerom k jej začiatku smeruje na juhovýchod až k vrchom nad obcou Fačkov. Za pravdepodobnejšiu považujem lokalizáciu pri Domaniži a to z nasledovných dôvodov. Zber č. 6 (lišajník *Evernia prunastri*) obsahuje kompletnú lokalizáciu v tomto znení: Démény, Trencsén vm., Blatnica völgy (preklad z maďarčiny: Domaniža, Trenčianska župa, dolina Blatnica), 15. 4. 1911. To značí, že F. Augustín túto dolinu poznal a navštívil ju v apríli 1911. Keďže v poradí hneď za ním nasleduje zber č. 7 z mája 1911, ktorý má označenie „Blatnica völgy“, nemám dôvod domnievať sa, že by sa mohlo jednať o inú lokalitu. Zbery č. 3 – 5 len s označením „Blatnica“ (z rovnakého dňa ako zber č. 7) sú teda tiež s vysokou pravdepodobnosťou zberané na rovnakom mieste. Všetky tieto zbery (3 – 7) boli uložené v herbári v poradí za sebou a autor ich zbieral v dvoch po sebe nasledujúcich mesiacoch, preto sa domnievam, že pochádzajú z doliny Blatnica v Strážovských vrchoch. Z turčianskej obce Blatnica a ani z Veľkej Fatry sa v herbári nenachádzajú žiadne zbery.

Na tejto záhade s lokalizáciou je navyše pozoruhodný fakt, že dva zo zberov (č. 3 a 5) predstavujú horské rastliny *Cortusa matthioli* a *Viola biflora*, ktorých výskyt v tejto lokalite nebol doteraz zaznamenaný (Smatanová in verb.). Najbližší výskyt je známy vo vyšších alebo inverzných polohách na Strážove, v Súľovských skalách a v Lúčanskej Malej Fatre. Môže nás teda právom mrziť, že kvôli stručnosti autora herbára pri vypisovaní herbárových sched, dnes naisto nevieme, či tieto vzácne druhy pri Domaniži pred 112 rokmi rástli alebo nie. Milovníci botaniky a nášho regiónu môžu však túto skutočnosť poňať ako výzvu a pokúsiť sa potvrdiť tieto nálezy.

Zoznam taxónov v školskom herbári Františka Augustína ml.

Lichenizované huby:

Evernia prunastri: **6**: SV, Domaniža, dolina Blatnica, pri prameni, 15. 4. 1911, det. A. Košuthová, 4. 4. 2023;

Usnea cf. barbata: **23**: ŽK, Domaniža, 2. 8. 1909, det. A. Košuthová, 4. 4. 2023.

Pseudevernia furfuracea: **24**: ŽK, Domaniža, 3. 8. 1909, det. A. Bérešová, 13. 6. 2023; **25**: ŽK, Domaniža, 3. 8. 1909, det. A. Bérešová, 13. 6. 2023.

Machorasty:

Anomodon viticulosus: **26**: ŽK, Domaniža, 15. 8. 1909, det. P. Širka, 3. 4. 2023.

Bryum caespiticium: **82**: ŽP, Nitra, Kalvária, 28. 4. 1911, det. P. Širka, 3. 4. 2023.
Ceratodon purpureus: **82**: ŽP, Nitra, Kalvária, 28. 4. 1911, det. P. Širka, 3. 4. 2023.
Dicranum scoparium: **27**: ŽK, Domaniža, 23. 8. 1909, det. P. Širka, 3. 4. 2023;
28: ŽK, Domaniža, 16. 4. 1911, det. P. Širka, 3. 4. 2023; **29**: ŽK, Domaniža, 16. 4. 1911, det. P. Širka, 3. 4. 2023.
Tortella tortuosa: **29**: ŽK, Domaniža, 16. 4. 1911, det. P. Širka, 3. 4. 2023.

Cievnaté rastliny:

Acer pseudoplatanus: **95**: NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade, 21. 5. 1911.
Ajuga genevensis: **80**: ŽP, Nitra, Kalvária, 18.5.1909, det. D. Dúbravková, 6. 3. 2020.
A. reptans: **97**: NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade, 25. 5. 1911.
Alchemilla vulgaris: **38**: ŽK, Hôrky, 20. 5. 1911.
Anagallis arvensis: **121**: -, 20. 10. 1910.
Anchusa officinalis: **126**: -, 3. 5. 1909, det. J. Smatanová, 17. 3. 2023.
Anthriscus sylvestris: **21**: ŽK, Domaniža, 3. 6. 1909, det. P. Mered'a, 3. 4. 2023.
Anthyllis vulneraria: **35**: ŽK, Hôrky, 1. 5. 1911.
Aquilegia vulgaris: **100**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 3. 5. 1904, leg. D. Augustín.
Aremonia agrimonoides: **39**: ŽK, Hôrky, 20. 5. 1911.
Asparagus officinalis: **101**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 23. 3. 1909.
Asplenium trichomanes: **20**: ŽK, Domaniža, 13. 5. 1909, det. J. Smatanová, 17. 3. 2023; **52**: ?, na hradnom kopci (Várhegyen), 21. 4. 1911.
Bellis perennis: **12**: NP, Čermany, 16. 4. 1904, leg. D. Augustín.
Betula alba: **71**: T, Nitra, Zobor, 18. 4. 1909.
Campanula sibirica: **87**: T, Dražovce, Lupka, 21. 5. 1909, det. D. Dúbravková, 17. 3. 2023.
Carex flacca: **127**: -, 1. 5. 1911.
Carex sp.: **124**: -, 15. 5.
Carum carvi: **115**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 25. 5. 1911.
Centaurea cyanus: **120**: -, 15. 10. 1910.
Conyza canadensis: **81**: ŽP, Nitra, Kalvária, vedľa rolí, 25. 10. 1910.
Corallorhiza trifida: **58**: ?, hradný kopec (Várhegy), 20. 5. 1911.
Cornus mas: **91**: NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade, 25. 4. 1911.
Cortusa matthioli: **3**: pravdepod. SV, Domaniža, dolina Blatnica, 29. 5. 1911.
Corydalis cava: **89**: NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade, 20. 4. 1911.
Coryllus avellana: **14**: NP, Čermany, 20. 4. 1909.
Cyanus axillaris (Willd.) J. Presl et C. Presl: **61**: ?, hradný kopec (Várhegy), 30. 5. 1911, det. P. Mered'a, 3. 4. 2023.
Daphne mezereum: **55**: ?, na hradnom kopci (Várhegyen), 22. 4. 1911.
Echium vulgare: **45**: NP, Jacovce, pri rybníku (Játszó tóvnél), október 1910.

Equisetum arvense: **63**: Podunajská rovina, Šaľa, Veča, rybník, 30. 4. 1911.
E. fluviatile: **117**: -, 12. 4. 1909, det. D. Dúbravková, 15. 6. 2023.
E. sylvestris: **31**: Turčianska kotlina, Háj, na močiari, 1. 5. 1909.
Erodium cicutarium: **123**: -, 4. 5. 1909.
Forsythia viridissima: **92**: NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade, 28. 4. 1911.
Gagea lutea: **13**: NP, Čermany, 19.4.1904, leg. D. Augustín; **88**: NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade, 20. 4. 1911.
Galanthus nivalis: **69**: T, Nitra, Zobor, 28. 2. 1909.
Galeobdolon luteum: **98**: NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade, 28. 5. 1911.
Galium odoratum: **62**: ?, pri jazierku na hradnom kopci (Várhegy-tovénel), október 1910; **78**: T, Nitra, Zobor, 20. 5. 1909.
Globularia punctata: **44**: ŽK, Hôrky, 28. 5. 1911.
Gymnadenia odoratissima: **17**: ŽK, Domaniža, 3. 5. 1909, det. J. Smatanová, 17. 3. 2023.
Hacquetia epipactis: **30**: ŽK, Domaniža, na rúbanisku, 18. 4. 1911.
Heleborus viridis: **107**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 1. 5. 1910, det. P. Mered'a, 3. 4. 2023.
Helianthemum grandiflorum subsp. *obscurum*: **4**: pravdepod. SV, Domaniža, dolina Blatnica, 29. 5. 1911, det. D. Dúbravková, 13. 4. 2023.
Chamaecyparis sp.: **112**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 1. 5. 1911.
Chrysosplenium alternifolium: **8**: Maďarsko, Budapešť, prameň v Budíne, 28. 4. 1911.
Iris pumila: **67**: T, Nitra, Zobor, 17. 4. 1904, leg. D. Augustín.
Juglans regia: **104**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 2. 5. 1909.
Knautia arvensis agg.: **36**: ŽK, Hôrky, pri obci, 15. 5. 1911, det. J. Smatanová, 17. 3. 2023.
Laburnum anagyroides: **105**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 14. 5. 1909.
Lamium purpureum: **108**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 22. 10. 1910.
Larix decidua: **16**: ŽK, Domaniža, 1. 5. 1909.
Lathyrus vernus: **59**: ?, hradný kopec (Várhegy), 20. 5. 1911; **72**: T, Nitra, Zobor, 19. 4. 1909.
Leontodon hispidus: **118**: -, 25. 10. 1910.
L. incanus: **85**: ŽP, Nitra, Kalvária, 28. 5. 1911.
Lonicera xylosteum: **113**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 15. 5. 1911.
Lotus corniculatus: **42**: ŽK, Hôrky, 21. 5. 1911.
Medicago lupulina: **37**: ŽK, Hôrky, pri obci 18.5.1911, det. J. Smatanová, 17. 3. 2023.
Melilotus melisophyllum: **56**: ?, hradný kopec (Várhegy), 28. 4. 1911.
Mercurialis perennis: **51**: ?, na hradnom kopci (Várhegyen), 21. 4. 1911.
Neotia nidus-avis: **1**: ?, na kopci Bán, 2. 5. 1909.

Ononis spinosa: **65**: MF, Vrúcko, pri ceste, 20. 10. 1910.
Orchis maculata: **48**: ?, na kopci Šaš (Sas hegyen), 17. 5. 1909.
O. morio: **41**: ŽK, Hôrky, 20. 5. 1911.
O. sambucina: **15**: ŽK, Domaniža, 29. 4. 1909; **18**: ŽK, Domaniža, 10. 5. 1909.
Orobanche sp.: **47**: ?, na kopci Šaš (Sas hegyen), 7. 5. 1909.
Orthilia secunda: **54**: ?, na hradnom kopci (Várhegyen), 21. 4. 1911.
Oxalis acetosella: **66**: Žiar, Zniev, 12. 5. 1907.
Pedicularis palustris: **64**: MF, Vrúcko, 30. 5. 1911.
Petasites albus: **53**: ?, na hradnom kopci (Várhegyen), 21. 4. 1911.
Platycladus orientalis: **103**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 5. 4. 1909.
Polygala amara: **83**: ŽP, Nitra, Kalvária, 29. 4. 1911.
P. major: **43**: ŽK, Hôrky, 28. 5. 1911.
Polypodium vulgare: **75**: T, Nitra, Zobor, 2. 5. 1909.
Potentilla tabernaemontani: **34**: ŽK, Hôrky, pri ceste, 25. 4. 1911; **76**: T, Nitra, Zobor, 8. 5. 1909.
Primula farinosa: **22**: ŽK, Domaniža, 22. 7. 1909, det. D. Dúbravková, 6. 3. 2020; **46**: ?, nezrozumiteľný nápis v maďarčine (Malastarsk.), 15. 5. 1911.²
P. veris: **68**: T, Nitra, Zobor, 20. 4. 1904, leg. D. Augustín; **70**: T, Nitra, Zobor, 29. 3. 1909; **90**: NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade, 22. 4. 1911.
Prunus avium: **93**: NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade, 1. 5. 1911.
Pulmonaria mollis: **57**: ?, hradný kopec (Várhegy), 10. 5. 1911.
P. officinalis: **74**: T, Nitra, Zobor, 2. 5. 1909.
Pulsatilla slavica: **116**: -, 12. 5. 1909.
Ranunculus illiricus: **79**: ŽP, Nitra, Kalvária, 15. 5. 1909.
Rhinanthus minor: **11**: Maďarsko, Budapešť, na ostrove Sziget, 3. 5. 1909, det. D. Dúbravková, 22. 3. 2023.
Ribes grossularia: **111**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 30. 4. 1911.
R. petreum: **128**: -, 28. 5. 1911.
R. rubrum: **110**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 30. 4. 1911.
Rubus idaeus: **7**: pravdepod. SV, Domaniža, dolina Blatnica, 29. 5. 1911.
Salix fragilis: **9**: Maďarsko, Budapešť, na ostrove Sziget, 2. 4. 1909.
Salvia nemorosa: **125**: -, 3. 5. 1909, det. J. Smatanová, 17. 3. 2023.
S. pratensis: **40**: ŽK, Hôrky, pri obci, 20. 5. 1911; **50**: ?, na hradnom kopci (Várhegyen), 12. 10. 1910, det. D. Dúbravková, 9. 3. 2020.
Sanguisorba minor: **2**: ?, na kopci Bán, 3. 5. 1909, det. D. Dúbravková, 6. 3. 2020; **84**: ŽP, Nitra, Kalvária, 20. 5. 1911.
Scabiosa ochroleuca: **122**: -, 20. 10. 1910.
Senecio vulgaris: **33**: ŽK, Hôrky, pri roli, 30. 10. 1910.
Sorbus aucuparia: **94**: NP, Nitra, Piaristický ústav, 20. 5. 1911, det. D. Dúb-

² Na základe rovnakého datovania (15. 5. 1911) zberov č. 36 (*Knautia arvensis* agg.) a 46 predpokladám, že zber č. 46 pochádza z lokality ŽK, Hôrky

ravková, 6. 3. 2020; **114**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 22. 5. 1911.

Stachys annua: **32**: ŽK, Hôrky, roľa, 18. 10. 1910, det. P. Mered'a, 3. 4. 2023.

Symphytum officinale: **49**: ?, na kopci Šaš (Sas hegyen), 25. 5. 1909.

Tamarix parviflora: **102**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 12. 5. 1908, det. P. Mered'a, 3. 4. 2023.

Taxus baccata: **77**: T, Nitra, Zobor, 16. 5. 1909.

Thymus serpyllum: **86**: ŽP, Nitra, Kalvária, október 1910.

Tilia platyphyllos: **99**: NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade, 30. 5. 1911.

Traunsteinera globosa: **19**: ŽK, Domaniža, 12. 5. 1909, det. J. Smatanová, 17. 3. 2023.

Trifolium pratense: **10**: Maďarsko, Budapešť, pri ostrove Sziget, 19. 5. 1909.

Veronica chamaedrys: **96**: NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade, 22. 5. 1911.

Viola biflora: **5**: pravdepod. SV, Domaniža, dolina Blatnica, 29. 5. 1911.

V. odorata: **73**: T, Nitra, Zobor, 24. 4. 1909; **109**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 18. 4. 1911.

V. saxatilis: **60**: ?, hradný kopec (Várhegy), 25. 5. 1911.

V. tricolor: **106**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 15. 5. 1909; **119**: -, október 1910.

V. ×witrockiana: **106**: pravdepod. NP, Nitra, Piaristický ústav, v záhrade (kertben), 15. 5. 1909, det. D. Dúbravková, 17. 3. 2023.

Herbár pre stredné školy, Pavel Daniž, šk. rok 1933/1934

Druhou najstaršou botanicou zbierkou vo fondoch Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici je herbár pre stredné školy, datovaný školským rokom 1933/1934, ktorý vyhotovil Pavel Daniž, študent Rímsko-katolíckeho učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule (obr. 3). Múzeum získalo herbár kúpou v roku 2000 a eviduje ho pod prírastkovým číslom 76/2000, pridelené evidenčné čísla sú 93/B 1 až 93/B 167. Herbár obsahuje 161 herbárových hárkov s prilepenými rastlinami a dva prázdne hárky. Číslovaných bolo 167 predmetov, pretože na niektorých hárkoch sa nachádzalo viac rastlín z rôznych lokalít a patriacich do rôznych čeľadí. Rastliny boli zbierané v období rokov 1930 – 1935.

Pavel Daniž (12. 1. 1917, Prosné – 3. 10. 1987, Vajnory), (obr. 4), pochádzal z roľníckej rodiny z Prosného. Otec Ignác Da-

Obr. 3. Školský herbár Pavla Daniža. Foto Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici

Fig. 3. School herbarium by Pavel Daniž. Photograph by the Homeland Museum in Považská Bystrica

Obr. 4. Pavel Daniž v študentských rokoch.
Foto rodinný archív G. Mrvovej

Fig. 4. Pavel Daniž as a student.
Photograph from the family archives of G. Mrvová

Obr. 5. Pavel Daniž s manželkou.
Foto rodinný archív G. Mrvovej

Fig. 5. Pavel Daniž with his wife.
Photograph from the family archives of G. Mrvová

niž (1892 – 1965) a matka Paulína, rod. Kosáková (1894 – 1968) mali spolu troch synov (Ignáca – umrel ako dieťa, Pavla a Jozefa). Rodný dom stál na začiatku Prosného pri hlavnej ceste. Pavel Daniž študoval v rokoch 1932 – 1936 na Rímsko-katolíckom učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule učiteľstvo a hru na organ. Bol všestranne nadaný, medzi jeho záujmy patrila hudba, kreslenie a matematika. Po ukončení štúdia pôsobil v roku 1936 ako učiteľ v marikovskej škole a organista v miestnom kostole. V roku 1940 sa ako 23-ročný oženil s Oľgou Ondrášikovou, ktorá pochádzala z majetnej rodiny vo Vajnorochoch (obr. 5). V nasledovnom období bol učiteľom v Hrnčiarovciach nad Parnou, neskôr riaditeľom základnej školy a organistom. S manželkou mali šesť detí: Pavla (nar. 1941), Ivana (nar. 1943), Máriu (nar. 1945), Stanislava (nar. 1946), Gabrielu (nar. 1951) a Oľgu (nar. 1953). Od 1. 9. 1944 do 15. 11. 1944 sa ako vojak zúčastnil Slovenského národného povstania. Rodina žila od roku 1951 vo Vajnorochoch, kde Pavel Daniž učil na základnej škole. Neskôr, v období normalizácie, mal ako veriaci učiteľ problémy s vládnuou mocou a nútene vystriedal viacero neatraktívnych zamestnaní. Pracoval ako učiteľ v niekoľkých nemocniciach a v tuberkulóznom ústave, tiež na letisku a v meteorologickom ústave. Zomrel ako 71 ročný, pochovaný je vo Vajnorochoch.³

³ Z telefonických rozhovorov a mailovej komunikácie s dcérami autora herbáru Mgr. Gabrielou Mrvovou, rod. Danižovou a Mgr. Oľgou Kurek, rod. Danižovou v marci a v máji 2020

Rastliny v **školskom herbári Pavla Daniža** sú uložené v lepenkových doskách s rozmermi 35 cm x 21,5 cm, ktoré sú zviazané šnúrkami. Na doskách sú uvedené mená zostavovateľov tejto učebnej pomôcky (dr. P. Sillinger a prof. J. Petráš) a názov vydavateľa (J. Jamriškovo kníhkupectvo a nakladateľstvo v Kláštore pod Znievom). Herbár bol používaný ako metodická a pomocná príručka v období 30. a 40. rokov 20. storočia na slovenských stredných školách, predovšetkým v učiteľských ústavoch. Vylisované rastliny nalepil študent na háčky, ktoré roztriedil podľa botanického systému. Vyššie systematické jednotky boli uložené do samostatných predtlačenej dvojháčkov. Rady a čeľade sa oddeľovali pomocou predtlačenej papierovej pásky. V herbári sa celkovo nachádza 158 taxónov. Okrem cievnatých rastlín sa v ňom vyskytujú 3 druhy machorastov. Súčasťou zbierky sú aj dva háčky s morfológickým herbárom listov. Mená a lokalizácie zberu rastlín sú uvedené rukopisom autora v slovenčine. Približne tri štvrtiny zberov (114 rastlín) nebolo pôvodne determinovaných, prípadne boli určené chybné, a preto bola potrebná ich determinácia a revízia, ktorú vykonala autorka článku v spolupráci s viacerými odborníkmi na jednotlivé taxonomické skupiny.

V herbári sa nachádzajú najmä zbery zo Spišského Podhradia (Spišskej Kapituly – miesta Pavlových štúdií), z Považskej Bystrice a okolia (Udiča, Prosné – rodisko) a sliezskej obce Bravantice v Českej republike. Zbery z Bravantíc sú datované letnými mesiacmi rokov 1932 – 1934. V Bravanticiach žili Pavlovi príbuzní, ktorí ho podporovali v štúdiu. U nich počas prázdnin pomáhal pri sezónnych prácach. Mená rastlín v herbári sú uvedené rukopisom autora v slovenčine, v niektorých prípadoch uvádza aj vedecké meno. Na niektorých herbárových háčkoch sú z neznámeho dôvodu prilepené papierové štítky podpísané menom Štefan Kočíš, ktoré prekrývajú pôvodný text, ten sa však dá vidieť proti svetlu.

Rastliny zahrnuté v herbári sú bežné lúčne a vlhkomilné druhy, liečivé rastliny, ruderalne druhy, kultúrne (pestované) plodiny a niekoľko okrasných a vzácných druhov. Dreviny a lesné byliny sú zastúpené len v menšej miere. Zaujímavosťou je prítomnosť takých druhov, ktoré sa v minulosti vyskytovali hojne, ale v súčasnosti je ich výskyt roztrúsený až vzácny (*Agrostemma githago*, *Anthenaria dioica*, *Sherardia arvensis*). Tieto zmeny flóry sú spôsobené predovšetkým zmenou spôsobu hospodárenia človeka v krajine, ktoré od 50. rokov 20. storočia prekonalo rýchlejšie a závažnejšie zmeny ako kedykoľvek predtým v histórii.

Determinácia a chorológia rastlín zberaných v ČR v okolí obce Bravantice neďaleko Ostravy bola konzultovaná s botanikmi pôsobiacimi v tomto regióne: Z. Rozbrojovou, D. Hlisenkovským a P. Mičkovou. Bravantice ležia vo fytogeografickej oblasti 76a Moravská brána vlastná, v okrese Nový Jičín (Slavík 1988, Skalický 1988). Najčastejšie uvádzaná lokalita Bravantice-Tehelňa má zemepisné súradnice 49°45'36.939"N, 18°3'51.609"E, štvorec európskeho sieťového mapovania 6274a (<http://zbynous.net/gpspr/fytochorion.php>), nadmorská výška 256 m n. m. V herbári P. Daniža sa vyskytlo viacero pozoruhodných zistení práve z tejto obce. Herbárový doklad yzopu lekárskeho (*Hyssopus officinalis*) z Bravantíc je prvým nálezom jeho splanenia z mapovacieho štvorca 6274a. Jedná sa o nepôvodný, splaný druh so statusom archeofyt/neofyt (Pyšek et al., 2022), ktorý sa šíril najčastejšie z kláštorných záhrad. V herbári Ostravského múzea sa nachádzajú len

položky pestovaných rastlín (Rozbrojová in litt.). Údaje o druhoch *Buglossoides arvensis* agg. a *Vincetoxicum hirundinaria* z okolia Bravantíc doteraz chýbali (cf. <https://pladias.cz/>).

V troch prípadoch mám dôvodné podozrenie o nesprávnom lokalizovaní herbárových zberov. Zbery č. 51 (*Geranium sylvaticum*), č. 87 (*Astragalus danicus*) a č. 132 (*Valeriana tripteris*) boli autorom herbára lokalizované do lokality Bravantice-Tehelňa, avšak ekológia a doposiaľ známa chorológia týchto druhov ich výskyt na lokalite vylučuje. *Geranium sylvaticum* je druhom vysokohorských lúk, preto je jeho výskyt v nadmorskej výške 256 m n. m. nepravdepodobný. Lokalizácia zberu č. 87 (*Astragalus danicus*) bola podľa všetkého uvedená nesprávne a má sa jednať o výskyt v Spišskom Podhradí (rovnako ako zber č. 88), odkiaľ je výskyt druhu známy. Nakoľko sa jedná o teplomilný druh suchých trávnikov, je jeho výskyt v chladných nížinných podmienkach okresu Nový Jičín málo pravdepodobný. I horský druh *Valeriana tripteris* je v týchto miestach ekologicky vylúčený (Hlisenikovský in litt.). Najbližšie známe lokality *V. tripteris* sú pri hranici Opavskej pahorkatiny (74b) a Jesenického podhoria (75), napr. na sutinách v inverzných podmienkach v okolí hradu Vikštejn nad riekou Moravicou (6172) a z Domoradovic-Lesních Albrechtíc (6173), (Rozbrojová in litt.). Na základe týchto konkrétnych prípadov predpokladám, že pri manipulácii s vylisovanými rastlinami študentom P. Danižom mohlo dôjsť k zámenám lokalít a preto údaje o výskyte týchto druhov v Sliezske nepokladám za smerodajné.

Zoznam taxónov v školskom herbári Pavla Daniža

Machorasty:

Anomodon viticulosus: 1: -, -, det. P. Širka, 3. 4. 2023.

Rhytidiadelphus triquetrus: 1: -, -, det. K. Mišíková, 3. 4. 2023.

Thuidium assimile: 1: -, -, det. P. Širka, 3. 4. 2023.

Cievnaté rastliny:

Acetosella vulgaris: 6: HK, Spišské Podhradie, lúka, 16. 5. 1934, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.

Adonis aestivalis: 24: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, pole, 8. 5. 1932, det. D. Dúbravková, 6. 4. 2011.

Agrimonia eupatoria: 60: J, Prosné, Krúhy, medza, 11. 8. 1931.

Agrostemma githago: 9: J, Prosné, Dielnice, pole, 11. 8. 1930.

Agrostis capillaris: 161: ČR, Bravantice, lúka, 22. 7.

Achillea millefolium agg.: 138: HK, Spišské Podhradie, pri ceste, 5. 6.

Alchemilla sp.: 66: ČR, Bravantice, Tehelňská lúka, 12. 8., det. K. Devánová, 4. 5. 2011.

Alyssum alyssoides: 39: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, skaly, 22. 6. 1934.

A. montanum: 45: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, Pažica, 2. 5. 1935, det. D. Dúbravková, 9. 5. 2011.

Anagallis arvensis: 13: ČR, Bravantice, pole, 22. 7., det. D. Dúbravková, 4. 5. 2011.

- Anemone ranunculoides*: **22**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 22. 4. 1934, det. D. Dúbravková, 5. 5. 2011; **23**: HK, Spišské Podhradie, Mulík, lúka, 8. 4. 1934, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- A. sylvestris*: **26**: HK, Spišské Podhradie, hrad, 23. 4. 1934.
- Anchusa officinalis*: **108**: HK, Spišská Kapitula, Baldovská cesta, 12. 10. 1932, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Antennaria dioica*: **140**: J, Prosné, Podžiarie, pastviny, 18. 9. 1930.
- Anthemis arvensis*: **135**: ČR, Bravantice, Teheleňská lúka, 12. 7. 1932, det. E. Michalková, 3. 4. 2023.
- Anthyllis vulneraria*: **75**: PP, Považská Bystrica, lúka, 12. 6. 1930.
- Apera spica-venti*: **156**: ČR, Bravantice, lúka, 15. 8. 1933.
- Aquilegia vulgaris*: **18**: B, Branisko, lúka, 2. 6. 1932, det. D. Dúbravková, 6. 5. 2011.
- Arabidopsis halleri*: **41**: HK, Spišské Podhradie, Mulík, lúka, 25. 4. 1934, det. J. Smatanová, 17. 3. 2023.
- A. thaliana*: **44**: HK, Spišské Podhradie, Mulík, lúka, 12. 4. 1934, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Arenaria serpyllifolia*: **12**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, pole, 21. 4., det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Asarum europaeum*: **31**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, ihličnatý les, 12. 3. 1934.
- Asperula cynanchica*: **126**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, lúka, 20. 5. 1934, det. K. Devánová, 4. 5. 2011; **127**: -, -, K. Devánová, 4. 5. 2011.
- A. tinctoria*: **128**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 20. 5. 1934, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Astragalus danicus*: **87**: ČR, Bravantice, Tehelňa, 21. 6., det. D. R. Letz, 3. 4. 2023, (lokalizácia zberu je pravdepodobne chybná); **88**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, Pažica, 12. 6., det. D. R. Letz, 3. 4. 2023.
- Avenula pubescens*: **159**: HK, Spišské Podhradie, lúka, 22. 6., det. D. Dúbravková, 20. 4. 2011.
- Bellis perennis*: **137**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 6. 5., 18. 4.
- Briza media*: **155**: HK, Spišské Podhradie, lúka, 16. 5. 1934.
- Bromus hordeaceus*: **162**: ČR, Bravantice, lúka, 11. 7. 1934, det. D. Dúbravková, 21. 4. 2011; **163**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, lúka, 12. 6., det. D. Dúbravková, 21. 4. 2011.
- Buglossoides arvensis* agg.: **107**: ČR, Sliezsko, Bravantice, Mittelhof, lúka, 12. 6. 1932, det. Z. Rozbrojová, 21. 2. 2023.
- Calendula officinalis*: **136**: ČR, Bravantice, záhrada, 25. 8. 1932.
- Caltha palustris*: **19**: HK, Spišské Podhradie, Mulík, pri potoku, 14. 4. 1934.
- Calystegia sepium*: **96**: ČR, Sliezsko, Bravantice, Tehelňa, pole pri vode, 28. 7. 1932.
- Campanula rapunculoides*: **133**: ČR, Bravantice, lúka, 15. 7.
- Capsella bursa-pastoris*: **37**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, pole, 1. 5. 1934.
- Cardamine pratensis* agg.: **41**: HK, Spišské Podhradie, Mulík, lúka, 18. 4. 1934, det. J. Májeková, 3. 4. 2023.

- Cardaria draba*: **42**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, pole, 12. 6., det. D. Dúbravková, 6. 4. 2011.
- Carex nigra*: **152**: HK, Spišské Podhradie, močiar, 16. 5. 1934, det. D. Dúbravková, 19. 4. 2011.
- Carum carvi*: **91**: ČR, Bravantice, Tehelňa, 12. 7. 1932, det. D. Dúbravková, 7. 4. 2011.
- Consolida regalis*: **21**: HK, Spišské Podhradie, pole, 20. 6. 1932.
- Convallaria majalis*: **147**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 1. 5. 1934.
- Convolvulus arvensis*: **95**: ČR, Bravantice, pole, 23. 8. 1933.
- Corydalis cava*: **35**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 12. 4. 1934, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- C. solida*: **35**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 12. 4. 1934, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Cruciata glabra*: **120**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, lúka, 22. 4. 1934, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Dactylis glomerata*: **157**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, lúka, det. D. Dúbravková, 19. 4. 2011.
- Descurainia sophia*: **121**: HK, Spišské Podhradie, Dolky, 28. 5. 1932, det. D. R. Letz, 3. 4. 2023.
- Dianthus deltoides*: **11**: ČR, Bravantice, pri ceste, 20. 6. 1932, det. J. Smatanová, 17. 3. 2023.
- Epilobium parviflorum*: **71**: ČR, Bravantice, Erben, pri potoku, 25. 7. 1932, det. D. Dúbravková, 9. 5. 2011.
- Equisetum arvense*: **2**: HK, Spišské Podhradie, pri dráhe, močiar, 22. 7. 1933, det. J. Májeková, 3. 4. 2023; **3**: HK, Spišské Podhradie, 7. 4. 1934, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Eriophorum angustifolium*: **149**: HK, Spišské Podhradie, močiar, 16. 5.; **150**: J, Udiča, Farské lúky, močiar, 15. 8. 1934.
- Erophila spathulata*: **36**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, Pažica, lúka, 7. 4. 1934, det. D. Dúbravková, 6. 4. 2011.
- Euphrasia rostkoviana*: **100**: ČR, Sliezsko, Bravantice, lúka, 4. 8. 1932, det. D. Dúbravková, 7. 4. 2011.
- cf. *Fesuca arundinacea*: **164**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, pole, 18. 6., det. D. R. Letz, 3. 4. 2023.
- Filipendula ulmaria*: **59**: ČR, Bravantice, Tehelňa, lúka, 12. 7. 1932.
- Fragaria vesca*: **67**: ČR, Bravantice, lúka, 19. 8. 1932, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Fumaria officinalis*: **89**: ČR, Bravantice, Tehelňa, 20. 7., det. D. Dúbravková, 11. 5. 2011.
- Galanthus nivalis*: **148**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 15. 3. 1934.
- Galeobdolon luteum*: **110**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 1. 5. 1934.
- Galium glaucum*: **122**: HK, Spišské Podhradie, Dolky, 28. 5. 1932, det. D. Dúbravková, 11. 5. 2011.
- G. mollugo* agg.: **125**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, pole, 28. 5., det. K. Devánová, 4. 5. 2011.

- G. verum*: **123**: ČR, Bravantice, lúka, 12. 7. 1932, det. K. Devánová, 4. 5. 2011;
124: ČR, Bravantice, lúka, 28. 7., det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Genista pilosa*: **83**: HK, Spišské Podhradie, hrad, 6. 5. 1934, det. K. Devánová,
4. 5. 2011.
- G. tinctoria*: **80**: ČR, Bravantice, pole, 16. 7. 1932, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Geranium robertianum*: **49**: HK, Spišské Podhradie, Mulík, 1. 6. 1932; **50**: ČR,
Bravantice, lúka, 15. 8. 1932.
- G. sylvaticum*: **51**: ČR, Bravantice, Tehelňa, pri múroch, 19. 8. 1932, det. D. R.
Letz, 3. 4. 2023, (lokalizácia zberu je pravdepod. chybná – výskyt v nízkej
nadmorskej výške).
- Glechoma hederacea*: **109**: HK, Spišská Kapitula, Jablonovské pole,
22. 6. 1932, det. D. Dúbravková, 7. 4. 2011.
- Gymnocarpium robertianum*: **4**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 20. 5. 1934,
det. D. Dúbravková, 13. 5. 2011.
- Hepatica nobilis*: **20**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, ihličnatý les, 7. 4. 1934.
- Heracleum sphondylium*: **90**: ČR, Bravantice, Teheleňská lúka, 6. 7., det.
D. Dúbravková, 6. 4. 2011.
- Hieracium cf. laevigatum*: **145**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 20. 5. 1934,
det. P. Mered'a, 3. 4. 2023.
- Holcus lanatus*: **158**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, pole, 22. 6.,
det. D. Dúbravková, 20. 4. 2011.
- Hyssopus officinalis*: **117**: ČR, Sliezsko, Bravantice, lúka, 19. 7. 1932, det.
K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Chamaecytisus supinus*: **79**: B, Branisko, hora, 2. 6. 1932, det. K. Devánová,
4. 5. 2011.
- Chamerion angustifolium*: **70**: ČR, Bravantice, lúka, 12. 8. 1932, det. D. Dúb-
ravková, 9. 5. 2011.
- Chelidonium majus*: **34**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, Havský
dvor, 15. 6. 1932.
- Chrysosplenium alternifolium*: **23**: HK, Spišské Podhradie, Mulík lúka,
8. 4. 1934, det. D. Dúbravková, 7. 4. 2011.
- Impatiens noli-tangere*: **53**: ČR, Bílovec, pri potoku, 7. 7. 1934, det. D. Dúb-
ravková, 7. 4. 2011.
- Isopyrum thalictroides*: **27**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 7. 4. 1934, det.
K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Lamium album*: **112**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, 24. 5. 1932.
- L. maculatum*: **111**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 2. 5. 1934.
- Lathyrus pratensis*: **85**: ČR, Bravantice, lúka, 18. 7. 1932, det. K. Devánová,
4. 5. 2011.
- L. cf. tuberosus*: **84**: ČR, Bravantice, pole, 13. 7. 1932, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- L. vernus*: **77**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 22. 6.
- Leontodon hispidus*: **146**: ČR, Bravantice, lúka, 22. 7., det. D. R. Letz, 3. 4. 2023.
- Leontopodium alpinum*: **139**: Popradská kotlina, Štrba, Štrbské pleso, 15. 3. 1930.
- Leucanthemum ircutianum*: **135**: ČR, Bravantice, Teheleňská lúka, 12. 7. 1932,
det. P. Mered'a, 3. 4. 2023.

- Linaria vulgaris*: **101**: ČR, Sliezsko, Bílovec, lúka, 25. 8. 1932, det. D. Dúbravková, 7. 4. 2011.
- Lithospermum cf. officinale*: **105**: J, Prosné, pri rieke, 20. 7. 1930, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Lotus corniculatus*: **86**: ČR, Bravantice, Tehelňská lúka, 10. 8. 1932, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Luzula pilosa*: **153**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 7. 4. 1934, det. D. Dúbravková, 19. 4. 2011.
- Lychnis flos-cuculi*: **10**: ČR, Bravantice, lúka, 19. 7. 1933; **70**: ČR, Bravantice, lúka, 12. 8. 1932, det. D. Dúbravková, 21. 4. 2011.
- Matricaria discoidea*: **141**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, 24. 6. 1932, det. D. Dúbravková, 5. 5. 2011.
- Melilotus albus*: **81**: ČR, Sliezsko, Bravantice, Erben, pole, 12. 7. 1932, det. D. Dúbravková, 11. 5. 2011; **82**: ČR, Sliezsko, Bravantice, Erben, pole, 11. 7. 1932, det. D. Dúbravková, 11. 5. 2011.
- Mentha arvensis*: **117**: ČR, Sliezsko, Bravantice, pole, 19. 7. 1932, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Minuartia* sp.: **25**: HK, Spišské Podhradie, pole, 8. 5. 1932, det. D. Dúbravková, 3. 5. 2011.
- Myosotis* sp.: **106**: ČR, Bravantice, pri rieke, 21. 7. 1932.
- Myosoton aquaticum*: **16**: ČR, Sliezsko, pri potoku, 14. 7. 1932, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Neslia paniculata*: **42**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, 12. 6., det. J. Májeková, 3. 4. 2023.
- Orchis mascula*: **165**: ČR, Bravantice, lúka, 16. 5. 1934, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Papaver rhoeas*: **32**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, Jablonov. pole, 11. 6. 1934.
- P. somniferum*: **33**: ČR, Bravantice, záhrada, 16. 7. 1933.
- Persicaria hydropiper*: **7**: ČR, Bravantice, pri potoku, 18. 7. 1932.
- Phaseolus vulgaris*: **73**: ČR, Bravantice, záhrada, 12. 7. 1932.
- Philadelphus coronarius*: **69**: -, -, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Phleum pratense*: **159**: HK, Spišské Podhradie, lúka, 22. 6., det. D. Dúbravková, 20. 4. 2011; **160**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, lúka, 22. 6., det. D. Dúbravková, 20. 4. 2011.
- Phyteuma orbiculare*: **134**: B, Branisko, lúka, 2. 6., det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
- Pisum sativum*: **72**: ČR, Bravantice, záhrada, 18. 7. 1932.
- Plantago lanceolata*: **102**: ČR, Sliezsko, Bravantice, Tehelňa, 22. 8. 1932.
- Polygala amara* subsp. *brachyptera*: **54**: B, Branisko, hora, 4. 6. 1932, det. K. Devánová, 4. 5. 2011; **55**: B, Branisko, lúka, 2. 6. 1933, det. D. Dúbravková, 7. 4. 2011.
- P. comosa*: **57**: PP, Považská Bystrica, lúka, 22. 5. 1930, det. D. Dúbravková, 7. 4. 2011.
- P. major*: **56**: HK, Spišské Podhradie, na hrade, 6. 5. 1334.
- Potentilla anserina*: **58**: ČR, Bravantice, dvor, 20. 7. 1932, det. D. Dúbravková, 21. 4. 2011.

P. reptans: **63**: ČR, Bravantice, lúka, 22. 7., det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
P. tabernaemontani: **65**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, Pažica, 3. 4. 1932, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
Primula sp.: **94**: HK, Spišské Podhradie, cintorín, pestovaný hybrid, 22. 4. 1934.
P. veris: **93**: HK, Spišské Podhradie, lúka, 12. 3. 1933.
Pulmonaria mollis: **103**: HK, Spišské Podhradie, Mulík, les, 18. 6. 1934.
Pulsatilla slavica: **28**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 17. 6. 1934, det. M. Barlog, 17. 3. 2023.
Pyrus communis: **64**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, Havský dvor, 25. 6. 1933, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
Ranunculus acris: **29**: ČR, Bravantice, pri potoku, 16. 7. 1932.
R. repens: **30**: ČR, Bravantice, pri potoku, 21. 7. 1934, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
Rhinanthus serotinus: **98**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, Mulík, lúka, 24. 5. 1932.
Ribes sp.: **68**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 7. 4. 1934, det. D. Dúbravková, 11. 5. 2011.
Rorippa sylvestris: **43**: J, Prosné, pole, 18. 7. 1930, det. J. Májektivá, 3. 4. 2023.
Rosa sp.: **61**: B, Branisko, -; **62**: ČR, Bravantice, Tehelňa, stráne, 23. 8. 1932.
Salvia pratensis: **115**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, Dolky, lúka, 12. 6. 1932; **116**: HK, Spišské Podhradie, 14. 5.
Scirpus sylvaticus: **151**: ČR, Bravantice, pri potoku, 12. 7. 1933.
Scorzonera purpurea: **142**: HK, Spišské Podhradie, Dreveník, 20. 5. 1934, det. D. Dúbravková, 11. 5. 2011.
Secale cereale: **154**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, pri cintoríne, 3. 6. 1933.
Sherardia arvensis: **107**: ČR, Sliezsko, Bravantice, Mittelhof, lúka, 12. 6. 1932, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
Sinapis arvensis: **40**: ČR, Bravantice, pole, 20. 7. 1932, det. D. R. Letz, 3. 4. 2023.
Solanum tuberosum: **97**: ČR, Bravantice, Erben, pole, 18. 7. 1932.
Stachys sylvatica: **113**: ČR, Sliezsko, Bravantice, pri potoku, 15. 8., det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
Stellaria holostea: **14**: HK, Spišské Podhradie, Mulík, lúka, 25. 4. 1934, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
Steris viscaria: **15**: ČR, Bravantice, lúka, 21. 7., det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
Symphytum officinale: **104**: ČR, Bravantice, lúka, 7. 7.
Syringa vulgaris: **119**: HK, Spišské Podhradie, Havský dvor, 20. 6. 1934.
Taraxacum sect. *Ruderalia*: **143**: HK, Spišské Podhradie, pole, 28. 4. 1932.
Tephrosia integrifolia: **144**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, Pažica, 10. 5. 1934, det. I. Škodová, 3. 4. 2023;
Thesium linophyllum: **92**: -, -, det. D. Dúbravková, 7. 4. 2011.
Thlaspi arvense: **38**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, Havská záhrada, 22. 5. 1932.
Thymus pulegioides: **114**: -, júl 1932, det. K. Devánová, 4. 5. 2011.
Tithymalus cyparissias: **8**: HK, Spišské Podhradie, pole, 22. 6. 1933.
Trifolium pratense: **74**: ČR, Bravantice, pole, 5. 8. 1932.

Trollius altissimus: **17**: Rožňavská kotlina, Rožňava, lúka, 2. 6. 1932, det. D. Dúbravková, 7. 4. 2011.

Urtica dioica: **5**: ČR, Sliezsko, Bravantice, Tehelňa, 12. 8. 1932.

Valeriana officinalis: **131**: ČR, Sliezsko, Bravantice, Teheleňská lúka, 20. 7., det. D. Dúbravková, 7. 4. 2011.

V. tripteris: **132**: ČR, Sliezsko, Bravantice, Tehelňa, 12. 7. 1932, det. D. Dúbravková, 4. 5. 2011, (lokalizácia zberu je pravdepodobne chybná).

Veronica chamaedrys: **57**: PP, Považská Bystrica, lúka, 22. 5. 1930, det. D. Dúbravková, 7. 4. 2011; **99**: B, Branisko, hora, 2. 6. 1932, det. D. Dúbravková, 5. 4. 2011.

Viburnum opulus: **129**: ČR, Bravantice, Tehelňa, 14. 6. 1934, det. D. Dúbravková, 6. 4. 2011; **130**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, záhrada, 10. 3., det. P. Mered'a, 3. 4. 2023.

Vicia cracca: **76**: J, Prosné, pole, 12. 8. 1930.

V. sativa: **78**: J, Prosné, pole, 17. 7. 1930.

Vincetoxicum hirundinaria: **118**: ČR, Bravantice, lúka, 20. 7., det. D. Dúbravková, 7. 4. 2011.

Viola arvensis: **48**: HK, Spišské Podhradie, Spišská Kapitula, pole, 12. 6. 1932.

V. collina: **46**: -, 16. 4., det. P. Mered'a, 3. 4. 2023.

V. mirabilis: **46**: -, 16. 4., det. P. Mered'a, 3. 4. 2023.

V. ×wittrockiana: **47**: HK, Spišské Podhradie, záhrada, 1. 5. 1934.

Xanthoxalis stricta: **52**: J, Prosné, Dubovec, 8. 8. 1934, det. D. Dúbravková, 6. 4. 2011.

Morfologický herbár listov: **166**: 7 ks listov, **167**: 4 ks listov.

Záver

Obaja učitelia sú málo známymi predstaviteľmi inteligencie povážskobystrického regiónu. F. Augustín ml. pochádzal z učiteľskej rodiny a celý život (okrem študentských rokov) prežil v svojej rodnej obci Domaniža, pre ktorú bol veľmi užitočný. P. Daniž pochádzal z roľníckeho prostredia a svoj dospelý život prežil v okolí Bratislavy. Hoci sú autori herbárov predstaviteľmi odlišných generácií (vekový rozdiel 25 rokov) a najplodnejšie obdobie svojho života prežili v odlišnom politickom usporiadaní krajiny, ich životné osudy spájajú viaceré spoločné znaky. Obidvaja študovali a aj neskôr pôsobili ako učitelia a organisti. Zhodne sa dožili 71 rokov. Zaujímavé je, že obaja zažili vážny konflikt s vládou svojej doby: jeden preto, že bol Slovak a druhý, že bol veriaci. F. Augustín ml., podobne ako už i jeho otec, veľmi ťažko znášal tlaky na učiteľov v období maďarizácie počas Rakúsko-Uhorska.⁴ P. Daniž stratil svoje postavenie a bol prenasledovaný kvôli svojmu vierovyznaniu a práci organistu v čase komunizmu v ČSSR. Boli to vzdelaní, činorodí ľudia, ktorí statočne žili svoje životy i napriek nepriaznivým vonkajším okolnostiam, a preto sú ich príbehy inšpiratívne i dnes.

⁴ Informácie o maďarizácii a obvinení z panslavizmu: Šujanský (2018: 25), Pamätná kniha obcí Domaniža a Kardošova Vieska: 5-7, webstránka ZŠ Domaniža: <https://zsdomaniza.edupage.org/a/profil-skoly?eqa=dGV4dD10ZXh0L2Fib3V0JnN1YnBhZ2U9MQ%3D%3D>

Predstavené školské herbáre sú jedinečným dokladom vysokej úrovne prírodovedných vedomostí stredoškolských študentov a budúcich učiteľov v prvej polovici 20. storočia. Hoci herbáre, vytvorené počas štúdia na strednej škole, tvorili len krátku epizódu v ich životoch a botanike sa neskôr vôbec nevenovali, dnes slúžia ako cenný historický doklad flóry niektorých regiónov pred 90 až 120 rokmi. Preto patrí vďaka všetkým, ktorí rozpoznali hodnotu týchto herbárov a zaslúžili sa o ich uchovanie v našom múzeu, kde boli náležite vedecky spracované a odborne ošetrené.

PodĎakovanie

Za ochotnú pomoc pri determinácii rastlín ďakujem M. Barlogovi, K. Devánovej, D. R. Letzovi, J. Májekovej, P. Mered'ovi, E. Michalkovej, J. Smatanovej a I. Škodovej. A. Bérešová a A. Košuthová determinovali lichenizované huby, K. Mišíková a P. Širka určovali machorasty. Z. Rozbrojová, D. Hlisnikovský a P. Mičková boli nápomocní pri konzultovaní nálezov z Českej republiky. J. Balážová preložila maďarský text na schedách v herbári F. Augustína ml. a poskytla cenné rady pri vyhľadávaní životopisných údajov. P. Rágulová ochotne pomohla pri získavaní genealogických informácií z webu <https://www.familysearch.org/sk/>, D. Kukučová dohľadla na správne citovanie archívnych prameňov.

Pramene a literatúra

Pamätná kniha obcí Domaniža a Kardošova Vieska (msc.). Depon. in: Obecný úrad Domaniža, 400 s.

FUTÁK, J., 1984. Fytogeografické členenie Slovenska. In: BERTOŤOVÁ, L. (ed.). *Flóra Slovenska*. IV/1. Bratislava: Veda, s. 418-419.

MARHOLD, K. – GOLIAŠOVÁ, K. – HEGEDŮŠOVÁ, Z. – HODÁLOVÁ, I. – JURKOVIČOVÁ, V. – KMEŤOVÁ, E. – LETZ, R. – MICHALKOVÁ, E. – MRÁZ, P. – PENIAŠTEKOVÁ, M. – ŠÍPOŠOVÁ, H. – ŤAVODA, O., 1998. Paprad'orasty a semenné rastliny. In: MARHOLD, K. – HINDÁK, F. (eds.). *Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska*. Bratislava: Veda, s. 333-687. ISBN 80-224-0526-4.

MISÍKOVÁ, K. – GODOVIČOVÁ, K. – ŠIRKA, P. – ŠOLTĚS, R., 2020. Checklist and red list of mosses (*Bryophyta*) of Slovakia. In: *Biologia*, roč. 75, s. 21-37.

PYŠEK, P. – SÁDLO, J. – CHRTEK, J. JR. – CHYTRÝ, M. – KAPLAN, Z. – PERGL, J. – POKORNÁ, A. – AXMANOVÁ, I. – ČUDA, J. – DOLEŽAL, J. – DŘEVOJAN, P. – HEJDA, M. – KOČÁR, P. – KORTZ, A. – LOSOSOVÁ, Z. – LUSTYK, P. – SKÁLOVÁ, H. – ŠTAJEROVÁ, K. – VEČEŘA, M. – VÍTKOVÁ, M. – WILD, J. – DANIHELKA, J., 2022. Catalogue of alien plants of the Czech Republic (3rd edition): species richness, status, distributions, habitats, regional invasion levels, introduction pathways and impacts. In: *Preslia*, roč. 94, s. 447-577, <https://doi.org/10.23855/preslia.2022.447>.

SLAVÍK, B., 1988. Regionálně fytogeografické členění. In: HEJNÝ, S. – SLAVÍK, B.: *Květena ČSR I.*, Praha: Academia, mapová příloha.

SKALICKÝ, V., 1988. Regionálně fytogeografické členění. In: HEJNÝ, S. – SLAVÍK, B.: *Květena ČSR I.*, Praha: Academia, textová část, s. 103-121.

ŠUJANSKÝ, J., 2018. Monografia obce Domaniža (očami rodákov). Domaniža: Tri studničky, o. z., 749 s.

VOZÁROVÁ, M. – SUTORÝ, K., 2001. Index Herbariorum Republicae bohemicae et Reipublicae slovacae. In: *Bulletin Slovenskej botanickej spoločnosti*. Supplement 7, roč. 23, s. 1-95.

HISTORICAL SCHOOL HERBARIUM COLLECTIONS IN THE MUSEUM OF HOMELAND STUDIES IN POVAŽSKÁ BYSTRICA

Daniela Dúbravková

Summary

The oldest botanical collections stored in the Museum of Homeland Studies in Považská Bystrica, Slovakia are the two school herbariums. Both were elaborated during the secondary school studies of future teachers and organists. The museum obtained these herbariums in 2000 and 2001. The paper brings detailed personal histories of the authors, re-evaluated lists of herbarium specimens (including lichens, bryophytes and vascular plants), and discusses the preciseness of historical localities of some rare species.

František Augustín jr (1892, Domaniža – 1963, Domaniža) made his school herbarium in 1907 – 1910, when he was studying at the Higher Piarist Grammar School in Nitra. He lived in Domaniža and worked here as a teacher and organist. As a local intellectual, which was rare at those times, he also served the community as mayor, post officer, local accountant, firemen manager and chronicler. His herbarium collection includes 114 taxa: besides the vascular plants there are 2 lichens and 5 species of mosses. About 25% of the specimens have been mis-determined or have not been determined at all. Therefore, the author of the paper together with specialists on local flora and severe taxonomy groups revealed the precise taxonomical revision. The collection includes plants occurring in various habitats (dry grassland thermophytes, mountain species, weeds, cultivated plants, etc.). The collection document the local flora of his place of birth (Domaniža), his place of study (Nitra), and some other areas.

The other herbarium was elaborated by Pavel Daniž (1917, Prosné – 1987, Vajnory). He studied in 1932 – 1936 at the Roman-Catholic Teaching Institute in Spišská Kapitula. He worked shortly as a teacher in Mariková, and as a teacher, school director and organist in Hrnčiarovce nad Parnou and Vajnory. The herbarium collection includes 155 taxa of vascular plants and 3 species of mosses. About 75% of the specimens have been mis-determined or have not been determined at all, so the taxonomical revision was necessary. The collection documents the local flora of the district of Považská Bystrica, north-western Slovakia, the place of Pavel's studies (Spišské Podhradie, Spiš. Kapitula) and his holiday destination (Bravantice, the Czech Republic).

These school herbariums demonstrate the high-quality knowledge of botany of the students at the beginning of the 20th century and represent a valuable record of historical flora of selected regions that are about 90 to 120 years old.

PRÍSPEVOK K FLÓRE A VEGETÁCII SLOVIANSKEJ DOLINY S DÔRAZOM NA MOKRADE

STANISLAV OČKA

*Slovenské národné múzeum v Martine, Múzeum Andreja Kmeťa, ul. A. Kmeťa 20,
036 01, Martin, e-mail: stanislav.ocka@snm.sk*

Očka, S., 2023. A contribution to the flora and vegetation of the Slovianska valley with an emphasis on wetlands.

Abstract: *The paper brings a current floristic and partly phytocenological survey of the wetland of Slovianska valley in the Lúčanská Malá Fatra Mts. The research was focused on small sized wetland biotopes of petrifying springs, soft water springs, fen springs, rich fens, hydrophilous tall herb fringe communities of mountain belts and partly alder swamp forests that were left after the drainage of large valley wetlands in the past. Marginally also the mesic grasslands and pastures are discussed. There were 325 taxa of vascular plants found in 17 selected localities of the studied area during the research in 2012, 2020 – 2022. The findings of 18 biogeographically and naturally significant taxa are discussed (eg. *Carex nigra* subsp. *juncella*, *Carex agastachys*, *Sesleria uliginosa*). A total of 39 phytocenological relevés were classified into 6 clusters by numerical analyses. A specialised electronic system was used for the systematic classification of relevés with the result of 6 clearly classifiable associations and numerous transitional vegetation types. The recording of *Carex pendula* agg. in various communities is interesting, and also confirms the presence of its both species (*Carex agastachys* and *C. pendula* s. str.).*

Key words: *Slovianska valley, Lúčanská Malá Fatra Mts, petrifying and soft water springs, rich fens, *Carex agastachys*, *C. pendula*, *Sesleria uliginosa*, *Carex nigra* subsp. *juncella*.*

Úvod

Na základe historických poznatkov a spomienok pamätníkov sa v Slovianskej doline v minulosti nachádzali rozsiahle a ekologicky cenné údolné mokrade, ktoré však neboli botanicky zaznamenané. Vplyvom antropickej činnosti bola väčšina údolných mokradí zničená, no i napriek tomu dolina stále uchováva viaceré floristické a vegetačné zaujímavosti. V území nebol doteraz vykonaný komplexný botanický výskum. Z dávnejšej minulosti publikovali floristické údaje Wagner (1901) a Margittai (1910, 1913). Z dolnej časti Slovianskej doliny Bernátová, Kučera (2010) a Bernátová (2011)

uvádzajú nové nálezy *Carex pendula* agg. a *Euphorbia villosa* aj s opismi vegetačných typov i s ďalšími zaujímavejšími sprievodnými druhmi. V rámci vedecko-výskumnej úlohy múzea tu uskutočnil floristický a fytoocenologický výskum Očka (2018). V tomto období tu uskutočnila niekoľko floristických prieskumov Škovirová a zistila výskyt viacerých významnejších druhov, napr. *Carex pendula* agg., ktorých doklady sú uložené v zbierkovom fonde SNM v Martine (TM). Jednotlivé botanické výskytové dáta od mapovateľov Ingrid Turisová a Viktória Chilová sú uložené v Komplexnom informačnom a monitorovacom systéme Štátnej ochrany prírody (2013). V rámci Regionálneho územného systému ekologickej stability okresu Martin bola na sledovanom území vyčlenená jedna genofondová lokalita – Slovianska Javorina ako extenzívne využívané druhovo bohaté lúky (Hajnikova et al., 2012).

Krajina v ostatných desaťročiach podlieha zrýchleným tempom negatívnym trendom vývoja, napríklad degradovaniu a zániku posledných zvyškov mokradňových biotopov (nielen po drastických melioračných zásahoch v minulosti), úspešnému zarastaniu neobhospodarovaných travinnobylinných porastov ako aj šíreniu invázných druhov, čo v plnej miere platí aj pre sledované územie Slovianskej doliny a okolia. Na pozadí tohto vývoja krajiny je cieľom príspevku i) zmapovať zaujímavé mokradňové a travinnobylinné biotopy, ii) zaznamenať ich aktuálny stav flóry cievnatých rastlín, predovšetkým s ohľadom na prítomnosť ochrany a biogeograficky významných druhov a iii) fytoocenologickými zápismi dokumentovať zaujímavejšie vegetačné typy.

Výskum bol vykonaný v rámci plnenia vedecko-výskumnej úlohy Slovenského národného múzea v Martine – Múzea Andreja Kmeťa „Flóra nelesnej vegetácie Lúčanskej Malej Fatry, Žiaru a ostatných osobitne nechránených území Turca, III. etapa“, ako ďalší príspevok k systematickému botanickému výskumu dolín Lúčanskej Malej Fatry.

Vymedzenie a charakteristika územia

Zaujímavé územie sa nachádza v južnej časti východnej strany Lúčanskej Malej Fatry, tvorené Slovianskou dolinou s jej bočnými dolinkami v rámci fyto geografického okresu Lúčanská Malá Fatra. Zahŕnutá je aj lokalita Duláková južne od hranice Slovianskej doliny v hornej časti dolinky potoka Ihráč, prislúchajúca do povodia Vrúce v Kláštorskej doline. Výškové rozpätie je od 505 po 1040 m n. m. Dolina je hlboká a úzka so strmými svahmi, v južnej časti s mierne členitým krasovým reliéfom, v dolnej časti prechádza do širokej nivy. Podľa geomorfologického členenia (Mazúr, Lukniš, 1980) patrí západná časť záujmového územia do Fatransko-tatranskej oblasti, celku Malá Fatra, podcelku Lúčanská Fatra a oddielu Kýčery. Podložie fatranskej časti tvorí pestro zastúpené mezozoikum fatrika v spodnej časti doliny so strednotriasovými ramsauskými dolomitmi, následne s kremennými pieskovecami až dolomitmi karpatského keuperu, jurskými vápnitými pieskovecami a piesčito-krinoidovými vápencami, až po slienité vápence a sliene staršej kriedy vo vrcholových polohách (Geologická mapa SR, 2013). Z pôdnych typov prevládajú rendziny až kambizeme rendzinové, nivy pokrývajú fluvizeme (Šály, Šurina, 2013). Územím preteká Sloviansky potok, ktorý je na pomerne dlhom úseku ponorený pod povrch. V úbočiach a v doline vyvierajú menšie, ale početné pramene. V doline pri lokalite Kiar sa nachádza zachytený výdatný, no dnes slabnúci prameň ($150 \text{ m}^3\text{s}^{-1}$ v roku 1984,

cca 80 m³s⁻¹ v roku 2022), napájajúci rybochovné zariadenie (Matula *in verb.*). Na lokalite Smradľavá voda sa nachádza minerálny prameň bohatý na H₂S. Klimaticky patrí fatranská časť do mierne chladného, veľmi vlhkého a kotlinová časť do mierne teplého, veľmi vlhkého, vrchovinového klimatického okrsku (Lapin et al., 2013).

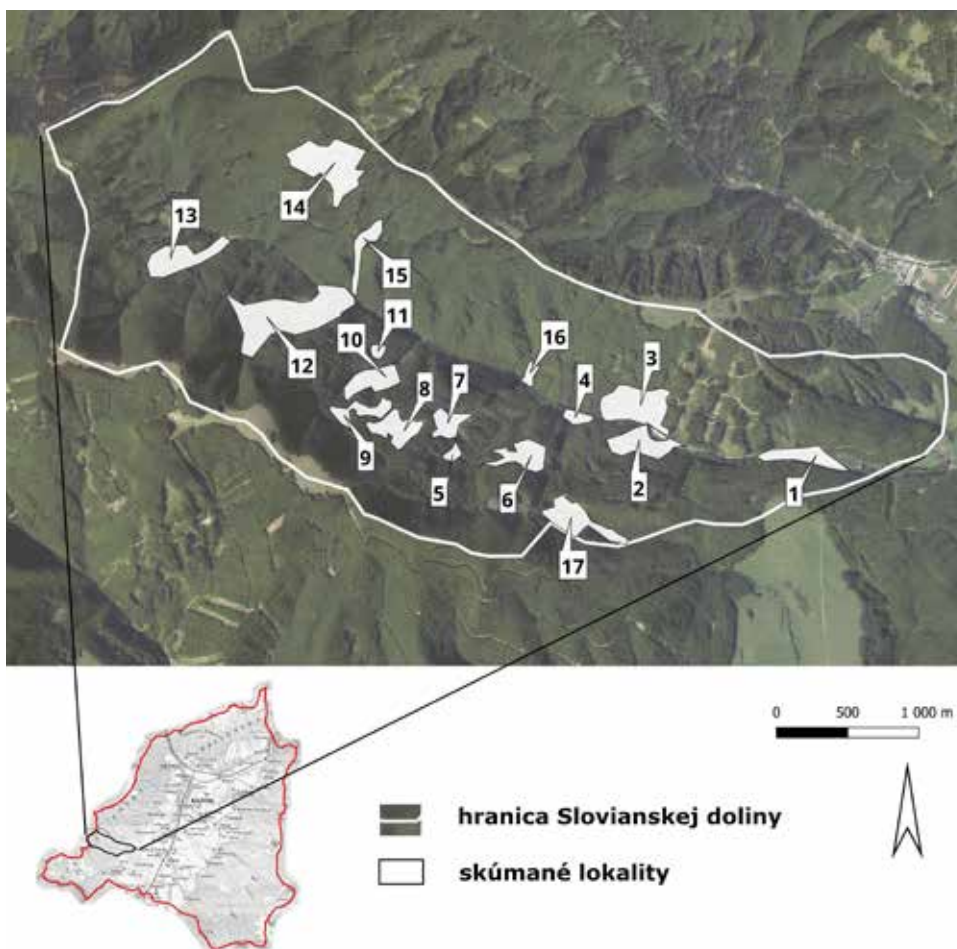
Podľa fyto geografického členenia Slovenska (Futák, 1984) patrí sledované územie do obvodu vysokých (centrálnych) Karpát (Eucarpaticum), okresu Malá Fatra a podokresu Lúčanská Malá Fatra (21c). V pôvodnej vegetácii podľa Michalka (1986) dominovali bukové lesy kvetnaté a bukové lesy vápnomilné, v dolnej časti rozšírenej nivy Slovianskeho potoka lužné lesy podhorské a horské. Reálnu vegetáciu tvoria hospodárske, prevažne bukové lesy v rôznych vekových triedach, miestami, prevažne v južnej časti s hodnotnými starými jedľovo-bukovými lesmi, roztrúsené sa vyskytujú aj rozsiahle horské a podhorské lúky a pasienky.

Slovianska dolina je zasiahnutá antropickou činnosťou predovšetkým v súvislosti s odvodňovaním. V spodnej časti doliny, v širokej nive Slovianskeho potoka medzi osadou Brčná a Valčou boli odvodnené rozsiahle zamokrené plochy už v 50. rokoch 20. storočia (cf. Historická ortofotomapa Slovenska, 2013). Najsilnejší vplyv malo vybudovanie troch rybochovných zariadení s rybníkmi na lokalitách Smradľavá voda (v roku 1984), Lipová – Brčná (90. roky 20. storočia) a Lipová (cca v roku 2006). Podľa Historickej ortofotomapy Slovenska (2013) i Matulu (*in verb.*) sa rybníky Smradľavá voda nachádzajú na kedysi rozsiahlom hlbokom rašelinisku („...skoro celú 6 metrovú žrd' z voza pichol do mokrade.“) s výskytom *Drosera rotundifolia*. Mozaika rašelinísk a mokrých lúk lemovala nivu potoka až po Šicovú dolinku, no tieto boli odvodnené napriamením a prehĺbením potoka v dĺžke približne 1 km nad rybochovným zariadením. Podobne boli zničené aj rozľahlé mokrade na lokalite Lipová výstavbou rybníkov Brčná v 90. rokoch 20. storočia. Dnes sa už rozsiahlejšie údolné mokrade v Slovianskej doline nenachádzajú. Zaujímavé sú roztrúsené a početné maloplošné lesné svahové i podsvahové prameniská pozdĺž doliny. Stav vegetácie lesných pramenísk je pomerne stabilný, závisí však od spôsobu obhospodarovania okolitého hospodárskeho lesa (veku a štruktúry porastu, ťažobných postupov, budovania lesných ciest...). Najviac sú ohrozené prameniská na bývalých horských a podhorských lúkach a pasienkoch, z ktorých mnohé sukcesne zarastajú, alebo sú degradované pasúcim sa dobytkom. Z kedysi početných a rozsiahlych horských lúk dodnes mnohé zarástli lesom, ale na niektorých sa stále pasie, prípadne sa kosia, čím sa udržiava ich biodiverzita.

Územie spadá do štvorcov 6978c, 6978d, 7078b siete stredoeurópskeho mapovania (Jasičová, Zahradníková, 1976). Z hľadiska ochrany prírody sa územie nachádza v najnižšom prvom stupni ochrany a spadá pod pôsobnosť Správy Národného parku Veľká Fatra.

Metodika

V príspevku sú použité výsledky vlastných terénnych prieskumov z rokov 2012, 2019 – 2023, pri prebratých údajoch je uvedený autor alebo v prípade publikovaných údajov, citovaný literárny zdroj. Územie nebolo skúmané celoplošne, ale len na vybraných plochách (obr. 1). Floristický výskum bol zameraný na cievnaté rastliny, machorasty boli determinované len vo fytoecnologických zápisoch mokrad'ových biotopov.

Obr. 1. Slovianska dolina s vyznačenými skúmanými lokalitami. Zakreslil S. Očka, 2023

Fig. Slovianska Valley with marked investigated localities. Drawed by S. Očka, 2023

Nomenklatúra taxónov cievnatých rastlín je zjednotená podľa práce Marhold (1998), machov podľa práce Mišíková et al. (2019) a pečeňoviek podľa práce Mišíková et al. (2021). Taxóny, ktoré sa v prácach nevyskytujú, sú uvedené s autorskou citáciou. Výnimkou je použitie mena *Sesleria uliginosa* Opiz in Bercht., Opiz tak, ako odporúčajú Foggi et al. (2001). Kategórie ohrozenosti sú uvedené podľa prác Eliáš jun. et al. (2015) pre cievnaté rastliny, Mišíková et al. (2019) pre machy a Mišíková et al. (2021) pre pečeňovky s použitím skratiek: LC – menej dotknutý, NT – takmer ohrozený, VU – zraniteľný, údaje o endemizme sú podľa práce Kliment et al. (2016) so skratkou KZ – západokarpatský endemit. Invázne neofyty (inv neo) sú uvedené podľa zoznamu nepôvodných rastlín Slovenska (Medvecká et al., 2012) a druhy pod legislatívnou ochranou (§) sú vyčlenené na základe platného znenia

vyhlášky MŽP SR č. 170/2021 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny. Názvy vyšších syntaxónov (zväz až trieda) bez uvedenej autorskej citácie sú podľa práce Mucina et al. (2016), asociácií podľa prác Jarolímek et al. (2008), Valachovič (2001), Hegedúšová Vantarová, Škodová (2014) a Valachovič et al. (2021). Názvy asociácií vyčlenených českým expertným systémom sú podľa práce Chytrý et al. (2011), pre prehľadnosť sú uvedené aj ich synonymá podľa hore uvedených slovenských prác. Názvy biotopov a ich zaradenie bolo vykonané podľa práce Stanová a Valachovič (2002).

Fytocenologické zápisy sú robené metódami zürišsko-montpelliarskej školy s použitím Braun-Blanquetovej kombinovanej stupnice (Braun-Blanquet, 1951), rozšírenej na 9 stupňov (Barkman et al., 1964). Veľkosť plochy zapisovanej vegetácie bola väčšinou 4×4 m, zmenšená bola len z dôvodu zapisovania maloplošných pramenísk, resp. zachovania homogénnosti sledovanej vegetácie, jeden zápis lesnej vegetácie bol robený na ploche 20×10 m. Pre potreby elektronickej klasifikácie v zmysle metodiky Škodová, Hegedúšová Vantarová (2014) sú v tabuľkách zlúčené v tejto práci nachádzajúce sa druhy do agregátnych taxónov, z iných druhov sú to tiež: *Carex pendula* agg.: *Carex agastachys* a *C. pendula* s. str. a *Valeriana officinalis* agg.: *V. officinalis*, *V. sambucifolia*. Fytocenologické zápisy boli uložené v databázovom programe TURBOVEG (Hennekens, Schaminée, 2001) a následne exportované do programu JUICE (Tichý, 2002). Pomocou metódy Optimclass analysis je stanovený počet zhlukov na 6. Súbor zápisov bol klasifikovaný zhlukovou analýzou v programe PC-ORD 5.0 (McCune, Mefford, 1999) s použitím Bray-Curtisového koeficientu podobnosti a β -flexibilnej metódy zhlukovania s koeficientom $\beta=0,25$. Diagnostické druhy jednotlivých zhlukov sú stanovené na základe nasledovných kritérií: phi-koeficient daného taxónu (cf. Chytrý et al., 2002) $\geq 0,4$, minimálna frekvencia taxónu v rámci zhľuku 20 %, rozdiel vo frekvencii taxónu medzi zhľukmi 20 % a taxón nesmie mať hodnotu frekvencie v inom zhľuku > 50 %.

Zaradenie zápisov mokrad'ových biotopov do spoločenstiev je robené použitím elektronickeho expertného systému v zmysle metodiky Chytrý et al. (2020), s použitím českého súboru (Expert-system-Vegetation-CR-full 2013-11-09.txt), skratka v texte – EScz. Český expertný súbor je použitý preto, lebo pokrýva celú paletu zaznamenaných mokrad'ových spoločenstiev (vrátane prameniskových, slatinných, lesných a pod.).

Nadmorská výška a súradnice lokalít boli odčítané z aplikácie Google Earth, pričom súradnice pri opise študovaných lokalít označujú približný stred lokality. Topografické názvy uvádzame podľa máp Rastrový ekvivalent základnej mapy 1 : 10000, Základná báza GIS (Národný geoportál © 2014 SAŽP) a podkladová Porastová mapa Informačného systému lesného hospodárstva. Pri názvoch fyto geografických jednotiek sú použité skratky: Turčianska kotlina – TK, Lúčanská Malá Fatra – LMF, pri menách autora zápisov a nálezov: Stanislav Očka – SO, Katarína Škovirová – KŠ. Herbárové doklady sú uložené v SNM v Martine – Múzeu Andreja Kmeťa, v zbierke Botanika (TM) – skratka herbára je podľa práce Vozárová, Sutorý (2001). Pri údajoch k jednotlivým zaujímavejším druhom je ich lokalizácia vyjadrená číslom zo zoznamu lokalít, prípadne aj číslom fytocenologického zápisu zo zoznamu lokalít k zápisom a doplnená o podrobnejšiu charakteristiku. V komentári k vybraným taxónom sú pri niektorých druhoch uvedené známe výskyty a herbárové doklady z najbližšieho okolia.

Výsledky a diskusia

V sledovanom území bolo počas prieskumu zaznamenaných 325 taxónov cievnatých rastlín (vrátane dvoch krížencov, 6 určených len do rodu), z toho 23 taxónov je v rôznom stupni ohrozenia: 3 VU – *Carex hostiana*, *Primula farinosa*, *Sesleria uliginosa*; 13 NT – *Carex lepidocarpa*, *C. davalliana*, *C. hordeistichos*, *Centaurium pulchellum*, *Eleocharis uniglumis*, *Epipactis palustris*, *Gymnadenia densiflora*, *Juncus alpinoarticulatus*, *Molinia caerulea*, *Pinguicula vulgaris*, *Polygala amarella* subsp. *austriaca*, *Tithymalus strictus*, *Triglochin palustris*; 7 LC – *Carex buekii*, *C. flava*, *C. paniculata*, *Centaurium erythraea*, *Dactylorhiza majalis*, *Gymnadenia conopsea*, *Lilium martagon* a 1 je západokarpatský endemit – *Knautia kitaibelii*. Podľa aktuálnej legislatívy SR je chránených 10 taxónov. Biogeograficky významný z hľadiska celého Slovenska je nález *Carex nigra* cf. subsp. *juncella* (Fr.) Lemke (položka nebola revidovaná). Zároveň bolo zaznamenaných aj 6 invázných neofytov – *Conyza canadensis*, *Impatiens glandulifera*, *Juncus tenuis*, *Matricaria discoidea*, *Solidago canadensis* a *Stenactis annua*. V rámci fytoecologických zápisov bolo identifikovaných 17 taxónov machorastov, všetky v kategórii LC a riasa *Chara vulgaris*.

Zoznam cievnatých rastlín

Abies alba 2, 10, 12; *Acer campestre* 4, 6, 17; *A. pseudoplatanus* 4, 8, 9, 12; *Ace-tosa pratensis* 2, 7, 8, 11, 14, 17; *Aegopodium podagraria* 1, 2, 4; *Agrimonia eupato-ria* 5, 17; *Agrostis capillaris* 2, 6, 7, 8, 9, 11, 17; *A. gigantea* 2; *A. stolonifera* 1, 3, 7, 8, 9, 12, 15, 17; *Achillea millefolium* 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 14, 17; *Ajuga reptans* 4, 9; *Alchemilla* sp. 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 14, 17; *Allium oleraceum* 17; *Alnus glutinosa* 3, 4; *A. incana* 3; *Angelica sylvestris* 4; *Anthoxanthum odoratum* 9, 17; *Anthriscus syl-vestris* 1; *Arabis hirsuta* 9; *Arctium lappa* 1, 3; *Aremonia agrimonoides* 9; *Arrhe-natherum elatius* 2, 7, 8, 11, 14, 16; *Artemisia vulgaris* 1, 3; *Asarum europaeum* 2, 4, 9, 12, 13; *Astrantia major* 2, 13; *Athyrium filix-femina* 4, 9, 12; *Bellis perennis* 7, 8; *Betula pendula* 3; *Blysmus compressus* 17; *Brachypodium pinnatum* 2, 4, 5, 6, 9, 17; *B. sylvaticum* 1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15; *Briza media* 2, 6, 8, 9, 14, 17; *Bromus benekenii* 1, 3, 13; *B. erectus* 2, 6, 9, 16, 17; *Calamagrostis epigejos* 1, 2, 3, 5, 9, 12, 13, 14, 16, 17; *C. varia* 9, 10; *Caltha palustris* 1, 3, 4, 5, 9, 12, 13, 17; *Cam-panula patula* 2, 6, 11, 14, 17; *C. persicifolia* 2, 6, 9, 17; *C. trachelium* 2, 3, 7, 8; *Cardamine amara* 4, 5, 9, 12, 13, 17; *C. impatiens* 12, 13, 15; *Carduus crispus* 4, 12; *C. personata* 1, 2, 3; *Carex buekii* LC 3; *C. davalliana* NT § 3, 8, 3, 8, 9, 17; *Carex flacca* 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 17; *C. flava* LC 3, 4, 5, 9, 12, 13, 15, 17; *C. hirta* 1, 2, 3, 4, 8, 11, 14, 17; *C. hordeistichos* NT 2 KŠ; *C. hostiana* VU § 3; *C. lepidocar-pa* NT 3, 5, 8, 9, 15, 17; *C. montana* 9; *C. nigra* 3; *C. nigra* cf. subsp. *juncella* (Fr.) Lemke 3; *C. ovalis* 2; *C. pallescens* 2, 5, 6, 9, 11, 14, 17; *C. panicea* 3, 4, 5, 8, 9, 17; *C. paniculata* LC 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 14, 17; *C. pendula* agg. 1, 3, 12, 13, 15; *C. agasta-chys* 1, 3 KŠ, 12, 13; *C. pendula* s. str. 1; *C. remota* 1, 3, 4, 12, 13, 15; *C. rostrata* 3, 4, 8, 12, 13; *C. sylvatica* 2, 4, 8, 12, 13, 15; *C. tomentosa* 2, 17; *C. vulpina* 13; *Carlina acaulis* 6, 9, 11, 17; *Carum carvi* 14; *Centaurium erythraea* LC 3; *C. pulchellum* NT 3; *Cerastium arvense* 14; *C. holosteoides* 9, 14; *C. lucorum* 4, 12, 13; *Circaea alpina* 1; *C. lutetiana* 5, 7, 8, 12, 13; *Cirsium arvense* 1, 2, 4, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 16, 17; *C.*

canum 1; *C. eriophorum* 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 14, 17; *C. oleraceum* 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 17; *C. palustre* 2, 3, 5, 6, 8, 9, 13; *C. rivulare* 3, 4, 9, 14, 17; *C. vulgare* 7, 8, 12; *Clinopodium vulgare* 2, 5, 17; *Colchicum autumnale* 2, 4, 5, 11, 14; *Conyza canadensis* inv neo 1; *Corylus avellana* 3, 6; *Crataegus laevigata* 6, 8; *C. monogyna* 8; *Crepis biennis* 2, 5, 7, 8, 17; *C. paludosa* 3, 4, 5, 8, 9, 10; *Cruciata glabra* 2, 3, 9, 11, 14, 17; *Cuscuta epithimum* 17; *Cuscuta europaea* 4; *Cynosurus cristatus* 2, 6, 8, 17; *Cyperus fuscus* 17; *Dactylis glomerata* 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 16, 17; *D. polygama* 2; *Dactylorhiza majalis* LC § 9, 14; *Danthonia decumbens* 11; *Daphne mezereum* 4; *Daucus carota* 1, 3, 6, 7, 8, 17; *Dentaria bulbifera* 10; *D. enneaphylos* 10; *Deschampsia cespitosa* 1, 3, 17; *Dianthus carthusianorum* 17; *D. deltoides* 11, 14; *Dryopteris filix-mas* 10, 12; *D. expansa* 4; *Eleocharis uniglumis* NT 3, 5, 17; *Epilobium hirsutum* 1; *E. montanum* 3, 12; *E. parviflorum* 3, 5, 7, 8, 9, 17; *E. sp.* 1, 12; *Epipactis palustris* NT § 3, 9; *Equisetum arvense* 1, 3, 4, 5, 8, 9, 12, 13, 15, 16, 17; *E. palustre* 3, 5, 8, 9; *E. telmateia* 1, 3, 4, 12; *Eriophorum angustifolium* 8, 9; *Eupatorium cannabinum* 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 17; *Euphrasia rostkoviana* 9, 17; *E. stricta* 5, 6; *Fagus sylvatica* 6, 8, 9, 10, 12, 13; *Festuca gigantea* 1, 3, 7, 8, 12, 13; *F. pratensis* 2, 5, 6, 15, 16, 17; *F. rubra* 2, 14, 15; *Ficaria bulbifera* 4; *Filipendula ulmaria* 3, 4; *Fragaria vesca* 2, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 17; *Fraxinus excelsior* 4; *Galeopsis* sp. 4; *G. speciosa* 1, 4, 13; *Galium album* 2, 6; *G. aparine* 4; *G. odoratum* 4, 10, 13; *G. rivale* 3, 4, 14; *G. schultesii* 3, 11; *G. verum* 2, 5, 17; *Geranium pratense* 2; *G. robertianum* 1, 4, 9, 10, 12, 13, 15; *G. sylvaticum* 6, 7, 8, 9, 14; *Geum rivale* 4, 8, 9, 14; *G. urbanum* 1, 2, 7, 8, 12; *Glechoma hederacea* 1, 3; *G. hirsuta* 8 KŠ; *Glyceria nemoralis* 3, 4, 8, 9, 12, 13, 15, 17; *G. notata* 9, 12; *Gymnadenia conopsea* LC § 2, 9; *G. densiflora* NT § 9; *Gymnocarpium robertianum* 10; *Helianthemum grandiflorum* subsp. *obscurum* 6; *Hieracium sphondylium* 9, 2, 6; *Hieracium murorum* 8 KŠ; *Hypericum hirsutum* 12; *H. maculatum* 4, 13, 14; *H. perforatum* 1, 2, 5, 6, 7, 8, 11, 14, 17; *H. tetrapterum* 3, 15; *Chaerophyllum aromaticum* 4, 6, 9, 16; *Ch. hirsutum* 1, 4, 13; *Chrysosplenium alternifolium* 5, 8; *Impatiens glandulifera* inv neo 1; *I. noli-tangere* 4, 12, 13; *Inula conyza* 17; *Jacea macroptilon* subsp. *oxylepis* 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 17; *J. phrygia* 9; *Juncus alpinoarticulatus* NT 9, 17; *J. articulatus* 3, 5, 6, 8, 9, 12, 17; *J. effusus* 3, 8; *J. inflexus* 3, 5, 6, 7, 8, 9, 14, 15, 17; *J. tenuis* inv neo 2; *Juniperus communis* 5; *Knautia arvensis* 2, 9, 11, 14, 17; *K. kitaibelii* 16 KZ; *Lamium maculatum* 4, 12; *Lathyrus pratensis* 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13; *Leontodon autumnalis* 7, 8, 17; *L. hispidus* subsp. *hispidus* 2, 5, 9, 14, 17; *L. h.* subsp. *danubialis* 2, 6, 7, 8, 9, 14, 17; *Leucanthemum vulgare* 14; *Ligustrum vulgare* 9; *Lilium martagon* LC 16; *Linum catharticum* 2, 3, 5, 12, 14, 17; *Lolium perenne* 7, 8; *Lotus corniculatus* 2, 7, 8, 9, 14, 17; *Luzula campestris* 9, 14; *Lycopopus europaeus* 1, 3; *Lysimachia nemorum* 3; *L. nummularia* 3, 4, 5, 17; *L. vulgaris* 1, 3, 4; *Lythrum salicaria* 3; *Maianthemum bifolium* 9; *Matricaria discoidea* inv neo 7, 8; *Medicago falcata* 14; *Melica nutans* 3; *Mentha aquatica* 3; *M. arvensis* 3; *M. longifolia* 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 17; *Mercurialis perennis* 10; *Moehringia trinervia* 13; *Molinia caerulea* NT 3, 9; *Mycelis muralis* 10, 12; *Myosotis scorpioides* agg. 2, 3, 4, 5, 13, 17; *Myosoton aquaticum* 4, 7, 8, 17; *Nardus stricta* 6, 9, 11, 14, 17; *Neottia nidus-avis* 12; *Odontites rubra* 3; *Ononis spinosa* 2, 5, 7, 8; *Origanum vulgare* 17; *Orobanche flava* 12; *Oxalis acetosella* 10, 12; *Parnassia palustris* 8, 9, 17; *Persicaria maculosa* 17; *Petasites albus* 10, 12; *P. hybridus* 1, 3, 4, 12, 13; *Phleum*

phleoides 11; *P. pratense* 2, 6, 17; *Phragmites australis* 3; *Phyteuma orbiculare* 9; *P. spicatum* 14; *Picea abies* 4, 6, 8, 9, 10, 15; *Pilosella officinarum* 14; *Pimpinella saxifraga* 2, 6, 9, 14, 17; *Pinguicula vulgaris* NT § 9, 17; *Plantago lanceolata* 2, 3, 6, 7, 8, 9, 11, 14, 17; *P. major* 1, 6, 7, 8, 9; *P. media* 2, 6, 7, 8, 9, 14, 17; *Poa annua* 7, 8; *P. nemoralis* 13; *Poa pratensis* 2, 6, 9, 14, 16, 17; *P. trivialis* 3, 4, 9, 13, 14; *Polygala amara* 6; *P. amarella* 3, 9; *P. a. subsp. austriaca* NT 3; *P. vulgaris* 2, 14; *Populus tremula* 3; *Potentilla alba* 14; *P. recta* 2, 3, 5, 6, 8, 9, 9, 11, 14, 17; *P. heptaphylla* 14; *P. reptans* 1, 5, 7, 8, 9, 12, 17; *Prenanthes purpurea* 10; *Primula elatior* 3, 4, 8, 9; *P. farinosa* VU § 8, 9; *P. veris* 9; *Prunella vulgaris* 2, 3, 5, 8, 9, 11, 12, 14, 17; *Prunus spinosa* 6, 7, 8, 17; *Pulmonaria obscura* 4, 9, 10, 12, 13; *P. officinalis* 1; *Quercus robur* 2; *Ranunculus acris* 2, 3, 7, 8, 10, 11, 14; *R. bulbosus* 14; *R. polyanthemus* 17; *R. repens* 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 17; *Rhinanthus serrotinus* 8; *Ribes* sp. 4; *Roegneria canina* 3, 13; *Rosa canina* 6, 7, 8, 9, 14, 17; *Rubus idaeus* 4, 6, 9, 13, 14; *Rubus* sp. 2, 4, 12, 13; *Rumex crispus* 17; *R. sp.* 4; *Salix caprea* 3, 9; *S. cinerea* 1, 3, 9; *S. elaeagnos* 1, 3; *S. fragilis* 1, 3; *S. purpurea* 1, 3; *Salvia glutinosa* 4, 5, 12; *S. pratensis* 2, 16, 17; *S. verticillata* 2; *Sambucus nigra* 4; *Sanicula europaea* 4; *Scirpus sylvaticus* 3, 4, 5; *Scrophularia nodosa* 12, 13; *Senecio jacobea* 6, 17; *S. ovatus* 1, 2, 10, 12, 13, 14; *Sesleria uliginosa* VU § 8, 9, 17; *Setaria pumila* 1; *Sieglingia decumbens* 9; *Silene dioica* 4, 13; *S. nutans* 14; *Solanum dulcamara* 1, 3; *Solidago canadensis* inv neo 1; *Sonchus oleraceus* 1; *Sorbus aria* 6, 8, 9; *S. aucuparia* 8; *Stachys alpina* 2; *S. sylvatica* 1, 3, 4, 5, 9, 12, 13, 14; *Stellaria graminea* 2, 4, 6, 9, 11, 14, 17; *S. nemorum* 1, 13; *Stenactis annua* inv neo 1; *Steris viscaria* 14; *Swida sanguinea* 3, 4; *Tanacetum vulgare* 3; *Taraxacum* sect. *Ruderalia* 1; *Thymus pulegioides* 2, 7, 8, 9, 14, 17; *Tithymalus cyparissias* 2, 6, 11, 14, 17; *T. esula* 5, 6, 17; *T. platyphyllos* subsp. *platyphyllos* 1; *T. strictus* NT 3; *Tragopogon orientalis* 2, 9, 14, 16, 17; *Trifolium campestre* *T. flexuosum* 2, 6, 7, 8, 9, 14, 17; *T. montanum* 9, 17; *T. pratense* 3, 7, 8, 9, 14, 16, 17; *T. repens* 2, 3, 6, 9, 11, 14, 17; *Triglochin palustris* NT 9, 17; *Trisetum flavescens* 2, 11, 14, 16; *Tussilago farfara* 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 17; *Typha latifolia* 3; *Ulmus glabra* 2; *Urtica dioica* 2, 4, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16; *Valeriana dioica* 3, 4, 5, 8, 9, 13, 14; *V. officinalis* 1, 2, 3, 4, 5, 9; *V. simplicifolia* 8 KŠ; *V. tripteris* 10; *Verbena officinalis* 1; *Veronica beccabunga* 3, 4, 12, 13, 17; *V. chamaedrys* 2, 4, 6, 9, 11, 14, 17; *V. officinalis* 11, 14, 15; *Viburnum opulus* 4, 8; *Vicia cracca* 2, 3, 6, 11, 14, 17; *V. sepium* 4; *V. tenuifolia* 6; *Viola arvensis* 17; *Xanthoxalis stricta* 6.

Zoznam machorastov

Brachythecium rivulare LC 4, 10, 12; *Bryum pseudotriquetrum* LC 8, 9, 10, 13; *Calliergonella cuspidata* LC 8, 9, 15, 17; *Campylium stellatum* LC 3, 8, 9, 12, 17; *Climacium dendroides* LC 12; *Conocephalum conicum* LC 15; *Cratoneuron filicinum* LC 3, 4, 12, 15; *Drepanocladus* sp. 9, 17; *Eucladium verticillatum* LC 10; *Fissidens* sp. 3; *Chiloscyphus* sp. 5; *Marchantia polymorpha* LC 9; *Palustriella commutata* LC 3, 4, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 17; *Philonotis calcarea* LC 3; *Plagiomnium affine* s. lat. LC 1, 3, 4, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 17; *Plagiomnium undulatum* LC 12, 13; *Rhizomnium punctatum* LC 10, 12.

Zoznam a charakteristika lokalít

1. Lipová

Rozhranie TK a LMF, Valča a Slovany, Slovianska dolina v úseku lokality Lipová, v okolí a povyše druhého rybníkového areálu, 526 – 560 m n. m., 49°0'7,50"S, 18°48'6,93"V, 6978d.

Ide o širšiu nivu Slovianskeho potoka s plochami vegetácie mezofilných lúk, prípotočných vrbín a jelšín a antropogénne narušených stanovišť rybníkového hospodárstva, zväžnice a lesných rúbanísk.

V jej východnej časti, na pravej strane Slovianskeho potoka poniže druhého areálu rybníkov (49°0'4,37"S, 18°48'15,32"V) bol v nive bočného potôčika v roku 2012 zaznamenaný pozostatok mokraďovej vegetácie zv. *Calthion palustris* s bohatým výskytom *Equisetum palustre*, *Lythrum salicaria*, *Cirsium rivulare* a *C. oleraceum*, pravdepodobne pozostatok bývalých údolných mokradí. Dnes na tomto mieste pokračuje výstavba a došlo k úplnému zániku mokrade. V úrovni druhých rybníkov poniže odbočky zväžnice okolo cesty na pôdnych odkryvoch a starších výsypkách zeminy cestu lemujú ruderalná vegetácia aj s výskytom invázných druhov: *Impatiens glandulifera*, *Solidago canadensis*, *Erigeron canadensis* a *Stenactis annua*. Popri ceste a na mezofilnej lúke sa hojne vyskytuje *Verbena officinalis*. Na brehu zahĺbeného Slovianskeho potoka v lese bolo zaznamenané spoločenstvo zv. *Petasition officinalis* s výskytom *Carex pendula* agg. (zápis č. 25) – v tomto prípade boli determinované oba druhy: *C. agastachys* i *C. pendula* s. str.

2. Smradľavá voda

LMF, Slovany, Slovianska dolina, Smradľavá voda, porasty horských lúk na pravom úbočí, južne od objektu rybochovného zariadenia, 563 – 631 m n. m., 6978d.

Ide o tri samostatné svahové lúky zv. *Arrhenatherion elatioris* (49°0'5,70"S, 18°47'12,77"V; 49°0'8,76"S, 18°47'3,74"V; 49°0'5,70"S, 18°46'56,49"V) spojené úzkymi koridormi lesných výsekov na strmých svahoch severnej orientácie. Podľa Historickej ortofotomapy Slovenska (2013) sú to pozostatky jednej rozsiahlej lúky, ktorej prevažná časť je dnes zarastená lesom, lúky sa nekusia a len horné občasne prepásajú. Na spodnej lúke sa v roku 2012 nachádzal porast s vysokým zastúpením druhu *Hypericum perforatum* (čo je znak zanechania obhospodarovania) blízky as. *Anthyllido vulnerariae-Trifolietum montani*. Po desiatich rokoch bez obhospodarovania (rok 2022) sa tu v dôsledku eutrofizácie výrazne rozšírili expanzívne nitrofilné druhy *Cirsium arvense* a *Carduus personata*, na niektorých častiach dochádza k zalesňovaniu lúk výsadbou jedle, duba a brestu.

Na štrkovito-piesčitej, postupne zarastajúcej odstavnej ploche (parkovisko) pred rybochovným zariadením bol zaznamenaný *Carex hordeistichos*.

3. Kiar

LMF, Slovany, Slovianska dolina, Kiar, Krché Roveň, povyše 3. rybochovného zariadenia, prevažne na ľavej strane doliny pri odbočke zväžnice, 572 – 650 m n. m., (49°0'14,02"S, 18°46'56,16"V), 6978d.

Na lokalite sa nachádza sústava svahových a podsvahových pramenísk a boč-

Obr. 2. Mokradná vegetácia s prasličkou najvyššou (*Equisetum telmateia*). Foto S. Očka, 14. 7. 2022

Fig. 2. Wetland vegetation with *Equisetum telmateia*. Photograph by S. Očka, 14. 7. 2022

ných potôčikov v piatich bočných malých dolinkách nad ľavým úpäťom doliny a údolné mokradové biotopy na zatienených a polozatienených stanovištiach. Na vodný režim pramenísk negatívne vplýva lesná cesta, ktorá lokalitu pretína nad aj pod prameniskami (Vaľo, 2013) a tiež zachytený prameň do vodného zdroja v západnej časti lokality. V ostatných rokoch tu v dôsledku obnovy lesného porastu dochádza k zatieneniu prameniskových doliniek, ktoré boli ešte okolo roku 2000 otvorené (cf. Porastová mapa, Google Earth, Mapy.cz).

V hornej časti na otvorenom stanovišti na podklade jurských vápencov sa nachádza malé machové pramenisko blízke as. *Carici flavae-Cratoneuretum filicini* (zápis č. 35), ktorého potôčik v úzkom páse lemuje slatinná vegetácia s *Carex davalliana* (zápis č. 13). Ostatné prameniská a mokrade už na podloží karpatského keuperu spoločne charakterizuje výskyt *Equisetum telmateia*. Na otvorenejších stanovištiach v okolí cesty si udržiavajú charakter podsvahových slatinných pramenísk zv. *Caricion davallianae*, lokálne aj s výskytom riasy *Chara vulgaris* (zápis č. 14). V bezprostrednom okolí sa popri ceste lokálne vyskytujú tiež *Epipactis palustris* a *Eleocharis uniglumis*. V dôsledku hromadenia opadu lístia z okolitého lesa vyššie uvedené typy pramenísk eutrofizujú, strácajú machovú vrstvu a pre-rastajú prasličkou *Equisetum telmateia* a inými vysokými bylinami (obr. 2). Uvedené dokumentujú zápisy č. 12 a 11 vykonané na rovnakom mieste po 10 rokoch. Rozsiahlejšie pramenisko s bohatým zastúpením vysokobylinných druhov zv. *Cal-*

thion palustris, ale i *Carex remota* dokumentuje zápis č. 17. V podsvahových polohách na náplavových kuželoch a plochej nive bočného potôčka v Slovianskej doline, v podraсте mladých nezapojených jelší (*Alnus incana*, *A. glutinosa*) za stálej prítomnosti *Equisetum telmateia* prevládajú porasty s *Carex paniculata* (zápis č. 15), popri tečúcej vode s *C. rostrata*, lokálne s *C. buekii* a tiež *Glyceria nemoralis* (zápis č. 18). Na otvorenejšom stanovišti na náplavovom kuželi praslička rastie už vo vyvinutom spoločenstve as. *Junco inflexii-Menthetum longifoliae* zv. *Calthion palustris* (zápis č. 20). Potôčik po severnom okraji lemuje miestami prerušený pás drevín (*Salix cinerea*, *S. caprea*, *S. purpurea*, *Alnus glutinosa* a iné), ktoré zarastajú vyššie uvedené ostricové porasty, ale aj malú skupinku druhov *Typha latifolia* a *Phragmites australis*.

Do tejto lokality spadá aj priestor bývalého lesného skladu na južnej strane hlavnej cesty, kde v periodicky podmáčanej zarastajúcej ceste rastie početná populácia *Centaureum erythraea*.

4. Ústie Krajčije dolinky

LMF, Slovany, Slovianska dolina, cca 520 m powyše Smradľavej vody (rybníky), pravá Slovianskeho potoka pri ústí pravostrannej Krajčije dolinky, jelšina na ploche cca 64 árov, 583 m n. m., 49°0'11,25"S, 18°46'42,18"V, 6978d.

Lokalita je podmáčaná podsvahovým pameňom a bočným potôčikom, hlavný Sloviansky potok je v tomto mieste napriamený a výrazne zahĺbený pod úroveň nivy. V 50. rokoch 20. storočia bola celá širšia niva medzi Šicovou a Krajčije dolinkou trávnatá (Historická ortofotomapa Slovenska, 2013), výrazne podmáčaná a obhospodarovaná kosbou a pastvou (Matula, Astaloš *in verb.*, 2023). Dnes je lokalita zarastená jelšovým lesom s dominanciou druhu *Alnus glutinosa*. Zaznamenané tu boli dva vegetačné typy jelšín. Suchší typ, kde popri vlhkomilných druhoch (*Crepis paludosa*, *Caltha palustris*) väčšinu druhového spektra tvoria lesné mezofyty a sciofyty (*Salvia glutinosa*, *Asarum europaeum*, *Impatiens noli-tangere* a iné), je blízky as. *Stellario nemorum-Alnetum glutinosae* zv. *Alnion incanae*. Vlhkejší typ v mierne podmáčanej depresii, kde už v bylinnej vrstve prevládajú močiarny, prameniskové a vlhkomilné druhy (zápis č. 40), možno zaradiť do as. *Carici acutiformis-Alnetum glutinosae* zv. *Alnion glutinosae* (cf. Hrivnák et al., 2021, s. 38). Zaujímavá je práve vysoká pokryvnosť druhu *Carex paniculata* (obr. 3), pričom takýto typ nie je v posledných prácach k vegetácii jelšín na Slovensku osobitne uvedený (cf. Slezák et al., 2014; Slezák et al., 2015; Hrivnák et al., 2021). Douda (2013) uvádza *Carex paniculata* ako menej častý dominantný druh v asociácii *Carici acutiformis-Alnetum glutinosae* a po *Carex acutiformis* druhý dominantný druh vo variante *Carex acutiformis*. Toto spoločenstvo je výsledkom sukcesného zarastania otvorených mokradných biotopov pramenísk, vegetácie vysokých ostríc triedy *Phragmito-Magnocaricetea* (Hrivnák et al., 2021), alebo mokrých lúk zv. *Calthion palustris* (Douda, 2013). Lokálne, na malých plôškach v zaplavených zníženiach sa nachádzajú spoločenstvá s dominantnou steblovkou *Glyceria nemoralis* so zastúpenými druhmi pramenísk (*Cardamine amara*, *Palustriella commutata*), zaradené do as. *Cardamino-Chrysosplenietum alternifolii* tr. *Montio-Cardaminetea* (zápisy č. 22 a 23). Západne od jelšiny na otvorenej ploche sa nachádza vlhká lúka (zápis č. 6), do ktorej sa od západu šíri *Phragmites australis*.

Obr. 3. Jelšový les v podraste s ostricou metľinatou (*Carex paniculata*). Foto S. Očka, 17. 6. 2020

Fig. 3. Alder forest with *Carex paniculata* in the herb layer. Photograph by S. Očka, 17. 6. 2020

Zápis č. 40

Lokalita č. 9, na pravej strane bočného potôčika, podmáčaná jelšina, 587 m n. m., 49°0'10,33"S, 18°46'42,57"V, exp. V, sklon 3°, 10 × 20 m, E_t 100 %, E₃ 90 %, E₁ 80 %, SO, 17. 6. 2020.

E₃: *Alnus glutinosa* 5, *Picea abies* r,

E₁: *Carex paniculata* 3, *Valeriana dioica* 3, *Caltha palustris* 2b, *Carex remota* 2b, *Brachypodium sylvaticum* 1, *Carex sylvatica* 1, *Crepis paludosa* 1, *Lysimachia vulgaris* 1, *Ajuga reptans* +, *Athyrium filix-femina* +, *Carex flacca* +, *C. flava* +, *C. panicea* +, *Cirsium oleraceum* +, *C. rivulare* +, *Dryopteris expansa* +, *Equisetum arvense* +, *Galeopsis* sp. +, *Geranium robertianum* +, *Glyceria nemoralis* +, *Lamium maculatum* +, *Lysimachia nummularia* +, *Rubus* sp. +, *Scirpus sylvaticus* +, *Rumex* sp. r,

E₀: *Brachythecium rivulare* 1, *Calliergonella cuspidata* +, *Palustriella commutata* +, *Chiloscyphus polyanthos* var. *pallescens* +, *Plagiomnium* sp. +.

5. Mažiare Laz

LMF, Slovany, Slovianska dolina, Mažiare Laz, zarastajúca lúka v pravom úbočí Slovianskej doliny, nad zväžnicou, 746 – 760 m n. m., 49°0'0,69"S, 18°45'56,80"V, 6978d.

Horská lúka v pokročilom štádiu zarastania drevinami (buk, smrek, borievka), v hornej časti s rozsiahlou prameniskovou mokradňou s rozlohou cca 12 × 20

m. Zaznamenané boli 2 typy vegetácie: pramenisková, zaradená do as. *Cardamino-Chrysosplenietum alterniifolii* (zápis č. 19) a vegetácia podmäčianých lúk zv. *Calthion palustris* s dominantou *Carex paniculata* (zápis č. 2).

6. Budina

LMF, Kláštor pod Znievom, Slovianska dolina, Budina, horská lúka v pravom úbočí Slovinskej doliny, nad aj pod zvažnicou, 676 – 750 m n. m., 49°0'1,48"S, 18°46'25,83"V, 6978d. Lúka je spásaná, nad, menej pod zvažnicou výrazne zarastá drevinami. V dolnej východnej časti sa nachádza malá mokraď s degradovanou vegetáciou v dominancii s *Juncus inflexus*.

7. Dolné Rovne

LMF, Slovany, Dolné Rovne, pravá strana Slovinskej doliny, horská lúka, 724 – 770 m n. m., 49°0'7,49"S, 18°45'57,43"V, 6978d.

Intenzívne spásaná lúka s košiarom hovädzieho dobytku a napájadlami, silne poznačená zošliapávaním a eutrofizáciou.

8. Horné Rovne

LMF, Slovany, Horné Rovne, pravá strana Slovinskej doliny, horská lúka, 798 – 860 m n. m., 49°0'5,24"S, 18°45'38,09"V, 6978d.

Rozsiahla horská lúka, resp. pasienok s rozlohou cca 0,4 ha (cca 190 × 220 m) je relatívne intenzívne spásaný, v západnej časti zarastajúci roztrúsenými drevinami. V hornej, juhovýchodnej časti sa nachádza narušené slatinné pramenisko vypuklého tvaru na ploche 25 × 12 m s výskytom *Sesleria uliginosa*. Pramenisko je spásané a rozdupávané dobytkom. Jadro lokality v hornej časti prameniska tvorí slatinná vegetácia zv. *Caricion davallianae* s bohato vyvinutou machovou vrstvou s prevahou *Palustriella commutata* (zápis č. 10). V dolnej časti v poraste dominuje *Carex paniculata* pri ešte vysokej pokryvnosti *Carex davalliana* a *Sesleria uliginosa* (zápis č. 7). V priebehu desiatich rokov boli na tejto ploche zaznamenané sukcesné zmeny v prospech *Carex paniculata*.

9. Sviniarka

LMF, Kláštor pod Znievom, Sviniarka, sústava oddelených lúčok západne od Horných Rovní, 798 – 880 m n. m., 49°0'8,36"S, 18°45'26,08"V, 6978d.

Najzaujímavejšia je lúka na východnom okraji na podloží slientých vápencov s jemnou mozaikou rôznorodej mokraďovej a travinnej vegetácie s výskytom druhu *Sesleria uliginosa*. Mokraďové biotopy sa tu rozprestierajú na ploche cca 90 × 30 m zásobované tromi prameňmi. Centrálnu, dobytkom výrazne disturbovanú časť tvorí slatinná vegetácia zv. *Caricion davallianae*, as. *Valeriano dioicae-Caricetum davallianae* (syn. *Caricetum davalliane*) s výskytom *Sesleria uliginosa* (zápis č. 9, obr. 4). Na vyvýšených, dobytkom nerozbitých suchších stanovištiach medzi potôčkmi dominuje *Carex flacca* s výrazným podielom *Sesleria uliginosa*, no už s obmedzeným výskytom slatinných druhov. V hornej časti lokality a po západnom okraji lúky sa na pomerne silne zamokrenom stanovišti nachádza vlhkomilná vysokobylinná vegetácia zv. *Calthion palustris* s dominantou *Carex paniculata*

Obr. 4. Vápnitá slatina narušená dobytkom na lokalite Duláková. Foto S. Očka, 8. 8. 2012

Fig. 4. Rich fen disturbed by cattle at the Duláková site. Photograph by S. Očka, 8. 8. 2012

(zápis č. 1 a 3). V dolnej časti na suchšom stanovišti sa nachádza porast s dominantou *Molinia caerulea*, s vtrúsenými druhmi zv. *Calthion palustris* i *Caricion davallianae* a tiež mezofilnými lúčnymi druhmi (zápis č. 5). Na ochranu proti nadmernému zošliapavaniu dobytkom si pramenisko vyžaduje oplotenie.

Do tejto lokality sú zahrnuté aj dve mezofilné lúky vo východnej časti lokality poniže zväžnice, odkiaľ pochádzajú takmer všetky lúčne druhy z tejto lokality uvedené v zozname taxónov.

10. Psotná

LMF, Slovany, Slovianska dolina, Psotná, pravá bočná dolinka, 1850 m vyššie rybníkov na lokalite Smradľavá voda, niekoľko bodových lesných pramenísk na strmých severných svahoch na druhohorných vápencoch, 700 – 833 m n. m., 6978d.

V dolnej časti bočnej dolinky, nad úpäťm v strmom svahu deluviálnych vápenatých svahovín sa na ploche cca 40 × 18 m rozprestiera rozsiahle lesné penovcové pramenisko (zápis č. 38). Podstatnú časť na dvoch oddelených plochách (18 × 10 a 2 × 3 m) tvorí hrubá vrstva inkrustovaných kaskádovitých machových vankúšov s dominantným druhom *Palustriella commutata* (obr. 5). Bylinná vrstva nie je vyvinutá, iba roztrúsene sa vyskytujú semenáčky javora horského a buka. Spoločenstvo možno zaradiť do as. *Pellio endiviifoliae-Cratoneuretum commutati*.

Obr. 5. Lesné machové pramenisko na lokalite Sviniarka. Foto S. Očka, 1. 8. 2012

Fig. 5. Forest moss spring at the Sviniarka site. Photograph by S. Očka, 1. 8. 2012

Druhé penovcové pramenisko v strednej časti doliny (zápis č. 37) je v strmom svahu tvorené kaskádovitými inkrustovanými machovými vankúšmi na ploche 4×15 m. Spoločenstvo je blízke as. *Pellio endiviifoliae-Cratoneuretum commutati* aj s výskytom druhu *Eucladium verticillatum*. Na okraji na suchších plôškach sa uchytáva prevažne *Calamagrostis varia* a iné lesné druhy. Pramenisko obklopuje starý jedľovo-bukovo-smrekový les.

11. Nemcová

LMF, Slovany, Slovianska dolina, Nemcová, horská lúka na hrebeni vľavo nad pravou bočnou dolinkou 1850 m povyššie rybníkov Smradľavá voda, 729 m n. m., $49^{\circ}0'22,87''S$, $18^{\circ}45'27,21''V$. Mezofilná horská lúka as. *Anthoxantho odorati-Agrostietum tenuis* je v rámci skúmaného územia zaujímavá výskytom kyslomilných druhov, ako *Nardus stricta*, *Danthonia decumbens* a *Dianthus deltoides*.

12. Dolina Bystrô

LMF, Slovany, Slovianska dolina, dolina Bystrô – pravá bočná dolinka 2500 m povyššie rybníkov Smradľavá voda, 684 – 788 m n. m., $49^{\circ}0'32,74''S$, $18^{\circ}45'5,46''V$, 6978d, 6978c.

Predmetom záujmu sú početné prameniská, potôčiky a podsvahové mokradľky

po pravej strane dolnej časti doliny, ale aj odlesnené dno doliny s mohutnými kamenitými náplavami, ústiacimi do širokého náplavového kužela. Lokalita je bohatá na výskyt ostrice previsnutej *Carex pendula* agg. (všetky bližšie determinované taxóny prináležia *C. agastachys*, vid' časť „Poznámky k významnejším taxónom“) v rôznych zaznamenaných biotopoch. Na dolnej strane náplavového kužela sa v zamokrenej lesnej ceste na rozlohe $1,5 \times 20$ m nachádza spoločenstvo as. *Caricetum remotae* dokumentované zápisom č. 31. Povyše, na pravom úbočí strmého svahu v hornej časti rozmočeného zosuvu sa nachádza vitálne lesné machové pramenisko. Jadro tvorí machový porast s dominantou *Palustriella commutata* na rozlohe 4×12 m zaradený do as. *Pellio endiviifoliae-Cratoneuretum commutati* (zápis č. 39). Po obvode sa nachádza spoločenstvo už s bohato vyvinutou bylinnou vrstvou s dominantou *Carex remota*, vo vysokej početnosti doplnené druhmi *Cardamine amara*, *Carex agastachys* a *Impatiens noli-tangere*, s 50 % pokryvnosťou *Palustriella commutata* (zápis č. 34). Na úpätí tohto prameniskového zosuvu bolo zaznamenané vysokobylinné mokradné spoločenstvo s dominantou *Carex remota*, vo vyššej bylinnej vrstve s druhmi *Carex agastachys*, *Eupatorium cannabinum* a *Mentha longifolia* (zápis č. 32). Spoločenstvo sa svojím druhovým zložením nachádza medzi as. *Caricetum remotae* a *Carici pendulae-Eupatorietum cannabini*. Tento sukcesný vývoj uvádzajú Hájková et Hájek (2011, s. 585). Trochu iný vývoj medzi prameniskovou a rúbaniskovou vegetáciou dokumentuje zápis č. 28 z úzkej zahĺbenej dolinky na rúbanisku, kde slabo zavodnené pramenisko pokrýva dominantný porast *Carex agastachys*, v machovej vrstve s bohato zastúpenými druhmi *Cratoneuron filicinum* a *Brachythecium rivulare*.

V dolnej časti doliny na náplavovom kuželi *Carex agastachys* rastie tiež na suchšom stanovišti v trávnom poraste s druhmi *Brachypodium sylvaticum*, *Calamagrostis epigejos*, *Carex sylvatica*, *C. flacca*, *Tussilago farfara*. Okrem uvedených výskytov sa *Carex pendula* agg. vyskytuje roztrúsene po celej doline.

13. Socovská dolina

LMF, Slovany, Slovianska dolina, Krčma, Socovská dolina, bočná pravostranná dolinka od Krčmy v závere Slovianskej doliny, 760 – 880 m n. m., $49^{\circ}0'40,65''S$, $18^{\circ}44'15,54''V$, 6978c.

Strmá úzka dolina je zaujímavá výskytom pramenísk a mokrad'ovou vegetáciou popri potoku s výskytom *Carex pendula* agg. (tu determinovaná ako *C. agastachys*) v rôznych spoločenstvách (obr. 6). Na vlhkom stanovišti rúbaniska sa nachádza spoločenstvo troch subdominánt *Carex agastachys*, *C. sylvatica* a *Calamagrostis epigejos* (zápis č. 29). Druhovo bohatšie je spoločenstvo v dolinke pri lesnej ceste, kde sa popri *C. agastachys* hojne vyskytujú *Brachypodium sylvaticum*, *Petasites hybridus* a *Impatiens noli-tangere* (zápis č. 26). Oba porasty sa radia do as. *Carici pendulae-Eupatorietum cannabini*.

Na ľavom úbočí dolinky sa nachádza malé podsvahové pramenisko (zápis č. 36) s kombináciou vápnomilných druhov (vysoká pokryvnosť *Palustriella commutata*) a druhov nevápnných pramenísk (*Carex remota*, *Cardamine amara*), ktoré v spodnej časti prechádza do porastu *Carex flava*.

Obr. 6. Porast ostrice dlhokláskovej (*Carex agastachys*) v rúbani na okraji prameniska. Foto S. Očka, 13. 7. 2022

Fig. 6. A stand of *Carex agastachys* in a clearing at the edge of the spring. Photograph by S. Očka, 13. 7. 2022

14. Slovianska Javorina

LMF, Slovany, Slovianska dolina, južné úbočie východnej rássochy Hnilickej Kýčery (Velebnej) pri závere Slovianskej doliny na jej ľavej strane, rozsiahla horská lúka, 968 m n. m., 49°1'6,19"S, 18°45'7,28"V, 6978c, 6978d.

Ide o horskú lúku zv. *Arrhenatherion elatioris*, jej prevažnú časť tvorí druhovo chudobnejší porast s dominanciou vysokých mezofilných tráv (*Arrhenatherum elatius*, *Poa pratensis*, *Trisetum flavescens*, *Dactylis glomerata*), miestami sa šíri *Calamagrostis epigejos*, z mezofilných bylín napr. *Hypericum perforatum*, *Cruciata glabra*, *Ranunculus acris*, *Lotus corniculatus*. Pestrejšie sú nízke porasty na medziach pri ceste. V hornej štvrtine nad cestou, na chudobnejšom podloží kremitých vápencov je lúčny porast úplne iný – nízky, druhovo bohatší bez trávnej dominanty s výskytom aj kyslomilnejších druhov, ako napr. *Nardus stricta*, *Pilosella officinarum*, *Veronica officinarum*, zaradený do as. *Anthyllido vulnariarum-Trifolietum montani* (zápis č. 41).

V hornej tretine na východnej strane lúky pozdĺžne pretína vysoká medza s presakom vody (zarasteným prameniskom) dominantne porasteným bultami ostrice metlinatej (*Carex paniculata*) aj s výskytom vstavačovca májového (*Dactylorhiza majalis*) (zápis č. 4).

Lokalita je v RÚSES okrese Martin (Hajniková et al., 2012) začlenená ako genofondová lokalita 114 Slovianska Javorina.

Zápis č. 41

Lokalita č. 17, severná (horná) časť lúky, plytšia pôda, mierne skeletnatá (vápenec), 1010 m n. m., 49°01'10,84"S, 18°45'05,93"V, exp. JJZ, sklon 10°, 4 × 4 m, E_t 100 %, E₁ 100 %, SO, 17. 6. 2020.

E₁: *Alchemilla* sp. 2a, *Anthoxanthum odoratum* 2a, *Cruciata glabra* 2a, *Nardus stricta* 2a, *Plantago lanceolata* 2a, *Poa pratensis* 2a, *Anthyllis vulneraria* 1, *Arabis hirsuta* 1, *Briza media* 1, *Carex caryophyllea* 1, *Carlina acaulis* 1, *Cerastium arvense* 1, *Festuca rubra* 1, *Leontodon hispidus* subsp. *hastilis* 1, *Pimpinella saxifraga* 1, *Ranunculus bulbosus* 1, *Silene nutans* s. lat. 1, *Stellaria graminea* 1, *Thymus pulegioides* 1, *Trifolium repens* 1, *Veronica officinalis* 1, *Acetosa pratensis* +, *Achillea millefolium* +, *Campanula patula* +, *Carex pallescens* +, *Hypericum perforatum* +, *Knautia arvensis* +, *Leucanthemum vulgare* +, *Luzula campestris* +, *Medicago falcata* +, *Pilosella officinarum* +, *Plantago media* +, *Potentilla alba* +, *P. erecta* +, *Prunella vulgaris* +, *Tragopogon orientalis* +, *Trifolium pratense* +, *Cirsium eriophorum* r, *Rosa canina* agg. juv. r, *Vicia cracca* r.

15. Bohošová

LMF, Slovany, Slovianska dolina, Bohošová, ľavá bočná dolinka Slovianskej doliny oproti doline Bystrô, 686 – 857 m n. m., 49°0'46,20"S, 18°45'17,32"V, 6978d.

Úzka dolinka, miestami otvorená, v jej hornej časti pod zväžnicou sa nachádza malé svahové pramenisko zv. *Caricion remotae* aj s *Carex pendula* agg. (zápis č. 27).

16. Tisová

LMF, Slovany, Slovianska dolina, ľavá bočná dolinka cca 950 m vyššie Smradľavej vody, 603 m n. m., 49°0'19,93"S, 18°46'22,36"V, 6978d, mezofilná degradovaná lúka s prevahou kostravy lúčnej (*Festuca pratensis*).

17. Duláková

LMF, Kláštor pod Znievom, Duláková, horná časť dolinky potoka Ihráč, 690 – 825 m n. m., 48°59'46,97"S, 18°46'50,42"V, 6978d.

Lokalitu tvoria dve dolinové lúky s jarkom uprostred. Na hornej lúke sa nachádzajú dva prameniskové potôčiky. Východnejší je lemovaný v dĺžke cca 35 m slatinnou vegetáciou zv. *Caricion davallianae* s pomerne bohatou populáciou druhu *Sesleria uliginosa* (zápis č. 8). Prameň západnejšieho jarku je zachytený do napájadiel, nižšie sa už v mozaike kameňov, machov a trsov rozlieva miestami do 2,5 širokej a 30 m dlhej „nivy“ s podobnou vegetáciou ako zápis č. 8 a s výskytom *Blysmus compressus*. Do porastov sa pomerne hojne šíri *Juncus inflexus* a *Mentha longifolia*.

Na dolnej lúke sa nachádza mokraď v strede s kaliskom pre zver, ktoré na rozlohe 2 × 8 m obklopuje vegetácia s *Cyperus fuscus* a *Glyceria nemoralis* (zápis č. 24).

K zaujímavostiam tejto lokality patrí tiež mezofilná horská lúka zv. *Arrhenatherion elatioris*, kde na jednom mieste rastie malá populácia *Sesleria uliginosa* (zápis č. 42).

Zápis č. 42

Lokalita č. 17, horná mezofilná lúka, 795 m n. m., 48°59'50,06"S, 18°46'37,12"V, exp. V, sklon 7°, 4 × 4 m, E_t 100 %, E₁ 100 %, SO, 8. 8. 2012.

E₁: *Bromus erectus* 3, *Agrostis capillaris* 2b, *Sesleria uliginosa* 2b, *Dactylis glomerata* 2a, *Briza media* 1, *Carex flacca* 1, *C. pallescens* 1, *C. tomentosa* 1, *Cynosurus cristatus* 1, *Festuca pratensis* 1, *Jacea macroptilon* subsp. *oxylepis* 1, *J. sp.* 1, *Leontodon hispidus* subsp. *danubialis* 1, *Nardus stricta* 1, *Origanum vulgare* 1, *Phleum pratense* 1, *Plantago lanceolata* 1, *Poa pratensis* 1, *Potentilla erecta* 1, *Achillea millefolium* +, *Alchemilla sp.* +, *Campanula patula* +, *Cirsium eriophorum* +, *Cruciata glabra* +, *Daucus carota* +, *Hypericum perforatum* +, *Leontodon hispidus* subsp. *hispidus* +, *Lotus corniculatus* +, *Prunella vulgaris* +, *Trifolium montanum* +, *T. repens* +, *Vicia cracca* +, *Acetosa pratensis* r, *Galium verum* r, *Pimpinella saxifraga* r, *Rosa canina* agg. juv. r, *Veronica chamaedrys* r.

Poznámky k významnejším taxónom

Blasmus compressus: 17, rozlievajúci sa západnejší potok, poniže napájadiel, roztrúsená populácia na malej ploche v spoločenstve zv. *Caricion davallianae*, 820 m n. m., 48°59'48,10"S, 18°46'33,90"V, SO, 8. 8. 2012 TM.

Škripinka stlačená je vlkominlý druh, ktorý sa viaže na biotopy vápnných slatín a slatinných pramenísk. Doterajší výskyt v turčianskej časti LMF bol publikovaný zo štyroch lokalít: Suchá dolina, Kláštorská dolina, Lazany a Predvrícko (sumárne Očka et al., 2020).

***Carex hordeistichos* NT**: 2, pred rybochovným zariadením, na štrkovito-piesčitej, postupne zarastajúcej odstavnej ploche (parkovisko), 568 m. n. m., 49°0'6,64"S, 18°47'17,32"V, KŠ 25. 5. 2009 not., neskôr bola plocha parkoviska vysypaná štrkom a väčšina populácie zanikla. Uchovala sa len na juho-východnom okraji otvorenej plochy mimo vysypaného parkoviska v rozsahu 6 trsov, 565 m n. m., 49°0'6,24"S, 18°47'16,99"V, SO, KŠ 8. 9. 2023 TM.

Recentne bol z LMF publikovaný nález zo Suchej doliny pri Kláštore pod Znievom (Očka, 2011).

***Carex hostiana* VU**: 3, zápis č. 12, na ploche 2 × 2 m roztrúsené. Pri prieskume lokality v roku 2022 už výskyt druhu nebol potvrdený – vid' popis lokality č. 3.

Ostrica Hostova je úzko viazaná na vzácne biotopy slatinných lúk s vysokým obsahom uhličitanov zv. *Caricion davallianae*, ktorých výskyt je v LMF zriedkavý. Doteraz bola z turčianskej strany LMF publikovaná alebo je dokladovaná z lokalít: Trstie pri Bystričke (Topercer, 2003), severne od obce Vrícko (SO, 9. 6. 2006 TM), Bak pri Vrícku (SO, 25. 7. 2006 TM), Predvrícko (Gonda, 2006; Gonda, Dítě 2011; Očka et al., 2020), Suchá dolina pri Kláštore pod Znievom (SO, 23. 5. 2006 TM; Očka, 2011), Valčianska dolina (Očka, 2014).

***Carex nigra* cf. subsp. *juncella* (Fr.) Lemke**: 3, 1 m nad machovým prameniskom zápisu č. 35, 648 m n. m., 49°0'19,10"S, 18°47'10,98"V, jeden bult, v blízkosti tiež *Carex nigra* s. str., SO, 14. 7. 2022 TM.

Prvý údaj výskytu taxónu v LMF z Predvrícka s krátkou charakteristikou problematiky taxónu na Slovensku uviedli Očka et al. (2020). Rovnako išlo len o ojedinelý výskyt troch bultov.

***Carex pendula* agg.**: 1, ľavá strana doliny v mieste odbočky zväžnice (pod zväžnicou), 538 m n. m., 49°0'8,33"S, 18°48'5,84"V, na okraji zväžnice a ruderalizovaného vysokobylinného porastu, SO, 7. 9. 2022 foto. – 1, tamtiež, Slovany, pravá stra-

na doliny, na ľavom brehu potoka, 535 m n. m., 49°0'5,60"S, 18°47'53,25"V, jeden trs, sterilný jedinec vysoký 2,1 m, SO, 7. 9. 2022 TM. – 3, zápis č. 11, pramenisko v poraste s *Equisetum telmateia*. – 3, popri ľavej strane cesty vo vlhkom, vysokobylinnom poraste, 577 m n. m., 49°0'12,31"S, 18°47'5,11"V, SO, 7. 9. 2022 not. – 12, v strednej časti dolinky, nad prvou zväžnicou pri potoku, 826 m n. m., 49°0'28,35"S, 18°44'48,18"V, SO 13. 7. 2022 foto. – 12, stredná časť dolinky Bystrô, na zväžnici, 885 m n. m., 49°0'27,06"S, 18°44'40,73"V, roztrúsene v na zväžnici v trávnom poraste, SO, 13. 7. 2022 foto. – Medzi lokalitami 12 a 13, na trávinatej zväžnici, 904 m n. m., 49°0'31,86"S, 18°44'24,11"V, SO, 13. 7. 2022 foto. – 15, zápis č. 27.

Skúmané územie je bohaté na výskyt druhu *Carex pendula* agg. Prvé nálezy zo Slovianskej doliny publikovali Bernátová, Kučera (2010), z iných častí LMF Škovirová (2003), Očka (2011) – oba výskyty sú zo Suchej doliny pri Kláštore pod Znievom, Škovirová (2012) a Očka (2014) z Valčianskej doliny. Zaujímavé je, že napríklad z Veľkej Fatry ostrica previsnutá nie je uvádzaná. Do roku 2018 nebol taxón na Slovensku užšie rozlišovaný.

Na základe práce Miguez et al. (2018) boli niektoré nálezy determinované na druhy *C. agastachys* a *C. pendula* s. str., no viaceré jedince nebolo možné jednoznačne určiť ak boli sterilné, prípadne vykazovali kombinácie znakov oboch druhov (cf. Kaplan et al., 2021). Popri iných determinačných znakoch za najhlavnejší sa považuje tvar nažiek (obr. 7). Výsledkom je potvrdenie výskytu oboch druhov, pričom predbežne možno konštatovať častejší výskyt druhu *C. agastachys*, zaznamenaný predovšetkým vo vyšších polohách doliny v prameniskách a pozdĺž horských potokov, ale aj na suchších stanovištiach popri lesnej ceste. *C. pendula* s. str. bol spoľahlivo potvrdený len v dolnej časti doliny v nive hlavného potoka. Zaujímavý je ich spoločný výskyt v rámci zápisu č. 25 v spoločenstve zv. *Petasition officinalis* v nive hlavného potoka s pretekajúcim bočným potôčikom. V nasledujúcich rokoch je potrebné venovať sa intenzívnejšiemu zberu a dôslednejšej determinácii taxónu aj na iných lokalitách, prípadne i pokusu o syntaxonomické vyhodnotenie.

***Carex agastachys*:** 1, Slovany, pravá strana doliny, západne od rybníkov, na pravom brehu potoka, 538 m n. m., 49°0'6,70"S, 18°48'1,12"V, na vysokom brehu zahĺbeného potoka v podraze vrbín, jeden trs, SO, 24. 7. 2023 TM. 1, zápis č. 25 v spoločenstve zv. *Petasition officinalis*. – 12, v dolnej a strednej časti doliny popri potoku okolo kamenitého koryta, otvorené stanovište (vyrúbaný les), viacero roztrúsených nálezov, napr. 723, 49°0'32,94"S, 18°45'6,37"V, 732 m n. m., 49°0'32,31"S, 18°45'3,19"V, v pramenisku, 766 m 49°0'29,90"S, 49°0'29,90"S, popri úzkom potôčiku na rúbanisku, spolu s *Equisetum telmateia*, všetko SO, 13. 7. 2022 not. – 12, tamtiež, zápis č. 28, dominantný výskyt v poraste as. *Carici pendulae-Eupatorietum cannabini*. – 12, zápis č. 34. – 12, zápis č. 32 foto a tiež roztrúsene popri jarku medzi týmito lokalitami. – 13, Krčma, ústie Socovskej dolinky, trávnatý porast pri ceste, 760 m n. m., 49°0'46,67"S, 18°44'31,00"V, viacero trsov, SO, 24. 7. 2023 TM. – Tamtiež vyššie v dolinke popri potoku, 814 m n. m., 49°0'40,09"S, 18°44'14,73"V, viacero bodových výskytov pozdĺž potoka, SO, 17. 6. 2020 TM rev. Letz. – Tamtiež, zápis č. 26 foto. – Tamtiež vyššie, zápis č. 29, v rúbanisku, spoločenstvo s *Carex sylvatica*, foto.

Zo skúmaného územia (lokalita č. 3) sa v herbári TM nachádza staršia položka

Obr. 7. Porovnanie tvaru nažiek druhov *Carex agastachys* (vľavo) a *C. pendula* s. str. (vpravo).
Foto M. Žiak

Fig. 7. Comparison of the achenes' shape of the species *Carex agastachys* (left) and *C. pendula* s. str. (right).
Photograph by M. Žiak

Carex agastachys – Slovianska dolina, pri zachytenom prameni v hornej časti doliny, pri rybníkoch, KŠ, 25. 5. 2009 TM (ut *Carex pendula*), rev. Letz.

***Carex pendula* s. str.:** 1, Slovany, pravá strana doliny, severne od rybníkov, na pravom brehu potoka, 537 m n. m., 49°0'7,29"S, 18°48'3,30"V, na vysokom brehu zahĺbeného potoka a vyvýšenej nive, v podraсте vrbín, niekoľko trsov, SO, 24. 7. 2023 TM. – 1, zápis č. 25 v spoločenstve zv. *Petasition officinalis*.

Mimo skúmaného územia, už vo fytogeografickom okrese Turčianska kotlina bol zaznamenaný nález *Carex pendula* s. str. na lokalite: TK, Valča, 300 m nižšie osady Brčná, pravý breh Slovianskeho potoka, 493 m n. m., 49°0'10,62"S, 18°49'8,35"V, 1 trs v brehovom poraste *Salix fragilis*, SO, 15. 6. 2022 TM.

***Centaurium erythraea* LC:** 3, 380 m povyše 3. rybochovného zariadenia, na opustenej, zarastenej, striedavo vlhkej ceste bývalého skladu dreva oproti odbočke zväžnice, 574m, 49°0'11,86"S, 18°46'53,68"V, riedka populácia vtrúsená v poraste *Trifolium repens*, *Carex flacca*, *Carex hirta*, *Calamagrostis epigejos* a pod. na rozlohe cca 2 × 8 m, SO, 7. 9. 2022 TM. – 3, ľavá strana doliny pri zväžnici cca 360 m od hlavnej doliny, na násype objektu vodného zdroja, 600 m n. m., 49°0'14,57"S, 18°47'07,89"V, jeden jedinec, SO, 14. 7. 2022 foto. – 3, zápis č. 13, 646 m n. m., 49°0'18,66"S, 18°47'11,71"V, 1 jedinec. – Tamtiež, 1 m nad machovým prameniskom nad zápisom č. 35, 648 m n. m., 49°0'19,10"S, 18°47'10,98"V, SO, 14. 7. 2022, rastliny majú niektoré morfológické znaky blízke *C. littorale* subsp. *uliginosum* – nápadne úzke listy, kališné cípy pozdĺž celej korunnej rúrky (Letz vidit foto), papily na listoch neboli v teréne skontrolované, nález je nutné opäť overiť na lokalite.

***Centaureum pulchellum* NT, §: 3**, Krché Roveň, na lúke pod zväžnicou, slatinná vegetácia popri potôčiku, niekoľko jedincov, 648 m n. m., 49°0'18,90"S, 18°47'11,34"V, SO 8. 9. 2023 foto.

***Cyperus fuscus*: 17**, zápis č. 24, na bahnitom podklade populácia na rozlohe 2 × 8 m.

V LMF zriedkavý druh, doterajší výskyt z okolia Vrúcka sumárne uvádzajú Očka et al. (2020, sec. Škovirová, 2003; Očka, 2011).

***Eleocharis uniglumis* NT: 5**, jarček popri zväžnici pri križovatke s hlavnou dolinou, roztrúsene v dĺžke 5 m, 578 m n. m., 49°0'12,60"S, 18°46'51,65"V, SO, 14. 7. 2022 not. – 5, pramenisko, resp. presak vody na hornej hrane zväžnice, 742 m n. m., 49°0'1,17"S, 18°45'59,73"V, malá populácia na ploche 1 × 5 m, SO, 8. 8. 2012 not.

Výskyt bahničky jednoplevovej je viazaný na slatinné lúky a mokrade, čo samo o sebe z nej v LMF robí vzácny taxón. Z turčianskej strany LMF bola publikovaná zo Suchej doliny pri Kláštore pod Znievom (Škovirová, 2003; Očka, 2011), zo slatiny na zjazdovke vo Valčianskej doline (Očka, 2015) a mokradného komplexu pri Vrúcku (Očka et al., 2020).

***Epipactis palustris* NT, §: 5**, jarček popri zväžnici pri križovatke s hlavnou dolinou, roztrúsene v dĺžke 5 m, 578 m n. m., 49°0'12,60"S, 18°46'51,65"V, SO, 14. 7. 2022 not.

Z blízkeho okolia LMF je taxón publikovaný z lokalít: Suchá dolina pri Kláštore pod Znievom (Očka, 2011), Predvrúcko pri Vrúcku (Gonda, Dítě, 2011; Očka et al., 2020), slatina na zjazdovke vo Valčianskej doline (Očka, 2015), Kotliny (Húseň) pri Bystričke (Topercer, 2003) a Dubový diel pri Bystričke (Gonda, Dítě, 2011).

***Pinguicula vulgaris* NT, §: 11**, zápis č. 9.

Roztrúsená, pomerne bohatá populácia v dobytkom narušenom a erózne zahľbenom potoku, rastliny sa viažu práve na tieto narušené plochy. V roku 2022 bola tučnica zaznamenaná v menšej početnosti.

***Sesleria uliginosa* VU, §: 8**, zápisy č. 7 a 10 v spoločenstve zv. *Caricion davallianae* a v spoločenstve s *Carex paniculata*. – 9, zápisy č. 1, 5, 9, bohatá populácia ostrevky slatinnej v rôznych vegetačných formáciách (viď tiež popis lokality č. 9). – 17, zápis č. 8, (viď tiež popis lokality č. 17). – Tamtiež, západnejší jarok, 817 m n. m., 48°59'48,48"S, 18°46'33,72"V, v rozlievajúcim sa potoku v spoločenstve zv. *Caricion davallianae*, SO, 8. 8. 2012 foto. – Tamtiež, zápis č. 42 v spoločenstve zv. *Arrhenatherion elatioris*, SO, 8. 8. 2012 foto.

Tieto údaje dopĺňajú aktuálne poznatky o rozšírení druhu *Sesleria uliginosa* v Turčianskej kotline a LMF (napr. Škovirová a Očka 2005; Gonda 2006, 2009; Gonda, Dítě, 2011; Očka 2011, 2014; Očka et al., 2020).

***Tithymalus platyphyllos* subsp. *platyphyllos*: 1**, Valča, povyššie druhého rybníkového areálu, ľavá strana doliny na úpätí, rúbanisko, 563 m n. m., 49°0'8,24"S, 18°47'52,68"V, SO, 8. 8. 2012 TM.

Mliečnik širokolistý pravý pravdepodobne dosiaľ nebol z LMF uvádzaný (cf. Chrtěk, Křísa, 1982, cf. Komplexný informačný a monitorovací systém Štátnej ochrany prírody, 2013).

***Verbena officinalis*: 1**, povyššie druhého rybníkového areálu, južne od cesty na lúke, 555 m n. m., 49°0'7,74"S, 18°47'54,65"V, hojný výskyt.

Železník lekársky patrí v súčasnosti k zriedkavým druhom turčianskej flóry, aktuálny výskyt uviedli Škovirová, Očka (2020). Podľa tejto práce i práce Bertová, Berta (1993, s. 177) patrí nález k výškovým maximám na Slovensku i k najhojnejším známym populáciám v Turci.

Invázne druhy

***Impatiens glandulifera* inv neo:** 1, v úrovni druhého rybníkového areálu, ľavá strana doliny v mieste odbočky zväžnice (pod zväžnicou), 538 m n. m., 49°0'8,56"S, 18°48'7,10"V, dominantný porast na ploche 17 × 4 m, niekoľko jedincov aj na rúbanisku nad zväžnicou, SO, 7. 9. 2022 foto. – Tamtiež, Slovany, južne od cesty, v areáli druhého rybníkového areálu, 532 49°0'6,21"S, 18°48'5,97"V, bohatá populácia na čerstvých výsypkách zeminy a hrádzach rybníkov, SO, 7. 9. 2022 foto. – Tamtiež, po južnom okraji cesty, 535 m n. m., 49°0'7,57"S, 18°48'7,36"V, malá skupinka vo vysokej vegetácii bylín na okraji krovín, SO, 1. 8. 2012, 7. 9. 2022 foto. – Tamtiež vyššie, na staršej výsypke zeminy pod cestou, 556 m n. m., 49°0'7,51"S, 18°47'53,82"V, SO, 7. 9. 2022 foto. – Tamtiež vyššie, južne od cesty, 560 m n. m., 49°0'6,58"S, 18°47'49,95"V, porast 1 × 2 m na zemnými prácami narušenom stanovišti (zarovnanie terénu), SO, 7. 9. 2022 foto.

***Juncus tenuis* inv neo:** 2, štrkovitá odstavňá plocha (parkovisko) pred horným rybochovným zariadením, 565 m n. m., 49°0'6,64"S, 18°47'17,32"V, pomerne bohatá populácia, SO, 7. 9. 2022 TM.

Z turčianskej strany LMF je sitina tenká známa z lokalít: Bystrička, Kotlinky (Škovirová, 20. 8. 1998 TM), Valčianska dolina (Chilová, 26. 7. 2002 biomonitoring.sk, Očka, 2014), Slovenské Pravno, dolina do Hadvigy (SO, 11. 7. 2008 TM), Martin, Bukoviny (SO, 1. 7. 2010 not.), Martin, Škodovo (SO, 17. 6. 2013 not.).

Vegetačná charakteristika na základe zhlukovej analýzy

Predkladané fytoocenologické zápisy dokumentujú širokú škálu vegetačných typov vyskytujúcich sa na území, ktorých výber nebol cielene zameraný len na fytoocenologicky vyhranené spoločenstvá, ale aj na relatívne homogénne prechodné porasty. Na základe druhovej podobnosti boli zápisy zoskupené do šiestich zhlukov, ktoré do značnej miery odrážajú aj ekologické vlastnosti stanovišť (vid' tabuľka č. 2).

Zhluk č. 1 (zápisy 1 – 6): vysokobylinné porasty degradovaných slatín a vlhkých lúk s *Carex paniculata*

V tomto zhluku sú rôzne spoločenstvá zv. *Calthion palustris* blízke as. *Junco inflexi-Menthetum longifoliae* s takmer konštantným a väčšinou dominantným výskytom *Carex paniculata* a bez druhov *Scirpus sylvaticus* a *Equisetum telmateia*. Jedná sa o mokrade otvorených stanovišť, väčšinou na lúkach a po okrajoch slatín, čo diagnosticky dokladajú druhy mezofilných lúk (napr. *Dactylis glomerata*) i slatín (*Equisetum palustre*, *Valeriana dioica*).

Zhluk č. 2 (zápisy 7 – 14): slatiny a slatinné prameniská s vysokým obsahom bázičných kationov

V tomto zhluku sa nachádzajú vápnnité slatiny zv. *Caricion davalianae* patriace prevažne do as. *Caricetum davallianae* aj s výskytom *Sesleria uliginosa* (podľa práce Gonda, Dítě, 2011 ich nezačleňujeme do as. *Seslerietum uliginosae*)

v prechode až po slatinné prameniská blízke as. *Carici flavae-Cratoneuretum*. Zo zhluku sa vymyká zápis č. 11, ktorý dokladuje degradovanú slatinu (zápis č. 12) zarastením *Equisetum telmateia* (viď opis lokality č. 3).

Zhluk č. 3 (zápisy 15 – 20): zarastené prameniská a vysokobylinné mokrade s *Equisetum telmateia*

Tento zhluk predstavuje silnejšie zamokrené stanovišťa zarastajúcich pramenísk a podsvahových mokradí s *Equisetum telmateia*, často aj *Carex paniculata* niektoré v tieni nastupujúcich jelší, oproti zhluku č. 1 diagnosticky vyčlenené hlavne prítomnosťou *Scirpus sylvaticus*. V zápisoch pri zatienení jelšou sivou sa výrazne uplatňuje *Glyceria nemoralis*, miestami aj ostrice *Carex buekii* a *C. rostrata*. Vegetačne ide o nevyhranené rôznorodé porasty prevažne zv. *Calthion palustris* s presahmi k prameniskovej vegetácii tr. *Montio-Cardaminetea*, asociácie *Cardamino-Chrysosplenietum alternifolii*, vegetácii vysokých ostríc tr. *Phragmito-Magnocaricetea* i k spoločenstvám s *Glyceria nemoralis* (viď tiež opis lokality č. 3).

Zhluk č. 4 (zápisy 21 – 23): zabahnené prameniská a depresie s *Glyceria nemoralis*

Tu sú zoskupené porasty s *Glyceria nemoralis* vo vývine z pramenísk *Cardamino amarae-Chrysosplenietum alternifolii*, bez prítomnosti druhov zv. *Calthion palustris*, zápis č. 24 predstavuje steblovkou prerastajúcu populáciu *Cyperus fuscus*.

Zhluk č. 5 (zápisy 25 – 34): prameniská a mokrade s *Carex pendula* agg.

V tomto zhluku sa nachádzajú rôzne rastlinné formácie prevažne s druhom *Carex pendula* agg. syntaxonomicky stojace na rozmedzí pramenísk as. *Cardamino amarae-Chrysosplenietum alternifoliae*, *Caricetum remotae* a spoločenstva *Carici pendulae-Eupatorietum cannabini*, prípadne zv. *Petasition officinalis*.

Zhluk č. 6 (zápisy 35 – 39): vápňité, prevažne lesné prameniská

V poslednom zhluku sa nachádzajú fyziognomicky i ekologicky dobre vyhranené vápňité (penovcové) prameniská s dominantou *Palustriella commutata*. Vľavo sú 2 prameniská na mierne otvorených stanovištiach s prienikom druhov zv. *Calthion palustris* (*Mentha longifolia*, *Cirsium palustre*). V tabuľke na pravej strane zhluku sú typické lesné prameniská as. *Pellio endiviifoliae-Cratoneuretum commutati* s výskytom lesných druhov (na základe čoho ESsz spoločenstvo mylne zaradil do vegetácie bukových lesov as. *Mercuriali perennis-Fagetum sylvaticae*).

Zhodnotenie syntaxonomickej klasifikácie expertným systémom

Vegetačné jednotky v tabuľke č. 1 boli vyčlenené expertným systémom so súborom pre Česko. Čísla zápisov označené „?“ predstavujú nejednoznačné spoločenstvá pridelené k danému spoločenstvu na prahovej úrovni podobnosti. Ak je v analýze takéhoto zápisu navrhnutých viacero spoločenstiev s vysokými indexami podobnosti, takéto spoločenstvo sa v texte hodnotí buď len na príslušnej vyššej úrovni syntaxonomickej klasifikácie (zväz, rad.), prípadne sa hodnotí len slovným opisom, resp. ako spoločenstvo „blízke k as. ...“. S najväčšou pravdepodobnosťou vtedy ide o porast s prechodným charakterom. Asociácia *Valeriano dioicae-Caricetum davallianae* zv. *Caricion davallianae* je v rámci práci Valachovič (2001) uvádzaná ako syntaxonomické synonymum as. *Caricetum davallianae*.

*Zápisy lesných pramenísk boli na základe prítomnosti lesných druhov a semenáčikov drevín mylne priradené k lesnej vegetácii as. *Mercuriali perennis-Fa-*

getum sylvaticae, pričom ide o maloplošné lesné penovcové prameniská as. *Pellio endiviifoliae-Cratoneuretum commutati*.

Tab. 1. Asociácie pridelené expertným systémom.
Tab. 1. Associations assigned by the specialist system.

Kód asociácie	Názov asociácie	Číslo zápisu
LBC02	<i>Mercuriali perennis-Fagetum sylvaticae*</i>	37?, 38?, 39?
MCD02	<i>Caricetum buekii</i>	15?, 18?
MCG02	<i>Equiseto fluviatilis-Caricetum rostratae</i> , syn. <i>Equiseto limosi-Cricetum rostratae</i> Zumpfe 1929	21?
RAA01	<i>Caricetum remotae</i>	31, 33
RAA02	<i>Cardamino-Chrysosplenietum alternifolii</i>	19, 22, 23, 36, 35?
RBA01	<i>Valeriano dioicae-Caricetum davallianae</i> , syn. <i>Caricetum davallianae</i> Dutoit 1924	8, 9, 10, 12, 13, 7?, 14?
RBA02	<i>Carici flavae-Cratoneuretum filicini</i>	36
TDF01	<i>Angelico sylvestris-Cirsietum oleracei</i>	17?
TDF03	<i>Angelico sylvestris-Cirsietum palustris</i>	5?
TDF11	<i>Junco inflexi-Menthetum longifoliae</i>	1, 2, 3, 4, 6, 11, 20, 24,
XDB01	<i>Petasitetum hybridi</i> , syn. <i>Chrysosplenio alternifolii-Petasitetum hybridi</i> Hadač et Soldán 1989	16?, 25?
XDC04	<i>Carici pendulae-Eupatorietum cannabini</i>	26, 28, 29, 34, 27?, 30?, 32?

Biotoxy európskeho a národného významu

Na skúmanom území bolo zaznamenaných 5 biotopov európskeho významu (z toho sú 2 prioritné biotopy*): Lk1 Nížinné a podhorské kosné lúky, Lk5 Vysokobylinné spoločenstvá na vlhkých lúkach, Ra6 Slatiny s vysokým obsahom báz, Ls1.3 Jaseňovo-jelšové podhorské lužné lesy*, Pr3 Penovcové prameniská* a 2 biotopy národného významu: Lk6 Podmáčané lúky horských a podhorských oblastí, Pr2 Prameniská nížin a pahorkatín na nevápencových horninách.

Záver

V príspevku prinášame aktuálne poznatky k výskytu a stavu dvoch najohrozenejších biotopov sledovaného územia – mokradí a travinno-bylinných porastov.

Územie bolo skúmané na 17 lokalitách, kde sme zaznamenali celkovo 325 taxónov cievnatých rastlín, z toho 23 taxónov je v rôznom stupni ohrozenia. Najzaujímavejšie vegetačné typy sú doložené 42 fytocenologickými zápismi, z toho 39 zápisov mokradňových biotopov je vyhodnotených zhlukovou analýzou. Za pomoci expertného systému bolo jednoznačne stanovených 6 asociácií s množstvom prechodných typov.

Po rozsiahlych zásahoch v minulosti v súvislosti s budovaním rybochovných zariadení zostala mokraďová vegetácia zachovaná väčšinou len maloplošne v biotopoch pramenísk, podsvahových mokradí a potôčikov, ktoré doteraz neboli zmapované. Pomerne vzácne sú lesné penovcové prameniská na vápencovom podloží as. *Pellio endiviifoliae-Cratoneuretum commutati*, ktorých vegetačný kryt tvorí takmer výlučne viac či menej súvislá machová vrstva (dominantne *Palustriella commutata*). Vyžadujú stály a výdatný prísun pramenitej vody, znášajú mierne, no nie úplné zatienenie lesom, nežiaduci je tiež nadmerný opad lístia (zarastenie lesom). Svojou rozlohou je ojedinelé pramenisko na lokalite Psotná. V priebehu 10 rokov tu bol zaznamenaný mierny úbytok machového krytu na úkor nahromadeného opadu lístia. K vzácnym biotopom patria v sledovanom území vápnnité slatiny, resp. slatinné prameniská zv. *Caricion davallianae* s viacerými ohrozenými druhmi, ktoré okrem stáleho prísunu vody vyžadujú otvorené stanovištia a odstraňovanie biomasy (najlepšie kosbou, prípadne občasnou miernou pastvou). Pomerne zachované slatiny aj s výskytom druhu *Sesleria uliginosa* sa nachádzajú na lokalite Sviniarka, kde sú však ohrozené nadmernou pastvou a tiež na Dulákovej, kde naopak došlo k upusteniu pastvy a k zarastaniu konkurenčne silnými druhmi. Zaznamenané boli tiež početné prameniská blízke zv. *Caricion remotae* na nevápenatom podloží (resp. s nižším obsahom vápnika), zaujímavé výskytom druhu *Carex pendula* agg. a tiež ich plynulý prechod k vegetácii as. *Eupatorietum cannabini-Caricetum pendulae* na otvorených stanovištiach rúbanísk, vlhkých cestách a popri potokoch. Rozsiahla pramenisková oblasť lokality Kiar je narušená zachyteným prameňom, výskytom lesných ciest a zatienením pramenísk okolitým lesom, čo vedie k úbytku výdatnosti prameňov a degradácii prameniskovej a mokraďovej vegetácie. Mokraďové biotopy sú tu charakteristické konštantnou prítomnosťou *Equisetum telmateia* v takmer všetkých zaznamenaných vegetačných typoch. Pozostatkom zaniknutých odvodnených mokrých lúk v nive Slovianskeho potoka v dôsledku jeho prehĺbenia je podsvahovými prameniskami sytený jelšový les zv. *Alnion glutinosae*, zaujímavý bohatým podrastom *Carex paniculata*. Na stav a dynamiku takmer všetkých uvedených mokraďových biotopov výrazne vplýva spôsob obhospodarovania lesov. Pri tejto činnosti by bolo potrebné dbať predovšetkým na obmedzenie plošného i údolného odtoku vody – obmedzovať holoruby, nenarúšať prameniská a mokrade ťažkými mechanizmami a nebudovať lesné zväžnice.

Zdokumentovaný bol aj stav niektorých horských mezofilných lúk a pasienkov zv. *Arrhenatherion elatioris*, z ktorých viaceré bez obhospodarovania rýchlo zarastajú. Dodnes sú spásané lúky na lokalite Horné a Dolné Rovne a kosená je lúka Slovianska Javorina, čo je hlavnou podmienkou zachovania ich diverzity.

Zaujímavé je zistenie výskytu oboch druhov *Carex pedula* agg.: *C. agastachys* i *C. pendula* s. str. Väčšina z bližšie lokalizovaných druhov je významná minimálne na regionálnej úrovni, keďže ich ústup až zánik z dôvodu degradácie biotopov je v ostatnom období zrýchlený a nevratný.

Pod'akovanie

Moje úprimné pod'akovanie patrí RNDr. Jane Tkáčikovej (Frýdek-Místek) za revidovanie niektorých machorastov, RNDr. Domnikovi Romanovi Letzovi, PhD. za upozornenie na problematiku *Carex pendula* agg., revidovanie položiek *Carex agastachys* a vyjadrenie sa k fotografiám *Centaureum erythraea*, Mgr. Kataríne Hegedúsovej Vantarovej, PhD. a Ing. Richardovi Hrivnákovi, DrSc. za trpezlivú pomoc pri tabuľkovom spracovaní fytoocenologických zápisov, Vladimírovi Matulovi (Slovany), RNDr. Borisovi Astalošovi za informácie k územiu a v neposlednom rade Mgr. Kataríne Škovirovej za poskytnutie floristických údajov a za pripomienkovanie a opravy textu.

*Tab. 2 – Skrátená fytoocenologická tabuľka študovanej vegetácie mokradí; zobrazené sú len taxóny vyskytujúce sa v 3 a viac zápisoch. Tučným písmom sú zvýraznené diagnostické taxóny zaradené podľa klesajúceho phi-koefficientu. Zhluk 1: vysokobylinné porasty degradovaných slatín a vlhkých lúk s *Carex paniculata*; Zhluk 2: slatiny a slatinné prameniská s vysokým obsahom báz; Zhluk 3: zarastené prameniská a vysokobylinné mokrade s *Equisetum telmateia*; Zhluk 4: zabahnené prameniská a depresie s *Glyceria nemoralis*; Zhluk 5: prameniská a mokrade s *Carex pendula* agg.; Zhluk 6: vápňité, prevažne lesné prameniská.*

*Tab. 2 – Shortened phytosociological table of studied wetland vegetation; only taxa with frequency in ≥ 3 relevés are presented. Diagnostic taxa are presented by bold and arranged according to decreasing phicoefficient. Cluster 1: wet tall herbaceous stands of degraded fens and wet meadows with *Carex paniculata*; Cluster 2: rich fens and fen springs; Cluster 3: overgrown springs and tall herbaceous wetlands with *Equisetum telmateia*; Cluster 4: muddy springs and depressions with *Glyceria nemoralis*; Cluster 5: soft water springs and wetlands with *Carex pendula* agg.; Cluster 6: calcereous (petrifying), mainly forest springs.*

Taxóny vyskytujúce sa v 2 alebo v 1 zápise a zároveň nie sú diagnostickými druhmi/Species occurring in 2 or 1 relevés and are not diagnostic species:

E₁ – bylinné poschodie / herb layer: *Ranunculus acris* 13: +, 31: +; *Senecio fuchsii* 13: +, 18: +; *Cruciata glabra* 13: r, 37: r; *Molinia caerulea* agg. 5: 4, 1: 1; *Epilobium parviflorum* 5: +, 20: r; *Aegopodium podagraria* 12: 1, 32: +; *Carex hirta* 12: +, 8: +; *Chaerophyllum hirsutum* 12: +, 32: 1; *Cerastium lucorum* 12: +, 15: +; *Carduus crispus* 12: +, 15: r; *Roegneria canina* 29: 1, 28: +; *Epilobium* sp. 1: +, 17: r; *Salix cinerea* juv. 31: +, 30: +; *Salvia glutinosa* 7: +, 18: +; *Potentilla reptans* 8: a, 24: r; *Geum urbanum* 32: 1, 15: r; *Stellaria nemorum* 32: +, 28: +; *Carex vulpina* 28: +, 26: +; *Cardamine impatiens* 28: r, 14: r; *Scrophularia nodosa* 28: r, 23: r; *Rubus fruticosus* agg. 24: +, 22: +; *Petasites albus* 18: 1, 19: +; *Dryopteris filix-mas* 22: +, 16: r; *Chaerophyllum aromaticum* 4: +; *Rosa canina* agg. 4: r; *Arrhenatherum elatius* 13: +; *Acetosa pratensis* 13: +; *Phyteuma spicatum* 13: +; *Dactylorhiza majalis* 13: r; *Galium aparine* 12: 1; *Galeopsis* sp. 12: 1; *Chrysosplenium alternifolium* 2: +; *Eleocharis uniglumis* 9: +; *Leontodon hispidus* subsp. *danubialis* 3: 1; *Gymnadenia densiflora* 3: +; *Lotus corniculatus* 3: +; *Plantago major* 20: +; *Carex hostiana* 1: b; *Melica* sp. 1: +; *Trifolium pratense* 31: +; *Centaurium erythraea* 31: r; *Alnus incana* juv. 35: +; *Lysimachia nemorum* 33: 1; *Galium schultesii* 36: +; *Lythrum salicaria* 36: +; *Ficaria bulbifera* 10: +; *Cyperus fuscus* 8: 3; *Viola arvensis* 8: r; *Circaea alpina* 32: a; *Astrantia major* 28: +; *Poa nemoralis* 28: +; *Silene dioica* 28: r; *Festuca rubra* agg. 14: +; *Veronica officinalis* 14: r; *Galium odoratum* 26: +; *Hypericum hirsutum* 23: r; *Neottia nidus-avis* 23: r; *Glyceria notata* 15: 1; *Cirsium vulgare* 15: r; *Lamium maculatum* 18: +; *Mercurialis perennis* 19: r; *Valeriana tripteris* 19: r; **E₀ – machové poschodie / moss layer:** *Marchantia polymorpha* 3: +; *Philonotis calcarea* 20: +; *Climacium dendroides* 31: +; *Chara vulgaris* 37: 1; *Conocephalum conicum* 27: +; *Chiloscyphus* sp. 19: +; *Fissidens* sp. 16: +.

Lokality k zápisom

Lokality k zápisom tabuľky č. 2

Po čísle zápisu v tabuľke nasleduje číslo lokality zo zoznamu lokalít; názov lokality; presnejšia lokalizácia; zemepisná šírka; zemepisná dĺžka; nadmorská výška v m; expozícia; sklon v stupňoch; plocha zápisu v m²; pokryvnosť v %: celková; E₃; E₂; E₁; E₀; starina; otvorená voda; skaly; kód asociácie podľa českého expertného systému; kód biotopu; dátum. Všetky zápisy vyhotovil SO.

1; 9; Sviniarka; lúka na východe lokality, okraj slatiny; 49°0'8,80"S; 18°45'28,91"V; 824; SSV; 15; 16; 97; 0; 95; 10; 0; 0; 0; TDF11; Lk6; 8. 8. 2012.

2; 5; Mažiare laz; -; 48°59'59,96"S; 18°45'55,95"V; 776; SV; 13; 16; 95; 0; 95; 5; 0; 0; 0; TDF11; Lk6; 8. 8. 2012.

3; 9; Sviniarka; lúka na východe lokality, okraj slatiny s *Carex paniculata*; 49°0'7,96"S; 18°45'29,32"V; 829; SSV; 15; 16; 95; 0; 90; 60; 0; 0; 0; TDF11; Lk5/Lk6/Ra7; 12. 7. 2022.

4; 14; Slovianska Javorina; pramenisko na medzi; 49°1'8,36"S; 18°45'8,39"V; 987; JJZ; 30; 16; 100; 0; 95; 10; 40; 0; 0; TDF11; Lk6/Pr1; 17. 6. 2020.

5; 9; Sviniarka; lúka na východe lokality, okraj slatiny s *Molinia caerulea*;

49°0'10,32"S; 18°45'29,88"V; 810; SSV; 17; 16; 97; 0; 97; 5; 0; 0; 0; TDF03?; Lk4?; 8. 8. 2012.

6; 4; Ústie Krajčije dolinky; západne od jelšiny, vlhká lúka; 49°0'11,75"S; 18°46'39,54"V; 582; JV; 3; 25; 100; 0; 100; 0; 0; 0; 0; 0; TDF11; Lk6; 17. 6. 2020.

7; 8; Horné Rovne; v strede lúky, dobytkom narušené slatinné pramenisko; 49°0'3,88"S; 18°45'38,67"V; 833; SSV; 10; 16; 95; 0; 95; 0; 0; 0; 0; RBA01?; Ra7; 1. 8. 2012.

8; 17; Duláková; horná lúka, východný prameniskový potôčik, slatinná vegetácia na brehu v dĺžke 35 m; 48°59'48,60"S; 18°46'41,10"V; 790; 68; 15; 15; 90; 0; 90; 30; 0; 0; 0; RBA01; Ra6; 8. 8. 2012.

9; 9; Sviňarka; lúka na východe lokality, slatina – slatinné pramenisko, narušené dobytkom; 49°0'9,76"S; 18°45'29,63"V; 815; SSV; 20; 15; 80; 0; 80; 20; 0; 0; 0; RBA01; Ra6; 8. 8. 2012.

10; 8; Horné Rovne; v strede lúky, dobytkom narušené slatinné pramenisko; 49°0'3,57"S; 18°45'38,49"V; 832; S; 10; 16; 95; 0; 90; 60; 0; 10; 0; RBA01; Ra6; 12. 7. 2022.

11; 3; Kiar; ľavá bočná dolinka nad zväžnicou; 49°0'15,02"S; 18°46'53,88"V; 588; J; 30; 16; 80; 0; 80; 5; 0; 0; 0; TDF11; Ra7/Pr; 14. 7. 2022.

12; 3; Kiar; ľavá bočná dolinka nad zväžnicou; 49°0'14,81"S; 18°46'53,78"V; 586; J; 35; 15; 80; 0; 80; 20; 0; 0; 0; RBA01; Ra7/Pr; 1. 8. 2012.

13; 3; Kiar; v hornej, východnej časti lokality, na lúke pod zväžnicou, slatinná vegetácia popri potôčiku; 49°0'18,66"S; 18°47'11,71"V; 646; VVJ; 10; 12; 100; 0; 90; 60; 0; 10; 0; RBA01; Ra6; 14. 7. 2022.

14; 3; Kiar; na hornom brehu zväžnice, pramenisko zo svahu a podsvahový potôčik popri ceste (0,5 – 1 m široký); 49°0'14,49"S; 18°46'56,76"V; 580; JJZ; 6; 12; 85; 0; 85; 40; 10; 10; 0; RBA01?; Ra6/Pr3; 7. 9. 2022.

15; 3; Kiar; ústie ľavej bočnej dolinky medzi cestou doliny a zväžnicou; 49°0'13,08"S; 18°46'59,06"V; 574; J; 5; 16; 100; 25; 100; 0; 20; 0; 0; MCD02?; Lk5?; 7. 9. 2022.

16; 3; Kiar; ústie ľavej bočnej dolinky medzi cestou doliny a zväžnicou; 49°0'13,60"S; 18°46'59,82"V; 575; J; 5; 15; 100; 25; 90; 0; 0; 0; 0; XDB01?; Lk10?; 7. 9. 2022.

17; 3; Kiar; povyše rázcestia zväžnice, zarastajúce pramenisko, podklad bahnitý; celková plocha 35 × 10 m; 49°0'13,38"S; 18°46'49,89"V; 583; J; 17; 16; 90; 0; 90; 5; 10; 10; 0; TDF01?; Pr1/Lk6; 7. 9. 2022.

18; 3; Kiar; ľavá bočná dolinka medzi cestou doliny a zväžnicou; 49°0'13,87"S; 18°46'59,75"V; 576; J; 5; 16; 100; 20; 90; 0; 20; 0; 0; MCD02?; Br8/Pr2; 7. 9. 2022

19; 5; Mažiare laz; -; 48°59'59,58"S; 18°45'55,69"V; 776; SV; 13; 16; 95; 0; 95; 10; 0; 0; 0; RAA02; Pr2/Lk6; 8. 8. 2012.

20; 3; Kiar; ústie ľavej bočnej dolinky medzi cestou doliny a zväžnicou, ústie bočného potôčka/náplavový kužeľ, podklad štrkovito bahnitý; 49°0'13,24"S; 18°46'56,09"V; 575; J; 5; 16; 100; 0; 100; 0; 0; 0; 0; TDF11; Lk5; 7. 9. 2022.

21; 13; Krčma, Socovská dolina; nad zväžnicou, ľavé úbočie, pramenisko v lese na okraji rúbaniska; 49°0'41,14"S; 18°44'7,44"V; 868; JV; 20; 6; 90; 0; 90;

10; 0; 0; 0; MCG02?; Pr2/Br8; 13. 7. 2022

22; 4; Ústie Krajčije dolinky; jarček v jelšine; 49°0'10,65"S; 18°46'43,49"V; 585; V; 1; 6; 70; 0; 70; 5; 0; 30; 0; RAA02; Br8/Pr2; 17. 6. 2020.

23; 4; Ústie Krajčije dolinky; jarček v jelšine; 49°0'11,38"S; 18°46'42,88"V; 584; V; 21; 15; 90; 0; 90; 50; 0; 0; 0; RAA02; Br8/Pr2; 17. 6. 2020.

24; 17; Duláková; v strede dolnej lúky, zabahnená depresia s rozmerom 2 × 8 m; 48°59'44,30"S; 18°46'56,46"V; 713; V; 10; 8; 95; 0; 95; 0; 0; 0; 0; TDF11; Vo9; 8. 8. 2012

25; 1; Podhorie; cca 250 m nad odbočkou zväžnice, na ľavom brehu potoka, zamokrené bočným pramínikom; 49°0'5,60"S; 18°47'53,25"V; 558; ; 0; 16; 100; 0; 95; 10; 20; 0; 0; XDB01?; Br6?; 7. 9. 2022.

26; 13; Krčma, Socovská dolina; pri zväžnici, na násype zväžnice/náplave potoka; 49°0'42,45"S; 18°44'22,09"; 789; VVS; 0; 16; 100; 0; 100; 5; 0; 0; 0; XDC04; Lk5?; 13. 7. 2022.

27; 15; Bohošová; pramenisko; 49°0'53,85"S; 18°45'24,42"V; 846; J; 38; 12; 80; 0; 60; 20; 15; 0; 15; XDC04?; Pr2; 7. 7. 2021.

28; 12; dolina Bystrô; pravá bočná dolinka doliny Bystrô široká 1- 2 m (prameniskový potôčik) v rúbanisku; 49°0'28,38"S; 18°44'56,99"V; 760; SZ; 17; 12; 95; 0; 80; 30; 30; 0; 0; XDC04; ; 13. 7. 2022.

29; 13; Krčma, Socovská dolina; nad zväžnicou, ľavé úbočie, rúbanisko, vlhké stanovište; 49°0'40,68"S; 18°44'10,92"V; 836; JV; 28; 16; 98; 0; 98; 0; 0; 0; 0; XDC04; X1/Lk5; 13. 7. 2022.

30; 12; dolina Bystrô; pravá bočná dolinka doliny Bystrô, pás popri potôčku, hlboká pôda; plocha 0,5 – 1 × 10 m; 49°0'31,03"S; 18°45'3,67"V; 757; S; 15; 8; 80; 0; 80; 0; 20; 0; 0; XDC04?; ?; 13. 7. 2022.

31; 12; dolina Bystrô; poniže ústia dolinky Bystrô na úpätí svahu v zamokrenej ceste, pramenisko; 49°0'34,96"S; 18°45'15,45"V; 653; JV; 14; 15; 95; 0; 95; 20; 0; 0; 0; RAA01; Pr2; 7. 7. 2021.

32; 12; dolina Bystrô; poniže ústia dolinky Bystrô na úpätí svahu, zarastajúce pramenisko; 49°0'35,67"S; 18°45'12,62"V; 667; SV; 10; 16; 95; 0; 90; 10; 20; 0; 0; XDC04?; Pr2/Lk5; 7. 7. 2021.

33; 12; dolina Bystrô; pravá bočná dolinka doliny Bystrô, zabahnené pramenisko; 49°0'29,90"S; 18°45'4,18"V; 760; S; 32; 11; 60; 0; 50; 40; 50; 0; 0; RAA01; Pr2; 13. 7. 2022

34; 12; dolina Bystrô; úbočie svahu, cca 70 m nad dolinou, okraj machového prameniska; 49°0'32,41"S; 18°45'11,28"V; 728; S; 30; 14; 95; 0; 90; 50; 0; 0; 0; XDC04; Pr3/Lk5; 7. 7. 2021.

35; 3; Kiar; v hornej, východnej časti lokality, na lúke pod zväžnicou; 49°0'19,00"S; 18°47'10,94"V; 647; J; 10; 3; 95; 0; 40; 90; 0; 10; 0; RAA02?; Ra6; 14. 7. 2022.

36; 13; Krčma, Socovská dolina; nad zväžnicou, na ľavom úpätí pod svahom, okraj lesa a otvorenej plochy; 49°0'40,66"S; 18°44'17,51"V; 803; JZ; 35; 12; 90; 0; 60; 90; 0; 0; 0; RBA02; Pr1/Ra6; 13. 7. 2022.

37; 10; Psotná; v strede dolinky pod lúkou Sviniarka, okolo jedľovo bukovo smrekový les; vejárovito viaceré pramienky, celková plocha machovej časti 4 ×

10 – 15 m; 49°0'11,68"S; 18°45'17,88"V; 836; SSZ; 35; 16; 70; 0; 2; 70; 0; 15; 15; LBC02?; Pr3; 12. 7. 2022

38; 10; Psočná; v dolnej časti dolinky, pod úpäťím svahu, rozsiahle penovcové pramenisko, celková plocha 10 × 18 m; 49°0'19,70"S; 18°45'32,65"V; 706; S; 35; 16; 70; 0; 1; 70; 25; 15; 10; LBC02?; Pr3; 12. 7. 2022.

39; 12; dolina Bystrô; úbočie svahu, cca 70 m nad dolinou, svahové machové pramenisko, celková plocha 4 × 12 m; machy inkrustované; 49°0'32,25"S; 18°45'11,21"V; 732; S; 30; 16; 70; 0; 5; 70; 15; 15; 0; LBC02?; Pr3; 7. 7. 2021.

Literatúra

- BARKMAN, J. J. – DOING, H. – SEGAL, S., 1964. Kritische Bemerkungen und Vorschläge zur quantitativen Vegetationsanalyse. *Acta Bot. Neerl.*, 13, s. 394-419.
- BERNÁTOVÁ, D. – KUČERA, P., 2010. Turiec: neuvádzané alebo veľmi zriedkavé populácie vyšších rastlín. In: *Bulletin Slovenskej botanickej spoločnosti*. Bratislava. Roč. 32, č. 1, s. 41-51.
- BERNÁTOVÁ, D., 2011. Turiec: neuvádzané alebo veľmi zriedkavé populácie vyšších rastlín II. In: *Bulletin Slovenskej botanickej spoločnosti*, Bratislava. Roč. 33, č. 1, s. 39-51.
- BERTO VÁ, L. – BERTA, J., 1993. Verbena L. Železník. In: BERTO VÁ, L. – GOLIAŠOVÁ, K., eds. *Flóra Slovenska V/1*. Bratislava: Veda, s. 175-177. ISBN 80-224-0349-0.
- BRAUN-BLANQUET, J., 1951. *Pflanzensoziologie. Grundzüge der Vegetationskunde. 2.*, umgearb. vermehrt. Wien: Aufl. Springer. XII, 632 s.
- ELIÁŠ, P. JUN. – DÍTĚ, D. – KLIMENT, J. – HRIVNÁK, R. – FERÁKOVÁ, V., 2015. Red list of ferns and flowering plants of Slovakia, 5th edition (October 2014). *Biologia*. Roč. 70, č. 2, s. 218-228. + elektronický appendix. <https://doi.org/10.1515/biolog-2015-0018>.
- FUTÁK, J., 1984. Fytogeografické členenie Slovenska. In: BERTO VÁ, L., ed. *Flóra Slovenska. IV/1*. Bratislava: Veda, s. 418-419.
- Geologická mapa slovenska M 1:50 000* [online]. Bratislava: Štátny geologický ústav Dionýza Štúra, 2013, [cit. 2023-02-15]. Dostupné z: <http://apl.geology.sk/gm50js>.
- GONDA, M. – DÍTĚ, D., 2011. Ekológia a cenológia ostrevky slatinnej (*Sesleria uliginosa*) na Slovensku a jej porovnanie so stavom v Českej republike. In: *Zprávy Čes. Bot. Spol.* Roč. 46, č. 1, s. 161-192.
- GONDA, M., 2006. *Rastlinné spoločenstvá slatín Turčianskej kotliny a priľahlých pohorí*. Brno. Knihovna Ústavu botaniky a zoologie PříF MU. Bakalárska práca. 40 s.
- GONDA, M., 2009. *Variabilita rastlinných spoločenstiev s druhom Sesleria uliginosa na lokálnej a širokej geografickej mierke* [online]. Brno [cit. 2020-01-22]. URL:<<https://is.muni.cz/th/q9o1n/>>. Diplomová práca. Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta. Vedoucí práce Michal Hájek.
- HÁJKOVÁ, P. – HÁJEK, M., 2011. Vegetace pramenišť (*Montio-Cardaminetea*). In: CHYTRÝ, M., ed. *Vegetace České republiky 3 – Vodní a mokřadní vegetace*. Praha: Academia, s. 580-614. ISBN 978-80-200-1918-9.
- HAJNÍKOVÁ M. – PROKŠA P. – HODAS M. – HAVEROVÁ V. – BRZÁ Z. – MĚRKA M. – MIČÍK T. – MIKUDÍK M. – REMŠÍKOVÁ M. – STANÍK R. – VACULČÍKOVÁ B. – BARČIAKOVÁ E. – DOBOŠOVÁ A. – DEMOVIČ B. – CHILOVÁ V. – SÚĽOVSKÝ A. – LAZÚR R. – TOPERCER J. – ZONTÁG M. – ŽIAK M., 2012. *Regionálny územný systém ekologickej stability okresu Martin*. SAŽP, Žilina, 233 s.
- HEGEDŮŠOVÁ VANTAROVÁ, K. – ŠKODOVÁ, I. (eds.), 2014. *Rastlinné spoločenstvá Slovenska. 5. Travnino-bylinná vegetácia*. – Veda, Bratislava, 581 s.

HENNEKENS, S. M. – SCHAMINÉE, J. H. J., 2001. Turboveg, a comprehensive data basemanagement system for vegetation data. In: *J. Veg. Sci.*, vol. 12, n. 4, s. 589-591.

Historická ortofotomapa Slovenska. 2013. [online] © Geodis Slovakia, s.r.o., Historické LMS © Topografický ústav Banská Bystrica. [cit. 2023-02-15]. URL<<http://mapy.tuzvo.sk/HOFM/Default2.aspx>>.

HRIVNÁK, R. – SLEZÁK, M. – VALACHOVIČ, M. – BERNÁTOVÁ, D., – UHLÍŘOVÁ, J. – ŠIBÍK, J., 2021. *Alnetea glutinosae* Br.-Bl. et R. Tx. ex Westhoff et al. 1946 Európske slatinné jelšové a brezové lesy. In: *Rastlinné spoločenstvá Slovenska. 5. Vegetácia lesov a krovin.* – Veda, Bratislava, s. 27-53. ISBN 978-80-224-1917-8.

CHRTEK, J. – KRÍSA, B., 1982. *Tithymalus platyphyllos* (L.) Rafin. Mliečnik ploskolistý. In: FUTÁK, J. – BERTOVIČ, L., eds. *Flóra Slovenska III.* Bratislava: Veda, s. 431-434.

CHYTRÝ, M. – TICHÝ, L. – BOUBLÍK, K. – ČERNÝ, T. – DOUDA, J. – HÁJEK, M. – HÁJKOVÁ, P. – HÉDL, R. – KOČÍ, M. – KRAHULEC, F. – KUČERA, T. – LANDUCCI, F. – LÁNÍKOVÁ, D. – LOSOSOVÁ, Z. – NAVRÁTILOVÁ, J. – PETŘÍK, P. – PREISLEROVÁ, Z. – ŘEZNÍČKOVÁ, M. – ROLEČEK, J. – SÁDLO, J. – ŠUMBEROVÁ, K. – VÍTKOVÁ, M. – ZELENÝ, D., 2020. *CzechVeg-ESy: Expert system for automatic classification of vegetation plots from the Czech Republic.* [online] [cit. 2023-02-15]. Dostupné z URL <<https://zenodo.org/record/3605562>>.

CHYTRÝ, M. – TICHÝ, L. – HOLT, J. – BOTTA-DUKÁT, Z., 2002. Determination of diagnostic species with statistical fidelity measures. In: *Journal of Vegetation Science.* Roč. 13, s. 79-90.

CHYTRÝ, M., ed., 2011. *Vegetace České republiky. 3, Vodní a mokřadní vegetace.* Praha: Academia, 827 s. ISBN 978-80-200-1918-9.

JAROLÍMEK, I. – ŠIBÍK, J. – HEGEDŮŠOVÁ, K. – JANIŠOVÁ, M. – KLIMENT, J. – KUČERA, P. – MÁJEKOVÁ, J. – MICHÁLKOVÁ, D. – SÁDLOŇOVÁ, J. – ŠIBÍKOVÁ, I. – ŠKODOVÁ, I. – UHLÍŘOVÁ, J. – UJHÁZY, K. – UJHÁZYOVÁ, M. – VALACHOVIČ, M. – ZALIBEROVÁ, M., 2008. A list of vegetation units of Slovakia. In: JAROLÍMEK, I. – ŠIBÍK, J., eds. *Diagnostic, constant and dominant species of the higher vegetation units of Slovakia.* Bratislava: Veda, s. 295-329. ISBN 978-224-1024-3.

JASIČOVÁ, M. – ZAHRADNÍKOVÁ, K., 1976. Organizácia a metodika mapovania rozšírenia rastlinných druhov v západnej tretine Slovenska. In: *Biológia.* Roč. 31, č. 1, s. 74-80.

KAPLAN, Z. – DANIHELKA, J. – DŘEVOJAN, P. – ŘEPKA, R. – KOUTECKÝ, P. – GRULICH, V. – WILD, J., 2021. Distributions of vascular plants in the Czech Republic. Part 10. In: *Preslia.* Vol. 93, s. 255–304. Dostupné na <https://doi.org/10.23855/preslia.2021.255>.

KLIMENT, J. – TURIS, P. – JANIŠOVÁ, M., 2016. Taxa of vascular plants endemic to the Carpathians. In: *Preslia.* Vol. 88, s. 19-76 + elektronické appendixy. dostupné na <https://www.preslia.cz/P161Kliment.pdf>.

Komplexný informačný a monitorovací systém Štátnej ochrany prírody.

2013. [online] © 2013 Štátna ochrana prírody SR. [cit. 2023-02-15]. Dostupné z URL<<https://www.biomonitoring.sk/>>.

LAPIN, M. – FAŠKO, P. – MELO, M. – ŠŤASTNÝ, P. – TOMLAIN, J., 2013. Pôdy. In: *Atlas krajiny Slovenskej republiky* [online]. Banská Bystrica: Slovenská agentúra životného prostredia, Centrum environmentálnej informatiky, [cit. 2023-02-15]. Dostupné z: <<http://geo.enviroportal.sk/atlassr/>>.

Mapy.cz. 2013 [online] © Seznam.cz, a. s. a ďalšie, 2012 [cit. 2023-02-15]. Dostupné z: <<https://sk.mapy.cz/>>.

MARGITTAI, A., 1910. Adatok Turóc vármegye flórájához. In: *Magyar Bot. Lapok.*, Budapest, 9, s. 276-279.

MARGITTAI, A., 1913. Adatok Turóc vármegye flórájához. III. Közlemény. In: *Magyar Bot. Lapok.* Budapest, 12, s. 236-250.

MARGITTAI, A., 1919. Turóc vármegye és a vele határos megyék vadon termő rózsái. (Rosae sponte crescentes Comitatus Turóc comitatumque adjacentium). In: *Magyar Bot. Lapok.* Budapest, 17, s. 82-95.

MARHOLD, K., 1998. Paprad'orasty a semenné rastliny. In: MARHOLD, K. – HINDÁK, F., eds. *Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska*. Bratislava: Veda, s. 333-687. ISBN 80-224-0526-4.

MAZÚR, E. – LUKNIŠ, M., 1980. Geomorfologické jednotky. In: MAZÚR, E., ed. *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava: SAV a SÚGK, s. 54-55.

MCCUNE, B. – MEFFORD, M. J., 1999. PC-ORD. *Multivariate Analysis of Ecological Data, Version 5*. MjM Software Design, Gleneden Beach, OR, USA,.

MEDVECKÁ, J. – KLIMENT, J. – MÁJEKOVÁ, J. – HALADA, L. – ZALIBEROVÁ, M. – GOJDIČOVÁ, E. – FERÁKOVÁ, V. – JAROLÍMEK, I., 2012. Inventory of alien species of Slovakia. In: *Preslia*. Vol. 84, s. 257-309.

MICHÁLKO, J. – MAGIC, D. – BERTA, J., 1986. *Geobotanická mapa ČSSR, textová časť*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 160 s.

MIŠÍKOVÁ, K. – GODOVIČOVÁ, K. – ŠIRKA, P. – ŠOLTÉS, R. 2019. Checklist and Red List of mosses (Bryophyta) of Slovakia. In: *Biologia*. Roč. 75, č. 1, s. 31-37.

MIŠÍKOVÁ, K. – GODOVIČOVÁ, K. – ŠIRKA, P. – ŠOLTÉS, R. 2021. Checklist and Red List of hornworts (Marchantiophyta) of Slovakia. In: *Biologia*. Roč. 76, s. 2093-2103.

MUCINA, L. – BÜLTMANN, H. – DIERßEN, K. – THEURILLAT, J.-P. – RAUS, T. – ČARNI, A. – ŠUMBEROVÁ, K. – WILLNER, W. – DENGLER, J. – GARCÍA, R. G. – CHYTRÝ, M. – HÁJEK, M. – DI PIETRO, R. – IAKUSHENKO, D. – PALLANS, J. – DANIÉLS, F. J. A. – BERGMEIER, E. – GUERRA, A. S. – ERMAKOV, N. – VALACHOVIČ, M. – SCHAMINÉE, J. H. J. – LYSENKO, T. – DIDUKH, Y. P. – PIGNATTI, S. – RODWELL, J. S. – CAPELO, J. – WEBER, H. E. – SOLOMESHCH, A. – DIMOPOULOS, P. – AGUIAR, C. – HENNEKENS, S. M. – TICHÝ, L., 2016. Vegetation of Europe: hierarchical floristic classification system of vascular plant, bryophyte, lichen, and algal communities. In: *Applied Vegetation Science*. Vol. 19 (suppl. 1), s. 3-264.

Národný geoportál. 2014 [online] © 2014 SAŽP [cit. 2023-02-15]. Dostupné z: <<http://geoportal.gov.sk/sk/map?r=geoportal.sazp.sk>>.

OČKA, S., 2011. Príspevok k flóre nelesnej vegetácie Suchej doliny v Lúčanskej Malej Fatre. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum*. Martin, roč. 12, s. 132-158. ISBN 978-80-8060-270-3.

OČKA, S., 2014. Príspevok k flóre mokraďových biotopov Valčianskej doliny. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum*. Martin, roč. 13, s. 154-179. ISBN 978-80-8060-333-5.

OČKA, S., 2018. *Flóra nelesnej vegetácie Lúčanskej Malej Fatry a Žiaru a ostatných osobitne nechránených území Turca – 2. etapa*. Martin. Archív SNM, pobočka v Martine. Záverečná správa, 26 s.

Porastová mapa Informačného systému lesného hospodárstva. © Národné lesnícke centrum Ústav lesných zdrojov a informatiky [cit. 2023-02-15]. Dostupné z <https://gis.nlcsk.org/islhp/>.

SLEZÁK, M. – HRIVNÁK, R. – PETRÁŠOVÁ, A., 2014. Numerical classification of alder carr and riparian alder forests in Slovakia. In: *Phytocenologia*. Roč. 44, s. 283-308.

SLEZÁK, M. – HRIVNÁK, R. – PETRÁŠOVÁ, A., 2015. Vegetácia jelšových lesov v regióne Turiec (stredné Slovensko). In: *Bulletin slovenskej botanickej spoločnosti*. Bratislava. Roč. 37, č. 2, s. 209-255.

STANOVÁ, V. – VALACHOVIČ, M., eds., 2002. *Katalóg biotopov Slovenska*. Bratislava: DAPHNE – Inštitút aplikovanej ekológie, 225 s. ISBN 80-89133-00-2.

ŠÁLY, R. – ŠURINA, B., 2013. Pôdy. In: *Atlas krajiny Slovenskej republiky* [online]. Banská Bystrica: Slovenská agentúra životného prostredia, Centrum environmentálnej informatiky [cit. 2023-02-15]. Dostupné z: <<http://geo.enviroportal.sk/atlassr/>>.

ŠKODOVÁ, I. – HEGEDŮŠOVÁ, VANTAROVÁ, K., 2014. Metodika spracovania prehľadu. In: *Rastlinné spoločenstvá Slovenska. 5. Travnino-bylinná vegetácia*. Bratislava: vyd. Veda, s. 10-22.

ŠKOVIROVÁ, K. – OČKA, S., 2005. Floristický príspevok k Dielniciam pri Kláštore pod Znievom. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum*. Martin, roč. X, s. 105-130. ISBN 80-8060-175-5.

ŠKOVIROVÁ, K. – OČKA, S., 2020. Príspevok k nepôvodným cievnatým rastlinám Turčianskej kotliny. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum*. Martin, roč. XV, s. 253-272. ISBN 978-50-8060-498-1.

ŠKOVIROVÁ, K., 2003. *Carex pendula, Cyperus fuscus, Eleocharis uniglumis* [Report]. In MRÁZ, P. Zaujímavejšie floristické nálezy. In: *Bull. Slov. Bot. Spoločn.* Roč. 25, s. 243-256.

ŠKOVIROVÁ, K., 2012. *Carex pendula* [Report]. In ELIÁŠ, P. jun. Zaujímavejšie floristické nálezy. In: *Bull. Slov. Bot. Spoločn.* Roč. 34, č. 2, s. 213-223.

TICHÝ, L., 2002. Juice, software for vegetation classification. In: *J. Veg. Sci.* Vol. 13, n. 3, s. 451-453.

TOPERCER, J., 2003. *Zelené miesta a cesty Martina a Vrútok*. Martin : SZOPK. 40 s.

VALACHOVIČ, M. – KLIMENT, J. – HEGEDŮŠOVÁ VANTAROVÁ, K. (eds), 2021. *Rastlinné spoločenstvá Slovenska. 6. Vegetácia lesov a krovín*. Veda, Bratislava, 768 s.

VALACHOVIČ, M. (ed.), 2001. *Rastlinné spoločenstvá Slovenska. 3. Vegetácia mokradí*. Veda, vydavateľstvo SAV. Bratislava, 434 s.

VAEO, Š., 2013. *Klimatické zmeny, príčiny a opatrenia – dokumentárny film* [online]. [cit. 2023-03-01]. Dostupné z: <<https://www.povodne.sk/index.php/sk/dokumentarne-filmy-dokumentary-films>>.

VOZÁROVÁ, M. – SUTORÝ, K., 2001. Index herbariorum Reipublicae bohemicae et Reipublicae slovacae. In: *Bulletin Slovenskej Botanickej Spoločnosti*. Supplement 7, 95 s.

Vyhláška Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky z 19. apríla 2021, ktorou sa mení a dopĺňa vyhláška Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky č. 170/2021 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon č. 54/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov.

WAGNER, J., 1901. Die Gefässpflanzen des Turóc Komitates. In: *Jahrbuch des Siebenbürgerischen Karpathen Vereines*, s. 28-59.

A CONTRIBUTION TO THE FLORA AND VEGETATION OF THE SLOVIANSKA VALLEY WITH AN EMPHASIS ON WETLANDS

Stanislav Očka

Summary

The paper brings a current floristic and partly phytocenological survey of the wetland and marginally grassland vegetation of Slovianska valley in the Lúčanská Malá Fatra Mts. As for the wetland biotopes, the research was focused on small sized biotopes of petrifying springs, soft water springs, fen springs, rich fens, hydrophilous tall herb fringe communities of mountain belts and partly alder swamp forests that were left after the drainage of large valley wetlands in the past. Among the grassland biotopes the mesic grasslands and pastures were discussed. There were 325 taxa of vascular plants found in 17 selected localities of the studied area during the research in 2012, 2020 – 2023. Of these, 3 taxa are categorized in Slovakia as vulnerable (VU), 13 are nearly threatened (NT), 7 are less threatened (LC) and 1 is endemic to the Western Carpathians. Ten taxa fall under the legal protection. The findings of 18 biogeographically and naturally significant taxa are discussed. One of the most interesting findings is one tuft of *Carex nigra* subsp. *juncella* (Fr.) Lemke – a seldom proved species in Slovakia. The species: *Blysmus compressus*, *Carex hostiana*, *Carex pendula* agg. (both *C. agastachys* and *C. pendula* s. str.), *Centaurium erythraea*, *Cyperus fuscus*, *Epipactis palustris*, *Pinguicula vulgaris*, *Sesleria uliginosa*, are considered interesting at least on the regional level. Most of them are just single or low population findings and are endangered by the degradation of its biotope either by its drainage or the progress of succession, or simply by the biotope's rareness. Six invasive neophytes were recorded. A total of 39 phytocenological relevés of wetland vegetation were classified into 6 clusters by numerical analyses. The clusters are as follows: 1. wet tall herbaceous stands of degraded fens and wet meadows, 2. rich fens and fen springs, 3. overgrown springs and tall herbaceous wetlands with *Equisetum telmateia*, 4. muddy springs and depressions with *Glyceria nemoralis*, 5. soft water springs and wetlands with *Carex pendula* agg., and 6. calcereous (petrifying) forest springs. A specialised electronic system was used for the systematical classification of relevés with the result of 6 clearly classifiable associations and numerous transitional vegetation types. The most common associations are *Junco inflexi-Menthetum longifoliae*, *Carici pendulae-Eupatorietum cannabini*, *Valeriano dioicae-Caricetum davallianae*, *Cardamino-Chrysosplenietum alternifolii* and *Pellio endiviifoliae-Cratoneuretum commutati*.

DIGITALIZÁCIA HERBÁROVÝCH POLOŽIEK A JEJ VÝZNAM

MARTINA MICHALOVÁ¹ – MICHAL HRABOVSKÝ¹ –
KATERYNA BARABASH² – ANDREJ FERKO²

¹ Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra botaniky,
Révová 39, 811 02 Bratislava,

e-mail: martina.michalova@uniba.sk; michal.hrabovsky@uniba.sk

² Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta matematiky, fyziky a informatiky,
Katedra algebry a geometrie, Mlynská dolina, 824 48 Bratislava, Slovenská
republika; e-mail: kemly0411@gmail.com; andrej.ferko@fmph.uniba.sk

Michalová, M., Hrabovský, M., Barabash, K., Ferko, A., 2023. Digitisation of herbarium specimens and its importance.

Abstract: Herbarium specimens are an incomparable source of knowledge. The digitisation of collections (databasing of label information and imaging) is a recent trend in herbarium management. Public access to such information via websites makes collections more broadly useful and improves scientific research. We created more than 200 digital twins of invasive daisies of genus *Symphyotrichum* specimens using the hi-tech CRUSE CS 220ST1100 scanner, providing high precision both in geometry and radiometry. Specimens were scanned at the resolution of 300 dpi with a barcode and scales. We produced high-quality results in relatively short time. The data were stored at a website developed by Kateryna Barabash from the Department of Algebra and Geometry and it implements colour and distance measurement functions directly in the web resource. Our plan is to continue with the digitisation of Comenius University Herbarium (SLO) in the future.

Keywords: digitisation; herbarium specimens; morphometrics.

Úvod

Herbárové položky sú esenciálnym nástrojom botanického výskumu. Zbierka celosvetového prírodovedného dedičstva je v súčasnosti vyčíslená na približne dve až tri miliardy položiek (Carranza-Rojas et al., 2017), z čoho je 350 miliónov položiek rastlín, uložených vo viac ako 3400 herbároch (Index Herbariorum, 2023). Súčasným trendom v manažovaní herbárov je digitalizácia ich zbierok, spočívajúca vo vyhotovení obrazového súboru skenovaním a databázovaní informácií zo schéd (etikiet). Vzniknuté digitálne položky spolu s metadátami môžu byť prístupné používateľom po celom svete v akomkoľvek čase. Voľný prístup k takýmto informáciám robí zbierky širšie využiteľné a posúva vedecký výskum na vyššiu úroveň (Soltis, 2017). Okrem toho sú digitalizované položky bezpečne zálohované a chránené pred

poškodením a takto spracované sú vhodné na skúmanie fenológie jednotlivých taxónov a ich priestorovej distribúcie (Hart et al., 2014; Davis et al., 2015; Pearson, 2019). Vo vzťahu k digitalizovaným položkám sú v súčasnosti v čoraz väčšej miere uplatňované metódy umelých neurónových sietí, spočívajúce v aplikácii strojového videnia a učenia sa. Výsledkom je automatizovaná identifikácia naskenovaných rastlín a klasifikácia blízko príbuzných druhov (Belhumeur et al., 2008; Unger et al., 2016; Carranza-Rojas et al., 2017; Hussein et al., 2021), so zohľadnením botanickej morfometriky (Corney et al., 2012; Zhu et al., 2017; Mora-Fallas et al., 2019; Younis et al., 2020). Dôležitým aspektom pri digitálnom spracovávaní herbárových položiek je obnova ich farieb, ktoré sú po vylisovaní a vysušení v odtieňoch hnedej a šedo-zelenej, pretože sfarbenie jednotlivých rastlinných orgánov je jedným z kľúčových znakov pri odlišovaní taxónov (Flannery, 2012).

Cieľom tohto príspevku bolo (I) zdigitalizovať historické a originálne položky s inváznymi astrami rodu *Symphyotrichum* Herbáru Katedry botaniky PriF UK (medzinárodná skratka SLO); (II) nájsť vhodné vstupné nastavenia skeneru a rozloženia digitalizovaných položiek a (III) vytvoriť a aplikovať webovú stránku s nástrojmi na morfometrické analýzy a obnovu farieb.

Charakteristika skúmaného problému

Vysokokvalitné skenovanie objektov umožňuje vizualizáciu kultúrneho a prírodného dedičstva, v našom prípade herbárových položiek. Digitalizáciou transformujeme analógový materiál na digitálny, pričom tento materiál je presnou kópiou originálu. Sledované parametre obrazového súboru môžeme rozdeliť na dve skupiny – geometrické parametre vyjadrujúce rozlíšenie výsledného skenu v jednotkách dpi (dots per inch) a rádiometrické parametre vyjadrujúce farby v bitoch (binary digit). Postup digitalizácie prírodovedných zbierok podrobne opísal Nelson et al. (2012), vychádzajúc z metód podľa Glaser et Strauss (1967) a Charmaz (2006). Postup zahŕňa: 1. prípravu položiek pred samotnou digitalizáciou (spočívajúcu okrem iného v nalepení jedinečného čiarového kódu na položku a správneho umiestnenia položiek na skenovaciu plochu); 2. nasnímanie položky (obvykle vo formáte TIFF, ktorý zachováva pôvodné obrazové dáta); 3. spracovanie snímky (kontrola kvality – ostrosti, čitateľnosti čiarového kódu a schédy); 4. importovanie metadát zo schédy a čiarového kódu do databázy; 5. priradenie priestorovej informácie (GPS súradnice).

Herbárová položka je dokladom o výskyte určitého druhu na konkrétnom mieste v určitom čase. Ide o vylisovanú rastlinu s pripojenou schédou, obsahujúcou vedecký názov rastliny, opis lokality, dátum zberu a meno zberateľa i určovateľa vedeckého názvu. Významné sú najmä tzv. typové položky, na ktoré sa viažu vedecké názvy taxónov, dokladové exempláre k botanickým štúdiám, flóram, atlasom a kľúčom na určovanie rastlín. Správne zdokladovaný materiál je nevyhnutným predpokladom pre podrobnejšie štúdium jedincov, resp. populácií rastlín (Encyclopedia Beliana, 2023).

Herbár Katedry botaniky PriF UK patrí k najstarším prírodovedným zbierkovým fondom na Slovensku. Bol založený v roku 1940, v súčasnej budove katedry sa nachádza od roku 1960. Herbár, ktorý vo svojej všeobecnej vedeckej časti aktu-

álne zastrešuje viac ako 175 000 položiek rastlín a húb (156 000 cievnaté rastliny, 12 000 machorasty, 5 000 lišajníky, 3 000 huby), je usporiadaný podľa Englerovho systému (Engler, 1892). Všeobecná vedecká časť je doplnená o niekoľko vzácných zbierok známych inštitúcií a osobností, v ktorých bolo ponechané pôvodné usporiadanie. Spolu s nimi súhrnný počet len cievnatých rastlín predstavuje viac ako pol milióna položiek (Schwarzová et Králik, 2011). Medzi významné zbierky sa radia okrem iného herbárová zbierka Izabely Textorisovej, prvej slovenskej botaničky, herbárová zbierka Bratislavského lekársko-prírodovedného spolku, herbárové zbierky Viktora Greschika, Jozefa Dohnányho, Jozefa Scheffera, J. Ľ. Holubyho, Jána Futáka, či Terézie Krippelovej, zakladateľky výskumu synantropnej flóry a vegetácie na Slovensku. Súčasnými kurátormi zbierok herbáru SLO sú Soňa Jančovičová (huby), Katarína Mišíková (machorasty), Michal Hrabovský (cievnaté rastliny) a Eva Zahradníková (dreviny). Súčasťou herbáru SLO sú i položky invázných astier rodu *Symphyotrichum*.

Astry rodu *Symphyotrichum* Nees sú invázne neofyty pochádzajúce zo Severnej Ameriky. Do Európy boli zavlečené ako okrasné rastliny v 17. storočí (Hoffmann, 1996). Tieto trvalky, obľúbené pre ich neskoré jesenné kvitnutie a bohaté súkvetia rôznych farieb, sú dostupné pod rôznymi označeniami, pričom ich taxonomická klasifikácia je nejasná. Záhradné kultivary vzniknuté viacnásobným krížením majú potenciál unikáť do voľnej prírody a tam sa krížiť s inými taxónmi tohto rodu. V súčasnosti v Európe a na Slovensku osídľujú rôzne typy stanovišť. Problematické sú najmä v alúviách tokov a v antropicky ovplyvnených stanovištiach, kde majú schopnosť sa rýchlo a nekontrolovateľne šíriť, čím negatívne ovplyvňujú pôvodnú biodiverzitu. Rastliny dokážu produkovať veľké množstvá semien, ktoré sa šíria anemochoricky a hydrochoricky a zároveň sa množia vegetatívne pomocou dlhých, rýchlo rastúcich podzemkov (Jedlička a Prach, 2006). Súčasné vymedzenia druhov a nižších taxonomických jednotiek sú kontroverzné i v pôvodnom areáli výskytu, čo zapríčiňuje najmä hybridizácia a polyploidizácia vedúca k vysokej morfolologickej, karyologickej a cytologickej variabilite. Identifikáciu komplikuje aj enormná fenotypová plasticita v reakcii na podmienky prostredia a prevažujúce klonálne rozmnožovanie týchto rastlín (Brouillet et al., 2006).

V rámci nášho dlhoročného výskumu (2018 – súčasnosť) sa venujeme problematike tohto rodu na našom území, čo zahŕňa cytologické, karyologické, molekulárne a morfometrické analýzy (Michalová, 2018; Michalová, 2020a, b). Doposiaľ sme nazbierali položky zo 111 populácií z celého Slovenska a susedných krajín, v rámci ktorých sme sledovali kľúčové morfologické charakteristiky (Hoffmann, 1996; Kovanda a Kubát, 2004; Brouillet et al., 2006; Meinert et al., 2009; Dirkse et al., 2014; Kaplan et al., 2019). Ide najmä o kvantitatívne znaky zákrovu (súbor listeňov pod súkvetím typu úbor), lupeňových a rúrkovitých kvetov, počet zákrovných listeňov, lupeňových a rúrkovitých kvetov v úbore, počet úborov v súkvetí a kvalitatívne znaky ako usporiadanie zákrovných listeňov, ich odstávanie a uškatosť a tvar listov. Vzhľadom na veľký počet sledovaných znakov v rámci veľkého počtu položiek je obdobný výskum časovo veľmi náročný. Transformácia analógového materiálu do digitálnej podoby je preto kľúčová, keďže eliminuje riziko fyzického poškodenia položiek v priebehu času. Význam digitalizácie do vysokého rozlíšenia je navyše

podtrhnutý možnosťou aplikácie umelej inteligencie na meranie morfológických znakov, čo môže v konečnom dôsledku významne zefektívniť tok práce.

Metodika práce

Pri digitálnom spracovávaní položiek sme postupovali v súlade s prácou Nelson et al. (2012), s výnimkou priradenia priestorovej informácie v poslednom kroku. Herbárové položky invázných astier rodu *Symphyotrichum* sme snímali bezkontaktným skenerom CRUSE CS 220ST1100 spoločnosti Cruse Spezialmaschinen GmbH (obr. 1). Prístroj sa vyznačuje vysokou presnosťou digitalizácie ako geometrických, tak aj rádiometrických parametrov (Bohdal et al., 2019; Berger Haladová et al., 2023).

Herbárové položky boli označené schédou, obsahujúcou názov taxónu, meno zberateľa, meno určovateľa, dátum a lokalitu zberu, v prípade preurčenia taxónu aj revíznou kartou a unikátnym čiarovým kódom. Čiarové kódy sme vytvárali v programe Zint Barcode Studio 2.4 s použitím symboliky Code 128 (ISO 15417). Okrem samotných herbárových položiek sme skenovali aj kalibračné nástroje – mierku, uhlomer a farebný terč. Herbárové položky boli nasnímané vo formáte TIFF. Snímky boli následne orezané a s príslušnými údajmi uložené v špecializovanej elektronickej databáze. Tá obsahuje obrazové súbory a metadáta zo schéd a čiarových kódov v jazyku SQLite. Výsledky sú dostupné na webovej stránke, obsahujúcej zoznam položiek, s možnosťou vyhľadávania a použitia funkcií obnovy farieb a merania morfológických znakov pomocou technológií HTML5, CSS, JavaScript, Django a Python (Barabash, 2020a, 2020b, 2020c).

Na prezentáciu výsledkov digitalizácie herbárových položiek sme obrazové súbory vo formáte TIFF konvertovali v programe reaConverter 7 na komprimovateľný formát JPG (Fabian, 2016) a ďalej upravili v programe Zoner Photo Studio X (Zoner team, 2016).

Obr. 1. Proces digitalizácie. Foto M. Michalová

Fig. 1. Digitisation process. Photograph by M. Michalová

Výsledky

Celkovo sme zdigitalizovali 203 položiek inváznych astier rodu *Symphyotrichum*, z čoho 126 položiek bolo historických a 77 originálnych. Najstaršia nasnímaná herbárová položka je z roku 1883 (Wroclaw, Untertag). Jedna položka pochádza z územia dnešného Rakúska (Linz, Duftschmidt 1855), jedna z územia dnešného Nemecka (Zittau, Hofmann 1890). Digitalizácia originálnych položiek prebieha naďalej.

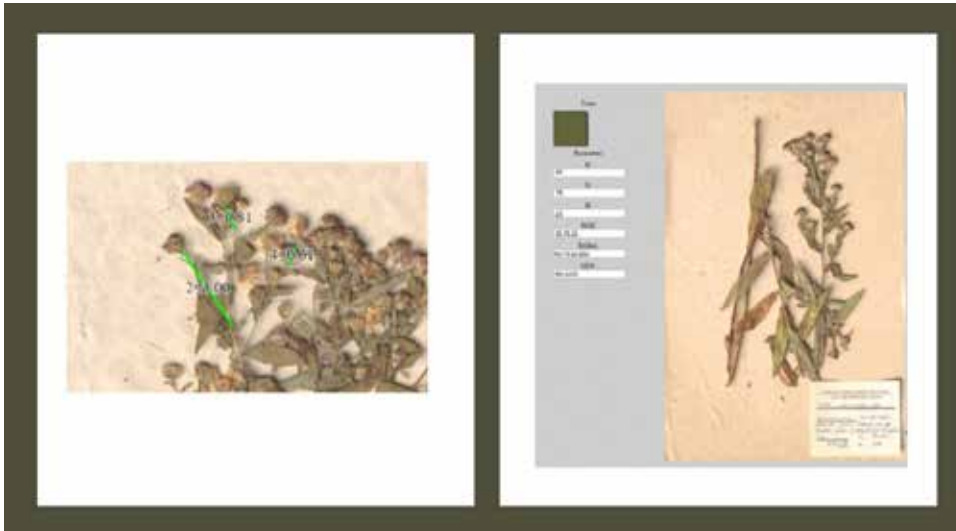
Po skúšaní rôznych možností sa ako najideálnejšie ukázalo súbežné snímanie štyroch herbárových položiek na herbárových listoch rozmerov $44 \times 28,5$ cm. Celková skenovaná plocha tak mala rozmer približne 112×67 cm. Výstupné súbory vo formáte TIFF mali každý približne 960 MB, po prvotnej konverzii okolo 9 MB. Z kvalitatívneho a časového hľadiska pre našu aplikačnú oblasť sa ukázal byť najideálnejší režim L-La (ľavé svetlo), rozlíšenie 300 dpi, farebná hĺbka 48-bit RGB (presné farby) a rovina zaostrenia vo výške 0,4 mm. Skenovanie herbárových položiek v rozlíšení 300 dpi je v súčasnosti využívané poprednými botanickými inštitúciami, pričom výnimku tvoria typové položky, ktoré sa skenujú v rozlíšení 600 dpi (Tegelberg et al., 2014). Výstupné obrazové súbory sú v rozlíšení, v ktorom je možné položky analyzovať do najmenších relevantných detailov (obr. 2).

Vytvorená webová stránka, na ktorej sa nachádzajú nasnímané položky spolu s metadátami, umožňuje vyhľadávanie, zobrazovanie, sťahovanie, približovanie a odďalovanie jednotlivých položiek. Jej rozhranie je doplnené o funkcie „color picker“ a „distance measurement“ (obr. 3), pomocou ktorých sa dajú na položkách obnovovať farby a merať morfológické znaky. Automatizácia merania morfológických znakov pomocou matematických funkcií je inováciou, ktorú je možné využiť na efektívizáciu výskumu (nielen) inváznych astier rodu *Symphyotrichum*.

Obr. 2. Skeny herbárových položiek. Ilustrácia obrazových výstupov skenovania

Fig. 2. Scans of herbarium items. Illustration of image output of scanning

Obr. 3. Nástroje na webstránke „distance measurement“ a „color picker“, pomocou ktorých sa dajú na položkách obnovovať farby a merať morfológické znaky. Foto K. Barabash

Fig. 3. “Distance measurement” and “colour picker” tools on the website which can be used to renew the colours on items and measure morphological signs. Photograph by K. Barabash

Dokumentujú to aj dve publikované animácie Color Picker, Distance Measurement (Barabash, 2020b, 2020c).

Záver

Digitalizácia umožňuje ochrániť a zachovať herbárové položky, ktoré sú pre botanikov neoceniteľným zdrojom informácií o rastlinných jedincoch, populáciách, ich dynamike a geografickom rozšírení. Okrem prístupnosti pre akéhokoľvek používateľa s internetovým pripojením rozširuje možnosti vedeckého výskumu využívaním informácií z metadát a obrazového obsahu. Z toho vyplýva, že digitalizácia má význam a mala by mať svoje miesto v botanickom výskume. Webový nástroj a jeho funkcie sú naďalej vo vývoji a digitálne súbory budú neskôr zverejnené na platforme projektu Europeana, ktorý podporuje a zastrešuje digitálnu transformáciu prírodného a kultúrneho dedičstva krajín Európy (Berendsohn a Güntsch, 2012). Do budúcnosti sa zameriame na vývoj možnosti súbežného využívania funkcií priblíženia obrazového súboru a merania vzdialenosti, čo by umožnilo merať morfológické charakteristiky, a to i malých rozmerov, ktoré sú dôležité pre náš výskum.

Podakovanie

Tento príspevok vznikol s podporou grantu VEGA 1/0255/23.

Literatúra

BARABASH, K., 2020a. *Presentation of botanic collections in virtual exhibitions with high-precision colors*. (Diplomová práca) Univerzita Komenského v Bratislave.

BARABASH, K., 2020b. Color Picker [Citované: 21. marec 2023] <<https://www.youtube.com/watch?v=nJrtSU72E7w>>

BARABASH, K., 2020c. Virtual Herbarium [Citované: 21. marec 2023] <<https://www.youtube.com/watch?v=PWWt8D-8npg>>

BELHUMEUR, P. N. – CHEN, D. – FEINER, S. – JACOBS, D. W. – KRESS, W. J. – LING, H. – LOPEZ, I. – RAMAMOORTHY, R. – SHEOREY, S. – WHITE, S. – ZHANG, L., 2008. Searching the World's Herbaria: A System for Visual Identification of Plant Species, In: *European Conference on Computer Vision*, s. 116-129.

BERENDSOHN, W. – GÜNTSCH, A., 2012. OpenUp! Creating a crossdomain pipeline for natural history data. In: *Zookeys* Roč. 209, s. 47.

BERGER HALADOVÁ, Z. – BOHDAL, R. – ČERNEKOVÁ, Z. – ŠTANCELOVÁ, P. – FERKO, A. – BLAŠKOKRIŽANOVÁ, J. – HOJSTRIČOVÁ, J. – BARÁTHOVÁ, K., 2023. Finding the Best Lighting Mode for Daguerrotype, Ambrotype, and Tintype Photographs and Their Deterioration on the Cruse Scanner Based on Selected Methods. In: *Sensors*. Roč. 23(4), 2303.

BOHDAL, R. – BÁTOROVÁ, M. – FERKO, A., 2019. Adaptive scanning of diverse heritage originals like Synagogue interior, empty rare papers or Herbarium items from the 19th century. In: *Conference on Applied Mathematics APLIMAT 2019*, Proceedings, Bratislava, SR, s. 72.

BROUILLET, L. – SEMPLE, J. C. – ALLEN, G. A. – CHAMBERS, K. L. – SUNDBERG, S. D., 2006. *Symphyotrichum* Nees. In: *Flora of North America Editorial Committee ed. Flora of North America 20*. Oxford University Press, New York, s. 465-470.

CARRANZA-ROJAS, J. – GOEAU, H. – BONNET, P. – MATA-MONTERO, E. – JOLY, A., 2017. Going deeper in the automated identification of Herbarium specimens. In: *BMC Evol. Biol.* Roč. 17, s. 1-14.

CHARMAZ, K., 2006. *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. SAGE Publications, London, 416 s.

CORNEY, D. P. A. – TANG, H. L. – CLARK, J. Y. – HU, Y. – JIN, J., 2012. Automating digital leaf measurement: The tooth, the whole tooth, and nothing but the tooth. In: *PLoS One*. Roč. 7, s. 1-10.

DAVIS, C. C. – WILLIS, C. G. – CONNOLLY, B. – KELLY, C. – ELLISON, A. M., 2015. Herbarium records are reliable sources of phenological change driven by climate and provide novel insights into species' phenological cueing mechanisms. In: *Am. J. Bot.* Roč. 102, s. 1599-1609.

DIRKSE, G. M. – REIJERSE A. I. – DUISTERMAAT, L., 2014. ontrafeling van in Nederland ingeburgerde Amerikaanse herfstasters (*Symphyotrichum* Nees. subg. *Symphyotrichum* sect. *Symphyotrichum*, *Asteraceae*). In: *Gorteria* 37, s. 1-24.

ENGLER, A., 1892. *Syllabus der Pflanzenfamilien*. Gebrüder Borntraeger, Berlín, 230 s.

- FABIAN, M., 2016. *Virtualizácia bratislavskej synagógy*. Bakalárska práca. Univerzita Komenského v Bratislave. 41 s.
- FLANNERY, M. C., 2012. Flatter than a Pancake: Why Scanning Herbarium Sheets Shouldn't Make Them Disappear. In: *Spont Generations: A Journal for the History and Philosophy of Science*. Roč. 6, s. 1-9.
- GLASER, B. G. – STRAUSS, A. L., 1967. *The Discovery of Grounded Theory: strategies for qualitative research*. Aldine Publishing Company, Chicago, 284 s.
- HART, R. – SALICK, J. – RANIITKAR, S., 2014. Herbarium specimens show contrasting phenological responses to Himalayan climate. In: *PNAS USA*. Roč. 111, s. 10615
- HERBÁR [online]. Encyclopaedia Beliana, ISBN 978-80-89524-30-3. [cit. 2023-05-08]. Dostupné z: <<https://beliana.sav.sk/heslo/herbar>>
- HUSSEIN, B. R. – MALIK, O. A. – ONG, W. H. – SLIK, J. W. F., 2020. Automated Classification of Tropical Plant Species Data Based on Machine Learning Techniques and Leaf Trait Measurements. In: *Comput. Sci. Technol.* S. 85-94.
- HOFFMANN, M. H. A., 1996. Die in Zentraleuropa verwilderten und kultivierten nordamerikanischen Astern In: *Feddes Repert.* Roč. 107, s. 163-188.
- INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR STANDARDIZATION, 2007. Information technology – Automatic identification and data capture techniques – Code 128 bar code symbology specification. Dostupné z: <<https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:43896:en>>
- JEDLIČKA, J. – PRACH, K., 2006. A comparison of two North-American asters invading in central Europe. In: *Flora*. Roč. 201, s. 652-657.
- KAPLAN, Z. – DANIHELKA, J. – CHRTEK, J. Jr. – KIRSCHNER, J. – KUBÁT, K. – ŠTEPÁNEK, J. – ŠTECH, M., 2019. *Rod Symphyotrichum* In: *Klíč ke květeně České republiky*. Academia Praha, s. 980-983.
- KOVANDA, M. – KUBÁT, K., 2004. *Aster* L. In: SLAVÍK, B. – STĚPÁNKOVÁ, J. – ŠTEPÁNEK, J. (eds). *Květena České republiky*. Academia, Praha, s. 125-140.
- MEINERT, S. – OTTICH, I. – ZIZKA, G., 2009. Antropochore Aster-Arten (*Asteraceae*) in Frankfurt am Main. In: *Botanik und Naturschutz in Hessen*. Roč. 22, s. 91-106.
- MICHALOVÁ, M., 2018. *Morfologická diverzita invázných populácií Symphyotrichum novi-belgii agg. na západnom Slovensku*. (Bakalárska práca). Univerzita Komenského v Bratislave.
- MICHALOVÁ, M., 2020a. *Taxonómia a diverzita invázných astier (Symphyotrichum sp.) na Slovensku*. (Diplomová práca) Univerzita Komenského v Bratislave.
- MICHALOVÁ, M., 2020b. Morfologická variabilita a veľkosť genómu invázných astier rodu *Symphyotrichum* v nížinách Slovenska. In: *Študentská vedecká konferencia PriF UK 2020: Zborník recenzovaných príspevkov*. Bratislava : Univerzita Komenského. s. 379-384. ISBN 978-80-223-5032-7
- MORA-FALLAS, A. – GOEAU, H. – MAZER, S. – LOVE, N. – MATA-MONTERO, E. – BONNET, P. – JOLY, A., 2019. Accelerating the Automated Detection, Counting and Measurements of Reproductive Organs in Herbarium Collections in the Era of Deep Learning. In: *Biodivers. Inf. Sci. Stand.* Roč. 3, s. 4-6.

NELSON, G. – PAUL, D. – RICCARDI, G. – MAST, A. R., 2012. Five task clusters that enable efficient and effective digitization of biological collections. In: BLAGODEROV V., SMITH, V.S. (Ed) No specimen left behind: mass digitization of natural history collections. *ZooKeys*. Roč. 209, s. 19-45.

PEARSON, K. D., 2019. A new method and insights for estimating phenological events from herbarium specimens, In: *Appl. Plant Sci*. Roč. 7, e01224.

SCHWARZOVA, T. – KRÁLIK, E., 2011. Herbár s viac ako 70-ročnou históriou disponuje významnými zbierkami. In: *Naša Univerzita*. Roč. 3, s. 28.

SOLTIS, P. S., 2017. Digitization of herbaria enables novel research. In: *Am. J. Bot.* Roč. 104, s. 1281.

TEGELBERG, R. – MONONEN, T. – SAARENMAA, H., 2014. High-performance digitization of natural history collections: Automated imaging for herbarium and insect specimens. In: *Taxon*. Roč. 63, s. 1307-1313.

THIERS, B., 2023. Index Herbariorum: Comenius University [cit. 2023-03-21]. Dostupné z: <<http://sweetgum.nybg.org/science/ih/herbarium-details/?im=125072>>

UNGER, J. – MERHOF, D. – RENNER, S., 2016. Computer vision applied to herbarium specimens of German trees: Testing the future utility of the millions of herbarium specimen images for automated identification. In: *BMC Evolutionary Biology*. Roč. 16, s. 1-7.

YOUNIS, S. – SCHMIDT, M. – WEILAND, C. – DRESSLER, S. – SEEGER, B. – HICKLER, T., 2020. Detection and annotation of plant organs from digitised herbarium scans using deep learning,. In: *Biodivers. Data J*. Roč. 8, s. 1-10.

ZHU, Y. – DURAND, T. – CHENIN, E. – PIGNAL, M. – GALLINARI, P. – VIGNES-LEBBE, R., 2017. Using a Deep Convolutional Neural Network for Extracting Morphological Traits from Herbarium Images. In: *Proc. TDWG*. Roč. 1, e2040.

ZONER TEAM, 2016. Zoner Photo Studio X. Dostupné z: <https://www.zoner.com>

DIGITISATION OF HERBARIUM SPECIMENS AND ITS IMPORTANCE

Martina Michalová – Michal Hrabovský – Kateryna Barabash – Andrej Ferko

Summary

Herbarium specimens of invasive asters of the genus *Symphyotrichum* were scanned with a CRUSE CS 220ST1100 non-contact scanner. In total, we digitized 203 items of invasive asters of the genus *Symphyotrichum*, of which 126 items were historical and 77 original. After testing various options, simultaneous scanning of four herbarium items on herbarium sheets measuring 44 × 28.5 cm proved to be the most ideal. The total scanned area thus had dimensions of approximately 112 × 67 cm. The output TIFF files were around 960MB each, after initial conversion around 9MB. From a qualitative and time point of view, the L-La mode (left light), 300 dpi resolution, 48-bit RGB color depth (precise colors) and a focus plane of 0.4 mm turned out to be the most ideal for our application area. The output image files are of a resolution in which the specimens can be analyzed to the smallest detail. The results are available on the web page, where the captured items are located together with metadata. It allows searching, viewing, downloading, zooming in and out for every individual specimen. The interface of the website is supplemented by a possibility to use tools to restore colors and measure morphological features on specimens. The digitisation of the herbaria items is still ongoing and we plan to digitise all the remaining specimens of invasive asters of the genus *Symphyotrichum*, as well as other specimens held in the Department of Botany of Comenius University in Bratislava.

MAKROZOOBENTOS POVODIA TURCA S OHĽADOM NA GEOLOGICKÚ ROZMANITOSŤ ÚZEMIA

KATARÍNA THOMKOVÁ¹ – MATEJ ŽIAK² – TOMÁŠ NAVARA³ –
IGOR KOKAVEC⁴ – VLADIMÍR KUBOVČÍK⁵ –
SLAVOMÍR STAŠIOV⁶

¹ Katedra biológie a všeobecnej ekológie, Technická univerzita vo Zvolene,
T. G. Masaryka 24, 960 01 Zvolen, e-mail: thomkova.katarina@gmail.com,

² Slovenské národné múzeum v Martine, Múzeum Andreja Kmeťa, ul. A. Kmeťa 20,
036 01, Martin, 043/2425240, e-mail: matej.ziak@snm.sk

³ Slovenská akadémia vied, Ústav zoológie, Dúbravská cesta 9,
845 06 Bratislava, Slovensko, e-mail: tomas.navara@savba.sk

⁴ Slovenská akadémia vied, Ústav zoológie, Dúbravská cesta 9,
845 06 Bratislava, Slovensko, e-mail: igor.kokavec@savba.sk

⁵ Katedra biológie a všeobecnej ekológie, Technická univerzita vo Zvolene,
T. G. Masaryka 24, 960 01 Zvolen, e-mail: kubovcik@tuzvo.sk

⁶ Katedra biológie a všeobecnej ekológie, Technická univerzita vo Zvolene,
T. G. Masaryka 24, 960 01 Zvolen, e-mail: stasiov@tuzvo.sk

Thomková, K., Žiak, M., Navara, T., Kokavec, I., Kubovčík, V., Stašiov, S.,
2023. Macroinvertebrates of the Turiec river basin regarding the geological di-
versity of the area.

Abstract: The basin of the Turiec river drains three geomorphological units with different geological bedrocks. The aim of our research was to evaluate the taxocoenosis of selected groups of benthic invertebrates, with regard to the geological bedrock and to determine the indicator species for the given bedrocks. Out of 29 studied sites in the Turiec basin, situated on three different geological bedrocks, a total of 161 taxa of aquatic invertebrates was recorded. The analysis of indicator species showed that characteristic species for limestone flows are *Bythinella austriaca*, *Trichodrilus strandi*, *Crenobia alpina*, *Rhithrogena loyolaea*, *Torleya mayor*, *Amphinemura borealis* and *Dinocras cephalotes*. Water flowing over crystalline bedrock are characterised by the species *Dendrobaena octaedra*, *Leuctra pseudosignifera*, *Diura bicaudata* and *Crunoecia irrorata*. The vulcanites of the Turiec river basin were marked by the indicator taxa *Ecdyonurus nigriscens*, *Siphonoperla neglecta* and *Drusus monticola*. In the water flowing through varied geological structures, there were proven differences in the composition of species and in the variability of the communities of water invertebrates. The research

shows that geological bedrock is one of the important factors which impacts and forms the conditions in the water flow.

Key words: *macroinvertebrates, Turiec river basin, geology, distribution, diversity, carbonates, silicates, neovolcanic.*

Úvod

Podenky (Ephemeroptera), pošvatky (Plecoptera) a potočníky (Trichoptera) predstavujú najvýznamnejšiu zložku vodných bezstavovcov. Sú citlivé na prirodzené zmeny faktorov prostredia (Jacobus et al., 2019; De Walt a Ower, 2019; Morse et al., 2019). Dominujú v podhorských a horských tokoch a tvoria podstatnú časť diverzity makrozoobentosu (napr. Krno, 1992; Barquín a Death, 2006, 2009; Maiolini et al., 2011).

Základné abiotické faktory ovplyvňujúce distribúciu a abundanciu vodných bezstavovcov sú teplota, substrát, kvalita a rýchlosť prúdenia vody (Hynes, 1970; Derka, 2005; Krno, 2002). Okrem vyššie uvedených abiotických faktorov, geológia a na ňu viazané premenné zohrávajú významnú úlohu pri definovaní zloženia spoločenstiev makrozoobentosu (Callanan et al., 2012). Toky na kryštaliniku, stredne priepustnom podloží, majú vyššiu koncentráciu kremíka (Si) viazanú v oxide kremičitom. Naopak, v tokoch na karbonátoch je vyššia koncentrácia vápnika (Ca^{2+}), alkalita a vysoká priepustnosť hornín (Krno et al., 2015). Chemické parametre sú dôležitým environmentálnym filtrom distribúcie vodných organizmov (napr. Horsák a Cernohorsky, 2008; Jones a McMahon, 2009; Bennett et al., 2010). Niektoré vodné organizmy, napr. Diptera, sú viazané na silne vápenaté vody (Omelková et al., 2013), iné, napr. Bacillariophyceae a niektoré Plecoptera sa nachádzajú vo vodách menej bohatých na vápnik, ale bohatých na kremík (Krno et al., 2015, 2021). Doposiaľ bol predmetom záujmu mnohých vedeckých štúdií vzťah k pH a acidifikácii (Graf et al., 2008), pričom chemické zloženie toku, pH a tiež kolísanie vodnatosti udáva práve charakter podložia.

Ako modelové územie výskumu bolo vybrané povodie rieky Turiec, ktoré odvodňuje tri geomorfologické celky s rozdielnymi geologickými podložiami: Malá Fatra – kryštalinikum, Veľká Fatra – karbonáty, Kremnické vrchy – neovulkanity. Povodie predstavuje jeden z najvýznamnejších a najzachovalejších riečnych ekosystémov na Slovensku a v strednej Európe (Kadlečík, 1993). Osídlenie povodia Turca vodnými živočíchmi úzko súvisí s geohistorickým vývojom hornovážskeho bazénu a jeho prepojenia s riečnou sieťou Visly resp. Podunajska (Lukniš, 1954). Povodím prechádza hranica studenomilných a teplomilných vodných živočíchov (Krno et al., 1996). Výsledkom vyššie spomínaných skutočností je vysoká biodiverzita vodných organizmov.

Cieľom našej práce je vyhodnotiť asociáciu taxocenóz, resp. konkrétnych druhov makrozoobentosu skúmaného povodia s tromi rôznymi typmi geologického podložia.

Materiál a metódy

Terénne práce sa vykonávali v povodí Turca dvakrát ročne, od konca marca do začiatku októbra v rokoch 2019 až 2021. Odbery boli realizované v 29 rôznych tokoch v rámci ekoregiónu Karpaty. Skúmané povodie na malom úseku (dĺžka hlav-

Obr. 1. Mapa Slovenska so skúmaným regiónom

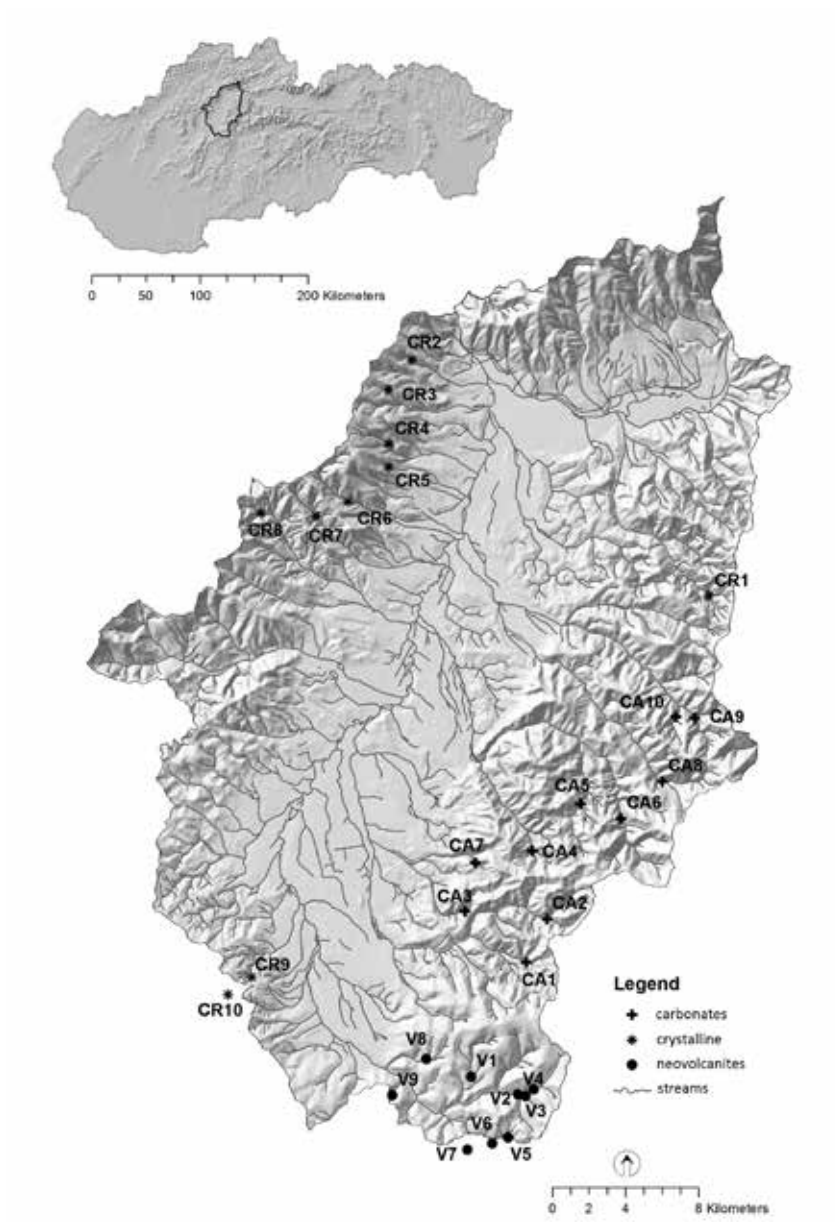
Fig. 1. Map of Slovakia with the studied region

ného toku 78 km, plocha povodia 934 km²) odvodňuje tri geomorfologické celky s odlišným geologickým podložím. Z geologického hľadiska toky v povodí odvodňujú prevažne jadrové pohoria tvorené jednotkou tatrika zloženého z variského kryštalinika a tatrika. Tvoria ich predovšetkým žuly a granodiority, ich permské a kriedové sedimentárne obalové jednotky zahŕňajú vápence, dolomity a kremence (Nemčok et al., 1993). Z menšej časti severné toky skúmaného povodia odvodňujú pohorie neogénnych vulkanitov tvorené bazaltickými a pyroxenickými andezitmi.

Geologické umiestnenie vybraných lokalít nie je jednotné. Lokality CR 1 – 10 ležia v povodiach riek budovaných kryštalickejšími horninami, zloženými z aluminosilikátových minerálov (prevažne granodioritov), kým lokality CA 1 – 10 sa nachádzajú v povodiach tvorených karbonátovým podložím a lokality V 1 – 9 ležia v povodiach budovaných neovulkanitmi (andezit, ryolit, čadič). Sú situované v nenarušených tokoch 3. – 4. rádu predstavujúcich metaritrálne úseky submontánneho až montánneho stupňa (obr. 1 a 2).

Odber makrozoobentosu bol realizovaný v jarnom a jesennom období. Vzorky makrozoobentosu z jednotlivých lokalít boli získavané semikvantitatívnou „kicking“ metódou podľa metodiky AQEM (AQEM Consortium 2002). Povrchová vrstva dna toku bola rozrušovaná počas 5 minút naprieč riečnym profilom. Zo získaného materiálu boli determinované všetky skupiny vodných bezstavovcov na čo najnižšiu taxonomickú úroveň. Materiál je deponovaný v Slovenskom národnom múzeu v Martine – Múzeu Andreja Kmeťa.

Súbežne s odberom biologických vzoriek vody prebiehalo meranie niekoľkých

Obr. 2. Mapa skúmaného územia

Fig. 2. Map of the studied territory

fyzikálno-chemických parametrov in situ (tab. 1 A – C). Konduktivita, salinita, pH, TDS a teplota boli merané prenosným zariadením Testery Eutech Testr 11, koncentrácia rozpusteného kyslíka oxymetrom Eutech Instruments DO 6+, rýchlosť prúdenia multimetrom Greinsinger GMH 3300. Koncentrácie Ca^{2+} , Si-SiO_2 boli stanovované akreditovaným laboratóriom Slovenského vodohospodárskeho podniku v Žiline zo vzoriek vody odobratých súbežne s prislúchajúcimi vzorkami makrozoobentosu.

Štatistická analýza indikačných druhov jednotlivých geologických podloží a ich kombinácií bola vykonaná metódou *Multi-level pattern analysis* v programe R 4.2.3 (R Core Team, 2023) s použitím programového balíka „indicspecies“ (De Caceres a Legendre, 2009).

Výsledky a diskusia

Z 29 skúmaných lokalít povodia Turca, situovaných na troch rôznych geologických podložiach, bolo zaznamenaných celkovo 161 taxónov vodných bezstavovcov (24 – Ephemeroptera, 53 – Plecoptera, 51 – Trichoptera, 33 – ostatný makrozoobentos; tab. 2 A – C). Dominovali stenoekné podhorské a horské studenomilné druhy preferujúce rýchlo tečúce toky s vyšším obsahom kyslíka. Taxonomicky najpestrejším radom boli pošvatky a následne potočníky. V karbonátových tokoch bolo zachytených 116 druhov vodných bezstavovcov, 103 druhov v kryštalinických tokoch a 117 druhov v tokoch tečúcich po vulkanitoch.

V α -diverzite medzi tromi typmi podloží nebol zaznamenaný významný rozdiel. Žiak (2015) v práci udáva, že rozdiely v hodnotách druhovej bohatosti medzi jednotlivými podložiami spravidla nie sú veľmi nápadné.

V tokoch všetkých podloží dominoval druh *Gammarus fossarum*. V tokoch kryštalinika a karbonátov dominovala podenka druhu *Baetis alpinus*. Dominantným druhom kryštalinika bola pošvatka *Brachyptera seticornis* a vulkanitov *Leuctra prima*.

Z analýzy indikačných druhov bolo zistené (tab. 3), že charakteristické druhy pre vápencové toky sú *Bythinella austriaca*, *Trichodrilus strandi*, *Crenobia alpina*, *Rhithrogena loyolae*, *Torleya mayor* a *Amphinemura borealis*. Toky tečúce po kryštalinickom podloží sú charakteristické druhmi *Dendrobaena octaedra*, *Siphonoperla torrentium torrentium*, *Diura bicaudata* a *Crunoecia irrorata*. Vulkanity povodia Turca sa vyznačovali indikačnými taxónmi *Ecdyonurus nigriscens*, *Siphonoperla neglecta*, *Nemoura carpathica*, *Pseudopsilopteryx zimperi* a *Drusus monticola*.

Krno et al. (2021) stanovil pre tatranské taxocenózy v tokoch kryštalinika charakteristické druhy pošvatiek *Perla grandis*, *Leuctra nigra* a rody *Brachyptera* Newport, 1848, *Rhabdiopteryx* Klapálek, 1902, *Capnia* Pictet, 1841 a *Perlodes* Banks, 1903, pre vápencové toky druhy *Dinocras cephalotes*, *Protonemura nitida*, *Amphinemura sulcicolis*, *Protonemura auberti* a *Leuctra braueri*. Winkler (1977) a Špaček (1999) zistili, že dominantné druhy silikátových tokov z Krkonôš boli *Brachyptera seticornis*, *Amphinemura sulcicolis*, *Nemurella pictetii* (Klapálek, 1900), *Protonemura auberti*, *Leuctra nigra* a *Diura* sp. Billberg, 1820. Na druhej strane, druhy ako *Protonemura nitida*, *P. praecox* a *Leuctra prima* a *Dinocras cephalotes* sa v takýchto tokoch vyskytovali len ojedinele. Vápencové toky Poľských Tatier boli charakteristické dominantným zastúpením druhov *Amphinemura sulcicolis*, *Protonemura auberti*, *P. nitida*, *Leuctra braueri* a *Isoperla buresi* Rau-

šer, 1962. Tieto výsledky do značnej miery korešpondujú s našou štúdiou v rámci radu Plecoptera. *Nemurella pictetii* (Klapálek, 1900) a *Leuctra nigra* sú typické druhy pre toky s nízkou konduktivitou (Bojková a Helešic, 2009).

Žiak (2014) použil povodie Turca ako modelový príklad interpretácie rozdielnosti v druhovom zložení taxocenóz pošvatiek troch významných geomorfologických celkov Slovenska. Tieto geomorfologické celky kopírovali nami sledované geologické podlažia. Kremnické vrchy boli charakteristické indikačnými druhmi *Nemurella pictetii*, *Leuctra fusca* a *Isoperla difformis* (Klapálek, 1909). Pre časť povodia Turca, ktorá odvodňuje pohorie Malej Fatry, boli stanovené ako indikačné druhy *Nemoura babiogorensisi* Sowa, 1964, *Leuctra pusilla* Krno, 1985, *Brachyptera starmachi* Sowa, 1966, *Nemoura uncinata*, *Protonemura autumnalis*, *P. hrabei*, *P. montana*, *P. praecox*, *Leuctra inermis*, *L. prima*, *L. pseudosignifera*, *Capnia vidua*, *Isoperla grammatica* (Poda, 1761), *Dinocras cephalotes*, *Perla grandis* a *Siphonoperla torrentium torrentium*. Druhovo najbohatšími boli toky pohoria Veľkej Fatry. Spoločenstvo indikačných druhov tu bolo tvorené druhmi *Brachyptera monilicornis* (Pictet, 1841), *Taeniopteryx auberti*, *T. nebulosa*, *T. schoenemundi* Mertens, 1923, *Amphinemura borealis*, *A. standfussi* (Ris, 1902), *Nemoura cinerea*, *N. dubitans* Morton, 1894, *N. marginata*, *N. monticola* Raušer, 1965, *Protonemura austriaca*, *P. nitida*, *Leuctra digitata*, *L. mortoni*, *L. moselyi*, *L. rosinae*, *Zwicknia bifrons* (Newman, 1838), *Perlodes dispar*, *P. microcephalus*, *Perla abdominalis* Burmeister, 1839, *Chloroperla tripunctata* a *Siphonoperla tripunctata*.

Rozdiely vo variabilite spoločenstiev makrozoobentosu boli zaznamenané medzi štyrmi typmi horských a podhorských riek poľskej časti Vysokých Tatier (Szoszkievicz et al., 2018). Variabilitu spoločenstiev ovplyvňovali hlavne geologické podlažie a s tým súvisiace chemické faktory. Rozdielnosť environmentálnych údajov úzko súvisela s celkovou vodivosťou, alkalinitou a pH. V kremičitých karpatských tokoch boli v rámci EPT taxónov zastúpené podenky (Siphonuridae), potočníky (Beraeidae a Odontoceridae) a pošvatky (Capniidae a Perlodidae). Vo vápencových karpatských tokoch bolo zastúpené veľké množstvo EPT taxónov. Z pošvatiek prevládali Perlidae, z podeniiek Ephemerellidae a Leptophlebiidae a z potočnickov Hydropsychidae a Sericostomatidae.

Z výsledkov našej práce ako i z porovnania výsledkov vyššie uvedených prác vyplýva, že geologické podlažie vplyva na druhové zloženie a variabilitu spoločenstiev vodných bezstavovcov v tokoch pretekajúcich rôznymi geologickými štruktúrami. Tento vplyv nie je však priamy – v zmysle sensu stricto, – ale pravdepodobne sa prejavuje ako dôsledok špecifického chemizmu vody príznačného pre dané skúmané geologické podlažie.

Pod'akovanie

Pod'akovanie patrí Ing. Andrejovi Súľovskému za tvorbu máp. Práca vznikla s podporou projektu KEGA 005PÚ-4/2019.

Tabuľka 1A Geografické a abiotické charakteristiky neovulkanitových tokov Turca
Table 1 A Geographic and abiotic characteristics of the neovolcanites streams of the Turiec river basin

Locality name	Javorová	Turiec 1	Široký j.	Turiec 2	Turček	EP Turca 1	EP Turca 2	Antonský p.	EP Turca 3
Locality code	V 1	V 2	V 3	V 4	V 5	V 6	V 7	V 8	V 9
Latitude N ^o	N48° 46.596'	N48° 46.364'	N48° 46.144'	N48° 46.176'	N48° 44.882'	N48° 44.675'	N48° 44.440'	N48° 47.016'	N48° 45.869'
Longitude E ^o	E18° 56.670'	E18° 59.485'	E18° 59.143'	E18° 58.795'	E18° 58.507'	E18° 57.830'	E18° 56.746'	E18° 54.598'	E18° 53.221'
Altitude (m a.s.l.)	853	925	925	864	893	857	811	756	740
Flow velocity (m s ⁻¹)	0,28	0,75	0,62	0,64	0,56	0,46	0,39	0,34	0,16
Temperature (°C)	11,35	5,75	5,4	6,2	6,45	7,3	8,35	7,65	7,1
Conductivity (µS cm ⁻¹)	105,7	80,9	90,85	92,05	96,5	89,95	89,1	75,3	94,7
O ₂ (mg l ⁻¹)	10,11	10,88	10,86	11,43	11,75	11,66	10,97	12,73	11,76
Saturation (%)	94,2	86,7	85,7	92,3	95,3	96,55	93,5	105,75	96,85
pH	7,36	7,48	7,31	7,21	7,48	7,16	6,76	6,9	7,11
Salinity (ppm)	49,5	35,25	39,35	40,5	42,5	40,25	40,5	33,75	42,2
TDS (ppm)	74,95	57,45	64,5	65,35	68,45	63,9	63,35	53,4	67,3
Ca	11,8	10,3	11,8	10,7	26,7	10,6	9	9	11,1
Si	14,7	12	14,7	12,8	13,5	17,8	16,8	11,7	13

Tabuľka 1B Geografické a abiotické charakteristiky kryštalínických tokov Turca

Table 1 B Geographic and abiotic characteristics of the crystalline streams of the Turiec river basin

Locality name	Kantorský p.	Kamený p.	TP Turca 4	Pivarský p.	Valaský p.	Bystrička	Trebošovský p.	Valčianka	PP Lúčnej	Hájský p.
Locality code	CR 1	CR 2	CR 3	CR 4	CR 5	CR 6	CR 7	CR 8	CR 9	CR 10
Latitude N ^o	N49° 01.294'	N49° 07.560'	N49° 06.651'	N49° 05.040'	N49° 04.359'	N49° 03.248'	N49° 02.752'	N49° 02.707'	N48° 49.025'	N48° 48.462'
Longitude E ^o	E19° 05.648'	E18° 51.534'	E18° 50.583'	E18° 50.785'	E18° 50.870'	E18° 49.158'	E18° 47.796'	E18° 45.309'	E18° 46.547'	E18° 45.548'
Altitude (m a.s.l.)	777	804	893	822	765	697	774	720	700	717
Flow velocity (m s ⁻¹)	0,97	0,82	0,92	0,54	0,76	0,89	0,41	0,36	0,56	0,61
Temperature (°C)	3,9	8,05	7,75	7,5	8,7	8,5	4,15	4,75	10,3	9,7
Conductivity (µS cm ⁻¹)	72	46,1	43	48,8	48,4	55	62,35	275,5	112,05	114,5
O ₂ (mg l ⁻¹)	12,23	10	11,06	10,12	9,33	9,33	11,25	9,02	8,8	8,79
Saturation (%)	90,85	92,35	92,25	79,1	79,5	81,75	92,3	73,9	86,3	86
pH	7,6	7,2	7,2	7	7,1	7,01	7,22	8,04	6,85	7,07
Salinity (ppm)	30	20,3	18,8	21,2	21,5	24	26,05	121	51,5	52,3
TDS (ppm)	51,2	32,8	30,5	34,7	34,4	38,95	44,25	196	79,45	81,1
Ca	10,2	6,86	5,44	4,92	5,72	5,23	10,1	19,3	13,7	12,5
Si	4,22	5,18	5,39	5,16	5,69	5,36	5,11	2,39	10,2	9,71

Tabuľka 1C Geografické a abiotické charakteristiky karbonátových tokov Turca

Table 1 C Geographic and abiotic characteristics of the carbonate streams of the Turiec river basin

Locality name	Bielá voda	Teplica	Dolinka	Blatnický p.	Selence	Gaderský p.	Rakša	Nepalský p.	Beliansky p.	EP Belian. p.
Locality code	CA1	CA2	CA3	CA4	CA5	CA6	CA7	CA8	CA9	CA10
Latitude N ^o	N48° 50.098'	N48° 51.408'	N48° 51.457'	N48° 53.381'	N48° 54.874'	N48° 54.533'	N48° 52.907'	N48° 55.720'	N48° 57.661'	N48° 57.655'
Longitude E ^o	E18° 58.725'	E18° 59.501'	E18° 55.815'	E18° 58.618'	E19° 00.614'	E19° 02.465'	E18° 56.118'	E19° 04.189'	E19° 05.426'	E19° 04.563'
Altitude (m a.s.l.)	684	740	646	722	745	834	700	807	719	751
Flow velocity (m s ⁻¹)	0,31	0,55	0,35	0,34	0,45	0,89	0,35	0,67	0,69	0,48
Temperature (°C)	6,9	6,05	7,9	5,8	5,45	5,55	7,35	6,85	5,05	5,5
Conductivity (µS cm ⁻¹)	488	378	434,5	384	358	361	398,5	353,5	317,5	367
O2 (mg l ⁻¹)	9,94	9,45	9,23	10,45	9,38	10,68	9,77	9,36	9,74	9,25
Saturation (%)	83,1	79,21	78,4	91,5	74,8	87,7	82,1	79,3	79,5	79,3
pH	7,75	8,13	7,96	8,05	8,12	8,16	8,03	8,2	8,17	8,15
Salinity (ppm)	223,5	170	199	172	160	160	181,5	154,5	140	163
TDS (ppm)	346	268	306,5	272,5	256	255,5	284	302	225	260,5
Ca	31,2	49,9	32,3	47,2	43,2	57,6	21,2	51,8	45,5	50,5
Si	9,25	0,95	0,85	0,78	0,72	1,1	0,38	1,14	1,29	1,08

Tabuľka 2 A zoznam druhov makrozoobentosu v neovulkanitových tokoch povodia Turca a ich relativna abundancia

Table 2 A List of macroinvertebrate taxa found in neovolcanites streams of the Turiec river basin and their relative abundance.

Taxon/Site	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9
Ephemeroptera									
<i>Baetis alpinus</i> (Pictet, 1843)	3.09	83.40	56.99	55.97	23.91	81.36	41.21	27.96	
<i>Baetis rhodani</i> (Pictet, 1845)	16.49		1.08			3.95	47.27	2.87	34.06
<i>Ecdyonurus carpathicus</i> Sowa, 1973									1.31
<i>Ecdyonurus helveticus</i> Eaton, 1885	1.03								0.33
<i>Ecdyonurus macani</i> Thomas & Sowa, 1970	30.93						0.61		
<i>Ecdyonurus nigriscens</i> (Klapálek, 1908)	8.25				8.70	1.13	2.12	1.08	12.05
<i>Ecdyonurus picteti</i> (Meyer-Dür, 1864)	1.03								
<i>Ecdyonurus starmachi</i> Sowa, 1971			0.81						
<i>Epeorus assimilis</i> Eaton, 1885	2.06		0.81		1.09		1.21	6.81	0.55
<i>Ephemerella ignita</i> (Poda, 1761)				1.26					
<i>Ephemerella mucronata</i> (Bengtsson, 1909)		0.75		1.89					
<i>Habroleptoides confusa</i> Sartori & Jacob, 1986	25.77						0.61	36.92	37.46
<i>Rhithrogena carpatoalpina</i> Klonowska, Olechowska, Sartori & Weichselbaumer, 1987		8.30		5.66	12.32	3.39	0.61	1.08	2.74
<i>Rhithrogena carpatoalpina/iridina</i>						5.65		4.30	
<i>Rhithrogena iridina</i> (Kolenati, 1839)	11.34	7.55	40.32	35.22	53.99	4.52	6.36	19.00	11.50
Plecoptera									
<i>Brachyptera risi</i> (Morton, 1836)					0.18	0.52			
<i>Brachyptera seticornis</i> (Klapálek, 1902)	0.45	3.02	3.09	2.90	14.26	1.55	42.18	24.31	6.79
<i>Diura bicaudata</i> (Linnaeus, 1758)							0.19		
<i>Perlodes dispar</i> Rambur, 1842				0.67	0.37				
<i>Perlodes intricatus</i> (Pictet, 1841)	1.36	1.51	1.23		1.46				
<i>Perlodes microcephalus</i> (Pictet, 1833)						0.52	0.38		
<i>Isoperla oxylepis</i> (Despax, 1936)					0.73				
<i>Isoperla rivulorum</i> (Pictet, 1841)				0.11					
<i>Isoperla sudetica</i> (Kolenati, 1859)	5.00	21.81	19.14	16.04	12.80	1.55	2.29	1.78	1.54
<i>Capnia vidua</i> Klapálek, 1904					0.73				
<i>Leuctra albida</i> Kempny, 1899							1.34		
<i>Leuctra armata</i> Kempny, 1899		1.51	7.10	9.02	4.02	12.89		0.20	

<i>Leuctra aurita</i> Navás, 1919			6.79	3.90					
<i>Leuctra autumnalis</i> Aubert, 1948		11.66	6.79	10.80			1.15		
<i>Leuctra braueri</i> Kempny, 1898	1.82		2.78	1.11	4.02	4.64	0.76	1.98	5.86
<i>Leuctra digitata</i> Kempny, 1899					1.10				
<i>Leuctra hippopus</i> Kempny, 1899.									0.31
<i>Leuctra major</i> Brinck, 1949		0.65	6.79				0.76	0.40	0.93
<i>Leuctra moselyi</i> Morton, 1929		0.22							
<i>Leuctra nigra</i> (Olivier, 1811)		0.43		1.45	5.12				3.09
<i>Leuctra prima</i> Kempny, 1899	57.27	43.84	35.49	36.30	44.61	52.06	16.60	26.09	17.28
<i>Leuctra pseudosignifera</i> Aubert, 1954		0.65				2.06	0.38		
<i>Leuctra rauscheri</i> Auber, 1957			1.23						
<i>Leuctra rosinae</i> Kempny, 1900					0.73				
<i>Nemoura carpathica</i> Illies, 1963	0.45				0.37			0.79	7.10
<i>Nemoura cambrica</i> Stephens, 1836	10.45	0.86		0.11	2.74		9.73	3.56	9.57
<i>Nemoura cinerea</i> (Retzius, 1783)							1.72		
<i>Nemoura flexuosa</i> Aubert, 1949			0.31						
<i>Nemoura marginata</i> Pictet, 1836				0.11					
<i>Nemoura uncinata</i> Despax, 1934	20.91				4.39		10.69		3.40
<i>Nemoura sciurus</i> Aubert, 1949						2.58			
<i>Protonemura auberti</i> Illies, 1954		2.81	4.01	1.34	0.73	11.34	10.11	37.75	41.98
<i>Protonemura autumnalis</i> Rauser, 1957				10.69	0.37		0.38		
<i>Protonemura hrabei</i> Raušer, 1956							0.19		
<i>Protonemura montana</i> Kimmins, 1941			0.62						
<i>Protonemura nimborum</i> (Ris, 1902)			1.23	5.12	0.37				0.99
<i>Protonemura nitida</i> (Pictet, 1836)						7.22		1.98	
<i>Protonemura praecox</i> (Morton, 1894)	2.27	10.80	3.09						1.54
<i>Chloroperla tripunctata</i> (Scopoli, 1763)				0.11					
<i>Siphonoperla neglecta</i> (Rostock, 1881)			0.31	0.22	0.91	1.55	1.15	0.20	
<i>Siphonoperla torrentium</i> (Pictet, 1841)		0.22				1.55			0.62
<hr/>									
Trichoptera									
<i>Rhyacophila fasciata</i> Hagen, 1859		2.62	0.94	1.56	0.27		0.81	0.65	
<i>Rhyacophila glareosa</i> McLachlan, 1867			1.12	0.39					
<i>Rhyacophila obliterated</i> McLachlan, 1863	0.49				0.27		0.81	0.65	
<i>Rhyacophila philopotamoides</i> Mac Lachlan, 1879									
<i>Rhyacophila hirticornis/philopotamoides</i>	0.99	2.25	5.33	2.72	0.27	1.96			

<i>Rhyacophila polonica/praemorsa</i>				3.76	0.78	0.82			3.27	3.59
<i>Rhyacophila pubescens</i> Pictet, 1834					1.56					
<i>Rhyacophila</i> sk. <i>dorsalis</i>	0.49	1.87	0.63	2.33	1.64	1.96	0.81			1.10
<i>Rhyacophila tristis</i> Pictet, 1834	0.49	25.84	9.40	24.12	3.55	1.96	3.23	15.03		1.66
<i>Rhyacophila</i> sp. Pictet, 1934	1.97	1.87	0.94	3.89	1.91	5.88	4.03	7.19		2.21
<i>Agapetus fuscipes</i> Curtis, 1834										14.64
<i>Glossosoma conformis</i> Neboiss, 1963			0.63	0.39					4.58	
<i>Glossosoma intermedium</i> (Klapalek, 1892)				0.39			0.81			
<i>Synagapetus iridipennis</i> McLachlan, 1879								7.19		0.83
<i>Glossosoma</i> sp. Curtis, 1834		0.75								
<i>Philopotamus ludificatus</i> McLachlan, 1878		5.24	20.38	11.28	8.74	47.06	4.84			
<i>Philopotamus montanus</i> (Donovan, 1813)	47.29	1.12	0.94	4.28	20.77	3.92	23.39	28.10		19.06
<i>Philopotamus variegatus</i> (Scopoli, 1763)	0.49	0.00			0.27		1.61	0.65		
<i>Philopotamus</i> sp. Stephens, 1829	41.38	0.75	9.40	3.89	34.15	33.33	28.23	1.96		11.60
<i>Wormaldia</i> cf. <i>Carpathica</i> Oláh, 2019			0.31		0.27				0.00	
<i>Hydropsyche fulvipes</i> (Curtis, 1834)								1.31		8.01
<i>Hydropsyche</i> sp. Pictet, 1834					0.27		1.61	4.58		3.31
<i>Plectrocnemia brevis</i> McLachlan, 1871							0.81			
<i>Plectrocnemia conspersa</i> (Curtis, 1834)		0.37		0.39	0.55		2.42			0.55
<i>Tinodes rostocki</i> McLachlan, 1878	0.49						4.03	8.50		10.77
<i>Chaetopteryx major</i> McLachlan, 1876			0.31							
<i>Drusus annulatus</i> (Stephens, 1837)			0.31							
<i>Drusus discolor</i> (Rambur, 1842)		33.71	36.05	24.51	1.37					0.28
<i>Drusus monticola</i> McLachlan, 1876		0.75	2.51					0.65		
<i>Drusus</i> sp. Stephens, 1833		2.62	1.88	0.39	1.09					
<i>Ecclisopteryx madida</i> (McLachlan, 1867)	0.49	8.99	3.13	2.33	8.20		2.42	0.65		0.28
<i>Potamophylax cingulatus</i> (Stephens, 1837)		0.37			1.09			1.31		3.04
<i>Potamophylax latipennis</i> (Curtis, 1834)				2.33	1.09		0.81	1.96		0.83
<i>Potamophylax luctuosus</i> (Piller & Mitterpacher, 1783)										0.28
<i>Potamophylax nigricornis</i> (Pictet, 1834)										0.28
<i>Potamophylax rotundipennis</i> (Brauer, 1857)	0.49									
<i>Potamophylax</i> sp. jv. Wallengren, 1891							3.23			

<i>Pseudopsilopteryx zimmeri</i> (Mc-Lachlan, 1876)		1.12	1.57	1.17	0.55			0.65	
<i>Limnephilidae</i> sp. Kolenati, 1848	2.96	6.37	1.25	8.17	9.29	3.92	12.10	5.88	2.76
<i>Lithax niger</i> (Hagen, 1859)			0.31	0.39					
<i>Silo pallipes</i> (Fabricius, 1781)		1.12		1.56			0.81		
<i>Oecismus monedula</i> (Hagen, 1859)									1.38
<i>Sericostoma schneideri</i> (Kolenati, 1848)		0.75			1.64		1.61	3.92	1.38
<i>Sericostoma schneideri/personatum</i>	0.49	0.37		1.17	1.91			0.65	4.70
<i>Odontocerum albicorne</i> (Scopoli, 1763)	1.48						1.61	0.65	7.46
Other macroinvertebrates									
<i>Haplotaxis gordioides</i> (Hartmann, 1821)	0.25	0.68	0.36	0.69	0.82				0.28
<i>Cognettia sphagnetorum/pseudosphagnetorum</i>	0.42			1.25				0.42	0.51
<i>Fridericia</i> sp. Michaelsen, 1889	1.17		0.54	0.42		0.52	0.33	2.66	0.51
Lumbricidae gen. sp. juv. Claus, 1872	0.25	0.68		0.28		1.04	3.31		5.13
<i>Stylodrilus heringianus</i> Claparede, 1862	0.17				0.27		1.99		0.42
<i>Eiseniella tetraedra</i> (Savigny, 1826)	0.92	1.36	0.18	1.11	1.37	1.04	0.99		0.56
<i>Enchytraeus</i> sp. Henle, 1837	0.08				0.27				
<i>Mesenchytraeus armatus</i> (Levinsen, 1884)	0.08			0.14					
<i>Propappus volki</i> Michaelsen, 1916						0.26			0.28
<i>Stylaria lacustris</i> (Linnaeus, 1767)		0.68							
Lumbricidae gen. sp. Rafinesque, 1815				0.14					0.14
<i>Dendrobaena octaedra</i> (Savigny, 1826)				0.14					
<i>Gammarus fossarum</i> Koch, 1836	96.31	86.39	98.56	93.34	88.25	87.47	85.10	92.57	93.59
<i>Niphargus</i> sp. (Schiödte, 1847)	0.17		0.18						
<i>Bythinella austriaca</i> (Frauenfeld, 1857)		5.44	0.18	0.69					
<i>Ancylus fluviatilis</i> O. F. Müller., 1774				0.14					
<i>Crenobia alpina</i> (Dana, 1766)		4.08				0.52			
<i>Polycelis felina</i> (Dalyell, 1814)				1.53		9.14			
<i>Liponeura</i> sp. Loew, 1844					9.02		7.62		2.52
<i>Ibisia marginata</i> (Fabricius, 1781)									0.14
<i>Molophilus</i> sp.								0.33	
Hydrophilidae gen. sp. Latreille, 1802	0.17	0.68						0.33	
<i>Limnius</i> sp. Illiger, 1802				0.14					

Tabuľka 2 B zoznam druhov makrozoobentosu v kryštalinických tokoch povodia Turca a ich relativna abundancia

Table 2 B List of macroinvertebrate taxa found in crystalline streams of the Turiec river basin and their relative abundance.

Taxon/Site	CR1	CR2	CR3	CR4	CR5	CR6	CR7	CR8	CR9	CR10
Ephemeroptera										
<i>Baetis alpinus</i> (Pictet, 1843)	42.60	67.98	61.71	77.59	27.47	85.77	78.65	55.78	38.94	
<i>Baetis rhodani</i> (Pictet, 1845)					16.48	2.31		0.50		2.81
<i>Baetis vernus</i> Curtis, 1834			1.12					3.02		25.28
<i>Ecdyonurus macani</i> Thomas & Sowa, 1970		0.49			1.10			0.50	4.47	0.56
<i>Ecdyonurus starmachi</i> Sowa, 1971		1.48	0.74		1.10					
<i>Ecdyonurus submontanus</i> Landa, 1970		1.48	1.12	3.73	2.20	1.54				1.69
<i>Ecdyonurus venosus</i> (Fabricius, 1775)	0.45	0.99			3.30	0.38			1.49	1.69
<i>Epeorus assimilis</i> Eaton, 1885			0.37	5.81	2.20	3.46		15.58		
<i>Ephemerella ignita</i> (Poda, 1761)		0.49			2.20					1.69
<i>Ephemerella mucronata</i> (Bengtsson, 1909)		0.49			2.20			1.51		
<i>Habroleptoides confusa</i> Sartori & Jacob, 1986				4.15	2.20	3.46	4.49	8.04	19.36	1.69
<i>Rhithrogena carpatoalpina</i> Klonowska, Olechowska, Sartori & Weichselbaumer, 1987				4.56	3.30			2.51	1.49	1.12
<i>Rhithrogena carpatoalpina/iridina</i>							2.25	10.55		
<i>Rhithrogena iridina</i> (Kolenati, 1839)	56.95	26.60	34.94	4.15	36.26	0.38	13.48	2.01	34.26	63.48
<i>Rhithrogena loyolaea</i> Navás. 1922						2.69	1.12			
Plecoptera										
<i>Brachyptera seticornis</i> (Klapalek, 1902)	40.59	16.02	26.51	44.50	60.26	41.62	34.57	28.63	36.13	21.18
<i>Taeniopteryx auberti</i> Kis & Sowa, 1964		0.10								
<i>Taeniopteryx nebulosa</i> (Linnaeus, 1758)										0.99
<i>Perla grandis</i> (Rambur, 1841)				0.54						
<i>Perla marginata</i> (Panzer, 1799)			0.19	1.80		0.58	3.70	12.78		

<i>Diura bicaudata</i> (Linnaeus, 1758)		0.48	0.78		0.99					1.97
<i>Perlodes dispar</i> Rambur, 1842	0.23									
<i>Perlodes intricatus</i> (Pictet, 1841)		0.58	1.17	0.72	3.64	0.29				0.99
<i>Isoperla oxylepis</i> (Despax, 1936)			4.09	10.45		10.69	7.41			
<i>Isoperla sudetica</i> (Kolenati, 1859)	2.04	2.61	4.87	5.41	3.64	1.45		4.19		6.90
<i>Capnia vidua</i> Klapálek, 1904										
<i>Leuctra albida</i> Kempny, 1899	0.68	1.35								
<i>Leuctra armata</i> Kempny, 1899	0.68		6.43				0.62	1.76		1.97
<i>Leuctra aurita</i> Navás, 1919		9.85	0.39	1.98						
<i>Leuctra autumnalis</i> Aubert, 1948		1.25	7.21	1.62						
<i>Leuctra braueri</i> Kempny, 1898	0.68	39.29		4.86	14.90	4.62	3.09	6.61	0.65	14.78
<i>Leuctra dalmoni</i> (Vinçon & Murányi, 2007)			4.68							
<i>Leuctra hippopus</i> Kempny, 1899.					0.66					
<i>Leuctra fusca</i> (Linnaeus, 1758)			0.19					0.44		
<i>Leuctra inermis</i> Kempny, 1899								1.76		
<i>Leuctra major</i> Brinck, 1949		0.48		1.08		6.07	2.47	2.20		
<i>Leuctra mosehyi</i> Morton, 1929									1.94	
<i>Leuctra nigra</i> (Olivier, 1811)	0.45		1.95		1.32	0.29	1.23	0.44	2.90	6.90
<i>Leuctra prima</i> Kempny, 1899	9.75	25.97	34.50	15.86	9.60	21.68	6.17	7.49	11.61	14.29
<i>Leuctra pseudosignifera</i> Aubert, 1954	0.91			0.72	1.32	1.73	4.94			0.49
<i>Leuctra rauscheri</i> Aubert, 1957							0.62	0.88		
<i>Leuctra rosinae</i> Kempny, 1900			0.19	0.18						
<i>Amphinemura borealis</i> (Morton, 1894)				1.98		1.73				
<i>Nemoura carpathica</i> Illies, 1963				0.18			1.23			
<i>Nemoura cambrica</i> Stephens, 1836	8.16		0.97				0.62		13.23	
<i>Nemoura cinerea</i> (Retzius, 1783)								2.64	3.55	
<i>Nemoura marginata</i> Pictet, 1836		1.54	0.19							5.42
<i>Nemoura uncinata</i> Despax, 1934	4.99			1.26	2.65	2.60		6.17	4.19	0.99

<i>Protonemura auberti</i> Illies, 1954	26.30		4.87				3.09	1.32	1.94	
<i>Protonemura autumnalis</i> Rauser, 1957							29.63	0.44		0.99
<i>Protonemura brevistyla</i> (Ris, 1902).							3.18	24.23		
<i>Protonemura hrabei</i> Raušer, 1956	0.23						2.60			
<i>Protonemura montana</i> Kimmins, 1941	4.08			1.80					1.61	
<i>Protonemura praecox</i> (Morton, 1894)		0.10		3.78				1.32	13.55	6.40
<i>Siphonoperla torrentium</i> (Pictet, 1841)	0.23	0.39	0.78	1.26	0.99	0.87	0.62	0.88	4.52	15.76
<hr/>										
Trichoptera										
<i>Rhyacophila fasciata</i> Hagen, 1859							1.05			
<i>Rhyacophila glareosa</i> McLachlan, 1867	0.40	0.48								
<i>Rhyacophila oblitterata</i> McLachlan, 1863	0.81									5.56
<i>Rhyacophila philopotamoides</i> Mac Lachlan, 1879						1.05	1.12			
<i>Rhyacophila hirticornis/philopotamoides</i>	4.03	4.33	13.79	4.08						
<i>Rhyacophila polonica/praemorsa</i>				2.04						
<i>Rhyacophila pubescens</i> Pictet, 1834	2.42	2.88								
<i>Rhyacophila</i> sk. <i>dorsalis</i>				2.04	2.11	0.28		2.08		
<i>Rhyacophila tristis</i> Pictet, 1834	6.85	7.69	1.72	15.31		3.35	6.25	6.25		12.96
<i>Rhyacophila</i> sp. Pictet, 1934	0.40		1.72	5.10		0.84		4.17	9.09	
<i>Agapetus fuscipes</i> Curtis, 1834				3.06						
<i>Philopotamus ludificatus</i> McLachlan, 1878	19.35	22.12	12.07	17.35	3.16	28.49	6.25		9.09	
<i>Philopotamus montanus</i> (Donovan, 1813)	1.61	0.96			43.16		18.75	14.58		38.89
<i>Philopotamus variegatus</i> (Scopoli, 1763)	0.40						0.00		9.09	
<i>Philopotamus</i> sp. Stephens, 1829	16.94	19.23	29.31	7.14	27.37	59.22	41.67	18.75		1.85
<i>Wormaldia</i> cf. <i>Carpathica</i> Oláh, 2019			1.72							
<i>Hydropsyche fulvipes</i> (Curtis, 1834)				1.02				10.42		0.00

<i>Hydropsyche</i> sp. Pictet, 1834	0.40	0.48		2.04				23.96	9.09	1.85
<i>Plectrocnemia brevis</i> McLachlan, 1871		0.00								
<i>Plectrocnemia conspersa</i> (Curtis, 1834)	2.42	2.40			1.05				36.36	9.26
<i>Tinodes rostocki</i> McLachlan, 1878							2.08	13.54		
<i>Brachycentrus montanus</i> Klapalek, 1891				1.02						
<i>Micrasema minimum</i> McLachlan, 1876				7.14						
<i>Drusus annulatus</i> (Stephens, 1837)				6.12						
<i>Drusus discolor</i> (Rambur, 1842)	1.61	1.92	1.72							
<i>Drusus</i> sp. Stephens, 1833			3.45					1.04		
<i>Potamophylax nigricornis</i> (Pictet, 1834)	0.40	0.48							9.09	
<i>Potampohylax rotundipennis</i> (Brauer, 1857)										1.85
<i>Potamophylax</i> sp. jv. Wallengren, 1891									9.09	
<i>Limnephilidae</i> sp. Kolenati, 1848	20.97	12.98	24.14	14.29	2.11	3.63	4.17			5.56
<i>Silo pallipes</i> (Fabricius, 1781)				1.02				1.04		
Goeridae jv. Ulmer, 1903	0.40	0.48								
<i>Crunoecia irrorata</i> (Curtis, 1834)	5.24	6.25	1.72	3.06						
<i>Sericostoma personatum</i> (Spence, 1823)	0.81	0.96			1.05	0.28	4.17			
<i>Sericostoma schneideri</i> (Kolenati, 1848)	2.42	2.40	3.45		4.21	1.12	12.50			1.85
<i>Sericostoma schneideri/</i> <i>personatum</i>	7.66	8.65	5.17	7.14	7.37	1.12		3.13	9.09	1.85
<i>Odontocerum albicorne</i> (Scopoli, 1763)	4.44	5.29		1.02	6.32	0.56	4.17	1.04		18.52
Other macroinvertebrates										
<i>Haplotaxis gordioides</i> (Hartmann, 1821)	0.56	0.13	1.42	0.78		0.80	0.41		1.08	
<i>Cognettia sphagnetorum/</i> <i>pseudosphagnetorum</i>		3.32	0.71			5.98	0.41			
<i>Fridericia</i> sp. Michaelsen, 1889	4.46	13.39	14.18	7.42	0.80	8.76	0.83	0.14	1.08	0.31
Lumbriculidae gen. sp. juv. Claus, 1872	0.56	0.38	4.26	0.39		0.40			5.91	0.31

<i>Pristina bilobata</i> (Bretscher, 1903)										0.10
<i>Stylodrilus heringianus</i> Claparede, 1862	0.77	0.35			0.40				3.76	
<i>Eiseniella tetraedra</i> (Savigny, 1826)	8.64	4.08	3.19		0.80	0.41	0.28	4.84	0.20	
<i>Enchytraeus</i> sp. Henle, 1837	0.84		0.71							
<i>Mesenchytraeus armatus</i> (Levinsen, 1884)	3.34	1.53	2.48						0.54	
<i>Cognettia glandulosa</i> (Michaelsen, 1888)									1.08	
Enchytraeidae gen. sp. d'Udekem, 1855		0.64		0.39						
Lumbricidae gen. sp. Rafinesque, 1815	0.28	0.13								
<i>Dendrobaena octaedra</i> (Savigny, 1826)		0.26	1.06	0.78		1.20				0.10
<i>Lumbricus rubellus</i> Hoffmeister, 1843							0.41			
<i>Gammarus fossarum</i> Koch, 1836	69.92	73.47	69.15	89.84	96.02	72.11	94.21	96.35	61.29	95.91
<i>Gammarus balcanicus</i> Schaferna, 1922	1.67									
<i>Bythinella austriaca</i> (Frauenfeld, 1857)	0.84									
<i>Crenobia alpina</i> (Dana, 1766)		1.02	0.35							
<i>Polycelis felina</i> (Dalyell, 1814)	3.90	0.13				0.80		2.95		0.20
<i>Dugesia gonocephala</i> Duges, 1830					0.80					2.56
<i>Trocheta cylindrica</i> Örley, 1886				0.39						
<i>Liponeura</i> sp. Loew, 1844	5.01	0.51	2.13		2.39	8.76	3.31	0.28	19.89	0.31
Hydrophilidae gen. sp. Latreille, 1802		0.26							0.54	

Tabuľka 2 C zoznam druhov makrozoobentosu v karbonátových tokoch povodia Turca a ich relatívna abundancia

Table 2 C List of macroinvertebrate taxa found in carbonate streams of the Turiec river basin and their relative abundance.

Taxon/Site	CA1	CA2	CA3	CA4	CA5	CA6	CA7	CA8	CA9	CA10
Ephemeroptera										
<i>Baetis alpinus</i> (Pictet, 1843)	100.00	47.83	78.21	50.00	61.54	61.43	73.15	56.22	18.75	32.41
<i>Baetis melanonyx</i> (Pictet, 1843)								1.72		
<i>Baetis rhodani</i> (Pictet, 1845)		12.61	5.98	2.59	3.85	13.16		15.45	15.87	46.21
<i>Ecdyonurus nigriscens</i> (Klapálek, 1908)				0.60						0.69
<i>Ecdyonurus picteti</i> (Meyer-Dür, 1864)								0.86		
<i>Ecdyonurus subalpinus/picteti</i>									0.72	
<i>Ecdyonurus submontanus</i> Landa, 1970		0.87			2.56	1.39		2.58	2.40	
<i>Ecdyonurus venosus</i> (Fabricius, 1775)					10.26	0.92	0.17			
<i>Ecdyonurus zelleri</i> Eaton, 1885								1.72		
<i>Epeorus assimilis</i> Eaton, 1885				0.60	1.28	5.08		2.58	1.68	1.38
<i>Ephemerella ignita</i> (Poda, 1761)				0.60		0.46				
<i>Ephemerella mucronata</i> (Bengtsson, 1909)			4.27			2.08				
<i>Habroleptooides confusa</i> Sartori & Jacob, 1986		6.52		2.19	7.69			0.86	46.88	
<i>Rhithrogena carpatoalpina</i> Klonowska, Olechowska, Sartori & Weichselbaumer, 1987								0.86		
<i>Rhithrogena iridina</i> (Kolenati, 1839)		31.74	11.54	43.43	11.54	2.08	25.99	5.58	5.05	19.31
<i>Rhithrogena loyolae</i> Navás, 1922					1.28	12.93	0.69	10.30	6.97	
<i>Rhithrogena semicolorata</i> (Curtis, 1834)										
<i>Torleya major</i> (Klapálek, 1905)		0.43				0.46		1.29	1.68	
Plecoptera										
<i>Rhabdiopteryx navicula</i> Theischinger, 1974								1.28		
<i>Brachyptera seticornis</i> (Klapálek, 1902)		2.45	0.46	1.18	5.14	3.13	1.83	2.56	1.02	
<i>Perla grandis</i> (Rambur, 1841)						2.26		1.92	0.85	
<i>Perla marginata</i> (Panzer, 1799)		0.35				1.57		2.56	0.51	0.32

<i>Dinocras cephalotes</i> (Curtis, 1827)					1.14	0.52		0.64		
<i>Perlodes intricatus</i> (Pictet, 1841)	1.15			1.18		1.57	2.74		0.34	0.32
<i>Isoperla oxylepis</i> (Despax, 1936)		2.80			0.57	6.78	0.91	6.41	0.68	
<i>Isoperla rivulorum</i> (Pictet, 1841)									0.64	
<i>Isoperla sudetica</i> (Kolenati, 1859)	2.54	0.70	10.55	13.78	6.86	0.52	12.79		1.71	0.96
<i>Leuctra armata</i> Kempny, 1899	0.46			1.97	16.57	0.52		4.49		
<i>Leuctra aurita</i> Navás, 1919	1.15					0.35				
<i>Leuctra autumnalis</i> Aubert, 1948						0.52	2.74			
<i>Leuctra braueri</i> Kempny, 1898	3.23	3.15	28.44	13.39	10.29	2.61	42.47	4.49	2.39	25.72
<i>Leuctra major</i> Brinck, 1949		6.99		3.94	4.57	5.04		14.10	38.40	26.37
<i>Leuctra moselyi</i> Morton, 1929									10.24	
<i>Leuctra nigra</i> (Olivier, 1811)	3.93			2.36						
<i>Leuctra prima</i> Kempny, 1899	55.20	25.17	14.68	35.43	20.57	8.52	10.05	1.92	1.71	9.32
<i>Leuctra pseudosignifera</i> Aubert, 1954	0.23								0.64	
<i>Amphinemura borealis</i> (Morton, 1894)		48.25		2.36	12.00	13.22	0.46	39.10	30.20	2.25
<i>Amphinemura sulcicollis</i> (Stephens, 1836)			5.50							
<i>Nemoura cambrica</i> Stephens, 1836	11.55		17.43	0.39		0.35				
<i>Nemoura marginata</i> Pictet, 1836							0.46			
<i>Nemoura uncinata</i> Despax, 1934	3.70				5.71	1.91		3.21	1.54	3.22
<i>Protonemura auberti</i> Illies, 1954	6.24		17.43	14.17	10.29	7.83	19.18	4.49	9.22	30.55
<i>Protonemura autumnalis</i> Rauser, 1957				5.91	6.29	6.09				0.96
<i>Protonemura hrabei</i> Raušer, 1956			3.21			5.04		11.54	1.19	
<i>Protonemura montana</i> Kimmins, 1941		6.29								
<i>Protonemura nimborum</i> (Ris, 1902)		3.85				2.96				
<i>Protonemura praecox</i> (Morton, 1894)	9.47		2.29	3.15		28.70	5.94			
<i>Chloroperla tripunctata</i> (Scopoli, 1763)	0.46									
<i>Siphonoperla neglecta</i> (Rostock, 1881)	0.46						0.46			
<i>Siphonoperla torrentium</i> (Pictet, 1841)	0.23			0.79						
<hr/>										
Trichoptera										
<hr/>										
<i>Rhyacophila fasciata</i> Hagen, 1859				6.41			0.71			

<i>Rhyacophila glareosa</i> McLachlan, 1867		0.00							
<i>Rhyacophila obliterata</i> McLachlan, 1863		5.13				4.26			
<i>Rhyacophila philopotamoides</i> Mac Lachlan, 1879						0.71			
<i>Rhyacophila hirticornis/</i> <i>philopotamoides</i>			0.47	1.94		2.56	0.85		
<i>Rhyacophila polonica/praemorsa</i>		1.15							
<i>Rhyacophila pubescens</i> Pictet, 1834		10.34	1.28			1.42			
<i>Rhyacophila sk. dorsalis</i>			1.28	2.79		1.42		0.85	1.67
<i>Rhyacophila tristis</i> Pictet, 1834	1.85	13.79	20.51	6.05	13.59	8.51	19.23	1.69	1.67
<i>Rhyacophila</i> sp. Pictet, 1934			1.28		19.42		3.85	0.85	
<i>Agapetus fuscipes</i> Curtis, 1834							1.28		
<i>Glossosoma intermedium</i> (Klapalek, 1892)				0.47					
<i>Philopotamus ludificatus</i> McLachlan, 1878			2.56	24.19		46.10	10.26	25.42	53.33
<i>Philopotamus montanus</i> (Donovan, 1813)	9.26	19.54	20.51				1.28		
<i>Philopotamus variegatus</i> (Scopoli, 1763)		0.00	1.28			5.67			
<i>Philopotamus</i> sp. Stephens, 1829	5.56	51.72	21.79	42.79	42.72	26.24	37.18	51.69	33.33
<i>Wormaldia</i> cf. <i>Carpathica</i> Oláh, 2019	9.26								
<i>Plectrocnemia conspersa</i> (Curtis, 1834)	3.70	1.15				0.71		1.69	
<i>Tinodes dives</i> (Pictet, 1834)			1.28						
<i>Tinodes rostocki</i> McLachlan, 1878			3.85						
<i>Drusus annulatus</i> (Stephens, 1837)	1.85		1.28		2.91				
<i>Drusus discolor</i> (Rambur, 1842)	1.85			14.88	7.77	0.71	2.56	0.85	
<i>Drusus</i> sp. Stephens, 1833			3.85	1.86		0.71		0.85	
<i>Potamophylax cingulatus</i> (Stephens, 1837)	1.85								
<i>Potamophylax nigricornis</i> (Pictet, 1834)	9.26								
<i>Potamophylax</i> sp. jv. Wallengren, 1891	1.85								
<i>Limnephilidae</i> sp. Kolenati, 1848		2.30		0.93	1.94	0.71	10.26	5.08	1.67
<i>Lithax niger</i> (Hagen, 1859)						0.71			

<i>Silo pallipes</i> (Fabricius, 1781)										2.33
<i>Crunoecia irrorata</i> (Curtis, 1834)	20.37									
<i>Sericostoma personatum</i> (Spence, 1823)	20.37					0.97		2.56	0.85	
<i>Sericostoma schneideri</i> (Kolenat, 1848)	7.41			1.28		1.94		5.13	5.08	3.33
<i>Sericostoma schneideri/ personatum</i>	5.56			2.56	1.40	2.91	0.71	2.56	1.69	5.00
<i>Odontocerum albicorne</i> (Scopoli, 1763)				3.85	1.86	2.91	0.71	2.56	2.54	
Other macroinvertebrates										
<i>Haplotaxis gordioides</i> (Hartmann, 1821)	0.14	0.38	0.62		3.19		0.23	0.98		2.35
<i>Trichodrilus strandi</i> Hrabě, 1936	0.41	0.38	0.21	0.26	0.25			1.96		0.39
<i>Cognettia sphagnetorum/ pseudosphagnetorum</i>		0.38		0.13						
<i>Fridericia</i> sp. Michaelsen, 1889	0.82	0.19		0.13		0.31			0.32	0.39
Lumbriculidae gen. sp. juv. Claus, 1872				1.04		4.09		7.84	0.32	
<i>Stylodrilus heringianus</i> Claparede, 1862						2.83		4.90		
<i>Eiseniella tetraedra</i> (Savigny, 1826)	0.68	0.56		0.13		4.72	0.46	2.94	1.29	2.35
<i>Enchytraeus</i> sp. Henle, 1837					0.25					
<i>Mesenchytraeus armatus</i> (Levinsen, 1884)						0.31			0.32	
Lumbricidae gen. sp. Rafinesque, 1815		0.38								
<i>Dendrobaena octaedra</i> (Savigny, 1826)	0.14									
<i>Gammarus fossarum</i> Koch 1836,	95.78	86.65	96.68	95.51	85.29	78.62	75.34	28.43	75.56	71.37
<i>Bythinella austriaca</i> (Frauenfeld, 1857)	1.09	8.27	0.83	1.41	8.58	3.77	8.45		4.18	13.73
<i>Peregriana peregra</i> (O. F. Müller, 1774)							0.23			
<i>Crenobia alpina</i> (Dana, 1766)			0.21			4.40		33.33	8.04	0.78
<i>Polycelis felina</i> (Dalyell, 1814)				1.28			6.16		2.57	1.57
<i>Dugesia gonocephala</i> Duges, 1830				0.26			0.68			
<i>Liponeura</i> sp. Loew, 1844		1.88		0.90	2.21	0.94	8.45	15.69	7.40	7.06
<i>Sialis fuliginosa</i> Pictet, 1836	0.95		0.41		0.25					

Tab. 3. Indikačné druhy makrozoobentosu podľa geologického podložia tokov
Tab. 3. Indicator species according to the geological bedrocks of the streams

Taxon	Group	Statistics	p-value
CA			
<i>Bythinella austriaca</i>	Gastropoda	0.959	0.001
<i>Amphinemura borealis</i>	Plecoptera	0.927	0.001
<i>Trichodrilus strandi</i>	Oligochaeta	0.816	0.002
<i>Crenobia alpina</i>	Tricladida	0.742	0.031
<i>Rhithrogena loyolaea</i>	Ephemeroptera	0.721	0.015
<i>Torleya mayor</i>	Ephemeroptera	0.667	0.024
CR			
<i>Siphonoperla torrentium</i>	Plecoptera	0.938	0.001
<i>Dendrobaena octaedra</i>	Oligochaeta	0.648	0.006
<i>Crunoecia irrotata</i>	Trichoptera	0.667	0.024
<i>Diura bicaudata</i>	Plecoptera	0.612	0.022
V			
<i>Ecdyonurus nigriscens</i>	Ephemeroptera	0.806	0.001
<i>Siphonoperla neglecta</i>	Plecoptera	0.795	0.006
<i>Pseudopsilopteryx zimmeri</i>	Trichoptera	0.697	0.018
<i>Drusus monticola</i>	Trichoptera	0.667	0.004
<i>Nemoura carpathica</i>	Plecoptera	0.639	0.022
CR+CA			
<i>Ecdyonurus submontanus</i>	Ephemeroptera	0.806	0.003
<i>Isperra oxylepis</i>	Plecoptera	0.738	0.050
<i>Perla marginata</i>	Plecoptera	0.707	0.046
CA+V			
<i>Rhyacophila gr.</i>	Trichoptera	0.919	0.002
<i>Baetis rhodani</i>	Ephemeroptera	0.846	0.029
<i>Drusus discolor</i>	Trichoptera	0.806	0.047
CR+V			
<i>Brachyptera seticornis</i>	Plecoptera	0.986	0.001
<i>Ecclisopteryx madida</i>	Trichoptera	0.954	0.001
<i>Fridericia sp.</i>	Oligochaeta	0.934	0.009
<i>Rhyacophila polonica/praeemorsa</i>	Trichoptera	0.926	0.002
<i>Potamophylax cingulatus</i>	Trichoptera	0.853	0.016
<i>Rhithrogena carpatoalpina</i>	Ephemeroptera	0.777	0.029
<i>Leuctra nigra</i>	Plecoptera	0.758	0.035

Literatúra

AQEM Consortium (2002). *Manual for the application of the AQEM method*. A comprehensive method to assess European streams using benthic macroinvertebrates, developed for the purpose of the Water Framework Directive. Version 1.0, February 2002.

BARQUÍN, J. – DEATH, R.G., 2006. Spatial patterns of macroinvertebrate diversity in New Zealand springbrooks and rhithral streams. In: *J. North Am. Benthol. Soc.* 25, s. 768-786. [https://doi.org/10.1899/0887-3593\(2006\)025\[0768:SPOMDI\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1899/0887-3593(2006)025[0768:SPOMDI]2.0.CO;2).

BARQUÍN, J. – DEATH, R.G., 2009. Physical and chemical differences in karst springs of Cantabria, northern Spain: do invertebrate communities correspond? In: *Aquat. Microb. Ecol.* 43, s. 445-455. <https://doi.org/10.1007/s10452-008-9170-2>.

BENNETT, J.R. – CUMMING, B.F. – GINN, B.K. – SMOL, J.P., 2010. Broad-scale environmental response and niche conservatism in lacustrine diatom communities. In: *Global Ecol. Biogeogr.*, 19, s. 724-732.

BOJKOVÁ, J. – HELEŠIČ, J., 2009. Spring fens as a unique biotope of stonefly larvae (Plecoptera): species richness and species composition gradients. In: *Aquatic Insects*, 31.sup1, s. 359-367.

CALLANAN, M.J. – BAARS, J.R. – KELLY-QUINN, M., 2012. A typological classification of headwater streams in Ireland. In: *Biology and Environment*, 3, s. 243-255.

DE CACERES, M. – LEGENDRE, P., 2009. Associations between species and groups of sites: indices and statistical inference. In: *Ecology*, URL <http://sites.google.com/site/miqueldecaceres/>

DE WALT, R. – OWER, G.D., 2019. Ecosystem services, global diversity, and rate of stonefly species descriptions (Insecta: plecoptera). In: *Insects* 10, s. 99-112. <https://doi.org/10.3390/insects10040099>.

DERKA, T., 2005. *Podenky (Ephemeroptera) Slovenska – rozšírenie, pôvod, ekológia*. Dizertačná práca, Prírodovedecká fakulta UK, 150 s.

GRAF, W. – MURPHY, J. – DAHL, J. – ZAMORA-MUNOZ, C. – LÓPEZ-RODRÍGUEZ, M. J., 2008. Distribution and ecological preferences of European freshwater organisms. In: *Trichoptera* (Vol. 1). Pensoft Publishing.

HORSÁK, M. – CERNOHORSKY, N., 2008. Mollusc diversity patterns in Central European fens: hotspots and conservation priorities. In: *J. Biogeogr.*, 35, s. 1215-1225.

HYNES, H.B.N., 1970. *The ecology of running waters*. Liverpool: Liverpool University Press.

JACOBUS, L.M. – MACADAM, C.R. – SARTORI, M., 2019. Mayflies (Ephemeroptera) and their contributions to ecosystem services. In: *Insects*, 10, s. 1-26. <https://doi.org/10.3390/insects10060170>.

JONES, S.E. – MCMAHON, K.D., 2009. Species-sorting may explain an apparent minimal effect of immigration on freshwater bacterial community dynamics. In: *Environ. Microbiol.*, 11, s. 905-913.

- KADLEČÍK, J., 1993. Integrovaný prístup k ochrane Turca – Projekt WWF – SZOPK. In: *Ochrana rieky Turiec*. Martin: OÚŽP, Turčianske Teplice., s. 1-3.
- KRNO, I. – LÁNCZOS, T. – ŠPORKA, F., 2015. Windstorm disturbance effects on mountain stream ecosystems and the Plecoptera assemblages In: *Biologia*, 70, s. 1215-1227.
- KRNO, I., 1996. Ecological factors influence on stoneflies (Plecoptera) distribution in various river basins of the Slovenský Kras (Slovak Karst) mountain range biosphere reserve. In: *Ekológia*, 15, s. 261-281.
- KRNO, I., 1992. Makrozoobentos pramenísk v CHKO Veľká Fatra. In: *Ochrana prírody*, 1, s. 107-116.
- KRNO, I., 2002. Vplyv vodnej nádrže na štruktúru zoobentosu Turca. In: *Mathias Belivs. Univ. Proc.*, 2, s. 107-121.
- KRNO, I. – ŽIAK, M. – LÁNCZOS, T. – BERACKO, P. – ŠPORKA, F. – THOMKOVÁ, K., 2021. Stoneflies (Plecoptera) of the Western Carpathians: Does the geological bedrock influence their biodiversity? In: *Biologia*, 76, s. 3659-3669.
- LUKNIŠ, M., 1954. *Všeobecná geomorfológia, I. časť*. Slov. Univ. Fak. Geol. Geogr. vied, Bratislava, 263 s.
- MAIOLINI, B. – CAROLLI, M. – SILVERI, L., 2011. Ephemeroptera, Plecoptera and Trichoptera in springs in Trentino (south-eastern alps). In: *J. Limnol.*, 70, s. 122-133. <https://doi.org/10.3274/JL11-70-S1-09>.
- MORSE, J.C. – FRANDBSEN, P.B. – GRAF, W. – THOMAS, J.A., 2019. Diversity and ecosystem services of trichoptera. In: *Insects*, 10. <https://doi.org/10.3390/insects10050125>.
- NEMČOK, J. – BEZÁK, V. – JANÁK, M. – KAHAN, Š. – RYKA, W. – KOHÚT, M. – LEHOTSKÝ, I. – WIECZOREK, J. – ZELMAN, J. – MELLO, J. – HALOUZKA, R. – RACZKOWSKI, W. – REICHWALDER, P., 1993. *Vysvetlivky ku geologickej mape Tatier*. 1: 50,000. GÚDŠ, Bratislava, s. 1-135.
- OMELKOVÁ, M. – SYROVÁTKA, V. – KŘOUPALOVÁ, V. – RÁDKOVÁ, V. – BOJKOVÁ, J. – HORSÁK, M. – ZHAI, M. – HELEŠIC, J., 2013. Dipteran assemblages of spring fens closely follow the gradient of groundwater mineral richness. In: *Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 70(5), s. 689-700.
- R CORE TEAM, 2023. *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. URL <https://www.R-project.org/>.
- SZOSZKIEWICZ, K. – JUSIK, S. – LEWIN, I. – CZERNIAWSKA-KUSZA, I. – KUPIEC, J.M. – SZOSTAK, M., 2018. Macrophyte and macroinvertebrate patterns in unimpacted mountain rivers of two European ecoregions. In: *Hydrobiologia*, 808, s. 327-324.

MACROINVERTEBRATES OF THE TURIEC RIVER BASIN REGARDING THE GEOLOGICAL DIVERSITY OF THE AREA

*Katarína Thomková – Matej Žiak – Tomáš Navara – Igor Kokavec –
Vladimír Kubovčík – Slavomír Stašiov*

Summary

This article presents the results of a faunistic study of the Turiec river basin, in which 161 species of benthic invertebrates were recorded across three different geological bedrocks. Stenotopic sub-mountainous and mountainous cryophilic species which prefer fast-flowing water with a higher oxygen content were dominant. The taxonomically most varied order was that of stoneflies and then caddis flies. The waters of all bedrocks were dominated by the species *Gammarus fossarum*. In the crystalline and carbonate waters, the mayfly species *Baetis alpinus* was dominant. The dominant species for crystalline bedrock was the *Brachyptera seticornis* stonefly and the *Leuctra prima* for vulcanites. Characteristic species for limestone waters were *Bythinella austriaca*, *Trichodrilus strandi*, *Crenobia alpina*, *Rhithrogena loyolaea*, *Torleya mayor* and *Amphinemura borealis*. The waters flowing over crystalline bedrock were characterised by the species *Dendrobaena octaedra*, *Siphonoperla torrentium torrentium*, *Diura bicaudata* and *Crunoecia irrorata*. Vulcanites of the Turiec river basin were marked by indicator taxa of *Ecdyonurus nigriscens*, *Siphonoperla neglecta*, *Nemoura carpathica*, *Pseudopsilopteryx zimmeri* and *Drusus monticola*. The results show that geological bedrock has an impact on the composition of species and the variability of communities of aquatic invertebrates. However, this is not direct, but probably the consequence of the specific chemism of water typical of the given geological bedrock.

ZMENY V ZLOŽENÍ SPOLOČENSTIEV
TERESTRICKÝCH STAVOVCOV (VERTEBRATA)
V SEVEROZÁPADNEJ ČASTI VEĽKEJ FATRY

BORIS ASTALOŠ

*Slovenské národné múzeum v Martine, Múzeum Andreja Kmeťa, ul. A. Kmeťa
20, 036 01 Martin, e-mail: boris.astalos@snm.sk*

Astaloš, B., 2023. Changes in the composition of communities of terrestrial vertebrates (Vertebrata) in the north-western part of the Veľká Fatra mountains.

Abstract: *From the perspective of research into the fauna of land vertebrates, the north-western part of the Veľká Fatra mountains has been studied very little. This article deals with changes in the zoocenosis of terrestrial vertebrates caused by climate change and all its consequences on the natural environment such as long-lasting drought, wind calamities, storm rain and the mass appearance of bark beetles which cause the breakdown of spruce trees planted in the past in this part of the mountain range. This article also presents the first integral data on land vertebrates from this part of the Veľká Fatra mountains.*

Key words: *terrestrial vertebrates, zoocenosis, changes, wind calamity, Veľká Fatra Mts., Slovakia.*

Úvod

Veľká Fatra, patriaca k typickým jadrovým pohoriam vnútorných Západných Karpát, má pomerne dobre preskúmanú faunu stavovcov. Toto tvrdenie ale neplatí pre jej severozápadnú časť, ktorá bola v minulosti súčasťou bývalej chránenej krajinnej oblasti, ale v roku 2002, keď tu bol vyhlásený národný park, nebola už zahrnutá do jeho územia a stala sa len jeho ochranným pásmom. Jedným z dôvodov bola aj jej geologická stavba, tvorená hlavne granitoidnými horninami Ľubochňanskeho kryštálického masívu a z toho vyplývajúca chudobnejšia flóra, ale najmä zloženie lesných porastov, tvorených hlavne smrekovými monokultúrami a zvýšené ľudské aktivity najmä v oblasti zimnej rekreácie (lyžiarske vleky a zjazdovky) a urbanizácia v oblasti Jasenskej doliny. V dôsledku prebiehajúcich klimatických zmien v posledných desaťročiach došlo pôsobením abiotických faktorov (veterné smršte, prívalové dažde) k veľkým disturbanciám v smrekových monokultúrnych porastoch, tvoriacich tzv. hospodárske lesy, čím boli podmienené aj zmeny v zložení zoocenóz terestrických stavovcov. Cieľom predloženej práce je posúdenie týchto zmien a tiež

zistenie aktuálneho zloženia spoločenstiev suchozemských stavovcov s výnimkou netopierov (Chiroptera) v tejto časti Veľkej Fatry.

História zoológického výskumu Veľkej Fatry

Výskum fauny Veľkej Fatry dlho zaostával za botanickým výskumom tohto významného pohoria vnútorných Západných Karpát. Na rozdiel od botanikov, nachádzajúcich na vápencovom a dolomitovom podloží zaujímavú a vzácnu kvetenu, bola Veľká Fatra z hľadiska zoológického výskumu pomerene dlho zanedbávanou časťou Slovenska, čo spôsobilo, že sa v odbornej zoológickej literatúre nachádzalo len málo útržkovitých údajov publikovaných v monografiách o jednotlivých skupinách živočíchov. K zmene došlo až začiatkom 70. rokov minulého storočia, kedy bola v decembri roku 1973 vyhlásená Chránená krajinná oblasť (CHKO) Veľká Fatra so sídlom vo Vrútkach. Odborní pracovníci novovzniknutej správy CHKO v spolupráci s bývalým Slovenským ústavom pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP), ako ústredným pracoviskom štátnej ochrany prírody, iniciovali uskutočnenie komplexného prírodovedného a ochranárskeho výskumu Gaderskej a Blatnickej doliny v rokoch 1974 – 1976, ktorého výsledky boli súborne publikované v zborníku *Výskumné práce z ochrany prírody*. Výsledky zoológických výskumov sumarizoval Čaputa (1980). Zo suchozemských stavovcov boli spracované vtáky (Kupcová a Boháčik, 1980), drobné cicavce (Darola a Obuch, 1980) a zloženie teriofauny na základe osteologických nálezov z rozboru zvyškov potravy sov (Obuch a Darola, 1980). Neskôr boli publikované výsledky výskumu batrachofauny a herpetofauny (Kminiak, 1986).

Zoznam stavovcov CHKO Veľká Fatra publikoval tiež (škoda, že len formou rukopisu) zoológ vtedajšieho Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa v Martine Jaroslav Svatoň (1977). V roku 1986 bola pre vtedajšie Ústredie štátnej ochrany prírody (ÚŠOP) v Liptovskom Mikuláši a Správu CHKO Veľká Fatra v bratislavskom vydavateľstve *Príroda* vydaná monografia o CHKO Veľká Fatra (Vestenicý a Vološčuk eds.), ktorá zhrnula vtedajšie poznatky o tomto veľkoplošnom chránenom území. Stavovce tu spracoval Darola (1986). Významný podiel na poznaní fauny stavovcov mali aj dva Tábory ochrancov prírody (18. a 28. TOP), organizované Slovenským zväzom ochrany prírody a krajiny (SZOPK) v rokoch 1982 (Blatnica-Podzáhorie) a 1992 (Turček), ktorých výsledky výskumov boli publikované v rokoch 1983 resp. 1994. Správa národného parku spoluorganizovala pri príležitosti 30. výročia ochrany Veľkej Fatry aj 38. celoslovenský TOP s medzinárodnou účasťou, ktorý sa konal v júli 2003 v liptovskej časti pohoria na Škutovkách. Výsledky týchto zoológických prieskumov tiež prispeli k poznaniu územia novo vyhláseného národného parku.

K poznaniu fauny stavovcov prispela v neposlednom rade aj vedecká konferencia „Flóra a fauna Veľkej Fatry“, ktorá sa konala 18. a 19. septembra 2002 v Liptovských Revúcach pri príležitosti vyhlásenia územia za národný park. Výsledky konferencie boli publikované ešte v tom istom roku v suplemente zborníka Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, ktorá bola aj hlavnou organizátorkou konferencie. Ďalšou v poradí bola konferencia „Hole a horná hranica lesa vo Veľkej Fatre. Problémy, ochrana a využívanie“, konajúca sa pri príležitosti 30. výročia

ochrany Veľkej Fatry vo februári 2004 v Starých Horách. Aj odborné výsledky tejto konferencie, publikované formou zborníka ešte v tom istom roku, významne prispeli k poznaniu najvyšších polôh národného parku.

Prehľad literatúry

Obojživelníky a plazy územia Veľkej Fatry, ale väčšinou jej centrálnej bralnej a hôľnej časti alebo ochranného pásma bývalej CHKO, sú publikované v prácach Svatoňa (1971), Gregora (1983), Kminiaka (1986), Radúcha a Kadlečíka (1989), Kadlečíka (1992a, 1993), Divoka a Gregora (1994), Astaloša a Kadlečíka (2000) a Astaloša (2002, 2004). Posledne menovaný autor uvádza, ako jeden z mála, aj výskyt obojživelníkov a plazov zo skúmaného územia, konkrétne zo Sklabinskej a Kantorskej doliny (Astaloš, 2002). Vo väčšine uvedených prác sa údaje zo SZ časti Veľkej Fatry nenachádzajú.

Vtáky Veľkej Fatry boli tiež väčšinou skúmané v jej centrálnej časti, v maľoplošných chránených územiach, prípadne na východnej (liptovskej) strane pohoria. Jednou z prvých bola už spomínaná práca Kupcovej a Boháčika (1980), prehľad vtákov zistených počas konania 18. TOP v okolí Blatnice a v priľahlej Veľkej Fatre publikoval Štollmann (1983). Ornitocenózy Suchého vrchu a Borišova skúmal Saniga (1989, 1993) a ten istý autor (Saniga, 1995, 1996) skúmal ornitocenózy rôznych vegetačných stupňov a hôľneho pásma Veľkej Fatry. Analýzu ornitocenóz centrálnej časti Veľkej Fatry uskutočnili Šálek a Šmilauer (1993). Avifaunu Skalnej Alpy skúmal Topercer (1989), ten istý autor Topercer (1997) skúmal dominanciu vtákov v dolinách vysokých pohorí Západných Karpát a početnosť a rozšírenie niektorých významných hniezdičov v západnej časti Veľkej Fatry (Topercer, 2002), kde sú uvedené, ako v jednej z mála prác, aj údaje z Podhradskej doliny v SZ časti pohoria.

Cicavce, hlavne z radov Chiroptera, Eulipotyphla a Rodentia, boli vo Veľkej Fatre skúmané najčastejšie zo všetkých stavovcov. Výsledky už spomínaného výskumu mikromamálií Gaderskej a Blatnickej doliny sú publikované v prácach (Darola a Obuch, 1980) a (Obuch a Darola, 1980). Cicavce v potrave sov v turčianskej časti CHKO Veľká Fatra skúmal Obuch (1983), na čo nadviazal aj v ďalšej práci (Obuch, 2002). Kadlečík (1989, 1992a, b) skúmal cicavce v rezervácii Skalná Alpa, Suchý vrch a Rojkovské rašelinisko, Štollmann a Dudich (1983) študovali drobné cicavce v Ľubochnianskej doline a Dudich (1994) urobil prehľad výskumu drobných cicavcov a ich ektoparazitov v Turci. Teriofaunu ŠPR Veľká Skalná skúmali Štollmann et al. (1994), cicavce Belianskej doliny a ŠPR Borišov študovali Kadlečík et al. (1995).

Z uvedeného prehľadu literatúry a histórie výskumu územia je zrejmé, že údaje z jej SZ časti v týchto prácach skoro úplne absentujú. Predkladaná práca preto predstavuje prvé ucelenejšie údaje o suchozemských stavovcoch z tejto časti Veľkej Fatry.

Metodika práce

Výskum zoocenóz terestrických stavovcov s výnimkou netopierov (Chiroptera) sme realizovali počas obdobia desiatich rokov (2013 – 2022) prevažne vo vegetačnom období, ale v menšom rozsahu aj mimo tohto obdobia a v zimných me-

siacoch. Pri skúmaní kvalitatívneho zloženia zoocenóz sme použili metódu peších pochôdzok, situovaných hlavne do horských dolín na študovanom území, menej sme sa zamerali na prieskum zapojených lesných porastov a horských hrebeňov.

Pri výskume obojživelníkov a plazov sme použili metódu individuálneho odchyty do ruky, podberáka, hydrobiologickej sieťky a priame pozorovania jedincov. Obojživelníky sme pozorovali a odchytovali hlavne vo vodnom prostredí v čase jarnej reprodukcie. Odchytené jedince boli až na niektoré výnimky (larvy obojživelníkov) po determinácii vypustené späť do prírody. Pri výskume avifauny sme použili bežné metódy identifikácie vtáčích druhov (binokulárne ďalekohľady so zväčšením 8×30 a 10×50 , determináciu podľa teritoriálneho spevu samcov a ostatných hlasových prejavov, dohľadávanie hniezd). Cicavce, hlavne stredne veľké a veľké druhy, boli na skúmanom území zisťované na základe pobytových znakov (stopy, trus, pachové značky, zvyšky potravy, požerky, srst', zhody jeleňovitých kopytníkov, kadávery, kostrové zvyšky, časti tiel živočíchov a pod.) a v menšom rozsahu aj priamym pozorovaním jednotlivých druhov. Drobné cicavce sme cieľne neodchytovali (okrem orientačného odchyty do niekoľkých živolovných pascí). Ako kritérium na zaradenie do zoznamu druhov suchozemských stavovcov sme použili aj literárne údaje o ich výskyte na danom území z vyššie uvedených odborných prác a všeobecných monografií o ich rozšírení na Slovensku (Danko, Darolová, Krištín, 2002) a (Krištofik a Danko, 2012). V tomto prípade išlo o zaradenie do kategórie „predpokladaný výskyt“.

Počas terénneho výskumu sme uskutočnili spolu 46 jednodenných terénnych exkurzií, pričom hlavná časť bola situovaná do rokov 2013 – 2022. Údaje z jednotlivých terénnych výskumov boli zaznamenávané do terénneho zápisníka a neskôr vyhodnocované a spracované.

Opis skúmaného územia

Severozápadná časť Veľkej Fatry, ktorá bola predmetom nášho výskumu, patrí do oddielu Lysec a časť sa nachádza aj v podoblasti Turčianska kotlina, oddiel Sklabinské podhorie. Z hľadiska ochrany prírody patrí do ochranného pásma Národného parku (NP) Veľká Fatra. Z maloplošných chránených území sa tu nachádzajú Prírodná rezervácia (PR) Katova skala, Prírodná pamiatka (PP) Katova jaskyňa a Národná prírodná rezervácia (NPR) Lysec s vyšším stupňom ochrany. Územie sa nachádza v orografickom celku Veľká Fatra (150) v mapových štvorcoch 6980 a 6880d Databanky fauny Slovenska (DFS).

Študované územie je zo západu vymedzené hranicou ochranného pásma národného parku prechádzajúcou cez Sklabinské podhorie, z juhu ho tvorí SZ hranica národného parku, prechádzajúca od obce Belá-Dulice cez južné svahy obchádzajúce Jasenskú a Hornojasenskú dolinu, ďalej cez vrchol Lysca (1380,9 m) na hrebeň turčianskej vetvy Veľkej Fatry, odkiaľ pokračuje cez Malý Lysec (1297,2 m), Jarabinú (1313,8 m), Vyšnú Lipovú (1220 m), Kl'ak (1394,1 m), Chládkové-Kliačik (1240,4 m), sedlo Príslop (935 m), Príslop (1067 m), Nižnú Lipovú (1161,6 m), Tlstý diel (990,4 m), Ľubochňanske sedlo (701 m), Grúň (986,7 m) a za Kopou (1187,2 m) končí v údolí Váhu, ktoré tvorí spolu s hranicou ochranného pásma aj severnú hranicu skúmaného územia. Do územia zasahujú katastre obcí Krpeľany, Nolčovo, Konské, Podhradie, Turčianska

Obr. 1. Štiavnická dolina, „Struháreň“, svahy s vyťaženou drevnou hmotou po vetrovej kalamite.
Foto B. Astaloš, 12. 6. 2022

Fig. 1. Štiavnica valley, „Struháreň“, slopes with logged wood left from a storm calamity.
Photograph by B. Astaloš, 12. 6. 2022

Štiavnička, Sklabinský Podzámok, Sklabiňa, Záborie a Turčianske Jaseno.

Výskum fauny stavovcov bol situovaný do dolín na turčianskej strane pohoria, a to hlavne do Sklabinskej, Kantorskej a Štiavnickej doliny, menej do Hornojasenskej, Hlavnej (Podhradskej) a Veľkej (Nolčovskej) doliny. Všetky uvedené doliny sa vyznačujú pomerne vysokou lesnatosťou s výskytom zapojených porastov s prevahou smreka a buka. Podľa Bohuša a Piskúna (1986) mal bývalý Lesný hospodársky celok (LHC) Kantor najväčšie zastúpenie smrekových monokultúr (Kantorská dolina, lokalita Struháreň, Sklabinská dolina), naproti tomu Nolčovská dolina mala vysoký podiel čistých bučín výmladkového pôvodu. LHC mal tiež najnižšie zastúpenie (iba 7 %) tzv. ochranných lesov v CHKO, čo svedčí o tom, že už pred štyridsiatimi rokmi nepatrila SZ časť pohoria k preferovaným oblastiam z hľadiska ochrany prírody. V tej dobe (začiatok 80. rokov 20. storočia) sa tu nenachádzalo ani jedno maloplošné chránené územie. Po spoločenských zmenách v roku 1989 sa veľká časť rozlohy lesov vrátila do rúk súkromných majiteľov (urbáre Sklabiňa a Martin – Sklabinská a Kantorská dolina) a časť zostala majetkom štátu (Štátne lesy, a. s. – Štiavnická dolina). S touto skutočnosťou súvisí aj rôzny spôsob a intenzita hospodárenia v lesoch.

Výsledky

V súčasnosti je všeobecne známe, že z lesných ekosystémov podliehajú smrekové monokultúry najčastejšie vplyvom klimatickej zmeny a následnému deštruktívnemu vplyvu abiotických (dlhotrvajúce suchá, veterné smršte, privalové daž-

Obr. 2. Kantorská dolina, nad cestnou závorou, zarastajúce zalesnené svahy. Foto B. Astaloš, 3. 9. 2022

Fig. 2. Kantor valley, above the road barrier, overgrowing forested slopes. Photograph by B. Astaloš, 3. 9. 2022

de) a biotických (podkôrny hmyz) činiteľov. Tvoria ich zväčša tzv. hospodárske lesy, vystavené silnému antropickému vplyvu (pestovateľské a ťažobné zásahy), čo tiež značne ovplyvňuje zloženie biocenóz. Takýmto veľkým deštruktívnym zásahom na skúmanom území bola vetrová kalamita „Žofia“ z 15. mája 2014 (Kunca, Leontovyč, Galko a kol., 2014), ktorá postihla najmä Štiavnickú a Kantorskú dolinu, kedy došlo k masívnemu polomu (lokalita Struháreň, SV svahy uvedeníých dolín), ktorý bol následne vytážený ako tzv. náhodná, alebo vynútená ťažba. Tým došlo k masívnemu odlesneniu veľkých častí lesných porastov, čo spôsobilo

Obr. 3. Kantorská dolina, svahy po vetrovej kalamite. Foto B. Astaloš, 3. 9. 2022

Fig. 3. Kantor valley, slopes after a storm calamity. Photograph by B. Astaloš, 3. 9. 2022

Obr. 4. Štiavnická dolina, odlesnené svahy po vetrovej kalamite.
Foto B. Astaloš, 10. 9. 2022

Fig. 4. Štiavnica valley, deforested slopes after a storm calamity.
Photograph by B. Astaloš, 10. 9. 2022

zmeny v rastlinnom zložení podrastu, ústup typických lesných druhov, nadmerné presvetlenie, vysychanie a následný nástup druhov typických pre plošne veľké holoruby a kalamitné holiny (*Calamagrostis villosa*, *Calamagrostis arundinacea*, *Rubus idaeus*, *Chamerion angustifolium*, a čiastočne *Avenella flexuosa* a *Luzula luzuloides*), spôsobené vplyvom abiotických činiteľov (Máliš, Fábry, Vodálová, 2015). To malo samozrejme veľký vplyv aj na pôdnu flóru a faunu (huby, pôdne mikroorganizmy, zoocenózy pôdnych bezstavovcov) a následne na zloženie spoločenstiev suchozemských stavovcov. Uvedené zmeny vo všeobecnosti spôsobili ústup lesných (montánných) druhov a na ich miesto začali prenikať druhy otvorených a polootvorených stanovišť, prispôbené skôr suchému a teplému prostrediu. Tieto zmeny sú skôr viditeľné u zoocenóz bezstavovcov (mäkkýše, červy, pavúkovce, hmyz a iné článkonožce), ale ovplyvňujú (najmä troficky) aj spoločenstvá suchozemských stavovcov, na ktoré je zameraná táto práca. V nasledujúcom texte sa zameriame na to, ako uvedené skutočnosti ovplyvnili jednotlivé triedy terestrických stavovcov.

Obojživelníky (Amphibia)

Obojživelníky patria v súčasnosti k najviac ohrozenej skupine terestrických stavovcov. Intenzívne na ne pôsobí tzv. klimatická zmena so všetkými svojimi dosahmi a tiež rozsiahle antropické vplyvy v krajine. V skúmanom území boli obojživelníky najviac rozšírené v uvedených horských dolinách, kde nachádzali posledné vhodné reprodukčné lokality a odkiaľ sa v postreprodukčnom období šírili do okolitých biotopov. Ako významný prínos ku kvantitatívnemu aj kvalitatívnemu rozšíreniu obojživelníkov sa ukázalo vybudovanie tzv. protipovodňových hrádzok v Sklabinskej doline (ústie doliny Košová, lok. Žiarcová) v roku 2013, ktorých úlohou je zachytávanie prívalových vôd z intenzívnej zrážkovej činnosti. Tieto „hrádzky“ sa stali významnými reprodukčnými lokalitami viacerých druhov oboj-

Obr. 5. Sklabinská dolina, ústie Košovej, protipovodňová hrádzka. Foto A. Astaloš, 25. 4. 2015

Fig. 5. Sklabiňa valley, opening of Košová, anti-flooding dam. Photograph by B. Astaloš, 25. 4. 2015

živelníkov (*Ichthyosaura alpestris*, *Lissotriton montandoni*, *Bufo bufo*, *Rana temporaria*), pričom hlavne ropuchy obyčajné a skokany hnedé ich využívajú masovo. Na lokalite Žiarcová v Sklabinskej doline (06. 06. 2021) sme okrem žubrienok uvedených druhov žiab zistili aj desiatky exemplárov druhu *I. alpestris* a niekoľko exemplárov druhu *L. montandoni*. Okrem „hrádzok“ sa obojživelníky rozmnožovali v periodických kalužiach, zaplavených koľajách po lesných mechanizmoch na tzv. skládkach dreva (*Bombina variegata*, *L. montandoni*) a tiež v odvodňovacích rýhách (tzv. rigóloch) popri cestách (*I. alpestris*, *L. montandoni*, Kantorská dolina,

Obr. 6. Sklabinská dolina, Žiarcová, protipovodňové hrádzky. Foto B. Astaloš, 6. 6. 2021

Fig. 6. Sklabiňa valley, Žiarcová, anti-flooding dams. Photograph by B. Astaloš, 6. 6. 2021

Obr. 7. Protipovodňové hrádzky predstavujú vhodné reprodukčné plochy pre obojživelníky. Foto B. Astaloš, 6. 6. 2021

Fig. 7. Anti-flooding dams are suitable reproduction areas for amphibians. Photograph by B. Astaloš 6. 6. 2021

28. 05. 2017). Tieto periodické habitaty sú v dnešnej dobe globálneho otepľovania a dlhotrvajúceho sucha vystavené riziku predčasného vyschnutia a tým aj úhynu vývinových štádií (vajíčka a larvy), čoho svedkom sme boli v starom dolomitovom lome na lokalite „Kaplňa“ v Kantorskej doline, kde vo vysychajúcich periodických kalužiach uhynuli desiatky lariev kunky žltobruchej. Periodické kaluže na dne starých lomov a pieskovní patria vo Veľkej Fatre k najvýznamnejším reprodukčným habitatom. Žiaľ, v posledných rokoch sa „reprodukčnými pascami“ stávajú aj uvedené protipovodňové hrádzky, ktoré vysychajú ešte pred ukončením vodnej

Obr. 8. Mlok karpatský (*Lissotriton montandoni*), adultná samica, Sklabinská dolina, Medzi mníchmi. Foto A. Astaloš, 25. 4. 2015

Fig. 8. Carpathian newt (*Lissotriton montandoni*), adult female, Sklabiňa valley, Medzi mníchmi. Photograph by A. Astaloš, 25. 4. 2015

Obr. 9. Kunka žltobruchá (*Bombina variegata*), adultný exemplár, Sklabinská dolina, Medzi mníchmi. Foto A. Astaloš, 25. 4. 2015

Fig. 9. Yellow-bellied toad (*Bombina variegata*), adult specimen, Sklabiňa valley, Medzi mníchmi. Photograph by A. Astaloš, 25. 4. 2015

fázy vývinu larválnych štádií obojživelníkov (Sklabinská dolina, ústie Košovej, 10. 08. 2022). Vyššie uvedené disturbancie ovplyvnili hlavne výskyt montánnych druhov chvostnatých obojživelníkov a zdá sa, že na skúmanom území sú plošne rozšírené len euryvalentné druhy žiab (*B. bufo*, *R. temporaria*), ktorých výskyt siaha až po hrebeňové časti pohoria. Okrem dvoch už uvedených druhov chvostnatých obojživelníkov sme tu ešte zistili salamandru škvrnitú (*Salamandra salamandra*) v Sklabinskej, Kantorskej a Veľkej (Nolčovskej) doline. Živorodosť (viviparia) tohto druhu mu umožňuje lepšie využiť reprodukčnú stratégiu a porodiť larvy do vhodných vodných habitatov (pramene, prietochné „rigóly“ a jarky).

Obr. 10. Salamandra škvrnitá (*Salamandra salamandra*), subadultný exemplár, Sklabinská dolina. Foto B. Astaloš, 8. 5. 2022

Fig. 10. Fire salamander (*Salamandra salamandra*), subadult specimen, Sklabiňa valley, Photograph by B. Astaloš, 8. 5. 2015

V skúmanom území sme zistili výskyt **šiestich druhov** obojživelníkov (*S. salamandra*, *I. alpestris*, *L. montandoni*, *B. variegata*, *B. bufo*, *R. temporaria*), čo predstavuje **33,3 %** batrachofauny Slovenska (tab. 1). Okrem uvedených druhov žiab sa v danom území môže ešte vyskytovať ropucha zelená (*Bufo viridis*), ktorú sme vo Veľkej Fatre najbližšie zistili v jej centrálnej časti v Belianskej, Gaderskej a Blatnickej doline (Astaloš, 2002). V Sklabinskom podhorí sa vyskytuje aj rosnička zelená (*Hyla arborea*), zistená najbližšie v brehových porastoch Sklabinského potoka a v Dražkovciach.

Obr. 11. Jašterica obyčajná (*Lacerta agilis*), adultná samica, Sklabinská dolina, Medzi mníchmi. Foto A. Astaloš, 25. 4. 2015

Fig. 11. Sand lizard (*Lacerta agilis*), adult female, Sklabiňa valley, Medzi mníchmi. Photograph by A. Astaloš, 25. 4. 2015

Plazy (Reptilia)

Plazy nie sú svojím embryonálnym vývinom nevyhnutne viazané na vodu a väčšina druhov je schopná prežiť aj vo veľmi suchom prostredí. Ako typické exotermné živočíchy potrebujú k prežitiu pomerne vysokú vonkajšiu teplotu, čo mnohé druhy limituje v ich geografickom rozšírení. Z tohto hľadiska by im globálne otepľovanie klímy malo prospievať, ale práve opak je pravdou. Plazy patria po obojživelníkoch k najmenej početným a najviac ohrozeným skupinám suchozemských stavovcov. Doplávajú hlavne na deštrukciu ich pôvodných habitatov spôsobenú antropickou činnosťou a zmena klímy spôsobuje úbytok ich prirodzenej potravy (masívny úbytok hmyzu a ostatných bezstavovcov, úbytok drobných stavovcov spôsobený intenzívnym hospodárením v lesoch a celej kultúrnej krajine).

V skúmanom území sa zmeny v zložení herpetocenóz prejavili najmä prienikom druhov otvorenej krajiny, hlavne tzv. kultúrnej lesostepi, do ústia a počiatočných úsekov uvedených dolín. K takýmto druhom patrí napr. jašterica obyčajná (*Lacerta agilis*), ktorá sa v horských dolinách Veľkej Fatry v minulosti vyskytovala len veľmi zriedkavo (Svatoň, 1971). My sme ju zistili v Sklabinskej doline (lok. Medzi mníchmi, 25. 04. 2015, 1 adult. F, obr. 11, v Kantorskej doline (pri prvej horárni, 19. 07. 2015, 1 subadult. M). Z hadov patrí k takýmto druhom užovka obojková (*Natrix natrix*), troficky viazaná na vodné prostredie, ktorú sme zistili v ústí

Obr. 12. Užovka hladká (*Coronella austriaca*), juvenilný exemplár, Kantorská dolina. Foto L. Astalošová, 3. 9. 2022

Fig. 12. Smooth snake (*Coronella austriaca*), juvenile specimen, Kantor valley. Photograph by L. Astalošová, 3. 9. 2022

Sklabinskej doliny (06. 06. 2021, 1 juv.ex.) a Kantorskej doliny (11. 06. 2022, 1 juv.ex.). V oboch prípadoch lovili juvenilné užovky žubrienky ropúch a skokanov v odvodňovacích ryhách („rigóloch“) pri ceste. K ďalším „lesostepným“ druhom hadov, prenikajúcim do ústia dolín, je užovka hladká (*Coronella austriaca*). Juvenilný, čerstvo narodený exemplár sme zistili v ústí Kantorskej doliny, pri cestnej závore za prvou horárňou dňa 03. 09. 2022 (obr. 12). Z hadov, typických pre horské doliny Veľkej Fatry, sa na skúmanom území vyskytuje vretenica severná (*Vipera berus*), ktorej juvenilné exempláre sme zistili v Sklabinskej (29. 04. 2018, 1 juv.ex.) a Štiavnickej doline (12. 06. 2022, 1 juv.ex.). Ako je vidieť z výskytu juvenilov uvedených druhov hadov, všetky sa v skúmanom území aj rozmnožujú, čo predpokladá výskyt ich pomerne stabilných spoločenstiev.

Zarážajúci je masívny úbytok ďalšieho druhu, typického pre horské doliny – jašterice živorodej (*Zootoca vivipara*), ktorú sme naposledy pozorovali v roku 2015 (Štiavnická dolina, lok. Struháreň, 17. 09. 2015, 1 adult.M, lok. Nad mostíkmi, 17. 09. 2015, 1 juv.ex.). Úbytok tohto druhu môže mať viac príčin (strata potravy vo forme hmyzu a jeho vývinových štádií, vysušovanie pôvodných lokalít výskytu, otepľovanie alúvií a dna dolín vplyvom odlesnenia), ale najskôr pôsobí ako komplex uvedených faktorov. Tieto vplyvy pôsobia oveľa menej negatívne na ďalší druh – jaštericu múrovú (*Podarcis muralis*), ktorá sa v skúmanom území vyskytuje len rozptýlene, na vhodných skalných habitatoch (Sklabinská dolina, vápencové bralo nad lokalitou „Čierne blato“, 31. 05. 2002, 1 adult.ex., Kantorská dolina, PR Katova skala, na vrchole brala, 04. 08. 2002, 1 adult. F, Hornojasenská dolina, skaly pri ceste, 22. 04. 2006, 3 adult.ex.). Posledným druhom plazy je slepúch východný (*Anguis colchica*), vyskytujúci sa hlavne v alúviách potokov na dne dolín. Podobne aj jeho ohrozujú faktory prostredia uvedené pri druhu *Z. vivipara*.

V skúmanom území sme zistili výskyt **siedmych druhov** plazov (*L. agilis*, *Z. vivipara*, *P. muralis*, *A. colchica*, *N. natrix*, *C. austriaca*, *V. berus*), čo predstavuje **58,3 %** pôvodných druhov herpetofauny Slovenska (Tab. 1). Vzhľadom k prírodným podmienkam a geografickej polohe územia považujeme uvedené druhové spektrum za úplné a nepredpokladáme výskyt ďalších druhov plazov.

Tab. 1. Výskyt obojživelníkov (Amphibia) a plazov (Reptilia) v SZ časti Veľkej Fatry
Table 1. Occurrence of amphibians (Amphibia) and reptiles (Reptilia) in the NW part of the Veľká Fatra Mts.

Por.č.	druh	Sklabinská dol.	Kantorská dol.	Štiavnická dol.	Ekologická char.
1.	<i>S.salamandra</i>	x	x	o	Tr, Ef
2.	<i>I. alpestris</i>	x	x	o	Tr, Ef
3.	<i>L. montandoni</i>	x	x	o	Tr, Ef
4.	<i>B. variegata</i>	x	x	o	R, Ef
5.	<i>B. bufo</i>	x	x	x	R, Ef
6.	<i>R. temporaria</i>	x	x	x	R, Ef
7.	<i>L. agilis</i>	x	x	o	R, Ef
8.	<i>Z. vivipara</i>	o	o	x	R, Ef
9.	<i>P. muralis</i>	x	x	o	R, Ef
10.	<i>A. colchica</i>	x	x	x	R, Ef
11.	<i>N. natrix</i>	x	x	o	Tr, Vf

12.	<i>C. austriaca</i>	o	x	o	R, Vf
13.	<i>V. berus</i>	x	o	x	R, Vf

Výsvetlivky:

R – reprodukčný výskyt
 Tr – trofický výskyt
 Ef – insektivorný/vertebratófágný druh
 Vf – karnivorný/vertebratófágný druh
 x – potvrdený výskyt
 o – predpokladaný výskyt

Explanations:

R - reproductive occurrence
 Tr - trophic occurrence
 Ef - insectivorous/vertebratophagous species
 Vf - carnivorous/vertebratophagous species
 x - confirmed occurrence
 o - presumed occurrence

Vtáky (Aves)

Vtáky patria k najpočetnejším, najlepšie pozorovateľným a najmobilnejším suchozemským stavovcom, čo ich zaraďuje k tzv. bioindikačným živočíchom, pomerne rýchlo a viditeľne reagujúcim na zmeny prostredia. Zmeny v zložení ornitocenóz postihli aj skúmanú časť Veľkej Fatry, hlavne v súvislosti so spomínanými disturbanciami spôsobenými veternou smršťou a následným veľkoplošným odlesnením. Došlo k úbytku druhov viazaných na ihličnaté lesy (*P. ater*, *L. cristatus*, *R. regulus*, *P. pyrrhula*, *T. troglodytes*, *L. curvirostra*, *P. modularis*, *N. caryocatactes*, *B. bonasia*) a následne k zvyšovaniu početnosti druhov viazaných na listnaté a zmiešané lesy (*A. caudatus*, *C. coccothraustes*, *P. sibilatrix*, *P. trochilus*, *M. striata*). Do ústia a otvorených častí dolín začali prenikať druhy, viazané skôr na polootvorené lesostepné biotopy (*P. viridis*, *S. turtur*, *C. canorus*, *A. otus*, *S. curruca*, *L. collurio*, *Ch. chloris*, *C. carduelis*). Dlhotrvalé suchá vyvolané klimatickou zmenou spôsobili výrazný pokles hladiny a celkového prietoku horských potokov, čo zapríčinilo vymiznutie niektorých vodných a na vodu viazaných druhov vtákov (*C. nigra*, *C. cinclus*), pričom bocian čierny prestal využívať potoky ako svoje lovné teritórium a vodnára potočného sme tu v hniezdnom období nezistili vôbec.

Zo vzácnejších druhov „nespevavých“ hniezdičov môžeme uviesť už spomínaného bociana čierneho (*Ciconia nigra*), ktorý v minulosti hniezdil v Sklabinskej doline, kde sme v jednej z bočných dolín našli dňa 22. 08. 2001 polorozpadnuté hniezdo. Podľa novších pozorovaní tu tento druh hniezdi aj v súčasnosti, o čom svedčia jeho časté pozorovania hlavne v Sklabinskej doline. Zaujímavý je aj výskyt a hniezdenie včelára lesného (*Pernis apivorus*) v Kantorskej doline, kde tento stenofágný potravný špecialista hľadá potravu práve na holinách po odstránených smrekových porastoch. V závere Štiavnickej a Kantorskej doliny hniezdi aj vzácny jariabok hôrny (*Bonasa bonasia*) a v starých bučinách PR Katova skala aj holub plúžik (*Columba oenas*). V starých, vysychajúcich, lykožrútom napadnutých smrekových porastoch v Sklabinskej doline sme na lokalite „Na jame“ zistili výskyt d'ubníka trojprstého (*Picoides tridactylus*). V záveroch dolín a v starých porastoch pod hrebeňom na hornej hranici lesa predpokladáme aj výskyt vzácných „tajgových“ druhov *T. urogallus*, *T. tetrax*, *A. funereus*, *G. passerinum*. K typickým hniezdičom na ojedinelých skalných bralách v skúmanej oblasti patria aj druhy *Falco peregrinus* a *Corvus corax*.

Aj keď sme kvantitatívne vyhodnotenie ornitocenóz v skúmanej oblasti nerobili, môžeme aspoň v hrubých rysoch stanoviť poradie najpočetnejších hniezdičov z radu spevavcov (Passeriformes) v centrálnej časti skúmaných horských dolín.

Z tohto pohľadu patrili k najpočetnejším hniezdičom druhy *S. atricapilla*, *P. collybita*, *E. rubecula*, *T. troglodytes*, *T. merula*, *P. montanus*, *F. coelebs*.

Na skúmanom území predpokladáme výskyt **77 druhov** vtákov (tab. 2), čo predstavuje 21,1 % všetkých druhov zistených na Slovensku. Vlastným výskumom sme tu zistili výskyt **54 druhov** vtákov (14,8 %). Z uvedených 77 druhov bolo až **72** potvrdených a predpokladaných **hniezdičov**, čo predstavuje 93,5 %. Druhy *A. pomarina*, *A. chrysaetos*, *T. tetrax*, *P. viridis*, *C. cinclus* na skúmanom území pravdepodobne nehniezdia a iba tu vyhľadávajú potravu.

Tab. 2. Výskyt vtákov (Aves) v SZ časti Veľkej Fatry
Table 2. Occurrence of birds (Aves) in the NW part of the Veľká Fatra Mts.

Por.č.	druh	Sklabinská dol.	Kantorská dol.	Štiavnická dol.	Ekologická char.
1.	<i>C. nigra</i>	x	o	o	M, N
2.	<i>P. apivorus</i>	x	x	o	M, N
3.	<i>B. buteo</i>	x	x	x	S, N
4.	<i>A. gentilis</i>	x	o	o	S, N?
5.	<i>A. nisus</i>	x	o	o	S, N?
6.	<i>A. pomarina</i>	o	o	o	M, Tr
7.	<i>A. chrysaetos</i>	x	x	o	S, Tr
8.	<i>F. peregrinus</i>	o	x	o	M, N
9.	<i>T. urogallus</i>	o	o	o	S, N?
10.	<i>T. tetrax</i>	o	o	o	S, Tr
11.	<i>B. bonasia</i>	o	x	x	S, N
12.	<i>S. rusticola</i>	o	o	o	M, T, N?
13.	<i>C. oenas</i>	o	x	o	M, N
14.	<i>C. palumbus</i>	x	x	x	M, N
15.	<i>S. turtur</i>	x	o	o	M, N
16.	<i>C. canorus</i>	x	x	o	M, Np
17.	<i>C. europaeus</i>	o	o	o	M, N?
18.	<i>A. funereus</i>	o	o	o	S, N?
19.	<i>G. passerinum</i>	o	o	o	S, N?
20.	<i>S. aluco</i>	x	x	x	S, N
21.	<i>S. uralensis</i>	o	o	o	S, N?
22.	<i>B. bubo</i>	x	x	o	S, N
23.	<i>A. otus</i>	x	x	o	S, N
24.	<i>J. torquilla</i>	o	o	o	M, N?
25.	<i>P. canus</i>	o	o	o	S, N?
26.	<i>P. viridis</i>	x	o	o	S, Tr
27.	<i>D. martius</i>	x	x	x	S, N
28.	<i>P. tridactylus</i>	x	o	o	S, N?
29.	<i>D. major</i>	x	x	x	S, N
30.	<i>D. leucotos</i>	o	o	o	S, N?
31.	<i>D. minor</i>	x	o	o	S, N?
32.	<i>A. arvensis</i>	x	o	o	M, N
33.	<i>A. trivialis</i>	o	o	o	M, N?
34.	<i>M. cinerea</i>	x	x	x	M, N

35.	<i>T. troglodytes</i>	x	x	x	S, N
36.	<i>C. cinclus</i>	o	o	o	S, Tr
37.	<i>P. modularis</i>	x	x	o	M, N
38.	<i>E. rubecula</i>	x	x	x	M, N
39.	<i>P. ochruros</i>	x	x	o	M, N
40.	<i>P. phoenicurus</i>	o	x	o	M, N?
41.	<i>T. merula</i>	x	x	x	S, N
42.	<i>T. philomelos</i>	x	x	o	M, N
43.	<i>T. pilaris</i>	o	o	o	M, N?
44.	<i>T. viscivorus</i>	o	o	o	M, N?
45.	<i>S. curruca</i>	x	x	o	M, N
46.	<i>S. communis</i>	o	o	o	M, N?
47.	<i>S. borin</i>	o	o	o	M, N?
48.	<i>S. atricapilla</i>	x	x	x	M, N
49.	<i>P. sibilatrix</i>	o	x	o	M, N
50.	<i>P. collybita</i>	x	x	x	M, N
51.	<i>P. trochilus</i>	x	o	o	M, N
52.	<i>R. regulus</i>	x	o	o	S, N
53.	<i>R. ignicapillus</i>	o	o	o	M, N?
54.	<i>M. striata</i>	o	o	o	M, N?
55.	<i>F. parva</i>	o	o	o	M, N
56.	<i>F. albicollis</i>	o	o	o	M, N?
57.	<i>A. caudatus</i>	x	o	o	S, N
58.	<i>P. palustris</i>	o	o	o	S, N?
59.	<i>P. montanus</i>	x	x	x	S, N
60.	<i>P. ater</i>	x	x	o	S, N
61.	<i>L. cristatus</i>	x	x	x	S, N
62.	<i>C. caeruleus</i>	o	o	o	S, N?
63.	<i>P. major</i>	x	x	x	S, N
64.	<i>S. europaea</i>	x	x	x	S, N
65.	<i>C. familiaris</i>	o	x	o	S, N
66.	<i>L. collurio</i>	x	o	o	M, N
67.	<i>G. glandarius</i>	x	x	x	S, N
68.	<i>N. caryocatactes</i>	x	x	x	S, N
69.	<i>C. corax</i>	x	x	x	S, N
70.	<i>F. coelebs</i>	x	x	x	M, N
71.	<i>Ch. chloris</i>	x	o	o	S, N
72.	<i>C. carduelis</i>	x	o	o	S, N
73.	<i>S. spinus</i>	x	o	o	V, N?
74.	<i>L. curvirostra</i>	x	x	x	V, N?
75.	<i>P. pyrrhula</i>	x	o	o	S, N
76.	<i>C. coccothraustes</i>	x	o	o	S, N
77.	<i>E. citrinella</i>	x	o	o	S, N

Vysvetlivky:

S – stály (sedentárny) druh
M – migrant (sťahovavý druh)
N – hniezdič (nidifikant)

Explanations

S – sedentary species
M – migratory species
N – nester

N? – predpokladaný hniezdič
V – blúdivý (vagantný) druh
Tr – trofický (potravný) výskyt
x – potvrdený výskyt
o – predpokladaný výskyt

N? – presumed nester
V – vagant species
Tr – trophic (foraging) occurrence
x – confirmed occurrence
o – presumed occurrence

Cicavce (Mammalia)

Cicavce sú ťažko pozorovateľné a zistiteľné stavovce, väčšinou žijúce skrytým nočným spôsobom života. Ich identifikácia v teréne je väčšinou možná len na základe tzv. pobytových znakov (vid'. metodika), alebo pomocou odchytov do rôznych typov živolovných pascí, prípadne v súčasnosti veľmi rozšírených fotopascí. Tým sa ich výskum stáva po materiálnej, časovej a finančnej stránke náročnejším ako pri iných stavovcoch. Napriek tomu je možné viaceré druhy pozorovať a identifikovať priamo v teréne. Z tzv. drobných zemných cicavcov z radov Eulipotyphla a Rodentia sa v skúmanom území bežne vyskytujú druhy *Sorex araneus*, *Neomys fodiens*, *Talpa europaea*, *Clethrionomys glareolus*, *Apodemus flavicollis*. K menej častým druhom patria *Sorex minutus*, *Neomys anomalus*, *Microtus subterraneus* a len v záveroch dolín a pod hrebeňom na umelo zníženej hornej hranici lesa predpokladáme aj výskyt vzácných horských druhov ako sú *Sorex alpinus*, *Microtus tatricus*, *Sicista betulina* a mozaikovito rozšírený hygrofilný druh *Microtus agrestis*. Vplyvom odlesnenia a vznikom kalamitných holín došlo k úbytku dendrofilných druhov ako sú *Sciurus vulgaris*, *Glis glis*, *Martes martes*, naproti tomu druhý z plchov *Muscardinus avellanarius* získal na postupne zarastajúcich holinách dobré trofické podmienky pre život vo forme plodov listnatých kríkovitých drevín (lieska, breza, jarabina). Z odlesnenia a následného presvetlenia horských dolín profitujú aj druhy žijúce skôr v polootevorených „lesostepných“ biotopoch, ktoré sa šíria do vyšších častí dolín. K takým patria aj druhy *Crocidura suaveolens*, *Lepus europaeus*, *Martes foina*, *Mustela nivalis*, *M. erminea*, *Meles meles* a v posledných desaťročiach sa šíriaci invázny omnivorný druh *Nyctereutes procyonoides*. V dôsledku nízkej hladiny a zníženému prietoku horských potokov došlo aj k zníženiu potravnej ponuky vo forme rýb pre vydru riečnu (*Lutra lutra*), ktorá preloňuje len dolné úseky potokov v ústí dolín. Brehy potokov využívajú ako svoje lovné teritórium druhy *N. fodiens*, *M. nivalis*, *M. erminea*, *M. meles*, *N. procyonoides* a *Vulpes vulpes*. Lesné stavby, hlavne bývalé horárne a súkromné rekreačné chaty, využívajú aj čiastočne synantropné druhy ako *C. suaveolens*, *G. glis* a *M. foina*. Z veľkých šeliem sa na skúmanom území vyskytuje medveď hnedý (*Ursus arctos*), ktorý sa často prízivuje na krmoviskách raticovej zveri a pri pátraní po potrave často poškodzuje kŕmne zariadenia (Sklabinská dolina, lok. Medzi mníchmi), v záveroch dolín a neprístupných lokalitách loví aj vlk dravý (*Canis lupus*) a predpokladáme tu tiež výskyt rýsa ostrovida (*Lynx lynx*). Z raticovej zveri tu žije jeleň lesný (*Cervus elaphus*), srnec lesný (*Capreolus capreolus*) a diviak lesný (*Sus scrofa*), hľadajúci si potravu skôr v ústiach dolín a predhoriach.

Na skúmanom území predpokladáme výskyt **35 druhov** cicavcov (tab. 3), okrem netopierov, čo predstavuje 36,8 % všetkých druhov teriofauny Slovenska. Vlastným výskumom sme potvrdili výskyt **19 druhov** (20 %) a výskyt ďalších 16 druhov je z tohto územia známy z dostupnej odbornej literatúry.

Tab. 3. Výskyt cicavcov (Mammalia) v SZ časti Veľkej Fatry
 Table 3. Occurrence of mammals (Mammalia) in the NW part of the Veľká Fatra Mts.

Por.č.	druh	Sklabinská dol.	Kantorská dol.	Štiavnická dol.	Trofická char.
1.	<i>S. araneus</i>	x	x	x	Iv
2.	<i>S. minutus</i>	o	o	o	Iv
3.	<i>S. alpinus</i>	o	o	o	Iv
4.	<i>N. fodiens</i>	x	x	x	Iv
5.	<i>N. anomalus</i>	o	o	o	Iv
6.	<i>C. suaveolens</i>	x	x	o	Iv
7.	<i>T. europaea</i>	x	x	x	Iv
8.	<i>L. europaeus</i>	x	x	x	Hv
9.	<i>S. vulgaris</i>	x	x	x	Hv
10.	<i>C. glareolus</i>	x	x	x	Hv
11.	<i>M. agrestis</i>	o	o	o	Hv
12.	<i>M. arvalis</i>	o	o	o	Hv
13.	<i>M. tatricus</i>	o	o	o	Hv
14.	<i>M. subterraneus</i>	o	o	o	Hv
15.	<i>A. flavicollis</i>	x	x	x	Hv, Iv
16.	<i>A. sylvaticus</i>	o	o	o	Hv, Iv
17.	<i>S. betulina</i>	o	o	o	Hv, Iv
18.	<i>G. glis</i>	x	x	x	Hv, Iv
19.	<i>M. avellanarius</i>	x	x	x	Hv, Iv
20.	<i>M. martes</i>	o	x	o	Cv, Ov
21.	<i>M. foina</i>	o	o	o	Cv, Ov
22.	<i>M. nivalis</i>	o	o	o	Cv
23.	<i>M. erminea</i>	x	x	x	Cv
24.	<i>M. meles</i>	x	o	o	Ov
25.	<i>L. lutra</i>	o	o	o	Cv
26.	<i>U. arctos</i>	x	o	o	Ov, Kv
27.	<i>N. procyonoides</i>	o	o	o	Ov, Kv
28.	<i>V. vulpes</i>	x	x	x	Cv, Kv
29.	<i>C. lupus</i>	x	x	o	Cv, Kv
30.	<i>L. lynx</i>	o	o	o	Cv
31.	<i>F. silvestris</i>	o	o	o	Cv
32.	<i>S. scrofa</i>	x	x	x	Ov
33.	<i>C. elaphus</i>	x	x	x	Hv
34.	<i>C. capreolus</i>	x	x	o	Hv
35.	<i>R. rupicapra</i>	o	o	o	Hv

Všvetlivky:

Iv – insektivorný/evertebratofaágnny druh

Cv – karnivorný /myofágnny druh

Hv – herbivorný /seminivorný druh

Ov – omnivorný druh

Kv – kadáverivorný druh

x – potvrdený výskyt

o – predpokladaný výskyt

Explanations:

Iv - insectivorous/evertebratophagous species

Cv - carnivorous/myophagous species

Hv - herbivorous/seminivorous species

Ov - omnivorous species

Kv - scavenger

x - confirmed occurrence

o - presumed occurrence

Diskusia

Pôsobením klimatickej zmeny dochádza aj na našom území k veľkým zmenám prírodného prostredia, čomu sa nevyhla ani SZ časť Veľkej Fatry. Keďže starších ani súčasných prác o faune suchozemských stavovcov tohto územia niet, je ťažké porovnávať výsledky našich výskumov s výsledkami iných autorov. Rozsiahly výskum následkov veľkej vetrovej kalamity „Alžbeta“ vo Vysokých Tatrách z roku 2004 bol uskutočnený v nasledujúcich rokoch po tejto udalosti. Výsledky tohto výskumu boli prezentované na vedeckých konferenciách po desiatich (2015) a pätnástich rokoch (2019). Zmeny štruktúry populácií drobných cicavcov (Rodentia, Soricimorpha) v lesných ekosystémoch Tatranského národného parku postihnutých vetrovou kalamitou a požiarom skúmali Hlôška et al. (2011). Zistili, že na trvalých výskumných plochách narušených vetrovou kalamitou alebo požiarom a s rôznym následným manažmentom bola zistená vyššia diverzita, denzita aj biomasa mikromamálií ako v stojacom lese na referenčnej trvalej výskumnej ploche. Opačný trend zaznamenali v prípade ekvitability mikromamálií, pri ktorej najvyššie hodnoty namerali na referenčnej výskumnej ploche „nepoškodeného“ lesa, pričom vyššie hodnoty indexu ekvitability indikujú vyššiu stabilitu a menšiu heterogenitu biocenózy. Dlhodobý (15-ročný) výskum preukázal priamu závislosť zmien druhového zloženia a priestorovo-časovej distribúcie mikromamálií na hustote a sukcesnom vývoji vegetácie a vlastnostiach ekotopu po prírodných a antropických disturbanciách (Hlôška et al., 2015, 2019).

Zvýšený výskyt drobných cicavcov na otvorených kalamitných plochách vyťažených polomov podmieňuje aj väčšie zastúpenie ich predátorov (hady, dravé vtáky, menšie šelmy), čomu zodpovedá napr. aj výskyt stenofágneho druhu dravca *Pernis apivorus*, ktorý sa inak v zapojených lesných porastoch vyskytuje len minimálne. Jeho hlavnou potravou sú síce vývinové štádiá sociálne žijúcich blanokrídlavcov, ale v prípade ich nedostatku loví aj drobné cicavce. Je zaujímavé, že odlesnenie a presvetlenie svahov, sprevádzané mohutným nástupom bylinnej vegetácie, nespôsobilo zvýšenie počtu bylinožravých kopytníkov (jeleň, srnec), ktoré sa na skúmanom území vyskytujú pomerne zriedkavo, napr. v porovnaní s dolinami Lúčanskej Malej Fatry (Javorná a Lopušná dolina) o čom nás informoval miestny lesník.

Zmeny v lesných porastoch, následné odlesnenie a nástup kvitnúcich bylín a tzv. pionierskych drevín (lieska, breza, jarabina vtáčia) podmieňujú aj zvýšený výskyt lietajúceho hmyzu navštevujúceho vo vegetačnom období kvety rastlín a drevín. Na to nadväzuje aj zvýšený výskyt hmyzožravých predátorov, hlavne vtákov. Na sledovanom území sme zaznamenali ústup špecializovaných semenožravých druhov vtákov (*L. curvirostra*, *N. caryocatactes*) a oproti tomu vyššiu abundanciu a denzitu inšektivorných druhov vtákov (*S. atricapilla*, *P. collybita*, *E. rubecula*, *T. troglodytes*, *P. montanus*), ktoré tvorili dominantnú zložku ornitocenóz skúmaných horských dolín. Poklesol tiež počet primárnych a sekundárnych dutinových hniezdičov (sýkorky, brhlík, d'atle), ktoré degradáciou a následným odstránením poškodených porastov prišli o hniezdne príležitosti vo forme dutín v odumierajúcom dreve smrekov. Prísne dendrofilné druhy prišli samozrejme aj o svoj prirodzený habitat, čo zapríčinilo ich vymiznutie a presun do okolitých nepoškodených prevažne zmiešaných a bukových porastov.

Deficit dažďových zrážok, spôsobený klimatickou zmenou, zapríčinil celkové vysušovanie územia, čo zapríčinilo zníženie prietokov a pokles vodnej hladiny horských potokov pretekajúcich skúmaným územím. V následnosti na to došlo k vysušovaniu nív (inundácií) potokov, čo má za príčinu úbytok vhodných reprodukčných plôch pre obojživelníky, ale aj vymiznutie hygrofilných druhov plazov viazaných na tieto typy habitatov (*Z. vivipara*, *A. colchica*, *N. natrix*, *V. berus*). Veľký pokles početnosti jašterice živorodej je pravdepodobne spôsobený absenciou epigeických skupín hmyzu a ostatných článkonožcov (Orthoptera, Coleoptera, Araneae, Opiliones), tvoriacich hlavnú zložku jej potravy. To platí aj pre drobné insektivorné cicavce (Soricimorpha), okrem semiakvatických druhov (*N. fodiens*, *N. anomalus*), ktorých potravu tvoria hlavne vodné bezstavovce a larvy vodného hmyzu, oveľa menej postihnuté znížením početnosti. O vtákoch a cicavcoch viazaných na vodné prostredie (*C. cinclus*, *L. lutra*) sme hovorili vyššie.

Záver

Severozápadná časť Veľkej Fatry patrí, aj čo sa týka výskytu terestrických stavovcov, k málo preskúmaným územiám. V priebehu desiatich rokov (2013 – 2022) sme skúmali výskyt, početnosť a zloženie biocenóz suchozemských stavovcov najmä v horských dolinách (Sklabinská, Kantorská, Štiavnická) tejto časti pohoria. Tiež sme sledovali zmeny v ich spoločenstvách, spôsobené klimatickou zmenou a s ňou súvisiacimi abiotickými (suchá, vetrové kalamity, privalové dažde), biotickými (podkôrny hmyz) a antropologickými (lesohospodárska činnosť) vplyvmi.

V skúmanom území sme zistili výskyt **šiestich druhov** obojživelníkov), čo predstavuje **33,3 %** batrachofauny Slovenska, **siedmich druhov** plazov, čo predstavuje **58,3 %** pôvodných druhov herpetofauny. Vtáky boli na skúmanom území zastúpené **77 druhmi**, čo predstavuje 21,1 % všetkých druhov zistených na Slovensku. Vlastným výskumom sme tu zistili výskyt **54 druhov** vtákov (14,8 %). Z uvedených 77 druhov bolo až **72** potvrdených a predpokladaných hniezdičov, čo predstavuje 93,5 %. Na skúmanom území predpokladáme výskyt **35 druhov** cicavcov okrem netopierov, čo predstavuje 36,8 % všetkých druhov teriofauny Slovenska. Vlastným výskumom sme potvrdili výskyt **19 druhov** a výskyt ďalších 16 druhov je z tohto územia známy z dostupnej odbornej literatúry.

Vplyvom uvedených negatívnych činiteľov dochádza na skúmanom území k úbytku lesných (montánných) suchozemských stavovcov, hlavne druhov viazaných na ihličnaté (smrekové) lesy a tieto sú nahrádzané xerothermnými druhmi viazanými na polootvorené lesostepné biotopy, vyskytujúce sa v minulosti hlavne v predhoriach a ústiach horských dolín. Predkladaná práca predstavuje prvé ucelenejšie údaje o suchozemských stavovcoch z tejto časti Veľkej Fatry.

Podakovanie

Za všestrannú pomoc, podporu a spoločnosť pri mnohých terénnych výskumoch a pri spracovaní tabuľkových údajov ďakujem mojej manželke Lenke.

Literatúra

ASTALOŠ, B., 2002. Obojživelníky (Amphibia) a plazy (Reptilia) Veľkej Fatry. In: *Matthias Belivs University Proceedings, Biological serie.*, Banská Bystrica, Vol. 2, Supplementum 1, s. 191-197. ISBN 80-8055-735-7.

ASTALOŠ, B., 2004. Výskyt obojživelníkov a plazov na hornej hranici lesa a v hôľnom pásme Veľkej Fatry. In: KADLEČÍK, J. (ED.), *Zborník Turiec a Fatra 2004*. Vrútky, vydala ŠOP SR, Správa NP Veľká Fatra v spolupráci so SZOPK ZO Martin, s. 105-110. ISBN 80-89035-30-2.

ASTALOŠ, B. – KADLEČÍK, J., 2000. Obojživelníky (Amphibia) a plazy (Reptilia) Národnej prírodnej rezervácie Veľká Sklaná vo Veľkej Fatre. In: LACKO, R. (ED.), *Kmetianum*, zborník SNM – Múzea Andreja Kmeťa v Martine, Martin, roč. IX, s. 127-132. ISBN 80-80060-061-9.

ČAPUTA, A., 1980. Súhrn výsledkov výskumu fauny oblasti Gaderskej doliny a Blatnickej doliny. In: *Ochrana prírody, Výskumné práce z ochrany prírody*. Bratislava: Príroda, roč. 3C, s. 355-359.

DANKO, Š. – DAROLOVÁ, A. – KRIŠTÍN, A. (EDS.), 2002. *Rozšírenie vtákov na Slovensku. Birds distribution in Slovakia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 688 s. ISBN 80-224-0714-3.

DAROLA, J., 1986. Stavovce. In: VESTENICKÝ, K. – VOLOŠČUK, I. (EDS.), *Veľká Fatra, Chránená krajinná oblasť*. Bratislava: Príroda, s. 133-140.

DAROLA, J. – OBUCH, J., 1980. Príspevok k poznaniu fauny mikromamálií oblasti Gaderskej doliny a Blatnickej doliny. In: *Ochrana prírody, Výskumné práce z ochrany prírody*. Bratislava: Príroda, roč. 3C, s. 301-322.

DIVOK, F. – GREGOR, J., 1994. Výsledky prieskumu fauny obojživelníkov (Amphibia) a plazov (Reptilia) počas XXVIII. Tábora ochrancov prírody na Turčeku. In: KADLEČÍK, J. (ED.), *Turiec 1992 – Zborník odborných výsledkov inventarizačných výskumov v povodí rieky Turiec*. Martin: SZOPK-OKV, s. 112-120. ISBN 80-967166-8-9.

DUDICH, A., 1994. Prehľad výskumu drobných cicavcov (Insectivora, Chiroptera, Rodentia) a ich ektoparazitov (Acarina, Anoplura, Siphonaptera) Turca. In: KADLEČÍK, J. (ED.), *Turiec 1992 – Zborník odborných výsledkov inventarizačných výskumov v povodí rieky Turiec*. Martin: SZOPK-OKV, s. 199-215. ISBN 80-967166-8-9.

GREGOR, J., 1983. Príspevok k rozšíreniu obojživelníkov a plazov v časti CHKO Veľká Fatra a v priľahlej časti Turčianskej kotliny. In: VESTENICKÝ, K. – ČUBOŇOVÁ, K. (EDS.) *Prehľad odborných výsledkov XVIII. Tábora ochrancov prírody 1982*, Martin, vyd. ONV, odbor kultúry Martin, s. 28-35.

HLÔŠKA, L. – CHOVANCOVÁ, B. – CHOVANCOVÁ, G. – ŠOLTÉSOVÁ, A., 2011. Sukcesné zmeny časopriestorovej štruktúry populácií drobných cicavcov (*Rodentia, Soricimorpha*) v lesných ekosystémoch TANAP-u postihnutých vetrovou kalamitou a požiarom. In: *Štúdie o Tatranskom národnom parku*, roč. 10 (43), s. 275-288.

HLÔŠKA, L. – CHOVANCOVÁ, B. – CHOVANCOVÁ, G. – ŠOLTÉSOVÁ, A., 2015. Drobné zemné cicavce ako indikátor zmien po kalamitnom rozpade lesných porastov. In: FLEISCHER, P. – HOMOLOVÁ, Z. – ŠTURCEL, M. (EDS.) *Štúdie o Tatranskom národnom parku*, roč. 11 (44), s. 305-320.

HLÔŠKA, L. – CHOVANCOVÁ, G. – HOMOLOVÁ, Z. – CHOVANCOVÁ,

- B., 2019. Postdisturbančná sukcesia drobných cicavcov (Rodentia, Soricimorpha) v lesných ekosystémoch Vysokých Tatier. In: HOMOLOVÁ, Z. – ŠTURCEL, M. – FLEISCHER, P. – KMEŤ, J. (EDS.). *Štúdie o Tatranskom národnom parku*, roč. 13 (46), s. 63-75.
- KADLEČÍK, J., 1989. Príspevok k poznaniu fauny cicavcov (Mammalia) Štátnej prírodnej rezervácie Skalná Alpa. In: *Ochrana prírody*, Bratislava: Príroda, roč. 10, s. 259-270. ISBN 80-07-00004-6.
- KADLEČÍK, J., 1992a. Poznámky k faune stavovcov (Vertebrata) rašeliniska pri Rojkove (Veľká Fatra). In: *Ochrana prírody*, Zborník SMOPaJ v Liptovskom Mikuláši, Bratislava: Príroda, roč. 1, s. 279-285. ISBN 80-07-00571-4.
- KADLEČÍK, J., 1992b. Náčrt fauny cicavcov (Mammalia) Suchého vrchu vo Veľkej Fatre. In: *Ochrana prírody*, Zborník SMOPaJ v Liptovskom Mikuláši, Bratislava: Príroda, roč. 1, s. 297-307. ISBN 80-07-00571-4.
- KADLEČÍK, J., 1993. Príspevok k poznaniu fauny stavovcov (Vertebrata) dvoch chránených území Veľkej Fatry. In: LALKOVIČ, M. (ED.) *Ochrana prírody-Naturae tutela*, Zborník SMOPaJ v Liptovskom Mikuláši, Žilina: Rosa, roč. 2, s. 119-127. ISBN 80-967100-2-8.
- KADLEČÍK, J. – DUDICH, A. – OBUCH, J. – ŠTOLLMANN, A., 1995. K faune cicavcov (Mammalia) Belianskej doliny a rezervácie Borišov vo Veľkej Fatre. In: *Ochrana prírody*, Banská Bystrica, roč. 13, s. 311-320.
- KMINIAK, M., 1986. Obojživelníky a plazy Chránenej krajinskej oblasti (CHKO) Veľká Fatra. In: *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Formatio et Protectio Naturae*. Bratislava: SPN, roč. 11, s. 15-40.
- KRIŠTOFÍK, J. – DANKO, Š. (EDS.), 2012. *Cicavce Slovenska, rozšírenie, bionómia a ochrana. Mammals of Slovakia, distribution, bionomy and protection*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 712 s. ISBN 978-80-224-1264-3.
- KUNCA, A. – LEONTOVYČ, R. – GALKO, J. a kol., 2014. Vetrová kalamita Žofia z 15.5.2014 v lesoch Slovenska a návrh opatrení ochrany lesa. In: *Zborník referátov z vedeckej konferencie „Dendrologické dni v Arboréte Mlyňany SAV 2014“*, 18.9.2014, Vieska nad Žitavou: Arborétum Mlyňany SAV, s. 105-112. ISBN 978-80-971113-2-8.
- KUPCOVÁ, A. – BOHAČÍK, L., 1980. Avifauna Gaderskej doliny a Blatnickej doliny Chránenej krajinskej oblasti Veľká Fatra. In: *Ochrana prírody, Výskumné práce z ochrany prírody*. Bratislava: Príroda, roč. 3C, s. 277-300.
- MALIŠ, F. – FÁBRY, R. – VODÁLOVÁ, A., 2015. Vývoj vegetácie smrekových lesov s rôznym manažmentom po vetrovej kalamite. In: FLEISCHER, P. – HOMOLOVÁ, Z. – ŠTURCEL, M. (EDS.). *Štúdie o Tatranskom národnom parku*, roč. 11 (44), s. 207-217.
- OBUCH, J., 1983. Nové poznatky o potrave sov (*Striges*) v turčianskej časti CHKO Veľká Fatra. In: VESTENICKÝ, K. – ČUBOŇOVÁ, K. (EDS.). *Prehľad odborných výsledkov XVIII. Tábora ochrancov prírody 1982*. Martin: Okresný národný výbor, Odbor kultúry, s. 39-45.
- OBUCH, J., 2002. Cicavce (Mammalia) v potrave sov (Strigiformes) vo Veľkej Fatre. In: *Matthias Belivs University Proceedings, Biological serie.*, Banská Bystrica, Vol. 2, Supplementum 1, s. 219-229. ISBN 80-8055-735-7.
- OBUCH, J. – DAROLA, J., 1980. Poznatky o zložení a vývoji teriofauny Gaderskej doliny na základe osteologických nálezov. In: *Ochrana prírody*,

- Výskumné práce z ochrany prírody*. Bratislava: Príroda, roč. 3C, s. 323-354.
- RADÚCH, J. – KADLEČÍK, J., 1989. Obojživelníky a plazy Štátnej prírodnej rezervácie Skalná Alpa vo Veľkej Fatre. In: *Ochrana prírody*, Bratislava: Príroda, roč. 10, s. 203-212. ISBN 80-07-00004-6.
- SANIGA, M., 1989. Ornitocenózy chráneného náleziska Suchý vrch vo Veľkej Fatre. In: *Tichodroma*, časopis Slovenskej ornitologickej spoločnosti, Bratislava, roč. 2, s. 31-42.
- SANIGA, M., 1993. Ornitocenózy v Štátnej prírodnej rezervácii Borišov vo Veľkej Fatre. In: LALKOVIČ, M. (ED.) *Ochrana prírody-Naturae tutela*, Zborník SMOPaJ v Liptovskom Mikuláši, Žilina: Rosa, roč. 2, s. 205-215. ISBN 80-967100-2-8.
- SANIGA, M., 1995. Breeding bird communities of the fir-beech to the dwarfed-pines vegetation tiers in the Veľká Fatra and Malá Fatra mountains. In: *Biologia*, Bratislava, roč. 50, s. 185-195.
- SANIGA, M., 1996. Vtáacie spoločenstvá hôľneho pásma Veľkej Fatry. In: *Tichodroma*, časopis Slovenskej ornitologickej spoločnosti SZOPK, Bratislava, Vol. 9, s. 51-64. ISBN 80-85453-23-1.
- SVATOŇ, J., 1971. Príspevok k poznaniu nižších vertebrát (*Cyclostomata, Osteichthyes, Amphibia, Reptilia*) Turčianskej kotliny a príľahlých pohorí. In: MLYNARČÍK, J., (ED.) *Kmetianum*, vlastivedný zborník Turčianskeho múzea Andreja kmeťa, Martin: Osveta, roč. II, s. 231-259.
- SVATOŇ, J., 1977. *Stavovce (Vertebrata) Chránenej krajinskej oblasti Veľká Fatra*. Manuscriptum, depon. in SNM v Martine – Múzeum Andreja Kmeťa, s. 1-105.
- ŠÁLEK, M. – ŠMILAUER, P., 1993. Analýza ornitocenóz centrálnej časti Veľkej Fatry. In: *Sylvia*, Praha, roč. 29, s. 21-29.
- ŠTOLLMANN, A., 1983. Prehľad vtákov (Aves) zistených počas XVIII. Tábora ochrancov prírody v okolí Blatnice a na príľahlom území Veľkej Fatry. In: VESTENICKÝ, K., ČUBOŇOVÁ, K. (eds.). *Prehľad odborných výsledkov XVIII. Tábora ochrancov prírody 1982*. Martin: Okresný národný výbor, Odbor kultúry, s. 36-37.
- ŠTOLLMANN, A. – DUDICH, A., 1983. Drobné zemné cicavce v Ľubochnianskej doline vo Veľkej Fatre. In: *Ochrana prírody*, Bratislava: Príroda, roč. 4, s. 153-177.
- ŠTOLLMANN, A. – JANIČINA, P. – DUDICH, A. – KADLEČÍK, J., 1994. Hmyzožravce (Insectivora) a hlodavce (Rodentia) Štátnej prírodnej rezervácie Veľká Skalná vo Veľkej Fatre. In: KADLEČÍK, J. (ED.), *Turiec 1992 – Zborník odborných výsledkov inventarizačných výskumov v povodí rieky Turiec*. Martin: SZOPK-OKV, s. 193-198. ISBN 80-967166-8-9.
- TOPERCER, J., 1989. Ornitocenózy Štátnej prírodnej rezervácie Skalná Alpa. In: *Ochrana prírody*, Bratislava: Príroda, roč. 10, s. 271-287. ISBN 80-07-00004-6.
- TOPERCER, J., 1997. Ročný cyklus dominancie vtákov v prostrediach dolín vysokých pohorí Západných Karpát. In: *Tichodroma*, časopis Slovenskej ornitologickej spoločnosti, Bratislava, Vol. 10, s. 36-77.
- TOPERCER, J., 2002. Početnosť a rozšírenie niektorých prírodoochrane významných hniezdičov v západnej časti Veľkej Fatry. In: *Matthias Belivs University Proceedings, Biological serie.*, Banská Bystrica, Vol. 2, Supplementum 1, s. 199-208. ISBN 80-8055-735-7.

CHANGES IN THE COMPOSITION OF COMMUNITIES OF
TERRESTRIAL VERTEBRATES (VERTEBRATA)
IN THE NORTH-WESTERN PART OF
THE VEĽKÁ FATRA MOUNTAINS

Boris Astaloš

Summary

The Veľká Fatra, which is a typical core mountain range of the inner Western Carpathians, has a relatively well-studied fauna. However, this statement does not apply to its north-western part, from which there is very little data on the composition of the biocenoses of terrestrial vertebrates and other groups of animals. As a result of ongoing climate change over the previous decades, the actions of abiotic factors (long-lasting drought, hurricanes, storm rain) have led to great disturbances in spruce monocultures, which are the most numerous in this part of the mountain range and form “economic forests”, which has further led to changes in the composition of the zoocenoses of terrestrial vertebrates.

The purpose of this article was to evaluate these changes, and also to ascertain the current composition of communities of land vertebrates, with the exception of bats (Chiroptera) in this part of the Veľká Fatra mountains.

Over the course of ten years (2013 – 2022), we examined the occurrence, numbers and composition of the biocenoses of land vertebrates, particularly in the mountain valleys of this part of the mountain range. We also monitored changes in their communities caused by climatic change and related impacts. In the studied area, we ascertained the presence of six species of amphibians (*S. salamandra*, *I. alpestris*, *L. montandoni*, *B. variegata*, *B. bufo*, *R. temporaria*), which represents 33.3% of Slovakia’s batrachofauna. In addition to the above-mentioned frog species, in the given territory there is also an occurrence of the European green toad (*Bufo viridis*) which we found closest in the Veľká Fatra, in its central part of the Belianska, Gaderská and Blatnická valleys.

The European tree frog (*Hyla arborea*) is also present in the Sklabiňa submountainous area, found at the closest in the river bank vegetation of Sklabinský potom and in Dražkovce. We also found here the presence of seven species of reptiles (*L. agilis*, *Z. vivipara*, *P. muralis*, *A. colchica*, *N. natrix*, *C. austriaca*, *V. berus*), which represents 58.3% of original species of Slovakia’s herpetofauna.

On the studied territory, we assume the presence of 77 species of birds which represents 21.1% of all species found in Slovakia. Our own research found the presence of 54 species of birds (14.8%). Of the above-mentioned 77 species, up to 72 were confirmed and assumed nesters, which represents 93.5%. In the studied territory, we assume the presence of 35 species of mammals, with the exception of bats, which represents 36.8% of all species of teriofauna in Slovakia. Our own research confirmed the presence of 19 species (20%) and the presence of a further 16 species is known in this territory from available academic studies.

Due to climate change, great changes in the natural environment are also occurring in Slovakia, and this applies also to the north-western part of the Veľká Fatra. The impact of the above-mentioned negative factors is leading in the studied territory to a decline in forest (mountain) terrestrial vertebrates, particular species bound to coniferous (spruce) forests, and this are being replaced by xerothermic species bound to semi-open forest-steppe biotopes occurring in the past mainly in the foothills and mouths of mountain valleys. This article presents the first comprehensive data on land vertebrates from this part of the Veľká Fatra mountains.

SPRÁVY

Z ČINNOSTI SNM V MARTINE – MÚZEA ANDREJA KMEŤA V ROKOCH 2020 – 2022

ANDREJ BENDÍK

*Slovenské národné múzeum v Martine, Múzeum Andreja Kmeťa, ul. A. Kmeťa 20,
036 01, Martin, e-mail: andrej.bendik@snm.sk*

Celosvetové problémy s pandemiou, predovšetkým v rokoch 2020 – 2021 neobišli ani pracovisko Múzea Andreja Kmeťa (ďalej MAK). Prejavili sa predovšetkým v obmedzení vstupu návštevníckej verejnosti do expozícií a na aktuálne výstavy a obmedzením služobných výskumných terénnych ciest aj v oblasti riešenia vedeckovýskumných úloh (VVÚ) odborných pracovníkov.

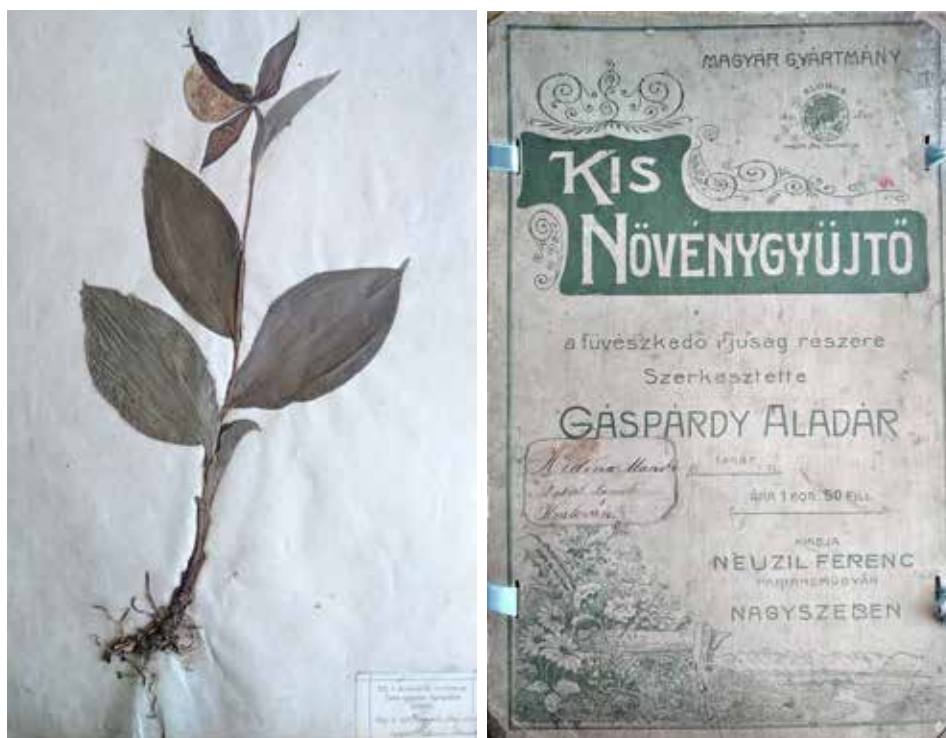
Pandémia sa prejavila aj v činnosti Vedeckej rady SNM pre prírodné vedy (ďalej VR), čím sa ohrozilo uzavretie skončených VVÚ a zároveň aj prijatie nových. Od roku 2018, kedy bolo iniciované prvé zasadnutie spoločnej VR pre prírodovedné pracoviská SNM v Bratislave (Prírodovedné múzeum) a Martine (MAK), sa zasadnutie VR uskutočnilo len v roku 2021, aj to elektronickou formou.

V rokoch 2020 – 2022 pokračovalo riešenie vlastných VVÚ. V roku 2020 bola záverečnou správou ukončená I. etapa VVÚ z oblasti zoológie „**Význam rozptýlenej a líniovej zelene pre faunu poľnohospodárskej krajiny severnej časti Turčianskej kotliny**“ (riešiteľ B. Astaloš). Zároveň prebiehalo riešenie VVÚ z oblasti botaniky „**Flóra Lúčanskej Malej Fatry, najmä jej mezozoickej časti a ostatných osobitne nechránených území Turca – II. etapa**“ (riešiteľ S. Očka), ktorej ukončenie bolo koncom roku 2022 a z oblasti entomológie „**Bentická entomofauna prítokov Turca a vplyv mikrohabitatu a krajiny na distribúciu vybraných skupín makrozoobentosu**“ (riešiteľ M. Žiak), ktorá bude ukončená v máji 2023. Zároveň s ukončením týchto dvoch úloh je plánované na najbližšie zasadnutie VR podanie návrhov nových VVÚ. V roku 2021 bola schválená VVÚ z oblasti neživej prírody „**Monitoring abiotických zložiek prírody stredného Slovenska s prihliadnutím na oblasť regiónu Turiec. II. etapa**“ (riešiteľ A. Bendík) a rovnako druhou etapou pokračuje riešenie novej VVÚ z oblasti zoológie „**Význam rozptýlenej a líniovej zelene pre faunu poľnohospodárskej krajiny severnej časti Turčianskej kotliny**“ (riešiteľ B. Astaloš).

Obr. 1. Zbierka vzácných jemných kryštálov sadrovca z bane Schöpfer, Hodruša-Hámre, kúpa. Foto A. Bendík, 2023

Fig. 1. Collection of rare fine crystals of gypsum from Schöpfer mine, Hodruša-Hámre, purchase. Photograph by A. Bendík, 2023

Obr. 2. Botanické zbierky obohatil školský herbár z roku 1914, kúpa. Foto S. Očka, 2022

Fig. 2. Botanical collections were enriched with a school herbarium from 1914, purchase. Photograph by S. Očka, 2022

Obr. 3. Vzácný historický dermoplastický preparát krakle belasej (*Coracias garrulus*), ulovenej 30. 5. 1957, dar. Foto B. Astaloš, 2022

Fig. 3. Rare historical taxidermy specimen of a European roller (*Coracias garrulus*), caught on 30. 5. 1957, donation. Photograph by B. Astaloš, 2022

Osobitne boli spracované dve výskumné správy pre Slovenskú správu jaskýň, a to: „Zhodnotenie paleontologických nálezov v Suchej jaskyni č. 3, Belianska dolina, Veľká Fatra“ a „Vyjadrenie k paleontologickým nálezom v jaskyni Horná Túfna“. Samostatne boli vypracované identifikačné karty novoobjavených jaskýň pre Evidenciu jaskýň Slovenskej speleologickej spoločnosti.

Odborní pracovníci sa spolupodieľali na realizácii projektu „(ENVYRO) Iniciatíva ENVironmentálnej VÝchovy a osvetu detí, mládeže a ich RODičov v oblasti ochrany prírody a krajiny“, schváleného Ministerstvom životného prostredia – Slovenskou agentúrou životného prostredia (odborný garant projektu A. Bendík). Žiaľ, pre nečinnosť agentúry a nemožnosť refundácie nákladov sa projekt musel ukončiť, nakoľko hrozilo, že sa nestihne ukončiť v stanovených termínoch. V rámci spolupráce s Krajským pamiatkovým úradom v Žiline sa uskutočňuje determinácia osídlenej krajiny v minulosti (určovanie prirodzenosti alebo umelých zásahov v krajine – hradiská) a determinácia homínových vzoriek. Bol spracovaný projekt v rámci žiadosti o grant na bilaterálnu spoluprácu EEA/Nórske granty 2014 – 2021 „Exkurzný sprievodca po historických a súčasných vulkanických javoch Slovenska a Islandu“. Projekt však nebol podaný z dôvodu vyčerpania finančných príspevkov zo strany vyzývateľa.

V roku 2020 sa uskutočnila kontrola Odboru kontroly a inšpekcie Ministerstva kultúry zameraná na kontrolu nad dodržiavaním zákona č. 206/209 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov. Cieľom kontroly bolo overenie plnenia úloh a povinností múzea pri vykonávaní základných odborných činností. Nejednotnosť resp. nejednoznačné definovanie zákonov a výnosu Ministerstva kultúry SR z 10. augusta 2015 č. MK-2544/2015-110/11648 o podrobnostiach vykonávania základných odborných činností v múzeách a v galériách a o evidencii predmetov kultúrnej hodnoty spôsobilo problémy v rámci akvizičnej činnosti, ktorá bola po výsledku spomínanej kontroly obmedzená. Na základe legislatívnych nezrovnalostí Komisia pre tvorbu zbierok SNM v Martine neprijala na predkladanie viacero návrhov na akvizície z vlastných zberov a darov, čo v konečnom dôsledku obmedzuje a ohrozuje zachovanie kultúrneho dedičstva prírodovedného charakteru

nadregionálneho významu. Tento právny stav môže vyriešiť len novelizácia zákona o múzeách a galériách, ale predovšetkým novelizácia vyššie spomínaného výnosu.

Akvizičná činnosť múzea však napriek uvedeným skutočnostiam bola úspešná vo viacerých oblastiach. V rámci neživej prírody (geológia, petrológia, mineralógia, paleontológia) boli vlastným zberom získané kostrové zvyšky juvenilných a adultných jedincov medveďa jaskynného z jaskyne M-1 (233 ks) a kúpou zbierka významných minerálov zo Slovenska z historických banských dobývok a mineralogických lokalít, zanikajúcich a zaniknutých banských prevádzok a minerály, reprezentujúce významné mineralogické výskyty (114 ks, obr. 1). Z botaniky bol kúpou od Dušana Chromíka nadobudnutý historický Malý školský herbár z roku 1914 (obr. 2). V spolupráci s Veterinárnym ústavom v Brne (O. Sychra) sa nám podarila v roku 2021 redeterminácia zbierky švol vo fonde Entomológia. Do zbierkového fondu Zoológia bolo získaných spolu 20 dermoplastických preparátov (DP) stavovcov a 17 kusov lebiek cicavcov, z toho zaevidovaných bolo z vyššie uvedených dôvodov len 6 kusov – medvedík čísiťný (*Procyon lotor*) v roku 2020 a z pozostalosti preparátora Jána Novosedláka z Vrúcka pochádzajúce staršie preparáty – rys ostrovid karpatský (*Lynx lynx carpathica*) – 2ks, orol skalný (*Aquila chrysaetos*), hlucháň hôrny (*Tetrao urogallus*), krakľa belasá (*Coracias garrulus*, obr. 3) v roku 2021. V tom istom roku (2021) sa nám tiež podarilo darom získať 7 kusov DP z pozostalosti Miloslava Ivana z Turian, napr. kuvik obyčajný (*Athene noctua*) a 5 kusov lebiek lišky obľúbenej (*Vulpes vulpes*). V roku 2022 sme darom získali 12 ks srnčích trofejí – lebiek z pozostalosti Ing. Petra Tomkuljaka z Martina a darom a vlastným zberom sme získali 7 ks DP vtákov a cicavcov – napr. sluka hôrna (*Scolopax rusticola*), chriašť bodkovaný (*Porzana porzana*), potkan tmavý (*Rattus rattus*), potkan hnedý (*Rattus norvegicus*).

V rokoch 2020 – 2022 pokračovala komplexná odborná revízia zbierkového fondu MAK. V roku 2021 bola ukončená revízia zbierkového fondu Botanika a Arachnológia a v roku 2022 revízia zbierkového fondu Entomológia, Kultúrna história a revízia zbierkového fondu v priestoroch budovy MAK a jeho expozícií (Príroda Turca, Kmetianum). V roku 2022 sa začala revízia zbierkového fondu Geológia a Zoológia, ktoré by mali byť ukončené v roku 2023.

K 31. 12. 2022 je stav zbierkového fondu MAK nasledovný:

Zbierkový fond (index)	Počet ev. č.	Počet kusov
Kultúrna história (KH)	5 658 *	8 046
Geológia (G)	766	766
Mineralógia (M)	1 438	1 897
Petrológia (P)	1 331	1 569
Paleobotanika (PB)	174	174
Paleozoológia (PZ)	3 115	10 452
Botanika (B)	16 177 ev. č.	16 177
Entomológia (E)	795 ev. č.	421 371
Arachnológia (A)	390 ev. č.	35 848
Zoológia (Z)	3 450	4 350

* vo fonde KH aktuálne prebieha revízia zbierkového fondu, v tabuľke je uvedený počet prírastkových čísiel.

Celkový počet prírastkových čísiel v rámci prírodných vied v zbierkach MAK je 27 636 a počet kusov 500 650 (spoločne s fondom KH).

Knižnica Múzea Andreja Kmeťa je personálne zabezpečená jednou knihovníčkou, pracujúcou zároveň aj na dokumentačnom oddelení múzea. Od roku 2020 sú knižničné jednotky spracovávané pomocou knižnično-informačného systému KOHA, ktorý je v gescii Slovenskej národnej knižnice v Martine. Systém umožňuje vyhľadávať vo verejnom online katalógu, ktorý obsahuje informácie o dokumentoch, nachádzajúcich sa v knižnici múzea. Do tohto knižničného systému sa prioritne evidujú všetky nové prírastky knižnice. Žiaľ, momentálne nie je možné prísť aj na retrokonverziu katalogizačných záznamov z lístkovej podoby do elektronického prostredia z dôvodu nedostatočného personálneho obsadenia knižnice a tiež časovej náročnosti tohto procesu. Celkový objem knižničných jednotiek k 31. 12. 2022 v knižnici MAK je 9 306, z toho počet starých tlačí je už niekoľko rokov nezmenený – 102 jednotiek. Za roky 2020 – 2022 bolo celkovo získaných 249 nových knižničných jednotiek, z toho 132 bolo nadobudnutých darom, 32 jednotiek formou výmeny, 85 jednotiek formou kúpy. Výmenných partnerov si už dlhodobo udržiavame prostredníctvom zasielania Zborníka Slovenského národného múzea v Martine – Kmetianum. Nákupy literatúry boli realizované z finančných prostriedkov prioritného projektu SNM „Akvizície knižničného fondu“ a to v objeme 85 jednotiek. Do knižnice sa tak dostala nová odborná literatúra, ktorá bola zväčša orientovaná na prírodovedné odbory, súvisiace so zbierkovým fondom múzea, pretože akvizície formou kúpy sú tvorené podľa požiadaviek kurátorov a zamerania knižnice. V letných mesiacoch roku 2022 bolo v knižnici vytvorené jedno pracovné miesto formou dobrovoľníckej činnosti. V značnej miere prispelo k spracovávaniu nových záznamov do katalogizačného systému. Za uvedené roky 2020 – 2022 využilo služby našej knižnice 182 čitateľov. Vo väčšine prípadov išlo o interných čitateľov. Absenčne či prezenčne bolo vypožičaných 329 titulov. Navštevnosť knižnice bola samozrejme do veľkej miery ovplyvnená pandémiou Covid-19, kedy bola dlhší čas zatvorená. K propagácii činnosti knižnice prispieva aj knižná burza, ktorá sa v roku 2022 uskutočnila v Múzeu slovenskej dediny v rámci podujatia „Človek a príroda“ a aj počas tematickej akcie „Noc múzeí“.

Hlavnou pracovnou náplňou dokumentačného oddelenia je spracúvanie a vedenie odbornej evidencie a dokumentácie zbierkových predmetov. Prvostupňové spracovanie nových akvizícií sa realizuje v múzejnom katalogizačnom module ESEZ 4G. V rokoch 2020 – 2022 boli do systému ESEZ 4G vložené všetky nové prírastky múzea v počte 115 záznamov. Všetky novozískané zbierky boli prírodovedného charakteru. Súčasťou dokumentácie je aj fotoarchív MAK, ktorý navštívilo v sledovanom období 11 bádateľov. Aj bádanie vo fotoarchíve bolo v značnej miere ovplyvnené pandémiou a opatreniami, ktoré ju sprevádzali.

Od roku 2019 prebieha postupne revízia všetkých zbierkových predmetov Slovenského národného múzea v Martine. Aj zbierky MAK postupne prechádzajú kompletnou revíziou (viď vyššie v texte). Do značnej miery sa na revízii podieľa práve pracovníčka dokumentačného oddelenia a to fyzickou revíziou, ale aj pomocou pri zisťovaní informácií v katalógu zbierkových predmetov a v prírastkových knihách.

V oblasti ochrany zbierkového fondu múzeom zabezpečilo tzv. plynovanie, ktoré

Obr. 4. Autorská výstava „Skameneliny – Kamenná kronika Zeme“. Foto A. Bendík, 2022

Fig. 4. Solo exhibition “Fossils – a stone chronicle of the Earth”. Photograph by A. Bendík, 2022

sa okrem priestorov expozície Príroda Turca realizovalo aj vo vybratých depozitárnych priestoroch múzea s cieľom preventívnej chemickej ochrany zbierkových predmetov.

V rámci prezentačnej činnosti prebiehali výstavné podujatia, priamo ovplyvnené obmedzenou návštevnosťou počas protipandemických opatrení. Odborní pracovníci pripravili jednu autorskú výstavu „Skameneliny – Kamenná kronika Zeme (29. 6. – 30. 10. 2022, autor A. Bendík, obr. 4) a spolupracovali na autorských výstavách „Rastlinná ríša – tajuplná šperkovnica“ (10. 12. 2019 – 16. 6. 2020, kurátor S. Očka), „Potulky divočinou“ (4. 5. 2021 – 5. 9. 2021, autorská fotografická výstava Mateja Ferenčíka, kurátor M. Žiak), „Bionika – Príroda na to prišla prvá (22. 2. 2022 – 8. 5. 2022, kurátor S. Očka, obr. 5) a „Paleo Art – umenie praveku“ (29. 11. 2022 – 2. 4. 2023, autorská výstava Róberta (Viktora) Němečeka, kurátori A. Bendík a M. Both). Z prevzatých titulov to boli výstavy „V lese“ (19. 6. – 31. 8. 2020, autorská výstava Gustáva Hegedúša a autora básní Ondreja Nagaja, kurátor A. Bendík) a „Tritri – Tatry očami geológov“ (8. 12. 2020 – 18. 4. 2021, kurátor A. Bendík).

Celková návštevnosť múzea od 1. 1. 2020 do 31. 12. 2022 bola 20 727 návštev-

Obr. 5. Prevzatá výstava „Bionika – Príroda na to prišla prvá“ predstavila biologické princípy využívané v technike. Foto S. Očka, 2022

Fig. 5. Travelling exhibition “Bionics – Nature found it first” presented biological principles used in technology. Photograph by S. Očka, 2022

Obr. 6. Prednáška o vodných bezstavovcoch v materskej škôlke, prednášajúci Matej Žiak. Foto K. Thomková

Fig. 6. Lecture on aquatic invertebrates in a kindergarten, lecturer Matej Žiak. Photograph by K. Thomková

nikov. V oblasti spolupráce s inými inštitúciami a prezentáciou mimo výstavných priestorov múzea je potrebné zmieniť spoluprácu A. Bendíka na výstave „Medzinárodný rok jaskýň a krasu“ (OC Tulip Martin, 18. 6. – 20. 7. 2021) a pri príprave expozície v bašte na Sklabinskom hrade „Geologická stavba okolia Sklabinského hradu“. Ďalej na rozšírení expozície Obecného múzea v Turanoch o časť „Geológia extravilánu obce Turany“ a spoluprácu s OZ Bagarova chata pri realizácii náučného chodníka „Detský náučný chodník – Bagarova chata“.

V rámci prednáškovej a vzdelávacej činnosti navštívil kurátor múzea (M. Žiak) v sledovanom období viac ako 14 vzdelávacích zariadení (MŠ, ZŠ, SŠ), v ktorých odzneli jeho prednášky a workshopy na tému života pod vodnou hladinou (obr. 6). O túto tému bolo obohatených spolu takmer 700 poslucháčov. Od roku 2021 sa M. Žiak stal externým pedagógom Katedry ekológie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde vyučuje v rámci predmetu hydrobiológia o rade hmyzu – *Plecoptera*. M. Žiak sa zúčastnil aj online vzdelávacieho webinára inštitútu Daphne pre učiteľov prírodopisu a biológie o vodných bezstavovcoch.

Už tradíciou sa stáva účasť kurátora múzea (S. Očka) na podujatí „Víkend otvorených parkov a záhrad“. V rokoch 2020 a 2022 v ňom prispel odborným sprevádzaním po záhrade SNM v Martine i tematickou výstavkou „Čo to kvitne?“, zameranú na poznávanie aktuálne kvitnúcich rastlín.

MAK bolo aj spoluorganizátorom celoslovenskej Zoolympiády v Bojniciach 28. 6. 2022, kde pre oblasť entomológie bol odborným garantom M. Žiak. B. Astaloš ako člen odbornej komisie pôsobil na Biologických olympiádach kategórie C, D a E, konaných v rokoch 2020 – 2022 v Centre voľného času Kamarát v Martine a podieľal sa aj na spracovaní resp. oprave a doplnení hesiel (batrachológia, herpetológia, kynológia) pre elektronickú verziu diela Encyklopédia Belliana (vyd. Encyklopedický ústav SAV, Bratislava, odborná editorka V. Matisová).

Štvrtýkrát prebiehalo vzdelávanie v odbore „Prírodné bohatstvo Slovenska“ pre poslucháčov Univerzity tretieho veku na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici, ktoré sa realizuje v Martine (odborný garant A. Bendík, prednášajúci B. Astaloš, A. Bendík, S. Očka, M. Žiak).

Obr. 7. Terénna exkurzia na Hlísnej studni počas medzinárodnej konferencie „*Botanické dni 2021*“ v Mošovciach. Foto S. Očka, 2021

Fig. 7. Field excursion to Hlísna studňa during the international conference “*Botany Days 2021*” in Mošovce. Photograph by S. Očka, 2021

Odborní pracovníci sa podieľali na konzultáciách bakalárskych a diplomových prác študentov Univerzity Komenského v Bratislave, Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach a taktiež boli školiteľmi (M. Žiak) doktorandskej práce na Fakulty ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene. Podieľali sa tiež na vypracovávaní posudkov odborných článkov pre Zborník SNM – Kmetianum, časopis Biodiversity & Environment a Bonn zoological Bulletin. V roku 2022 bol M. Žiak zvolený za predsedu Slovenskej limnologickej spoločnosti pri SAV v Bratislave. A. Bendík vypracoval posudok na projekt VEGA č. 2/0106/23 „Účinky klimatických zmien na veľkostnú štruktúru bentických spoločenstiev a ich odlíšenie od tafonomických účinkov vo fosílnom zázname (spodná jura, titón, miocénne klimatické optimum, holocén)“.

Vplyvom protipandemických opatrení sa znížil aj počet účastí kurátorov múzea na domácich a medzinárodných konferenciách. Napriek tomu sa však podarilo zabezpečiť účasť s prednáškami na konferenciách: „Stretnutie prírodovedcov“ (Ždiar, 8. – 10. 9. 2020; Slovenský raj, 21. – 23. 6. 2021), „13. vedecká konferencia Výskum, využívanie a ochrana jaskýň“ (Liptovský Mikuláš, 7. – 8. 9. 2021), „18. a 20. Arachnologická konferencia“ (Východná, 10. – 12. 9. 2020; 30. 6. – 2. 7. 2022), „XIX. konferencia Slovenskej a Českej limnologickej spoločnosti“ (Bratislava – Devín, 20. – 24. 6. 2022, múzeum ako spoluorganizátor zastúpený M. Žiakom, predsedom organizačného výboru), „Jarný limnologický seminár“ v Tajove (28. – 29. 4. 2022, M. Žiak predseda organizačného výboru), „XVIth International conference on Ephemeroptera and XXth International symposium on Plecoptera“ (Virtuálna online konferencia, University of Illinois Urbana/Champaign, USA, 26. – 29. 7. 2022, M. Žiak, aktívna účasť s príspevkom), „Global

Obr. 8. Účastníci medzinárodnej konferencie „*Limnospol 2022*“ v Devíne, ktorého bolo SNM v Martine spoluorganizátorom. Foto M. Žiak

Fig. 8. Participants in the international conference “*Limnospol 2022*” in Devín, which the SNM co-organised. Photograph by M. Žiak

summit on advances in earth science and climate change“ (Paríž, 14. – 15. 9. 2022, M. Žiak, aktívna účasť s vyžiadaným príspevkom). Múzeum spoluorganizovalo medzinárodné konferencie „*Botanické dni 2021*“ (Mošovce, 7. – 10. 6. 2021, S. Očka, vedenie terénnych exkurzií, obr. 7) a „*Limnospol 2022*“ (obr. 8). S. Očka sa zúčastnil determinačného seminára machorastov (Brno, 10. – 12. 1. 2020) a M. Žiak akreditovaného determinačného kurzu vo Výskumnom vodohospodárskom ústave v Bratislave so zameraním na určovanie dvojkrídlavcov čeľade *Simuliidae*.

Múzeum realizuje aj konzultačnú činnosť v oblasti entomológie (M. Žiak), chovu a prevencie chorôb teráriových živočíchov (B. Astaloš), poznávania rastlín (S. Očka) a poznávania hornín, minerálov a skamenelín (A. Bendík). Konzultačné činnosti často využíva laická verejnosť a súčasne zodpovední pracovníci poskytujú rôzne zaujímavé a dôležité informácie aj pre printové, rozhlasové a televízne médiá. Odborní pracovníci sa podieľali na príprave reportáže o Andrejovi Kmeťovi k 180. výročiu jeho narodenia pre Televíziu Turiec (B. Astaloš, S. Očka, Z. Bukovenová), filmovaní v expozíciách *Príroda Turca* a *Kmetianum* (program *Krížom-krážom po Turci*, Televízia Turiec/internetové kanály a program *Slovensko v obrazoch*, Rozhlas a televízia Slovenska, obidve B. Astaloš).

Po skončení protipandemických opatrení sa nám po 3 rokoch v polovici júla 2022 podarilo zorganizovať ďalší ročník úspešného a žiadaného týždenného podujatia – letného tábora „Malý prírodovedec“, ktorého sa zúčastnilo 35 detí (obr. 9).

V spolupráci so Správou Národného parku Veľká Fatra S. Očka uskutočnil terénnu exkurziu pre ZŠ Skalité na náučnom chodníku Tiesňava pri Krpel'anoch. Pre protipandemické opatrenia sa celoslovenské kultúrno-spoločenské podujatie „Noc múzeí“ uskutočnilo len v roku 2022.

Pracovníci MAK pripravili v rokoch 2021 a 2022 tematické podujatie „Človek a príroda“ v Múzeu slovenskej dediny. Podujatia ponúkli program, venovaný pozná-

Obr. 9. Účastníci „Tábora malých prírodovedcov“ v polovici júla 2022. Foto T. Paučinová

Fig. 9. Participants in the “Little Natural Scientists” camp in mid-July 2022. Photograph by T. Paučinová

vaniu a ochrane neživej a živej prírody. Návštevníci sa oboznámili s významnými minerálmi a skamenelinami zo Slovenska, naučili sa ryžovať zlato a videli rôzne typy zlatiniek zo slovenských potokov, poznávali invázne rastliny, mali možnosť poradiť sa s odborníkmi o pestovaní orchideí, kaktusov, sukulentov, bonsajov, mäsožravých rastlín, o využití rastlín v liečiteľstve a ich spoznávaní a oboznámili sa aj so zaujímavosťami zo sveta hmyzu a článkonožcov, či s odpadovým hospodárstvom a s ním spojenú nevyhnutnosť recyklácie prezentovala za aktívnej pomoci firmy Brantner Fatra s. r. o. Predovšetkým medzi detskými návštevníkmi si našla obľubu živá výstavka „Potvory z našich potokov“, ktorá predstavila bezstavovcov, žijúcich v tečúcich vodách našich potokov, ale aj „Minipátračka živočíchov pri ľudských obydlíach“, pri ktorej si vyskúšali svoju pozornosť v hľadaní skrytých zvieratiek a ich obydli. Podujatie múzeum organizuje aj za pomoci pracovníkov Správy Národného parku Malá Fatra, ktorí ho bez nároku na honorár obohacujú veľkým množstvom rôznych ekohier a edukačných aktivít, za čo im patrí naša vrelá vďaka. Po dlhšom období sme pripravili ochutnávku hubového gulášu. Veľmi obľúbená medzi návštevníkmi je aj výstava húb, ktorú spestrili zaujímavé a veselé prednášky Mariána Krivúša a Petra Tomáša. Súčasťou podujatia bola aj burza kníh.

Napriek protipandemetaickým opatreniam, ktoré výrazne zasiahli do rôznych oblastí činnosti MAK, sa pracovníkom múzea podarilo v danom období kvalitne a v primeranom rozsahu plniť pracovné úlohy vyplývajúce zo stanovených plánov. Išlo predovšetkým o plnenie stanovených cieľov vo vedeckovýskumnej činnosti, správe zbierkového fondu, výstavnej, prezentačnej a edukačnej činnosti.

Publikačná činnosť odborných pracovníkov MAK

Za obdobie rokov 2020 – 2022 boli vedecké práce našich odborných pracovníkov 6x citované v karentovaných časopisoch (A. Bendík, 2x, M. Žiak, 4x) a 2x v zahraničnom resp. domácom recenzovanom zborníku (A. Bendík, M. Žiak).

GAJDOŠ, P. – KRUMPÁLOVÁ, Z. – **ASTALOŠ, B.**, 2020. Jaroslav Svatoň – arachnológ, múzejník a priateľ. In: *Bulletin Slovenskej zoologickej spoločnosti pri SAV*, vyd. Slovenská zoologická spoločnosť pri SAV. Ročník 9, číslo 1/2020, s. 1-6. ISSN 1339-178X.

ASTALOŠ, B., 2020. Ornitocenózy brehových porastov Sklabinského potoka a rieky Turiec v Turčianskej kotline. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum XV*. Martin: SNM, s. 344-363. ISBN 978-80-8060-498-1.

ASTALOŠ, B., 2020. Jaroslav F. Svatoň (10. mája 1933 – 31. decembra 2019). In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum XV*. Martin: SNM, s. 407-410. ISBN 978-80-8060-498-1.

STAŠIOV, S. – **ASTALOŠ, B.** – FENĎA, P. – ĽUPTÁČIK, P. – MACHAČ, O. – MARŠALEK, P. – MAŠÁN, P. – MIHÁL, I. – MOCK, A. – ONDREJKOVÁ, N. – PURGAT, P. – ŠESTÁKOVÁ, A. – TAJOVSKÝ, K. – TUF, I.H., 2020. Kosce (Opiliones) Burdy. s. 27. In FENĎA, P. (ed.) *18. Arachnologická konferencia, Zborník abstraktov*, Bratislava, vyd. Slovenská arachnologická spoločnosť o. z., s. 1-40. ISBN: 978-80-972437-4-6.

BENDÍK, A., 2020. Prírodné katastrofy v Turci v prvej polovici 20. Storočia. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum XV*. Martin: SNM, s. 92-131. ISBN 978-80-8060-498-1.

BENDÍK, A., 2020. Výskyt povrchových a podzemných foriem krasu v maľoplošných krasových územiach Veľkej Fatry. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum XV*. Martin: SNM, s. 164-210. ISBN 978-80-8060-498-1.

BENDÍK, A., 2020. Z činnosti SNM v Martine – Múzea Andreja Kmeťa v rokoch 2017 – 2019. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum XV*. Martin: SNM, 369-381. ISBN 978-80-8060-498-1.

BENDÍK, A., 2020. Jaskyňa v Bukovej – Blatnická dolina, Veľká Fatra. In: *Časopis Jaskyne a hory 2019*. Roč. XI. Vrútky: Stamax plus s.r.o., s. 29-30. ISBN 978-80-973213-2-1.

BENDÍK, A., 2020. Výskum krasu Veľkej Fatry – jedna z vedecko-výskumných úloh Slovenského národného múzea v Martine – Múzea Andreja Kmeťa. In: *Stretnutie prírodovedcov – zborník referátov z konferencie*. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, s. 65-73, 2020, ISBN 978-80-871748-9-7.

BENDÍK, A., 2021. Povodne vo Vrútkach v prvej polovici 20. storočia. *Vrútočan 3*, s. 10-11.

BENDÍK, A., 2021. Protipovodňová ochrana Vrútok na začiatku 20. storočia. *Vrútočan 4*, s. 11.

BENDÍK, A., 2021. Zmeny jaskynnej fauny na hranici pleistocén – holocén – významná vedeckovýskumná úloha SNM v Martine-Múzea Andreja Kmeťa. *13. vedecká konferencia Výskum, využívanie a ochrana jaskýň*. Liptovský Mikuláš.

BENDÍK, A., 2022. Paleontológia v Suchej jaskyni č. 3. In: *Časopis Jaskyne a hory 2021*. Vrútky: Stamax plus. Roč. XIII, s. 10-13. ISBN 978-80-973213-4-5.

BENDÍK, A., 2022. Živelné pohromy v Turci v rokoch 1900 – 1950. In: *Časopis Jaskyne a hory 2021*. Vrútky: Stamax plus. Roč. XIII, s. 82-89. ISBN 978-80-973213-4-5.

GARGULÁK, M. – BALLASCHOVÁ, O. – **BENDÍK, A.** – FREYER PE-
ŤOVSKÁ, L. – JELEŇ, S. – KOLLOVÁ, Z. – KOMÁREK, Z. – KORNOS,
L. – KUČEROVÁ, G. – LEŠKOVÁ, B. – LEVENDOVSKÝ, S. – LIBANT,
V. – MIŽÁK, J. – MÄSIAR, J. – NELIŠEROVÁ, E. – NEUBAUEROVÁ, E. –
NEUBAUEROVÁ, J. – OČENÁŠ, D. – ONDRUŠKOVÁ, J. – ORVOŠOVÁ,
M. – OZDÍN, D. – PEPICHOVÁ, P. – PORUBČAN, V. – PRÍCKA, J. – RAPA-
VÝ, P. – SCHILLER, H. – SPIŠIAK, J. – SVOREŇ, J. – TÓTH, J. – UHER, P.,
2021. Meteority v zbierkach na Slovensku. In: *Esemestník, Spravodajca Sloven-
skej mineralogickej spoločnosti*, vyd. Slovenská mineralogická spoločnosť v spo-
lupráci s Ústavom vied o Zemi Slovenskej akadémie vied, Bratislava. Ročník 10,
číslo 2, s. 58-70. ISSN 1338-6425.

KLIMENT, J. – BERNÁTOVÁ, D. – KOCHJAROVÁ, J. – **OČKA, S.** – STE-
BEL, A. – ŠIPOŠOVÁ, H. – ŠKOVIROVÁ, K., 2020. Podjesenné floristické potulky
Veľkou Fatrou a Homým Turcom. In: *Ochrana prírody*, Banská Bystrica, 36, s. 81-90.

OČKA, S. – ŠKOVIROVÁ, K. – HEGEDÚŠOVÁ, K., 2020. Rudbeckia la-
ciniata v podhorí Lúčanskej Malej Fatry pri Martine. In: *Bull. Slov. Bot. Spoločn.*,
roč. 42, č. 1: s. 15-39.

OČKA S. – ŠKOVIROVÁ, K., 2020. Amaranthus retroflexus, Ambrosia arte-
misiifolia, Carex tumidicarpa, Lathyrus nissolia subsp. pubescens, [Report]. Eliaš
P. (ml.). Zaujímavejšie floristické nálezy. In: *Bull. Slov. Bot. Spoločn.* Bratislava,
roč. 42, č. 2, s. 225.

ŠKOVIROVÁ, K. – **OČKA, S.**, 2020. Príspevok k nepôvodným cievnatým
rastlinám Turčianskej kotliny. In: *Zborník SNM v Martine, Kmetianum XV*. Martin:
SNM, s. 253-271. ISBN 978-80-8060-498-1.

ŽIAK, M., 2020. Poslanie prírodovedných múzeí v súčasnosti. In: *Časopis
Múzeum*, vyd. SNM, Bratislava, č. 2, s. 2-5. ISSN 0027-5263.

ŽIAK, M., 2020. Významné životné jubileum profesora Il'ju Krna. In: *Limno-
logický spravodajca*. Vyd. Slovenská limnologická spoločnosť pri SAV, Bratisla-
va. Roč. 14, č. 5-7. ISSN 1337-2971.

KRNO, I. – **ŽIAK, M.** – LÁNCZOS, T. – BERACKO, P. – ŠPORKA, F. –
THOMKOVÁ, K., 2021. Stoneflies (Plecoptera) of the Western Carpathians: does
the geological bedrock influence their biodiversity? In: *Biologia* 76, s. 3659-3669.

MURÁNYI, D. – MANKO, P. – KOVÁCS, T. – VINÇON, G. – **ŽIAK, M.**
– KERIMOVA, I. G. – SNEGOVAYA, N. Y. – OBOŇA, J., 2021. Review and
contribution to the stonefly (Insecta: Plecoptera) fauna of Azerbaijan. In: *Zootaxa*,
4975 (1): s. 058-080.

THOMKOVÁ, K. – **ŽIAK, M.** – NAVARA, T. – KOKAVEC, I., 2022. Vplyv
geologického podložia na diverzitu spoločenstiev vybraných skupín makrozoo-
bentosu Západných Karpát. In: *Zborník príspevkov z vedeckej konferencie „Lim-
nospol 2022“*, Bratislava – Devín. s. 104.

KRNO, I. – **ŽIAK, M.** – LÁNCZOS, T. – BERACKO, P. – ŠPORKA, F.
-THOMKOVÁ, K., 2022. Stoneflies (Plecoptera) of the Western Carpathians:
does the geological bedrock influence their biodiversity? In: *Zborník príspevkov
z vedeckej konferencie Global summit on advances in earth science and climate
change*, Paríž. s. 16.

MURÁNYI, D. – MANKO, P. – KOVÁCS, T. – VINÇON, G. – ŽIAK, M., 2022. Contribution to the Protonemura Kempny, 1898 (Plecoptera: Nemouridae) of the Caucasus. In: *Zborník príspevkov z vedeckej konferencie XVIth International conference on Ephemeroptera and XXth International symposium on Plecoptera*, Held, s. 45.

THOMKOVÁ, K. – ŽIAK, M. – NAVARA, T. – KOKAVEC, I., 2022. The Influence of the Geological Bedrock on the Mayfly Diversity in the Western Carpathians. In: *Zborník príspevkov z vedeckej konferencie XVIth International conference on Ephemeroptera and XXth International symposium on Plecoptera*, Held, s. 66.

ŽIAK, M., 2022. Výročná správa z činnosti Slovenskej limnologickej spoločnosti. In: *Limnologický spravodajca*. Bratislava: Slovenská limnologická spoločnosť pri SAV. Roč. 16, Suppl. 1. ISSN 2585-8475.

ŽIAK, M., 2022. Limnospol 2022. In: *Limnologický spravodajca*. Vyd. Slovenská limnologická spoločnosť pri SAV, Bratislava. Roč. 16, č. 1-2, s. 17-19. ISSN 2585-8475.

ŽIAK, M. – DERKA, T., 2022. Nekrológ Il'ja Krno. In: *Bulletin Slovenskej zoologickej spoločnosti*. č. 2.

Spracované z podkladov B. Astaloša, A. Bendíka, V. Dériovej, S. Očku, M. Válekovej a M. Žiaka.

Keďže si roku 2024 pripomenieme 60. výročie založenia Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa, ktorého pokračovateľom je súčasné Múzeum Andreja Kmeťa, uvádzame všetkých zamestnancov, ktorý pracovali v múzeu od jeho vzniku v roku 1964 do roku 2022.

Meno pracovníka	Pracovný pomer	Pracovné zaradenie
Jaroslav Svatoň	29. 12. 1963 – 31. 7. 1989	zoológ, prvý riaditeľ
Jozef Cengel	16. 11. 1964 – 31. 3. 1986	preparátor
Milada Horáková	1. 10. 1965 – 10. 9. 1973	geologička
Jozef Mlynarčík	1. 10. 1966 – 31. 12. 1973, 1.1. 1984 – 31. 12. 1996	riaditeľ, historik
Viera Martincová	1. 10. 1966 – 31. 7. 1977	hospodárka
Klára Volnová	1. 2. 1969 – 31. 3. 2007	dokumentaristka
Mária Matuszková	1. 12. 1965 – 31. 12. 1981	upratovačka
Mikuláš Hanula	1. 4. 1969 – 31. 12. 1977	strážca
Jozef Kubovčík	1. 8. 1971 – 31. 12. 1977	riaditeľ
Katarína Škovirová	1. 8. 1971 – 31. 12. 2004	botanička
Pavol Hroznár	1. 10. 1971 – 31. 10. 1975	preparátor
Karol Adam	1. 5. 1972 – 1. 7. 1974	vodič
Beatrix Adamová	18. 10. 1972 – 31. 3. 1992	lektorka
Eva Bosíková	1.9.1972 – 15.10. 1975	administratívna pracovníčka
Stanislav Belorid	15.7. 1972 – 1. 11. 1974, 1.2. 1992 – ?*	fotograf

Irena Móritzová	1. 9. 1973 – 6. 9. 1978	dokumentátorka
Vladimír Straka	1. 7. 1974 – 30. 6. 2012	entomológ
Eva Čermáková	15. 8. 1974 – 31. 12. 1990	účetníčka
Peter Mendel	15. 9. 1974 – 1. 1. 1977	reštaurátor
Edmund Šumichrast	1. 1. 1974 – 28. 2. 1978	dokumentátor
Milan Knoško	1. 8. 1974 – 1. 11. 1975	vodič
Jaroslav Blaho	1. 12. 1975 – 28. 10. 1992	fotograf
Ivan Nepela	13. 10. 1975 – 16. 9. 1979	vodič, konzervátor
Michal Boďa	17. 11. 1975 – 29. 11. 1983	správca – údržba
Elena Višňovcová	15. 7. 1975 – 7. 5. 1979	upratovačka
Ján Hyčko	1.1. 1977 – 31. 7. 1977	historik
Andrej Polonec	19. 7. 1977 – 31. 8. 1977	historik
Dorota Šišťková	1. 9. 1977 – ?*	ekonómka
Anna Palovčíková	1. 8. 1978 – 31. 1. 1991	riaditeľka
Jana Mäčková	1. 8. 1978 – 31. 10. 1992	lektorka, konzervátorka
Richard Lacko	1. 11. 1978 – 7. 7. 1992, 1. 1. 1993 – 30. 4. 2004	historik, riaditeľ
Ingrid Brezovská	1. 5. 1979 – 27. 11. 1980	lektorka
Milan Ziman	3. 3. 1980 – 2. 2. 1981	vodič
Miloš Baják	1. 3. 1981 – 14. 8. 1988	vodič
Bronislava Kalánková	9. 11. 1981 – 8. 2. 1982	historička
Peter Paulovič	9. 11. 1981 – 31. 7. 1982	historik
Daniela Huťková	1. 7. 1982 – 3. 6. 1989	metodička kroník
Mária Talačová	4. 10. 1982 – 28. 2. 1990	historička
Mária Korbelová	1. 2. 1982 – 1. 3. 1984	upratovačka
Boris Astaloš	1. 8. 1983 – 17. 7. 1984, 1. 8. 1989 – trvá	zoológ
Zdena Vagáčová	1. 9. 1984 – 30. 8. 1987	lektorka
Ján Skuhra	1. 1. 1984 – 31. 3. 1990	strážca hlavátkovej rezervácie
Anna Sojková	1. 3. 1985 – 31. 12. 1986	upratovačka
Anna Gašperová	1. 6. 1985 – 31. 12. 1992	upratovačka
Vincencia Lohinská	14. 5. 1979 – 1. 1. 1989	upratovačka
Michal Šilhár	1. 6. 1986 – 13. 1. 1989	preparátor
Milena Poloncová	2. 2. 1987 – 31. 12. 1992	upratovačka
Miroslava Košťaliková	1. 9. 1987 – 31. 3. 1992	lektorka
Jozef Kušnir	1. 2. 1987 – 30. 11. 1990	údržbár
Samuel Uhrín	1. 5. 1988 – 31. 5. 1991	fotograf
Ľubomír Bodjan	1. 6. 1989 – 21. 6. 1991	vodič, fotograf
Jana Nemčeková	22. 8. 1989 – 31. 12. 2003	účetníčka
Ladislav Jasenák	1. 3. 1991 – 31. 1. 1993	historik
Ľubomír Mores	1. 7. 1991 – 30. 4. 2004	vodič, údržbár
Aniela Vančová	9. 12. 1992 – 31. 5. 2000	etnografka
Jana Miškusová	1. 4. 1993 – 30. 7. 1997	lektorka

Darina Micáková	1. 9. 1993 – 30. 7. 1997, 1. 1. 2000 – 31. 12. 2000	upratovačka
Lenka Slezáková (Astalošová)	13. 9. 1993 – 24. 12. 1996	sekretárka, účtovníčka
Cyril Rumpel	2. 5. 1994 – 30. 4. 2004	konzervátor
Marta Turzová	1. 7. 1994 – 31. 12. 1995	etnografka
Tatiana Siekliková	1.8. 1990 – 31. 3. 2002	samostatný odborný pracovník, kustód
Jana Huliaková	5. 12. 1995 – 31. 12. 1997	dozorkyňa
Iveta Fulírová	24. 5. 1996 – trvá	lektorka
Denisa Beloridová	1. 12. 1996 – 31. 7. 1997	lektorka
Eva Kováčiková	26. 7. 1997 – 31. 8. 1997	lektorka
Tatiana Hercová	2. 9. 19987 – 31. 12. 1997	upratovačka
Dagmar Kršková	1. 5. 1998 – 12. 6. 1998	lektorka
Nad'a Pastyrnáková	20. 6. 1998 – 30. 9. 1998	lektorka
Bronislava Svobodová	1. 3. 1999 – 30. 9. 2000	lektorka
Erika Kevická	15. 1. 2001 – 14. 1. 2007	upratovačka
Dušan Feřko	1. 7. 2001 – 31. 5. 2004	historik
Zlatica Čierna	1. 3. 2001 – 31. 5. 2005	lektorka
Jana Zajasenská (Dendisová)	1. 1. 2002 – 30. 4. 2004	lektorka
Veronika Dériová	2. 4. 2002 – trvá	lektorka, dokumentátorka
Tereza Lajšová	20. 8. 2002 – 29. 2. 2004	lektorka
Andrej Bendík	1. 4. 2003 – 4. 7. 2004, 1. 8. 2004 – trvá	CVS** – lektor, geológ
Terézia Stareková	1. 6. 2004 – 31. 8. 2010	lektorka, správca budov
Stanislav Očka	1. 10. 2005 – trvá	botanik
Vierka Varinská	1. 9. 2008 – 31. 8. 2011	dokumentátorka
Matej Žiak	1. 9. 2012 – trvá	entomológ
Lýdia Bílková	14.4. 2014 – 25. 5. 2017	dokumentátorka
Viktória Andrísková	1. 1. 2017 – 31. 8. 2019	upratovačka
Slávka Straková	1. 3. 2016 – 31. 10. 2019	lektorka
Zuzana Bukovenová	1. 12. 2019 – trvá	lektorka
Janka Brisudová	2. 9. 2019 – trvá	upratovačka
Ľubomír Janík	2002 – 2003*	CVS** – lektor
Bohumila Buková	? – 30. 9. 2006*	lektorka

* nepodarilo sa zistiť podrobnejšie údaje, niektorí zamestnanci pracovali len na krátkodobé dohody

**CVS – civilná vojenská služba

FROM THE ACTIVITIES OF THE SNM IN MARTIN –
ANDREJ KMEŤ MUSEUM IN 2020 – 2022

ANDREJ BENDÍK

*Slovak National Museum in Martin, Andrej Kmeť Museum, Ul. A. Kmeťa 20,
036 01 Martin; e-mail: andrej.bendik@snm.sk*

The worldwide problems linked to the pandemic, mainly in 2020 and 2021, did not leave the Andrej Kmeť Museum (hereafter “MAK”) unscathed, either. This was seen primarily in the restrictions on public entry to the permanent exhibitions, and to current temporary exhibitions and restrictions concerning working field research trips and specialised staff being able to work on science and research tasks.

The pandemic also had an impact on the activity of the SNM’s Academic Council for Natural Sciences (hereafter “AC”), thus posing a threat to the conclusion of finished research tasks and the opening of new ones. Since 2018, when the first sitting of the joint AC for natural science workplaces of the SNM in Bratislava (Natural Science Museum) and Martin (MAK) was initiated, the AC has met only in 2021, and this only in electronic form.

From 2020 to 2022, we continued to work on our own research tasks. In 2020, the final report concluded the 1st stage of the research task in the field of zoology entitled “**The significance of dispersed and linear vegetation for the fauna of the agricultural landscape in the northern part of the Turiec basin**” (researcher B. Astaloš). At the same time, the research task in botany continued, entitled “**Flora of the Lúčanská Malá Fatra, in particular its Mesozoic part and other territories with no special protection in the Turiec region – 2nd stage**” (researcher S. Očka), ending in late 2022. The research task “**Benthic entomofauna of the affluents of the Turiec river and the impact of microhabitat and landscape on the distribution of selected groups of macrozoobenthos**” (researcher M. Žiak) will be completed in May 2023. At the same time as the conclusion of these two research tasks, the submission of proposals for new research tasks is planned at the next meeting of the VR is planned. In 2021, a research task on inanimate nature was approved, namely “**Monitoring abiotic elements in the nature of central Slovakia, focusing on the Turiec region, 2nd stage**” (researcher A. Bendík) and the second stage of a new research tasks in zoology also continues, namely “**The significance of dispersed and linear vegetation for the fauna of the agricultural landscape in the northern part of the Turiec basin**” (researcher B. Astaloš).

Two research reports for the Slovak Caves Administration were prepared on a separate basis, namely: “Evaluation of paleontological finds in Suchá jaskyňa cave

no. 3, Belianska valley, Veľká Fatra” and “Statement on the paleontological finds in the Horná Tůfna cave”. Identification cards for newly-discovered caves were drawn up for the Cave Records of the Slovak Speleology Society.

Specialist staff participated in the project “(ENVYRO) Initiative for Environmental Education and Training for Children, Youth and their Parents in Protecting the Environment and Landscape”, approved by the Ministry of the Environment – Slovak Environment Agency (specialist project advisor A. Bendík). Unfortunately, due to the inactivity of the agency and the impossibility of refunding costs, the project had to come to an end, since there was a risk that it would not be concluded before the set deadline. As part of our cooperation with the Regional Heritage Office in Źilina, a determination of the settled landscape in the past is being carried out (defining the natural state or artificial interventions in the landscape – hillforts) and a determination of rock samples. A project was prepared for the grant application for bilateral cooperation EEA/Norwegian grants 2014 – 2021 “Excursion guide to historical and current volcanic features in Slovakia and Iceland”. However, the project was not submitted due to the exhaustion of financial means by the institution opening the call.

In 2020, a control by the Control and Inspection Section of the Ministry of Culture was carried out, aimed at checking conformity with Act no. 206/209 on Museums and Galleries and on the Protection of Items of Cultural Value and on amendments to the Act of the Slovak National Council no. 372/1990 on Infractions as amended. The aim of the control was to check the tasks and obligations of the museum were being fulfilled during its performance of basic specialist activities.

The ambiguity or unclear definition of acts and of the order of the Ministry of Culture of the Slovak Republic dated August 10th 2015 no. MK-2544/2015-110/11648 on the details of performing basic specialist activities in museums and galleries and on the records of items of cultural value caused problems in terms of acquisition activity, which was restricted following the result of this control. Based on legislative irregularities, the Committee for Forming Collections of the SNM in Martin did not accept for submission several proposals for acquisitions from its own collections and donations, which results in restrictions and threatens the preservation of cultural heritage in natural sciences of supraregional importance. This legal situation can only be resolved by an update to the act on museums and galleries, and primarily by an update to the order mentioned above.

However, despite these facts, the museum’s acquisition activity was successful in several spheres. In terms of inanimate nature (geology, petrology, mineralogy, palaeontology), skeletal remains of juvenile and adult cave bears from cave M-1 (233 items) were obtained through personal collecting, and we purchased a collection of important minerals from Slovakia from historical mining shaft and mineralogical sites, from mining operations in the process of being closed down and already closed, and minerals which are of importance in terms of mineralogical occurrence (114 items, fig. 1). In the field of botany, the historical “Little School Herbarium” from 1914 (fig. 2) was purchased from Duřan Chromík. In cooperation with the Veterinary Institute in Brno (O. Sychra), in 2021 we succeeded in redetermining the collections of lice in the Entomology collection. A total of 20 taxidermy preparates (DP) of vertebrates and 17 pieces of mammal skulls were obtained

for the Zoology collection, of which only 6 items were recorded for the reasons mentioned above: racoon (*Procyon lotor*) in 2020, and from the estate of the taxidermist Ján Novosedlák from Vrúcko, consisting of older taxidermy specimens: Carpathian lynx (*Lynx lynx carpathica*) – 2pcs, golden eagle (*Aquila chrysaetos*), western capercaillie (*Tetrao urogallus*), European roller (*Coracias garrulus*, fig. 3) in 2021. In the same year, we also succeeded in obtaining by donation 7 DPs from the estate of Miloslav Ivan of Turany, for example a little owl (*Athene noctua*) and 5 red fox skulls (*Vulpes vulpes*). In 2022 we obtained a donation of 12 deer trophies – skulls from the estate of Peter Tomkuljak from Martin, and we obtained through donations and our own collecting 7 DPs of birds and mammals, for example a Eurasian woodcock (*Scolopax rusticola*), spotted woodcock (*Porzana porzana*), black rat (*Rattus rattus*), brown rat (*Rattus norvegicus*).

Between 2020 and 2022, the comprehensive specialist revision of MAK's collections continued. In 2021, we finished the revision of the Botany and Arachnology collections, and in 2022 the Entomology, Cultural History collection, and revised the collections in the MAK building and its exhibitions (Nature in the Turiec Region, Kmetanium). In 2022, the revision of the Geology and Zoology collections began, and should be completed in 2023.

As of December 31st 2022, the collections of the MAK are as follows:

Collection (index)	Number of record no.	Number of items
Cultural History (KH)	5 658 *	8 046
Geology (G)	766	766
Mineralogy (M)	1 438	1 897
Petrology (P)	1 331	1 569
Palaeobotany (PB)	174	174
Paleozoology (PZ)	3 115	10 452
Botany (B)	16 177 rec. no.	16 177
Entomology (E)	795 rec. no.	421 371
Arachnology (A)	390 rec. no.	35 848
Zoology (Z)	3 450	4 350

* the KH collection is currently under revision, the table shows the number of additional numbers.

The total number of additional numbers in natural sciences in the MAK's collections is 27,636 and the number of items is 500,650 (jointly with the KH collection).

The Andrej Kmeť Museum library has one librarian, who also works in the museum's documentation department. Since 2020, the library volumes are administered using the KOHA library-information system, which is run by the Slovak National Library in Martin. The system enables searches in the public online catalogue which contains information on documents present in the museum library. New additions to the library are entered in priority into this catalogue system. Unfortunately, for the moment it is not possible to convert paper catalogue records into electronic form due to the library's

lack of staff and the time demands on this process. The total volume of library units as of December 31st 2022 in the MAK library is 9,306, of which the number of old publications has remained unchanged for several years, namely 102 units. From 2020 to 2022, a total of 249 new library units were acquired, of which 132 were acquired through donations, 32 through exchanges and 85 units through purchases. We have maintained long-term exchange partners by forwarding the Anthology of the Slovak National Museum – Kmetanium. Purchases of books were made from the financial means of the SNM's priority project, "Acquisitions of the library collection", with a total of 85 units. New specialist literature was thus added to the library, mainly focusing on natural sciences related to the museum's collections, since acquisitions through purchases are made based on the curators' demands and the museum's specialisation. In the summer of 2022, one job was created in the library as a volunteer placement. This contributed to a great extent to the processing of new records into the cataloguing system. From 2020 to 2022, our library services were used by 182 readers. In most cases, they were internal readers. A total of 329 titles were borrowed on-site or off-site. The visitor rate for the library was naturally impacted to a great extent by the Covid-19 pandemic, when it remained closed for a long time. The book fair which was held in the Museum of the Slovak Village as part of the "People and Nature" event and the thematic event "Night of Museums" helped promote the library's activities.

The main job of the documentation department is to process and manager specialised records and documentation of collection items. The first-level processing of new acquisitions is done in the museum cataloguing module ESEZ 4G. From 2020 to 2022, all the new museum additions were registered in the ESEZ 4G system, numbering 115 records. All newly-acquired collections were in natural sciences. The documentation also includes the photograph archives of MAK, which were visited during the period in question by 11 researchers. Research in the photograph archives was also greatly affected by the pandemic and the associated measures. Since 2019, the gradual revision of all the collection items of the Slovak National Museum in Martin has been underway. The collections of MAK are also gradually undergoing a comprehensive revision (see above). The employee of the documentation department is participating in the revision to a significant extent, both in terms of physical revision and by finding information in the catalogue of collection items and in the books of items added. In the area of protection of its collections, the museum performed "gassing", both in the "Nature in the Turiec region" exhibition and in selected museum as preventive chemical protection for collection items.

As part of its presentation activities, exhibition events were held and impacted directly by limited visits during the anti-pandemic measures. Specialised staff prepared their own exhibitions "Fossils – a stone chronicle of the Earth" (29. 6. – 30. 10. 2022, by A. Bendík, fig. 4) and cooperated on other exhibitions "The plant kingdom – a mysterious treasure trove" (10. 12. 2019 – 16. 6. 2020, curator S. Očka), "Wandering through the wilderness" (4. 5. 2021 – 5. 9. 2021, exhibition of photographs by Matej Ferenčík, curator M. Žiak), "Bionics – Nature found it first" (22. 2. 2022 – 8. 5. 2022, curator S. Očka, fig. 5) and "Paleo Art – prehistoric art" (29. 11. 2022 – 2. 4. 2023, exhibition by Róbert (Viktor) Němeček, curators

A. Bendík and M. Both). Travelling exhibitions included “In the forest” (19. 6. – 31. 8. 2020, by Gustáv Hegedüš, poems by Ondrej Nagaj, curator A. Bendík) and “Tritri – Tatras seen by geologists” (8. 12. 2020 – 18. 4. 2021, curator A. Bendík).

The total number of visitors to the museum from January 1st 2020 to December 31st 2022 was 20,727. In terms of cooperation with other institutions and presentation outside the museum’s exhibition buildings, we must mention A. Bendík’s cooperation on the exhibition “International year of caves and karst” (OC Tulip Martin, 18. 6. – 20. 7. 2021) and on preparing the exhibition in the tower of Sklabiňa castle “Geological structure of the surroundings of Sklabiňa castle”. He further cooperated on expanding the exhibition of the Municipal Museum in Turany with the section “Geology of the rural zone outside the municipality of Turany” and with the Bagarova chata citizens’ association on preparing the natural trail “Children’s nature trail – Bagarova chata cottage”.

As part of our lecture and educational activities, a museum curator (M. Žiak) visited over the period in question over 14 educational institutions (kindergarten, primary, secondary) presenting his lectures and workshops on the topic of underwater life (fig. 6). A total of almost 700 listeners were educated on this topic. Since 2021, M. Žiak has been an external lecturer of the Department of Ecology of the Faculty of Natural Sciences of Comenius University in Bratislava, where he teaches about the order of insects – *Plecoptera* – as part of the subject of hydrobiology. M. Žiak also took part in an online educational webinar of the Daphne institute for teachers of natural science and biology on water invertebrates.

The participation of the museum curator (S. Očka) in the event “Weekend of open parks and gardens” has already become a tradition. In 2020 and 2022, he contributed with a guided tour of the gardens of the SNM in Martin and with the thematic exhibition “What’s in bloom?” focused on naming plants currently in bloom.

MAK was also the co-organiser of the nationwide Zoolympiads in Bojnice on June 28th 2022, where M. Žiak was the specialist advisor for entomology. As a member of the specialist committee, B. Astaloš worked at the biology Olympiads for categories C, D and E held from 2020 to 2022 in the Kamarát leisure club in Martin, and also took part in processing, or editing and adding to the entries (batrachology, herpetology, cynology) for the electronic version of the Encyclopaedia Belliana (published by the Encyclopaedic Institute of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava, technical editor V. Matisová).

For the fourth time, courses in the subject field of “The Natural Riches of Slovakia” were given for students of the University of the Third Age at Matej Bej University in Banská Bystrica which is held in Martin (supervisor A. Bendík, lecturers B. Astaloš, A. Bendík, S. Očka, M. Žiak).

Specialist staff participated in consultations for the bachelor’s and master’s dissertations of students of Comenius University in Bratislava, P. J. Šafárik University in Košice, and were also supervisors (M. Žiak) of a doctoral thesis at the Faculty of Ecology and Environmental Studies of the Technical University in Zvolen. They also took part in reviewing academic articles for the Anthology of the SNM – Kmetanium, the journal

Biodiversity & Environment and Bonn zoological Bulletin. In 2022, M. Žiak was elected president of the Slovak Limnology Society of the SAS in Bratislava.

A Bendík drew up an appraisal of VEGA project no. 2/0106/23 “The effects of climate change on the size structure of benthic communities and their differentiation from taphonomic effects in fossil records (Lower Jurassic, Tithonian, Miocene climatic optimum, Holocene)”.

As a result of the anti-pandemic measures, the number of participations of museum curators in Slovak and international conferences was also reduced. Nevertheless, we succeeded in ensuring participation with lectures at the following conferences: “Meeting of natural scientists” (Ždiar, 8. – 10. 9. 2020; Slovak paradise, 21. – 23. 6. 2021), “13th academic conference Research, Use and Protection of Caves” (Liptovský Mikuláš, 7. – 8. 9. 2021), “18th and 20th Arachnology Conference” (Východná, 10. – 12. 9. 2020; 30. 6. – 2. 7. 2022), “XIX conference of the Slovak and Czech Limnology Society” (Bratislava – Devín, 20. – 24. 6. 2022, as a co-organiser, the museum was represented by M. Žiak, president of the organisation committee), “Spring Limnology Seminar” in Tajov (28. – 29. 4. 2022, M. Žiak president of the organisation committee), “XVIth International conference on Ephemeroptera and XXth International symposium on Plecoptera” (Virtual online conference, University of Illinois Urbana/Champaign, USA, 26. – 29. 7. 2022, M. Žiak, active participation with a paper), “Global summit on advances in earth science and climate change” (Paris, 14. – 15. 9. 2022, M. Žiak, active participation with a requested paper). The museum organised an international conference “Botany Days 2021” (Mošovce, 7. – 10. 6. 2021, S. Očka, leading field excursions, fig. 7) and “Limnospol 2022” (fig. 8). S. Očka took part in a determination seminar on bryophytes (Brno, 10. – 12. 1. 2020) and M. Žiak in an accredited determination course at the Water Research Institute in Bratislava, focusing on determining flies of the *Simuliidae* family.

The museum also provides consultations in the field of entomology (M. Žiak), the breeding and prevention of disease of terrarium animals (B. Astaloš), plant identification (S. Očka) and identifying rocks, minerals and fossils (A. Bendík). Consultations are often sought out by the general public, and the responsible staff also provide interesting and important information for print, radio and television media. Our specialist staff took part in preparing a report about Andrej Kmet’ for the 180th anniversary of his birth for Television Turiec (B. Astaloš, S. Očka, Z. Bukovenová), and filming was done in the “Nature in the Turiec Region” and Kmetanium exhibitions (programme “Križom-krážom po Turci” [Across the Turiec region], Television Turiec/internet channels and the programme “Slovensko v obrazoch” [Slovakia in pictures], Slovak Radio and Television, both B. Astaloš).

Once the pandemic restrictions were lifted, after three years we were able to organise in mid-July 2022 another of our successful and popular weeklong events – the “Little Natural Scientists” summer camp, which was attended by 35 children (fig. 9).

In cooperation with the Administration of the Veľká Fatra National Park, S. Očka provided a field excursion for Skalité primary school along the Tiesňava nature trail near Krpeľany. Due to the pandemic restrictions, the Slovakia-wide cultural and social event “Night of Museums” was only held in 2022.

In 2021 and 2022, MAK staff prepared the thematic event “People and Nature” in the Museum of the Slovak Village. The events offered a programme focused on discovering and protecting inanimate and animate nature. Visitors discovered

important minerals and fossils from Slovakia, learnt to pan gold and saw different types of gold flakes from Slovak rivers, discovered invasive plants, were able to consult with experts on growing orchids, cacti, succulents, bonsai, carnivorous plants, using plants for medicine and recognising them; they also learnt interesting facts about insects and arthropods; waste management and the importance of recycling was presented with the active help of Brantner Fatra s. r. o. Children particularly enjoyed the living exhibition “Beasts from our streams” which presented invertebrates living in the running waters of our streams, as well as the “Mini-hunt for animals near houses”, where they needed to use their observation skills to find hidden animals and where they live. The museum also organises this event with the help of staff from the Administration of the Malá Fatra National park, who make it more attractive with a large number of ecological games and educational activities without any remuneration, for which we are incredibly grateful. After a long break, we also prepared a mushroom goulash tasting. The exhibition of fungi is also very popular among visitors, livened up by interesting and fun lectures by Marián Krivuš and Peter Tomáš. The event also included a book fair.

Despite the pandemic restrictions which had a significant impact on various areas of MAK’s activity, museum staff succeeded over the given period in meeting their work tasks based on the set plans to a high quality and in a reasonable extent. This mainly concerned meeting the set tasks in research activity, managing the collection, exhibition, presentation and educational activities.

Publication activities of MAK specialist staff

Over the 2020-2022 period, the academic papers of our specialist staff were cited six times in peer-reviewed journals (A. Bendík, 2x, M. Žiak, 4x) and twice in a foreign or Slovak peer-reviewed anthology (A. Bendík, M. Žiak).

Since 2024 marks the 60th anniversary of the foundation of the Andrej Kmet’ Turiec Museum, the predecessor of today’s Andrej Kmet’ Museum, we are introducing all the employees who worked in the museum from its foundation in 1964 until 2022.

Employee name	Employment dates	Position
Jaroslav Svatoň	29. 12. 1963 – 31. 7. 1989	zoologist, first director
Jozef Cengel	16. 11. 1964 – 31. 3. 1986	taxidermist
Milada Horáková	1. 10. 1965 – 10. 9. 1973	geologist
Jozef Mlynarčík	1. 10. 1966 – 31. 12. 1973, 1.1. 1984 – 31. 12. 1996	director, historian
Viera Martincová	1. 10. 1966 – 31. 7. 1977	economist
Klára Volnová	1. 2. 1969 – 31. 3. 2007	documentalist
Mária Matušková	1. 12. 1965 – 31. 12. 1981	cleaner
Mikuláš Hanula	1. 4. 1969 – 31. 12. 1977	guard
Jozef Kubovčík	1. 8. 1971 – 31. 12. 1977	director
Katarína Škovirová	1. 8. 1971 – 31. 12. 2004	botanist
Pavol Hroznár	1. 10. 1971 – 31. 10. 1975	taxidermist
Karol Adam	1. 5. 1972 – 1. 7. 1974	driver
Beatrix Adamová	18. 10. 1972 – 31. 3. 1992	lector

Eva Bosíková	1.9.1972 – 15.10. 1975	administrative employee
Stanislav Belorid	15.7. 1972 – 1. 11. 1974, 1.2. 1992 – ?*	photographer
Irena Mórítzová	1. 9. 1973 – 6. 9. 1978	documentalist
Vladimír Straka	1. 7. 1974 – 30. 6. 2012	entomologist
Eva Čermáková	15. 8. 1974 – 31. 12. 1990	accountant
Peter Mendel	15. 9. 1974 – 1. 1. 1977	restorer
Edmund Šumichrast	1. 1. 1974 – 28. 2. 1978	documentalist
Milan Knoško	1. 8. 1974 – 1. 11. 1975	driver
Jaroslav Blaho	1. 12. 1975 – 28. 10. 1992	photographer
Ivan Nepela	13. 10. 1975 – 16. 9. 1979	driver, conservator
Míchal Boďa	17. 11. 1975 – 29. 11. 1983	caretaker – maintenance
Elena Višňovcová	15. 7. 1975 – 7. 5. 1979	cleaner
Ján Hyčko	1.1. 1977 – 31. 7. 1977	historian
Andrej Polonec	19. 7. 1977 – 31. 8. 1977	historian
Dorota Šišitková	1. 9. 1977 – ?*	economist
Anna Palovčíková	1. 8. 1978 – 31. 1. 1991	director
Jana Mäčková	1. 8. 1978 – 31. 10. 1992	lector, conservator
Richard Lacko	1. 11. 1978 – 7. 7. 1992, 1. 1. 1993 – 30. 4. 2004	historian, director
Ingrid Brezovská	1. 5. 1979 – 27. 11. 1980	lector
Milan Ziman	3. 3. 1980 – 2. 2. 1981	driver
Miloš Baják	1. 3. 1981 – 14. 8. 1988	driver
Bronislava Kalánková	9. 11. 1981 – 8. 2. 1982	historian
Peter Paulovič	9. 11. 1981 – 31. 7. 1982	historian
Daniela Hut'ková	1. 7. 1982 – 3. 6. 1989	methodologist for chronicles
Mária Talačová	4. 10. 1982 – 28. 2. 1990	historian
Mária Korbeľová	1. 2. 1982 – 1. 3. 1984	cleaner
Boris Astaloš	1. 8. 1983 – 17. 7. 1984, 1. 8. 1989 – present-day	zoologist
Zdena Vagáčová	1. 9. 1984 – 30. 8. 1987	lector
Ján Skuhra	1. 1. 1984 – 31. 3. 1990	guard of the Hucho fish reserve
Anna Sojková	1. 3. 1985 – 31. 12. 1986	cleaner
Anna Gašperová	1. 6. 1985 – 31. 12. 1992	cleaner
Vincencia Lobinská	14. 5. 1979 – 1. 1. 1989	cleaner
Míchal Sílhár	1. 6. 1986 – 13. 1. 1989	taxidermist
Milena Poloncová	2. 2. 1987 – 31. 12. 1992	cleaner
Míroslava Košťaliková	1. 9. 1987 – 31. 3. 1992	lector
Jozef Kušnír	1. 2. 1987 – 30. 11. 1990	maintenance
Samuel Uhrín	1. 5. 1988 – 31. 5. 1991	photographer
Lubomír Bodjan	1. 6. 1989 – 21. 6. 1991	driver, photographer
Jana Nemčeková	22. 8. 1989 – 31. 12. 2003	accountant
Ladislav Jasenák	1. 3. 1991 – 31. 1. 1993	historian
Lubomír Mores	1. 7. 1991 – 30. 4. 2004	driver, maintenance

Aniela Vančová	9. 12. 1992 – 31. 5. 2000	ethnographer
Jana Miškusová	1. 4. 1993 – 30. 7. 1997	lector
Darina Micáková	1. 9. 1993 – 30. 7. 1997, 1. 1. 2000 – 31. 12. 2000	cleaner
Lenka Slezáková (Astalošová)	13. 9. 1993 – 24. 12. 1996	secretary, accountant
Cyril Rumpel	2. 5. 1994 – 30. 4. 2004	conservator
Marta Turzová	1. 7. 1994 – 31. 12. 1995	ethnographer
Tatiana Siekliková	1.8. 1990 – 31. 3. 2002	independent specialist, custodian
Jana Huliaková	5. 12. 1995 – 31. 12. 1997	wardress
Iveta Fulírová	24. 5. 1996 – present-day	lector
Denisa Beloridová	1. 12. 1996 – 31. 7. 1997	lector
Eva Kováčiková	26. 7. 1997 – 31. 8. 1997	lector
Tatiana Hercová	2. 9. 1998 – 31. 12. 1997	cleaner
Dagmar Kršková	1. 5. 1998 – 12. 6. 1998	lector
Naďa Pastyrnáková	20. 6. 1998 – 30. 9. 1998	lector
Bronislava Svobodová	1. 3. 1999 – 30. 9. 2000	lector
Erika Kevická	15. 1. 2001 – 14. 1. 2007	cleaner
Dušan Feťko	1. 7. 2001 – 31. 5. 2004	historian
Zlatica Čierna	1. 3. 2001 – 31. 5. 2005	lector
Jana Zajasenská (Dendisová)	1. 1. 2002 – 30. 4. 2004	lector
Veronika Dériová	2. 4. 2002 – present-day	lector, conservator
Tereza Lajšová	20. 8. 2002 – 29. 2. 2004	lector
Andrej Bendík	1. 4. 2003 – 4. 7. 2004, 1. 8. 2004 – present-day	CVS** – lector, geologist
Terézia Stareková	1. 6. 2004 – 31. 8. 2010	lector, caretaker
Stanislav Očka	1. 10. 2005 – present-day	botanist
Vierka Varinská	1. 9. 2008 – 31. 8. 2011	documentalist
Matej Žiak	1. 9. 2012 – present-day	entomologist
Lýdia Bílková	14.4. 2014 – 25. 5. 2017	documentalist
Viktória Andrísková	1. 1. 2017 – 31. 8. 2019	cleaner
Slávka Straková	1. 3. 2016 – 31. 10. 2019	lector
Zuzana Bukovenová	1. 12. 2019 – present-day	lector
Janka Brisudová	2. 9. 2019 – present-day	cleaner
Ľubomír Janík	2002 – 2003*	CVS** – lector
Bohumila Buková	? – 30. 9. 2006*	lector

* we were unable to find out more detailed information, some employees were only working on short-term contracts

**CVS – civilian military service

Z MÚZEJNO-PEDAGOGICKEJ ČINNOSTI SNM V MARTINE – MÚZEA ANDREJA KMEŤA V ROKOCH 2020 – 2022

ZUZANA BUKOVENOVÁ¹ – ALEXANDER KMEŤ²

¹ *Slovenské národné múzeum v Martine, Múzeum Andreja Kmeťa,*

Ul. Andreja Kmeťa 20, 036 01 Martin; e-mail: zuzana.bukovenova@snm.sk

² *Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra didaktiky prírodných vied, psychológie a pedagogiky, Ilkovičova 6, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava, e-mail: kmet45@uniba.sk*

Múzejno-pedagogická činnosť v Múzeu Andreja Kmeťa v roku 2020 začala aktivitami počas jarných prázdnin posledný februárový týždeň, a to dielničkami k aktuálne prebiehajúcej výstave „Rastlinná ríša – tajuplná šperkovnica“. Počas tejto aktivity si mohli deti z materských i základných škôl vyrobiť „šperky“ – náramky a náhrdelníky z prírodných materiálov, konkrétne z plodov a semien rastlín ako tekvica, fazuľa, cícer, vlašské orechy, mandle, kukurica (aj v podobe popcornu), sušené ovocie či čierne korenie. Ďalšou aktivitou, ktorá priťahla najmenších návštevníkov, bolo rozprávanie rozprávok „O zvieratkách s Jankom Cígerom z Mädokýša“, o údolí štebotavého Turca, ale aj čítanie rozprávok. Detičky z materských škôl rozprávanie i čítanie zaujalo a tiež pobavilo.

Kvôli spoločenskej situácii, ktorá nastala ohľadom pandémie Covid-19 od marca 2020 a následným obmedzeniam sa v priestore múzea uskutočnil len projekt „Príroda Turca deťom“. V tomto projekte ide o spracovanie problematiky v oblastiach, ktoré sú v múzeu prezentované v stálej expozícii Príroda Turca, a to v geológii, botanike, entomológii a zoológii v podobe pracovných listov. Projekt sa skladá z 9 listov, na ktorých sú na začiatku uvedené stručné informácie od neživej prírody po živú prírodu presne podľa koncepcie stálej expozície v múzeu. Následne je v strede zakomponovaná ilustrácia, ktorá nielen list dotvára, ale slúži aj pre menšie deti ako omalovánka. Tretia, nosná časť listu, je otázka, resp. úloha, ktorú je potrebné vyriešiť. Listy tak obsahujú hry na spájanie listov stromov s názvami stromov, stopy zvierat s názvami zvierat, krížovku, osemsmierovku i potravový reťazec. Deti sa dozvedia, čo je fotosyntéza, symbiotický i parazitický vzťah v prírode, môžu si vymalovať už nežijúceho dinosaura, mamuta či medveďa jaskynného, ďalej zvieratá ako ropucha, veverica, mačka, myš, jašterica, krkavec, sojka, vretenica, včela, vážka, kobylka, motýľ, parazity blcha, kliešť, huby, ale tiež orchideu či púpavu, kvaple v jaskyni i listy stromov ako sú buk, dub, gaštan, javor a lipa. Projekt Príroda Turca deťom je koncipovaný nadčasovo, t. z. môže sa využiť neobmedzene podľa záujmu kedykoľvek. Jeho zahájenie sa uskutoč-

Obr. 1. Žiaci základnej školy pri vypracovávaní pracovných listov, projekt „Príroda Turca deťom“. Foto Z. Bukovenová, 2022

Fig. 1. Primary school pupils filling in worksheets, project "Nature in the Turiec region for children". Photograph by Z. Bukovenová, 2022

nilo počas letných prázdnin v roku 2020 a pokračuje sa v ňom aj ďalej. Je vhodný pre školské skupiny i jednotlivcov, osobitne pre rodiny s deťmi.

V roku 2021 naďalej platili prísne protipandemické opatrenia a tak sa rôzne aktivity mohli konať len cez sociálne siete, a to rôznymi súťažami, ktoré múzeum začalo realizovať od jesene 2020. Išlo o aktivity „Súťaže a objavujte s Múzeom Andreja Kmeťa“ a „Poznáš Tatry?“ k výstave TRITRI – Vývoj Tatier a tiež súťaž „Vytvor maskota“.

Aktivity v múzeu s priamou účasťou návštevníkov sa mohli uskutočňovať až od júna 2021, a to podujatím „Šteboty Turca“ s Branislavom Valkom. Pomocou dataprojektoru sa žiaci mohli pozerieť na amatérske videá B. Valka, ktorý má záľubu v pozorovaní, fotografovaní a filmovaní vtákov v prírode. Prostredníctvom reproduktora deťom púšťal aj zvuky vtákov. Formou diskusie a interaktívneho prístupu sa malí návštevníci atraktívnym spôsobom dozvedeli ako zábery vznikali a hlavne, že za pozorovaním zaujímavých vtáčikov nemusia chodiť ďaleko, mnoho z nich hniezdi a žije priamo v mestskom prostredí parkov, záhrad, dokonca pri obchodných centrách, teda v ich bezprostrednej blízkosti.

Do konca školského roka 2020/2021 sa v múzeu uskutočnila ešte jedna aktivita pre dve školské skupiny, a to s knihou „Brezulienka“ a jej autormi Petrom Mišákom a Evou Kuciakovou. E. Kuciaková nafotila obrázky na brezovej kôre a P. Mišák k nim zložil jednoduché krátke básničky pre deti. Knižka v čitateľoch prebúda predstavivosť, čo bolo aj účelom predmetnej aktivity. Okrem knihy mali návštevníci možnosť vidieť rôzne ďalšie fotografie s obrázkami na brezovej kôre, ktoré vytvorila príroda. Rozličné obrazce a tvary môžeme vidieť nielen na brezovej kôre, ale aj v mlákach, oblakoch, lúčoch, kvetoch, listoch, skalách a pod. Ide len o to, akú máme predstavivosť, fantáziu, a aké príbehy prírody z nej vieme čítať a vnímať. Ako odmenu za aktívny prístup si malí návštevníci neveliké literárne dielo odniesli domov.

Letné prázdniny v roku 2021 sa niesli v duchu ďalších zaujímavých a originálnych podujatí, ktoré sa v múzeu dovtedy nekonali. Okrem už uvedeného projektu

Obr. 2. Deti letnej školy pri tvorbe herbára s A. Kmeťom, workshop „Slnčný herbár“. Foto Z. Bukovenová, 2021

Fig. 2. Summer school children making a herbarium with A. Kmeť, workshop „Sun herbarium“. Photograph by Z. Bukovenová, 2021

„Príroda Turca deťom“ sa ako prípravná aktivita k projektu „Slnčný herbár“ uskutočnilo podujatie „Modrá farba slnka“, založené na princípe seniori deťom. Klub dôchodcov v obci Sklené vyrobil z odpadového materiálu (kartóny, zvyšky látok a papiera, vlna, nite, gombíky a i.) menšie i väčšie, okrúhle i obdĺžnikové či štvorcové rámy, do ktorých si vyrobené dielka zo *Slnčného herbára* mohli nalepiť alebo iba vložiť. Tento projekt viedol Alexander Kmeť ako študent pedagogiky v odbore biológia – chémia. Počas leta sa na ňom zúčastňovali hlavne žiaci z letných škôl.

Slnčný herbár – oživenie starej fotografickej techniky

Jednou z aktivít, ktoré boli v rámci leta 2021 realizované v SNM v Martine – Múzeu Andreja Kmeťa je aj Slnčný herbár – séria workshopov pre žiakov základných škôl, venovaná historickej fotografickej technike – kyanotypii. Workshopy boli realizované v niekoľkých turnusoch a zúčastnilo sa ich dokopy 91 žiakov prevažne z martinských základných škôl. Cieľom workshopov bolo spojiť poznávanie rastlín a tvorbu herbára s atraktívnou fotografickou technikou a tým popularizovať prírodné vedy medzi žiakmi základných škôl.

Kyanotypia je fotografická technika, ktorá nevyužíva tradičnú svetlotesnosť strieborných, ale železitých zlúčenín. Výsledný obraz preto tvorí negatív, kde sú neosvetlené časti biele a osvetlené modré, ako dôsledok vzniku tmavomodrého pigmentu – prúskej modrej. Obraz vzniká len pôsobením ultrafialového žiarenia, teda pri bežnom umelom osvetlení môžeme s papierom bezproblémovo pracovať. Pre exponovanie sa následne vystaví slnečnému svetlu po dobu 4 – 5 minút. Vyvoláva a ustáľuje sa obraz jedným krokom – vypraním v čistej vode (Ware, 2020; Tomášek, 1982).

Kyanotypiu objavil slávny britský astronóm sir John Frederick William Herschel v roku 1842, no najviac ju spopagovalo dielo britskej botaničky a priekopníčky fotografie Anny Atkinsovej. V jej knihe *Photographs of British Algae: Cyanotype Impressions* sa nachádza 398 tabulí s vyobrazeniami rias a 14 strán textu, všetko

rozmnožené kyanotypicky (Saska, 2020). Išlo o jednu z prvých kníh, ktoré boli ilustrované fotografiami a zároveň o prvý fotoherbár (Saska, 2020). Od 19. storočia si však kyanotypia skôr našla miesto v technike – keďže bola pomerne lacná, slúžila na rozmnožovanie výkresov, ktoré sa preto nazývali *modráky* (Kutinová et al., 1982b).

Hlavnými výhodami použitia kyanotypie vo vzdelávaní sú jej nenáročnosť na prostriedky a materiál, netoxickosť používaných chemikálií (pozri „Centralchem“ v časti literatúra) a atraktívne modré sfarbenie výsledného obrazu. Okrem toho sa časť aktivity odohráva vonku; tzv. *outdoorové aktivity* sa považujú za vynikajúci nástroj pre rozvoj pozitívnych postojov k prírode a prírodným vedám (Andreasen et al., 2018; Kida a Lisin, 2018; Volková, 2015). Nie je tiež potrebné žiadne špeciálne vybavenie ani úprava miestnosti, azda okrem aspoň čiastočného zatemnenia okien. Chemikálie sú bežne dostupné a ako podklad možno využiť akýkoľvek papier, ktorý sa pri umývaní neroztrhne. Žiaci na ňu vo všeobecnosti reagujú pozitívne, pričom má aj potenciál na zlepšovanie žiackych postojov k prírodným vedám (Kmeť a Drozdíková, 2022).

Jednou z úprav, ktoré sme aplikovali pre zjednodušenie celého procesu výroby fotografie je technika fotogramu. Fotogram je obraz na svetlocitlivom materiáli, ktorý vzniká jednoducho len položením kontrastného predmetu priamo na materiál a následnou expozíciou bez použitia fotoaparátu (Noel, 1972; Kutinová et al., 1982b). Pri tvorbe herbáru teda žiaci postupovali tak isto, ako aj Anna Atkinsonová: rastliny poukladali na ošetrovaný papier, exponovali priamemu slnku a následne vyvolali a ustálili v čistej vode.

Cieľom aktivity bolo, ako spomíname vyššie, popularizovať pre žiakov prírodné vedy. Nakoľko všetci účastníci reagovali na aktivity pozitívne, konštatujeme, že stanovený cieľ sme naplnili. Okrem toho výsledky merania postojov medzi žiakmi základných škôl naznačujú, že uvedená aktivita môže mať pozitívny vplyv na formovanie pozitívnych postojov k prírodným vedám (Kmeť a Drozdíková, 2022; Kmeť, Drozdíková et al., 2022).

Jeseň roka 2021 bola znova poznačená protipandemickými obmedzeniami, preto sa už v múzeu neuskutočnili žiadne aktivity v rámci múzejnej pedagogiky, v komornom duchu si múzeum pripomenulo 180. výročie narodenia Andreja Kmeťa a na sociálnych sieťach bol uverejňovaný historický kalendár k významným osobnostiam nášho múzea.

Začiatkom roka 2022 ešte platili menšie protipandemické obmedzenia, ale od marca sa počas jarných prázdnin múzeom po dvoch rokoch opäť rozozvučal zvučný hlas J. Cígera. Tentoraz sa zamerlal na „Rozprávky z lesa“. Deti z dvoch materských škôl si mohli znovu vypočuť rozprávky v originálnom prevedení, spojené s čítaním aj v rámci mesiaca knihy. Počas prázdninového týždňa sa v múzeu poslednýkrát uskutočnila „Dielnička k plodom a semenám rastlín“ a dve triedy materských škôl si mohli vyrobiť opäť pekné výtvy pre seba, súrodencov i rodičov či starých rodičov. V marci a v apríli sa do priestoru múzea vrátila aj E. Kuciaková, ktorá prišla s novou aktivitou nazvanou „Na lúčke“. Táto aktivita je medzi najmenšími návštevníkmi veľmi obľúbená, lebo si môžu pozrieť život na lúke s kvietkami, bábkami motýlikov, mravčekov i rôznych postavičiek, žijúcich na lúčke spojený s rôznymi príbehmi. Novou aktivitou v múzeu bolo podujatie

Obr. 3. Detičky z materskej školy na besiedke s E. Kuciakovou, aktivita „Na lúčke“. Foto Z. Bukovenová, 2022

Fig. 3. Kindergarten children at a talk with E. Kuciaková, activity “In the meadow”. Photograph by Z. Bukovenová, 2022

Obr. 4. Riešitelia kvízu o vodnom ekosystéme s J. Farským, podujatie „Po stopách škriatka Pramienka“. Foto Z. Bukovenová, 2022

Fig. 3. Participants in a quiz on the aquatic ecosystem with J. Farský, event “On the footsteps of Elf of the Springs”. Photograph by Z. Bukovenová, 2022

Obr. 5. Členovia detského divadelného súboru Kamarát ako postavy z knihy Škriatok Pramienok, podujatie „Po stopách škriatka Pramienka“. Foto Z. Bukovenová, 2022

Fig. 5. Members of the Kamarát children’s theatre group as figures from the book “Elf of the Springs”, event “On the footsteps of Elf of the Springs”. Photograph by Z. Bukovenová, 2022

o vodnom ekosystéme s názvom „Po stopách škriatka Pramienka“. Základom je kniha Škriatok Pramienok z Turčianskej záhradky od autora a zároveň ilustrátora Jána Farského. Okrem informácií k prameňom v Turci, zaujímavostí o vode ako najväčšom poklade, potrebnom k životu, si žiaci základných škôl mohli pozrieť oživené postavičky zo spomínanej knihy. Postavy ako škriatok Pramienok, víla Rosička, vodník Čľupko i Grgaňa a olejkár stvárnil členovia detského divadelného súboru Kamarát pod vedením Evy Benčíkovej. Táto aktivita bola spojená tiež s výstavkou kresieb práve z knihy J. Farského, pričom najkrajšie práce boli vždy počas podujatia odmenené a na záver mohli aj ostatní získať vecné ceny z Nadácie Turvod v prípade, že vedeli odpovedať na otázky o vode, vodnom ekosystéme, živote vo vode i pri vode. „Po stopách škriatka Pramienka“ sa v múzeu konalo od apríla do júna pre tri triedy základných škôl, výtvarné práce boli vystavené pri vstupe do múzea. „Šteboty Turca“ sa opäť vrátili do múzea v mesiaci apríl a jún, tentoraz B. Valko púšťal videá o vtáčikoch na televízore, takže žiaci mali možnosť vidieť a počuť našich operencov ešte vo väčšej kvalite.

Jednou z výstav v múzeu počas roka 2022 bola „Bionika – príroda na to prišla prvá“. Aktivita k tejto výstave „Nájdí dvojicu“ sa uskutočnila v mesiacoch apríl

a máj. Princíp tejto aktivity spočíval v nájdení dvojice z výstavy, napr. rys ostrovid verzus pneumatika, ruža verzus ostnatý drôt, korytnačka verzus brnenie. Takýchto dvojíc bolo 38, napísaných na papierikoch v otváracích guľičkách, dieťa si vybralo jednu guľičku a malo uhádnuť, čo patrí k vybratému slovu. Takto si vyskúšali a urobili spätnú väzbu, čo si z výstavy zapamätali a ako si všímali jednotlivé vitríny alebo interaktívne stanovištia. Na pozorovanie, vnímanie a chápanie bola výstava „Bionika – príroda na to prišla prvá“ najnáročnejšia najmä pre detského návštevníka.

Obr. 6. Žiaci základnej školy pri ryžovaní zlata s L. Ballom, podujatie „Poklady a zážitky Slovenska“. Foto Z. Bukovenová, 2022

Fig. 6. Primary school children panning gold with L. Ballo, event “Treasures and experiences of Slovakia”. Photograph by Z. Bukovenová, 2022

Obr. 7. Žiaci základnej školy v tvorivej dielni pri výrobe skamenelín z keraplastu a terakoty, podujatie k výstave „Skameneliny – Kamenná kronika Zeme“.
Foto Z. Bukovenová, 2022

Fig. 7. Primary school pupils at a creative workshop making fossils out of keraplast and terrocotta, event linked to the exhibition “Fossils – A stone chronicle of the Earth”.
Photograph by Z. Bukovenová, 2022

Projekt „Príroda Turca deťom“ z roku 2020 sa uskutočnil aj v roku 2022 v mesiacoch máj, júl a august. Táto aktivita funguje tiež na princípe spätnej väzby, po prezretí stálej expozície si žiak overí, čo si zapamätal, aké informácie sú na paneloch, vitrínach i diorámach a čo s čím súvisí.

Podujatie „Rozprávky z lesa“ s J. Cígerom sa po jarných prázdninách do múzea vrátilo aj na konci školského roka 2021/22. V júni sa v múzeu uskutočnili ešte dve nové aktivity, a to pre dve triedy „Poklady a zážitky Slovenska“ s Ľubomírom Ballom spojené s ryžovaním zlata a „Zvieratká z turčianskej prírody“ so Zuzanou Badovou tiež pre dve triedy základných škôl. Ľ. Ballo priniesol ukážky minerálov i zlatiniek, ktoré si po menšej interaktívnej besede mohli deti základných škôl vyryžovať a odnieť ako suveníry. Z. Badová sa venuje enviroaktivitám v oblasti lesného i vodného ekosystému, a to prostredníctvom obrázkov, prezentácie zvukov pomocou rôznych vábničiek približuje život cicavcov, plazov, rýb, vtákov. Malými súťažami zaujme žiakov, ktorí sa formou hry dozvedia o zvieratkách, žijúcich v lese, vo vode i vo vzduchu.

V letných mesiacoch sa uskutočnila dielnička k výstave „Skameneliny – Kamenná kronika Zeme“ pre 5 voľno-časových skupín. Aktivita spočívala v modelovaní skamenelín z moduritu, terakoty i plastelíny, vyrobené výtvyry si mohli deti buď odnieť alebo nechať na malej výstavke v múzeu. K výstave prebiehala aj súťaž v dvoch vekových kategóriách (do 10 rokov a nad 10 rokov) v oboch mali súťažiaci možnosť odpovedať na 10 otázok, priamo súvisiacich s výstavou. Znovu sme sa zamerali na spätnú väzbu, ako pozorne si návštevníci výstavu pozreli, čo všetko si v nej všimli, prečítali. Jedinou nápodvedou boli odpovede, ktoré sa nachádzali vo vitrínach. Výstava sa skladala z panelovej časti a z niekoľkých stoviek skamenelín vo vitrínach. Do súťaže sa zapojilo okolo 50 súťažiacich v oboch kategóriách. Ceny pre výhercov darovala spoločnosť Minerály Florens.

Poslednou aktivitou roku 2022 bola omaľovaná *Pravek* pre najmenších návštevníkov, prebiehala v mesiacoch október a november. Omaľovaná obsahuje kresbu trilobita, amonita, predchodcu ryby, vtáka, dinosaura, mamuta a medveďa jaskynného.

Za roky 2020 – 2022 sa v Múzeu Andreja Kmeťa uskutočnilo 10 nových aktivít v rámci múzejnej pedagogiky a dielničky k aktuálne prebiehajúcim výstavám, ktoré zastrešovala lektorka a múzejná pedagogička múzea, Zuzana Bukovenová. V období protipandemických obmedzení cez sociálne siete najmä v podobe súťaží. Aktivít a podujatí sa zúčastňovali deti v predškolskom veku, prvého i druhého stupňa základných škôl z Martina a okolia, niekedy aj z iných okresov. Boli určené hlavne pre školské skupiny a rodiny s deťmi. Cieľom aktivít bolo priblížiť návštevníkom stálu expozíciu Príroda Turca i aktuálne výstavy hravým spôsobom prezentovať život v prírode interaktívnymi prostriedkami, zážitkovou formou. Okrem prírody sa nezabudlo ani na osobnosť, po ktorej múzeum nesie svoj názov, Andreja Kmeťa. V rámci okrúhleho 180. výročia jeho narodenia v roku 2021 bol pripravený krátky 16-minútový film o jeho živote i diele, s nahovoreným textom Štefana Janšáka z roku 1942 v podaní herca Slovenského komorného divadla Tomáša Mischuru, a tiež s fotografiami z Archívu SNM, pobočky v Martine a zo súkromných zdrojov J. Farského, Mareka Botha a kurátorov Múzea Andreja Kmeťa Borisa Astaloša, Stanislava Očku a Mateja Žiaka.

Zrekonštruovaná budova s interaktívnou expozíciou a „pokladmi“ v podobe bohatého zbierkového fondu prináša návštevníkom nielen kultúrny zážitok ale aj možnosť stráviť čas v prírode, a to priamo v múzeu.

Literatúra

- ANDREASEN, T. – FEDORKO, V. – GERKA, V. – JACKSON, M. – JADVIŠOVÁ, V. – KAHAN, J. – KÄOSAAR, K. – KONDIMÄE, K. – KOVÁČOVÁ, A. – LILIENTHAL, M. – MARKEPRAND, S. E. – MIŇOVÁ, M. – ROBINSON, M. – STAPLES-ROLFE, R. – SÝKOROVÁ, J. – ŠEPELÁKOVÁ, L. – TIITS, T. – VALACHOVIČOVÁ, M., 2018. *Zober ma von: ako podporiť deti v trávení času vonku a v prírode*. 1. vyd. s.l.: OZ INAK. ISBN 978-80-972996-0-6.
- CENTRALCHEM. *Citrónan železito-amónny zelený, ~ 14.5-16% Fe pre foto*. In: centralchem.sk [online]. [cit. 26. 8. 2021]. Dostupné z: <https://www.centralchem.sk/eshop/citronan-zelezito-amonny-zeleny-145-16-fe-pre-foto-500g/>.
- CENTRALCHEM. *Ferrikyanid draselny*. In: centralchem.sk [online]. [cit. 28. 7. 2022]. Dostupné z: <https://www.centralchem.sk/import/data/kbu/ferrikyanid%20draselny%C3%BD.pdf>.
- KIDA, P. – LISIN, I., (EDS.), 2018. *Outdoor education: from theory to practice*. Wrocław: Outdoor academy. ISBN 978-83-943238-2-0.
- KMEŤ, A. – DROZDÍKOVÁ, A., 2022. Vplyv praktickej aktivity zameranej na fotografickú chémiu na zmenu žiackych postojov k umeniu a prírodovedným predmetom. In: *Študentská vedecká konferencia Prif UK 2022: Zborník recenzovaných príspevkov*. Bratislava: Univerzita Komenského. S. 1099-1103.
- KMEŤ, A. – DROZDÍKOVÁ, A. – NAGYOVÁ, S. – IKHARDT, P., 2023. The Cyanotype Process and Its Potential in Chemistry Education. In: *Journal of Chemical Education*. 100(6), Washington DC, USA: American Chemical Society. S. 2367-2372. ISSN 1938-1328.
- KUTINOVÁ, B., 1982a. *Technický náučný slovník III (J-L)*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury. Heslo Kyanotypie, s. 292. ISBN 04-001-83.
- KUTINOVÁ, B., 1982b. *Technický náučný slovník II (E-I)*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury. Heslo Fotogram, s. 152. ISBN 04-001-83.
- NOEL, L., 1972. *Robíme fotogram*. 1. vyd. Martin: OSVETA n.p., 48 s.
- SASKA, H., 2010. Anna Atkins: Photographs of British Algae. In: *Bulletin of the Detroit Institute of Arts, Photography*, Vol. 84, No. 1/4, Detroit, s. 8-15. ISSN 0011-9636.
- TOMÁŠEK, Z., 1982. *Fotografické chemikálie*. 1. vyd. Turnov: MERKUR.
- VOLKOVÁ, T., 2015. *Outdoorové aktivity vo výchove mimo vyučovania*. 1. vyd. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum. ISBN 978-80-565-1386-6.
- WARE, M., 2020. *Cyanomicon: History, Science and Art of Cyanotype: Photographic Printing in Prussian Blue*. Manchester: University of Manchester.

GLOBAL SUMMIT ON ADVANCES IN EARTH SCIENCE AND CLIMATE CHANGE

Správa z podujatia

MATEJ ŽIAK

*Slovenské národné múzeum v Martine, Múzeum Andreja Kmeťa, ul. A. Kmeťa 20,
036 01, Martin, e-mail: matej.ziak@snm.sk*

V polovici septembra minulého roka sa konal v Paríži medzinárodný summit o pokrokoch a nových poznatkoch v oblasti prírodných vied a klimatických zmien (Global summit on advances in earth science & climate change). Tento summit má niekoľkoročnú tradíciu a každoročne sa uskutočňuje na inom mieste v rámci celého sveta. Široká škála prírodovedcov naprieč snád' všetkými krajinami sveta má tak príležitosť prezentovať najnovšie objavy a zistenia svojho výskumu a taktiež diskutovať s odborníkmi na tieto témy a nadväzovať dôležitú medzinárodnú spoluprácu. Na základe osobného pozvania organizátora malo naše múzeum príležitosť sa spomínaného dvojdňového odborného podujatia zúčastniť a prezentovať na ňom svoj ostatný výskum v oblasti entomológie a limnológie. Ešte v roku 2021 bol publikovaný v časopise *Biologia* odborný článok „Stoneflies (Plecoptera) of the Western Carpathians: Does the geological bedrock influence their biodiversity?“, ktorý vzbudil v očiach kanadských organizátorov summitu veľký záujem. Išlo o prácu viacerých autorov z Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského (Il'ja Krno, Pavel Beracko, Tomáš Lánczos) a Fakulty ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene (Katarína Thomková). Jeden z hlavných autorov bol aj entomológ Múzea Andreja Kmeťa Matej Žiak, ktorý na túto tému pred svetovým publikom predniesol prednášku o vplyve geologického podložia na diverzitu a distribúciu radu vodného hmyzu pošvatiek (Plecoptera). Geologické podložie je jedným z hlavných faktorov ovplyvňujúcich spoločenstvá vodných organizmov. Výrazne ovplyvňuje chemizmus vody ako aj hydrologický a teplotný režim tečúcich vôd. Napriek týmto faktom sa tejto téme doposiaľ nevenoval takmer žiaden záujem. S nebohým profesorom I. Krnom sa M. Žiak po dokončení svojho doktorátu v roku 2013 začali venovať analýzam vplyvov geologického podložia na taxocenózy pošvatiek Karpatského oblúku. Neskôr bola na Fakulte ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene vypísaná dizertačná téma na riešenie tohto výskumu. Pre jej hypotézy školiteľ špecialista, entomológ nášho múzea, navrhol použiť ako modelové územie povodie rieky Turiec. Ale až v roku 2021 bola publikovaná prvá ucelená a štatisticky podložená práca, potvrdzujúca priame interakcie medzi geológiou a hydrobiontami v toku. Tento objav bol v limnológii natoľko významný, že zaujal celosvetovú prírodovednú obec a autori sa tešili z mnohých pozitívnych ohlasov a podnetov počas summitu ale aj mimo neho. Dúfame, že končiaci výskum nášho múzea v spolupráci s Technickou univerzitou vo Zvolene prinesie „na poli neoranom“ už čoskoro podobné pozitívne výsledky z regiónu Turiec.

POZOR NA HADY, ALEBO VÝSKYT PLAZOV V INTRAVILÁNOCH A V INTERIÉROCH BUDOV

BORIS ASTALOŠ

*Slovenské národné múzeum v Martine, Múzeum Andreja Kmeťa, ul. A. Kmeťa 20,
036 01 Martin, e-mail: boris.astalos@snm.sk*

Úvod

Hady a ostatné šupinaté plazy nepatria u ľudí k veľmi obľúbeným živočíchom a väčšinou v nich vyvolávajú negatívne reakcie. Snáď len korytnačky a niektoré druhy jašterov, ako sú chameleóny, agamy a leguány, sú medzi chovateľmi domácich miláčikov obľúbenejšie a menej zatracované. Len pomerne malá skupina teraristov vidí v hadoch a iných plazoch fascinujúce a zaujímavé živočíchy. Vrodený, ale vo väčšine prípadov skôr získaný panický strach z hadov, patrí k rôznym druhom fóbií a nazýva sa „ofidiofóbia“. Výskyt týchto živočíchov v ľudských sídlach a nebodaj v interiéroch obydľí vyvoláva vo väčšine prípadov paniku a neprimerané reakcie, nezriedka končiace zabitím týchto nevítaných hostí. V našich končinách sú tieto obavy zväčša neopodstatnené, keďže sa u nás nevyskytujú nebezpečné druhy a žije tu len jeden druh jedovatého hada – vretenica severná, majúca zo všetkých hadov na svete najväčšie rozšírenie, zaberajúce skoro celú palearktickú oblasť od západnej Európy až po Sachalin. Hoci má tento had pomerne silný jed s tzv. hemoragickými účinkami, z dôvodu jeho pomerne malej veľkosti a malého množstva toxínu v jedových žľazách, ho na jedno uhryznutie nie je schopný vpraviť do tela obeť také množstvo, aby usmrtilo zdravého dospelého človeka. Žiaľ, u malých detí a ľudí s oslabenou imunitou to neplatí, preto musia po takejto nepríjemnej udalosti čo najrýchlejšie vyhľadať lekársku pomoc.

V posledných desaťročiach dochádza stále častejšie k prenikaniu rôznych druhov živočíchov do ľudských sídiel a nezriedka aj do ich obydľí. Je to zväčša zapríčinené degradáciou prírodného prostredia okolia miest a obcí, spôsobeného poľnohospodárskou veľkovýrobou, tzv. priemyselným poľnohospodárstvom, používajúcim vo veľkom množstve rôzne druhy pesticídov, herbicídov, insekticídov a rôznych iných „cídov“. Ľudské sídla obklopujúca „kultúrna púšť“, ktorá sa čoraz častejšie stáva neobývateľnou pre väčšinu živých tvorov spôsobila, že živočíchy, ktoré sa tu v minulosti vyskytovali len zriedkavo, prenikajú čoraz častejšie do tohto pre ne nezvyčajného prostredia. Múzeum Andreja Kmeťa v Martine, konkrétne zoológ a autor tohto článku, už mnoho rokov spolupracuje s bezpečnostnými a zá-

Obr. 1. Užovky obojkové (*Natrix natrix*), Ružomberok, sídlisko Kľačno. Foto V. Olos, 19. 6. 2006

Fig. 1. Grass snake (*Natrix natrix*) Ružomberok, Kľačno housing estate. Photograph by V. Olos, 19. 6. 2006

chrannými zložkami (Mestská polícia mesta Martin a Vrútky, Polícia SR, Hasičský a záchranný zbor) pri identifikácii a následnom odchyte týchto „nebezpečných“ živočíchov, aby sa predišlo rôznym nepríjemným udalostiam a často aj protizákonným aktivitám. Predložený príspevok, zaoberajúci sa práve touto problematikou, pojednáva o výskyte hadov v ľudských sídlach a v interiéroch budov.

Výsledky pozorování a odchyto

Užovka obojková/obyčajná (*Natrix natrix*)

Jeden z prvých odchyto za asistencie príslušníkov martinskej mestskej polície bol odchyt subadultného jedinca tejto užovky, ktorej výskyt bol policajtom nahlásený v mestskom parku na Jilemnického ulici v mestskej časti Martin-Sever. Žiaľ, k presnému dátumu som sa už nedopátral. Po príchode na miesto som zistil, že vystrašený had sa nachádza v okrasnom kríku v „obkľúčení“ dvoch policajtov z výjazdovej jednotky. Užovku som odchytil a za asistencie policajtov vypustil do brehových porastov Sklabinského potoka za mestskou časťou Košúty.

V júli roku 2006 ma kontaktoval pracovník Okresného úradu životného prostredia (OÚŽP) v Ružomberku Vojtech Olos, aby som mu poradil s problémom hromadného výskytu užoviek obyčajných na ružomerskom sídlisku Kľačno, nachádzajúcom sa na okraji mesta v bezprostrednej blízkosti lesa vo Veľkej Fatre. Užovky sa vo väčšom počte vyskytovali v blízkosti panelových bytových domov a prenikali do pivničných priestorov a dokonca v jednom prípade sa užovka dostala po „stupačke“ do bytu na prvom poschodí. To samozrejme vyvolalo paniku u miestnych obyvateľov sídliska, čo bolo potrebné okamžite riešiť. Z tohto dôvodu uskutočnili pracovníci OÚŽP spolu so zoologičkou Správy NP Veľká Fatra odchyt viacerých exemplárov užoviek a ich premiestnenie na inú lokalitu (obr. 1). Nie je doteraz jasné, čo spôsobilo prenikanie užoviek do bytovky, ale pravdepodobne to bolo zbúranie neďalekej opustenej budovy, ktorá slúžila hadom ako zimný úkryt.

Zaujímavý výskyt juvenilného exempláru tohto druhu bol nahlásený na martinskú mestskú políciu dňa 3. augusta 2020 v interiéri predajne nábytku na ulici M.

Obr. 2. Užovka fřkaná (*Natrix tessellata*), Martin, sídlisko Sever. Foto A. Astaloš, 18. 10. 2019

Fig. 2. Dice snake (*Natrix tessellata*), Martin, Sever housing estate. Photograph by A. Astaloš, 18. 10. 2019

R. Štefánika v Martine (oproti bývalému hádzanárske mu štadiónu). Juvenilný jedinec dĺžky 20 – 22 cm sa po našom príchode nachádzal priamo v uvedenej predajni, cca 8 m od jej vchodu. Ako sa sem dostal po schodoch do predajne, alebo iným spôsobom, ostáva záhadou. Po odchytení bol vypustený na brehu rieky Turiec.

Užovka fřkaná (*Natrix tessellata*)

Veľmi zaujímavý výskyt tohto druhu hada bol na Mestskú políciu v Martine nahlásený z interiéru kaderníctva na Zvolenskej ulici (v tzv. čínskom múre) v mestskej časti Martin-Sever dňa 18. októbra 2019. Po príchode na miesto sme zistili, že odvážne kaderničky už nemienili dlhšie čakať na pomoc odborníka a zoberali iniciatívu do vlastných rúk. Našťastie sa rozhodli riešiť vzniknutú situáciu odchytnom užovky, takže po našom príchode už bola uzavretá v plastovej prepravke, čo nám samozrejme uľahčilo jej odchyt.

Na tomto odchyte je zaujímavé, že ide o prvý potvrdený výskyt užovky fřkanej v Turčianskej kotline, keďže tu dovtedy, aj napriek intenzívnemu dlhoročnému herpetologickému výskumu, nebola zistená (obr. 2). Ostáva nezodpovedanou otázkou, ako sa do interiéru prevádzky dostala. Ako prvý prichádza do úvahy únik z domáceho chovu nejakého nezodpovedného chovateľa, aj keď uvedený druh nepatrí medzi atraktívnych chovancov terárií a jeho odchyt vo voľnej prírode je nelegálny. Odchytený jedinec nevykazoval známky chovu v ľudskej starostlivosti a bol primerane „divý“ a agresívny. Ďalšou z možností je aj neúmyselné zavlečenie z miesta trvalého výskytu v prepravovanej batožine, resp. v priestoroch motorového vozidla, ale aj táto možnosť je dosť málo pravdepodobná. Zostáva možnosť prirodzeného rozširovania areálu tohto druhu z najbližších lokalít jeho výskytu, ktorými sú horné Ponitrie, stredné Považie alebo pomerne blízko ležiace sliezske lokality na severnej Morave (Havířov) a v južnom Poľsku (Vlček, Najbar, Jablonski, 2010) resp. (Vlček et al., 2011). Ani túto možnosť nie je možné úplne vylúčiť, keďže v súčasnej dobe prebiehajúcej klimatickej zmeny, často dochádza k prirodzenému rozširovaniu areálov rôznych živočíchov. Ako príklad šírenia užovky fřkanej na Morave môže slúžiť práve životaschopná, rozmnožujúca sa populácia na lokalite Sušanka pri Havířove, ktorá leží asi 150 km severovýchodne od dovtedy najbližšej lokality pri Brne.

Obr. 3. Užovka hladká (*Coronella austriaca*), Čremošné, okres Turčianske Teplice. Foto P. Šípoš, 30. 8. 2018

Fig. 3. Smooth snake (*Coronella austriaca*), Čremošné, Turčianske Teplice district. Photograph by P. Šípoš, 30. 8. 2018

Užovka hladká (*Coronella austriaca*)

Tento druh užovky často dopláca na svoju podobnosť s vretenicou a býva, žiaľ, často bezdôvodne zabíjaný. V posledných rokoch sa tiež veľmi často vyskytuje v ľudských sídlach, alebo na ich okrajoch. Ako príklad takéhoto rozšírenia uvádzam výskyt juvenilného exempláru (cca 18 cm) užovky hladkej, ktorú som pozoroval dňa 18. septembra 2015 v obedňajších hodinách na dlažbe námestia v Tisovci (Stolické vrchy). V tomto čase sa po námestí pohybovalo pomerne veľa ľudí a bolo veľmi pravdepodobné, že užovka tento svoj „výlet“ neprežije. Jedna adultná samica bola pozorovaná a odfotená v plytkej šachte domovej čističky odpadových vôd dňa 22. júla 2017 v novej zástavbe obce Trebstovo pri Martine, ležiacej na úpätí Lúčanskej Malej Fatry (lgt. Zuberec, det. Astaloš).

Viacero údajov o pozorovaní tejto užovky v obciach Háj a Čremošné (obr. 3) na úpätí Veľkej Fatry (okres Turčianske Teplice) mi poskytol Pavol Šípoš (Háj, záhrada RD, 16. 09. 2015, 24. 06. 2018, 1 adult. F, Čremošné, na dvore chalupy, 17. 06., 26. 07. 2018, 26. 05. 2020, 1 adult. F). Jeden adultný exemplár odfotila Martina Ďanovská (det. B. Astaloš) v areáli kúpeľov Lučivná (kat. Mengusovce) dňa 31. augusta 2021. Ďalší nález tejto užovky pochádza zo záhradkárskej osady vo Vrútkach, v časti Karvaša-Bláhovca, kde dňa 27. júna 2020 odfotil Andrej Bendík adultnú samicu, požierajúcu jaštericu obyčajnú pri stene záhradnej chaty. Zdá sa, že tomuto druhu hada vyhovuje celkové otepľovanie a vysušovanie krajiny a rozširuje sa aj do biotopov, v ktorých sa predtým nevyskytoval.

Užovka stromová (*Zamenis longissimus*)

Užovka stromová dosahuje v Turci severnú hranicu rozšírenia na strednom Slovensku. Dňa 7. septembra 2016 bol miestnym obyvateľom nahlásený výskyt veľkého hada na dvore rodinného domu v Martine-Priekope, na ulici Medňanského. Po príchode na miesto s príslušníkmi mestskej polície som zistil, že sa jedná o adultného samca užovky stromovej (dĺžka 80 – 90 cm), ktorý sa ukrýval pod tujami pri plote. Had vyvolal patričnú paniku u miestnych obyvateľov a po odchytaní bol prevezený do múzea na fotodokumentáciu (obr. 4). Následne bol vypustený v predhorí Lúčanskej Malej Fatry, kde sa uvedený druh v minulosti vyskytoval

Obr. 4. Užovka stromová (*Zamenis longissimus*), Martin, sídlisko Priekopa. Foto S. Očka, 7. 9. 2016

Fig. 4. Aesculapian snake (*Zamenis longissimus*), Martin, Priekopa housing estate. Photograph by S. Očka, 7. 9. 2016

a pravdepodobne tu žije aj v súčasnosti. Miesto odchyty leží v súvislej zástavbe rodinných domov a bytoviek vo vzdialenosti 700 – 800 metrov od najbližšieho nezastavaného územia, takže je otázne, ako sa sem tento had dostal.

Odchyt dospelej samice tohto druhu užovky dňa 29. júna 2011 v obci Lipovec, ležiacej v južnom predhorí Krivánskej Malej Fatry, uskutočnil Juraj Žiak, zoológ Správy NP Veľká Fatra. Had mal celkovú dĺžku 149 cm a bol odchytený na streche kôlne na dvore rodinného domu na SZ okraji obce. Po odchytení bol spolu s autorom tohto článku zdokumentovaný, odfotografovaný a následne vypustený na lokalite Jánošíkovo pri sútoku potoka Hoskora s Váhom. V tejto časti Malej Fatry prežíva malá prosperujúca populácia tohto druhu hada. Dokladom toho je aj pozorovanie adultnej samice (dĺžka 130 – 140 cm) užovky stromovej dňa 9. októbra 2013 na ľavom brehu Váhu pred Domašínskym meandrom oproti NPR Krivé, ktorú pozoroval Matej Žiak, entomológ MAK.

Vretenica severná/obyčajná (*Vipera berus*)

V posledných desaťročiach evidujeme zvýšený výskyt vreteníc v intraviláne a najbližšom okolí miest Martin a Vrútky. Na západnom okraji oboch miest, tvorenom predhorím Lúčanskej Malej Fatry (Bukoviny, Stráne, Lesopark, Jedľoviny, Piatrová) a bezprostredne susediacom s lúkami a okrajom lesných porastov, nie je výskyt vreteníc ničím výnimočným. Iné to už je na východnom okraji mesta Martin, tvorenom hlavne lúkami, bývalými pasienkami, brehovými porastmi potokov a hlavne aj intenzívne obhospodávanými poľami. Práve v tejto časti, ležiacej už v Turčianskej kotline, evidujeme zvýšený výskyt vreteníc, siahajúci od riečneho obtočníka Hrádok (403,9 m n. m.), pre Martinčanov známejšieho pod názvom „Attilov hrob“ a tiahnuceho sa riečnou terasou Turca až po tzv. „kasárenský kopec“ v mestskej časti Sever (Záturčiansky cintorín, prístupová cesta, 13. 05. 2022, 1 juv. ex., lgt. Róbert Tomčík, pravý breh Bôrovského potoka, pri asfaltovej ceste, 29. 03. 2017, 1 adult. F, lgt. Andrej Bendík). Práve na tzv. „Attilovom hrobe“ a v jeho okolí nachádzajú vretenice optimálne podmienky na hibernáciu a následnú jarnú reprodukciu, čo v ľuďoch vyvoláva dojem ich každoročného jarného premnoženia (obr. 5). Žiaľ, došlo už k viackrát k pohryzeniu psov, ktorých sem chodia „venčiť“

Obr. 5. Vretenica severná (*Vipera berus*), melanická forma, Martin, sídlisko Košúty. Foto M. Žiak, 17. 3. 2015

Fig. 5. Adder (*Vipera berus*), melanistic form, Martin, Košúty housing estate. Photograph by M. Žiak, 17. 3. 2015

obyvatelia blízkeho sídliska Košúty. Vretenice boli pozorované už v tesnej blízkosti obytných panelových domov a dokonca pri schodoch na terasu v miestnej reštaurácii na sídlisku Košúty.

Ďalšou lokalitou, kde som v minulosti zaznamenal výskyt vreteníc, je lokalita Osikové v miestnej časti Kolónia Hviezda pri tzv. partizánskom cintoríne a v jeho okolí. Lokalita sa nachádza na okraji intravilánu v pomerne malej nadmorskej výške, podobne ako pri sídlisku Košúty. Zatiaľ posledným výskytom v intraviláne mesta je pozorovanie adultného samca (cca 40 cm) vretenice v areáli hasičského múzea v Martine-Priekope, kde ho dňa 1. mája 2022 pozorovala kolegyňa Veronika Dériová (det. B. Astaloš).

PodĎakovanie

Za poskytnutie údajov o výskyte a pozorovaní hadov ďakujem Róbertovi Tomčíkovi, Pavlovi Šípošovi a svojim kolegom z múzea Matejovi Žiakovi, Andrejovi Bendíkovi, Stanislavovi Očkovi a Veronike Dériovej, bez ktorých by poznatky v tomto príspevku neboli úplné.

Tento článok venujem RNDr. Pavlovi Šípošovi, ktorý tragicky zahynul spolu s manželkou Helenou dňa 30. júna 2022 pri dopravnej nehode.

Literatúra

VLČEK, P. – NAJBAR, B. – JABLONSKI, D., 2010. First records of the Dice Snake (*Natrix tessellata*) from the North-Eastern part of the Czech Republic and Poland, In: *Herpetology Notes*, volume 3, s. 23-26.

VLČEK, P. – ZAVADIL, V. – JABLONSKI, D. – MEBERT, K., 2011. Dice Snake (*Natrix tessellata*) in the Baltic Sea Drainage Basin (Karvinsko District in Silesia, Czech Republic), In: *Mertensiella*, volume 18, s. 177-187.

OBSAH

Úvodom (<i>Bendík, Andrej</i>)	5
Introduction (<i>Bendík, Andrej</i>)	7
<i>Škovirová, Katarína – Očka, Stanislav</i> : Z málo známej botanickej pozostalosti Andreja Kmeťa	9
Spoločenské vedy	
<i>Both, Marek</i> : Neznáme nálezy z doby kamennej z Turca v archeologickej zbierke Slovenského národného múzea v Martine	40
<i>Furman, Martin – Oporosková, Stanislava – Both, Marek – Zachar, Tomáš</i> : Archeologický prieskum Turčianskeho Ďura (poloha Nivy za hradsťou)	64
<i>Sabov, Andrej – Both, Marek</i> : Fragment rímskej helmy typu Niederbieber z Rakše (okr. Turčianske Teplice)	75
<i>Both, Marek – Kopták, Tomáš – Oporosková, Stanislava</i> : Archeologický prieskum zaniknutej stredovekej fortifikácie v blízkosti Sklabinského hradu	85
<i>Georgievski, Milan</i> : Tajomný objekt na mapách Turčianskej stolice od Samuela Mikovínyho	96
<i>Bendík, Andrej</i> : Z fotoarchívu SNM v Martine – historické fotografie obytných a fortifikačných stavieb nižšej a vyššej šľachty na Slovensku od konca 19. storočia do 40. rokov 20. storočia	110
<i>Segľová Mušínková, Lucia</i> : Šírenie martinskej deklarácie a jej ohlas v Martine, Sučanoch a Vrútkach	159
<i>Zelinová, Hana</i> : Stopy Alice Masarykovej v Martine a na Bystrici	181
<i>Kokešová, Helena</i> : Masarykovi a Bystrica	195
Prírodné vedy	
<i>Bendík, Andrej</i> : Vodopády Malej Fatry	217
<i>Dúbravková, Daniela</i> : Historické školské herbáre v zbierkovom fonde Vlastivedného múzea v Považskej Bystrici	269
<i>Očka, Stanislav</i> : Príspevok k flóre a vegetácii Slovianskej doliny s dôrazom na mokrade	291
<i>Michalová, Martina – Hrabovský, Michal – Barabash, Kateryna – Ferko, Andrej</i> : Digitalizácia herbárových položiek a jej význam	331

<i>Thomková, Katarína – Žiak, Matej – Navara, Tomáš – Kokavec, Igor – Kubovčík, Vladimír – Stašiov, Slavomír: Makrozoobentos Povodia Turca s ohľadom na geologickú rozmanitosť územia</i>	341
<i>Astaloš, Boris: Zmeny v zložení spoločenstiev terestrických stavovcov (Vertebrata) v severozápadnej časti Veľkej Fatry</i>	367
Správy	
<i>Bendík, Andrej: Z činnosti SNM v Martine – Múzea Andreja Kmeťa v rokoch 2020 – 2022</i>	391
<i>Bendík, Andrej: A. From the activities of the SNM in Martin – Andrej Kmeť Museum in 2020 – 2022</i>	406
<i>Bukovenová, Zuzana – Kmeť, Alexander: Z múzejno-pedagogickej činnosti SNM v Martine – Múzea Andreja Kmeťa v rokoch 2020 – 2022</i>	415
<i>Žiak, Matej: Global Summit on Advances in Earth Science and Climate Change 2022 – správa z podujatia</i>	424
<i>Astaloš, Boris: Pozor na hady, alebo výskyt plazov v intravilánoch a v interiéroch budov</i>	425

CONTENTS

Úvodom (<i>Bendík, Andrej</i>)	5
Introduction (<i>Bendík, Andrej</i>)	7
<i>Škovirová, Katarína – Očka, Stanislav</i> : From the little-known and unknown botanical legacy of Andrej Kmeť in the Slovak National Museum in Martin	9
Social Sciences	
<i>Both, Marek</i> : Unknown stone age finds from Turiec region in the archaeological collection of the Slovak National Museum in Martin	40
<i>Furman, Martin – Oporosková, Stanislava – Both, Marek – Zachar, Tomáš</i> : Archaeological survey of Turčiansky Ďur (Nivy za hradsťou site)	64
<i>Sabov, Andrej – Both, Marek</i> : Fragment of a Niederbieber type roman helmet from Rakša (Turčianske Teplice district)	75
<i>Both, Marek – Kopták, Tomáš – Oporosková, Stanislava</i> : Archaeological surface prospection of an defunct medieval fortification near the Sklabiňa castle	85
<i>Georgievski, Milan</i> : Mysterious object in the maps of Turóc/Turiec County by Samuel Mikovíny	96
<i>Bendík, Andrej</i> : From the photograph archives of the SNM in Martin – historical photographs of residential and fortification buildings of the lower and upper aristocracy in Slovakia from the end of the 19 th century to the 1940s.	110
<i>Segřová Muřinková, Lucia</i> : Spreading of the Martin Declaration and its public acceptance in Martin, Vrútky and Sučany	159
<i>Zelinová, Hana</i> : Traces of Alica Masaryková in Martin and Bystrička	181
<i>Kokeřová, Helena</i> : The Masaryk family and Bystrička	195
Natural Sciences	
<i>Bendík, Andrej</i> : Watterfalls of the Malá Fatra Mts.	217
<i>Dúbravková, Daniela</i> : Historical school herbarium collections in the Museum of Homeland Studies in Považská Bystrica	269
<i>Očka, Stanislav</i> : A contribution to the flora and vegetation of the Slovianska valley with an emphasis on wetlands	291

<i>Michalová, Martina – Hrabovský, Michal – Barabash, Kateryna – Ferko, Andrej</i> : Digitisation of herbarium specimens and its importance	331
<i>Thomková, Katarína – Žiak, Matej – Navara, Tomáš – Kokavec, Igor – Kubovčík, Vladimír – Stašiov, Slavomír</i> : Macroinvertebrates of the Turiec river basin regarding the geological diversity of the area	341
<i>Astaloš, Boris</i> : Changes in the composition of communities of terrestrial vertebrates (Vertebrata) in the north-western part of the Veľká Fatra mountains	367
 Reports	
<i>Bendík, Andrej</i> : Z činnosti SNM v Martine – Múzea Andreja Kmeťa v rokoch 2020 – 2022	391
<i>Bendík, Andrej</i> : A. From the activities of the SNM in Martin – Andrej Kmeť Museum in 2020 – 2022	406
<i>Bukovenová, Zuzana – Kmeť, Alexander</i> : From the SNM in Martin's museum and education activities –Andrej Kmeť from 2020 to 2022	415
<i>Žiak, Matej</i> : Global summit on advances in earth science and climate change. Report from the event	424
<i>Astaloš, Boris</i> : Beware of snakes or other reptiles in towns and buildings!	425